34.9.15

G. CĂLINESCU

OPERE

12

OPERA LUI MIHAI EMINESCU (I)

118584

Biblioteca fac. de ist. și fil. Române
SECȚIA
CENTRALĂ
București

1969
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Opera lui Mihai Eminescu, apărută în anii 1934—1936, se reproduce pentru întîia dată după o versiune nouă, modificată structural de autor în 1947 și aflată sub formă de șpalte cu corecturi autografe în arhiva sa. Capitolele *Cultura*, *Filozofia teoretică*, *Teme romantice* și *Cadrul fizic* au fost colaționate și cu textul publicat de G. Călinescu în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor* (n-rele 1—2/1956, 3—4/1956, 1—2/1957) și s-au introdus cele cîteva note și modificări de aici. S-a recurs și la ediția publicată, folosind-o pentru eliminarea greșelilor strecurate în șpaltele culese în 1948, pe care însuși autorul-le-ar fi corectat la definitivarea pentru tipar. Cu deosebire în cap. I (*Descrierea operei)*, G. Călinescu publică, cele mai multe pentru prima dată, manuscrisele lui Eminescu, în lecțiune proprie. Am păstrat această lecțiune, și numai pentru cazurile flagrante, care cereau și sugerarea altei lecțiuni, am recurs la edițiile curente (ed. Perpessicius pentru versuri, ed. Eugen Simion — Flora Șuteu pentru proză) și am adăugat, în continuarea lecțiunii lui G. Călinescu, între paranteze ascuțite (paranteze drepte aparțin autorului), sugestia împrumutată. Alte mici intervenții ce ni s-au părut necesare s-au semnalat în subsol cu mențiunea (n. red.). Am adăugat un indice, pe care însuși autorul intenționa să-l alcătuiască (vezi prefața), și, ca introducere, articolul lui G. Călinescu *Contradicțiile erei burgheze oglindite în ideologia lui Eminescu*, publicat în 1964.

Ediția a fost îngrijită în redacție, de Andrei Rusu.

CONTRADICȚIILE EREI BURGHEZE OGLINDITE ÎN IDEOLOGIA LUI EMINESCU *

Pesimismul este fructul cel mai negru al idealismului și a dat în copt îndeosebi în secolul trecut, cînd știința și tehnica au atins o dezvoltare necunoscută veacurilor anterioare, provocînd un salt al industriei capitaliste și implicit un antagonism între clasa exploatatoare și proletariat. El reprezintă o metafizică ieșită din contradicțiile erei burgheze. Cîteva decenii mai tîrziu, idealismul se va fortifica pe pozițiile scepticismului și se va formula în teza «falimentul științei».

Se poate face ușor confuzie între două concepții despre lume, aparținînd pentru ochiul superficial «pesimismului», dar care, teoretic cel puțin, sînt distincte. Una este un rezultat al examenului neștiințific al lumii fenomenale și se numește «sentimentul caducității». Acesta tinde la descurajarea oricărei lupte sociale și la ancorarea în absoluturi transcendentale, admise pe cale mistică. A doua concepție neagă chiar existența spiritului absolut și se traduce emotiv prin mîhnire sau, literar vorbind, printr-un «rău al veacului». Efectiv pesimism nihilist nu există și Schopenhauer, budist și platonist, ocolind punctul de vedere istoric în interpretarea fenomenologiei materiei, își sprijină filozofia pe absoluturi odihnitoare pentru clerul oricărei religii.

De netăgăduit este că pesimismul a produs o neliniște în sufletele predispuse la anxietate, că Schopenhauer însuși este un mizantrop și un intelectual de umoare sumbră, care, ieșit din clasa burgheză, a întîmpinat mari dificultăți și

* Publicat în *Viața românească*, 1964, nr. 4—5 (n. red.).

dezamăgiri în cariera lui. Ideologia creştină a fost la începuturile ei un proces al deşteptării de clasă a lumii mai mult sau mai puţin sclave, o organizare celulară împotriva cultului păgîn administrativ şi opresiv. Pesimismul modern e una din crizele premergătoare unei prefaceri totale a structurii societăţii.

Născut în 1850, M. Eminescu îşi desfăşoară copilăria într-o epocă a privilegiilor şi a dominaţiei feudal-moşiereşti, nu fără ecoul revoluţiei de la 1848. Un om nou ca Gheorghe Eminovici, fără avere şi prestigiu social, precum şi fără viziunea clară a viitorului, nu vede altă soluţie imediată, spre a scăpa de subjecţiunea faţă de un mare boier-moşier decît a-şi cumpăra un titlu de boierie măruntă şi a se arunca în afaceri de exploatare agricolă, devenind însuşi un mic proprietar. Etimologic, el este un proletar, un prolific, care va ajunge la situaţia de a nu-şi putea căpătui progenitura prin diviziunea pămîntului. Primind o educaţie superioară, copiii acestor oameni noi au nevoi spirituale mai înalte, ce nu se pot satisface cu precarele venituri ale unui mic cultivator de pămînt. Ei intră în mod fatal în pătura administrativă a noului stat burghezo-moşierească, întîmpinînd toate mizeriile instabilităţii. Cînd dar Eminescu se duce la Viena şi la Berlin să asculte cursurile filozofice, plin de incertitudinea viitorului, e foarte dispus, deşi jovial din fire, să fie sedus de stilul amar al pesimismului, el care către sfîrşitul vieţii, bolnav şi nenorocit, va face profesie fancă de anti-pesimism. Examenul sumar al filozofiei idealiste post-kantiene, cu tonurile ei depresive, ne ajută să înţelegem cum filozofia teoretică aplicată la realităţile vremii se converteşte la M. Eminescu în critică socială.

Ed. von Hartmann, pesimistul pe care Eminescu îl va dezavua, vorbea de pesimismul lui Im. Kant şi nu fără dreptate. Idealiştii sînt finalişti, avînd despre univers o concepţie teleologică. Pe ei îi interesează nu cauzele, ca pe noi, ci cauzele finale, scopul către care merge lumea. Iar acest scop, în spaima absurdă de neant, nu-l concep decît în termeni spiritualişti. Finalitatea consolantă ar fi spiritul, conştiinţa sublimată de calitatea de funcţie a materiei organice, imaterialul, necontingentul, supra-istoricul, invariabilul, absolutul. Cu regret, Kant e silit să admită că absoluturile, obiect al raţiunii pure, scapă capacităţii noastre de

analiză, dînd naştere, cînd le înfruntăm, la propoziţii antinomice. Cunoaşterea noastră pozitivă se reduce la cîmpul relaţiilor fenomenale, care ne este dat în intuiţie şi prelucrat prin facultatea generalizatoare ce se cheamă înţelegere (Verstand). Spre a explica obiectivitatea percepţiei şi caracterul de necesitate al judecăţilor, Kant vine cu teoria cadrelor transcendentale, sau apriori ale subiectului, care la nivelul percepţiei sînt spaţiul şi timpul. Cu toate acestea, obsedat de nespaţial şi atemporal, continuă a admite un *an sich*, un *etwas* pe care îl constată, teoretic, inaccesibil. Într-asta constă pesimismul său, mai bine zis melancolia lui metafizică. Pe drept cuvînt, materialismul ştiinţific neagă existenţa unui *etwas* absolut. Obiectul oglindit în subiect nu este decît lumea fenomenală, cu desfăşurare istorică şi dialectică, supusă în condiţionarea reciprocă a fenomenelor legilor cauzale. Raţiunea pură şi obiectul pur opus impurităţii materiei sînt himere.

Kant caută totuşi să deschidă o fereastră spre obiectul «în sine», prin critica judecăţilor de valoare, estetice şi etice, aplicabile în spaţiul activităţii spiritului. Imperativul categoric («poartă-te astfel încît conduita ta să devină o regulă universală») i se pare o afirmare a spiritului absolut. Scoasă de sub regimul empiriei, pusă sub semnul iraţionalităţii sentimentului, speculaţia lui Kant duce la o incertitudine asemănătoare cu pariul lui Pascal, considerat şi acela de materialiştii ştiinţifici un pesimist. Traducîndu-l cu metafora noastră, pariul lui Pascal ar suna astfel: Te afli în plin ocean pe o corabie în flăcări. Dacă rămîi pe ca, vei pieri carbonizat, dacă te arunci în valuri, te vei îneca, nu fără o vagă şansă de a fi salvat. Şi-ntr-un caz şi altul vei muri, dar oricum sărind în apă ai o slabă speranţă.

J. G. Fichte, persiflat de Eminescu după exemplul lui Schopenhauer, este creatorul idealismului transcendental sau subiectiv, enormă fantazie catedratică. Distincţia kantiană între subiect şi obiect, între eu şi non-eu este o tautologie, fiindcă obiectul nu este dat în subiect, fiind o condiţie a definirii lui. Proprie subiectului este fapta, libertatea creatoare. Acel *etwas* nu este inabordabil, obiectul nu există dincolo, ci se oferă nemijlocit şi intuitiv în noi sub antinomia libertate-natură. Înseamnă oare că universul fenomenal este opera mea, ca subiect? Nu, zice Fichte, însă adaugă: este efectul reflecţiunii în timp şi spaţiu a unui Eu absolut, care creează, mai degrabă visează, un univers

concret cu coparticiparea unei sume de euri, printre care Eu, Fichte, moment tangibil dintr-un focar absolut. Avem de a face cu teoria omenirii ca esență înlăuntrul unui Eu transcendental, nu însă și transcendent, creînd lumea liber și ascensiv. Totul e o mașinărie speculativă romantică, de un idealism nebun și imperturbabil. Cînd ne dăm seama că n-avem pe calea măcar a unei oricît de vagi reminiscențe intuiția de a fi participat la crearea soarelui și lunei, sistemul se prăbușește și cădem în *Weltschmerz*.

Nu trebuie să ignorăm o mică latură pozitivă. Fichte reedita sistemele panteistice umaniste, de tipul aceluia al lui Giordano Bruno. Aceste sisteme de inspirație magică încercau să umanizeze universul, presupunîndu-l creație a unui macroantrop sau «animal unic» în corespondență ierarhică cu microantropii constituind tot atîtea microcosmuri. Leibniz — mai tîrziu — refăcea această filozofie pan-umanistă în Monadologia lui. Monadele erau niște atomi spirituali, oglindind sincronic activitatea unui sistem de monade inspirate de un arhitect cosmic absolut. Acești gînditori voiau să afirme demnitatea omului, capacitatea lui de a construi. Umanistul de azi e preocupat și el de demnitatea omului. Dar se știe că natura se supune legilor lumii fenomenale, că spiritul nostru e o funcție superioară a materiei care nu a creat lumea, dar care poate, prin teorie și practică, să precipite unele procese și să modifice aspectele circumstante ale naturii, conform legilor ei înseși. Voința de construcție nu se confundă cu infatuarea idealistă. Cît despre «șarlatanul», «frazeologul» Hegel, atît de execrat de Schopenhauer, acesta e un finalist notoriu, deci un spiritualist care prevede cariera spiritului de la formele lui cele mai obtuze pînă la treapta de spirit pur. Meritul său stă în a fi introdus conceptul de istorie în fenomenologia spiritului și a fi profesat raționalismul în epica acestuia, aplicînd dialectica la procesul istoric. K. Marx a păstrat istoricitatea și dialectica, a înlocuit fenomenologia iluzorie a spiritului cu fenomenologia materiei și finalismul cu raportul de la cauză la efect verificabil experimental.

Schopenhauer a exercitat asupra lui Eminescu un puternic prestigiu, fie și numai de stil filozofic și polemic și multe fantezii cerebrale ce par a veni de la alți gînditori provin de la filozoful amar, al cărui sistem se înrudește mult cu construcțiile umaniste, cu singura deosebire că e din mar-

mură neagră funerară. Ca și Fichte, Schopenhauer pornește direct de la dualitatea subiect-obiect, exprimată în reprezentare. Die Welt ist meine Vorstellung, lumea este reprezentarea mea. Ce este das Ding an sich, putem intui introspectiv, aproape somatic, nu în aspectul contemplativ al subiectului, ci în acela practic. Este voința oarbă de a trăi, care exacerbată de conștiință devine dureroasă. Prin analogie ne dăm seama că elementul identic al tuturor existențelor și în fine absolut realul, motorul universal inexplorabil pentru Kant este aceeași voință. Lupta pentru existență a ființelor conștiente apare ca o dramă și Schopenhauer caută în chip paradoxal mijloace de apărare împotriva exultanței vieții spre a limita durerea. Fericirea devine o negație și o mișcare de regresiune spre regnul vegetal și cel mineral. Psihologicește, chiar și fără un studiu amănunțit al societății burgheze în mijlocul căreia trăia, rezultă că filozoful era speriat de egoismul indivizilor, de lipsa lor de scrupule, precum și de lupta de clasă din ce în ce mai acută. Inapt de a combate, Schopenhauer ocolea baricadele și construia sarcastic un sistem platonician sub raport teoretic, ascetic sub acela practic.

Platonismul constă în adoptarea teoriei prototipilor, adică a formelor eterne în care se obiectivează voința și care în limbaj naturalistic sînt regnurile și speciile. La rîndul lor acestea se individualizează fenomenal. Scandalul idealistic stă în faptul că Schopenhauer încearcă a salva din istorie individul însuși proiectîndu-l pe un prototip etern. Individul empiric este realitatea la infinit a unui caracter metafizic. Termenul *aeon* și *archaeus* ce apar în proiectele eminesciene sînt în tradiția concepțiilor magic-panteistice ale Renașterii, a lui Van Helmont de asemeni, și capătă la poet accepția caracterului individual inteligibil, adică metafizic. În secolul în care orice concepție despre lume e obligată să țină seama de concluziile pozitive ale științelor, pesimistul german se pierde în reverii hoffmanniene, prinzîndu-se de ipoteza reîncarnării. Palingenezia este pentru el reîntocmirea eternă a individului sfărîmat în zona fenomenală prin reimprimarea caracterului metafizic, comunicarea subiectivă între etapele istorice făcîndu-se în virtutea unei reminiscențe a identității oricît de obscure. Consolat de a se reîntocmi întru veșnicie, Schopenhauer spera să-și păstreze palingenetic și cîinele, un pudel părînd a fi mereu

același, dar care, ciinii fiind muritori, era din cînd în cînd altul, filozoful considerîndu-l totuși prototipistic identic.

Caracteristică este concepția despre artă a lui Schopenhauer. Viața fiind suferință, filozoful caută un quietiv, o zonă calmă în care voința să fie negată. Artistul contemplă neconceptual ideea eternă dincolo de orice determinație, atingînd astfel starea de indiferență pe care o dă cunoașterea obiectului pur. Genialitatea este tocmai deplina obiectivitate a artistului nepăsător și rece. Contemporan cu V. Hugo, care se proclamă ca poet un conducător al luptei de stradă, Schopenhauer repudia polemica.

Și sub raport etic, filozoful pesimist deconsilia orice mișcare de construcție fiindcă implica adversitate, luptă, și deci durere, și recomanda în fond somnolența și starea vegetativă a plantelor prin asceză.

Dacă Eminescu, spirit impetuos și combatant, n-a adoptat ataraxia schopenhaueriană, a împrumutat totuși, mai mult decît se crede, stilul și tematica idealistului înverșunat. *Sărmanul Dionis* e o nuvelă fantastică în maniera Théophile Gautier. A-i face proces ideologic este fără sens, conținutul adevărat fiind dincolo de fabulosul filozofic. Indus în eroare de poetul însuși, care crede a face o aplicare a teoriei kantiene a transcendentalității formelor intuiției, mulți au luat în serios acest unghi de vedere care prezintă serioase absurdități. Timpul și spațiul fiind «numai în sufletul nostru», își zice Dionis, mă pot deplasa în lună, dacă vreau, în trecut și în viitor. Kant se limitează a afirma că tot ce face obiectul percepției noastre se așează în chip necesar în determinațiuni spațiale și temporale. De nu întîmpinăm nici un obstacol fizic putem face ascensiunea în lună. Dar să ne-ntoarcem în trecut, în epoca lui Alexandru cel Bun, este cu neputință, pentru că ordinea fenomenelor temporale scapă oricărui amestec al conștiinței. Totuși Eminescu nu face o eroare așa de grosolană. Eroii săi Dan — Dionis, Maria Mesteacăn — Maria, Ruben — Riven sînt indivizi metafizici arhei, care se deplasează prin reminiscență în toate ipostazele palingenezei lor. Totdeodată, monade spirituale dintr-un univers spiritual concentric, oglindesc printr-o armonie prestabilită toate momentele creației orizontal și perpendicular. Toți termenii, unii de-a dreptul fichteeni, sînt în Schopenhauer.

Merită cîteva cuvinte și pesimismul lui Ed. von Hartmann. Acesta era mai mult kantian și hegelian criticînd concepția anistorică a lui Schopenhauer, quietismul, asceza și caracterul inteligibil. Fără a spune un lucru cu totul nou, Hartmann punea accentul asupra instinctului, care ar fi o faptă finalizată fără conștiința scopului. Cuvîntul «instinct» va ieși des din pana lui Eminescu.

În 1888, constatînd că în Germania pesimismul lui Schopenhauer și al lui Hartmann sînt la modă, deplîngea aspectul lui întunecos și disperat. Recunoștea lui Schopenhauer meritul de a fi denunțat frazeologia idealiștilor postkantieni și explica prea bine cauzele sociale ale pesimismului, recunoscînd că sensul vieții stă în bucuria de a trăi și în luptă.

«...această critică meritoasă a frazeologiei deșarte a descoperit și formele civilizației, ne-au descoperit necesitatea de a trăi în mijlocul unor instituții ce ni se par mincinoase și ne-a făcut pesimiști. În acest conflict pierdem adeseori bucuria de a trăi și dorința de a lupta...»

Din ceea ce am putea numi «filozofia practică» a poetului, care ar merge de la idei asupra moralei și dreptului pînă la probleme de artă și educație, să reținem concepțiile despre stat, clase, economie. Eminescu combătînd pe liberali în presa conservatoare, vom admite că suferă o anume constrîngere, deși uneori se așează într-o poziție atît de utopică și violentă încît stînjenește chiar pe ai săi. În general, poetul exprimă convingeri personale întemeiate pe o concepție coerentă, închegată treptat și care e meritoasă în orice caz prin aceea că examinează onest toate contradicțiile vieții sociale. La momentul său istoric, el vede ordinea statală cu ochii unui burghez constituțional, admițînd lupta de clasă în formă parlamentară prin exponenții partidelor politice. Scandalizarea lui e de a constata că sub ideologia partidelor nu se ascund decît interese personale, că liberali și conservatori sînt o apă, dialectica parlamentară fiind o mască acoperind oportunismul.

«Familii ultra-liberale s-au deprins și cu treaba asta. Au tras la sorți să vadă care dintre ei să fie „conservator", și apoi acela face treaba celorlalți cîndu-s conservatorii la putere, iar restul roșu face trebile celui unul, cînd sînt liberalii la putere» (*Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 192—193).

În fond, Eminescu nu e convins de necesitatea imperioasă a statului parlamentar de origine liberală, pe care-l socoteşte dedus pe cale speculativă dintr-un principiu transcendental. Lui Eminescu îi repugna «contractul social» de tip J.-J. Rousseau pe care îl adopta Schopenhauer, pentru care numai indivizii există realmente, fiindcă în ei luctează voinţa, masele neadăugînd nimic peste suma lor. Statul, prin urmare, după Schopenhauer, se naşte din convenţie *(Die Welt als W.u.V, I)*. Eminescu dimpotrivă îl declară produs al naturii, «organizarea cea mai simplă posibilă a nevoilor omeneşti» (ed. I. Creţu, II, p. 167) fără deciziunea contractuală «a mult lăudatei minţi omeneşti» (II, p. 430). În privinţa asta se întemeia pe Montesquicu: «Legile, în semnificaţia lor cea mai largă, sînt raportări necesare, derivînd din natura lucrurilor...» *(Oeuvres)* de M. de Montesquieu, I. A. Londres, 1787, p. 1—2). Antiparlamentarismul eminescian în care trebuie să vedem în mare măsură o exagerare voit polemică e în concordanţă cu filozofia lui Schopenhauer, după care conştiinţa e un fapt adăugat ce nu intră în lanţul determinărilor. I s-ar fi putut replica lui Eminescu că ideologia însăşi ca expresie a unei clase poate intra în nexul cauzal. Sub acest raport, poetul e confuz şi se mulţumeşte a constata că atunci cînd o lege a devenit practic o realitate, intervine sancţionarea ei ca o pură, ineluctabilă formalitate. Sentimentul intim al poetului este că natura implică o anume inerţie, că lucrurile ar merge mai încet şi mai sănătos dacă nu le-am stimula noi. Frica lui, de aspect junimist, e ca formele să nu depăşească conţinuturile.

Tot ce spune Eminescu despre statul automat al albinelor, luîndu-l ca pildă pentru statul natural, sună în sensul teoriei instinctelor, profesată şi de pesimişti ca Ed. V. Hartmann şi e valabil pentru sociologia zoologică a organizaţiilor umane primitive, nu însă pentru societatea în care cerebralizarea a făcut cu putinţă o adaptare superioară la natură. Aceste idei naturaliste erau destul de vechi şi datau din secolul al XVIII-lea, cînd Physiocraţii au aruncat primele gînduri ale unei ştiinţe sociale cu care prezintă înrudiri şi Montesquieu. Eminescu îşi recunoaşte pe faţă adeziunea:

«...Ideile conservatoare sînt fiziocratice, am putea zice nu în sensul unilateral dat de d-rul Quesnay, ci în toate direcţiile vieţii publice» (*Op.*, I. Cr., IV, p. 401).

Physiocraţii (Quesnay, Pont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'abbé Baudeau, Le Trosne) credeau şi ei într-o *ordine naturală*, adică în legi naturale imanente constituţiilor umane, şi pe care conştiinţa urmează să le descopere. Cuvîntul de ordine era: «Lumea merge singură», iar imaginile curente furnicarul şi stupul.

Cu antipatia lui pentru liberali, pe care îi socoteşte rupţi de realitatea geografică şi istorică, Eminescu aruncă în luptă idei acceptabile şi altele curios utopice. Astfel consideraţiile asupra teritoriului ca determinînd în bună măsură forma statului, ceea ce azi am exprima prin noţiunea de specific, pot fi reţinute şi discutate, şi ele nu erau străine de ceea ce H. Th. Buckle spune în *Istoria civilizaţiunii în Anglia*, operă rezumată de V. Pogor şi Al. Xenopol. Acela susţinea şi el că nu guvernele sînt cauza istoriei, ci avuţia provenită din climat şi fertilitatea pămîntului, admiţînd că natura modifică omul, dar că şi omul modifică natura. În privinţa raportului între geografie şi om, sînt caracteristice observările asupra Indiei. Uriaşenia şi maiestatea naturii asiate produc asupra individului un sentiment de teroare şi nimicnicie, de unde tendinţa înspre infinit şi monstruos. Dimpotrivă, dimensiunile Greciei îndreaptă spiritul spre finit şi geometric. De felul acesta sînt consideraţiile lui Eminescu asupra raselor mongolice care, din cauza peisajului monoton de stepă întinsă, capătă idei «de-o vagă măreţie» *(Op.*, I. Cr., II, p. 295). Utopia începe cînd Eminescu afirmă că teritoriul nostru îngăduie în primul rînd un stat de ciobani şi numai în al doilea rînd unul de plugari, poporul nostru devenind plugăresc abia după 1830. În avîntul polemic, Eminescu împingea poporul la munte, unde sînt oile, zimbrii, căprioarele, albinele, acordîndu-i o viaţă patriarhală şi lăsa încă pentru multă vreme spaţiul agricol pe seama latifundiarilor.

Totuşi, întrucît admitea că statul e un fenomen istoric, Eminescu nu putea să susţină regresiunea şi să nege progresul. Partidul conservator însuşi prin gura lui Barbu Katargi, teoreticianul lui, profesa un conservatorism progresist de tip englez. Deci Eminescu, regretînd discontinuitatea, încuviinţează progresul ca fiind forma însăşi de mişcare a organismului ce se cheamă Stat, în vreme ce starea pe loc e dezaprobată ca un semn de osificare. Condiţia pusă e doar ca progresul să fie «treptat».

«. . .Căci cine zice „progres" nu-l poate admite decît cu legile lui naturale, cu continuitatea lui treptată. A îmbătrîni în mod artificial fără rădăcină pentru a avea grădina gata în două ceasuri nu e progres, ci devastare» *(Op.*, I. Cr., III, p. 289). Mersul progresist al unui Stat natural trebuie «să fie încet» și să se facă în baza «tradițiilor istorice».

Sofismul în argumentarea conservatorismului progresist pe care îl îmbrățișează Eminescu printr-o optică falsă sau la sugestia cercurilor conservator-junimiste stă în faptul că natura este invitată să-și schimbe cursul la dorința clasei posedante, care vrea să cîștige timp. Însă revoluția de la 1848 a fost ea însăși un fapt istoric natural intrînd în nexul cauzal și provocînd reacțiunea clasei feudal-moșierești și în fine chiar a burgheziei liberale staționare și pactizante cu moșierimea. Eminescu, cel puțin în aceste teorii cu substrat de fapt polemic progresist, nu cunoștea încă noțiunea de salt. E adevărat că revoluțiile claselor oprimate nu se întîmplă, ținînd seama de specificul istoric și geografic, decît în anume momente, însă a întocmi un orar apriori conjurînd revoluția și încetinind artificial progresul reprezintă o metodă de gîndire curat metafizică. N-am fost niciodată un Stat curat pastoral, întîiele mișcări sociale sînt ale țărănimii, apoi ale acesteia instruite de muncitorime, și azi sîntem un stat industrial cu o puternică agricultură.

Teoriile lui Eminescu despre misiunea Statului, despre istoricitatea lui, ce au fost interpretate de unii abuziv în sens reacționar, nu sînt decît efectul unei mînii personale. În meditațiile calme, poetul nu cerea de la orice cetățean de pe solul patriei decît să adopte limba națională și să-și îndreptățească prezența printr-o muncă productivă.

Evident, Eminescu înregistra lupta de clasă ca și conservatorii înșiși. Exprimînd punctul acesta de vedere, nu fără amărăciune secretă, reducea lupta la o simplă contradicție supraveghcată. Așa cum dreptul stabilește un echilibru între voințele în permanentă luptă, Statul este expresia, zicea, unui armistițiu între clase. Căci interesele potrivnice ale indivizilor și-au găsit încă înainte de conceptul de Stat un conciliant în ideea de strat social. Urmînd însăși schema universului, am putea afirma că numai clasa are o realitate propriu-zisă, individul fiind doar o aparență a ei. La rîndul lor clasele se află în conflict de interese, care în Statele moderne sînt formulate în partide. Aceste interese antinomice se conciliază pe o treaptă mai înaintată în ideea de Stat. Teoria «armoniei intereselor» în virtutea căreia clasele contradictorii trebuiesc respectate îl înverșunează pe poet împotriva individualiștilor, pe care îi găsește îndeosebi în partidul liberal și i-ar fi aflat și în cel conservator de i-ar fi fost îngăduit să le spună pe nume.

Acum putem face o primă discriminație între Statul liberal și cel conservator. Statul liberal dă prea multă importanță «drepturilor omului», cel conservator se ocupă de «armonia intereselor», individul fiind un mijloc iar nu un scop.

Astfel de idei erau curente mai ales la economiștii germani din epoca bismarckiană, cunoscută poetului în primul rînd prin mijlocirea lui Dühring. Gustav Schmoller cerea aplicarea studiului istoric al fenomenelor economice iar Rodbertus profesa un socialism de Stat după care interesele claselor erau armonizabile (G. C., *St. și cerc. de istorie literară și folclor*, V, 1—2, p. 256).

Este dovedit că Eminescu urmărea cu atenție în ultimii ani ai vieții marxismul, îndreptățindu-i în parte existența în măsura în care încerca o ocrotire a clasei proletare, motiv pentru care prețuia încercările lui Const. Mille. Marxismul intrase printre cunoștințele lui încă din universitate și pare învederat că în doctrina politică a poetului intră o nuanță de materialism istoric.

Dacă observăm societățile naturale, constatăm că armonia desăvîrșită ce domnește în ele e întemeiată pe alt factor al luptei, compensate, pentru existență și anume pe muncă. Numai elementele individuale și clasele care contribuiesc cu adevărat la promovarea speciei sînt *pozitive* și au o îndreptățire socială, celelalte sînt eliminate, sau, rămînînd, provoacă dezagregarea corpului. Explicația economică alcătuiește nodul vital al politicii economice: «Materia vieții de Stat e munca, scopul muncii bunul trai, averea — deci acestea sînt esențiale. De aceea se și vede care e răul cel mare: sărăcia» (*Op.*, I. Cr., II, p. 202—203).

Munca înseamnă producția de bunuri materiale, de unde conceptul de clasă pozitivă prin raport la gradul de productivitate. Cultura e un fenomen care-și trage pozitivitatea din condițiile economice. Cît privește acum valoarea claselor

productive, Eminescu împreună cu Physiocraţii şi pînă la un punct cu Adam Smith pune pe întîiul plan clasa agricultorilor, a ţărănimii, ca fiind producătoarea bunurilor materiale esenţiale (II, p. 69). Fără să nege valoarea productivă a industrici, Eminescu gîndea că pe vremea lui nu ajunsesem, ceea ce era şi adevărat, la stadiul industrial, nu fără a crede că n-aveam să-l realizăm niciodată, ca naţiune agricolă, în chip desăvîrşit (II, p. 174).

Dacă însă agricultura şi mica industrie casnică sînt formele cele mai pozitive de producţie, fiind oarecum schema însăşi a vieţii sociale primitive, industria mare şi cea de rafinament sînt mai bogate în rezultate economice. Un tăietor de lemne munceşte din greu abia ţinîndu-şi zilele de azi pe mîine, un zugrav de icoane lucrează cu plăcere şi cîştigă mult (II, p. 174).

De aci Eminescu trage încheierea că Statele industriale sînt bogate iar cele agricole sărace, de unde necesitatea de a nu pune în spinarea acestuia din urmă o «plebs scribax», o pătură neproductivă de impiegaţi, dascăli, avocaţi. Nici vorbă că poetul avea în vedere cu deosebire clientela politică a partidelor, printre care avocaţii constituiau un procent notabil.

Înrîurit de Quesnay care, într-un dialog *Du commerce*, categorisea comerţul printre activităţile «sterile», Eminescu vede şi el în negustor un parazit care scumpeşte în chip dăunător produsele claselor pozitive, ajungînd chiar să admire schimbul în natură profesat de moţi. Osîndind comerţul de produse, cu atît mai mult Eminescu ataca «banca de fituici» bazată pe speculaţiuni de bursă, adică concret Banca Naţională întemeiată pe liberali. Odată însă (III, p. 321) poetul arată o faţă mai benignă faţă de negustor, recunoscînd că, deşi cu primejdie pentru alte clase, el sporeşte valoarea producţiei naţionale desfăcînd-o pe pieţe îndepărtate.

Numele lui Eminescu a fost foarte legat de teoria «păturii superpuse», interpretată injust ca o atitudine xenofobă. De fapt, folosind un stil polemic violent şi plastic, poetul nu ieşea din poziţiile sale economice. În «pătura superpusă» intră şi «plebea de sus», alcătuită din proletari ai condeiului. Am văzut că, după Eminescu, îndreptăţite la existenţă sînt numai păturile care participă prin muncă la promovarea speţei naţiune. În acest înţeles clasa ţărănească e cea mai pozitivă. Să fi desconsiderat el rolul intelectualului în viaţa naţiunii, el care cu atîta amărăciune saluta întîiul mic onorariu pentru lucrări literare ce-i fusese oferit de Vulcan? Desigur că nu. Alături de ideea de muncă, şi prin aceasta trebuie să înţelegem efortul muşchiular, apare şi ideea de cultură. Muncă şi cultură, aceştia sînt factorii civilizaţiei unui stat. Prin cultură poetul înţelegea creaţia, expresia unui produs real al minţii, literatura, ştiinţa. Orice individ care nu poate intra în categoria întîia, a producătorilor manuali, sau într-a doua, a creatorilor intelectuali, rămîne în clasa nepozitivă a proletariatului condeiului. Aceştia sînt indivizii sterpi, cultivatorii frazeologiei goale, vînătorii de slujbe şi politicienii. Calitatea socială sub care apar de obicei este avocatura şi funcţionarismul. În genere — zice poetul — advocaţii sînt inteligenţele cele mai stricate din lume. «Căci, într-adevăr, ce credinţă poate avea un om care azi susţine, mîini combate unul şi acelaşi lucru, un om a cărui meserie este să dovedească că negru-i alb şi albu-i negru?» (II, p. 166). (Şi Titu Maiorescu era avocat!) Şi cum politicienii liberali vin mai toţi din sînul corpului avocăţesc, viaţa politică însăşi ia forma unei ciocniri sterpe de idei, în care nu cred nici susţinătorii lor, de cîrciocuri şi apucături advocăţeşti, de căutare de noduri în papură, de vorbe înşirate şi fire încurcate (II, p. 166).

Aceeaşi raţiune a improductivităţii face pe Eminescu să considere funcţionarismul drept o plagă. Desigur, un stat are nevoie de administraţie, însă pentru aceasta se cere în primul rînd cunoştinţe temeinice şi muncă de specialitate; ceea ce ne duce în domeniul creator al culturii. «Excepţie făcînd ţara noastră, administratorul pretutindenea e un adevărat părinte al populaţiei rurale» (II, p. 190).

Eminescu, punîndu-se, de voie, de nevoie, din punctul de vedere al conservatorilor şi fără să vrea şi al liberalilor, aşteaptă ridicarea ţării de la munca ţăranului şi de la «cultura intensivă a moşiilor mari particulare». Capitalul bancar real, nu cel provenit din specula fituicilor, şi capitalul funciar sînt şi ele un aspect al muncii şi anume «munca acumulată». Din nefericire, observăm noi, munca acumulată de unii este a altora, meniţi să rămîie în veci săraci. Conservatorii consimţeau la o împroprietărire a ţăranilor, însă nu

din «munca acumulată», ci numai din moşiile statului. Eminescu apără proiectul de lege al maioratului aplicat la proprietatea rurală, în virtutea căreia bunurile imobiliare s-ar fi transmis numai către întîiul născut, înlăturîndu-se astfel fărămiţarea pămîntului de cultură. Obiecţia diviziunii pînă la neant a proprietăţii rurale a fost rezolvată azi prin colectivizare.

Cît de sinceră era simpatia poetului pentru marele proprietar rural nu s-ar putea decide. Fără îndoială, în opiniile lui intră motive logice şi instrucţii de partid şi poate şi un anume bovarism cu gîndul că prin mamă şi puţintel prin tată va fi aparţinînd şi el clasei boiereşti. Din cînd în cînd îi scapă de sub condei că numai ţărănimea duce tot greul statului.

«...Toate [dările], în linia din urmă se percep din punga ţăranului, de vreme ce el formează singura clasă productivă în România» (II, p. 381).

Aşa stînd lucrurile, nu trebuie să dăm prea mare importanţă radicalismului progresisto-moşieresc al poetului, de altfel prea tînăr cînd îşi desfăşoară această activitate jurnalistică.

Trecînd în cîmpul problemelor sociale iscate de factorul economic s-ar părea că Eminescu are pe rînd o atitudine capitalistă şi una de-a dreptul socialistă. În fond e vorba de una şi aceeaşi atitudine de conciliaţie, privită fragmentar. Adevărul este că în anume compuneri ca *Împărat şi proletar* sau *Viaţa*, poetul face critica societăţii burgheze capitaliste. Iată definiţia capitalului ca uzurpaţie (după Proudhon: «la propriété, c'est le vol»):

> Spuneţi-mi ce-i dreptatea? — Cei tari se
> îngrădiră
> Cu-averea şi mărirea în cercul lor de legi;
> Prin bunuri ce furară, în veci vezi cum
> conspiră...

Iată osîndirea inegalităţii economice:

> Unii plini de plăcere petrec a lor viaţă...

Aluzia la salariul de mizerie al proletariatului este evidentă:

> De ce să fiţi voi sclavii milioanelor nefaste,
> Voi, ce din munca voastră abia puteţi trăi?

În *Viaţa* nu se poate tăgădui simpatia pentru proletar, simbolizat în mica cusătoreasă:

> Colo lîngă lampă, într-un mic ietac
> Vezi o fată care pune aţă-n ac.

Sinceritatea teoretică a poeziei e susţinută de o însemnare ce cuprinde originea motivului şi critica unei laturi a capitalismului (*Scrieri pol.*, p. 5). O fată lucrează zi şi noapte într-o mansardă, mîncînd pîine goală, spre a procura negustorului, pe o plată de nimic, o confecţiune pe care acesta o va revinde scump. Dacă vreţi, intră aci noţiunea de plusvaloare, dar intră cu siguranţă oroarea physiocratică faţă de traficantul care face o manipulaţie sterilă. Interesul crescînd pentru clasa muncitoare se străvede în versurile de prin manuscrise, între care unele vorbesc de înmormîntarea unui intelectual care trăia din scris şi din tradus şi evocă aspecte ale unui oraş burghez:

> Într-o răspîntie uzată
> Şi-ntinde-un orb mîna uscată,
> Hamalul trece încărcat
> Şi orologiile bat.

În definitiv trebuie să căutăm la Eminescu circumferinţa conştiinţei sale, în care se oglindesc genial contradicţiile epocii în care a trăit.

G. CĂLINESCU

OPERA LUI MIHAI EMINESCU

Cînd am pornit a studia opera lui Eminescu eram într-o condiție mai grea decît aceea în care mă găsesc acum. În general, cum am mai zis, criticul român nu se află în împrejurările unui francez, care, voind a da judecăți asupra lui Molière ori a lui Racine, are la îndemîna sa un material cules și analizat de alții și propoziții critice făcute, încît lui nu-i mai rămîne decît să aplice un ochi odihnit și acut. Criticul român e obligat să facă și operă de istoric literar.

Întîi de toate am avut de citit manuscrisele lui Eminescu, spre a defini proiectele, și, fără a urmări să întocmesc vreo ediție, am fost nevoit, pentru uzul propriu, a-mi pierde vremea cu copierea de lungi extrase. Apoi trebuia, firește, să judec pe Eminescu în cuprinsul literaturii române și al literaturii universale, și pentru aceasta aveam nevoie de o istorie a literaturii române din unghiul de vedere strict estetic. O astfel de istorie însă nu exista decît pentru o mică porțiune modernă, deci în afara cercului meu de preocupări, așa fel că am pornit însumi să mă documentez, fapt care a dus la scrierea unei *Istorii a literaturii române*. Pentru a înțelege pe Eminescu aveam trebuință de o istorie literară, și pentru a scrie o istorie trebuia neapărat a avea monografia celui mai de seamă poet român. Un adevărat cerc vițios pe care l-am rezolvat pornind simultan din centru și de la periferie. Evident, nici monografia, nici istoria nu erau perfecte, dar erau fundate, și astfel puteam acum cu ajutorul istoriei literaturii să-mi rotunjesc monografia, și cu sprijinul acesteia din urmă să adîncesc pe cea dintîi. E de la sine înțeles că, și pentru una și

pentru alta, am înotat în cercuri concentrice tot mai largi în literatura universală.

Revăzînd *Opera lui Eminescu* am căpătat convingerea că, cel puțin întrucît mă privește, esențialul îl spusesem. Dar lucrarea în total avea unele cusururi care mi-o făceau mie însumi dezagreabilă, deși îmi fusese cu neputință a proceda altfel. Eu voiseм a scrie un studiu de critică de natură a ațița gîndirea, o compunere ritmică, cu cap și cu coadă. Scrierea avea o înfățișare oarecum haotică, deși fundamental nu era, și unele capitole arătau a fi ceea ce nu sînt. Cutari determinări de idei poetice, cu citate, păreau unora publicare de texte, cutare anatomie a poeziei deștepta noțiunea unei exegeze, piesă cu piesă, fără vreun program general. Programul exista totuși, iar o minte perspicace și căutătoare de emoții l-ar fi găsit, însă trebuie să recunosc că nu strică de loc ca o lucrare critică să forțeze puțin priceperea curentă printr-o împărțire clară. Cusurul consta în lipsa diviziunilor necesare sugerînd înlănțuirea ideilor critice.

Am luat dar lucrurile de la capăt și, după meditări noi și o experiență mai bogată, am refăcut studiul, scriindu-l din nou. Să nu se mire cineva că l-am scris în bună parte cu aceleași fraze, altfel distribuite și curățite. Ceea ce fusese spus bine o dată n-avea de ce să fie desființat a doua oară și băgam de seamă că fără a privi pe ediția veche formulam judecățile la fel. Munca n-a fost prin aceasta mai ușoară. Căci mi-am cules din nou citatele, arătînd noile locuri de consultare, și am citit din nou pe toți autorii din care extrăsesem idei și fraze. Împărțită în 211 paragrafe și 9 capitole, lucrarea are acum acest plan: *Descrierea operei; Cultura; Eminescu în timp și spațiu; Filozofia teoretică; Filozofia practică; Teme romantice; Cadrul psihic; Cadrul fizic; Tehnica interioară; Tehnica exterioară.*

Descrierea operei revelă cititorului schema organică a operei lui Eminescu. Ea nu înșiră și nu rezumă opere și proiecte, ci demonstrează că poetul tindea să creeze un univers în semicerc. Pe acest semicerc, avînd ca orizonturi nașterea și moartea lumii, între care se întinde arcul istoriei universale, am înscriat proiectele, care nu mi-au fost oferite de-a gata, ci sînt în bună parte rodul ipotezei. Am dat extrasele strict necesare și am ușurat textul de paranteze și comentarii, pe care le-am utilizat în alt loc. În puține cazuri am scurtat citatele, fără nici un neajuns chiar pentru

specialist, care poate consulta ediția veche sau de-a dreptul izvoarele, în cazul cînd socotește aceasta de cuviință.

La *Cultura* am reportat tot ce fusese risipit în comentarii și am tras sfera de cultură în care trăia Eminescu, așezîndu-l cu adevărat în timp și spațiu.

Capitolele *Filozofia teoretică* și *Filozofia practică* erau fundamentale, și esența o spusesem înainte. Cu toată strîmbătura de suficiență a unui așa-zis specialist, care el însuși nu putuse scrie în această materie decît niște lamentabile platitudini, calea cea justă e aceea indicată de mine. Dar prima redacție suferea de vina unui entuziasm încercînd a scoate cu orice preț un sistem eminescian original, cînd în realitate scopul acestei părți din studiu, care e cheia întregii critice, e de a arăta perspectiva din care Eminescu își construiește lumea. Chestiunea originalității materiale stă aci pe plan secundar. Am folosit un stil mai stringent și am urmărit pas cu pas pe Eminescu în trecerile lui pe drumurile idealismului postkantian. Pe Schopenhauer l-am recitit cu atenție, sau mai bine zis l-am urmărit în toată opera lui cu probabilitate consultată de poet, și am constatat că Eminescu este mai schopenhauerian decît se bănuiește. Aparatul critic al capitolelor filozofice îndeosebi a fost cu băgare de seamă supravegheat, folosindu-se cele mai bune texte originale.

Cu această pregătire, mai rămînea, înainte de a analiza opera, să definesc pe poet în mijlocul literaturii universale, să-i descopăr legăturile sanguine. Eminescu este, firește, un romantic. A repeta notele romantismului mi s-a părut de prisos, și de altfel lucrul nu-i așa de simplu și pretinde o anume filozofie stilistică. În *Impresii asupra literaturii spaniole* am dat cîteva sugestii în direcția aceasta. În schimb, am înșirat cîteva teme romantice ce se găsesc și la Eminescu, și care de altfel sînt în strînsă legătură cu o viziune istorică a lumii, fiind niște aplicații necesare ale filozofiei de felul celei îmbrățișate de Eminescu. Am ilustrat temele cu pilde suficiente, nu exauriente, scoase prin cercetare proprie din cei mai de seamă romantici.

În *Cadrul psihic* am înlăturat un aspect supărător de scientism psihologic. Fiind vorba de structura onirică proprie operei lui Eminescu (lucru firesc la un romantic), cu toate că am repudiat pe Freud, dădusem unor pagini un aer echivoc (în prima redacție) de psihanaliză, fapt ce

mi s-a părut apoi de un mate, trebuie să recunosc, prost-gust, fiindcă sînt de părere că critica nu trebuie să iasă din lumea himericului spre a legifera în cîmpul pozitivului. Am spălat textul de astfel de impuritate.

Ceea ce numisem altădată impropriu *Analize*, împărțit în paragrafe, pus în lumina concepției poetice a lui Eminescu, a căpătat în *Tehnica interioară* înfățișarea unui studiu structural, după care urmează *Tehnica exterioară*, revăzută, amendată de cîteva erori, și pe care și acum, ca și întîia oară, nu pun accent.

Formal, în afară de haosul expozitiv, redacția întîi avea vina, din intenția lăudabilă de a sugera prin expresie, de a fi nu puțin bombastică. Însă cînd vrei să spui în critică mai mult decît poetul însuși sfîrșești prin a dăuna obiectului, ca o ramă excesivă în jurul unui tablou. Am plivit curajos.

Studiul folosea numeroase citate. Întrucît e vorba de cele din partea analitică, ele mi s-au părut abuzive. Pagina critică era congestionată și firul roșu nu se zărea. Am redus citarea la minimul util. În partea de documentare, am revăzut pretutindeni manuscrisele, căutînd a atinge cea mai perfectă stricteță, și am făcut corectura cu manuscrisele înainte, obținînd texte ce merită toată încrederea. Am recurs la ms. chiar și pentru textele editate de alții sub formă de «postume», eliminînd multe inexactități.

În studiul vechi mișunau erotile de tipar precum și uncle greșeli (și mărturisesc în toată sinceritatea că nu puține) datorate scăpării mele din vedere. Volumului despre filozofia lui Eminescu nu-i făcusem, personal, nici o corectură. Toate repetatele *errata* nu purificau în întregime textul, care acum a fost examinat cu mare atenție.

În fine, pe lîngă Tabla de materie, care, consultată dintr-o ochire, sugerează scheletul studiului, am întocmit un mult necesar indice, folositor chiar mie.

Astfel studiul își capătă forma lui consolidată, ceea ce nu înseamnă că nu s-ar mai putea adăuga cu vremea multe chestiuni de amănunt. De asemeni, nimic nu mă împiedică pe mine însumi să scriu un eseu critic cu totul nou, fără nici o contingență cu paginile acestea. Vreau să spun doar atît că pentru mine, cel puțin, sentimentul geografic al poeziei eminesciene este o realitate și că nu mai am superstiții și temeri de necunoscut.

G. C.

DESCRIEREA OPEREI

Murind cu spiritul la treizeci și trei de ani, Eminescu a lăsat o operă alcătuită dintr-un volum de poezii și puțină proză, făcind impresia a fi voit să cultive îndeosebi poemul scurt. Dar răsfoirea manuscriselor sale ne dezvăluie un Eminescu plănuind mari compoziții lirice și dramatice, un poet cu năzuința grandiosului și a organicului ca și Goethe. Multe din motivele și detaliile operelor publicate sînt transportate din proiecte vaste abandonate. Pentru a înțelege ce reprezintă opera publicată față de programul originar eminescian sînt două căi posibile: a raporta opera editată în viață la proiectele manuscrise, sau a urmări peste tot și în una și în altele firul tematologic, ca să refacem arhitectura ipotetică a operei. Natura lucrurilor cere să împerechem aceste două metode, renunțînd la ordinea cronologică. În chipul acesta, în locul unui catalog de opere și proiecte vom aduce o refacere anatomică a tabloului spiritului creator eminescian și vom insufla duh foilor risipite, unind cu linii, ca în restaurațiile pompeiene, figurile mozaicurilor sparte.

1. Rugăciunea unui dac. Scrisoarea I

Cum orice gînd omenesc adînc pornește de la cauza primă, din cer, precum spune Herder («Vom Himmel muss unsre Philosophie der Geschichte des menschlichen Gesch-

lechts anfangen»[1]), opera lui Eminescu izvodește și ea din fiorul cosmogonic. Poemele lui se învîrtesc toate mai aproape sau mai departe de simburele de întuneric al golului primar, dar momentul însuși al genezei l-a formulat în două compuneri, în *Rugăciunea unui dac* (*C. L.*, 1 sept. 1879) și *Scrisoarea I* (*C. L*, 1 febr. 1881). În cea dintîi, în care un dac[2] își exprimă, cu accentele biblicului Iov, scîrba de viață și dorința de a dispare fără urmă în «stingerea eternă», definirea genezei e mai scurtă și are forma unei teogonii politeiste, căci se admite existența in acternum a unui părinte (aci Zamolxe), care la rîndu-i a dat naștere zeilor:

Pe cînd nu era moarte, nimic nemuritor,
Nici simburul luminii de viață dătător,
Nu era azi, nici mîne, nici ieri, nici totdeuna,
Căci unul erau toate și totul era una;
Pe cînd pămîntul, cerul, văzduhul, lumea toată
Erau din rîndul celor ce n-au fost niciodată,
Pe-atunci erai Tu singur, încît mă-ntreb în sine-mi:
Au cine-i zeul cărui plecăm a noastre inemi?

El singur zeu stătut-a nainte de-a fi zeii
Și din noian de ape puteri au dat scînteii,
El zeilor dă suflet și lumii fericire,
El este-al omenirii izvor de mîntuire.

Scrisoarea I cuprinde o cosmogonie cu o mult mai mare spaimă a golurilor și de nuanța agnostică a brahmanismului:

La-nceput, pe cînd ființă nu era, nici neființă,
Pe cînd totul era lipsă de viață și voință,
Cînd nu s-ascundea nimica, deși tot era ascuns,
Cînd pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns,
Fu prăpastie? genune? etc.

2. Fata în grădina de aur. Demonism

O scurtă definiție teogonică aflăm în poemul *Fata în grădina de aur*[3]. Aci imaginile sînt împrumutate de la gnostici, deoarece e vorba de Adonai, de eoni, în sfîrșit de intervenția unui factor intelectual în creație:

Și tu ca ei voiești a fi, demone,
Tu, care nici nu ești a mea făptură,
Tu ce sfințești a cerului colone
Cu glasul mîndru de eternă gură,
Cuvînt curat ce-a existat, Eone,
Cînd Universul era ceață sură?

Proiectul de poem *Demonism*[1], din epoca studențească, e o curioasă suprapunere de motive cosmo-teogonice și de filozofic antiraționalistă spre a explica viața

. . . întemeiată
Pe rău și pe nedrept și pe minciună . . .

La temelia lumii stau două principii: Ormuz, «bătrînul zeu cu barba de ninsoare», bînd aurora în sunetul harfelor îngerești, zeul autoritar, tronînd «în mărirea-i solitară», însuflețit de dorința de putere, și Titanul răzvrătit, Demonul, prin urmare, Ahriman, care, căutîndu-și «aliați între Titanii ce brăzdau caosul», înarmează Pămîntul, titan și el, împotriva lui Ormuz. Conflictul între cele două elemente mazdeiste devine la Eminescu Gigantomachie elenică, în care Deva (demonii) s-au prefăcut în Titani. Ormuz stă în «nălțimile cerești», Demonul și cu uneltele sale vin din Caos, din «adîncuri». Aruncat în gol, Pămîntul mort e începutul naturii terestre și a omului, din ordinul punitiv al zeului. Natura telurică nu este așadar opera bună a lui Ormuz, cum ar trebui, ci a lui Ahriman, concepție oarecum bogomilică, deși nici de bogomilism nu-i propriu-zis vorba, căci nu Demonul simbolizează răul, ci Ormuz. Acesta din urmă e tiranul universului, un Jupiter, în vreme ce Ahriman, ca un soi de Prometeu, prieten al oamenilor, luptă pentru dreptate:

O, Demon, Demon! Abia acum pricep
De ce-ai urcat adîncurile tale
Contra nălțimilor cerești:
El a fost rău și fiindcă rău
Puterea are de-a învinge . . . 'nvinse.

[1] Herder's *Ausgewählte Werke*, III, p. 13, Leipzig, Reclam.

[2] Și *Mai am un singur dor* ar fi trebuit să se intituleze, în prima intenție, *Dorința unui dac* (ms. 2276, f. 40).

[3] M. Eminescu, *Opere complete*, *I — Literatură populară*, Buc., Minerva, 1902.

[1] Ms. 2290, f. 19 urm.; M. Eminescu, *Poesii postume*, ediție nouă, Buc., Minerva, 1908. În ms. 2259, f. 255, e amintită, într-o poezie veche, antiteza Satan și Gabriel.

Tu ai fost drept, de-aceea ai căzut.
Tu ai voit s-aduci dreptate-n lume;
El e monarc şi nu vrea a cunoaşte
Decît voinţa-şi proprie ş-aceea
E rea. Tu ai crezut, o, Demon,
Că în dreptate e putere. — Nu,
Dreptatea nu-i nimic făr' de putere.
Cătat-ai aliaţi între Titanii
Ce brăzdau caosul în a lor *[sic]*,
Ai înzestrat pămîntul cu gîndiri,
L-ai înarmat cu argumente mari
Contra lui Ormuz.

Care sînt propriu-zis «gîndirile» Demonului şi ce combate el în Ormuz aflăm numaidecît. Precum vom vedea, din schopenhaueriana *Wille*, Eminescu va scoate primatul naturii. Sînt versuri în acest poem care par versificarea lui J.-J. Rousseau. Ca divinităţile din sîngele lui Uranus cel ucis cu coasa de către Saturn[1], natura geologică şi umană iese din sîngele şi carnea Pămîntului aruncat de Ormuz în haos.

... Sîngele său
Se prefăcu în aur, iară muşchii
Se prefăcură în argint şi fier.
Din carnea-i putrezită, din noroi
S-au născut viermii negrului cadavru:
Oamenii.
Spre a-l batjocori pînă şi-n moarte
Ne-am născut noi, după ordin divin,
Făcuţi ca să-şi petreacă Dumnezeul
Bătrîn cu comica-ne neputinţă,
Să rîdă-n tunet de deşertăciunea
Viermilor cruzi, ce s-asamăn cu el,
Să poată zice-n crunta ironie:
Pămînt rebel, iată copiii tăi!

Născut dar din *ura* divină, omul e combătut de două tendinţe: una este aceea de a imita pe Ormuz, care e numai orgoliu şi război, de a făptui asemeni lui, dar fără puterea lui, de a forma lumea după idei, sau de a o crede de ori-

[1] Hésiode, *Les travaux et les jours, La théogonie* etc., trad. du grec par A. Bignan, Paris, Antiqua, 1928.

gine inteligibilă. Într-adevăr, Ormuz dă oamenilor trufia raţiunii, a absolutului, dorinţa de a fi în lume ca şi zeul, «unici»:

... Viaţa, sufletul, raţiunea,
Scînteia care o numim divină
Ne face a ne înşela asupra firei
Ş-a n-o-nţelege...

A doua tendinţă este, într-un sens nobil, telurică. Titanul mort din care a răsărit umanitatea şi care e principiul binelui încearcă a realiza fericirea prin «întoarcerea la *fire şi dreptate*»:

În flori, în rîuri, în glasul naturei
Ce-i glasul lui, consilii vrea a da.

Din această vrajbă între factorul raţional, principiu al răului,

După asemănarea acelui mare
Puternic egoist...

şi între cel instinctual, natural, principiu al binelui,

Se naşte vecinica nefericire.

De altfel, omul lui Eminescu din acest poem se naşte, cum zice Rousseau, bun, şi societatea «vană, zgomotoasă», cu pretenţia de a-l face să trăiască după raţiune, în spiritul lui Ormuz, îl nefericeşte:

Noi suntem buni — pînă suntem copii.
O binefacere ne dă pămîntul,
Nepreţuită-n duioşia ei,
El ne permite ca să ne întoarcem
Dup-o viaţă vană, zgomotoasă,
În sînul lui — în sînul lui — ş-al păcii.

3. Moarte... Eu nu cred nici în Iehova. În metru antic

În fragmentul *Moarte*...[1], de o factură mai matură (ep. Berlin—Iaşi), exprimînd sentimente legate de contem-

[1] *Poesii postume*, p. 180—183.

plația metafizică mai proprii lui Eminescu, se enunță însă un agnosticism deplin. Principiul universului e moartea, iar viața, aparența acelcia. Acesta va fi de altfel și înțelesul cunoscutei imagini «vis al neființei» (vis = aparență, iluzie; neființă = moarte):

Ea trăiește, iar nu lumea. Părînd astfel totdauna
Și fiind în veci aceeași, ca-i enigma, ea e runa
Cea obscur-a istoriei, a naturei și a tot.

Procesul lumii se petrece «fără ca să știe nime», de o cunoaștere prin revelație nu poate fi vorba, iar altceva decît constatarea acestei alergări spre «întuneric», rațiunea nu e în stare să dea. Învățații, adică filozofii dogmatici, sînt și ei «neam de popă-nchipuit și îngîmfat».

Cu imagini eleate poetul pune desăvîrșirea totului în nemișcare, în «echilibrul liniștei întocmite». Lumea, care e învîrtire, «vîrtelniță», «șir chimeric» de ființe «închipuite» (se pare așadar că devenirea e o iluzie, ca la Parmenide), constituie o pată. Creația este, cum s-ar zice creștinește, un păcat, o cădere, sau, cum va spune Schopenhauer, «etwas, das nicht seyn sollte»[1]:

O greșală universul a comis. Din nemișcarea
Cea eternă în trecutu-i viermui un punct, din care
Își scrînti tot infinitul paraliticul lui somn,
Și-espirarea < espiarea > lungă, crîntă a pornirii lui rebele
E viața. Spre-echilibrul liniștitei întocmele
Realergă tot ce este cu dor lung, nestins, insomn.

Teoria inutilității gîndului se înfățișează altă dată în expresii pyrrhoniene și totdeodată epicureice. Poetul refuză să primească dogmatismul oricărei religii *(Eu nu cred nici în Iehova*[2]*)*:

Eu nu cred nici în Iehova,
Nici în Buddha-Sakya-Muni,
Nici în viață, nici în moarte,
Nici în stingere, ca unii.

Nepăsător îl lasă și Jupiter Ammon și nordicul Wotan, și încearcă, practic, să imite epicuriana fericire a zeilor căutînd mulțumirea în absoluta apatie *(În metru antic*[1]*)*, cum de altcum arată reminiscențele horațiene («N-admiram nimic» < *Nil admirari*[2]).

[1] *Die Welt als Wille u. Vorstellung*, ed. Frauenstädt, II, p. 581.

[2] *Poesii postume*, p. 56; ms. 2260, f. 106. Totuși, în ms. 2275 bis, f. 80: «Eu sunt budist. Nefiind creștin simplu, ci creștin ridicat la puterea a 10» etc.

4. Terține asupra Trinității

Dar dacă gîndirea proprie a lui Eminescu stă prin preajma pancosmismului și a acestui urît universal, poeticește el își caută mereu motive cosmogonice, unele, dintre cele mai neașteptate. Astfel, bunăoară, îl surprindem versificînd în terține și sub înrîurirea directă a *Divinei Comedii* (încît ar avea aerul că traduce) o creație mecanică, pe temeiul unei noi interpretări a Trinității[3]:

Astfel rotund se-nvîrt în jur în soare
Pe cînd el însuși cu ele-mpreună
O altă clină-n veci o să coboare,

Din trei mișcări mișcarea lor s-adună,
Cu toți în jos, toți împrejur de soare,
Toți împrejurul altor fac cunună.

Și-astfel din noapte s-a-nchegat lumina,
Căci prin mișcare s-au aprins cu toate,
Prin neodihnă ceru-ntreg se ține.

Și cine știi cînd ceasul lor va bate
Și cele trei inele s-or desface
Din a mișcării sfîntă trinitate.

O scurtă analiză ne lămurește însă depărtarea de *Divina Comedie*, de unde în orice caz s-a acceptat caracterul luminos al divinității *(Lucente)*[4], de la care, pe calea Verbului *(Luce)* și Spiritului Sfînt *(Amore)*, emană făpturile eterne și coruptibile. Dante este, după Aristotel, geocentrist și împreună cu acela pune cele nouă ceruri să se învîrtească în jurul axei pămîntului sub arșița primului motor, care e

[1] *Poesii postume*, p. 119—121.

[2] Horațiu, *Epistole*, I, 6.

[3] Ms. 2270, f. 65 v.

[4] *Paradiso*, c. XXVIII, 16: «un punto vidi che raggiava lume».

imobil și transcendent, și nu comunică lumilor rotația decît prin mijlocirea Amorului (*dorința* lui Aristot). La Eminescu Sfînta Trinitate se confundă cu un sistem planetar heliocentrist și e foarte cu putință să fie aci vorba de revoluțiile cerești, de pămînt, de lună și soare, întîiul mișcîndu-se în jurul propriului ax, a doua în jurul pămîntului și amîndouă împrejurul soarelui, realizînd ca atare cele «trei mișcări», deși expresia «trei inele», amintind empireicele ternare, rămîne obscură, soarele neputînd fi inel, după cum obscură devine și socoteala din terțina a doua, unde se poate înțelege mișcarea «în jos» a soarelui (de notat așadar că Eminescu admite deplasarea întregului sistem), dar nu rezultă și a treia mișcare («*toți* împrejurul altor fac cunună»), decît dacă interpretăm că unele planete sînt la rîndu-le satelite altora și împreună soarelui, dar atunci vorba *toți* include și soarele, și învîrtirea acestuia elimină din enumerație translația «în jos» și agravează înțelegerea textului. Oricum, fragmentul lui Eminescu nu e pur cosmografic, ci cosmogonic, fiindcă e vorba de facere și desfacere, fiindcă mișcarea e numită «sfîntă», ceea ce înseamnă că e o funcție divină.

5. Genaia

Mai putem aminti, sub raportul poeziei Genezei, ca o simplă curiozitate, un proiect din epoca prestudențească[1], destul de naiv și de emfatic, cu vădite intenții patriotice de soiul poemelor lui Bolintineanu, ce urma să se intituleze *Genaia*. El avea să trateze «Creațiunea pămîntului după o mitologie proprie română», pămîntul fiind «gînd al poetului Rom», în 20 de cînturi. Cîntul I trebuia să cuprindă această idee: «Orbul poet Rom care a învățat să cînte amorul de la filomelă, disperarea de la vijeliile înfiorătoare ale cerului, durerea din mirosul florilor mormîntului de sfinți, își paște oile de aur ale gîndurilor sale . . . » Își aveau rostul aci diferite «mume»:

Muma vîntului e movibilitatea (neconstanța).
Muma munților suflă vînt de primăvară.

[1] Ms. 2257, f. 177 v.

Muma mării suflă vijelia prin turbidele valuri.
Muma iernei dezgheață [aripele] crivățul din stincile de gheață.
Muma florilor [hauchu] respiră jelița plină de miros.
Muma pustiei Siroco arzător.

E foarte îndoielnic că Eminescu s-ar fi putut gîndi, la acea vîrstă, la o creație după idei eterne, la goetheenele *Mütter*. Iată și specimene de versuri:

În fundul pămîntului
Unde muma vîntului
Toarce firul gîndului
În floarea mormîntului.

6. Mureșan. Ondina

Deși idei filozofice se pot întîlni în multe din compunerile în versuri ale lui Eminescu, totuși e vorba în ele mai mult de o atitudine, care poate oscila între gnomism și meditație. *Luceafărul*, de pildă, are un fond moral, fiind la drept vorbind un catehism al geniului. Sînt însă și poeme pe care, prin intenția lor de a defini esența universului și de a descrie destinele omului, le-am putea numi metafizice. Ele sînt concepute pe spații mari, vaste chiar, și aparțin epocii tinereții.

Mureșan[1] a fost așternut pe hîrtie, după însăși însemnarea poetului, în 1869, într-o vreme de mare încredere în viață: «Am scris-o într-un timp cînd sufletul meu era pătruns de curățenia idealelor, cînd nu eram rănit de-ndoială»[2]. Lucru curios, poemul e de un sarcasm pesimist

[1] Ms. 2283, f. 138 v.—113 v.; ms. 2254, f. 74 urm. În acest din urmă ms., *Andreiu Mureșanu. Tablou dramatic într-un act*, avea drept persoane: «Mureșanu, [Mors] Indifferențialul (Nirvână), [Geniul Luminei] Iris». *Mors* e scris ca *Mops*. *Iris* e înlocuită în cursul ms. (f. 77 v.) cu *Isis*.

[2] «De drama mea n-are să fie nimica, pentru că nu știu ce formă să-i dau, pentru că *nu e* dramă. S-ar potrivi poate mai mult pentr-un epos, dar atunci aș prinde *[sic]* violiciunea scenelor și a caracterelor ce-mi trec prin minte. Cum vă spun, n-are să fie nimic din ea; simț cum se desparte întregul ei în părți constitutive, din cari fiecare își pretinde independența sa. De-ar fi fost să fie, apoi ar fi fost cam în maniera lui *Faust*, deși nu totuși» (Scris. c. I. Negruzzi, Viena, 6. II. st. n. 1871, apud Torouțiu, *Studii și doc. lit.*, I, p. 317).

A 2524

Biblioteca Fac. de Lit. et Ist. Română
SECȚIA

bătător la ochi, şi o variantă a lui[1] are în ritmul ei ceva din efervescenţa ideologică a epocii studenţeşti celei mai tîrzii. Dar poate, dacă nu e încă o dovadă a unui pesimism cu totul livresc, Eminescu se gîndea la o epocă şi mai veche. Invocaţia din *Ondina*[2], care trebuie socotită ca un episod lateral, introdus mai apoi în *Mureşan* sau scos din el, datează din octombrie 1866[3]. E cam greu de crezut că la 16 ani poetul putea să privească pe Ondină ca pe o idee platoniciană, ce intrase în planul genezei:

Idee,
Pierdută-ntr-o palidă fee!
Din planul Genezei ce-aleargă
Nentreagă!

De fapt poezia aceasta fusese copiată pe curat mai tîrziu, în epoca vieneză, şi de aceea sîntem îndreptăţiţi să presupunem că orice compunere exprimînd «răul» în lume datează din epoca studenţească, de cînd poetul putuse citi pe Schopenhauer.

Deşi titlul indică o inspiraţie patriotică, *Mureşan* este un poem faustian. Că poetul s-a gîndit la Andrei Mureşanu este de la întîia vedere un lucru în afară de discuţie. Şi îngrijorarea de viaţa viitoare a «gînţii mele»[4], care face loc însă mai apoi unei întrebări universale, justifică alegerea numelui, şi aşezarea acţiunii în 1848, anul *Răsunetului*. Însă atitudini meditative care să îndreptăţească definirea lui Andrei Mureşanu ca tovarăş al lui Faust sau al lui Twardowski nu sînt în opera acelui. O singură compunere *(O privire peste lume)* aduce, cu citate, tînguirea Eclizias-tului, şi o definiţie a deşertăciunii:

Un rege-a stat în lume, a cărui rară soartă
La altul în natură cu greu a mai zîmbit;

Şi iată că el singur a scris cu-amărăciune,
Tîrît d-a lumei valuri, ce turbă nencetat:

[1] Ms. 2259, f. 28 urm.; v. *Poesii postume*.
[2] Ms. 2259, f. 3; v. şi *Poesii postume*.
[3] *Poesii postume*, p. 265, n. I.
[4] *Poesii postume: Mureşianu (variantă)*. De altfel, în proiectul vechi drama s-ar fi încheiat, în chip naţionalist, aşa (ms. 2254, f. 80 v.): «Muzica melodramisă încet aria lui Descéptă-te Române. — El o declamă încet şi espresiv.»

«Nimic supt cer statornic, ci tot deşertăciune,
Deplină fericire supt soare n-am aflat!»...

Deşert e dar ce vede semeţul ochi sub soare,
Şi nu e fericire deplină pe pămînt;
Un vis e ce-amăgeşte fiinţa muritoare,
Din oara cînd se naşte şi pînă la mormînt![1]

Acesta e aşadar tot faustianismul lui Andrei Mureşanu, al cărui nume bine sunător e tot ce ar fi putut atrage pe poet.

Poemul dramatic se deschide cu un lung monolog al lui Mureşan, care se află nu la pupitru de magistru cabalist ca Faust, ci, tot noaptea, într-o pădure.[2] Orologiul bisericii de pe muchea unui deal bate miezul nopţii:

În turnul vechi de piatră cu inima de-aramă
Se zbate miazănoaptea... iar prin a lumei vamă
Nici suflete nu intră, nici suflete nu ies —
Şi somnul, frate-al morţii, cu ochii plini d-eres,
Prin regia gîndirei nenfiinţate trece
Şi moaie-n lac de visuri aripa lui cea rece.
Cu gînd făr' de fiinţă a lumii frunte-atinge —
În minte fericirea, mizeria i-o stinge.

Lipsit de alinarea somnului şi a viselor, singuraticul erou e învălmăşit de probleme:

Cînd totul doarme-n zvonul izvorului de pace,
Un ochi e treaz în noapte, o inimă nu tace.
Şi azi îndrept aceleaşi crud-întrebări la soarte
Ş-asamăn întreolaltă viaţă şi cu moarte —
Şi-n cumpăna gîndirii-mi nimica nu se schimbă,
Căci între amîndouă stă neclintita limbă.

Deşi Mureşan arată, ca şi Faust, dispreţ faţă de ştiinţa oficială, pentru acele roase cărţi

Ce spun c-a vieţii file au veşnic două părţi,
Că făr' de lacrimi nu e nici ochiul cel mai vesel —

[1] *Din poesiele lui Andreiu Mureşanu*, Braşov, I. Götr, 1862.
[2] În ms. 2254, f. 74: «... un peisagiu de-o romanticitate sălbatecă în munţi», «brazi acăţaţi de vîrfuri de stînci, unii frînţi şi răsturnaţi de vijelii şi torente».

deprimarea sa nu e de ordin teoretic, ci practic. Mecanica vieții îi e cunoscută:

Viitorul un trecut mi-i pe care-l văd întors —
Același șir de patimi s-a tors și s-a retors
De mîinile uscate a vremii-mbătrînite...

Întrebarea pe care și-o pune e doar aceasta:

Viața noastră însă oricît de neagră fie
Ea împlinește oare în lume vo solie?
E scop în viața noastră — vun scop al mîntuirei?

Este evident că Mureșan e un patriot, pe care-l preocupă întrebarea dacă se cade să-ți jertfești viața pentru un popor, dacă ridicarea unei ginți asupra altcia are vreo rațiune, dacă, în sfîrșit, viața viitoare a nației lui va fi mai fericită.[1]

Momentul invocării subpămînteanului Geist din *Faust* își află corespunzătorul în conjurarea «pîrghiei» lumii, adică a principiului cosmic:

O, pîrghie a lumei, ce torci al vremei fir,
Te chem cu disperarea în pieptu-mi — cu delir,
Răspunde-mi cine-i suflet a lumei? Dumnezeul?
Orbirea? nepăsarea? e binele — e răul?

«Pîrghia» nu răspunde însă și Mureșan face singur filozofia vieții, care e aceea pesimistă, avînd la temelie egoismul, răul, lupta oarbă pentru existență, caracterizată ironic:

Cît de frumos și-anume tocmit-a a lui fire!
Creat-a mielul aprig el pentru lupul blînd,
<Creat-a lupul aprig el pentru mielul blînd,>
Carne cu ochi creat-a el pentru cel flămînd.

El are accente amare pentru «popi și cărțile lor vechi», pentru legenda care mai susține că «virtutea găsește-a ei răsplată», pentru istorica nerecunoștință a omenirii față de exponenții adevărului:

... Să te ferească cerul
Ca-ntr-un moment de-uitare să li spui adevărul...
Te-or răstigni pe cruce, te-or huidui cu pietre,
Vor risipi cenușa iubitei tale vetre
Și te vei stinge mizer... de nimenea jelit.

[1] Varianta din *Poezii postume*

Încheierea este:

Că simburele lumii e — eterna răutate!

Elementul zendic din *Demonism* reapare aci aproape cu aceleași versuri, ceea ce dovedește înrudirea dintre cele două compuneri. Ormuz a devenit Iehova, iar Titanul răzvrătit, pe care-l elogiază Mureșan, Satan:

O, Satan! geniu mîndru, etern, al desperării,
Cu gemetul tău aspru ca murmurele mării —
Pricep acum zîmbirea ta tristă, vorb-amară:
«Că tot ce e în lume e vrednic ca să piară».
Tu ai smuncit infernul ca să-l arunci în stele,
Cu cîrduri uriașe te-ai înălțat, rebele.
Ai scos din rădăcine macea s-o-mproști în soare,
Ai vrut s-arunci în Chaos sistemele solare...
Știai că răutatea eternă-n ceruri tronă,
Că secole nătînge cu spaimă o-ncoronă.

În timpul acestei declamații, se iscă, întocmai ca în vechiul *Faust* al lui Widmann, o furtună haotică și cerul se brăzdează cu fulgere. Mureșan, care blestemase pe Dumnezeu pentru viața ce-i fusese dată, îl înfruntă cu sarcasm, fiind încredințat de indestructibilitatea și migrația sufletului:

O, fulgeră-mă numai... o, joacă comedie,
Comediant bătrîne cu glas de vijelie!
Nu vezi că nu poți face tu vun mai mare bine
Decît pe vecinicie să mă omori pe mine?...
Dar, vai, tu știi prea bine că n-am să mor pe veci,
Că vis e a ta moarte cu slabe mîni și reci,
La sorți va pune iarăși pîn lumile din cer
Durerea mea cumplită — un vecinic Ahasver,
Ca cu același suflet din nou să reapară
Migrației eterne unealtă de ocară —
Puternice bătrîne, gigante — un pitic,
Căci tu nu ești în stare să nimicești nimic.

Obosit, închinătorul Satanei se așează pe un trunchi vechi de copac, cînd deodată se aude o muzică dulce. Sînt Somnul, Visele, Vîntul și Izvorul, simbolizări ale regresiunii spre asceza contemplativă și natură. Indicarea pentru fiecare a glasului (sopran, basso, bariton, tenor) e un semn

că lucrarea avea caracterul unei drame muzicale. Mureşan intră acum în întîiul stadiu de înfrînare a răului, în schopenhauerianul anahoretism. Somnul conjură luna:

Lună! Soră! pe-a lui frunte
Stai şi-i farmecă gîndirea,
Să trăiască-n vremi cărunte
Şi să-şi uite toată firea.

Du-l pe ţărmul vechi al mării,
Fă-l călugăr trist şi slab,
Îl închină lin uitării,
Dă vieţii alt prohab.
Du-te! Du-te!

Va să zică e de observat că în afară de eremitism se mai pomeneşte aci de trăire în vremi cărunte, ceea ce înseamnă că, întocmai ca Faust în epoca miticei Helene, Mureşan se va coborî în trecut, cu ajutorul viselor. Anticipînd, putem să ne încredinţăm că vremea adusă în prezent este aceea a «zînei Dochii».

În noua ipostază, Mureşan, devenit anahoret, se află lîngă o mare cu stînci pe ţărmuri şi insule risipite. Un castel pe jumătate năruit se vede în fund. Izbirea mării, furtuna pe-nserat, codrii înconjurători dau o privelişte de sălbăticie cosmică:

Cum norii strigă jalnic şi marea sparge piatra
Şi tuncte bătrîne pe-a ceriurilor vatră
Pocnesc cu-a lor ciocane, moşnegi şi falnici fauri,
Ei făuresc furtunei coroana ei de aur...
Se zvîrcole în valuri marea cea sură-n veci
Şi în de stînci schelete, bătrîne, slabe, seci,
Ea aiurînd loveşte.

La fereastra castelului cu bolţile sparte apare, fapt ce se întîmplase adese, «un înger», «cu păru-n flori albastre», cu «o stea de foc» pe frunte. Mureşan călugărul, pătruns de o ciudată iubire pentru chipul enigmatic ca o lună printre «colosurile de muri», care, chemat, dispare, hotărît să se lase sfărîmat, înghiţit de a «valurilor larmă», se urcă într-o luntre şi-şi dă drumul pe mare.

Mureşan se avîntă în larg, cu gîndul de a-şi amăgi mintea cu larma valurilor, în vreme ce apare Regele Somn, care priveşte acel templu în ruină înecat în apă în scorburile

de perete ale căruia trăieşte călugărul. Sîntem într-o regiune exotică, deşi prin apropierea zînei Dochia:

Se legăn visătorii copaci de chiparos
Cu frunza lor cea neagră uitîndu-se în jos
În ape... Iar pin crenge d-un verde-adînc de jale
S-oglindă-n ap-albastră de aur portocale.

Somnul cheamă sunînd din corn geniile naturii, duhurile apelor şi ale codrului:

Răsună corn de aur şi imple noaptea clară
Cu chipuri rătăcite din lumea solitară
A codrilor ... în cîrduri veniţi, genii şagalnici,
Ce-acum impleţi pămîntul cu sunetele jalnici,
Acum ascunşi în umbră sau tupilaţi sub foaie,
Pişcaţi picioarele-albe a fetelor bălaie,
Şi zimbrii zînei Dochii pe frunţi cu stemă mare,
Şi voi, cai albi ai mării cu coame de ninsoare...
Învie codru! Duhuri cu suflet de miresme,
Zburaţi prin crenge negre ca străvezie iesme,
Cu sunetul de pasuri s-aducă pasul numa
[Sandalele prin aer abia să treacă numa]
Pe corpuri albe haină de diamantină brumă
Să scînteie în umbră, să spînzure feeric.
Treceţi încet prin aer călcînd pe întuneric.

La început poetul s-a gîndit la un geniu al luminii, la silfi de lumină[1], dar s-a oprit la Delfin, Ondină şi Sirenă, şi poate că dragostea Ondinei scandinave pentru Delfinul mediteranean să fie şi ea un simbol al unităţii geologice. Oricum, episodul în care tînărul Delfin strînge în braţe pe Undină, în cîntecul Sirenei, are un rost didactic. El trebuie să pună sub ochii călugărului icoana veşnic tinerei naturi, ca un quietiv al durerii. Mureşan se iveşte în zare într-o barcă purtată de lebede, ca aceea a lui Lohengrin:

...Acuma văd luntrea de departe
Cum cu-a ei plisc în braţde pe unde le împarte.
Călugăru-i ... În manta-i înfăşurat visază,
Al valurilor zgomot ţişnind îl salutează
Şi lebede-argintoase pe planul mării-l trag,
Pe frunte-i e-mpletită o ramură de fag...

[1] Ms. 2259, f. 28.

Se pare cum că este al mării Dumnezeu.
Blînd înginat de lebezi în mîndru visul său...

Întrebat de Mureşan cine este, Regele Somn răspunde:

Eu?... Eu sunt fericirea vieţii pămînteene.

În chip înveder at, această fericire constă pe de o parte în imitarea Nimicului, pe de alta în acele vise cu care se sfărimă voinţa de viaţă activă, pricinuitoare de durere, şi dintre care cel mai îmbietor e Chipul din Castel, ce vine la chemarea ascetului, asemeni Luceafărului:

Sufletu-mi în vecie-i atras de-a ta chemare,
Din noaptea nefiinţei înfiorat-apare...

Mureşan şi Chipul se urcă în luntre şi, traşi «de lebezi», se pierd «pe undele oceanici», chemaţi de un ţipăt jalnic «din noaptea străvechiului Egipet». Năluca strălucitoare nu poate fi, după definiţia de încheiere a chiar Regelui Somn, decît puterea de ficţiune:

Nu ştii cine e dînsa? — un capăt e de aţă
Din sufletul naturii care ne dă viaţă.
În orice fiinţă este, deşi nu ştii, ascete,
Nu poţi să ştergi viaţa cu-a gîndului burete...
Renunţi la fericire? — dar ea-i un veşnic vis,
De fuge ziua — vine cînd ochii ţi-ai închis.

Numai ficţiunea se desface de condiţiile de timp şi spaţiu şi poate duce sufletul în orice parte, chiar şi înapoi spre Egipet. Cu Schopenhauer, aşadar, Eminescu dă problemei fericirii o soluţie estetică.

7. Povestea magului

Schiţa de basm filozofic căreia i-am dat numirea de *Povestea magului călător în stele*[1] e foarte înrudită prin concepţie cu *Mureşan* şi se poate aşeza în aceeaşi epocă.[2] Mult mai stîngace, aruncată în învălmăşeala inspiraţiei, ea are informitatea unui bronz răcit şi părăsit înainte de a i se fi dat o formă hotărîtă. Precede fără îndoială *Venere şi Madonă*, deoarece versul cunoscut din acest din urmă poem,

Lume ce gîndea în basme şi vorbea în poezii

se găseşte anticipat, în noţiunea lui, în strofa de deschidere:

În vremi de mult trecute, cînd stelele din ceriuri
Erau copile albe cu părul blond şi des
Şi coborînd pe rază ţara lor de mistere
În marea cea albastră se cufundau ades,
Cînd basmele iubite erau înc-adevăruri,
Cînd gîndul era pază de vis şi de eres,
Era pe lumea asta o mîndră-mpărăţie
Ce-avea popoare mîndre, mîndre cetăţi o mie.

Eminescu ne aşează închipuirea în faţa unui rigă fabulos, chinuit de probleme de stat, în mijlocul boierilor săi:

În sala cu muri netezi [de-o] ca marmora de ceară,
Pe jos covoare mîndre, cu stîlpi de aur blond,
Cu arcuri ce-şi ridică boltirea temerară,
Cu stele, cu flori roşii pe-albastrul ei plafond,
Cu arbori ce din iarnă fac blîndă primăvară
Şi-ntind umbre cu miros pe-a salei întins rond,
Acolo sta-mpăratul... boierii lui de sfat —
Pe tronu-i de-aur roşu sta mut şi nemişcat.

Ca aripe de lebezi mari, albe, undoioase,
Pletele-argintioase pe umerii-i cădea
Şi barba lui cea lungă pe [umerij piept cădea deasă,
Dar ochii, [lui puternici ca stelele] stele negre,
întunecaţi sclipea.
Sprincenele-i bătrîne se-ntunecau stufoase,
În mînă sceptru de-aur, povara lui cea grea.
Pe fruntea lui cea ninsă de aur diadem —
Părea c-aşteaptă-a morţii întunecos problem.

Problemul împăratului este însă acela esenţial pentru monarhul de stat natural, şi anume: buna ereditate. Înainte

[1] Ms. 2259, f. 52—81; fragm. şi în ms. 2276, II, f. 27—29; publicată de noi în întregime, însă nu critic, în *Viaţa românească*, 1932, nr. 9—12, p. 128—148.

[2] Un fragment de poem în care întîlnim de asemeni un prinţ, un mag, un călugăr, în ms. 2285, f. 114 urm. Într-un foarte vechi proiect prestudenţesc, caracterizat prin acea simbolistică naivă pe care am relevat-o mai sus («Dimineaţa sora juneţii... Lesinatulu împregiuru... Vana faclia fecei... Timpul grija tiranilor») apare «Magul de curte al prinţului Animu» (ms. 2258, f. 222 v.).

de a «urni» domnia pe umerii tînărului voievod, împăratul vrea să-l facă să citească în «cartea lumei», şi, spre a-l feri de primejdia plăcerilor, să-i pună înainte privelişte zădărniciilor ei. Atunci îşi aduce aminte de un bătrîn mag, cu care fusese în tinereţe ca Pilad cu Oreste, şi care trăieşte sihăstrit pe giganticul Pion, la umbra codrilor de fag. Muntele Pion nu este decît Ceahlăul, aşa cum îl numeşte Gh. Asachi. Bătrînul sihastru e un necromant şi un astrolog:

În fruntea lui e strinsă un ev de-nţelepciune,
Viaţa lumii toate [din al ei inceput] în minte-ai
a-ncăput.
Trecutul... viitorul el poate-a ţi le spune;
Bătrînu-i ca şi vremea cea fără de-nceput
Şi soarele din ceruri la glasu-i [se] supune,
Al aştrilor mers vecinic urmează ochiu-i mut.
De-aceea voi ca dînsul pe fiul meu să-nveţe
Cari cărări a vieţii-s deşarte, cari măreţe.

Dar el din a lui munte în veci nu se coboară,
Căci nu vrea ca să piardă din ochi a lumei [curs] căi,
Ca nu cumva măsura, cu care le <el> măsoară,
În lipsa-i să se schimbe... şi el, întors din văi,
Silit ca să înceapă din începutu-i iară
Să nu poată s-oprească gîndirea celor răi.
Şi cine-enigma vieţii [voieşte] s-o descuie,
Acela acel munte pe jos trebui să-l suie.

Pustnicul va cerceta ca şi Faust semnele macrocosmului:

El cartea-şi deschide, la ceruri priveşte
Şi zodii descurcă în lungul lor neam <mers>,
E-o carte ce nimeni în veci n-o citeşte,
Cu semnele strîmbe întoarse — vorbeşte <arabeşte>:
Sînt legile-n semne din ăst univers...

şi va citi în carte sfîrşitul apropiat al împăratului şi călătoria voievodului. Dintr-un soliloc întrerupt de Seraf reiese concepţia originii îngereşti a sufletelor al căror sediu veşnic este în stele:

Spun mite — zice singur — că orice om în lume
Pe-a cerului nemărgini el are-o blîndă stea,
Ce-n cartea veciniciei e-unită cu-a lui nume,
Că pentru el s-aprinde lumina ei de nea.

De-aceea-ntreb gîndirea-mi ca să-mi răspund-anume
Din marea cea albastră, care e steua mea.

Cînd magul e îndoit asupra raţiunii divine a coborîrii îngerilor pe pămînt în trupul omenesc, Seraful îi răspunde cu glas de harpe în bătaia lunii, expunîndu-i o filozofie abstrusă, din care rămîne lămurită numai dragostea platonică a sufletelor şi imaginea, frecventă la Eminescu în această vreme, a «îngerului de pază»:

Cînd Dumnezeu creează de geniuri o ceată
Să cerce vrea p-orcare de-i rău or de e bun,
Căci nu vrea să mai vadă cum a văzut odată
Că cete rele d-îngeri la glas nu se supun,
Că cerul îl răscoală cu mintea turburată
Pîn' ce trăsniţi se prăvăl în caosul străbun.
De-aceea în om ce naşte, doi <din> îngeri orşicare
Odată-n veciniciia-i coboară spre cercare.

Cînd sună-n viaţa lumii a miezenopţii oră
Atunci pin ceruri îmblă zîmbind amorul orb,
De îngeri suflete-albe văzîndu-i se coloră
Şi ochii lor albaştri privirea lui o sorb.
Plecînd spre pămînt ochii ei timizi se-namoră
În pămînteşti fiinţe cu fragedul lor corp
Şi prin a lunei [1] vamă cobor bolnavi de-amor
În corpurile de-oameni ce-aştept venirea lor.

Dar pîn' ce corpu-n lume un înger îl coprinde,
Deasupra vămii lumei pe luminosu-i [drum] căi
Imperiul lui cel mare, o stea ['mpopulat'] în cer aprinde —
Acolo el domneşte, lăsînd a lumii văi.
Dar de viaţa-i bună [2] <lumească> domnia-n el
<cer> depinde:
De-i rea, steaua s-aruncă în noaptea celor răi
Şi lumile eterne [nestinse] pe-a cerului cununi
Imperii sunt întinse a îngerilor buni.

Abia părăs[esc] [3] unii a domei mari pilastri,
Abia părăsesc cerul şi înfloritu-i cort,
Abia au vreme-n pilde <vreme-a pierde> puternicii lor astri.

[1] În ms. este aici clar: *lunei;* mai jos însă: *lumei.*
[2] Cuvîntul e scris f. lung ca *lunecoasă*, însă, judecînd după altă scriere asemănătoare de mai jos, trebuie citit: *bună.*
[3] În ms.: *părăsind.*

Coboară-n lume, află amorul lor că-i mort.
Atunci îl iau în braţe şi luminînd albastri
În lumea lor bogată cu lacrămi ei îl port.
Sînt îngeri blînzi şi timizi, aşa nenorocaţi <=nevinovaţi>
Încît în astă lume nu trebuiesc cercaţi.

Seraful face deopotrivă teoria geniului singuratic, fără înger de pază şi fără stea, a cărui naştere este greşeală în planul eternităţii, dar pe care Dumnezeu îl ia sub ocrotirea sa:

Deşi rari şi puţini-s, lumea nu va să-i vază,
Viaţa lor e luptă, cînd mor se duc neplînşi.
Ei n-au avut la leagăn un blînd înger de pază
Şi-a lor [ochi] de durere sînt turbure şi stinşi.
Dar deşi <blînzi> îngeri îşi <nu-şi> varsă a lor raze
În sufletul lor totuşi ei mari îs şi destinşi,
Căci Dumnezeu în lume le ţine loc de tată
Şi pune pe-a lor frunte gîndirea lui bogată.

Un astfel de geniu «fără stea», al cărui semn prin urmare nu stă în carte, este şi voievodul care soseşte curînd pe culmea muntelui Pion. Tot ce urmează de aci încolo pare a avea un înţeles pedagogic. Ca să-i arate primejdiile vieţii, necromantul, care cu puţin mai înainte prinsese cu o vrajă o furtună scăpată din fundurile muntelui, duce pe tînăr în peşteri de marmură neagră:

El zice ş-alene coboară la vale,
La porţi uriaşe ce duc în spelunci.
De stînci prăbuşite gigantici portale
Descuie şi intră în mîndrele hale
De marmură neagră, întinse şi lungi

Pilaştri de aur pe muri se coboară,
Pe jos sînt covoare ţesute-n flori vii
Şi ste-e în candeli dulci raze presară
Şi aeru-i dulce ca-n noaptea de vară
Şi razele-s calde şi trandafirii.

Trec apoi prin bolte «săpate-n granit», intră într-o sală cu muri de marmură ebenină lucînd ca oglinzi de tuci, plină de dulci miresme. Bătrînul închide poarta, aprinde potirul albastru al unei viorele şi aşează pe tînărul împărat pe un tron de mătasă roşie. El însuşi cu o vargă vrăjeşte

o oglindă neagră din care se desprinde o umbră de argint, vînătă la faţă ca mărgăritarul, cu aripi desfăcute şi talar lucios, cu flori de mac pe frunte şi în mînă cu paharul Somniei. Bătrînul ia o cupă pe care sînt săpate versuri în «cifră» arabă, toarnă în ea un sînge roş ca de taur şi o întinde voievodului. După cum putem bănui din prezenţa florilor de mac (simbol al narcozei), este, ca şi în *Mureşan*, vorba de întîia treaptă a ridicării din contingent prin restrîngerea conştiinţei, şi anume de somn, ce ia înfăţişarea unui înger carnal, michelangiolesc, cu o aripă «umflată» «ce-n sus a pornit». O erotică grea se încinge între cele două genii:

El ochii-şi deschide, deasupra lui vede
Doi ochi mari albaştri (adînc visători).
A lui fericire el mai că n-o crede,
El gura şi-apasă pe blondele-i plete
Şi faţa cea pală i-o mîngîie-n dor.

E beat de a visului lungă magie,
În braţe-i pe înger mai tare-a cuprins
Şi umbra surîde, cu-aripa-l mîngîie
Şi gura-şi apleacă în dulce beţie,
I-apasă [Şi-i pune] pe buze-i sărutu-i aprins.

Îngerul cu ochi albaştri dă tînărului o viziune haotică a lumii, cufundîndu-l de bună seamă în vis, rupîndu-l din zona telurică:

Vezi tu, zise umbra, pe-a hăului vale
Pămîntul cu munţii ce fumegă stins,
Cu mări adormite ce murmură-n jale;
Dorm populii, ţări şi cetăţile sale.
Deasupră-ţi oceanul de stele întins.

Pămîntu[l] departe-ntr-un punct se contrage,
Căci lumi de departe în puncte se schimb,
Dispar a pămîntului viziune vage,
A stelelor ţară curată <se> trage,
Aleargă, trăieşte a aştrilor timp.

O stea, un imperiu întins e şi mare,
Cu sute de ţări şi cu mii de fiinţi.
Cetăţile mari răspîndite-s în soare —
Palate de-argint se ridic gînditoare
Şi regii sunt îngeri cu aripi de-argînţi.

Din această panoramă a universului stelar se desprind două idei esențiale: că civilizațiile umane au o formă rotativă prin raport la întregul Cosm, o lume urmîndu-și existența de-a lungul aștrilor:

Și sufletul liber privirea-i sințită
O naltă pe stelnicul, marele plai:
O patrie nouă sublimă, iubită,
De cîntece plină din veacuri fugite —
Aici lumea-antică urmează-a ei trai...

și că măsura vremii este relativă fiecărui sistem solar în parte, și mai neted (ceea ce sună foarte științific) relativă fiecărei planete după amplitudinea revoluției în jurul unui soare:

Vezi steaua că munții și [mările-ntoarce] -ntoarse și marea
Umblînd neclintită în vecinicu-i mers.
A anilor [număr] spațiu le destină un soare:
La una-i mai mic, la alta mai mare
Căci sorii scriu [legi] timpul în acest univers.

Voievodul va fi călăuzit în curînd de Somn în planeta acestuia din urmă, în lună prin urmare, fiindcă aceea stăpînește umbra și visul:

Curînd vom ajunge pe steua senină
Pe care în ceruri numesc-o a mea;
De visuri, de umbre, de cîntec e plină.
Curînd vom intra în cîmpia ei lină
Și-n urmă-ți pămîntul rămîne o stea.

În această vreme, magul rămas în urmă, care va fi băut și el din cupa Somnici, e pe cale de a întreprinde și el o nebună călătorie în stele. Făcîndu-și cal dintr-o stea desprinsă de pe cer, el zboară în infinit, salutat de îngerii siderali:

Și resfirați în spațiu îngeri duceau în poale
A lumilor adînce și blînde rugăciuni
Și întinzînd în vînturi aripele regale
L-a lumii trepte-albastre le duc și le depun.

Ajuns în calea lactee, pustnicul dă drumul pegasului de lumină și se aruncă în hău într-o rostogolire uriașă:

Deasupra ardea stele și dedesuptu-i stele,
El zboară fără preget ca tunetul rănit;
În sus, în dreapta,-n stînga luminile de stele
Dispar — El cade-un astru în caos [prevălit] azvîrlit.

Sensul căderii lui e luna, de pe un munte al căreia privește steaua natală îndepărtată:

Din ce în ce s-apropie de lumea depărtată,
O zi mai are încă ș-ajunge-n luna lui.
Acolo el răsuflă de calea-i depărtată —
De pe un munte-a lunei aruncă ochii lui.

Cu ochii plini de lacrimi la acea stea privește
Ce lumina albastră mergîndu-și drumul său:
— Ce liniștită-i dînsa, în pace ea păștește,
O, cum iubesc eu steua, unde m-am născut eu.

Care este această stea unde s-a născut bătrînul rămîne cam obscur. Cum în ea e liniște, pare puțin probabil să fie pămîntul, de pe care de altfel abia plecase. Ar fi deci o stea în care își va fi avut sediul veșnic. Magul contemplă deci o altă stea pașnică, pe care trăiește un om nefericit:

Mai e-n tot universul o stea plină de pace,
Neturburată vecinic de ură, de război;
În toată Creațiunea gura ei vecinic tace,
N-o bîntuie griji rele, n-o bîntuie nevoi.

<E-*un* om, care pe dînsa nefericit se ține,
Dar nu-i nefericirea în stea, ci e în el,
Dar soartea lui schimba-voi, din rău oi face bine —
Cobor acum în astru-mi să-l mîngîi și pe el.>[1]

Deoarece bătrînul nu s-ar fi putut coborî pentru a vedea pe omul nefericit chiar pe pămînt, pentru că n-ar fi avut nevoie de un asemenea ocol prin stele, și cum steaua necunoscutului e chiar astrul natal al bătrînului, presupunem că Eminescu se gîndește la un astru oarecare și că expresia «Mai e-n tot universul o stea» e numai o confirmare a placidității uneia și aceleiași stele. Oricum va fi, în altă stea sau din nou pe pămînt, bătrînul se aruncă «din vîrf de munte-n lună» în gol și ajunge într-o clipă în norii «astrului natal». Din neguri își face (prin lungi priviri) funii, din acestea scară, coboară pe mare, dintr-un rest de nour își

[1] Această strofă nu este citată în original, repetîndu-se o strofă anterioară («Cu ochii plini de lacrimi»), deși comentariul ce urmează se referă la ea. De aceea am omis strofa repetată și am introdus-o pe aceasta (n. red).

alcătuiește o barcă, la care se înhamă iarăși Iohengrinienele lebede:

Din insule bogate cu [lungi] mari grădini de laur,
Lebede argintoase aripele-mișcînd
Veneau sfișiind apa la luntrea lui de aur
Și se-nhămau la dînsa și o trăgeau cîntînd.

Ceea ce urmează tratează întocmai concepția salvării prin asceză din *Mureșan*. Călugărul, un tînăr frumos, stă în ruina unui templu arab. Doarme pe un pat de scînduri acoperit cu trențe și bea apă sărată de mare, în scopul de a-și scurta viața. Pe o arfă de aramă cu strune ruginite cheamă și el o umbră, ce apare noaptea printre arcuri sparte:

Cine-ar fi <oare> umbra aceea argintie
Ce vine la cîntarea-mi cînd eu o rog-o-nvoc <cu o rug-o-nvoc>
Cînd provocați de arfă-mi răspund valuri o mie,
În nopți cînd pricep scrisul al stelelor de foc?...
Tot ce-am gîndit mai tînăr, tot ce-am cîntat mai dulce,
Tot ce a fost în contra-mi <cîntu-mi> mai pur și mai copil
S-a-mpreunat în marea acelui steril
Ca razele a lunei ce-n nori stă să se culce
Și a format un înger frumos și juvenil.

Magul combate de astă dată himera prin însăși definiția ei:

— Nebun ori ești lunatec — bătrînul murmurează...
E visul tinereții, e sete de amor.
Îngerul tău e-o rază și trupul ei un nor...

Acest tînăr cu comanac negru și rasă de șiac, care doarme acum cu capul pe un țol, voise să fie domn al lumii și să împartă coroane la regi și regine, fiind, pe cît se înțelege, stăpînitor de țară sau numai bogat. Ros deodată de viermele zădărniciei, el se retrage între zidurile unei mînăstiri, nu fără a fi mereu ispitit de gîndul măririi:

În van pune pe suflet greo[a]ile cătușe
De gînduri urîșe, de nalte rugăciuni.
În van în a lui urmă a-nchis a lumei ușă
La visele ei turburi, cu mari deșertăciuni;
Pe focul cugetării a presurat cenușă,
Ci sub cenuș-ard încă consumători cărbuni.
Atunci visul mărirei s-o șterge-n a lui gînd
Cînd peste spuza sură se va turna pămînt.

Ascetul fuge atunci din mînăstire și se așează pe acel țărm de mare unde-l găsim și unde-l chinuie visarea chipului de femeie. Aci formularea simbolurilor nu mai e așa netedă ca în *Mureșan*. Chipul poate fi acoperămîntul năzuinței spre desăvîrșire, spre marea Erotică, sau poate fi, cum am zice în termeni banali, Idealul. Magul știe cum se poate prinde năluca, ce nu e de aci «din lume», ceea ce ne întărește în ipoteza de mai sus, și e pregătit să întreprindă o nouă călătorie:

Dar nu aici. Aicea de viață n-are parte,
Vom merge-n lumea unde trăiește mai departe.

Poemul însă n-a mai fost sfîrșit.

8. Cassiodor

În modul acesta dulceag platonizant compunea Eminescu din cea mai fragedă tinerețe și e interesant să ne întoarcem acum la o schiță mai veche, *Cassiodor*, spre a vedea aceeași metafizică uranică a sufletului, mai copilărească și mai exaltată [1]:

« Diodor, vezi tu zenitul dasupra ta? Este sufletul tău ... ce este sufletul? este [ființa] un înger înamorat într-o formă [într-un corp de om]? Ești tu. [Zenitul tău o stea, cine știi ce lume nemărginită purta vuietul destinelor tale dasupra capului tău.] Cît ești de mare în nouri, cit ești de fericit jos, simți că ești lumină din lumină, Dumnezeu din Dumnezeu.

Zenitul, umbra destinului, dovadă că sunt; aud murmurînd prin coardele lirei sufletului meu, dovadă că am un suflet. Cît de mare sunt eu! Zenitul meu o stea, cine știi ce lume, care poartă vuietul destinelor sale dasupra capului meu, lira mea o lume cu tremurul simțirilor ei. Simt, gîndesc, inima mea un ocean cu valuri nenumărate, creierii mei un palladiu tăinuit de-nțeliepciune și cu toate [acestea] ființa mea singură e un Rege fără tron, un zeu fără templu. Sufletele oamenilor sunt ființe de îngeri înamorate în forme

[1] Ms. 2255, f. 204 și v. În general Eminescu scrie: *scii, esce, sânt*. Am renunțat la aceste grafii pentru a nu îngreuia lectura.

de lut; tu care ești îngerul corpului meu, răspunde, de ce nu-s mulțumit, de ce zbor pe aripele tale, ca un cîntec fără înțeles, înțeles! destin!... Prin acest gigantic labirint de lumi, unde voi găsi în acest mare vis ce se numește viață, firul de aur al scopului?»

Sînt și versuri, realizări ale ideilor de mai sus, adică ale teoriei « tu cu eu », sau, ca în altă parte, « eu și cu mine »:

Cînd ființele se-mbină,
Cînd confund pe tu cu eu
E lumină din lumină,
Dumnezeu din Dumnezeu.

Cunoști umbra cea nebună
Cu aripi de dulci fiori
Care suflete cunună,
Al ei nume e amor.

Ție [Ea] scopul vieții tale
Și cu glasu-i îngeresc,
Printre oarele de jale,
Cîntе-ți dulce: te iubesc.

Lira-n sunete de jale,
Cu glas blînd tînguitor,
Spune ecoului din vale
Că-i e sete de amor... etc.

Pe verso dăm de o invocație către lră:

« Esistența mea o ilusiune, viața mea un vis. Instrument care conții în tu toată esistența mea, din 18 ani a copilăriei, te atîrn d-o marmură, fie marmura uitării, voi să uit că am trăit, căci n-am trăit, voi trăi» etc.

Lira e provocată să răspundă dacă ea nu e un suflet, o ființă vie, și el, cîntărețul, un Dumnezeu, creator, punînd în ea o parte de duh. Avea să intervie și o eroină, Olvia: «...tu m-ai iubit, dulce înger. Olvia mea, numai tu mi-ai rămas.»

E de reținut, într-un cuvînt, că pentru Eminescu adolescent sufletul este un înger, deci un eu deosebit de care se îndrăgostește trupul, că, prin urmare, în fond, individul se iubește pe sine însuși, într-un adevărat narcisism.

9. Egipetul. Memento mori

Din filozofia răului în lume, Eminescu trebuia neapărat să scoată o documentare istorică a zădărniciei. Derivația este inevitabilă și toți romanticii, roși de melancolii, au întocmit tabloul civilizațiilor. Ideea trecerii de la geneză la mișcarea lumilor îi germinează lui Eminescu din vremea primei studenții, căci *Egipetul*, care înfățișează un moment al cronologiei, e tipărit la 1 octombrie 1872. O legătură dar cu cursul lui Lepsius din sem. 1872/73 *(Istoria Egiptului și monumentele Egiptului)* nu este, mai ales că poetul se înscrisese la facultate abia la 12 decembrie. Episodul fusese conceput prin urmare la Viena, unde, după o amintire glumeață[1], un profesor ținea curs de istorie antică, descriind « pe craiul Rhamses » și « pe nevasta lui, Rhodope ».

Lunga cronologie, ce avea să îmbrățișeze istoria omenirii pînă în prezent, nu-și căpătase în mintea lui Eminescu un titlu definitiv. Manuscrisul[2] poartă deosebite intenții de titluri, unele înlăturate: *Memento mori (Tempora mutantur) (Vanitas vanitatum vanitas) (Skepsis) (Cugetări) Panorama deșertăciunilor*[3]. În cercul « Junimei » o intitulase *Diorama.*[4] Cu toate acestea, înțelesul demonstrativ al poemului rămîne același, căci un titlu ne duce la biblicul Eclziast *(Vanitas vanitatum, et omnia vanitas).*

Începutul vastului poem readuce formularea stării onirice selenice și a mitului ca soluție a fericirii:

Turma visurilor mele eu le pasc ca oi de aur,
Cînd a nopții întunerec, înstelatul rege maur,
Lasă norii lui molateci înfoiați în pat ceresc,
Însă <Iară> luna argintie, ca un palid dulce soare,
Vrăji aduce peste lume printr-a stelelor ninsoare,
Cînd în straturi luminoase basmele copite <copile> cresc.

Mergi, tu, luntre-a vieții mele, pe-a visării lucii valuri
Pînă unde-n ape sfinte se ridică mîndre maluri,

[1] G. Călinescu, *Viața lui M. Em.*, ed. a III-a p. 192.
[2] Ms. 2259, f. 86–104; ms. 2257, f. 73 urm.
[3] Publicat în întregime de noi în *România literară*, 1932, nr. 13, 15, 19 și 21.
[4] Torouțiu, *Stud. și doc. lit.*, IV, p. 457.

Cu dumbrăvi de laur verde și cu lunci de chiparos,
Unde-n ramurile negre o cîntare-n veci suspină,
Unde sfinții se preimblă în lungi haine de lumină,
Unde-i moartea cu-aripi negre și cu chipul ei frumos.

Așezat la roata uriașă a istoriei, poetul întoarce vremea înapoi și o oprește cînd vrea:

Cînd posomoritul basmu, vechea secolilor strajă,
Îmi deschide cu chei de-aur și cu-a vorbelor lui vrajă
Poarta naltă de la templul unde secolii se torc,
Eu sub arcurile negre, cu stîlpi nalți suiți în stele,
Ascultînd cu adîncime glasul gîndurilor mele,
Uriașa roat-a vremii înapoi eu o întorc.

Și privesc... Codrii de secoli, oceane de popoare
Se întorc cu repejune ca gîndirile ce zboară
Și icoanele-s în luptă — eu privesc și tot privesc
La vo piatră ce însamnă a istoriei hotară,
Unde lumea în căi nouă, după nou cîntar măsoară —
Acolo îmi place roata cîte-o clipă s-o opresc!

Întîia oprire a roții se face în era preistorică, în care se vede pășind și omul paleolitic (de culoare):

Colo stau sălbatici negri cu topoarele de piatră.
În pustiu aleargă vecinic, fără casă, fără vatră,
Cap de lup e-a lor căciulă, pe-a lor umeri piei de urs;
Colo-nchină idolatrul nențelesul foc de lemne,
Colo Magul lui îi scrie pe o piatră strîmbe semne
Să nu poat-a le-nțelege lungul secolilor curs.

Chaldeicul Babylon e descris în cîteva linii ce dovedesc informația istorică. Dacă, după naivul Grandea, grădinile sînt «suspendate în aier», aci murii înconjurători ai cetății, terasele, marea de palate duc spre Herodot[1], unde casele sînt arătate a avea trei sau patru caturi:

Babilon, cetate mîndră cît o țară, o cetate
Cu muri lungi cît patru zile, cu o mare de palate,
Și pe ziduri uriașe mari grădini suite-n nori;
Cînd poporul gemea-n piețe l-a grădinei lungă poală
Cum o mare se frămîntă, pe cînd vînturi o răscoală,
Cugeta Semiramide prin dumbrăvile răcori.

[1] I, CLXXIX — CLXXXVI.

Urmează și miticul Sardanapal, în felul primit de legendă:

Și la mese-n veci întinse e culcat Sardanapal.

Apoi vine «ruina» volneyană a acestei civilizații, în chipul assiricei Ninive (altă dată Eminescu pune Babel):

Azi? Vei rătăci degeaba în pustia nisipoasă:
Numai aerul se-ncheagă în tablouri mincinoase,
Numai munții, gărzi de piatră stau și azi în a lor loc <post>;
Ca o umbră Asiatul prin pustiu calu-și alungă,
De-l întrebi: unde-i Ninive? el ridică mîna-i lungă,
— Unde este? nu știu — zice — mai nu știu nici unde-a fost.

Palestina, cu al său Iordan și cu Cedron, cu templul Iehovei pe Sion, cu cetatea Ierusalimului, e descrisă în tonul idilic și agricol al *Cîntării cîntărilor:*

Și în Libanon văzut-am rătăcite căprioare
Și pe lanuri secerate am văzut mîndre fecioare,
Purtînd pe-umerele albe auritul snop de grîu;
Alte vrînd să treacă apa cu picioarele lor goale
Ridicară rușinoase și zimbind albele poale,
Turburînd cu pulpe netezi fața limpedelui rîu.

După arătarea regilor, a lui David, rupîndu-și în lacrimi haina și zdrobindu-și harfa (aluzie la jălalnicii psalmi), a lui Solomon, cîntînd cu «degete de profet» pe Împăratul de lumină (aluzie aceasta la *Pildele*, gnomice dar și teologice), urmează iarăși «ruina»:

Dar venit-a judecata și de sălcii plîngătoare
Cîntărețul își anină arfa lui tremurătoare;
În zădar rugați peirea — muri se năruie și cad!
Cad și scări, ș-aurite arcuri, grinzi de cedru, porți de-aramă,
Soarele privește galben peste-a morții lungă dramă
Și s-ascunde în nori roșii, de spectacol speriat.

Și popor și regi și preoți îngropați-s sub ruine.
Pe Sion templul se sparge — nici un arc nu se mai ține,
Azi grămezi mai sunt de piatră în <din> cetatea cea de ieri.
Cedrii cad din vîrf de munte și Livanul pustiește,
Jidovimea risipită printre secoli rătăcește —
În pustiu se naltă-n soare desfrunziții palmieri...

Partea cu Egipetul, care este aceea publicată de poet şi cunoscută, a trebuit să pară pînă acum oareşicum obscură. Într-adevăr, după ce ni se dezveleşte tabloul nocturn al Nilului şi al piramidelor, zărim umbra regelui strecurîndu-se într-o piramidă:

Se-nserează. Nilul doarme şi ies stelele din strungă,
Luna-n mare îşi aruncă chipul şi pin nori le-alungă.
Cine-a deschis piramida şi-năuntru a intrat?
Este regele. În haină de-aur roş şi pietre scumpe,
El intră să vad-acolo tot trecutul. — I se rumpe
A lui suflet cînd priveşte peste-al vremurilor vad.

Mai încolo un mag urmăreşte cu varga o oglindă de aur cu concavitatea întoarsă spre cer, spre a afla «simburul lumii»:

În zidirea cea antică, sus în frunte-i turnul maur.
Magul priivea pe gînduri în oglinda lui de aur,
Unde-a cerului mii stele ca-ntr-un centru se adun.
El în mic priveşte-acolo căile lor tăinuite
Şi [c-un ac el] cu băţul zugrăveşte cărăruşile găsite —
A aflat simburul lumii, tot ce-i drept, frumos şi bun.

Aci se află, degenerată în observaţie astronomică, o adevărată şi faustiană chemare a «pîrghiei», a duhului cosmic, căci într-o încercare de nuvelă stil Th. Gautier, pe care am numit-o *Avatarii faraonului Tlà*, găsim dezlegarea celor două momente. Regele Tlà, întristat de moartea soţiei sale Rodope, după ce a făcut unele fermece divinatorii, «intră într-o sală a cărei podea era o unică oglindă de aur... sală fără acoperămînt... deasupra cerul cu toate oceanele de stele... în oglindă cerul cu toate oceanele de stele». Acolo cheamă pe Isis, care apare simbolic pe tabla îndată înnegrită şi acoperită cu semne albe. În urmă faraonul se îndreaptă spre o piramidă, a cărei uşă o deschide, cu ajutorul unei chei de aur, spre a dispărea înăuntru pentru totdeauna.

«Ruina» este şi aici soluţia episodului:

Uraganu-acum aleargă pin'ce caii lui îi crapă —
Şi în Nil numai pustiul nisipişul şi-l adapă,
Aşternindu-l peste cîmpii [cei odată] înfloriţi.
Memphis, Theba, ţara-ntreagă coperită-i de ruine,
Pin pustiu străbat sălbatec mari familii beduine,
Sorind viaţa lor de basme pin cîmpie nisipiţi.

Şi din episodul «Grecia» Eminescu voise a scoate tratări deosebite, precum arată copiile izolate.[1] Elementul mitologic şi veneraţia pentru clasicitate sînt, văzute într-un spirit cam gotic, motivele acestei părţi, care începe cu evocarea peninsulei şi a Atenei, şi a unei văi care poate fi — după Goethe sau Barthélémy — a Peneului:

O văd Grecia ferice verde răsărind din mare
Cu-a ei munţi fringînd lumina pe-a lor creştet de ninsoare
Cu cer nalt, adînc-albastru, transparent, nemărginit...
Din colanul cel de dealuri se întinde-o vale verde
Ce purtînd dumbrăvi de laur se încuibă şi se pierde
Ici în mare, colo-[n] regii cu diadem [de][2] granit.

Şi din cuibul cel de stînce colo sterp — ici plin de pini
Vezi ieşind din lunci de mirte, drumuri şese şi grădini
Un oraş cu dome albe strălucind ca alb metal,
Lin cutremurîndu-şi faţa marea scutură-a ei spume
Repezind pe-alunecuşul undelor de raze-o lume
Se spărgea c-un dulce sunet între scorburi de mal.

Vin semidivinităţile, «Satyr chel, barbă de ţap, urechi lungi şi gură strîmbă, nas coroi», storcîndu-şi în gură «poama neagră», apoi şăgalnicele nimfe:

Lunca rîde, grîul creşte, miroasă umbra de frunză,
Nimfele în ochi de codru vor în stuf să se ascunză.
Una-şi spînzură-a ei braţe de-un copac, ce şi-a întins
Peste lan verzile-i crenge. Un-aleargă dup-un peşte.
Făt-Frumos, Amor-copilul, ramuri verzi lin despărţeşte
Şi privea zîmbind la ele c-ochişorul lui aprins.

Ele-l văd. El semn le face să-l urmeze în tăcere —
Abia apa sfîşiind-o ele-l urmă, cu plăcere —
Într-o tufă, sub un brustur, doarme Satyr, beat de must —
Chicotind, a lui ureche cu flori roşii o-ncunună —
Şi dispar... florile tremur, iarba fâşie, codrul sună —
Fug rîzînd l-albastra mare pe-un drum verde şi îngust.

---

[1] O variantă scrisă cu creionul, din care a citat Chendi în ed. *Lit. pop.*, se găseşte în acelaşi ms. acad. nr. 2259, f. 188 urm. Ordinea strofelor e schimbată aci, dar nu mai concludentă. O altă redacţiune, dintre mss. lui I. Negruzzi, mi-a fost arătată de C. Botez.

[2] În text: *cu;* mai jos, în strofa următoare, în text: *grădine.*

Apare și Grația cu plete bogate «c-aripi de vulturi», precum și Oreada [1]:

Oreada trece cîmpul — ca aripi de corb bogate
Pe-umeri albi îi cade părul.

Mai departe Joe, preschimbat în tînăr, pîndește «o mîndră fată» din pădure. E mai puțin așadar Grecia civilizației, cît aceea a sălbăticiei olimpice:

Pintre cremenea crăpată, din basaltul rupt de ploaie
Ridica stejarul falnic trunchiul ce de vînt se-ndoaie
Scoțînd vechea-i rădăcină din pietrișul sfărîmat,
Vulturul s-acață mîndru de un pisc cu fruntea ninsă,
Nouri lunecă pe ceruri oastea lor de vînt împinsă
Și răsună-n noaptea lunii cîntul mării blînd și mat.

Cînd vine vorba și de cultura elenică, revin meditațiile asupra labilității.Statura sculptorului orb e o încercare de a prinde «eterna fire, stabilă-n a ei mișcare», la care, în chilia lui, cu alte mijloace, cugetă filozoful:

[Iar] Dar în camera îngustă lîngă lampa cea de oliu
Palid stă cugetătorul, căci gîndirea-i e de doliu —
În zădar el grămădește lumea într-un singur semn;
Acel semn ce îl propagă el în taină nu îl crede,
Adîncit vorbește noaptea cu-a lui umbră din părete —
Umbra-și rîde — noaptea tace, mută-i masa cea de lemn.

În sfîrșit, simbol al durerii universale, Orfeu privește întunecat marea aparențelor:

Iar pe piatra prăvălită lîngă marea-ntunecată
Stă Orfeu, cotul de razim pe-a lui arfă sfărîmată,
Ochiu-ntunecat și-ntoarce și-l aruncă aiurind
Cînd la stelele eterne, cînd la jocul blînd al mării —
Glasu-i ce-nviază stînce stins de-aripa desperării —
Ascultă cum vîntu-nșală și cum undele îl mînt.

Din infinitatea mijloacelor ei, «vecinicia cea bătrînă» se pune acum «să zideasc-un uriaș popor de regi»:

Și atunci apare Roma în uimita omenire.
Gînduri mari ca sori-n caos e puternica-i gîndire,
Și ce zice-i zis pe veacuri, e etern, nemuritor;

[1] P. 194.

Iar popoarele-și îndreaptă a lor suflete mărețe,
A lor fapte seculare, uriașele lor vieți,
După căi prescrise-odată de gîndirea-ăstui popor.

Poetul amintește în treacăt de «Senatul cel de regi», de cuceririle Cesarilor, de triumfuri, apoi deodată de neroniana incendiere a Romei, privită de împărat din Domus aurea (palatul cu «arcuri de aur»):

Norii sînt [spuză-n] cenușă-n ceruri și pin ei topite stele.
Și, ca oceanul negru răscolit de visuri grele,
Urbea își frămîntă falnic valuri mari de fum și jar;
Din diluviul de flacări, lung întins ca o genune,
Vezi neatins cu arcuri de-aur un palat ca o minune
Și din frunte-i cîntă Neron... cîntul Troiei funerar.

Însă ceea ce trebuia să frămînte pe Eminescu era fără îndoială episodul dac, la început așternut în cîteva strofe deschise cu evocarea Dunării:

Colo Dunărea bătrînă, liberă-ndrăzneață, mare,
C-un murmur rostogolește a ei valuri gînditoare...

Urmează zidirea și trecerea podului lui Apollodor din Damasc:

Dar pe-arcade negre-nalte, ce molatec se-nnormîntă
În a Dunării lungi valuri ce vuiesc și se frămîntă,
Trece-un pod, un gînd de piatră ridicat din arc în arc,
Valurile-nfuriate ridic frunțile răstite
Și izbind cu repejune arcurile neclintite
Și picioarele le scaldă la stîncosul lor monarc.

Peste pod cu mii de coifuri trece-a Romei grea mărire.
Soarele orbește-n ceruri de a armelor lucire,
Scuturi ard, carăle treier și vuiesc asurzitor;
Iar Saturn cu fruntea-i ninsă stă pe steua-i alburie
Și-aruncînd ochii lui turburi peste-a vremii-mpărăție
Aiurind întreabă lumea: — Și aceia-s muritori?

Carpații privesc înfiorați această năvală, presimțind nimicirea țării, în vreme ce Decebal și ai săi își așteaptă moartea în mijlocul Sarmisegetuzei aprinse:

Și-n cetatea cea zidită din a stîncei coaste sure
Ce se vede — un vis de piatră ridicat dintr-o pădure —
Decebal și-adună capii în castelul lui domnesc

Şi se pun la masa morţii... C-o privire cruntă, bravă,
Toarnă-n ţestele de duşman vin şi peste el otravă,
Au dat foc cetăţii mîndre şi din crane ei ciocnesc.

Arderea în stîlpi de flăcări mai cu cerul se uneşte,
Grinzi se sparg, murii se clatin', fumu-n muri negru izbeşte,
Focul prin ferești pătrunde... Ochii lor vorbesc, ei tac:
Voi mai bine-o moarte cruntă decît o viaţă sclavă.
Muntele şi-aruncă-n nouri singele-i de fum şi lavă...
Prînt stejarul cade-n vale după cel din urmă dac.

Iar acum, simbol al colonizării provinciei, Traian urmăreşte pe muntele Pion (Ceahlău) pe frumoasa păstoriţă Dacia cu germanic păr blond:

Şi-n pădurile umbroase, unde stinca stă să cadă,
Unde rîul se aruncă în spumoasa lui cascadă,
În verdeaţa-ntunecoasă a copacilor de fag,
Unde podul cel de lemne pietrele stă să răstoarne,
Fuge Dacia cu turme, cu berbeci cu-aurite coarne,
Păru-i blond, ochi mari albaştri, chipu-i gingaş, blînd şi drag.

Iar Traian o urmăreşte prin potice năruite,
Arbori rupţi îi [stau în cale] aţin calea, stînci şi pietre prăvălite,
El aleargă-atras de clopot şi de-a buciumului zvon.
O ajunge... Ea îl vede... L-arzătoarea lui privire
Împietreşte... O vezi ş-astăzi într-a codrilor umbrire,
A-mpăratului mari urme le vezi ş-astăzi pe Pion.

Atîta întindere avea episodul la început.[1] Apoi[2] Eminescu l-a dezvoltat, aducînd în luptă miraculos păgîn, olimpic şi dacic şi făcînd un pas de înfrăţire între mitologia getică şi germanică. Deocamdată naţiile barbare se războiesc deosebit. Din apele Mării Negre iese Zamolxe cu zeii săi:

Nu. Din fundul Mării Negre, din înalte-adînce hale,
Dintre stînce arcuite în gigantice portale
Oastea zeilor Dăciei în lungi şiruri au ieşit —
Şi Zamolx cu uraganul cel bătrîn, pin drum de nouri,
Mişcă caii lui de fulger şi-a lui car. Călări pe bouri,
A lui oaste luminoasă îi urma din răsărit.

[1] Ms. 2259, f. 93—94 v., 27—36.
[2] F. 123 urm.

Vin acum şi divinităţile Olimpului în frunte cu Zevs, tras de vulturi, care a slobozit pe Titani, şi Marte îşi încordă arcul împotriva lui Zamolxe. După o luptă crîncenă, Joe înfige fulgerul în coastele zeului dac şi celelalte divinităţi spăimîntate fug înapoi spre mare:

Zeii daci ajung la marea, ce deschide-a ei portale,
Se reped pe trepte înalte şi cobor în sure hale.
Cu lumina, ei îngroapă a lor freamăt dureros,
Dară ea înfiorată de adînca ei durere,
În imagini de talazuri cînt-a Daciei cădere
Şi cu-albastrele ei braţe ţermii-i mîngîie duios.

De departe privesc întunecaţi ridicarea Romei zeii Valhalei, Odin şi soţia sa Freia:

Pe un arc de cer albastru în senină depărtare,
Rezimaţi pe lănci şi scuturi, zeii nordici stau în soare,
O eternă aurora rumeneşte [recoreşte] lumea lor;
Iar în fruntea-acelei bolte, pe un tron cu spata mare,
Odin adîncit în gînduri vede-a luptei lungi grandoare
Şi corona-i de-aur luce pe-a lui frunte arzător.

Pletele-albe cad c-argintul pe-umere-n fir îmbrăcate.
Lin îşi netezeşte barba şi priviri întunecate
Ochii lui cei mari albaştri spre luptaşi au îndreptat;
Freia albă ca zăpada, zveltă, în albastra haină,
Capul ei muiat în aurul pletelor, şi dulce ca o taină
Razimă de-umerii aspri l-al Valhalei Împărat.

Se înnoptează. Lupta a încetat şi Traian stă culcat pe paie, privind stelele. Împlîntată pe o margine de prăpastie, sclipeşte la lumina torţelor de răşină Sarmisegetuza, în care ducii daci s-au strîns să moară în sumbru şi cam germanic decor:

... Făclii de smoală sunt înfipte-n stîlpi şi-n muri,
Luminînd halele negre, armuri albe şi curate
Atîrnate de columne, lănci şi arcuri rezimate
De pereţi — pavezi albastre strălucind pe stîlpii suri.

Războinicii sînt aşezaţi în jurul unei lungi mese de granit. Pe umeri au piei de tigru şi de leu. Ei îşi toarnă otravă în cupe-ţeste şi cad unul după altul pe lespezile sălii. Singurul rămas, Decebal, într-o lungă declamaţie,

prevestește înainte de moarte ruina imperiului, prin barbari:

Va veni. Stirniți din pace [pin a barzilor] de-a prorocilor cîntare,
Din păduri eterne, hale verzi, vor curge mari popoare
Și gîndiri de predomnire vor purta pe fruntea lor,
Constelații sîngeroase ale boltelor albastre
Zugrăvi-vor a lor cale spre imperiile voastre,
Fluvii cu de pavezi valuri înspre Roma curgători.

La căderea Imperiului roman, poetul însuși, printre obișnuitele meditații asupra zădărniciei, face unele considerații despre romanitatea noastră [1]:

Strănepoții?... Rupți din trunchiul ce-mi dă <ce ni da> viață fertilă,
Pe noi singuri ne uitarăm printre secoli făr' de milă.
Ei purtau coroane de-aur, noi ducem juguri de lemn...
Exilați în stînci bătrîne au implut ei cu noi lumea,
Am uitat măreția veche, cu rușine chiar de nume,
Multe semne de peire și de viață nici un semn...

Și deși-n inima noastră sunt semințe de mărire,
Noi nu vrem a le cunoaște; căci *străina-ne* gîndire
Au zdrobit a vieții veche uriaș, puternic lanț.
Secoli lungi ce-au rămas văduvi de a Romei spirit mare
L-au creat... În noi *el este;* noi îl stingem. Dacă moare,
Noi murim... ramul din urmă din trupina de giganți.

Năvălirea barbarilor e simbolizată tot mitologic. Zeii nordici hotărăsc ruina Romei:

Acolo în fundul mării, în înalte-albastre hale,
Șed la mese lungi de piatră zeii falnicei Valhale;
Odin stă-n frunte — cu părul de ninsoare încărcat;
Acolo decid ei moartea Romei și o scriu în rune,
Prețuri de argint și zale pun pe caii ca furtune —
Astfel se gătesc de ducă pentru drumu-ndelungat.

Ca și zeii dacici, ei ies călări pe porțile mării, în frunte cu Odin, și apar pe un dimb al Romei. Zeul aruncă sulița, dar aceasta se preface în cruce. Odin, învins de noua credință, moare. Se pomenește apoi de evul mediu, de « secoli de-ntuneric», ce țin spiritul « în lanțuri d-umilire». Revoluția franceză vine cu căderea Bastiliei și cu Teroarea:

Tricolorul plin de sînge e-mplîntat în baricade,
Clopotele url-alarmă pe Bastilia ce cade
Și poporul merge falnic ca un ocean trezit,
Sfarmă tot și pe-a lui valuri ce le urcă cu mîndrie
El înalță firi cumplite, cari-l duc, o vijelie,
Să îngroape sub ruine ce-n picioare a strivit.

E citat Robespierre:

Și pin negrele icoane unor zile fără friuri,
Unde viața e-o scînteie, unde sînge curge-n rîuri,
Palid, adîncit, sinistru, trece tigrul Robespierre;
Și privirea-i sîngeroasă s-ațintează ca spre pîndă,
Căci ce scrie e-o sentință, ce gîndește e-o osîndă —
Într-un eran săpat ca-n piatră fierb gîndirile-i de fier.

Napoleon I e privit ca exponentul revoltei și al ideii kantiene de *pace eternă*, ceea ce explică supunerea oștilor:

Către țelul care-n noapte le lucește ca un soare,
Ei se duc pin zeci de lupte, urmărindu-l cu ardoare,
Zeci de mii cad, pe-a lor urme răsar alte zeci de mii...

O strofă rezumă campania din Rusia:

Și-atunci Nordul se stîrnește din ruinele-i de gheață,
Munții plutitori și-i sfarmă și pe-a cîmpurilor față
El ridică visuri nalte... volburi mari de frig se văd
Și trecînd peste oștire o îngroapă... Și cu fală
El ardică drept făclie aurora-i boreală
Peste-oștirea-ntroienită în pustiul... de omăt.

În sfîrșit, Bonaparte se stinge la Sfînta Elena:

Exilat în stînce sure și-n titanica-i gîndire,
Ca Prometeu ce-a adus lumei a luminei fericire,
De pe-o piatră el privește lingușirea mării-adînci;
Acolo gonit de soarte și de gînduri el adoarme,
Cu durere-adîncă marea vrea pămîntul să-l răstoarne —
Și izbea mugind de doliu în mormîntul lui de stînci.

Meditațiile cu care se încheie lungul poem nu sînt deosebite în substanță de cele proprii lui Eminescu asupra istoriei. Reapar agnosticismul (« Cum ești tu nimeni n-o știe...»),

[1] F. 95 urm.

ideea lumii mecanice:

Dar la ce să beau din lacul ce dă viață nesfîrșită,
Ca să văd istoria lumii din carte-mi repetită,
Cu aceleași lungi mizerii s-obosesc sufletu-mi mut?
Și să văd cum nasc popoare, cum trăiesc, cum mor, și toate
Cu virtuți, vicii aceleași, cu mizerii repetate?
Vrei viitorul a-l cunoaște, te întoarce spre trecut.

Soluția este, și aci ca și în *Mureșan*, refugiul în mit:

Și de mai beau păharul poeziei înfocate,
Nu-mi mai chinui cugetarea cu-ntrebări nedezlegate
Să citesc din cartea lumii semne ce noi nu le-am scris.
La nimic reduce moartea cifra vieții cea obscură,
În zădar o măsurăm noi cu-a gîndirilor măsură,
Căci gîndirile-s fantomă, cînd viața este vis.

10. Împărat și proletar

Deși în alt metru și în altă strofă, poemul *Împărat și proletar* trebuie socotit ca o continuare și o derivație a *Panoramei*, în spiritul și sub principiul căreia se dezvoltă (« Ziditi din dărmături gigantici piramide / Ca un *memento mori* pe al istoriei plan »). Tipărit mai tîrziu (1 dec. 1874), el e compus sub impresia evenimentelor de la 1870—1871 și probabil a lecturilor din Victor Hugo (din *Les châtiments*, Livre IV-e, Eminescu își copia în epoca berlineză *Sacer esto*[1]). Pare mai mult decît evident că acțiunea poemului e pusă sub a doua Comună, întrucît în mss.[2] dăm de această strofă:

Versallia învinge — și flamura cea roșă
Fîlfîie tremurîndă pe frînte baricade,
De aburii de sînge a barbarei parade
E umedă a zilei lumină cruntă roșă.
Versallia învinge — iară Comuna cade.

Aci nu poate fi vorba decît de insurecția comunardă din primăvara anului 1871, înăbușită de guvernul lui Thiers,

[1] Ms. 2257, f. 16 v.
[2] Ms. 2290, f. 56.

de la Versailles. Incendierea Parisului (amintim *Paris incendié* din *L'année terrible* a lui Victor Hugo) e un element doveditor:

Parisul arde-n valuri, furtuna-n el se scaldă,
Turnuri ca facle negre trăsnesc arzînd în vînt.

Totuși, trecerea cezarului (astfel numea și Hugo pe Napoleon III) în faeton de gală « pe malurile Seinei » apare anacronică, deoarece împăratul căzuse și nu era la Paris. Să punem întîmplarea la 1848, atunci multe lucruri își pierd înțelesul și de altfel Napoleon nu apărea pe acea vreme ca cezar. Louis-Philippe putea fi cu atît mai puțin un cititor « în suflete-omenești ». Abstrăgînd de la caracterul anticapitalist al răscoalei, episodul s-ar potrivi și marii revoluții, din întîia fază monarhică. Cezarul ar fi atunci, și cu mai multă asemănare, Ludovic al XVI-lea:

Pe malurile Seinei, în faeton de gală,
Cezarul trece palid, în gînduri adîncit;
Al undelor greu vuiet, vuirea în granit
A sute d-echipajuri, gîndirea-i n-o înșală;
Poporul loc îi face tăcut și umilit.

Scoțînd strofa cu « Comuna », Eminescu a ridicat cu voință poemul la modul abstract, făcînd din el exemplificarea dreptății relative a claselor. Oratorul care vorbește într-o tavernă plebei proletare, cu accente babuviste, e un egalitar:

Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri și bogați!
Atunci cînd după moarte răsplată nu v-așteaptă,
Faceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, și să trăim ca frați!

El nu critică numai regimul politic, ci și cel economic, făcînd aluzie la originea uzurpatorie a averilor (« prin bunuri ce furară ») și la salariul de mizerie (« Voi, ce din munca voastră abia puteți trăi »). Cezarul e un filozof schopenhauerian, încredințat de universalitatea « principiului rău ». Privitor sumbru al acestui act de *fortuna labilis*, el nu mai încearcă nici un quietiv, ci se lasă în voia unui nihilism

filozofic desăvîrşit:

Cînd ştii că visu-acesta cu moarte se sfîrşeşte,
Că-n urmă-ţi rămîn toate astfel cum sunt, de dregi
Oricît ai drege-n lume — atunci te oboseşte
Eterna alergare . . . şi-un gînd te-ademeneşte:
«Că vis al morţii-eterne e viaţa lumii-nirogi».

Aceasta este, de fapt, încheierea inevitabilă a *Panoramei deşertăciunilor*, dată fiind premisa ei pesimistă.

11. Asia budistă. Descripţia Indiei

Lista civilizaţiilor a mărit fără îndoială circonferenţa istorică şi geografică a poetului. Din vremea sau după părăsirea lungii panorame, găsim fragmente descriptive sau narative, care, deşi singuratice şi în alte moduri poetice, trebuiesc socotite ca piese de *imago mundi*. Astfel e privelişte a Asiei budiste[1], ce pare a face aluzie la grota cu simulacre ale lui Buddha din Yün-Kand:

Prin codrii Asiei, prin şesuri creţe
De-a vîntului suflare îmbălsămată,
Prin munţi în nori şi pin pustii măreţe,

Cetăţi antice strălucind s-arată,
Şi albe par şi mitici — şi cu basme
Pierdute-n codri pare semănată.

Şi peşteri nalte s-adîncesc în munte,
Stînci de bazalt ţin bolţile-n coloane,
Se mişcă-ncet pădurea de pe frunte.

Izvoare curg din negrele icoane
D-idoli păgîni ce ca şi stîlpi se-nşiră
În depărtări adînci din caravane . . .

[1] Ms. 2255, f. 198 v. (Berlin?). O schiţă de basm (ms. 2259, f. 272 urm.) e localizată tot în India: «Demult, demult a fost un împărat în ţara depărtată a Indiei şi avea o fată frumoasă cum nu se mai povesteşte, bălaie ca o lacrimă a soarelui, dacă soarele a plîns vodată».

În stele naltă murii Himalaia
Şi de pe vîrfu[-i] alb pătînd răsare
O lună caldă, sfîntă şi bălaie.

Şi-n văi umbroase [adînce] ce se pierd în mare
Munţii bătrîni din st le se coboară
Şi-ntind în jos stîncoasele picioare.[1]

Întîlnim şi descripţia Indiei în evul în care un mag vesteşte naşterea lui Isus[2]:

Unde Gangele în cîmpuri undele îşi desfăşoară
Şi păduri îngrop bătrîne munţii mai presus de nouri,
Marea răspundea l-a lumii mîndre înmiite-ecouri,
Tresărind întunecată lîngă stînca temerară.

Colo unde vezi <verzi> portale de-arbori mari cu frunze late
Îşi deschid a lor intrare spre-a se pierde-n codri adînci,
Unde prin cărări de codru, prin risipele de stînci
Intri-n hale mari de arbori, bolţi de frunze-ntunecate.

În pădurile antice ale Indiei cea mare,
Pintre cari, ca oaze, sunt cetăţi fără de fine,
Regii duc în pace-eternă a popoarelor destine
Închinînd înţelepciunii viaţa lor cea trecătoare.

Înţelepţi ei sunt ca zeii şi-n palatele antice
Aurul se grămădeşte spre a curge în isvoare
Iar în mîni <mări> pline de lucru a-mpăcatelor popoare,
Mulţămiţi sunt regii mîndri de popoarele ferice.

Dar un mag bătrîn ca lumea îi adună şi le spune
C-un nou gînd se naşte-n oameni mai puternic şi mai mare
Decît toate pîn-acuma. Şi o stea strălucitoare
Arde-n cer arătînd calea la a evului minune.

Fi-va oare dezlegarea celora nedezlegate?
Fi-va visul omenirei grămădit într-o fiinţă?
Fi-va braţul care stinge-a omenirei nefiinţă
Or izvorul cel de taină a luminei-adevărate?

[1] Slavici (*Amintiri*, p. 19) spune că Eminescu citea în *L'Orient pittoresque* dări de seamă despre budism şi confucianism. D. I. M. Raşcu presupune că această publicaţie este sau *La revue de l'Orient*, sau *La revue pittoresque (Secolul*, 25 sept. 1932).

[2] Ms. 2290, f. 57—59.

Va putea să risipească cea neliniște eternă,
Cea durere ce-i născută din puterea mărginită
Și dorința fără de margini? Lăsați vorba-vă pripită,
Mergeți, regi, spre închinare la născutul în cavernă.

În cavernă? 'n umilință s-a născut dar Adevărul?
Și în fașe de-ntuneric s-a născut eternul rege?
Din durerea unui secol, din martiriul lumii-ntrege
Răsări o stea de fală luminînd lumea și cerul.

Sarcini de-aur și de miruri ei încarcă pe cămile
Și pornesc în caravană după steaua plutitoare,
Ce în aerul cel umed pare-o aşchie de soare
Lunecînd pe bolta-albastră la culcușu-eternei mile.[1]

12. Sarmis

Încă de cînd își redacta poemul deșertăciunilor, Eminescu fusese fulgerat de ideea unei epopei dacice. Episodul cuceritii Daciei, care la început avea numai cîteva strofe, luă pe dată, în dauna întregului, proporții considerabile. Lira patriotică, din ce în ce mai sonoră, înăbuși curînd intențiile hronografice, și lungul poem se sfărîmă în fragmente pe care poetul fie le publică deosebit (ca *Egipetul*), fie le folosi în noi compuneri. Proiectul unei epopei sau drame daco-romane e mai vechi, din chiar epoca studenției, dar, spre a păstra cronologia faptelor istorice, vom trece la un poem meditat, după arătările poetului, între «1875 dec. — iulie 1877»[2], și anume la *Sarmis*, care totuși soarbe în el materia din mai vechiul *Mureșan*. Sub deosebite titluri (*Gemenii*[3], *Nunta lui Brig-Belu*[4], *Sarmis*[5]), se cuprinde cam aceeași poveste a doi frați gemeni, Brigbelu

[1] Strofe din acest fragment se găsesc într-o compunere *Dumnezeu și om*, care e o variantă din *Christ* (cf. *Poesii postume*, p. 268—269).
[2] Ms. 2259, f. 287 urm.
[3] Ms. 2261, f. 1 urm., publ. în *Poesii postume;* ms. 2278, f. 23 urm.
[4] Ms. 2256, f. 12—13, ms. 2259 f. 287 urm., ms. 2260, f. 222 urm., ms. 2283, f. 151 urm.
[5] Ms. 2286 (incep. caiet.), ms. 2283 (invers).

și nebunul Sarmis, cu deosebirea că o dată[1] geamănul nebun este Boerebist.

În sala cea înaltă a domniei, în care în firide de-a lungul pereților se văd chipurile tăiate «în marmur» ale regilor daci, intră Brigbelu cu o faclă de răşină în mîini. Tronul cu chipul fratelui său Sarmis, care lipsește de un an, e acoperit de un văl negru, semn că regele e socotit mort. Un ceas de nisip arată vremea. Din monologul lui Brigbelu reiese că Sarmis a fost înlăturat («L-am dat deci la o parte»), poate pus «în lanțuri» («Pe cînd e-un om în lanțuri de-i frate chiar, ce-mi pasă!»), și că peste o oră fratele cel vînzător va avea coroana. Într-o redacție mai lungă[2], regele Sarmis apărea la început plimbîndu-se în barcă cu logodnica sa Tomiris, căreia îi spunea cuvinte de dragoste ce-au trecut apoi în parte în *Scrisoarea IV*. Lucru curios — dovadă că Eminescu voia cu orice chip să folosească un material mai vechi — întunecatul Brigbel e un pesimist cu vorbele însești ale lui Mureșan. Mureșan ironiza creația[3]:

Dar nu — ce zic? Tu blastemi, poete... Cată bine,
Căci lumea e creată anume pentru bine.
N-o spun aceasta popii și cărțile lor vechi,
De mii de ani nu sună legenda în urechi?
Nu vezi tu că virtutea găsește-a ei răsplată,
Răsplată ce de oameni și cer e-nvidiată?
Răsplată prea frumoasă: un giulgi și patru scînduri.
Ți-e îndemînă-n nuntru, te scapi de multe gînduri,
De gînduri fără noimă...? Pentru așa comoară
Treci însetat pe lîngă a vieții dulci isvoară...

Cu aceleași vorbe aproape o ironizează și Brigbel:

Un ceas mai am și iată că voi ajunge-n fine
Atît de sus în lumea creată pentru bine.
Creată pentru bine, ne spun cărțile vechi,
De mii de ani ne sună legenda în urechi...
Și am văzut virtutea găsind a ei răsplată,
Ce nu numai de oameni, — de zei e-nvidiată,
Răsplată prea frumoasă: un giulgi și patru scînduri.
De cînd văzui aceasta, am stat mereu pe gînduri:

[1] Ms. 2256, f. 12—13; ms. 2262, f. 166 urm. (aci nebunul se cheamă Alboin: «O! Alboin nebune, război e între noi!»).
[2] Ms. 2259.
[3] Ms. 2283, f. 138 v. — 113 v.

Să-mi stîmpăr lăcomia? Pe lîngă dulci isvoară
Să trec murind de sete pentru așa comoară?

Morala firească a unei asemenea filozofii urma să fie asceza lui Mureșan. Însă poetului îi trebuia aci altă fabulă. Mureșan renunța la viața activă, constatînd inutilitatea virtuții și victoria universală a răului în istorie:

. . .Disprețuește viața,
Închină-te de sara și pînă dimineața,
Trufașule obscure — te crede sfînt și-ales,
Un om din altă carne făcut — și cu eres
Poporul se-nchina-va chiar la a tale oase.
Învie, măgulește tu patimi dușmănoase,
Invidia și ura botează-le virtuți,
Numește brav pe gîde, isteți pe cei astuți,
Din patimi a mulțimei fă scară de mărire
Și te-or urma cu toții în vecinică orbire.
C-o frază lingușește deșertăciunea lor,
Din risipite roiuri atunci faci un popor.
Fii dinainte sigur, la rele el urma-va,
Cu sînge și cenușă pămîntul presăra-va.

Aceeași zădărnicie a virtuții o exprimă și Brigbelu:

Ca să fii domn, se cade să-i iei adînc pe oameni.
Voiești ca să se-nchine cu toți i-a tale oase,
Atunci învie-ntr-înșii pornirea dușmănoasă,
Invidia și ura botează-le virtuți.
Numește-erou pe-un gîde ca fierul să-i ascuți,
Pe cel viclean și neted numește-l înțelept,
Nebun zi-i celui nobil și simplu celui drept,
Din patima mulțimii fă scară la mărire
Și te-or urma cu toții în vecinică orbire.
Cu laude mingiie deșertăciunea lor,
Din roiuri risipite vei face un popor
Și sigur fii la rele de-a pururea urma-vor,
Cu sînge și cenușă pămîntul presura-vor . . .

Așadar, pesimismul lui Mureșan a devenit, în chip cam silnic, la Brigbelu, machiavelism. Dar a rămas concepția lui Iehova-Ormuz (aci Zamolxe), ca principiu al răului, adică al vieții. S-a zis[1] că Sarmis, căruia i se răpise tronul

[1] I. Jura, *Mitul în poezia lui Eminescu*, p. 16.

și iubita, avea temei propriu să blesteme pe Zamolxe, și că de aceea nu se poate apăsa asupra pesimismului. În realitate, amîndoi frații sînt pesimiști cu frazele furate lui Mureșan, cu deosebire că unul își face o politică bizuită pe rău. Apariția lui Zamolxe de partea lui Brigbelu a putut însemna în conștiința lui Eminescu exemplificarea ideii știute că Dumnezeu, «comediantul bătrîn», și exponenții săi, «popii», patronează această lume a minciunii.

Cînd Brigbelu își sfîrșește monologul, năvălesc în sală «voievozii de țări și de olaturi», în frunte c-un preot bătrîn cu toiag «de aur». Timpul de un an, prescris așteptării lui Sarmis, trecuse. Se aduce o cățuie «aurită», preotul aprinde mirodenii, și pe cînd toți cad în genunchi cu faclele stinse, cheamă de trei ori pe regele pierit:

În numele Celuia, al cărui vecinic nume
De a-l rosti nu-i vrednic *un* muritor pe lume,
Cînd limba-i neclintită la cumpenile vremii,
Toiagul meu s-atinge încet de virful stemii
Regești, și pentru dînsa te chem — dacă trăiești,
O, Sarmis, Sarmis, Sarmis! răsai de unde ești!

Sarmis nu răspunde, toți își aprind făcliile la focul sacru și preotul smulge vălul negru de pe statuia de marmoră. Sarmis, așadar, murise. Brigbelu privește pe fereastră poporul și soldații cu facle și suliți, care-l aclamă rege. Rămas singur în sala pustie, în fața clepsidrei cu nisipul scurs, el e întîmpinat de o femeie «mai albă ca omătul», care-i zice «rar și rece»: «Ești mulțumit acum?» Este Tomiris, fosta logodnică a lui Sarmis, de astă dată iubită de Brigbelu, pe care ea la rîndu-i îl iubește hipnotic, ca pe un demon, cu suflare care «arde» și ochi care «îngheață». Vorbele Tomirei prevestesc pe acelea ale Cătălinei:

— Da, simt că în puterea ta sînt, că tu mi-ești Domn —
Și te urmez ca umbra, dar te urmez ca-n somn.
Simt că l-a ta privire voințele-mi sînt sterpe,
M-attragi precum m-atrage un rece ochi de șerpe.

În curînd se săvîrșește nunta, la care tînărul cheamă pe toți «zeii vechii Dacii». În capul mesei șade Zamolxe, zeul getic, avînd, element de mitologie populară acesta, soarele în dreapta și luna în stînga. Voievozii și boierii stau «după treaptă» în jurul mesei, la mijlocul căreia șade

pe tron întunecosul, cu plete lungi, Brigbel. Un cîntăreț (un soi de scald scandinav, prin urmare) spune

... povești din alte vremuri,
De regi de-a căror fapte te miri și te cutremuri.

E și un fel de măscărici, un *fou*, un ghiduș în chip de Faun cu «mutră... de capră», care face pe toți să rîdă, chiar și pe regii de piatră din firide. În varianta în care fratele pierit e Boercbist [1], se face un danț al tinerilor în sunetul cimpoaielor skytice. Nunta aceasta, în care mitologia populară se împletește cu cea păgînă, anticipează nunta din *Călin*, care, tipărit încă din 1 noiembrie 1876, a zădărnicit dezvoltarea acestei părți din poem.

Deodată apare sub un arc, rezemat de spada-i de rege, nebunul Sarmis, cu care Tomiris idilizase la început în barcă, pe lac. Brigbelu se scoală înfuriat, cu mîna pe pumnar, dar nu cutează să lovească. Galbenul la față Sarmis, trecîndu-și mîna la ochi ca spre a-și aduce aminte «o veche povestire», nu face altceva decît să enunțe geneza:

El noaptea cea eternă din evii-i o recheamă,
Arată cum din neguri cu umeri ca de munte
Zamolxe, zeul vecinic, ridică a sa frunte
Și decît toată lumea de două ori mai mare,
Își pierde-n ceruri capul, în jos a lui picioare,
Cum sufletul lui trece venind din <vuind prin> neagra ceață,
Cum din adînc ridică el universu-n brață,
Cum cerul sus se-ndoaie și stelele-și așterne,
O boltă răsărită din negure eterne,
Și decît toată lumea de două ori mai mare
În propria lui umbră Zamolxe redispare.

Către acest Zamolxe, care se află la nuntă, «pe naltu-i jeț», se ridică cu duh de răzvrătire Sarmis. De la zeu a avut el pe cea mai frumoasă femeie, dar și necredincioasă (e o scurtă aci notă de misoginism: «S-unește-atîta farmec cu-atita necredință»). Tot darul i-l zvîrle acum la picioare.

[1] Ms. 2256, f. 12–13: «În fund cimpoiul skytic, ce mornăie într-una, / Adună tineretul dorit de voie bună / Curînd... și tactul dulce al monotonei larme / Trezi greoiul ropot de danț și zvon de arme, / Căci oaspeții [cei] mai tineri purtînd pe spate glugă / Izbesc în tact pămîntul lovind baltagu-n fugă, / Femeile frumoase cu ei jucînd de-a valma / Se-nvîrt și se îndoaie, ușor plesnind cu palma.»

Nu mai vrea nici coroana «plină de pete», nici femeia. Cu grozave vorbe blestemă pe frate:

Și-acum la tine, frate, cuvîntul o să-ndrept,
Căci voi să-ngălbenească și sufletu-ți din piept
Și ochii-n cap să-ți secе, pe tron să te usuci,
Să sameni unei slabe și străvezii năluci,
Cuvîntul gurii proprii, auzi-l tu pe dos
Și spaima morții între-ți în fiecare os...
De propria ta față, rebel, să-ți fie teamă,
Și somnul — vameș vieții — să nu-ți mai ieie vamă.
Te miră de gîndirea-ți, tresai la al tău glas,
Încremenește galben la propriul tău pas,
Și propria ta umbră urmînd prin ziduri vechi,
Cu mîinile-ți astupă sperioasele urechi,
Și strigă după dînsa plîngînd, mușcînd din unghii
Și cînd vei vrea să-njunghii, pe tine să te-njunghii.

Blestemul lui Sarmis se ridică, nefolositor, și spre zeu:

Te-aș blăstema pe tine, Zamolxe, dară, vai!
De tronul tău se sfarmă blăstămul ce visai.
Durerile-mpreună a lumii uriașe
Te-ating ca și suspinul copilului din fașe.
Învață-mă dar vorba de care tu să tremuri,
Semănător de stele și-ncepător de vremuri.

Mitologic, aci se face aluzie la invulnerabilitatea zeului, la nemurirea în care, după Herodot, credeau toți geții. Dar dacă ne întoarcem la *Mureșan*, vedem pe dată că e vorba de imposibilitatea divinității, precum și de eternitatea circulară a Totului, care, pieritor în formele sale, rămîne veșnic întreg («Puternice bătrîne, gigante — un pitic, / Căci tu nu ești în stare să nimicești nimic»).

Blestemul lui Sarmis se împlinește întocmai. Brigbelu umblă prin sălile pustii, cu pumnalul, spre a-l ucide, și cînd, avîndu-l în față, lovește, cade el însuși:

Lovește crud o dată și cade mort — Brigbel.

13. Nirvana (Rugăciunea unui dac)

Într-unul din manuscrise[1] apare alături de *Sarmis* şi *Rugăciunea unui dac*. Pe aceasta din urmă poetul a publicat-o abia la 1 sept. 1879. Dar legătura dintre ele este incontestabilă, *Rugăciunea* nefiind decît o dezvoltare a blestemului lui Sarmis faţă de Zamolxe, aşa cum se vede din alt ms. mai întins[2]. Cu toate astea, blestemul regelui dac depăşise cu mult logica epică a poemului, devenind un adevărat elogiu al neantului, aşa încît poetul însuşi se gîndeşte o clipă să-l intituleze *Nirvana*[3]. În forma aceasta el e cu totul sublimat de fabulă şi păstrarea legăturii cu mitul getic nu mai are nici un rost. Dacul cere aici zeului:

Să-ngăduie intrarea-mi în veşnicul repaos!

precum Moise al lui Vigny cerea moartea:

Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre.

Dacul vrea să poată să moară, să dispară fără urmă în stingerea eternă. De aici reiese că Dacul-Sarmis, care nu e un geniu ca Moise sau ca Luceafărul, nu poate să moară, ceea ce, evident, ne duce şi la credinţa geţilor în nemurirea sufletului în cerul lui Zamolxe (v. Herodot), dar readuce concepţia panteistică a eternelor forme din lume, a migraţiei sufletului individual din *Mureşan:*

La sorţi va pune iarăşi prin lumile din ceri
Durerea mea cumplită — un veşnic Ahasver —
Ce cu acelaşi suflet din nou să reapară
Migraţiei eterne unealtă de ocară...
Puternice, bătrîne, gigante — un pitic,
Căci tu nu eşti în stare să nimiceşti nimic.

Dacul cere aşadar extincţia totală, pe care Zamolxe nu o poate da. În amărăciunea sa e ceva din sufletul ebraic al Cărţii lui Iov:

Să blesteme pe-oricine de mine-o avea milă,
Să binecuvînteze pe cel ce mă împilă...

[1] Ms. 2260, f. 222 urm.
[2] Ms. 2259, f. 302 urm.
[3] Ms. 2260, f. 229.

Gonit de toată lumea prin anii mei să trec,
Pîn'ce-oi simţi că ochiu-mi de lacrime e sec...

Că pot să-mi blestem mama, pe care am iubit-o...

După cum Eminescu sfărîmase *Panorama*, publicînd *Egipetul* (alt element, cum e acela al «cugetătorului», a intrat în *Scrisoarea I)*, după cum dezarticulase *Mureşan* spre a scoate *Gemenii*, tot astfel desfăcu şi această din urmă compunere, din care, după scoaterea *Rugăciunii unui dac*, a transportat pietre în *Scrisorile I, III, IV* şi în *S-a dus amorul*[1].

14. Horiadele

Unul din proiectele cele mai dragi lui Eminescu, pe care însă n-a avut răgazul de a-l duce la bun sfîrşit, a fost acela al unei mari epopei sau drame daco-romane. Ideea poetizării genezei poporului nostru datează de la începuturile sale poetice, cînd, sub numele lui Horia *(Răsunet, Horiadele, Iancu)*[2], plănuia, după aruncarea cîtorva versuri naţionaliste:

Horia pe-un munte falnic sta călare:
O coroană sură munţilor se pare...

Eu am, zice-un tunet, suflet [negru] mare, greu,
Dar mai mare suflet bate-n pieptul seu.

Fruntea-mi este albă ca de ani o mie,
Dară a lui nume mai mult o să ţie...

o genealogie năstruşnică a României:

«Italia lumea schimbată la faţă, pămîntul în delir, soarele beat. Limba e muzica celui mai mare maestru a ei, muzica nu e decît limba română pusă-n muzică. Limba română născută pe note, limba română cîntată în ape, ţeara unei feerii.

Vulturul Gloriei romane a smuls inima din Roma murindă, spre a o rei[a]duce la Dumnezeu de unde venise.

[1] Vezi C. Botez, ediţia *Poesiilor* lui Eminescu, p. 346—347.
[2] Ms. 2262, f. 4.

Dar setos de victorii el se repezi asupra unui gigantic Faur, îl rupse în bucăți, îl omorî, dar lăsă să cază inima Romei în pămentul [Faurului] Bourului. Acel pămant era Dacia.»

Aci, în legătură cu această exaltare pentru Italia, este însemnarea: «*Io amo la lingua italiana*» etc.

15. Decebal, epopee

Forme hotărite de închegare a proiectului nu apar decît în epoca studențească. Materia nu era nouă de altfel pentru literatura română și totul îl împingea spre ea. Eminescu a voit la început să trateze episodul într-o epopee în patru cînturi, după cum reiese dintr-o însemnare [1], în care se străvede intenția de a solidariza și pe zeii nordici, a căror reședință se află, ca de obicei, în fundul mării înghețate. Descrierea halelor zeilor ar fi urmat, pe cît se vede, icoana Valhaliei, după *Edda:*

«Planul lui Decebal

Cîntul I

Zeii Daciei — Dochia vrăjitoare tînără apare la ei. Ogur cîntărețul espus de o fată de-mpărat în codri, care-a învețat de la paserile codrilor să cînte și delectează orb fiind mesele zeilor e luat de soare în carul său, fără teamă că va orbi, pentru a se cobori în poporul Dacic și a-l însufleți la luptă.

Cîntul al doilea

Roma. Pregătiri de rezboiu. Podul peste Dunăre — Ogur însuflețește poporul. Descrierea popoarelor aliate cu Dacii. Corbul Munin vestește peire. Nemijlocit înaintea luptelor. Ogur se-ntoarce în țara zeilor.

[1] Ms. 2286, f. 72 (epoca Berlin).

Cîntul al 3

Lupta ultimei cetăți. Lupta zeilor. Fuga celor Daci. Pe Ogur cel orb îl tîrăsc caii și el cade-n marea-nghețată. (Descrierea halelor albastre și a zeilor. Scuturi de stîlpi.) Episod: Traian și Dochia.

Cîntul al 4

Ogur povestește zeilor nordici nenorocirea Daciei. Soarele apune într-adins în marea înghețată. Luminarea feerică [a] halelor mării. El li povestește asemenea. Nordul vrea să [se] răsbune. Pornirea popoarelor barbare.»

Astfel concepută, lucrarea a părut, se vede, lui Eminescu prea vaporoasă, prea mitologică, de aceea în alte studii [1] îl vedem împărțind materia după etapele istorice ale războaielor daco-romane și introducînd în acțiune persoane cu însemnătate psihologică. Acțiunea se deschide printr-un «Trecut vechi — zilele regelui Borivist, Bocrebist». Aceste vremuri contemporane lui Octaviu trebuiau, credem, numai evocate. Urmează apoi însemnări fugare de acestea: «Decebal, Prima bătaie, 86 intră-n Moesia. Omoară pe Oppius Sabinus. Prefectul guardianilor Cornelius Fuscus întîi învingător — în urmă ucis. În retragere se pierd insignele Romei. — Tertius Iulianus. Învinge. Oprit de vestea că Domițian a avut nenorocirea cu Quazii și Marcomanii. Prin retragerea lui Iulian prin pădurile germanice Decebal capăt-o pace nouă ca învingător. — 90. Domițian serbează triumf fals în Roma. — (Sub același an Șincai înseamnă același lucru.) 98—99. Freja vizitează țările dunărene» (este germanica zeiță Frouwa, Freya, soția lui Wotan, care arată va să zică interesul Walhallei pentru treburile getice). Eminescu își mai notează aci în nemțește, ceea ce arată izvorul știrilor, cîteva date militare, ca: «8 Legionen der Donauprovinze, I Minervia, Pia Fidelia etc.». Apoi urmează: «102. Bătut la Tapae. Sora lui Decebal e prinsă. Vulturii legiunilor lui Fuscus luate. Pace. Tarabostii. Triumf. Dacicus.» La «Al doilea război» e vorba de Traian, de cunos-

[1] Ms. 2286, f. 38 și 37 v.

cutul pod al lui Apoliodor din Damasc, de-o luptă, mai înainte, a lui Decebal cu iasigii (de care vorbește și Dion Cassius), cărora le ia o bucată de țară, de o unire cu vecinii și de Pacorus II, regele parților (care într-adevăr a fost aliatul lui Decebal). Ca personaj principal roman apare Longin, caracter nobil, căruia i se cere de către Decebal țara pînă în Dunăre și cheltuielile războiului. Longin « se-nvenină ». În luptă aveau să ia parte și germani, sarmați, mauretani din Lybia liberă. Episodul Dochiei este astfel schițat: « Duras. Diutpareu — fost rege — acum orb — capul preoților daci. Dochia, fiica lui cea tînără — iubind [pe] Dacio — urînd și iubind pe Traian. La căderea Daciei, ea adună restele poporului spre emigrare. Ei emigrează și cînd de departe s-aud încă cîntecele lor de jale — Dochia li rămîne în urmă — nu poate să se despartă de pămîntul ei, icoana lui Traian tot mereu era în naintea [ei], — el apare — ea încremenește — O Niobe, conform povestei. »

16. Decebal, ciclu

Constructor pe temelii vaste, Eminescu nu e mulțumit nici cu această formă a proiectului. Alături de cîteva însemnări cu creionul, cu greu descifrabile, dăm de o înșiruire de nume, ciudată la întîia vedere[1]: « 1. *Grachus Baboeuf* [ultimul cuvînt a fost adaos în urmă]. 2. *Decebal*. 3. *Solomon*. 4. *Nero*. 5. *Amor pierdut — viață pierdută*. 6. *Ștefan cel tînăr*. 7. *Isebart*. 8. *Histrio*. 9. *Napoleon*. 10. *Leul murind*. » Numerele 5 și 8 cuprind titlurile a două piese ale poetului, una originală, alta tradusă; din Ștefan cel tînăr a încercat să facă erou faustian de tragedie, Leul murind e Napoleon la Sfînta Elena. Acestea nu sînt decît nume ce au oprit imaginația poetului, dar sînt nume cu o legătură între ele, și însemnări următoare pe alte file[2] arată țîlcul lor. Poetul era încă sub impresia teoriei metempsihozei, pe care o luase ca temei a povestirii denumite de noi *Avatarii faraonului Tlà*. În serie el subînțelegea o continuitate, și într-adevăr îl vedem pornind mai încolo de la cîteva personaje antice elementare: Gracchus, Decebal, Catilina, Cicero, cărora țintește să le urmărească migrația sufletului (reîncarnările lui Vișnu), rînd pe rînd, în personaje istorice cu miez sufletesc asemănător. Astfel, de pildă, romanul Gracchus avea să devină francezul demagog Babeuf, supranumit și Gracchus, și profet, plătit cu eșafodul, al Societății Egalilor. În acest stadiu proiectul luase intenția piesei de teatru. Scena lui Decebal avea să fie mult asemănătoare aceleia a faraonului Tlà:

« Decebal — actul din urmă — a albit așa de tare încît seamănă cu predecesorul său. După ce și-a aruncat coroana-n abis — se uită-ntr-o oglindă de metal — Sunt cu sau nu sunt eu? — Ideea metemsicozei. Același corp, același suflet, reprezentant al aceleiași idei ca bătrînul Decebal.

Ș-acum alerg dezmoștenit de tronuri,
Un biet bătrîn sărac, necunoscut!
Unde-i mărirea lumei? Unde-i?
Oare este?

E o mărire sau e un vis negru și strălucit ce-nvinge-n existență, ca să arate-n urmă că-i minciună? Negațiune a vieții. Furtună, fulger, trăsnete, codri prăvăliți, rîuri umflate — sunt zeii Daciei ce se luptă cu oștile romane. Apostrof către ei. »

Al doilea personaj este « Zina Dochia — blondă », în care se întrupa mitologia dacă. Gracchus, Cicero și Catilina trebuiau să înfățișeze trei unități morale deosebite: Gracchus (și totodată Babeuf) era negatorul nedreptății, susținînd interesele societății, dorind îndreptarea ei pentru ea însăși. În antiteză cu el, Catilina își însușește cauza poporului din ambiție personală, afirmîndu-și cu deosebire individualitatea. E un pesimist machiavelic în felul lui Sarmis (« E-un vierme-n planul lumei »). Cicero « se face că e ademenit de virtuțile lui Catilina pentru a-l fulgera în urmă ». El e, pe cît se pare, un politic. În sfîrșit, mai avea să apară un tip de *amantă*, care în întîia formă avea să se numească Freja, o sclavă din Germania, cu « puritate și dulceață germanică », cu care prilej poetul trebuia să pună « o lume nordică în capul unei blonde fete ». Morala personajului e aceasta: « Salută cu mîndrie moartea și c-un fel de sălbatic entuziasm ».

[1] Ms. 2286, f. 33 v.
[2] Ms. 2286, f. 34—36.

Nu mai este îndoială că, schițînd caracterul lui Gracchus Babeuf o singură dată, Eminescu avea în vedere dubla lor întrupare. În antiteză, în epoca modernă, îl punea pe Morny, care nume evoacă pe un ilustru sfetnic al lui Napoleon III și care se poate să fie un avatar al lui Cicero. Cum avea să acorde Eminescu persoanele cronologicește (Gracchus—Cicero, Babeuf—Morny!) nu știm, fiindcă firul de cusătură s-a rupt. Morny «cunoaște legile istoriei. A pătruns taina devenirii ce o urmează.» E «cinic, ambițios, pozitiv», cu «un fond mare de noblețe personală». O *amantă* a lui, care probabil corespunde antitetic Frejei și al cărei nume pare că trebuie citit Cezara, urmează să adeverească lui Morny că, dezgustat de lupta politică, nu poate fi fericit nici în dragoste, în virtutea filozofiei dure a vieții, pe care o îmbrățișează. Spre a-i încerca afecțiunea, Morny îmbie femeia să moară împreună cu el, prin otravă. De va regreta, în clipa ultimă îi va da antidotul:

«— Vrei tu să mori cu mine?

— Da.

— Înveninează-te și de-ți va pare rău în ultimul minut îți dau antidotul.»

La apropierea morții, pe care poetul își propunea s-o descrie, femeia se-nspăimîntă și cere leacul. Ceea ce luase nu fusese însă otravă. Dezgustat, Morny se aruncă pe fereastră, adeverind prezicerea că viața politică și particulară îl vor înșela cu aparențele lor.

17. Decebal, dramă

Întrebuințînd o dată ideea de metempsihoză în *Sărmanul Dionis*, Eminescu renunță la acest proiect, dar nu părăsește planul unei piese de teatru *Decebal*, pe care în epoca berlineză (caligrafia și pomenirea lui Kretzulescu ne-o spun) începuse s-o scrie de-a binelea. În ms. 2254[1] este partea cea mai coerentă a acestei încercări, scrisă cu cerneală și cu creionul, pe foi risipite și greu de descurcat. Unele versuri sînt însă foarte interesante și foarte frumoase chiar,

[1] F. 148–180.

prin părerile asupra poporului roman. Decebal a învins de curînd pe iasigi, cărora le-a luat ca ostatec pe Iaromir, și așteaptă cu îndîrjire lupta cu romanii:

Auziți, auziți cum inima d-oțel
A Daciei se zbate cu putere.
În van mă-nvingeți, în zadar înfipt-ați
Vulturul de-aur în pămîntul negru
Și sînt al Daciei vechi — victoria voastră
Din ce în ce mai mari păliri îmi dă!
O, zimbru al Moldovei — capul crunt
În noapte[a] — istoriei îl ridici cu fală
Și-nfricoșat îl scuturi — vie! vie!

Se bucură de

Victoria[1] de-ntîi după cădere,
Ziua de-ntîi după adîncă noapte.
Azi oastea noastră a învins iazigii...

Face elogiul învinsului:

... Învinsul
Desfășură puteri atît de mari
Încît povestea numelui de dac
Pătrunde cartea, filele ei vechi...
... La moartea noastră
Popoare-ntregi privesc ca la o stea.

Prevede ridicarea popoarelor împotriva Romei:

Marea întreagă s-a mișcat în mine.
Din codrii antici și din pustii de gheață,
De sub lumina aurorei boreale
Și din dumbrăvi de lună, din pustia
Egipetului vechi, a Libiei orașe,
Porniți de constelații neguroase,
Cu mintea aprinsă de poeți bătrîni,
Popoarele pornesc în contra Romei...

Un preot bătrîn, Pater Celsus, strigă: «Vai ție, al Daciei domn! de trei ori vai!», apoi vorbește un B. (poate Boris, cum pare a se citi un nume cu creionul și altă dată aproape clar cu cerneală[2]; vezi prin analogie Tomiris, Sarmis),

[1] Șters: *Învingerea.*

[2] F. 152.

care se vede a fi pretendent la tron și un dușman ascuns al lui Decebal:

Ieri încă inamic ți-am fost, o, rege,
Și inamic ți-oi fi cît voi vedea
Genunchi plecîndu-ți la piciorul Romei.
Azi însă, cînd decizi ca ea să cadă,
Eu fiu de rege... din istoria mare
A numelui meu vechi... o umbr-apar
Și spada-mi la piciorul tău depun.
Genunchii-i plec și fruntea mea cea vastă[1],
Ardic-o iar și dă-mi-[o] iar în mînă
Și spune-mi ce să fac cu ea: Ce vrei!

Probabil că-i răspunde acum Decebal:

— Ieri încă eu credeam, vlăstar de regi,
C-a Daciei coroană-i ținta ta...
Azi împăcat te văd și te iubesc.
Te scoală dar... Cine ar fi știut
Că-n capul tău, în ochii tăi adînci
Trăiesc gîndiri rebele ca-ntr-al meu...

Ceea ce urmează, deși vine îndată după cuvintele de mai sus presupuse ale lui Decebal, prin înțeles nu se poate atribui decît lui Iaromir, ostatecul iasig, care face elogiul Romei. Paginile sînt amestecate și scenele numai vag schițate, dar se pare că o indicație scenică de mai tîrziu, în care Iaromir cere să vorbească lui Decebal, își are locul aci:

Murmurele se ridicau la Joe
Și tocmai cînd cîntam Salve-Imperator,
Poarta se dă în lături și Traian
Apare.
În van el în războaie haina schimbă,
În van necunoscut vrea să rămîie,
Amic și inamic îl recunosc.
Se zice cum că zeii niciodată
Deplin necunoscuți ei nu rămîn,
Întotdeauna o lumină de-aur
Împrejmuie-a lor frunte și ființă.
De-aceea cred că zeii coborîră,

[1] Am citit altădată *sură*, deși Boris trebuie să fie tînăr și termenul n-are sens. Mai curînd s-ar putea citi *rasă*, și încă mai degrabă *vastă*, ceea ce ar fi o scăpare din condei pentru *vastă*.

Că ei trăiesc azi între oameni
Ca cezari, ca preoți, ca senatori,
Ieri în Olimp... de azi-s pe pămînt.

D.:

O orbire!

[I.]:

Orbire, da! Orbire, care vede.
O, Decebal, de-ai ști cum se trateză
În Roma tot războiul dintre noi!
Copilării le sunt! Astfel privesc,
Cînd ți-a veni ție-un legat...
Ți-a cere simplu să ne dai-napoi
Tot ce-ai luat, să ne despăgubești,
Sau [tot] atît de simplu îți vor spune
C-ai meritat de-a fi al Daciei rege.
Te-i mînia, tu vei striga — legatul
Doar va zîmbi...
Va ține toga învîrtită-n mîini
Și te-o întreba iar: pace or război,
În van îți chinui sufletul din tine,
Durerea ta, or bucuria, gloria,
Nimic, nimic pe dînșii nu-i atinge...
Crezi tu că gloria lor proprie-i atinge?
De e sau de nu e... tot una li-i...
Ei știu că vin, chiar dacă n-o arată
În astă nepăsare eternă aceeași...
Într-asta îi găsesc că sînt ca zeii,
Ei nu știu ce-i mînia — ei nu știu
Ce-i bucuria pe acest pămînt.
Ce pe-alții îi turbează — abia îi mișcă,
Dureri ce ne-ar ucide — ei surid.
La bucurii ce ne-ar ucide — reci!
Nimic nu li-i destul de mare-n lume,
Nici bunătate nu, nici răutate.
Ce pe noi ne-ar mîna ei nu observă,
Ce pe noi ne-a uimit găsesc firesc,
Unde găsesc ei acea coardă mare
Ce-i pune alături cu tot ce-n natură
E mai superb, mai fără milă-n ei?...

Tot, tot ce vrei — poate-un roman să fie,
Un tigru, un leu, un șerpe, un tiran,

Un vierme nu. Pe cînd cei mai mulți oameni
Nenorociți[1] fiind își schimbă lumea,
Simțirea lor — din mari devin ei mici,
Din răi ei devin [buni], din buni iar răi,
Romanul dacă-i rău născut,
Rău a rămas pînă l-al lui mormînt.
Nu e schimbare în acest metal,
Nu e schimbare în aceste inimi,
Neron în leagăn e Neron pe tron,
Cum se anunță ei astfel și vin,
Dacă e bun, e bun, de-i rău e rău
Dar totdeauna nemodificabil.
De-aceea nu le pasă de virtute,
De viciu nu, de-nțelepciuni, mărire,
Ei sau le au sau nu le au — pe veci.
De-aceea au dreptul ei de a surîde
Cînd văd pe-un biet german că-și pune totul,
Persoana chiar, pe un arșic în joc.
Romanul pune globu-ntreg și-l pierde,
Pe sine-n veci. Căci el fiind îl ia.
Ce mic trebuie să fie un om cînd însuși
Părerea ce o are despre el e astfel
Încît se pune el pe el în joc.
Pămîntu-ntreg n-are valoarea
Unui roman. De aci din ei oricare
Zice: Or Imperator, ori nimic.
Este ceva întunecos și mare
Și simți că lumea toată e în el.
Și totuși lumea toată nu-l plătește,
Pentru că nu-l în stare de a-l schimba.
Cu ei alături să mă lupt îmi place,
Nainte-nvingeri, îndărăt în pace.

Decebal găsește că vorbitorul își face idol din tirani și că adoră în ei slăbiciunea propric:

I.:

Te înșeli.
Îți place-a te-nșela — sau nu-i cunoști.
Știi tu cine a fost Hanibal? — un zeu.

[1] În ms. se mai află aci un cuvînt indescifrabil pus în paranteză: *apoi**.

Cînd armiile lui coronau Alpii,
Cînd oaste după oast-era bătută,
Cînd Roma singură — o Niobè —
Plîngea copiii ei — pe piețe, strade
Urlau femeile, strigau copiii,
Cînd tot era pierdut . . . ce făceau ei?
Ce făceau atunci acei moșnegi, senatori,
Prea vechi pentru a merge în război,
Dar neschimbați prin rău și nici prin bine?
În zgomotul a unei lumi murinde,
În țipăt, vaiet, în mugiri, în moarte,
Ei reci decid: Cartagina să moară.
Ei erau slabi, pierduți, bătuți, învinși,
Întreab-unde-i Cartago: urmă nu-i.

Mîndria de aliat a lui Iaromir, semeția legatului Longin sînt în spiritul caracterizărilor lui Montesquieu[1]:

D.:

Taci, admirarea ta e o turbare . . .
Nu sunt dator să cruț turbarea ta.
Tu uiți cui îi vorbești . . . lui Decebal,
Al Romei inamic neîmpăcat.
Nu fă să uit ce eu respect în tine,
Pe prinsul, nu . . . pe oaspetele meu.

I.:

Nu-s prinsul tău . . . Căci pentru a mă prinde
În luptă dreaptă, ai fi trebuit
Război ca să declari romanilor.
Eu sunt amicul . . . sunt supusul lor.
Războiul tău chiar este o revoltă,
Tu însuți la Traian ai genunchеat,
Tu i-ai jurat amicilor, amic,
Dușmanilor dușman să fii.
Unde ți-e jurămîntul, Decebal?

D.:

Nu întoarce sufletu-mi cu susu-n jos
Și nu stîrni mînia mea ascunsă!
Nu sunt supusul lor . . . nu voi s-o fiu!
Dac-am jurat, ce-ți pasă c-am jurat?

[1] *Grandeur et décadence des Romains.*

Iaromir declară că se va plînge senatului, spre a căpăta libertatea, iar Decebal își exaltă puterea:

D.:

Nebun admirator. El uită cum că
Am omorît pe Oppius Sabinus,
Că Moesia a fost în mîna mea,
Că pe Cornelius Fuscus l-am învins,
C-a Romei vulturi i-am avut în mînă.

Domițian și Nerva îi plăteau tribut. Amestecîndu-se în vorbă preotul Celsus, Decebal se arată neînfricat de moarte:

Ce este moartea?... Pot să mor îndată
Fără a mă fi răzbunat? Pot? Nu, nu!
Nu pot — căci nu voi. Nu voi să mor,
Pricepi tu... Este așa de dulce viața,
Așa de dulce este răzbunarea...
Ce mă-nspăimînți? Tu ești copil... bătrîne.

Se înfățișează Longin, legatul Romei, care cere lui Decebal să dea înapoi ce a luat de la iasigi. «Roma vrea — răspunde Decebal — dar să vedem acum dac-oi binevoi și eu.» Longin întreabă scurt de vrea pace ori război. De afară se aud zgomote și chiote amenințătoare de luptă, și regele zice lui Longin: «Auzi! Auzi răspuns, romane!» Decebal stă pe tron în fața întregii curți. Dochia e îngrijorată de dîrzenia lui. Înainte de sosirea legatului se plînsese de aceasta lui B[oris], care însă îi spusese încet:

E bine, Doamnă... cade Decebal,
Nu cade Dacia... Lasă-l să turbeze
Pe acest taur... îl vom moșteni
Noi doi... Să nu-l liniștim,
Să-l tot impungem c-un bold ars în foc,
Doar s-o scula, pentru a cade — mort...

cuvinte din care Dochia înțelesese că B. e un «șarpe». Cînd Decebal îndeamnă poporul la luptă:

Pe cai, pe cai! Războiul este gata!

ea caută să-l înduplece la cumințenie, cu vorbele pesimiste ale lui Dușanta din *Sakuntala* și cu o reevocare a genezei:

Sunt un copil. Am ochii de copil,
Văd lucrurile astfel precum sînt.

Ah, Decebal — cît chin e-n astă lume.
Viața ei este un spasm lung,
Totul e mărginit — durerea nu.
Un singur lucru e mai bun ca viața,
Pentru că nu-i nimic, nimic chiar — moartea.
Ah, cum nu suntem pe atunci pe cînd
Nici ființă nu era — nici neființă,
Nu marea aerului, nu azurul,
Nimic[1] cuprinzător — nici cuprins.
Nu era moarte, nemurire nu
Și fără suflet răsufla în sine
Un ce unic ce poate nici n-a fost.
Dar, vai! un simbure în acel caos
Mișcîndu-se rebel — a nimicit
Eterna pace, și de atunci durere,
Numai durere este-n astă lume.
Unde e starea ceea unde zeii
Nu exista, nici oameni, nici pămînt,
Pe cînd acea ființă nențeleasă
Nu-și aruncase umbrele în lume,
Umbrele ce sînt[2] moartea și nemurirea.

18. Dochia

Ca la atîtea altele, Eminescu a renunțat și la acest proiect, și în cele din urmă episodul erotic Traian—Dochia s-a strîns într-o încercare de cîntec poporan[3]:

Mîndră-mi este rochia
Și mă cheamă Dochia.
Au venit, mări,-au venit
Împărați din răsărit
Și frumos m-au mai petit,
Au venit, mări, din sus
Împărat de la apus,
Două vorbe mi-au spus,
Inima mea și-au supus.

[1] În ms.: *Nimic nu cuprinzător.*
[2] În ms. șters: *viața și.*
[3] Ms. 2276, f. 57.

Era mîndru şi-mpărat
Şi oştean împlatoşat,
Era mîndru şi voinic,
N-avea grijă de nimic.

19. Ovidiu în Dacia. Crucea-n Dacia sau Joc şi Crist

Nu numai Dacia păgînă de sub munte ci şi Sciţia mică şi Dacia creştină intrasc în sfera de preocupare artistică a poetului. Încă din epoca prestudenţească şi cu mult înainte de V. Alecsandri, visase o dramă în jurul lui *Ovidiu în Dacia*, al cărui caracter urma să fie scos din operele poetului latin. După *Polyeucte* al lui Corneille ar fi voit să facă o tragedie creştină de tip clasic, *Crucea-n Dacia sau Joc şi Crist* [1]:

«Aşa-numita dramă clasică s-ar putea introduce prin piese ca *Ovidiu (în Dacia)*, caracter şi idei în operele sale, *Crucea-n Dacia sau Joc şi Crist . . . (Polyeuctu)*».

20. Strigoii

În evul turbure al Daciei creştine din vremea năvălirilor barbare trebuie pusă bizara compunere *Strigoii* (publ. 1 dec. 1876) [2], care, prin vagul istoric, trezeşte nedumeriri. Se vorbeşte aci de un Arald, stăpîn peste avari, a cărui logodnică, Maria, regină dunăreană, moare, după ce cu dragostea îi potolise elanul cotropitor şi-l creştinase. Dacă ceva limpede documentar se află în această compunere, atunci este descrierea, valabilă în general, a năvălirii barbarilor. În *Strigoii* ni se trage limpede itinerariul unei invazii uralo-altaice, căci Arald vine de peste Volga:

Eram un copilandru. Din codri vechi de brad
Flăminzii ochi rotindu-i, eu mistuiam pămîntul,

[1] Ms. 2254, f. 19.
[2] Vezi şi ms. 2262, f. 164 urm.

Eu răzvrăteam imperii, popoarele cu gîndul . . .
Visînd că toată lumea îmi asculta cuvîntul,
În valurile Volgăi cercam cu spada vad.

Aşa cum confirmă istoria, invaziile hunice (căci avarii sînt de aceeaşi rasă) au stîrnit o migraţie spre Occident a celorlalte naţii, precum longobarzii, care luară drumul spre Roma. Acest lucru, şi Odin pare a fi aci simbolizarea naţiilor germanice împinse, îl expune poetul:

Şi naţii călătoare, împinse de a mea,
Umplut-au spărioase pustiul pîn' la poluri.

Căci Odin părăsise de gheaţă nalta-i domă;
Pe zodii singeroase porneau a lui popoare,
Cu creştetele albe preoţi cu pleata rară
Trezeau din codri vecinici, din pace seculară,
Mii roiuri vorbitoare, curgînd spre vechea Romă.

Ajuns la Nistru cu gînduri de pradă, Arald, tăbărît în «corturi verzi de cetini», e întîmpinat, ca un han ce era, de o solie de sfetnici în frunte cu regina lor, «blonda» Maria, cu destulă prevedere, fiindcă îndeletnicirea craiului este

Să fumege nainte-mi oraşele-n ruine,
Să se-mplinească visu-mi din codrii cei de brad!

Înlănţuit de Maria, care vine la el noaptea, Arald, convertit s-ar părea la creştinism, îşi opreşte invazia aci, ceea ce dovedeşte încă o dată că nu era un simplu subjugator, ci un cap de hoardă:

Pe plaiuri dunărene poporu-şi opri mersul.

Înmormîntarea reginei în boltă pecetluită cu cruce se face după tipic creştin autohton:

Făcliile ridică — se mişc-în line pasuri,
Ducînd la groapă trupul reginei dunărene,
Monahi, cunoscători vieţii pămîntene,
Cu barbele lor albe, cu ochii stinşi sub gene,
Preoţi bătrîni ca iarna, cu gîngavele glasuri.

Arald porneşte spre munţi, după steaua polară, spre locul unde un bătrîn preot al lui Zamolxe şade învechit

pe un jilț de stincă, semn că religia getică fusese uitată. Magul acesta are multă asemănare cu cel *călător în stele*:

Ajuns-a el la poala de codru-n munții vechi;
Isvoare vii murmură și sală de sub piatră,
Colo cenușa sută în părăsita vatră,
În codri-adînci cățelul pământului tot latră,
Lătrat cu glas de zimbru răsună în urechi.

Pe-un jilț tăiat în stincă stă țapăn, palid, drept,
Cu cirja lui în mînă, preotul cel păgîn;
De-un veac el șede astfel — de moarte-uitat, bătrîn,
În plete-i crește mușchiul și mușchi pe al lui sîn,
Barba-n pămînt i-ajunge și genele în piept.

Arald cere bătrînului, în schimbul închinării lui la zeii daci, viața Mariei:

— O, mag, de zile vecinic, la tine am venit,
Dă-mi înapoi pe-aceea ce moartea mi-a răpit,
Și de astăzi a mea viață la zeii tăi se-nchină.

Ca și în *Povestea magului călător în stele*, bătrînul îl duce într-un «dom de marmur negru», unde cu o vargă vrăjită conjură toate elementele naturii, pămînt, stea, lună, și pe Zamolxe:

— Din inimă-i pămîntul la morți să deie viață,
În ochii-i să se scurgă scîntei din steaua lină,
A părului lucire s-o deie luna plină,
Iar duh dă-i tu, Zamolxe, sămînță de lumină,
Din duhul gurii tale ce arde și îngheață.

Atunci zidul de marmură ce corespunde oglinzii negre din *Povestea magului* piere, de departe se vede în ninsoare și pară biserica creștină fulgerată în catapeteasmă, piatra de pe mormîntul reginei crapă în două și o întrupare de omăt se ridică. E Maria, care vine să cuprindă cu «brațe reci» gîtul craiului. În a treia parte, Arald, devenit strigoi, se întîlnește în fiece noapte cu Maria:

Ei trec ca vijelia cu aripi fără număr,
Căci caii lor aleargă alături-nspumați,
Vorbind de-a lor iubire, iubire fără saț.

Surprinși de zori, ei intră călări în domul din munte, pentru totdeauna. Bătrînul încremenește iarăși:

Pe jilțul lui de piatră înțepenește drept
Cu cirja lui cea veche preotul cel păgîn,
Și veacuri înainte el șede-uitat, bătrîn,
În plete-i crește mușchiul și mușchi pe al lui sîn,
Barba-n pămînt i-ajunge și genele în piept.

21. Arpad, regele ungurilor

Chiar și despre năvala ungurilor poetul plănuise la Viena (februarie 1870?), de astă dată cu gînduri satirice, un *Arpad, regele ungurilor, Operetă cu cîntece în 3 acte*[1]. Compunerea arată o mare încredere în vitalitatea neamului și un dispreț desăvîrșit față de maghiari. «Goi, rupți, felegoși, ungurii zic că domină pămîntul»[2]:

Dați-mi arpă de aramă,
Dar cu strunele de fier,
Ca să cînt acuma cer
Ca un vînt ce se sfărămă
Printre stînci de-ngheț și ger...

[1] Ms. 2257, f. 53 și 56; *Poesii postume*.

[2] Antimaghiarismul poetului, exprimat și în scrierile politice, este atît de puternic, încît în vremea boalei izbucnește cu furie: «Noi avem în România două institute: Mărcuța și Golia, unde se fac acolo* atîta știință și filosofie ca și-ntr-o academie ungurească, cu unica deosebire că nebunii de la noi sunt spirituali, pe cînd nebunii unguri sunt idioți» (ms. 2292, f. 10). «Ori o academie maghiară... ori un spital de la Döbling e unul și același lucru. Li putem spune idioți» (*ms. cit.*, f. 11). «Ungurii sunt niște gogomani. Vor [să] înstrăineze liceele noastre? Facem licee proaste. Se vor alega de asta? Avem tratat cu Austria și vom crește copiii în România — în liceul *Matei Basarab*, cu singe și suflet de *român*» (*ms. cit.*, f. 36). Nu e vorba aci, desigur, decît de dorința înființării unui liceu «Matei Basarab», cu numele unui domn care în această epocă înfățișează pentru poet culmea înțelepciunii românești. El însuși se credea a fi Matei Basarab. Tot în această epocă turbure (ms. 2257, f. 246), visa o francmasonerie naționalistă *Matei Basarab:* «O organizare între români asemenea soc. francmasonilor și a iezuiților — ca a bisericii catolice. Pretutindene oameni anumiți, cari să ție registru de tot sufletul românesc. Cel slab trebuie încurajat și *lăudat* pentru ca să devie bun; trebuie trezită deșertăciunea lui, *dezorat* la nevoie, trezite mii de speranțe în el, în caz de extremă nevoie *ajutat* chiar. Să se simtă că soc. *Matei Basarab* reprezintă o *putere enormă*.»

Cîți maghiari cu cap de cîne,
Cîți tătari cu ochii mici,
Cîte triburi de peltici [venetici]
S-au zdrobit de stînci bătrîne
Ce veghează înc-aici.

Cîte ginți cu limba slavă
Au venit și-au revenit,
Dar cu toți s-au nimicit:
O cîmpie de otavă
Sub al coasei fier negrit.

22. Ciclul Mușatinilor: Grue-Singer

Că Eminescu a voit să facă drame istorice sau în sfîrșit opere literare inspirate din trecutul țării noastre, îndeosebi al Moldovei, nimic de mirare. Duhul vremii era astfel, fiindcă toți, Asachi, Negruzzi, Alecsandri, Bolintineanu, Hasdeu ș.c. compuseseră în marginea cronicilor. Dar dacă asemenea gînduri au stătut în capul poetului oricînd, încă de cînd sorbea, în reprezentațiile de teatru, drame patriotice, curînd ele s-au luat după apa mai mare a unor preocupări ivite în vremea studenției. Metoda reîncarnărilor, privelișteа trecătoare a civilizațiilor au statornicit la Eminescu modul ciclic, imens. Migrația sufletelor era însă anevoios de înfăptuit într-un șir de domnii scurte ca acele ale Moldovei. În această privință se cer spații de timp mari, pentru a da iluzia sublimă a rotației tuturor formelor cosmice într-un ev dat. O panoramă a deșertăciunii, un memento mori nu se putea iarăși scoate (și nu s-a putut niciodată) dintr-o istorie națională în care stăpînește sentimentul egoist al păstrării și vredniciei neamului. Și apoi Eminescu era un naționalist furtunos. Totuși metodul ciclic a învins, în singurul chip ce era cu putință, în acela al unui principiu de continuitate, al unei zodii stăpînitoare asupra a mai multe generații. Eminescu a împrumutat așadar fatalitatea tragedici elenice, făcînd din Mușatini o semințe de atrizi, urmărită de patima vărsării

de sînge. Destăinuirea acestui «destin» o face chiar Alexandru cel Bun[1]:

«De ce mă tem, o, Jurgea? De sîngele meu mă tem. Dar nu cunoști tu acest sînge fierbinte, plecat spre mînie și spre dezbin din inima neamului Mușatin? Cîți ani sunt de cînd s-a-ntemeiat Moldova? Patruzeci-cincizeci. După Bogdan-vodă Dragoș a urmat Sas, după Sas, Alexandru, după Alexandru, bunu-meu Bogdan Mușat, după Bogdan, Petru, după Petru, Ștefan, după Ștefan, Roman, apoi iar Ștefan, apoi iar Roman, apoi Iuga... și-n sfîrșit Noi. Noi am ținut treizeci de ani domnia. În treizeci de ani înaintea noastră au fost șapte domni în Moldova, umbre trecătoare, Jurgea, dar umbre sîngeroase. Frate alunga pe frate, fii pe tată și tata pe fiu, sîngele Mușatin clocotea de fărădelegi. De ce mă tem? Dac-aș avea un singur fiu și... unul am — căci numele celui de-al doilea nu-l rostesc niciodată — nu mi-ar fi teamă de nimic. Dar cum voi închide ochii, teamă mi-e că vrajba se încinge din nou, și mă cunosc pe mine, îi cunosc pe toți.»

Ar fi nechibzuit să dăm înșirării domniilor înțelesul ciclic absolut, de vreme ce poetul însuși nu l-a înfăptuit și s-a clătinat între feluritе intenții. Ordinea pe care o punem are darul numai de a descoperi firul roșu cu care Eminescu voise să coasă unele file și de a arăta întinderea cîmpului istoric în care s-a mișcat.

Întîiul proiect dramatic este următorul[2]:

«Grue-Singer

Tragedie

Personaele

Iuga, volevodul Sucevei.
Maria Doamna.
Bogdan Dragoș, fiul lor.
[Dan] Mihnea-Singer.

[1] Ms. 2277, f. 4—13, și *Opere complete*.

[2] Ms. 2278, f. 18—20. În ms. 2254, f. 92 urm., altă creionare a acestui proiect. Mihnea-Singer e hatman, apar versuri din cunoscutele rugăciuni: «O, Sfîntă Marie, Tu maica durerilor, / Icoana-ndurărilor, / Regina țărilor... Isuse Hristoase, / Isvor mîntuirilor, și Magdalină, Magdalină, / Floare crudă de grădină» (f. 104).

Irina.
Grue, fiul lor.
Galu, voievodul Tatrei și Cîmpulungului.
Arnim*, fiul său.
Angelica, fiica sa.
Ambrosie, episcop și egumen monastirei Petroasa.
Nunții.
Eustrate Limbă-dulce [Filip Limbă-dulce].
Pepelea [Roman Bodeiu].
Cracaliu dascăl [Caracăl Stratu-lat, Dascălul Cracaletu].
Procopie Zodieriu.
Tugomir Bassaraba.

Actul I

Omorîrea lui Iuga-voievod de către Mihnea-Sînger. Doamna Maria și fiul său Dragoș. Scenă lîngă cadavrul ucisului. Blăstemul asupra lui Mihnea ca el și vrăjitoarea sa de nevastă să aibă un fiu, care să omoare pe tatăl său și să [se] ție cu mă-sa.

Actul al II-lea

Sc. I

Doamna Maria trăiește în pădure cu fiul său vînătorul frumos, care a văzut o fată în codri, ce mult îi place. Povestea cu pietre scuturate.

Sc. II

În ajunul nașterei unui fiu, în casa lui Mihnea e-ntristare. Ei își zic cu spaimă menirea copilului lor. El s-a născut. Simbad Zodierul e chemat, care prezice lucruri cumplite. Ei se decid să-l espună. Scena despărțirii mamei de copilul său. El e pus pe rîul Bistriței și scapă la voievodul Galu.

Actul III

Grue crește mare la Galu și are o iubire nemărginită pentru gingașele Floribel și una sălbatecă pentru Angelica.

Scena între el și Angela. El ucide în joc pe Floribel și ia lumea în cap.

Sc.

Dragoș a fost în Marmația la puternicele sale rude. Acestea promit ajutorul său, el vine-n Suceava, ca să cerce dispoziția populației. — Scena-n *crîșmă*. Ș-aduce aminte de Angelica — că-i înamorată de un sunet de corn. — Zburătorul. El se-namorează în el. Epizod erotic. El se-ntoarce la Suceava cu armată, îl gonește pe Mihnea, dar îl cruță cum ai cruța pe Cain. Acesta și răpitoarea sa femeie Irina iau lumea-n cap.

[Nunta la craiul Galu. Nuntași din poveste.]

Act. IV

Sc.

Grue-Sînger — remușcările de conștiință pentru moartea lui Floribel — revoltarea sa împotriva naturei ș-a lui D-zeu — nenorocitul său arc cu care lovește oriunde vrea. El merge la o vrăjitoare, care-i foarte frumoasă, să-i propuie un amor nebun pentr-o altă femeie și uitarea Angelicei.

Mihnea trăiește retras ca prisacar și numai noaptea merge-n peștera unde șade ucizetor de frumoasa sa nevastă. Iată, că vine la prisaca sa un om tînăr, care-i cere slujbă. El îl primește și-i spune să păzească prisaca de urși. Bătrînul se preface-n urs și el îl ucide. Vine femeia. Ea-i de frumusețe nemaivăzută, brunetă. Un amor demonic și bestial îi cuprinde pe amîndoi. Ea-l duce în palatul ei din peșteră — care e o adevărată feerie. Traiul împreună. Desesperarea ei că-i mumă. Dezgustul, ura, desesperarea. Oglinda și sipetul.

Actul al V-le

Nunta la craiul Galu.

Petrecerea sălbatecă ca a lui Orest (Shakespeare*) a lui Grue. El spune unui preot la ureche vina sa — acesta fuge, el îl împușcă. Unul tener item. El vine la mănăstirea

de preoți și cere ș-acolo dezlegare. Preoții îi spun s-aștepte și pîn-atuncea îi șade bățul cel uscat. Trei ani. Bătrîn, slab și gîrbov, au înfrunzit bățul. El îl scutură, rămîn numai două mere — e tatăl și muma ta. El cade mort.»

Acest proiect în care stau laolaltă elemente istorice, clasice, mitologice și poporane este în cea mai mare parte o dramatizare cu totul slobodă a legendei lui V. Alecsandri, *Gruiu-Sînger*.

Întorcîndu-ne asupra schiței, vedem că Eminescu a voit să dea temei o interpretare superioară de tragedie greacă. Precum în *Orestia* lui Eschyl, crimele au o origine îndepărtată, ce e o întîie revelare a acelui destin implacabil, pe care oracolele nu pot decît să le întărească. Tatăl lui Grue, Mihnea-Sînger, a ucis, ajutat de soția sa Irina «vrăjitoarea», pe Iuga, voievodul Sucevei. Prin complicitate cu bărbatul, Irina e mai mult o Lady Macbeth decît o Clytemnestră. Doamna Maria blesteamă (nu ne putem gîndi la această scenă fără să amintim blestemul lui Sarmis) ca să li se nască un fiu care să ucidă pe tată și să aibă legături de dragoste cu mama. Dar aceasta este chiar prezicerea făcută de oracol regelui Laius. Irina este deci o Iocastă și Grue-Sînger un Oedip. Cînd se naște Grue, zodierul Simbad (de astă dată numele e împrumutat din *Halima)* prevestește lucruri ce sînt de bună seamă o întărire a blestemului. Așa precum Laius lepădase pe Oedip pe muntele Citheron, va face Mihnea punînd pruncul pe apa Bistriței, după pilda de astă dată a Bibliei, unde Moise fusese părăsit pe Nil. Copilul e culeș și crescut de voievodul Galu al Cîmpulungului, dar aci se vădește nu numai puterea blestemului ci și aceea a destinului neamului. Grue ucide fără voie pe fiul binefăcătorului său Galu, anume Floribel, pe care totuși îl iubește, cu un arc «cu care lovește oriunde vrea». Răzvrătirea sa împotriva «naturii ș-a lui D-zeu» e zadarnica opunere față de destin din tragedia greacă. Sînger aparține unei familii asemănătoare celei a Atrizilor, despre care Clytemnestra (*Agamemnon)* spune că e stăpînită de un geniu «ce statornicește în ea o sete nestinsă de sînge». Iată cum se îndeplinește, după schița de mai sus, vorbele oracolului. În vreme ce Grue fuge de la curtea lui Galu, deși iubește sălbatic pe fiica acestuia Angelica (numele e acela al eroinei din *Orlando Furioso*, pe

care poetul îl cunoștea), Mihnea, tatăl său, gonit din scaun de Dragoș, fiul ucisului, trăiește ca prisăcar, dormind noaptea cu soția sa într-o peșteră. Locurile pe care se află trebuie să fie în pustia Moldovă, și de altfel Mihnea ia îndeletnicirea lui Lațco de la Snyatin, singurul om aflat de Dragoș pe Siret după poemul polon al lui Miron Costin. Destinul nu întîrzie să se împlinească. Intrînd în slujba lui Mihnea, Grue își ucide tatăl, pe care nu-l cunoaște ca atare și care se prefăcuse în urs spre a-l încerca. Apoi trăiește cu Irina-Iocasta. Scîrbit de întîmplare și întristat și de pierderea Angelichii, care se căsătorise cu Dragoș, el încearcă o scăpare în religia ortodoxă și apoi în cea catolică, prilej acesta de alte uciderî. Apoi urmează o ispășire în felul celei din V. Alecsandri, cu amănuntul biblic al bățului înfrunzit.

Doamna Maria, văduva lui Iuga-vodă, trăiește cu fiul său Dragoș în pădure. Asta aduce mult a *Genoveva de Brabant* (după cartea populară sau după Hebbel). Dragoș se duce mai tîrziu în Marmația, la rudele sale, să ceară ajutor spre a izgoni pe uzurpatorul tatălui său. Aci se îndrăgostește de Angelica. Vorba «Zburătorul» înseamnă că analiza ivirii dragostei la fată urma să fie făcută plecînd de la *Zburătorul* lui Eliade Rădulescu. Înainte de a răsturna și izgoni pe Mihnea, Dragoș vine în Suceava spre a cerca «dispoziția populației». Scena din *crîșmă* (vorba e subliniată de poet) e un episod tipic pe care Eminescu îl avea în minte și pe care proiecta să-l pună și în altă dramă, *Nunta lui Dragoș*, care e o derivație din *Grue-Sînger*. Avea să urmeze apoi o nuntă domnească (să ne amintim de nunta lui Brigbelu, de aceea a lui Călin), la care Grue ar fi petrecut sălbatic ca Orest (să fie o aluzie la furiile anticului?), dovadă că în mintea lui Eminescu erau proaspete scene din tragedia greacă și poate din *Iphigenie auf Tauris* a lui Goethe.

23. Nunta lui Dragoș

După toate semnele, așternerea pe hîrtie a unei drame mai curat istorice în trei acte, *Bogdan-Dragoș*, trebuie să se fi făptuit după proiectul lui *Grue-Sînger*, pentru că infor-

maţia istorică e acum ceva mai harnică, dar aceasta numai întru cît privim lucrurile prin redacţia mai lungă ce ne-a rămas [1], căci ar fi hazardat să datăm fumul incert al inspiraţiei. Pe dosuri de imprimate ministeriale din vremea revizoratului (« România. Comisiunea împărţirei premiilor pentru şcoalele de dincoace de Milcov. Anul şcolar 1873—1874»), Eminescu arunca idei dintr-o formă, ce trebuie să fie primitivă, a dramei, fiindcă eroina se cheamă Veroni, ceea ce este o prescurtare din Veronica. În actul al doilea din acest proiect intitulat *Nunta lui Dragoş* [2] (care ar fi avut trei acte), Bogdan voia să intre cu arhiereul de Rădăuţi într-o cîrciumă şi acolo avea să plănuiască încercarea iubirii Veronei. Pepelea ar fi jucat pe vodă, iar vodă Bogdan însuşi pe un scutier. La această scenă Veroni leşina. În actul al treilea Veroni voia să se despartă de Bogdan, fiind ea o fată săracă. Iubiţii se împăcau însă şi după aceea urma nuntă domnească cu delegaţii din toate părţile Moldovei. Discreţia a îndemnat pe Eminescu să scoată un nume prea bătător la ochi şi să-l înlocuiască cu unul mai şters (Anna)

24. Bogdan-Dragoş

În proiectul *Bogdan-Dragoş*, din care o bună parte a fost înfăptuită, dăinuie contopirea lui Dragoş cu Bogdan. [3]

Drama se începe cu intratea pe scenă (sală gotică a tronului în cetatea Arieşului) a lui Sas, vărul bătrînului voievod Dragul, din vorbirea căruia iese că domnul va da o « diată », cum se vede mai încolo, de trecere a puterii asupra lui, ca tutore al fiului Bogdan, că de zece luni « veninul mereu îi curge-n vine bătrînului», ceea ce înseamnă că Sas otrăveşte băuturile domnului, că, în sfîrşit, Sas, care se visează domn, e în voia bună a papii şi a lui Ludvig (domnia e catolică) şi a izbutit prin intrigile sale să-l pună rău pe Dragul cu aceia, că toate puterile de fapt

[1] *Opere complete.*
[2] Ms. 2254, f. 145.
[3] Ms. 2275, f. 5 urm., şi *Op. compl.*

sînt în mîinile lui şi cetatea « geme toată de oameni» de ai săi. Este în Sas un amestec de intrigant diabolic şi de ambiţios:

Aşadar azi e ziua cînd şi-a ceti diata,
De zece luni veninul mereu îi curge-n vine,
Dar tare în oţele de zece luni trăieşte,
Încet se usucă-asemeni vînjosului stejar
Pe care-l roade cariul . . . dar cariul lucră-ncet,
El trebuie să pătrundă în orice-ncheietură,
În dreapta şi în stînga, în inimă,-n rărunchi,
Pîn' ce-n sfîrşit . . . (*face mişcarea căderii*)
sfîrşitul prea mult, prea mult nu ţine;
Nu-i vorbă, ani de zile lucrez ca un paingăn
Şi pînza mea ajunge la craiul şi la papa,
De n-a muri degrabă tot trebuie să cadă . . .
La Roma-n cartea neagră trecut e al său nume
Ca duşman şi protivnic al legii apusene;
Se ştie că el singur mulţimea oarb-o ţine
În turma legii grece celei răsăritene.
Şi Ludovic, pe care azi toată popimea
De lege apuseană îl trece pintre sfinţi,
Acest sfînt îl urăşte, căci tare în cerbice
E Dragul . . . dar mai tare socot că voi fi eu.
Cetatea geme toată de oameni de ai mei,
A lui nu e nimica, nici haina de pe dînsul,
El este ca bogatul înconjurat de-avere,
În juru-i stau podoabe şi vinuri şi mîncări,
Dar n-are nici picioare, nici mîini să le întindă
Să ia ce-i dinainte-i. Astfel pentr-orce caz
Am prefăcut eu casa lui proprie-n capcană;
Dac-ar muri odată . . . ca să pot pune mîna
Pe Bogdan-Dragoş, pentru că n-am nici un cuvînt
Să-l pun acum sub pază. Sunt domn azi, dară
Nu-mi zice încă pe nume . . . cu a lui iscălitură . . .
Sunt domn.

După acest monolog care defineşte plin un caracter, intră Bogdana, soţia lui Sas. Numaidecît ne dăm seama că Sas şi Bogdana sînt Mihnea-Sînger şi Irina din *Grue-Sînger*, şi, ca şi aceia, un soi de Macbeth cu a sa Lady. Ca şi Lady Macbeth, Bogdana e cruntă şi hotărîtă în ambiţie şi caută să înăbuşe scrupulele soţului, a cărui slăbiciune o dispre-

ţuieşte. Ea e otrăvitoarea domnului:

... Pe cînd tu, dragul meu,
Verşi picături de vorbă la craiul şi la papa,
În apa lui de aur eu picuram venin.
Eu cred că e mai sigur; căci papa te iubeşte;
Dar este om şi moare; şi Ludovic asemeni
Te are lîngă el... dar este om şi moare;
În toată lumea asta arît am, un prieten,
Prieten al iubirii şi-al patimilor mele
Şi n-am găsit nici unul mai sigur decît moartea...
Moartea, iubite doamne, nu moare niciodată.

La observarea lui Sas că fiul însuşi s-ar putea ridica («Şi viaţa niciodată nu moare. Cade tatăl, / Trăieşte însă fiul...»), Bogdana (spre spaima bărbatului) dezvăluie hotărîrea de a învenina şi pe Bogdan. Această Bogdană, ca şi Irina, «ucizător de dulce», «copil de vrăjitoare», şi care ţine pe Sas în înlănţuirea unui amor sălbatic, demonic («Nedezlipită acum rămîn de-a ta fiinţă, / A mele rădăcine viaţa ţi-o-mpresoară»), e şi ea machiavelică şi pesimistă, cu versurile furate lui Mureşan şi lui Brîgbelu. Poetul desfăcea aşadar din nou compunerile mai vechi:

Au crezi tu cum că lumea făcută-i peutru bine?
Ne-o spun aceasta popii şi cărţile lor vechi;
De mii de ani ne sună povestea în urechi.
Nu vezi ce răsplată virtutea are-n lume?
Un giulgi şi patru scînduri; pentru aşa comoară
Treci însetat pe lîngă a vieţii vii isvoară?... etc.

Bogdana, în sufletul căreia se amestecă şi ceva din ambiţia Vidrei lui Hasdeu, e în preajma facerii, şi cu un simţ de maternitate ce-i lustruieşte puţin ghearele, hrăneşte visul unei dinastii.

În scena următoare intră boierii în glas de trîmbiţe, închinîndu-se înaintea lui Sas, apoi galbenul de otrăvuri Dragul-voievod, care, aşezîndu-se în scaun, scoate o cheie din sîn şi pune de i se aduce dintr-un scrin de fier coroana. Bogdan i-o dă. Cu coroana pe cap, bătrînul vesteşte dorinţa de a cruţa copilăria de grijurile domniei, pe care deocamdată o trece, după moarte-i, asupra vărului său Sas, ca epitrop:

E crudă încă mintea şi oasele-ncă crude
Şi nedeprins cu asprul şi strîmtul ţării scaun;

Coroana e în stare ca să-i sluţească gîtul
Şi skiptrul braţul fraged. Gînditu-ne-am atuncea
Că de va fi ca domnul din ceruri să ne ieie
Noi să lăsăm copilul pîn' ce va creşte mare,
S-acoperim cu negru postav scaunul nostru,
Coroana noastră scumpă s-o încuiem în scrin,
Şi să dăm minii sale o altă jucărie
Decît al ţării skiptru.

Uricarul, Toader Ghimpiş, dă apoi citire hrisovului prin care, în afară de trecerea domniei, se mai scrie şi de dăruirea unor sate mănăstirii cu hramul Sf. Mihail.

Roman Bodeiu, boier credincios dar socotit cam «prost», adică lipsit de tăria politică, încearcă să împiedice pe voievod de la acest act, strecurîndu-i bănuieli asupra lui Sas:

Roman Bodeiu să fie epitropul moşiei,
Adică, cum s-ar spune, să fi fost eu acela,
Eu aş fi spus: Stăpîne, deschide-ţi bine ochii,
Nu-mi crede-aşa orbeşte, ci pipăie-mă bine
Şi vezi, eu sunt ca alţii din carne şi din oase,
Sunt om... şi e moşia şi scaunul la mijloc.
Sunt om... şi şubred este copilul vostru încă;
Sunt numai om şi omul la rele e plecat,
Adică... vorba vine... eu — eu sunt slab din fire...
Eu nu vorbesc de alţii, sunt alţii mult mai buni, —
Să-mi fireţi cu iertare c-am spus şi eu o vorbă.

Domnul ar fi trebuit, după Bodeiu, să adune Direptatea, pentru ca

... norodul, boierii, ostăşimea
Să giuruie credinţă copilului Bogdan.

Sas simte neîncrederea şi aruncă cîteva vorbe de prefăcută umilinţă, însă Dragul, care e un om politic, socoteşte că e bine ca ţara să fie cîrmuită de un om plăcut papii şi lui Ludovic. Încolo nici lui nu-i scapă uneltirile lui Sas, dar ascuns, face semn lui Bodeiu să tacă şi-şi trimite boierii. Rămas singur cu Bogdan, el are o purtare ciudată de om cu mintea puţin zăpăcită. Îşi acoperă faţa cu mantia, pune pe Dragoş să facă cu un cărbune o cruce pe o uşă care nu e decît perete şi îi arată o ură neînţeleasă, care îndurerează pe copil:

... Dragoş,
Vederea-ţi mă scîrbeşte...

Totul nu e decît încercare de a îndepărta cu orice chip pe copil de la curte, din ghearele Bogdanei, de ale cărei mîrşave gînduri bătrînul aflase:

Ascultă-mă, Bogdane, umplutu-ţi-au Bogdana
Păharul tău cu apă şi cupa ta cu vin?

Voievodul caută atunci să trezească patima pentru rătăciri cinegetice a băiatului, care face o măreaţă descriere *à vol d'oiseau* a Moldovei înainte de descălecare:

Adesea cu Siretul, cu Bistriţa adesea
Eu m-am tot dus la vale p-o luntre uşurică,
Alăturea cu mine avînd o plasă, arcul.
Găsii acolo oameni, vorbind aceeaşi limbă
Ca şi ai noştri. Aflat-am şi munţi cu piscuri nalte,
Aşa fel de pe unul căruia-i zic Ceahlăul
În zile după ploaie cuprinzi cu ochii lumea
Dacă-i roteşti... Acolo priveşti din miezul-nopţii
Un rîu puternic, mare, curgînd spre miazăzi,
La gura ei departe pierdută-n zarea zilei
Vezi o cetate mîndră ce-i zic Cetatea-Albă;
Iar despre soare-apune vezi iar un rîu puternic
Pe şapte guri, se zice, vărsîndu-se în mare,
E Dunărea; aproape-i, de gurile-i Chilia;
Într-aste două rîuri şi între munţii negri
Priveşti o ţară întreagă de codri şi de dealuri;
Din văi şi rîuri line, din codri fără capăt,
Vezi turme fără număr în zare risipite,
Şi buciumele sună duios, şi cînt de fluier,
Sălbatici zboară caii mai iuţi decît chiar vîntul;
Şi cîinii urlă jalnic... Ciobanii cei călări
Străbat ca şi săgeata cîmpiile întinse...
Se zice cum că ţara se ţine într-un chip
Tot de crăia noastră şi tot de craiul Ludvig,
Dar eu băgai de seamă că nu-i a nimărui.

Bătrînul cere din nou coroana, o pune pe capul lui Bogdan, pe care-l binecuvîntează şi-l îmbrăţişează cu patimă, apoi, închizînd-o la loc, îndeamnă pe băiat să plece la vînătoare, singur, fără oamenii lui Sas. Această scenă a transmiterii coroanei, cu greutatea bătrînului de a se despărţi de ea, aduce aminte (cu deosebirile de caractere) de aceea din *King Henry IV*, part. II, de Shakespeare (act. IV, sc. IV), sau din *Louis XI* de Casimir Delavigne (act. V, sc. XIV). Acum vine şi Roman Bodeiu, care face domnului mustrări aspre pentru diată, folosind din teoria răului din *Mureşan* şi *Sarmis* cît mai rămăsese neluat de Bogdan:

Gîndit-ai tu vrodată-n anii tăi
Că lumea asta este făcută pentru răi?
Omoară fericirea unui popor... alungă
A veacurilor pace pe vreme îndelungă,
Vei fi erou... Viteaz şi mare te-or numi toţi orbii,
Pe cînd pe-adevăraţii viteji îi mîncă corbii... etc.

Însă Dragul nu e chiar aşa de fără minte. El amăgeşte pe Sas, care reapare, dăruindu-i hrisovul neiscălit, pînă ce aude un corn, «cornul lui Decebal», dovadă că Bogdan a fugit departe în codri. Sas devine cinic:

Şi cu ştiu scrie, doamne, ştiu slovele să-nnod
Frumos cu nume mîndru ca Sas-voievod,
Pe mîna mea acuma e dat Bogdan... e colo,
Nimica nu mai este al tău d-acuma încolo.

Îngălbeneşte însă cînd află că hrisovul e fără iscălitură şi fără peceţi. Dragul i-l cere spre a-l semna, dar îl rupe. Pe de altă parte, Ştefan, fiul lui Sas, după o noapte de beţie şi de joc de table, se duce învelit de Roman în mantaua lui Dragoş să se culce în odaia tînărului voievod. În vreme ce Dragul trage să moară, Sas e turburat. În sînul muribundului n-a aflat cheia scrinului cu semnele domniei. Spărgînd lacătul, nu găseşte nici coroană, nici peceţi, nici spadă. Bogdana îl ispiteşte drăceşte să omoare pe Bogdan. Înnebunit, «turbat ca lupii», Sas loveşte pe tînărul dormind în patul lui Bogdan («Ca puiul unei păsări supt mîini mi se zbătea»), dar îi e dat să afle cu groază că ucisese pe propriul fiu.

În actul al doilea (adică în fragmentele ce trebuiau să aparţină acestui act) întîlnim un Bogdan îndrăgostit, descărcîndu-şi sufletul lui Roman, devenit acum psiholog întărîtător al iubirii. Povestirea idilei anticipează *Scrisoarea IV*, în alt metru:

O, fericirea mea, Roman, ţine de mult... d-un an
Castelu-i singuratic în codrii cei de brazi,
S-oglindă-adînc în lacul cu repede talaz;
În vechea lui zidire mişcate tremur numa

Perdelele în geamuri, ce scînteie ca bruma;
Străfulgeră în umbra-i a undelor bătaie
Aprinse-n a lor fugă de rumena văpaie
A lunei... ce pe dealuri frumoasă se iveşte
Şi muchi şi virfuri negre pe cer le zugrăveşte,
Muchi negre, urieşe ce par ca un balaur
Păzind în taina serii comoara lor de aur;
Căci luna de jăratic, prin ele cînd răsare,
Comoară care arde vederile se pare,
Iar lebedele albe, pornind din negre trestii,
Apar dormind uşoare pe faţa-apei acestii,
Cu aripile-ntinse ele o-mping, o taie
În cercuri care tremur, şi-n brazde lungi, bălaie,
Iar papura se mişcă de-al undelor cutreier.
În iarba cea înaltă suspină trist un greier...

Iată, prin urmare, că lacul cu lebede a ieşit ca atîtea altele din închipuire, iar nu din vederea castelului Otetelişeanu de la Măgurele, unde Eminescu nu se putea duce pe acea vreme.[1] În Ana poetul a pus toată şăgălnicia înfiorată a întîiei dragoste, luînd ca punct de plecare *Zburătorul* lui Eliade:

Mama îmi zice: — Fată, închide uşi, fereşti,
Ades vin zburătorii cei falnici din poveşti
Şi pot să te răpească, te duc departe-n lume.

Vorbirea Anei cu chipul ei din oglindă:

Ana, răspunde-odată... Frumoasă eşti, mi-eşti dragă.
Tu! tu eşti fata mamei... dar minte n-ai întreagă,

la care se face aluzie şi în *Grue-Sînger* (unde e vorba şi de un sipet), are un iz faustian. Strofele pe care le cîntă, cu părul despletit în lumină de lună, la auzul cornului lui Bogdan, sînt cele pe care Maiorescu le va publica mai tîrziu:

Peste virfuri trece lună,
Codru-şi bate frunza lin,
Dintre ramuri de arin
Mîngîiosul corn răsună

[1] Ideea «castelului» Otetelişeanu ca izvor literar este a lui Slavici *(Castelul singuratec*, în *Ad. lit.*, s. III, an. IV, nr. 155).

Rătăcit, nemîngîiet
Ca un suflet fără parte.
Ma departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet.

(Cornul tace)

De ce taci, cînd fermecată
Eu spre tine mă întorn?
Mai suna-vei dulce corn
Pentru mine vre odată?

Bogdan sare pe fereastră ca Luceafărul, iar Ana, de spaimă, se ascunde ţărăneşte după horn. Vorbele de dragoste ale tînărului sînt acelea folosite mai tîrziu de poet în *Atît de fragedă* (1 sept. 1879), pe care Mite Kremnitz o credea dedicată ei, fiindcă i se citise, deşi comparaţia cu floarea de cireş nu putea s-o privească, de vreme ce fusese închipuită înainte ca poetul s-o fi cunoscut:

Tu eşti aşa de albă ca floarea de cireşi
Şi soarta mea te puse în calea mea să ieşi,
Să treci ca o uşoară crăiasă din poveşti,
C-o singură privire să-mi spui ce dulce eşti,
Căci dulce eşti! D-atuncea, eu te visez mereu,
Tu gingaşă mireasă a sufletului meu.

În încîntarea unită cu spaimă a Anei este oroarea de geniu a Cătălinii, dar aci (reminiscenţă din *Strigoii* şi din *Lenore*) Ana socoteşte că are de-a face cu un strigoi, şi se roagă să nu fie aşa curînd omorîtă:

Sărmanul! cine ştie de cînd e mort...
Bogdane, cum se poate de tu nu ai maramă
Pe ochi?... Rogu-te spune-mi, tu ai murit demult?...
Tu n-o să mă omori
Cu totul? Mă laşi încă să mai trăiesc o zi?

Liniştită puţin, fata întreabă pe Bogdan ce vrea şi acesta îi declamă dorinţele lui cu nişte versuri pe care Eminescu le va dezvolta apoi deosebit în *Renunţare*[1]:

Aş vrea să am pămîntul întreg în stăpînire,
De vorba mea s-asculte supusa omenire;

[1] În varianta *Renunţare (Poesii postume)* apar flamurile pesimiste din *Rugăciunea unui dac*, cu ecoul din Vigny: «Astfel a mea viaţă va trece uniform / Şi n-o să pot de somnul pămîntului s-adorm.»

Să am multe palate, grădini, comori, cetăți,
În aur să lucească împovăratu-mi jeț;
Tot ce încîntă ochii cu mii de frumusețî,
Tot ce pămîntul are și marea mai de preț,
Grămadă să stea toate la mine în comori,
Să trec prin ele mîndru, puternic, zîmbitor.
Să fiu frumos ca ziua, stăpîn al lumii-ntregi,
Nemuritor ca riul ș-un soare pintre regi,
Și raze să reverse din frunte a mea comoară,
Apoi să cad nainte-ți așa *(îngenunche)* ca la icoană,
Și arătîndu-ți toată averea fără seamă,
Să-ți zic: ia-le pe toate, dar și pe mine ia-mă.

Tinerii apoi se împrietenesc și se descoperă unul altuia într-o dulce hîrjoană.

În actul al III-lea, Bogdan a aflat de moartea tatălui său și cere Anei îngăduința de a o părăsi pentru puțină vreme. Împotrivirea fetei, amenințările patetice ale tînărului de a se omorî, declarațiile de ură și de patimă sînt toate din categoria «toanelor» de iubire tratate țărăncște:

Bogdan

Mi-e așa dor de-o gură.. te rog.

Ana

Ți-o fi.

Bogdan

Puțin.

Ana

Șezi binișor. Dă-mi pace. Nu crede cite spun.
Ce? Nu ești tu ca alții! Nu-i altul chiar mai bun?

Trecerea de păstori, ostași și boieri dintr-un fragment nu poate fi decît nunta «cu delegațiuni» din *Grue-Sînger:*

... sub arcurile acele
Treceau turmele toate a neamurilor mele,
Treceau în șiruri oameni cu albele cămăși,
Mii, mii de oi mărunte, copiii treceau deși,
Și mii de vite albe și caii mici și sprinteni,
Ostași cu chica lungă, boieri cu lungii pinteni,
Părea că însuși cerul a fost durat cu fală
Pentru intrarea noastră o poartă triumfală.

Eminescu n-a dus la sfîrșit nici această dramă, fiindcă a desfăcut-o. Și precum făcuse și cu epopeea dacică, puse curînd pe Dragoș în hora măruntă a unei poezii poporane [1]:

Dragoș-vodă cel bătrîn
Pe Moldova e stăpîn,
Și domnind cu toată slava
Șade-n scaun la Suceava,
La Suceava lăudată
Cea cu zid încunjurată,
Zid de piatră nalt și gros
Că pe el merg cinci pe jos
Și au loc cu de prisos,
Că merg trei călări alături
Și mai au loc pe de lături
Caii mîndri să și-i joace
Cînd încolo, cînd încoace.[2]

25. Proiecte cu Mușatini

Cu Bogdan-Dragoș, adică cu familia Drăgoșeștilor, începe la poet neamul Mușatin. Pentru el (cel puțin în vremea acestor lucrări), Bogdan I, cel care izgonise pe Balc și care întemeiase de fapt țara, e un Mușat [3], Bogdan Mușat, și ceilalți domni, Petru, Roman și Ștefan Mușat, sînt urmași ai acestuia. Dar istoricii (împreună cu Hasdeu în a sa *Istorie critică a românilor*, 1874, pe care poetul putea s-o aibă la îndemînă) presupun că Mușatinii (din neamul unui Costea Mușat) sînt altă familie, poate, după Hasdeu, Basarabi, intrați în șirul domniilor prin căsătoria Anastasiei, fata lui Lațcu, fiu al lui Bogdan, cu Roman al lui Costea Mușat. Oricum, pentru Eminescu, dinastia tragică și moldoveană e aceea a Mușatinilor, care, începînd cu Bogdan, deschide șirul crimelor atridice. Atîta venerație pune el în acest nume, încît mai în glumă, mai în rătăcirea minții,

[1] Ms. 2256, f. 20, și ms. 2276, f. 171.

[2] Vezi în *Bogdan-Dragoș*, act. I: «Suceava are ziduri de poți umbla călare / Pe ele... »

[3] Ms. 2277, f. 4–13.

întocmea un epitaf pentru mamă-sa Raluca, în care făcea din tată-său un boier din vremea Mușatinului Alexandru cel Bun, dovadă pe de altă parte a instinctelor sale nobilitare [1]:

« În acest moment odihnesc
Rămășițele Repaosatei
Șerbei lui Dumnezeu
Ralu Iura
Fiica Stolnicului
Vasile Iura
Boier de neam din Moldova
Din timpul lui
Alexandru Mușat
Cel Bun
Soția lui
George Cavaler de Eminovici
Castelan ereditar
Al Regnului
Poloniei.»

Numele îl urmărea. Compuneri nenumărate îi mișunau în minte, totul ciclic [2]: « *Mușat și codrul, Visele unei nopți de vară, Mușat în biserică, Mușat la domnie, Mușat în război, Mușat și cititorul de zodii, Mușat și viteziile de pe cale* ». După felul uneia din ele care a fost începută *(Mușatin și codrul)*, haina lor ar fi fost poporană, oricît un titlu ne amintește o piesă de Shakespeare. Deși balada *Ursitoarele* [3], scrisă în același metru țărănesc, povestește de un voinic căruia îi sînt date viață fără moarte și tinerețe fără bătrînețe, ceea ce ne-ar face să socotim că e vorba de un erou mitic, totuși ea a fost alcătuită într-o vreme cînd poetul se gîndea harnic la Mușatini, de nu va cuprinde poate chiar nașterea întîiului Mușat. Căci « văduvioara tinerică» din pădurea nepătrunsă pare a corespunde soției lui Iuga, ucisul din *Grue-Stinger* (altfel ce-ar căta în pădure?), iar pruncul, lui Dragoș. De altminteri, într-o altă compunere în terține, cu aceleași ursitoare și aceleași daruri, se vorbește de-a dreptul de

[1] Ms. 2292, f. 16.
[2] Ms. 2279, f. 103 v. (vara 1880?).
[3] *Literatura populară.*

Mușatin. [1] Răsar și aci zînele:

Trei umbre albe ies din întuneric,
Șoptind ușor treceau cu pas feeric
Pe lîngă leagăn dînd mereu ocoale

și-i urează fătului nu numai « tinerețe neîmbătrînită și viață fără moarte», dar ca lui Miron *(Miron și frumoasa fără corp)*, o veșnică insatisfacție estetică:

Da-i va fi dat să simtă-ntotdeauna
Un dor neînvins și îndărătnic foarte
De-o frumusețe cum nu e nici una.

Terținele de la început cu scurta « scară a viții» sînt vrednice de a fi scoase la iveală:

Tot ce e om se naște și se-ngroapă
Fie-n colibă, fie-n vechi castele,
Pe culmi de munte ori la mal de apă.

Dar e-mpărat, dar cititor de stele,
Același vis'i sună în ureche,
A lor vieți sunt pururi tot acele.

Pe cînd sunt tineri se adun pereche
La joc, la viață și la danț s-adună,
Bătrîni fiind vorbesc de vreme veche.

Și lui ursit-au tot o viață bună
Și măsurată pe un pic de vreme,
Să aibă ziua soare, noaptea lună.

Căci de ar fi încoronat cu steme
Sau pe pămîntul gol de și-ar așterne,
Tot viață și tot moarte-o să se cheme.

În *Mușatin și codrul* [2] nu ne e greu să descoperim pe Bogdan-Dragoș, prefăcut în mit al permanenței Daciei. Codrul-cetate din care, la răsunetul cornului craiului Decebal (în drama istorică îl avea Bogdan), va ieși împărăteasa Dochia, este Sarmisegetuza:

Tu să știi, iubite frate,
Că nu-s codru, ci cetate,

[1] Ms. 2270, f. 76 v. urm.
[2] Ms. 2260, f. 294; *Literatura populară* (aci cu erori).

Dar de mult sunt fermecat
Şi de somn întunecat,
Noaptea numai cînd soseşte,
Luna-n cer călătoreşte,
Umbra-mi toată mi-o petrece
Cu lumina ei cea rece.
O, atunci în corn îmi sună
Toţi copacii împreună,
Mişcă jalnic frunza-n lună,
Însă brazii* mi s-adună,
Căci copac după copac
Toţi deodată se desfac.
Din ştejar cu frunza deasă
Iese mîndră-o-mpărăteasă,
Cu păr lung pîn' la călcîi
Şi cu haine aurii,
Mîndră-i este rochia
Şi o cheamă Dochia!

Muntele pe care se suie apoi Muşatin nu poate fi decît Ceahlăul, din *Bogdan-Dragoş*, şi ceea ce vede e priveliştea ştiută a Moldovei netocmite, cu Dunărea, marea şi cetăţile sale:

Unde rîul cela sfînt
Parcă iese din pămînt;
Colo-n zarea depărtată
Nistrul mare îi s-arată
Dinspre ţările tătare
Şi departe curge-n mare.
La liman ca şi o salbă
Se-nşira Cetatea-Albă,
Iar în linişte de vînt
Trec departe pe pămînt
Cu-a lor pînze atîrnate
Mii corăbii încărcate.

Alte stihuri vorbesc şi ele de un Muşatin tînăr cu arc şi şoimi, la vînătoare în codri[1]:

Crescu Muşatin tinerel,
Crescu frumos şi tare,
El are şoimi pe lîngă el

[1] Ms. 2287, f. 381.

Şi arcul în spinare.
Şi astfel trece singurel
Pe-a codrilor cărare.

26. Dodecameron dramatic

Aşezarea monografiei Muşatinilor în ciclu de tragedie, în temeiul ereditării vărsării de sînge, poate fi văzută şi din analiza proiectelor eminesciene, dar devine sigură din anumite însemnări, cum e aceasta[1]:

«Dodecameron dramatic[2]

1. Neamul Muşatin. Dragoş-vodă [Mircea-vodă, bătălia de la Nicopole].
2. Alexandru cel Bun. Carl der Grosse.
3. Ştefan şi Ilie. Sarmis.
4. Ştefan cel Mare. El însuşi.
5. Bogdan cel Chior. Orland*.
6. Ştefan cel tînăr. Harald [Twardowski].
7. Petru Rareş. Eginhard.
8. Alexandru şi Ilieş.
9. Alexandru Lăpuşneanu.
10. Despot-vodă.
11. Alexandru Lăpuşneanu.»

Şi altă însemnare[3] arată intenţia de a deosebi zece momente de la Dragoş şi pînă la «stingerea neamului Muşatin», pomenind de Laţcu, Petru Muşat, Alexandru cel Bun şi «tragica moarte a fiilor săi», Alexandru şi Ilie «ş-orbirea unuia», Ştefan cel Mare, fuga lui Petru Rareş, Bogdan cel Chior, iarăşi de Petru Rareş, Ştefan cel Tînăr, de Arbore şi fata lui, de Petru Rareş, domniţa Ruxandra «iubită de doi boieri tineri», de un stolnic Bogdan «uşor şi beţiv», de Lăpuşneanu şi Despot-vodă.

[1] Ms. 2275, f. 175 v.

[2] Aceste două cuvinte sînt în dreapta ms., subliniate. La punctul 5, în loc de *Orland* s-ar putea citi *Orbul*.

[3] Ms. 2308, f. 88.

Schița *Dodecameronului* e fugară și nu realizează cele 12 momente. Introducerea lui Mircea, pe care Eminescu îl aduce în cunoscuta *Scrisoare*, trebuia să intre poate episodic, dar nu e cu neputință ca, aflînd de teoria lui Hasdeu a Mușatinilor-Basarabi, Eminescu să fi voit, spre a-și sătura admirația pentru domnul muntean, să vîre pe Mircea în ceata Mușatinilor. Alexandru cel Bun trebuia să fie un soi de Carol cel Mare, ura dintre Iliaș și Ștefan avea să repete pe cea dintre Sarmis și Brigbelu. Numai Ștefan cel Mare rămînea incomparabil, el însuși. În figura lui Ștefan cel Tînăr intra ceva din frămîntările metafizice (și într-adevăr așa a și făcut Eminescu) ale lui Arald din *Strigoii* și ale Faustului polonez, Twardowski. Ce rost avea cronicarul lui Carol cel Mare, Eginhard, în legătură cu Petru Rareș, e mai greu de știut, dar oricum e de căutat în jurul ideii de bun preceptor.

27. Alexandru cel Bun

Eminescu a început tratarea punctului 2 din *Dodecameron* într-un proiect de dramă pe care putem să-l intitulăm *Alexandru cel Bun*[1]. Puținătatea știrilor pe care i le scotea înainte cronica lui Ureche, pe care firește că a folosit-o, deoarece nu mai departe numele mucenicului Ioan Novi, aflat într-un dicționar de rime[2], pare scos de acolo, e o explicație a largilor licențe istorice. Șirul domnilor de la Dragoș, pe care-l face chiar Alexandru, e cu totul încurcat.

Alexandru destăinuie lui Jurgea temerile pe care le are ca nu cumva destinul clocotitorului sînge al Mușatinilor să apese prin vrajbă asupra fiilor săi. Domnul își cunoaște bine neamul, și de altfel fratele său Iuga, căruia i-a urmat în scaun, e un «cap tăiat». Însă cronica nu adevereşte această presupunere cu scopuri tragice a lui Eminescu, fiindcă ca zice numai că Iuga a fost luat de Mircea-vodă «la sine». Domnul a izgonit pe fiul său Ștefan, spre durerea mamei (Ringala!), deoarece i s-a părut că unelteşte împotrivă-i:

[1] Ms. 2277, f. 4—13, și *Opere complete*.
[2] Ms. 2273, f. 9.

«. . .Dar eu știu ce știu. De ce s-a ascuns? De ce ne-a mințit? Îți aduci aminte de vînătoarea aceea, cînd eu, știind că el are un pumnar la el, m-am prefăcut că-mi trebuie să-njunghiu un cerb. „Cine are un pumnar?" întreb. Nimeni nu-mi răspunde. Dar el s-a-ngălbenit ca ceara la față. Se-nțelege. E oprit pretutindenea ca alături cu domnul să aibe cineva arme ce se pot ascunde — dar dacă mi l-ar fi întins de bună voie, nu ziceam nimic. Am pus să-l dizbrace cu sila în fața mea și în sfîrșit, din încălțăminte îi cade arma. Ce căta arma la el și de cine avea să se apere? Nu eram Noi acolo, nu erau scuturile și arcurile boierilor, nu erau oșteni? Peste trupul Nostru ar fi ajuns cine ar fi îndrăznit să se repează. Dar tocmai pentru că Noi eram acolo. . . fiul Nostru. . . El nu-mi mai vorbi de el. De atunci stă închis într-o tainiță de la Pobrata și acolo va sta pînă vom închide ochii. Azi punem să ne dea citire diatei noastre și așa va fi.»

Un șoimar intră și vestește o minune:

«— Măria-ta, o minune s-a întîmplat. Azi adunată fiind împrejurul castelului domnesc mulțime de oameni cîtă frunză și iarbă, fiind zi și de Dreptate mare, un tînăr împlătoșat a adormit la o parte de osteneală în arșița soarelui. Atunci ce să vezi? Un vultur mare își întinse aripele drept soare deasupra lui, de dormea tînărul în umbra lui. Oamenii făcură cerc împrejurul lui și se uitau cu mirare la frumusețea și tinerețea lui, iar pe platoșe au văzut zugrăvite în aur semnele măriei-tale și ale Moldovei. Nimeni nu știe cine e, nimeni nu-și aduce aminte a-l mai fi văzut.»

Vodă este însă lipsit de misticism:

«. . .Pune-l la răcoare și vor înceta minunile ca din senin. Vrun pierde-vară, vun amăgitor, care, auzind că azi urnim domnia pe umerii fiului nostru Ilie-vodă, vrea să aducă bănuieli asupra creștetului Nostru. Vezi, Jurgea, cine-i, că-i vom face noi județ pe urmă. Direptatea e adunată numai de-a binele, ca să mustre pe cei ce vîclenesc domnia.»

Ca un adevărat monarh arhaic, Alexandru n-are prea multă încredere în femei:

«O minte de femeie nu cunoaște decît ceea ce inima-i zice. Știți voi ce gîndiți sau nu gîndiți? ce vreți sau nu vreți, și știți la toate de ce așa și nu altfel? Sunt adîncimi omenești pe cari nicicînd nu le va atinge mintea voastră.

Voi nu ştiţi nici ce iubiţi, nici ce urîţi — adesea o toană v-aruncă pe [în] braţe pe acela pe care ar trebui să-l urîţi, o toană vă face să respingeţi inima cea mai lămurită. O inimă de aur — o minte de femeie!»

Pe cîmpul lui Dragoş se adună Direptatea ca să asculte diata domnească de înscăunare a lui Ilie-vodă. Într-adevăr, Ilieş a fost întovărăşit la domnie în viaţă fiind Alexandru. Cîteva file mai încolo din ms.[1] urmează ascultarea unor pricini de către vodă. Acest fragment aparţine cu siguranţă piesei şi e ceea ce plăcea mai mult lui Eminescu, iubitor de justiţie arhaică şi sănătoasă. Scena e comică şi aduce un tip de «*plaideur*».

28. Bogdan-vodă

Eminescu n-a lăsat nici o urmă din care să se vadă că s-ar fi gîndit să îndeplinească punctul al 3-lea al *Dodecameronului*, ciclu la care, în înţelesul absolut, trebuie să fi renunţat curînd. Totuşi lupta dintre cei doi fraţi Iliaş şi Ştefan şi crunta orbire a celui dintîi puteau alcătui o puternică ilustraţie a firii Muşatinilor. Că n-a început de asemeni nici o dramă despre Ştefan cel Mare este mai de înţeles, de vreme ce nici un autor n-a îndrăznit să se apropie de viaţa monotonă precum a unui August sau a lui Ludovic al XIV-lea a acestuia, şi Delavrancea abia a găsit un motiv, aproape liric, în ultimele frămîntări pentru succesiune. De aceea poetul se va mărgini să-i pomenească numele în poeziile sale, îndeosebi în celebra *Doină*, unde Ştefan e strigat în ajutorul ţării:

Ştefane, măria-ta,
Tu la Putna nu mai sta.

Urmînd pilda lui Gr. Alecsandrescu, care scosese umbra lui Mircea, Eminescu va scula din mormînt, într-o *Poveste* în versuri[2], pe domnul moldovean, spre a prevesti noul regat şi a saluta în regina Elisabeta un simbol al unirii Nordului cu Răsăritul:

[1] F. 15—16.
[2] Ms. 2262, f. 56 v.

«Ştefan bătrîn şi-ncoronat iese lîngă o piatră risipită de mormînt — barba albă. — Pletele albe cu desăvîrşire. — Asemeni unui leu murind.»

În ambiţia apucată a lui Bogdan III cel Orb de a se încuscri cu regele Poloniei, poetul putea găsi prilej nimerit de a zugrăvi un războinic erotic. N-a încercat însă, părăsind şi acest moment. Dar într-o scurtă, plină de iz patriarhal vorbire dintr-o plănuită dramă sau comedie, mai degrabă decît nuvelă, e vorba de o domniţă sau doamnă, Marioara, a unui Bogdan-vodă, care a născut prunc minunat la 15 ani. Deşi totul e fabulos şi abstract şi fără nici o substrucţie istorică, e de bănuit că gîndul unui Bogdan-vodă venea mai cu seamă de la Bogdan al III-lea (şi poate şi de la Bogdan, tatăl lui Ştefan cel Mare), adică dintr-o vreme în care se năşteau mulţi copii din flori. Iată fragmentul care ar putea aparţine chiar proiectelor de dramă cu Petru Rareş[1]:

«S-a-ntîmplat în vremea mea ca domniţa Mărioara lui Bogdan-vodă — D-zeu să-l ierte! să facă prunc la 15 ai — şi se mira lumea de aşa domniţă tînără să facă prunc aşa frumos. Şi zicea unii din nărod că să se fi coborît duhul sfînt în chip de porumb asupra ei şi c-a fi născut cumva pe Mesia jidovilor, ucigă-l toaca! Da' eu ştiu acu cum a fost ş-a fost, ş-o ştie şi şuchetul de popa Onufriu, bată-l D-zeu, că mai bine nu i-oi zice. Altfel a fost, zic eu, dascălul Damian — şi de duh sfînt nici vorbă. Eu gîndesc în mintea mea cea proastă că duh sfînt nu se coboară aşa cu una, cu două, măcar domniţă fie, numai aşa-i nărodul, crede cîte i se spune şi nu judecă, — dar noi boierii cari sîntem din mila Domnului, cei cari trebuie s-avem minte mai multă, ca s-ajungă şi pentru nărod — iaca s-o spun cu ruşine, că şi din noi mulţi or crezut aşa lucru fără samă şi s-o făcut spaimă mare şi burzuluială la curtea lui Bogdan-vodă de Mesia jidovăsc. Da' eu am scris direpţ şi moldoveneşte, ceea ce ştiu eu, ş-acu doi ochi am, şi cît poate vedea om pămîntean cu doi ochi am văzut şi eu — şi m-am socotit că, Doamne, ce proastă-i lumea de crede aşa lucru dişanţ. Da' ce să spui, pe vremea mea, cine te-ngăduia să spui direpţ — că era lumea hitleşugoasă şi era rău om Bogdan-vodă, D-zeu să-l ierte... Îmi mîncam capu de spuneam.

[1] Ms. 2257, f. 220.

Dar acu, venind de la tîrg din Hîrlău — mergeam cu sania pe drumul de țară și luna juca prin năuri . . . și mi s-a făcut așa deodată parc-aș fi mers la lucru și pare-că eram tînăr și mi-or venit în minte cîte toate din tinerețea cea deșartă — și cum am venit acasă mi-a deschis poarta Buzdugan mazilul, care s-a-ntîmplat să fie la mine. Ne-am pus la o vorbă la un pahar de vin și ne-am adus aminte de toate celea. Veni vorba despre Marioara doamna și despre prunc și zise el că tot n-a fost Mesia jidovăsc.»

29. Mira (Ștefan cel Tînăr)

Începutul de dramă istorică *Mira*[1] tratează de fapt domnia lui Ștefan cel Tînăr. El este, în forma în care se află, din epoca vieneză (c. 1870). Exaltarea schilleriană, naționalismul patetic, elogiul bătrînilor și veștejirea tinerilor, stilul declamator, în sfîrșit, firea demonică a personajelor sînt semne sigure. De altfel, cuprinderea unor versuri care apoi aveau să treacă în *Melancolie*, ecouri din *Memento mori* și din *Mureșan* dau întărire definitivă acestei presupuneri. Dar ideea substanțială a dramei, cuprinsă în iubirea «infernală» între un erou întunecat și un înger pal, lunatic, e mai veche, și cunoscătorul caligrafiei poetului poate recunoaște în proiecte mai risipite epoca prestudențească.[2] De altminteri, nucleul dramei îl alcătuiește episodul sentimental din jurul Mirei și foarte puțin partea propriu-zis istorică, încît Eminescu a putut muta pe eroină din epoca lui Ștefăniță, unde e fata lui Arbore, în aceea a lui Mihai Viteazul, pentru că trebuie să observăm că însemnările dramatice cuprinzînd pe Mira nu aparțin toate uneia și aceleiași piese. Scurtele indicații scenice din alt ms. de epocă prestudențească[3] ne lămuresc mai bine asupra configurației dramei:

«*Act. I.* Marea ce-a înecat jumătatea ruinei bisericei dace (or tatare). Un stîlp în mijloc de care-i atîrnat o liră. Petru doarme. *Scena I.* Petru dormind. *Scena II.* Majo.

[1] Ms. 2254, f. 62 urm. și 9 v. urm., *Opere compl.*
[2] Ms. 2254, f. 28–29.
[3] Ms. 2254, f. 9 și v.

Petru. *Scena 3.* Petru singur. *Scena 4.* Petru, Mira (cu cununa de laur). *Scena 5.* Petru (singur se suie-n barcă).»

Înțelesul acestor cuvinte e următorul: În apropierea ruinii unei biserici pe țărm de mare trăiește Petru Rareș, închipuit ca un ascet filozof de felul lui Mureșan sau al pustnicului din *Magul călător*. Lira atîrnată în cui arată îndeletnicirile sale contemplativ-muzicale. Toată scena repetă castelul în ruină sau templul năruit din poemele mai sus amintite. Mira, cu cunună de laur, lunatica, pe care Petru o iubește, apare din cînd în cînd în această biserică, ce corespunde în același timp celei din *Melancolie*, luînd locul fantasmei simbolice din *Mureșan*. Majo, poetul de curte al lui Ștefăniță, vine fiindcă iubește și el pe Mira, pe care Arbore, în fragmentul închegat, i-o făgăduiește. Ar fi fost un prilej aci pentru Eminescu să facă predilecta deosebire între două și chiar mai multe moduri de dragoste, între dragostea sălbatică și cea angelică. Petru se urcă în barcă, precum Mureșan, spre a se apropia de ruina în care se află Mira.[1] În altă însemnare, scena I a actului I ne înfățișează pe Ștefăniță, îndrăgostit și el (fără corespundere) de fata lui Arbore, și îndîrjit împotriva hatmanului de un boier intrigant. Acest fapt trebuia să explice răzbunarea domnului împotriva bătrînului boier[2]:

«*Act. I, Scena I.* [Majo]. Boier intrig. și domnul. Domnul se plînge că de cînd și-a pustiit sufletul cu vicii a căzut moralmente — că simte cum se smulge inima lui cea bună din el și că îngerul păzitor și-a retras aripele de asupra capului, încît capul lui e rece dar pustiu. Viața ce-l anima a fugit. El e ca demonul ce cade dar mîndru în căderea lui — 'și aduce aminte de Mira — căci Majo-i zice: Iubește pe cineva și atunci vei fi liniștit și senin ca soarele verei. Și-aduce aminte de Mira — pe care nu vrea Arbore să i-o dea și-și desfășoară înainte-i amorul lui angelic. — Boierul care-o iubește îi spune cum să ia pe Mira cînd Arbore visează altele și-i spune fel de fel de vorbe asupra hatma-

[1] O legătură cu acest episod, măcar prin derivație, trebuie să aibă poezia datată de poet 1869, *În fereastra despre mare*, pescarul fiind Rareș: «În fereastra despre mare / Stă copila cea de crai — / Fundul mării, fundul mării / Fură chipul ei bălai. / Iar pescarul trece-n luntre / Și în ape vecinic cată . . . / Fundul mării, fundul mării, / Ah! de mult un chip i-arată . . . » etc.
[2] Ms. 2254, f. 10 v.

nului. Probe? Dă-mi pînă deseară toiagul hătmăniei şi-ţi dovedesc.»

Alte rînduri aduc pe Arbore, care, fără îndoială, va face mustrări acoperite domnului de viaţa de petrecere pe care o duce. Ştefăniţă se conturează ca un erou «fatal», de soiul romantic cel mai patetic şi filozofant:

«*Scena 2.* Masă întinsă. Vorba lui Arbore care nelinişteşte pe domnitor. În scena întîi Ştefan exprimă simţemintele amorului ce-l simte actualminte pentru Mira, nu acelui trecut, cum e-n poezia *Statua unui înger* — Amorul lui-i arabic — E un arab fierbinte, e-un amor de foc faţă cu statuia albă şi castă a unui înger de marmoră. Scena comparativă cu oglindă. El îşi pare sieşi un demon căzut venit negru pe care un înger ce n-a văzut decît pe D-zeu nu-l poate iubi niciodată.»

Amorul arabic pentru o statuie pare a fi dragostea pentru o marmură din *Amorul unei marmure*. Şi cum această poezie s-a publicat la 19/1 sept. 1868, vremea în care poetul cugeta această dramă prinde graniţi. Din scurtele notări pentru actul II reiese numai că domnul cu boierii intriganţi şi Arbore hatmanul erau puşi faţă în faţă spre a se da desfăşurare conflictului:

«*Act. II.* Sala domnească cu masa-ntinsă. Sc. I. Ştefan. Majo. Sc. II. Majo singur. 3. Majo. Arbore cu hîrtiile de la Direptate. 4. Precedinţii. Boierii. Domnul. 5. Arbore. Domnul. 6. Precedinţii. Boierii. Majo.»

Actul al III-lea e de bănuit că cuprinde conspiraţia lui Arbore, fiindcă totul se petrece într-o capelă:

«*Act. III.* Cu ambitul unei capele, poate să fie fără mobile. 1. Mira vine lunatecă şi se pune-n scaun dormind. 2. Mira. Majo îi dă scrisoarea către Arbore. 3. Mira. Arbore. 4. Precedinţii. Episcopii. 5. Arbore singur. 6. Arbore. Mira. 7. Zgomot. Intră oştire cu Ştefan de răpesc pe Arbore şi Mira. Tremolo — vine Majo rănit cu pachetul hîrtiilor Direptăţii. Tablou: Majo. Petru.»

Aşadar Arbore adună pe episcop şi poate pe boieri. Scrisoarea pe care i-o dă Majo nu poate fi altceva decît o întărire a dezvăluirii făcute de mitropolitul Teoctist că Petru Rareş este fiul lui Ştefan cel Mare. Ştefăniţă, prinzînd de veste urzeala, arestează pe Arbore.

Actul IV e schiţat în cîteva cuvinte:

«*Act. IV.* 1. Arbore singur. 2. Arbore. Majo. 3. Arbore. Mira. 4. Precedinţii. Ştefan. Lume. (Supliciul). 5. Ştefan. Mira.»

Este învederat că în acest act se produce tăierea lui Arbore în faţa mulţimii. Înainte Arbore îşi va fi luat rămas bun de la Mira şi va fi destăinuit unele lucruri lui Majo, iar în urmă domnul îşi va fi arătat hotărîrea de a se căsători, fie şi silnic, cu Mira.

Actul al V-lea face aluzie tocmai la această nuntă:

«*Act. V.* 1. Majo. Petru (se ascunde în tron). 2. Cortegiu. Cununie. Vuiet afară. Lumea iese. Mira-n rugăciune. 3. Mira. Petru. 4. Mira. Ştefan (moare). 5. Mira singură. 6. Mira. Majo. 7. Mira singură puţin. 8. Mira. Petru. Lume.»

Prin urmare Ştefan face nuntă cu alai[1], în vreme ce Petru Rareş stă ascuns lîngă tron în aşteptarea unei lovituri plănuite. Mira însă, hotărîtă să-şi răzbune părintele şi să nu fie a domnului, otrăveşte pe Ştefan, care moare. Petru e aclamat domn de către norod. Desigur că atît Majo, pe care Eminescu îl va zugrăvi ca o fire nobilă, renunţătoare, cît şi Petru caută să cîştige pe Mira. Dintr-o altă însemnare vedem însă că Mira, căreia, ca în *Faust*, i s-au deschis căi divine, voieşte să rămînă «vergină» şi de aceea se înveninează şi ea[2]:

«*Act. V.* După ce Petru a lăsat-o într-o turburare asemenea nebuniei, îi toarnă în potyrul cu comunicare veninul ce-i didese tatăl ei într-o cruciuliţă de aur, şi cînd vrea să beie vine Ştefan ostenit şi alungat de popor ce vine de la Direptate — setos cere vin — în momentul [acela] ei îi vine o idee teribilă — cu capul întors şi privind la el pieziş cu groază îi întinde potyrul... Ea-i vorbeşte de Biblie şi de-o noapte de rege; cînd el slab dar beat de venin şi amor se-apropie, ea-i scoate lui pumnalul şi-i spune că-i călugăriţă — un pas înainte şi te omor cu pumnalul tău! — cînd el cade-n genunchi ea-l apucă de mîni cu mîinile ei şi se uită cu groază în ochii lui murinzi pînă ce el cu spaima-n faţă încremeneşte mort, cînd ea-l aruncă la pămînt

[1] Momentul «nuntă» obsedează pe Eminescu în dramă şi în lirică. Prin hîrtiile în care apare numele Mira sînt şi versuri despre o nuntă pe lacul Brateş, aşadar cu raport la Petru Rareş (ms. 2254, f. 299): «De la Brateş pin-în poartă / Fetele cu cozi în flori / Întind vesel mîndre hori / Şi flăcăii beau la toartă / Chiuind în dangul lor.»

[2] Ms. 2254, f. 10 v.

(Sunt îngerul ommor). Cu cupa în mîna stîngă ea aude strigătul poporului. — Trăiască Petru Rareș. — Ea atunci se lasă un moment pradă unui vis de fericire și de amor cu Petru. Dar din chorul bisericei s-aude cîntînd ca din cer: Voi să fii vergină sfîntă. Ea soarbe paharul pînă-n fund și Cade-n genunchi. Petru intră: Te-am căutat — el e mort tu ești a mea. Atunci cînd vrea să puie mîna pe ea s-o ia-n brațe ea scoate pumnalul, se repede la el — dar limpezită îl scapă și se repede c-un țipăt pe sînul lui. Eu nu te-am iubit pe tine. Ea cade moartă. Lira și cununa de lauri. — În momentul ce intră solii cu perina cu ornatele, el pune mîna dreaptă pe sceptru și scapă din mîna stîngă cununa uscată de lauri pe cadavrul Mirei.»

Stilul acestei drame este al celei mai gălăgioase melodrame și de bună seamă că Eminescu a cugetat-o pe cînd era sufler de teatru. O metafizică exaltată se răsfață, copilărește, pretutindeni. Iată cum vorbește un îndrăgostit, poate Ștefăniță, mai degrabă însă Petru, la «act. V, sc. 3»[1]:

«2. Mira. Domnia lumei ar fi încă femeia — și eu voi ca iubita sufletului meu să fie o zeitate — să domnească peste mult mai mult — adică peste inima mea. Inima mea, acest pustiu nemărginit populat de umbrele durerii — de lunile palide ale trecuturilor — tu ai înflorit-o ca zinele rizînde ale viitorurilor. Îmi ești pre scumpă pentru ca să trăiești pe pămînt, pentru ca să nu te-ascunz în nemărginită inima mea — aci-ți voi zidi ție lume, palaturi de aur și cristal curate ca visurile ochilor tăi — vom lega în atotputința noastră secol cu secol ca zi cu zi — vom pluti din încîntec în cîntec ca un pod din univers în univers, ca Dumnezeu dintr-un plan de creare într-altul... Ce este eliseul? Ce este iadul? Inima cea nemărginită... Vezi dar că Eul împopulează cer, pămînt, infern. Eu acest Dumnezeu al Dumnezeului său — căci Eu este ideea unei forme, este sufletul lumei—forma fără ideea de eu nu are existință, cadavrul fără suflet nu are existință — lumea fără Eu nu are existință.»[2]

Versurile cu care se încheie planul (de la f. 9 și v.) au același prăpăstios sarcasm din *Amorul unei marmure:*

De ar fi cerul trîmbiță, de-aș fi eu Dumnezeu
Să trîmbiț nor și tunet în largul mare al său,

[1] Ms. 2254, f. 13 și 13 v.
[2] Ms. 2254, f. 13 și 13 v.

Să trîmbiț noaptea toată din sufletu-mi amar
Pe lumea spăimîntată. Al morții[1] crud pahar
Să plouă peste lume cu ploaie de venin,
Din gropi să iesă spaime, din om să iesă chin,
Să trîmbiț vijelia din sufletu-mi grozav
Peste lumea murind, peste pămîntul sclav.

Cînd mai tîrziu, în epoca vieneză, Eminescu a așternut pe hîrtie scene alcătuite în versuri de dramă, divagația filozofantă se mai domolise și dăduse pasul unui naționalism aprins. Ștefan a rămas eroul romantic «nestatornic, de o beție tristă, nobil în fundul inimii, dar abrutizat prin pasiune — un mare fond de grandoare... altfel meschin. Caracter melancolic. Sanguinic. Oacheș.»[2] El este, cu ceva din Rolla cel dezgustat de secol, un epigon copleșit de umbra uriașă a lui Ștefan cel Mare, și, ca orice erou romantic, și un faustian, care crede a găsi o scăpare în dragostea infernală pentru Mira. Arbore este, dimpotrivă, bătrînul din «zilele de-aur» ale lui Ștefan cel Mare, scîrbit de epigoni și patriot dîrz al «unirii românimii». În lupta între decepția tînărului și orientarea idealistă a bătrînului, între căutarea amară a vreunui înțeles vieții a celui dintîi și patriotismul practic al celui din urmă stă tot conflictul, ce se va rezolva prin venirea lui Petru Rareș. Acesta va ști să lege trecutul de viitor.

Cu schema de mai sus a dramei putem pricepe rostul celor cîteva scene dezvoltate de poet. Ștefăniță e descris, într-o convorbire între Majo și Arbore, ca un copil trist, delirant, prins în vîrtejul desfrînărilor la care l-au dedat «boierii cei tineri». Majo prevestește *Epigonii* cu vorbele: «Cei bătrîni erau altfel». Nebunia întunecată a lui Ștefăniță s-a ivit de cînd pe malurile mării a văzut «o cetățuie neagră» cu o locuitoare, ce nu este alta decît Mira, fata lui Arbore. «Palidă ca peretele», cu ochii «înfundați și plînși», ea e mistuită de un dor pe care tatăl ei însuși nu-l poate pătrunde. Bătrînul o făgăduiește lui Majo, care de asemenea o iubește, și în vederea cununiei îl cheamă la miezul nopții la castel, unde se va afla un episcop. Gîndul frămîntător al lui Arbore este însă țara: «Moldova trebuie mîntuită. Cu încetul începem a fi slugile leșilor... Măduva

[1] În ms.: *Ai morții.*
[2] Ms. 2254, f. 23.

se usucă pe puiul de leu și mintea se turbură în creierii săi.» Pe aproape, «în straie rupte de pescar», rătăcește Petru Rareș, făcut de poet «om învățat», cum nu era, vai, în stare de pasiuni «italiene», cu «visuri de foc». De la un stareț bătrîn care șade la el Arbore a căpătat hrisoave cu semnătura lui Ștefan cel Mare, din care iese dovada sîngelui bun al lui Rareș. Dacă vodă nu se îndreaptă, Arbore e hotărît să aducă hrisoavele în fața direptății. Ștefăniță apare acum și declamă cu largi ecouri biblice în care recunoaștem fraze din *Memento mori:*

«Văzut-am rătăcind căprioarele prin codrii Livanului... sprintene și cu ochii lucitori... văzut-am fetele cu snopuri de grîu aurit, chicotind prin lanurile pe jumătate secerate... Am ris, dar prin verdeața întunecoasă a codrilor de fag am zărit cerbul alb al doamnei... ochii lui erau obosiți și genunchii căzură ca frînți în iarba răcoare... văzutu-l-am și m-am întors la cetatea de marmură din vîrful Sionului, rupt-am de pe mine hainele de aur și le-am aruncat pe ele... iar arfa [chitara] mea de aur am zdrobit-o de stîlpii de marmură a bisericei.»

Pe drum îl «omoară» gîndul Mirei, lunatica «blondă... ca Nordul..., frumoasă ca icoana cea sfîntă a [nepătatei] Fecioarei Mariei». În convorbirea ce are loc între Arbore și Ștefăniță, acesta din urmă se arată plictisit de morala bătrînului «cu năravi», care îl mustră de legăturile cu polonii. Domnul se apără cu ideea unei ligi creștine în frunte cu regele Poloniei, pentru că el socotește că Moldova este prea mică pentru a fi de sine stătătoare. Ideea însă, cum vom vedea, nu-i de fantezie, și există un document cu un cuvînt al boierului Luca Cîrje către Sigismund I. Din această cuvîntare a scos poetul materia pentru versurile ce urmează:

[Arb.]
(Provocător):

...Voi trimiteți la regele polon,
Ca el să vă unească cu toții la un loc,
Să dați la turci războaie... Și Cirje cel cuminte
Cu turcii, cu maghiarii vă țese legăminte!
Și toate astea, doamne, duc țara la sicriu.
Eu... nu trebui s-o apăr... eu nu trebui s-o știu...

[Șt.]
(Supărat):

O țară toată știe și voi să nu știți oare
Că apăr crucea sîntă, crucea plină de raze!

Acum e un prilej pentru Arbore de a face teoria latinității și unității poporului român:

...Moldova este mare
De unde Tisa mîndră prin stîncele-i tresare
Pîn-unde sparge valuri marea de țermul său.
E un popor... o limbă... un singur Dumnezeu.
Fă taurul Moldovei pe fruntea lui să poarte
Coroane trei... Și-n dușmani să ducă cruntă moarte.

Cu fraze rupte din *Panorama deșertăciunilor*, desfăcut mereu, și din *Decebal*, Arbore încearcă a scoate învățăminte din istorie:

«...Adeseori în sufletul meu întorc înapoi roata cea uriașă a timpului cu codrii săi de secoli, cu popoarele sale... cu creștinătatea și păgînătatea sa... Într-un loc îmi place să opresc roata... să privesc cu tot extazul lumea ce se-ntinde-naintea ochilor! Lumea... Roma! Roma coroană de marmoră a pămîntului cu împărații săi mari, cu Dumnezeii seninului! Pe tronuri cu trepte multe, îmbrăcați în aur, fruntea lor încinsă cu luceferi, privesc la lumea îngenuncheată la picioarele lor. Învingători mîndri altădată treceau prin stradele Romei turburi ca undele mării, trași de capete încoronate, de regii pămîntului înjugați la carul aurit, al împăratului. Mari în virtutea lor, mari în păcatele lor!...»

La tabloul gloriei străbune, Ștefăniță răspunde cu faustiana sete de viață, scîrbit de altfel și de apăsarea veșnică a umbrei lui Ștefan cel Mare:

Nu ai de ce mă plînge... nu voi să te-nțeleg.
Ieri v-ascultam... și ce e?... Astăzi sunt om întreg,
Și-apoi trecut-a vremea cînd mă duceați de mînă,
Voi, sfetnicii cei veștezi... oștirea cea bătrînă
A lui Ștefan cel Mare... Astăzi mă încongior
Cu tineri ca și mine, voioși și zimbitori,
M-am săturat de fețe triste, posomorite,
Eu voi amici... nu sfetnici!

De altfel el a aflat ceva de adunarea pe ascuns din Țara Leșească a lui Petru Rareș, a cărui extrădare o ceruse regelui.

Adevărat este numai că la moartea lui Ştefăniţă, Rareş s-a coborît din Polonia. Arbore face imprudenţa de a lăuda iubirea de Moldova a lui Petru. Ştefăniţă simte el singur goliciunea lui sufletească, neputinţa de a fi altceva decît o stafie a marii umbre a lui Ştefan, şi, cu versuri ce vor deveni cu oarecari schimbări poezia *Melancolie* (publ. 1 sept. 1876), îşi defineşte pustiul sufletului:

Cînd cimitirul doarme şi crucile veghează,
Cînd corbii printre stele ţipind poetizează
Şi-n clopotniţa veche de stîlpi toaca izbeşte,
Cînd sufletu-unui demon cu vîntul lui trezeşte
Arama răguşită . . . Biserica-n ruină
Stă ca o cuvioasă pustie şi bătrînă
Şi prin ferestre sparte, ca printre ochi de nori,
Trece-o suflare sfîntă cu aripe răcori.
Cînd intri înăuntru şi în iconostas
Vezi că abia conture şi umbre au rămas,
De ploaie şi de vînturi s-au şters feţele sfinte,
Cari de sfinţi şi îngeri din cer ne-aduc aminte.[1]

Înjosit ca domn, Ştefăniţă nu are nici mîngîierea dragostei Mirei, care îl privea cu ochi fix de nebună, cu zîmbet ateu. De aceea izbucneşte în vaiete hiper-romantice:

Şi tocmai de-asta mintea-mi seacă de turbare,
Căci n-am neci o privire fie omorîtoare,
Căci n-am nici un atom din insu-i diafan,
Neci partea nopţii palizi, neci partea lui Satan,
De-aceea urăsc lumea c-o patimă atee.
Ş-aş blestema pe mama, fiindc-a fost femeie,
Femeie ca şi dînsa.

Majo, logodnicul Mirei, este însă un generos şi un patriot. Dacă tristeţea lui Ştefăniţă, dăunătoare domniei, vine din dragoste, el îi va da pe Mira, ca « să fie ea geniul Moldovei », îşi va rupe inima ca s-o dea ţării.

Acum urmează un ospăţ mare a lui Ştefăniţă şi al boierilor tineri, la care a fost poftit şi Arbore [2], spre a se da

[1] Ms. 2254, f. 66 v. În versul 5, pentru *răguşită* există şi termenul şters: *amorţită*.

[2] Versuri dramatice (scriere veche) în legătură cu această scenă şi în ms. 2257, f. 164: « Boieri mari, boieri de rînd, / Împleţi cupele cîntînd / Şi priviţi prin vinu-n spume / Tot ce vi-i mai drag pe lume. / Viaţa-i tristă, lungă, rece, / Nesimţită-n noapte trece / Ca un vis urît şi rău / Ce se strecură mereu ! » etc.

putinţa lui Eminescu să pună faţă în faţă două generaţii. Boierii tineri vestesc pe domn de conjuraţia bătrînilor în folosul lui Rareş şi cer să se ia portăria lui Arbore. Acesta, aşezat în capul mesei, îşi dezvoltă, sub ochii ironici ai tinerimii, etica sa patriotică, în care măsura e mereu Ştefan cel Mare, şi care culminează prin idealul României întregi:

Acea sublimă [stîncă] ce stă cu capu-n cer
E unirea românimei . . . E visul meu de fier
Ce l-am visat o viaţă făr' să-l pot ridica.
Azi sufletu-mi înceată, se stinge viaţa mea,
Azi sufletu-mi înceată şi ochiul meu se stinge,
Dar las o moştenire ce-am scris-o cu-al meu singe,
Las rominimei toate grozavul frumos vis
Ca-n fruntea ei senină etern să steie scris !

Ce va mai urma ştim din planul dramei. După ce se va deştepta din beţia în care totul i se pare deşertăciune, Ştefăniţă, încunoştinţat de uneltirile lui Arbore, îl va ridica şi tăia, se va cununa cu Mira şi va fi otrăvit de aceasta în clipa în care Petru Rareş va fi aclamat domn de popor.

30. Cel din urmă Muşatin

Viaţa acestuia din urmă s-a gîndit s-o dramatizeze chiar de la copilărie. Într-o *Scenă* [1] conţinînd o convorbire între o babă Marină şi un băiat zdrenţăros, şezînd pe cuptor, nu e greu să ne dăm seama că băiatul e Petru Rareş:

« *Scena*

O casă de ţară. O vatră mare cu cuptoru plin de cenuşe. Petre stă-n cenuşa cuptorului, rupt, cu camaşă, negru, cu părul prin căciulă — alături un pat lung acoperit cu lăicer — în partea externă un munte de perini, puse pe o ladă în colori vie — pe pat baba Marina şade pe călciie, torcînd fuior de lînă albă. Bătrînă cu părul alb şi cu catrinţa mohorîtă.

P.: Mamă, ştii tu povestea ceea de unul prost-prost, care era altfel năzdrăvan, cum a scăpat el copiii Sfintei Vineri şi Sfînta Vinere i-a dat un hăţ.

[1] Ms. 2254, f. 27.

M.: Ce făcea cu hățu...

— Cînd și l-a scuturat de-ntii a venit un armasar alb și i-a adus haine împărătești de argint, și mitră de argint — și șea de...

M.: Dar a doua oară?

— Toate de aur — și coroană de...

M.: Dar a treia oară?

— Știu eu? tu nu știi?... Una știu... El ascundea straie, coroana în horn și prin [oalele] chiupurile cu cenușă. Așa-i? Eu n-aș face așa. Eu aș îmbla în cocie cu 12 armăsari ca un împărat... ca vodă al nostru...

M.: Fus! fus!

— Ce e?

M.: Da' de-mi pare rău că s-apropie funia de par și ața de fus? Poate c-aș vrea să te văd cum zici tu de-aceea. Dar oricum... multă apă pe Dunăre și multe fuioare pe fus aș toarce să văd una ca aceea. Da' dacă Sf. Vinere ar fi ascuns straie de aur în cenușă? Știi tu de nu-s eu Sf. Vinere? Pe ce știi? Mulți oameni găsește și-i duce-n casă la ea. Și tu poți fi unul... Nu știi tu ursita...

— Ursita! Ursita-s eu! Urzești și țeși o pînză și n-o știi cine-a urzit-o. Minunat. Care va să zică.

M.: Care va să zică te-am găsit urzit gata... Bătătura dă viață și zilele...

— Tu-mi dai bătaie... A bate pînză și a bate spete nu-i totuna. Dar ia lasă-mă-n pace, mamă, cum poți spune că m-ai găsit urzit gata?... parcă numai d-ta știi cum se fac copiii. Cînd eram mic tot îmi mai spuneai că se coc din cenușă, or că-i găsești în nisip și humă ca pe culbeci... acu știu că ei iese din...

M.: Ochii negri de fată-i visează, inima-i nărăvește. Ce năravuri are inima cînd ei sînt sub ea... acele năravuri le au și ca oameni mari. Mamei tale-i plăcea pește — tu ai să fii pescar.

— Tatei trebuia să-i placă sulița, că-mi place vitejia. El pescar... nu vreau eu să fiu pescar — să trăiesc ca viermele-n hrean? Mai bine la mînăstire. Ș-apoi 'mi place rasa și cartea. Am să mă uit în carte și-am să gîndesc la lume — nu la fete.»

Intenția de a trata dramatic toată domnia lui Petru Rareș, așa cum făcuse într-o nuvelă G. Asachi, era principial irealizabilă. Eminescu a aruncat numai un plan repezit

pe hîrtie, foarte confuz, sub titlul *Cel din urmă Mușatin*[1], care nu se potrivește lui Rareș decît dacă luăm vorba Mușatin în înțeles etic, nu genealogic, deoarece toți domnii numaidecît următori, Cornea, Ștefan Lăcustă, Lăpușneanu, chiar Ioan Armeanul și Iancul Sasul, se pretindeau din dinastia domnitoare, și, în sfîrșit, Petru Șchiopul era prin Chiajna, mama lui și fiică a lui Rareș, urmaș al Mușatinului Ștefan cel Mare. Scris pe un caiet gros dictando din «Librăria Leon Alcalay, București», printre compuneri de prin anii 1880—1881, proiectul aparține unei vremi tîrzii, epocii de gazetărie bucureșteană, oricum epocii șederii în țară. Relativitatea informației istorice a proiectelor eminesciene e în legătură cu izvoarele pe care le are numaidecît la îndemînă, și e de crezut că de s-ar fi așezat cu tot dinadinsul să sfîrșească o lucrare dramatică și-ar fi cules datele trebuitoare. Dacă, bunăoară, Eminescu răsfoia *Letopisețele* ce se vor fi găsind în rafturile lui Gh. Eminovici, cînd se afla acasă, ori în verile de vacanță studențească, nu a avut totdeauna aceste cronici, pentru că la Iași le împrumuta din Biblioteca Centrală[2]. Așa s-ar lămuri erorile istorice curioase, inutile, din proiect, care e acesta:

«Cel din urmă Mușatin

Actul întîi.

Rareșa.

Mitropolitul Anthim, îmbrăcat în pustnic.

Petre Majă.

Un boier moldovean cu portretele.

Scena reprezintă lacul Brateș. Mitropolitul are mai multe portrete de femei pe care le arată. Fata Despotului Serbiei îi place mai cu seamă... Mitropolitul care l-a învățat carte îi spune că o prevestise nevasta lui și că va lua pe acea fiică dacă-l va asculta. Petru fură mediatorul și fuge. Vin ambasadori din partea Serbiei și nu-l găsesc. Anthim scrie la Suceava că dacă se va arăta vrun om prost la Craquevăts îmbl[înd] după fata regelui, să nu-l creadă pîn' nu s-o știi cine-i el. Poate să fie tocmai mirele.

---

[1] Ms. 2276, f. 187—189 v.

[2] *Eminescu în fața justiției*, p. 54.

Actul al doilea. (Personaje: Despotul Serbiei, Maria, fiica sa, O povestitoare, Petre, Boieri sîrbi, Un sol moldovean, Călăul.) Scutier la Despotul. Scenă de noapte. E prins. Despotul mai bine scrisoare * căutați * în pălărie. Condamnat la spînzurătoare. Fata plînge și vrea să intre în mînăstire. Deodată vine solul moldovean și-i spune regelui o vorbă — acesta se-nsenînează. Îi dă drumu pe drum dar fata nu încă . . .

Actul al treilea. (Personaje din actul al treilea: Rareșa, Boierii din Suceava, Antim, Arbore, portar al Sucevei, Ostatici, Maria.)

Lacul Brateș. Petre trist, foarte trist. „Din valurile vremii". N-ascultă de nici o mîngîiere a mitropolitului.

Scena a doua.

Direptatea din Suceava. [Testamentul lui] Se dă citire unei [mărturii] hîrtii pe care se recunoaște semnătura mitropolitului Antim. Turburare și fierbere. Candidatura. Arbore înfrînge trădarea * în cîmpia * Direptății. Eu sunt stăpîn aici, nu voi! Eu sunt cînele păzitor, iată un bătrîn, un mort de mitropolit. Antim un spectru. Sunt viu, fraților. Dar nu mai răsar ca mugurii frunzele pe băț. Citește testamentul, toți se prosternează la pămînt. Deodată se deschide sala. Intră un bărbat îmbrăcat țărănește. Primește coroana. Marie — (Se zice: Maria a murit). Ostaticii. Un ostatic recunoaște pe Maria. Tu ești, chiar tu. Cade cortina.

Actul al patrulea. (Personaje din actul al patrulea: Petru-vodă, Maria Doamna, Boieri, Domnița Ruxanda, Bogdan-vodă frate-său, Clanău, Stolnicul Petre din Lăpușna, turci, tătari, leși, Cornea-vodă, Boieri trădători ai lui, Castelanul Ciceului. O slugă credincioasă, care duce scrisoarea salvatoare pînă la tribunal). Mitropolit . . .

Turci, leși, tătari, fuga în Ardeal, fuga la Țarigrad. Întoarcerea cu oaste. Scena avizată.

Actul al V-lea.

Încheiere și moarte în liniște.

(Personaje din actul V: Petre, Maria, Bogdan, prinț de coroană, Clanău, cavaler de Malta, Petre Stolnicul din Lăpușna, Ruxanda). *L'intrigue du 5-ème acte.*»

Acțiunea actului întîi (spre a trece la analiza proiectului) trebuie dar să se petreacă în vreme ce Ștefăniță este încă domn. Venirea de soli la pețit din partea Despotului Serbiei

e ciudată, întrucît, chiar într-o piesă de teatru, nu se îngăduie ca un umblător obscur după domnie să se bucure de asemenea căutare. Mitropolitul «care l-a învățat carte» și care îi cunoaște taina nașterii trebuie să fie acel Eginhard însemnat în *Dodecameron*. Dacă Ștefan cel Bătrîn era Carol cel Mare, atunci Rareș, fiul lui, putea fi un Lothar. Fuga romantică a lui Rareș spre a merge la curtea sîrbească, să vadă pe fată, e împotriva faptelor și bunului-simț. La Craquevăts, Petru, devenit scutier, încearcă a pătrunde noaptea în cămara domniței. Cercetat de aproape, e osîndit la moarte de către Despot, dar o vorbă a unui sol moldovean îl face scăpat. De bună seamă, Despotul e încunoștințat de moartea lui Ștefăniță și de identitatea scutierului, sau poate numai de acest lucru din urmă. Se pare că fata, dintr-o toană de dragoste, nu vrea să-l urmeze pe Rareș, care se întoarce trist la lacul său Brateș. Aci, în actul al treilea, chema «din valurile vremii» pe Maria:

Din valurile vremii, iubita mea, răsai
Cu brațele de marmur, cu părul lung, bălai;
Și fața străvezie ca fața albei ceri
Slăbită e de umbra duioaselor dureri!
Cu zîmbetul tău dulce tu mîngîi ochii mei,
Femeie între stele și stea între femei.
Și întorcîndu-ți fața spre umărul tău sting,
În ochii fericirii mă uit pierdut și plîng.

La Suceava se alege domn nou. A murit Ștefăniță? Voiesc boierii a-l răsturna? O scrisoare a mitropolitului dezvăluie existența unui fiu al lui Ștefan. Testamentul ce se citește trebuie să fie tot al domnului, de vreme ce mitropolitul apare ca un spectru, semn că trebuia să fie socotit în chip greșit mort. Arbore are și aci o parte însemnată în alegerea domnului. Rareș se ivește în sfîrșit, primește coroana, și găsește și pe Maria, care venise purtată de dragoste. O recunoscuse un ostatec, prin urmare prinși, luați de Rareș de la Despot, ca o chezășie că i se va da fata.

În actul al patrulea vine răsturnarea lui Rareș prin Alexandru Cornea (de Ștefan Lăcustă nu se pomenește), fuga lui în Ciceiu, apoi întoarcerea, probabil tăierea lui Cornea și uciderea acestuia de către boieri. Stolnicul Petre din Lăpușna e Alexandru Lăpușneanu. Unele momente în legătură cu aducerea în scaun a lui Cornea au și fost

schițate de Eminescu.[1] Cum avea să lege dramatic deosebitele părți ale unei piese de structură atît de narativă nu ne putem dumiri.

31. Alexandru Lăpușneanu

Pe stolnicul Petre din Lăpușna mai sus citat poetul l-a luat ca erou principal într-un proiect de dramă, începută de-a binelea, *Alexandru Lăpușneanu*. Încă din adolescență, din epoca prestudențească, Eminescu se gîndea la o astfel de dramă, din care își dădea cu părerea că s-ar fi putut scoate un soi de *Macbeth*, socotind prin urmare să analizeze conștiința criminală și remușcarea. Ideea pornește, firește, de la C. Negruzzi[2]:

« Din Alecsandru Lăpușneanu s-ar putea face un Makbeth românesc cu întrebuințarea mai ales în ultimul act a novelei lui Negruzzi.

Act. IV. Scena ult. Alecsandru se roagă să-l călugărească și apoi moare.

Act. V. 1. Călugărul [Mitropolitul] sau un inamic, monolog: A căzut. Espunere.

2. Scularea lui și anunțarea că e călugăr.

3. Furia și declararea că e domn. Momentul în care vrea să omoare pe d-na și copilul.

4. Mitropolitul o consilie să puie venin.

Ea toarnă tremurînd, pe cînd unul ține pumnalul dasupra ei.

5. Bea, simte moartea viind. Doamna-n spaimă.

6. Cînd moare boierii-l țin în sus ca să-i privească murind. Clopotul sună unul.

Actele 1, 2, 3. Uzurparea tronului. Luarea în căsătorie a Rucsandei. Tăierea boierilor. »

Felul cum e dezvoltată mai tîrziu tema dovedește că Eminescu se depărtase mult de Negruzzi. Această formă a dramei[3] aparține epocii de maturitate a poetului și, judecînd după scriere, stil și anticipările din *Scrisoarea III*, putem fi încredințați că a fost scrisă la București, între 1877—1880[1]. Personajele urmau a fi:

« Alexandru Lăpușneanu.
Văscan Movilă.
Iosef Veveriță.
Moțoc.
Ioan Visternic.
Bogdana.
Cracale Capotescul, uricar. »

Nepomenindu-se nimic de Doamna Ruxandra, ar urma că drama nu privește sfîrșitul lui Lăpușneanu și, întrucît e vorba de Veveriță postelnicul care a fost tăiat înainte de măcelărirea celor 47 de boieri, nici de cumplitul episod din știuta nuvelă. Bogdana trebuie să fie văduva unui boier Gruie, care nu va apărea în piesă.

Din întîiele replici înțelegem că boierul Gruie, mîniat că turcii au pus stăpînire pe Hotin (adevărat e că Lăpușneanu a dărîmat întăriturile cetății, pentru a mulțumi Poarta), s-a dus la pașă să-i ceară socoteală și a fost prins. Lăpușneanu l-a cerut și a pus să-l omoare:

Veveriță:

Vere, ce mai e cu Gruie?

Movilă:

Pe cît știu e la Hotin;
Turcii-l țin închis acolo pe cuvînt că e hain.
Cum au auzit că turcii de acum păzesc cetatea,
Și numai pentru oameni, să le ție dreptatea,
E un pîrcălab acolo... Gruie și-a ieșit din minți...
Ridicînd un pumn de oameni înarmați pînă în dinți
El se duse drept la pașă... — Cine te-a trimes aice,
Pașo! Turcu-atuncea ride. — Domnu vostru, măi voinice!
— Domnul? zise Gruie — cine-i ala? Care domn?
Domnii legiuiți ai țării dorm de vecinicul[2] lor somn.
Pe mormintele închise, în locaș întunecos,

[1] Ms. 2276, f. 183—186.
[2] Ms. 2254, f. 301.
[3] Ms. 2254, f. 203—206, 219—245; ms. 2282, f. 112 urm. În ultimul ms. proiectul se intitulează *Dreptate*, și în locul lui Gruie apare Cătălin Mesteacăn, deși mai departe, de la f. 132, se reia numele Gruie. Cătălin Mesteacăn însemnat alături de Gligorașcu Cirligu și în ms. 2285, f. 195.

[1] Probabil ca o critică a retrocedării Basarabiei de sud în schimbul Dobrogei, în strînsă legătură cu articolele pe aceeași temă din *Timpul*.
[2] În ms.: *vecinul*.

Noi boierii-am ales vodă în Moldova pe Hristos.
Pircălabi sîntem cu toţii şi ostaşi ai lui Isus,
Iar acela care vornic peste noi cu toţi l-am pus
N-are drept să dea din ţară loc măcar de două palme...

Cracale:

Şi astfel din vorbă-n vorbă au ajuns şi la sudalme,
Şi la harţă sîngeroasă... Începură să se bată,
Pînă n-au rămas ai noştri nici c-o singură săgeată,
Apoi se luptară-n săbii, toţi căzură pîn' la unul,
Prins a fost la urma urmei numai Gruie, el nebunul.

Veveriţă:

Ce-au făcut turcii cu dînsul?

Movilă:

Ştiu eu, vere? Se socoate
Că de viaţa-i să s-atingă după lege nu se poate,
Numai vodă e stăpînul pe viaţă şi pe moarte.
S-auzea că Lăpuşneanu au trimis la ei o carte
Ca să-i deie drumul turcii... Lor le place viteaz bun...
I-ar fi dat în dragă voie, oricît fie de nebun.

Moţoc:

Ce-ntrebaţi la deal, la vale, verişcani, ce e cu Gruie?
Între voi nu este nimeni care poate să v-o spuie?
Şi de bietul om vă place să mai faceţi încă glume...
E aici, e mort sărmanul, e pe ceealaltă lume,
Mort, cum mor la noi vitejii fără drept şi judecată.
Ei, erau mai bune vremuri în Moldova altădată.

Jurg Hrăbor:

Cum să nu fi fost mai bune! Ih! Cînd îmi aduc aminte
Cum i-am fost luat odată pe păgîni pe dinainte...
Muhamet stîrnise moartea cea stăpînă peste stepe,
Dădu gînd de biruinţă mulgătorilor de iepe...
Pe mări de mulţi plutite, peste ţări înfloritoare
Aruncase lacom, mîndru, ochii Asiei tartare.
Împăcînd cu gînd de pradă ale stolurilor certuri,
Răsărit-au dintre ele, soare roşu din deşerturi.
Pe cetăţile-n ruină, pe oştirile strivite,
Peste fruntî încoronate au trecut cu-a lor copite
Ca să-nfigă-n faţa lumii semiluna nouei legi,

Au surpat două imperii şi pe paisprezece regi.
Peste Asia ş-Europa el îşi întinsese lanţul.
Ce mai zi înfricoşată cînd au fost luînd Bizanţul,
Cînd pe crucile-nclinate suna jalnic glasul cobii
Şi pe uliţi în grămadă plîngea roabele şi robii.
Cînd din Aghia Sofia n-auzeai cîntări de clerici,
Ţipetele de muiere răsunau doar din biserici
Prin strigări de bucurie... Oardele cele barbare
Înadins făcuse nunta lor păgînă în altare,
Urlete de biruinţă mestecate cu lung vaier
Cu-ale clopotelor glasuri se amestecau prin aer.
Numai turnurile nalte şi-ale zidurilor creste
Steteau marturele mute peste singiurile-aceste.
Clocotea întreg oraşul prins de ghearele pierzării
Şi prin ţipetul mulţimii urlau valurile mării.

Atît a transcris poetul cu scriere desluşită pe curat. Pe foi de altă hîrtie [1] găsim cu scriere neciteaţă, ades ininteligibilă, exercitarea şi continuarea proiectului, printre care şi ciorna învălmăşită a monologului de mai sus [2]. Refăcînd de mai multe ori acelaşi pasaj cu versuri schimbate, Eminescu descrie înaintarea otomană:

Şi pe tronul cel de aur Muhamed stetea cu fală,
Curge sînge din cadavre pe podelele din sală
Şi din ţestele duşmane au făcut păginii cupe
Şi ciocnindu-le-ntre dînşii stau ulcioare să destupe.
Acum flamura cea verde, semiluna nouei legi
Pe doi împăraţi surpat-au şi pe şaptsprezece regi,
Pe trei mări domnea păgînul şi trei sute de cetăţi,
Ţara-i supune ţărmii, marea-i supune valul
Şi în Aghia Sofia cu ovăz hrănit-au calul,
Acum stă măreţ şi rece, între suliţi, între darde,
Prin ferestile deschise vede-oraşul care arde,
Urlete de biruinţă, ale chinurilor vaier,
Glas tremurător de clopot se amestecă în aer,
I-ajungea l-a lui ureche printre stîlpi înalţi ai scării
Şi prin vaietul mulţimii sună murmurele mării.
Strămutatu-s-au mulţimea, sala naltă e pustie.
Muhamed cu sine însuşi, şi învins de grea beţie,
Se preumblă singur, rece printre săbii, printre darde,

[1] F. 219—245.
[2] F. 219—222.

Prin fereste el privește la orașul care arde,
Căci din șapte părți deodată e Bizanțu-ntreg aprins
Și din șapte laturi, flăcări pe cetate s-a întins.
El vedea pe ienicerii cu turbane și [cu] suliți
Și mulțimea cea robită se-mpingea vuind pe uliți,
Peste-oraș cădea o ploaie de scintei și de cenușe,
Grinzi cădeau arzînd pe drumuri și cădeau ferești și ușe,
Urlete de biruință în al chinurilor vaier.
Glas tremurător de clopot se amesteca în aer,
Trec prin fum și bălți de sînge, trec prin stilpii nalți ai scării
Și prin țipetul mulțimii sună vaietele mării.

Sînt versuri care pomenesc de o dragoste pentru o Irenă [1]:

Sufletului plin de umbre tu dai liniștea uitării
Și răsai ca un lucifer [peste valurile] pe întinderile mării,
Verși lumina ta cea dulce-n rosa*-mi singurătate-mi,
Dînd viață valurilor, furtunoasei mele patemi.
Dulce-i trupul alb ca spuma, dulce glasul de sirenă,
M-ai înnebunit cu totul, și visez veghind Irenă.

Motivul se mai repetă de cîteva ori cu alte imagini strălucite:

De pe crucile plecate se aude glasul cobii
Și grămezi-grămezi pe uliți tremur sclavele și robii...
Și în trei bucăți acuma stema [2] țării este spartă,
Răsăritul și Apusul s-au unit ca s-o împartă...

Mahomed biruitorul biruit fiind de vin,
Pe-un covor e-ntins și doarme. Citeodată un suspin,
Un sughiț din pieptu-i iese. Sala-i mare și pustie,
Pe pămînt sînt răsturnate mese, vase aurie,
Bălți de sînge pe podele, colo căpățini tăiate
Stau cu ochi deschiși în umbră și cu gîturi sîngerate.
Iar de stilpi sînt rezimate arcuri, sulițe și darde,
Prin fereastră se văd flăcări, e Bizanțul care arde,
Pentru veacuri d-azi-nainte i-au căzut-au și lui sorții [3]

[1] Versuri cu o Irenă găsise A. C. Cuza printre hîrtiile poetului bolnav *(Kamadeva, Amintiri,* în *Neamul rom. lit.*, 1909, p. 497—501): «Eu te iubesc, a mea Irenă, / În a mea inimă te cresc, / Tu suflet gingaș de sirenă, / Cu al tău zîmbet îngeresc...» etc.

[2] Sau: *steua?*

[3] Variantă ștearsă: *aruncat-ai zarul sorții.*

Și de-a lungul drumurilor în grămezi zac negri morții,
Ienicerii și spahiii căpățîne duc în suliți,
Iar mulțimea cea robită se-mpingea plingînd pe uliți,
Peste crucile înclinate sună jalnic glasul cobii
Și ca vitele deodată sunt mînați în urmă robii.
Unii sînt legați cu briie și în lanțuri grele unii
Și cu mîinile la spate cetluite tot cu funii.
Glas de clopot și bocire, lungul chinurilor vaier
Cu urlări de biruință se amestecă în aer,
Plînș și gemet ce pătrunde prin urlarea desfrînării,
Și prin zgomotul mulțimii sună valurile mării.
Bolțile de la biserici ș-ale zidurilor creste
Steteau negre și tăcute peste vaietele-aceste.

Mohamed stirnit-au moartea cea stăpînă peste stepe,
Le-a grăit de biruință mulgătorilor de iepe,
Peste mări călătorite și cetăți înfloritoare
Mohamed aruncă lacom ochii Asiei tartare.
Împăcînd cu gîndul pradei ale triburilor certuri
El răsare peste ele, soare roșu din deșerturi.
Peste munte, peste rîuri, peste holdele stirnite [1],
Peste frunți încoronate trece-a cailor copite,
Ard cetățile-ntre ziduri, ard corăbiile-n porturi
Cînd din loc în loc își mută el imperiul de corturi
Ce și-nfige peste lume semnul nouei sale legi.
Au surpat două imperii și pe paisprezece regi.

Altă reluare a temei cuprinde o idee nouă, a fratricidului:

Mohamed dormea, ci visuri negre sufletu-i frămînt,
El pe frate-său îl vede... Vînăt iese din mormînt,
Își arată gîtul: — Vino, vino de sugrumă
Un ucigător de frate și sugrumător [2] de mumă!
Mohamed atunci răsare: — Iarăși visuri. Visuri? spume.
Cine a crezut în visuri nu-i cuceritor de lume,
Nu voi s-ascult dervișii ce din cărțile lor vechi
Cu legenda [3] răsplătirii ne tot cîntă în urechi.

[1] Variantă ștearsă: *lanuri pustiite*

[2] Se poate citi și: *mînglietor.*

[3] Variantă ștearsă: *povestea.*

În felul lui Brigbelu, Sultanul face machiavellism, cultivînd crima:

Cînd d-un om zvîrlit în lături... frate fie chiar... ce-mi pasă,
Se deschide înainte-mi larga cale luminoasă...

şi folosind uluirea de mituri a mulţimii:

Ca să fii stăpin se cade ca să-i iei adînc pe oameni
De voieşti să se închine toţi chiar la a tale oase.

Din nou vorbeşte acum unul din boieri în faţa cadavrului lui Gruie, slăvind credinţa de boier pămîntean a martirului şi evocînd cu jale înmormîntarea celui din urmă Muşatin, prin urmare, după Eminescu, a lui Petru Rareş. După el, viţa Muşatinilor s-a stins, deşi Lăpuşneanu, chiar în documentul din care poetul îşi scotea numele boierilor, se socotea fiu al lui Bogdan-vodă cel Chior. De observat este că boierii sînt pentru domnia ereditară şi împotriva celei elective:

Eram tineri, eram mîndri, eram singuri, eram şapte,
Era zi în toată lumea numa-n Putna era noapte,
Tocmai tremura un suflet peste-al morţii negru vad,
Cel din urmă din Muşatini sta lungit pe crengi de brad,
Galben, mîndru şi în moarte, înainte ni-l văzum
Coperit cu crengi de dafin şi de-al cădelniţelor fum.
Se sfîrşise acele cînturi, preoţii-ncheiase ruga [1],
Doar [suna din vreme-n vreme][2] jalnic şi-ntr-o dungă Buga,
Clopotul lui Ştefan-vodă, ce cînd vremile se schimbă
Mişcă pururea de sine greu prorocitoarea[3] limbă.[4]
De acuma înainte e Moldova cea străbună
Ca corabia pe mare bîntuită de furtună,
În primejdie-i credinţa şi poporul, legea-i totul,

[1] În ms. se pare că e: *ruga-i.*
[2] Înlocuit cu un text mai confuz.
[3] Variantă ştearsă: *din profetica sa.*
[4] « Într-una din zilele anului 1777, la miezul nopţii, *Buga,* clopotul cel mare [de la Putna], a-nceput să sune de sine, întîi încet, apoi tot mai tare şi mai tare. Călugării treziţi din somn se uitară în ograda mănăstirii. În fioroasa tăcere, în sunetul clopotului, ce creştea treptat, biserica se lumina de sine înăuntru de o lumină stranie şi nemaivăzută. Călugării coborîră într-un şir treptele chilielor, unul deschise uşa bisericei... în acea clipă clopotul tăcu şi în biserică era întuneric des. Candelele pe mormîntul lui [Ştefan] vodă se stinseseră de sine, deşi avusese untdelemn îndestul» *(Răpirea Bucovinei).*

Minile fringînd ne zicem: unde-i domnu şi pilotul?
Unde cel care c-o vorbă ne înalţă şi ne scapă?
Unde-i steaua să răsară călătorilor pe apă?
Nu, din trunchiul vechi şi mîndru nu mai vrea un ram să crească,
Dumnezeu n-a vrut Moldovei alt Muşatin să se nască,
Cu acesta se încheie tot trecutul pînă ieri.
Am rămas de capul nostru, ce ne facem noi, boieri?
Să alegem care vrednic dintre noi se va cunoaşte...
Ce alegem? Vorbe! Domnul nu s-alege, el se naşte!
Da! cutare e viteazul sau bogatul, înţeleptul,
Să fim domni avem aicea toţi puterea... nimeni dreptul,
Lui asemenea s-ar crede fiecine dintre noi,
Dezbinarea ar aduce peste ţară mari nevoi,
De aceea fraţi de cruce să ne prindem, şi-nţelegem
Cum că unul dintr-ai noştri nu se poate să alegem,
Puneţi mantia frumoasă şi coroana în mormînt...
Şi cu sceptrul lui în mînă să coboare în pămînt
Şi legaţi fiind cu toţii, cei de sus şi [cei] de jos
Să alegem singur rege în Moldova pe Hristos,
Nici cu toţii împreună şi nici unul dintre noi
Să nu dea-ndărăt naintea duşmanului în război,
Nici cu toţii împreună şi nici unul din ciţi sînt
Să nu poată da din ţară vreun petec de pămînt,
Tu ziceai aceste toate... Ne-nvoirăm chiar aşa,
Dar de-a doua zi urmat-au fiecare calea sa,
Dintre ciţi se adunară ca să facă jurămînt
Toţi urmară altă cale... tu te-ai ţinut de cuvînt.
Nu cumva vro răsplătire-n altă lume te aşteaptă?
Nu cumva Hristos din ceruri o să-ţi facă parte dreaptă?
Nu ne-o spun aceasta popii, ce din cărţile lor vechi
Mii de ani povestea asta ne-o cîntară în urechi?
Ş-a ta inimă viteză, ş-ale tale nalte gînduri
Au găsit a lor răsplată... Giulgiul ăsta, patru scînduri,
Unde ajungeam, măi vere, eu cu tine să fi fost...
Tu ce dormi, dormire-ai vecinic fără-ntoarcere, în post,
Căci dacă spre altă viaţă tu acuma te-ai trezi
Tot în lumea cea de crimă, de mizerii ai trăi...
Tu ţineai la cele bune, la străbune obiceiuri
Şi voiai să vezi Moldova iar pe vechile-i temeiuri,
Şi voiai să vezi coroana pe o frunte legiuită
Pe cînd eu treceam adîncul din ispită în ispită,

Și gîndeai că vine vremea veche, de nu azi, dar mîne,
Ai ținut una și bună dreaptă inimă de cine
Și-n zădarnica ta luptă te urma un ochi mereu...
Un prieten care ție-ți părea dușman... sunt eu.
Ai murit prin viclenie și ucis de un mișel
Tu ce ai putut ucide șapte sute cum e el.

În versurile ce urmează se desface persoana soției lui Gruie, Bogdana. Ea împroașcă de ocări amare pe vodă, că a pus la cale omorîrea bărbatului ei, și mai ales pe Ioan Vistiernic, care, cu făgăduiala mincinoasă de a scăpa de la moarte pe Gruie, a rușinat-o:

În sfîrșit, te văd odată, Lăpușneanu, nu în fală,
Cu privirea ta vicleană, ce îndeamnă și înșeală,
Dară nu îmi plec genunchii la a tronului tău treaptă,
Tu nu ești domn pentru mine: fiară cruntă și nedreaptă.
Ceea ce-o să-ți spun acuma n-am mai spus-o nimănui,
Gide, ce-mi făcuși bărbatul, Lăpușnene, unde-i Grui?
O, veniți, veniți aproape, ascultați și voi cu toți
Ce se-ntîmplă în Moldova sub domnia ăstui hoț.
Aide! căci eu nu cer milă... Unde-i mila mea? Nu cer
Nici dreptate — căci dreptatea ce-mi rămîne e să pier.
Sunt pierdută, pregătisem focul strămoșeștei vetre,
Vrednică a fi ucisă jos pe uliță cu pietre,
Sunt de rînd, ca o femeie ridicată din noroi,
Cine vrea ca să mă aibă — vie care va din voi!
Nimeni dintre voi nu-ndrăznească a zice acum
Că am fost soția dreaptă a lui Gruie, că-l sugrum.
Nu l-am înșelat cu altul, nu eu mi-am făcut de cap,
Ce-mi ajută dar acuma c-am făcut-o ca să-l scap?
Cunoșteam pe fiara asta ce nu știe ce-i iertare,
M-am plecat la toată lumea, m-am rugat la mic, la mare.
Orice rază se pierduse... Ce să fac? Dar ce să facă
O femeie fără sprijin, părăsită și săracă...
Cînd puterea ei, viața, brațul ei și-a ei lumină
Zace-n temnița de moarte, singur, fără pic de vină?
Și atunci... veni ispita! Nu ți-a fost de-ajuns să moară,
Nu ai vrut să-i fie neamul de rușine și ocară.
A venit ispititorul, om de sfat la cele rele,
Ce îmi suflă în ureche mincinoasele momele.
« Vodă-l osîndi [la moarte] — zise tainic omul tău —
Nimeni nu poate să-l scape de la moarte... numai eu.»

Scapă-l, zic! o, mîntuiește-l, tot ce am, multe, puține,
Ce odoare am ia toate, ia și haina de pe mine,
Dară scapă-l... « O! nu — zise el acu —
Eu nu voi alte odoare... Singurul odor ești tu,
Dă-te mie trup și suflet și apoi... îl scap de moarte...»
O, cum n-am murit atuncea... căci era cu mult mai bine.
Tu, iubirea mea păgînă, născătoare de rușine,
M-ai împins... ca înaintea lui s-ajung a-mi ascunde fața,
De ce mi-au cerut ocara, și nu mi-au cerut viața...
Mintea chiar mi se pierduse, îmi arată o scrisoare
Scrisă chiar de a ta mînă, Lăpușnene, de scăpare,
Și pe cînd uitam la dînsul datoria de soție,
Trup fără de vro voință și cuprins de nebunie...
Tot el a trimis în taină să-l ucidă... l-a ucis.
Cum mă deșteptai atuncea din grozavul, negrul vis...
Nu i-a fost de-ajuns o moarte... trebuia rușine-adîncă,
Trebuia ca la mormîntu-i să urmeze-o pată încă,
Trebuia ca cu rușine să mă-mbrac în negru port
Și să nu-ndrăznesc privirea-mi s-o arunc la acel mort...
Trebuia ca și copiii s-aibă drept a-mi zice-odată:
Mumă! ai trăit cu omul ce-a ucis pe-al nostru tată...
Ei, acuma, Lăpușnene, spune drept, așa-i că-ți place
Ce adîncă mișelie izvodiși în pieptu-ți, drace!
Mai rămîne încă una ca de tot să te dezmînii,
Spînzură-l în ochii lumei, lasă să-l mănînce cînii.

Vodă, viclean, vrea să facă dreptate, și fiindcă legea pedepsește cu moarte pe siluitor, afară de împrejurarea că ar fi primit ca soț de jeluitoare, cunună cu sila pe Bogdana cu Ioan Vistiernicul, pe care, pe de altă parte, pentru slujba făcută, îl dăruiește cu niște moșii:

Tacă-ți gura... tu odată. Ei, muiere, ai sfîrșit?
Crezi pe Vodă Lăpușneanu mulțumit numai cu-atît?
Nu cunoști ce [e] în mine. Vino-ncoace, vistiere,
Sunt adevărate oare cîte-au spus acea muiere?
Nu răspunde... n-am nevoie să răspunzi, căci toate, toate
Sunt din fir a păr aievea, pe deplin adevărate.
Dar ce ai de gînd a face? Căci eu judec după lege,
Ceea ce se zice-ntr-însă fac și eu, se înțelege...
Eu i-am fost dușman lui Gruie... un prieten fără treabă
Și mă scapă chiar de dînsul, deși nu mă prea întreabă.
Dar dorind un bine mie și făcînd ce se cuvine,

Se încurcă într-a legii iţe... ceea ce nu-i bine...
Ei, vlădică de Suceava — vezi la carte, ce mai zice,
Să se facă judecată, ca acea ce-avem de-aice...
« Cînd un om din starea-ntîia siluieşte pe-o femeie... »
— Moarte, doamne, spune legea, dacă ea n-ar vrea să-l ieie!
— Dacă ea n-ar vrea să-l ieie... Trebuie să vrea. Voi eu...
Dacă nu se-ncape-n lege... *dacă* nu-i pe placul meu.
Ia-ţi tu cartea subsuoară şi te du de mi-i cunună...
— Ura ta, o, Lăpuşnene, de grozavă e nebună.
— Ia mai staţi, căci înainte de-a pleca se cade-mi pare
Să-ntrebăm de e vro zestre... Eu ştiu că avere n-are.
Sigur pentru un prieten, dau şi cîte o moşie
Daruri şi la nunta asta cum se cade a fi mie
Şi o fac cu dragă voie... Pentru tine, vistiere,
N-o să rămîn eu în urmă... şi-o să dărui o avere,
Însă... să ferească Sfîntul — s-ar putea ca tu să mori
Făr' ca de l-acea femeie să ai vreun moştenitor[1].
Tu bogat şi ea săracă, cum se-ntîmplă-ades în lume,
Sigur că n-ai vrea femeia care poartă al tău nume
Să trăiască-n sărăcie... Uricare, vino-ncoace,
Un înscris cu-atîţia martori este bine a se face...
Că-ntîmplîndu-se vistierul ca să moară vreodată
Văduvei [ce-o să rămînă][2] va lăsa averea toată,
Judecata e-ncurcată şi pe cît cred că e bine[3],
Asta poate fi-ncheierea, care-n urmă se cuvine[4].
— Dar nu voi să-l iau, stăpîne!
— Cine oare te întreabă?
Mergi, vlădică, de-i cunună şi fă slujbă mai în grabă,
Nu mai voi să port în minte astă pricină urîtă.

Vist.:

— Dacă n-avem altă cale să ne cununăm, iubită!

Ea:

— Ucigaşe!

[Vist]:

— Ce vrei? Vodă îţi dă tot ce cei[5]... pe mine
Cam de voie, de nevoie, dar aşa găsi de bine...
Mulţumescu-ţi, Doamne sfinte, cu atîta că scăpai!

[1] Variantă: *S-ar putea, feréască Cerul, vistiere, ca să mori | Făr' ca de l-acea femeie tu să ai moştenitori.*
[2] Variantă: *care rămîne.*
[3], [4] Alte variante, mai puţin acceptabile decît acestea, şterse.
[5] Altă variantă, mai puţin acceptabilă decît aceasta, ştearsă.

Lăp.:

Iscăleşte, vistiere, cartea ceea!

[Ea]:

Haide-hai,
Mi-ai durat-o, Lăpuşnene, lasă că ţi-o ţin eu minte!

[Lăp.]:

— Şi acum la cununie, mergi, vlădică, înainte...

Norodul judecă în deosebite chipuri această sinistră comedie:

— Ce mai judecată, vere! Chiar turcească fuse asta...
Ai ucis pe-un om în codru... mergi acasă, i-ai nevasta...
Ce ţi-i, măre, c-o domnie fără rost, ce nu-i de soi.
O s-ajungem ca să rîză pîn' şi babele de noi...
Ne! ţi-a trebuit, muiere, să te plîngi. Ai dar ce vrei.
— Ce ştii tu dacă nu este după placul dumneaei?
Ici e ţărînă şi glod,
Ici e bărbăţelul mort.
— Bine zici... Broaşte sînt multe, e destul să fie baltă,
Tot ca una sunt cu toate, ia pe una dă în altă.

Şi vistierul şi femeia, aceasta din urmă desigur în chip prefăcut, se arată mulţumiţi de judecată, pe cînd cei de faţă urmează a-i ironiza:

L:

Ei, boieri, aşa-i că bine judecai... mergeţi cu bine,
Mergeţi că v-aşteaptă nunta şi uraţi-mi-i de bine,
Mergeţi, la mulţi ani le ziceţi, să sporească,
Zile mîndre înainte pe-a lor cale să-nflorească.
— Ce mai vreţi — odată nunta!
— Hop şi noi în urmă, vere,
E ciudat ce se-ntîmplă-n lumea asta c-o muiere!

Vist.:

Mulţumescu-ţi de isnoavă[1] pentru facerea de bine,
Eu de tron m-apropiu iarăşi închinîndu-mă la tine,
Ce-ai făcut acuma este foarte înţelept,
Zice-se orice s-ar zice, aspru poate, dar eşti drept.

[1] Variantă: *Doamne, mulţumesc ş-acuma.*

— Drept ca ginjul.
— Şi ca tufa.
Drept ca cîrja de la moşu...
Judecată din poveste cum o dă-mpăratu roşu...

[Lăp.]:

Tu, femeie, mulţumită eşti de-a noastră judecată?

[Ea]:

— Doamne, văz c-ai făcut totul ce se poate de-astă dată,
Nu mai poţi să-mi dai bărbatul, mi-ai dat cinstea cea furată,
Mi-ai dat, ca să-mi cresc copiii, o avere însemnată...
Şi de judec toate cele, îţi e mare bunătatea...

Lăpuşneanu vrea să facă însă dreptate şi mortului. Ce gînd strîmb se mai ascunde în cuvintele sale sumbre şi ocolite, nu ştim, dar recunoaştem în meditaţiile lui asupra morţii acelaşi pesimism sarcastic ce caracterizează pe toţi sceleraţii eminescieni:

— Mulţumiţi de rău, de bine sunteţi dar... *voi!* Dar dreptatea,
Dar acesta ce-n sicriu-i e întins rece şi mort,
Acestuia nici o grijă eu în lume să nu-i port?
O, aveţi cuvînt cu toţii... asta-i legea omeniei.
Morţii se cuvin cu [morţii], viii se cuvin cu vii,...
Şi viteazu-acesta mîndru... să nu-l ştie-acuma nime
Cît amarul lui de suflet au avut o adîncime?
Pentru acesta nu-i dreptate, nu-i în toată lumea nime
Ca mizeria-i neagră să o mişte-n adîncime?
Tineri, alergaţi la jocuri şi petreceţi cum vă place,
Ce vă pasă de mormîntul unde el în umbră zace?
Ce vă pasă cum că nunta se-nvîrteşte pe-un mormînt?
Mortul nu are dreptate, acel viu are cuvînt...
Veselie, veselie, oameni tineri şi cărunţi,
Zilele domniei mele aţi văzut astfel de nunţi.
Să trăiască Lăpuşneanu, zic eu singur, ziceţi voi,
Să domnească înc-o sută, cu dreptate, peste noi,
Dar nuntaşi, o-mpărăteasă mi-a trimis la nuntă sol
A cărei împărăţie n-are margini şi ocol,
Voind să serbez o nuntă cum n-a fost în lume una,

(pare-se, judecînd după liniuţă, că altcineva dă o replică rimată şi maliţioasă:)

— Căci călău-i nunul mare, iară moartea este nuna.

Putem bănui că «nunta» lui Lăpuşneanu nu e decît tăierea celor 47 de boieri. Deznodămîntul dramei s-ar desprinde atunci de la sine. Desigur, Bogdana, batjocorită în chipul acela de vodă, îl va otrăvi.

32. Doamna Chiajna

Dintre figurile domneşti ale acelei epoci, Eminescu, încă din adolescenţă, reţinuse, în vederea unei drame, şi pe *Doamna Chiajna*, de altfel şi ea o Muşatină.[1] Însemnarea alăturată din ms., «Scena din biserică», voieşte a spune că poetul urma să pornească de la nuvela lui Al. Odobescu, de la scena în care Chiajna, în faţa sicriului răposatului ei soţ, Mircea Ciobanul, înfruntă dîrză pe tinerii boieri răzvrătiţi.

33. Răzvan

Sub impresia piesei lui Hasdeu, Eminescu cugetase o clipă, încă de pe cînd era, credem, sufler de teatru (scrierea e din cele mai vechi), un nou *Răzvan*, deoarece punea pe hîrtie, fără titlu[2], cîteva replici între Răzvan, Arhiereu şi Rox[andra]. Cea din urmă era o ţiitoare a domnului şi omorîse pe fiica acestuia, Mira. Totul, bineînţeles, n-avea nici un temei istoric:

«*Răzvan:* Nu sunt eu vodă?

Arh.: De eşti vodă, este o mare deosebire între noi doi, voi în braţele voastre adulteriul încoronat, eu în braţele mele virtutea moartă.

Răz.: Cutezătorule (vrea să dea în Arh. care ţine pe Mira înainte-i).

Arh.: Loveşte.

Răzv. (Scapă fierul din mînă).

---

[1] Ms. 2254, f. 301 v.
[2] Ms. 2255, f. 205 v.

Arh.: Vedeți, boieri, nelegiuirea pe tronul Moldovei, vodă strîngînd în brațe p-o țiitoare, care a omorît pe fiica lui... Da, ai omorît-o, spune că nu, spune că nu dacă cutezi.

Rox.: Nu crede.» [1]

34. Mira (Marcu-vodă)

Dacă pe Eminescu îl zbuciuma gîndul unei drame care să exprime ideea unității naționale și se străduise să aleagă ca exponent pe un Mușatin, pe Ștefăniță, cu cît mai firesc era să alerge la figura lui Mihai Viteazul. Însă poetul avea de tratat dragostea angelică și cea infernală, avea o eroină lunatică la care ținea mult, pe Mira, și toate acestea stăteau rău laolaltă cu domnul muntean. De aceea, părăsind intenția unei drame *Mihai cel Mare* [2], Eminescu a mutat cîmpul de acțiune în Moldova, la domnia lui Ieremia Movilă, lăsînd pe Mihai departe, ca un centru ocult de răsfrîngere luminoasă. Încurcatele însemnări, toate din cea mai fragedă tinereță, pot ascunde felurite planuri, mereu schimbate, titlul *Marcu-vodă* fiind cu totul nestatornic, înlocuit aci cu *Mira* [3], aci cu *Anna Movilă* [4], dar substanța rămînînd mereu

[1] O însemnare din aceeași epocă (ms. 2258, f. 222):

«*Răzvan-vodă* nu e o dramă ci epopeea unui caracter [om] ordinar. Antitezele sunt viața.

Cea mai comică noțiune românească e moftul, antiteză neîmpăcată și-n sine atît de ridicolă dintre aparența exterioară și fondul intern. Cele mai antitetice și mai comice caractere e moftangiul. Tartuffe e moftangiu. Comica existență a postulanților din *Millo director* consistă într-aceea că sunt moftangii» etc.

E vorba de *Millo director sau mania posturilor*, comedie cu cîntece într-un act de V. Alecsandri. Millo, crezut director de minister, e năvălit cu cereri de slujbe.

[2] Ms. 2254, f. 301 v. Numele *Iuliu Cesar*, pus deasupra, în apropiere, nu cred să arate intenția unei drame cu acest erou, cît gîndul că uciderea mișelească a lui Mihai trebuia condusă după aceea a lui Cesar (și avea în vedere probabil tragedia lui Shakespeare). Însemnarea, conținînd titluri de piese proiectate, este aceasta: «*Doamna Chiajna. Scena* din biserică. *Doja. Horia. Mira. Mihai cel Mare [Iuliu Cesar], O comedie, Anna Movilă.*»

[3] Ms. 2254, f. 17. Într-un fragment vechi de proiect apare un eroou Pinte: «Fugi, Pinte, căci Moldova arde-n urmele lor» (ms. 2554, f. 298).

[4] Ms. 2254, f. 301 v.

aceeași. Această substanță ne vom sili a o aduna laolaltă, trecînd prin feluritele însemnări.

Întîiul factor comun al acestor proiecte e ideea unui instrument diabolic al politicii naționale a lui Mihai Viteazul pusă sub semnul «îngerului Unirii», instrument care e aci un Popă, aci un Hilariu, aci Toma Nour (numele ne e cunoscut din *Geniu pustiu*), și al cărui scop de seamă stă în punerea pe tronul Moldovei, în locul trădătorului Movilă, a unui om de nimic, ușor de mînuit. Acest om urma să fie chiar fiul lui Hilariu, care ar fi trebuit deci să facă sacrificiul lui Avram, și avea rostul să pregătească aducerea pe tron a lui Marcu-vodă, fiul lui Mihai. În cîte un proiect, Marcu-vodă apare de-a dreptul și joacă rolul pe care avea să-l aibă în altele Miron, fiul lui Hilariu. Iată un specimen din acest punct al proiectelor [1]:

«Planul Mirei

Act. I. Scena

Hilariu. Mihai

Mihai: Hilariu! rugăciunile mele sunt murmurul unui preot care le-neacă în răsufletul murind. Tu nu mai trăiești, vorbele tale sînt confesiune, faptele tale e ultima pocăință, fie comunicarea din sîngele lui Cristos, căci libertatea și Cristos [crucea] una sînt. Binecuvîntarea mea, gîndirea mea care totdeauna te va-nconjura fie mirul din urmă. Ilariu! știi tu ce ai să faci?... Vezi tu Moldova... un domn desfrînat, vînzător de țară... iată Moldova... în sufletul acelui nimic, acelui om beat de vin e sufletul Moldovei... numele lui e numele Moldovei... O, Satana! n-a făcut niciodată un aliagiu mai monstruos, prostituțiunea rînjindă n-a îmbrățișat niciodată cu mai mult foc pe-o vergină, nimicul n-a sorbit niciodată cu [mai] multă lăcomie ființa unui ceva, cum nimicul acestui vodă a sorbit în pustiurile sale plîngînda soarte a Moldovei. Ei bine, desfă aste două: smulge moartea din mormînt, smulge-un vodă de pe tron; căci mormîntul în care zace acea moarte a fost rîzătorul palat al vieții. Hilariu! oare creștinul va urma lumina crucei lui, oare tu mă vei urma pe mine?

[1] Ms. 2254, f. 17.

Hilariu: Jur!

— Pune pe tronul Moldovei un om... un om pierdut într-adevăr... jertfa lui Avraam... Oare lui Muciu Scevola îi părea rău de mîna lui care şi-o ardea în foc?... Poate că îngerul Unirei va striga: Avrame, cruţă pe fiul tău, poate că surîsul Regelui Destin va-ngălbeni focul în care ţi-i arde mîna ta. Adio.»

După alte asemenea sfaturi, Mihai debitează această romanticărie delirantă:

« *Mihai*, singur, în pădure: Am văzut un june poetic, ca viitorul el scria duioasele sunete ale inimii sale, le citea roşindu-se la faţă; cînd dodată vîntul îi smulse o foaie din mînă, am prins-o din tufiş, s-o citesc: Styxul nu mai ducea umbre, Lethe uitase a îneca durerile, căci oameni se duceau arşi de vii în infern şi lacrimele [erau] prea amare pentru d-a fi uitate. Tot ce era umbră, adică suflet în infern s-aduna să strige lui Joe. Străbunii Romei s-adunară unde se fierb nourii Carpaţilor, care ieşind prin pămînt încongiură creştetele lor. Ei se consultară asupra Daciei, nouri sorbeau gîndurile lor, ca să-nsufleţească creştetele Carpaţilor. Suindu-se ca creieri la munţi ei răsuflau în fulgere şi exprimau în tunete ideile furate de la străbunul Romei. Toţi munţii era-nviaţi, numai dasupra tuturor sta sura lor diademă, Împăratul Carpaţilor mut, rece, mort ca eternitatea. Ce-a decis părinţii? Să trimeată sufletul tatălui lor mort să-nvie stînca Împărat. Vorbit făcut. Luna scoase din negri nouri galbena-i faţă şi zugrăvi în creştetul stîncei diademă de aur. Stînca trăia... vulturii-ncongiurară crezînd că-i Împăratul lumilor Joe cu fulgerile-n vîrful Olimpului... era Mihai Viteazul.»

Hilariu este un personaj demonic şi se pare că alte rînduri [1] sînt destăinuiri ale sale către fiul său:

« Trecutul meu, june, o, trecutul meu e înfiorător... e un pustiu în care nu găseşti nimica decît schelete uscate de morţi. De mic am învăţat a blestema pe tatăl meu, precum un copil învaţă prima rugăciune. Căutam adevărul acolo unde nu-l găseşti niciodată, şi în loc să dau peste adevărul sec şi ossos, am dat peste o minciună întrupată, care purta în sînul ei un rai de vise, în ochi o mie de-nşelăciuni...

[1] F. 17.

am dat peste o femeie... m-am aninat de acea femeie, de acea minciună sfîntă, cum sîngele unui şarpe păteză o cruce de aur, cum Mesalina desfrînată pune beată de vinul venin pe fruntea ei coroana unei martire. Şi din rugăciunea înecată în blestem, din sărutările ce dă Satana unui înger... ieşi un copil... Angerul muri... Satana rămase... Satana-i etern... Sufletul ieşit din crime şi virtute, din moarte şi viaţă... eşti tu...»

A doua fază a dramei o alcătuieşte intriga sentimentală prin care diabolicul Popă Hilariu-Toma Nour înţelege să înfăptuiască politica lui Mihai. Aci apar două femei. Una este o dată soţia domnului, Anna Movilă, altă dată, după toate arătările, numai ţiitoare, Magdalina, ca să se adeverească viaţa desfrînată a lui Ieremia. Alta este lunatica Mira, fiică a lui Movilă, pe care o iubeşte fie Miron, fiul lui Toma Nour, fie Marcu, fiul lui Mihai. Dar altă dată, fără să se schimbe nimic în substanţă, numele sînt altele. Instrumentul lui Mihai e Popa, cele două femei sînt Adina şi Mira, iar tînărul fiu este Ştefan-nebunul. [1] În scurt, bătrînul satanic urmăreşte să pună pe tron pe fiul său, să facă sacrificiul lui Avram, după ce însă încearcă să aducă pe Ieremia pe calea cea bună. Deşi tînărul se îndrăgosteşte de Mira, fata domnului, bătrînul vede în aceasta din urmă o piedică politică şi de aceea se gîndeşte s-o otrăvească. În acest scop el foloseşte pe ţiitoarea domnului, care la rîndu-i iubeşte, fără corespundere, pe tînăr. Fie slăbiciune a ţiitoarei, fie altă socoteală a bătrînului, nu se mai dă Mirei otravă adevărată, ci un narcotic. Ca în *Romeo şi Julieta*, moartea aparentă a fetei stîrneşte o mare durere în tînăr, aşa încît tatăl e nevoit a făgădui c-o va învia. Într-un proiect, bunăoară [2], « Popa nu ştie că obiectul nebuniei lui Ştefan e Mira şi că Mira e lunatecă, şi la începutul actului are în adevăr intenţiunea s-o otrăvească pe Mira cu desăvîrşire, promiţîndu-i Adinei că-i va [da] [3] spre *Vorgeschmack* al Amorului pe Ştefan să-i aducă otrava, dar văzînd la urmă că Mira e nebunia fiului său, văzînd că împrejurarea asta îi vine în ajutor ca să-l poată aduce la curte — el îi dă narcotic să ducă Adinei». E şi o însemnare în care femeia

[1] F. 18, 13 v.
[2] F. 13 v.
[3] Cuvîntul *da* lipseşte din ms.

îndrăgostită, departe de a fi o unealtă, e o piedică. Aci [1] apare Marcu, fiul lui Mihai, iar femeia e Anna Movilă. Pe ea vrea s-o piardă bătrînul, Toma Nour, iar tînărul care iubeşte pe Mira se preface numai că-i primeşte dragostea:

« *Act. I.* Marcu. *Act. 2.* Anna Movilă. *Act. V.* [Angerul. Mireasa lui Dumnezeu]. Noaptea de rege. Toma ştie că Anna Movilă e acel monstru afurisit ce-i încurcă tot şi se decide s-o piarză pe ea întîi, pentru ca să-i poată reuşi planurile. Marcu [fiu de domn] singur urmăreşte ideea d-a se preface înamorat de Anna pentru ca să poată stinge sufletul acestei fiară — cu toate că el e înamorat nebun de îngerul gîndirei — d-acea umbră lunatecă. Urmărind lunateca el vede că intră în curtea domnească. »

E de reţinut că atunci cînd tînărul, de pildă, Ştefan-nebunul [2], află de moartea (aparentă) a Mirei, el declamă cunoscutele versuri din *Mortua est:*

La ce? oare totul nu e nebunie,
Au moartea-ţi, copile, aş-a fost să fie?

ceea ce dezvăluie şi de astă dată originea dramatică a unor versuri.

Momentul acesta al contemplării morţii şi al dorinţei ardente, cu orice preţ, de înviere, a muncit mult pe adolescentul Eminescu. O însemnare din aceeaşi vreme şi foarte probabil din aceeaşi intenţie de dramă pune în chiar actul întîi răzvrătirea împotriva morţii [3]:

[1] F. 25.

[2] F. 18.

[3] Ms. 2258, f. 219 v. În ms. 2254, f. 14, sînt versuri de epocă veche ce trebuie puse în legătură cu acest moment: « O, ridicaţi capacul ca s-o văd pala faţă / Cu buze-nvineţite, cu ochii cei de gheaţă / Ce moartea turburată stingînd adîncul lor / Fac să nu mai aibă neci raze neci isvor ».

Şi nici versurile săltăreţe pentru o babă, care e moartea, (f. 85 v.) nu sînt străine de acest motiv: « Babă zbircită / Ce cînţi pocită / Lîngă pîriu, / Vrei ca vîntul / Să-şi schimbe [cîntul] gîndul / Din bun în rău, / Să se prefacă / Din cînt ce pleacă / Vuind în van / În aspru a mării / Vînt al pierzării, / În uragan? . . . / Şi bătrîna moarte toarce / Gîndul ei în nefinit, / Zilele din vine-ţi stoarce / Şi cînd capu-ţi se întoarce / Bagi de seamă c-ai trăit. »

Crezi în misticismul sufletelor? Acea umbră e sufletul unei moarte — da! dar acel suflet îl prind vărs într-un chip de femeie, acel ideal ăteric îl topesc într-o formă de om şi acea femeie ţi-o dau ţie s-o priveşti 24 oare — căci după aceea va muri iarăşi victima unei crime. Răzbună-o!

— O răzbun — d-ar trebui ca fiecare picătură din sîngele meu să devină venin — inima venin, sufletul venin, creierii venin — d-ar trebui ca apoi să mîn astfel spre pedeapsă ca blestem otrăvit fiinţa mea din eternitate în eternitate.

Învio, învio! — de eşti Satana îţi dau sufletul meu, de eşti Dumnezeu îţi permit să stingi fiinţa mea să nu mai fie. Nu-ţi cer nici sufletul tău — nici fiinţa ta — cer jurămîntul tău şi-o înviez.

Regele a zis sclavului sfaramă Carpaţii şi-i voi sfărîma — seacă Dunărea şi-o vei seca.

Vezi aripa-i dreaptă pe Roma, aripa-i stîngă pe România. Vulturul român cu razele ochilor muiate-n Mediterana » etc.

Şi femeia-ţiitoare şi tînărul se socotesc instrumente oarbe ale unei voinţe superioare, ale voinţei lui Toma Nour. Astfel, unul din ei, care a ezitat să otrăvească pe Mira şi i-a dat numai un narcotic, deşi din alte însemnări narcotizarea se face chiar cu ştirea bătrînului, mărturiseşte atîrnarea sa [1]:

« Mizerabil instrument ce eşti, odată ai vrut şi tu să ieşi c-o virgulă din machinaţiune: el ţi-a zis Mira să moară — tu ai făcut să pară moartă şi astă dată scurtul tău calcul a adus moartea timpului tău, a răsturnat toate planurile. Nu ştii tu că un om viu e o cifră sunătoare şi un mort o nulă? că amestecînd un om viu într-un plan multiplici o cifră de valoare, şi amestecînd unul mort multiplici cu o nulă? El calculase — el ştia că trebuie neapărat o nulă — de ce-a ieşit din calculul său? »

Otrăvitoarea este chiar Magdalina, şi Miron, care îi aduce narcoticul de la bătrîn, nu ştie, după anume schiţă, că moartea Mirei e numai aparentă. Altfel durerea în faţa cadavrului şi făgăduinţa bătrînului de a o învia nu ar mai avea rost. Totuşi vorbele de mai sus sînt prea virile şi s-ar

[1] Ms. 2254, f. 15.

putea să fie spuse chiar de Miron, devenit în altă intenție, din atît de desele clătinări ale inspirației, complice al mistificațiunii. Dar sentimentul de dependență al amîndurora este neted exprimat prin vorbele de astă dată în chip sigur ale lui Miron [1]:

« În actul I, scenă. Magdalina ascultă. Tu știi [că] eu te urăsc . . . tu mă urăști, o știu . . . cu toate astea noi amîndoi sîntem luați la un loc aceeași ființă, noi amîndoi două roți la aceeași mașină, noi amîndoi ne confundăm într-aceeași umbră a unui om oarecare — un om mare — pe care nu-l cunoști, eu însă da. Crezi tu că exiști? că ai voința ta? Nu. Crezi tu că exist eu, că am voința mea? Noi sîntem nouri fără soarte alungați din orizont în orizont, dar fulgerul dintre noi știe ce țintă are. Nu poți fi cauză, nu poți fi scop . . . fii mașină. »

Avem acum elementele spre a înțelege rosturile uneia din schițele cele mai clare [2]:

« *Actul I*

5 scene. Magdalina. Toma Nour vorbește aceea ce e însemnat în coală. Toma Nour are într-adevăr de gînd să omoare pe Mira și-i propune Magdalinei că-i va trimite otravă ca să i-o dea Mirei prin Miron. În fine ea se învoiește, aparte însă spune că va scăpa de omor rugînd pe domnul ca s-o dea după polon și că astfel va fi a ei fără crimă și puterea lui Nour oarecum sfărîmată. Ea iese [Accentuarea că există *un om*, sub a cărui voință toți îmblă].

Toma Nour singur spune aicea planul lui Mihai-vodă de-a pune pe tronul Moldovei o umbră de domn — un instrument al său — și face totodată apologia agendelor sale [cum stă în coala respectivă]. În fine îi vine ideea de-a pune pe Miron domn și să facă un sacrificiu a lui Avram. [Toma Nour: ideile după cari îmblă. Vulturul Romei ce-a smuls inima din Roma murindă. Incorporarea stîncei în Mihai. Credința d-a fi o umbră a lui Mihai. Națiunea — stîncă. Generații rîu — oamenii valuri.] [3]

[1] F. 15.
[2] Ms. 2254, f. 28–29.
[3] Glose marginale.

În acest timp vine și Miron. Spre a-l inițiia îi propune ca să-l ducă la curte, îi deschide sălbaticului raiul amorului, atunci el îi spune că lui nu-i trebuie lumea mare — ideea lui despre lume — nu-i trebuie amor, că el are amor — îi descrie amorul lui pentru umbra unui înger. Toma e curios să știe dacă asta e nebunie. Un amic a avut și el dar acela [e] Marcu-vodă. Credința lui în destin.

Miron rămîne singur. Atunci apare și Mira. Scena dintre Tasso și Leonora în act V, o îmbrățișează. Ea fuge. Apare Toma, atunci el vorbește (*Tasso*, Act. V, Scena ult.). Apoi Toma Nour îi spune că într-adevăr acea umbră există și că el o s-o cheme din lumea cealaltă ca s-o-ncorporeze pentru el într-o ființă de om. El părăsește lyra ș-o blestemă.

Liră spartă-n stinca lumei.

[Eu umbra rătăcită prin ruinele pămîntului — munții gîndirii se spintecă dinaintea mea d-o parte verzi și înfloriți munți de lumină de alta goi slabi arși și sufletul meu buhă trece rece și plîngător în stîncele disperării trebuie iar trebuie vai — să plîng — să plîng totdeuna. *Toma* o viziune . . . da e o viziune . . . e reflectul unui înger &c.] [1]

Actul II

Un bal la vodă. Balul se întîmplă din bucurie că a bătut pe Mihai. Ambitul curții domnești.

Miron i-aduce Magdalinei veninul (narcotic) și totodată ea-l adimenește întrebîndu-l dacă el a iubit vreodată. Ea-i spune că îl iubește — el însă-i răspunde că e din acele caractere melancolice cari nu iubesc pe nimeni, însă cari iubesc cu toate astea pe toată lumea, și în fine că iubește virtutea. Ai iubi femeia care-a comis un omor? Nu, aceea poate arde — poate topi o inimă, dar nu poate să facă s-o iubească — în fine o face ca ea [Ea rămîne încîntată — îl deifică — se exaltează după acest cavaler negru care e o virtute albă] [2] să-și purifice caracterul, să caute a deveni o Ierta. Deificat în inima ei — el dispare cu lirea de mînă, el dispare.

[În timpul actului acestuia Miron este foarte turburat pentru că la act. I Toma-l anunțase cum că Mira va muri

[1] Glosă marginală.
[2] Glosă marginală

după prima lui îmbrățișare — și de aceea el în scena întîi e scuzabil dacă vorbește cu Magdalina de moarte, virtute, pe cînd ea-i vorbește de amor. Ca model scena din *Cabale u. Liebe* între Ferdinand și maitressa.][1]

Movilă vine, și ea fiindcă a prins ideea de a nu mai omorî pe Mira — îl consilie ca s-o dea după polon. El iarăși descopere gîndul lui cel vînzător de țeară, în momentul acela Toma Nour care i-a ascultat și a ghicit gîndul Magdalinei intră — Scena lui Posa cu Philipp: nour de aur din marea d-amor. Ultima încercare pacifică d-a împiedeca unirea cu Polonia. Prințul iese necedînd.

Scena cu oglinda. Iese cînd vin.

Boierii cari vor a se retrage vorbesc de lunatecia Mirei ca d-un secret, de scopurile domnului, de căderea lui Mihai. Toma li spune despre un fiu al lui Mihai care-ar petrece în Moldova cu gînd de a se domni, una, și a doua li spune că îi invită la o comedie peste un ceas, care se va întîmpla în curtea domnească și ei să vie cînd or auzi clopotele ca să vadă totodată și pe fiul lui Mihai... ei se retrag... Mira-i urmărește cu ochii și se bucură de tăcerea nopții care crește din ce în ce, cînd deodată apare Miron. Scenă. Înduplecat de rugăciunile ei. În sfîrșit am găsit în lume visul meu. El iese. [La tot focul cu care el îi dederă *(sic)* el, un accent de disperare și nebunie se strecoară prin șirul vorbelor lui știind că [ea] o să moară, că n-o să mai fie pentru el.][2]

Magdalina și Mira. Siluirea la omor. Toma dă semn de clopot. Clopotul s-aude.

Boierii. Domnul și Magdalina care-aleargă lîngă el cu torțe. Miron care aleargă de ia pe Mira moartă-n brațele lui. Scena cunoscută.»

În altă variantă a actului II, în care Toma Nour e un popă, faptele sînt cam aceleași[3]:

«*Actul II*

Boierii vorbesc de lunatecia Mirei — de scopurile domnului de-a închina țara la poloni — de căderea lui Mihai — și P. li spune că ar exista un fiu al lui Mihai venit anume

[1] Glosă marginală.
[2] Glosă marginală.
[3] F. 11.

în Moldova pentru a căpăta domnia — că Eremia e sec — se cam conspiră fără scop și fără țintă, și iese.

Zamoisky și Movilă îi explică mai bine unirea lui cu Polonia și-și vinde fiica de metresă regelui. P. ascultă.

Îl consilie pe domn — scena din *Don Carlos*. Filipp. Posa. El rîde. Mira, apoi Miron. Amor. Popa ascuns arată Magdalinei. Magdalina și Mira — Omorul ei.

Scena ultimă.»

Iată în sfîrșit și întîile scene din actul al treilea[1]:

«*Actul III*

Scena din ultim. act. ultim *[sic]* a lui Glavigo — aș fi topit marmură... Urăsc pe Satan.

Toma vine și îl consiliă mai întîi să aibă speranță — în urmă cînd rămîne neconsolat îi descopere că e tatăl lui și-i permite a o învia.»

În scurt, acțiunea din aceste acte ar fi următoarea: Deoarece Ieremia Movilă pactizează cu polonii, al căror cancelar Zamoisky se află în Moldova, Toma Nour uneltește să-l doboare, spre a înfăptui gîndul lui Mihai. Și fiindcă Ieremia voiește să-și vîndă pe fiica lui, Mira, drept țiitoare regelui Poloniei, pentru a împiedica alianța, hotărăște să omoare pe fată. Pe de altă parte caută a introduce la curte pe fiul său Miron, cu gîndul de a-l face să se îndrăgostească de Magdalina, țiitoarea domnului, care iubește pe tînăr. Pe aceasta o îndeamnă Toma, punînd în joc și gelozia, să otrăvească pe Mira. Magdalina însă, consultînd sentimentele lui Miron și dîndu-și seamă că acesta n-ar putea-o iubi știind-o ucigașă, convertită în sfîrșit de înălțimea sufletului lui, căci el e poet, plănuiește să nu mai ucidă pe Mira și să îndemne pe domn de a trimite pe fată cît mai curînd la curtea polonă. Toma Nour a tras însă cu urechea și pentru a înlătura legătura cu polonul și a nu zădărnici adevărata dragoste a lui Miron, își schimbă planul și trimite Magdalinei, chiar prin tînăr, un narcotic. Cînd Toma dă un semnal de clopot, Magdalina, care e un instrument fără voință, face gestul ucigaș. Miron crede de-a binelea că Mira e moartă, e deznădăjduit, ceea ce mișcă pe Nour și-l face să făgăduiască

[1] Ms. 2254, f. 29.

tînărului că va învia pe fată, mărturisindu-i totodată că e tatăl lui.

Versurile pe care Miron avea să le declame după fuga de îmbrăţişare a Mirei, Eminescu le scrisese. Le recunoaştem în *Cîntul unei Cassandre*[1], compus în octombrie 1866, la şaisprezece ani:

Lîră spartă-n stînca lume,
Strigăt în pustiu de dor,
Plîns amar luat de glumă,
Huiduitul vrăjitor

E fiinţa-mi tremurîndă
Care fuge-n infinit
Ca un fulger fără ţintă,
Ca un cap fără zenit...

Care-i scopul vieţei mele?
De ce gîndu-mi e proroc?
De ce ştiu ce-i scris cu stele
Cînd în darn lumea invoc?
[Întreb sufletu-mpietrit,
Ochiu-i stins, buzele mele
De durere-a-nvineţit.]

Cum avea să se sfîrşească drama? De vreme ce Eminescu şi-a schimbat de atîtea ori planul e greu de hotărît care e adevăratul deznodămînt. Însă factorul comun conclusiv se poate deduce din chiar cele trei acte. Întocmai ca în *Kabale und Liebe*, din prea multă intrigă se va naşte o tragedie personală. După o continuare a schiţei, Mira, exaltată de gelozie, voieşte să ucidă pe Miron, nu îndrăzneşte, şi fiindcă acum tînărul o respinge, se omoară. Această întîmplare pricinuieşte nebunia lui Miron[2]:

« *Final act. III*

Magdalina vine şi-o consilie să omoare pe Miron, o obligă; o face să jure — îi descopere actul [Magdalinei] ei, că ea l-a introdus — îi recheamă toată gelozia — convinge.

— Da! îl voi omorî... îl voi omorî.

Actul IV

Palatul. Decepţiunea — fuge turburat. Spionul — care, legă cu *[sic]*.

Actul V

Ea gata să-l omoare — recade înamorată în braţele sale. El o respinge. Ea se omoară. Finele prin nebunia lui.»

Oricum, deznodămîntul avea să fie funest şi pentru aceea că toate sforţările lui Toma Nour, prin moartea lui Mihai Viteazul, deveneau sterpe. Într-un alt proiect de act V[1], Nour făcea în scena penultimă reflecţiuni asupra zădărniciei politicii lui:

« Toma face reflecţiunea lui cum într-adevăr atîta amar de oameni au ţinut de soarta unui singur om — unui Mihai. Rîurile au secat. Valurile s-au dus — Eu val pribeag mai rămîn încă? Nu!...»

Prin urmare şi el avea să se omoare. Eminescu îşi propunea să dezvolte aci un vis în trei părţi, în care punea mare temei scenic (« Aceste trei părţi trebuie dezvoltate cu măiestrie ca să facă efect») şi de vaporozitatea romantică a căruia ne facem o idee citînd numai cîteva declamaţii:

« Partea I a visului. Vezi acest om care abia născut să fie unul, ei bine, el e doi... două fiinţe de tot deosebite... vijelie şi pace... Tron şi mormînt... Noapte şi lumină... Demon şi angel. Una merge pe mărirea unui cezar... cealaltă se-ngroapă-n praful unor cărţi vechi şi meditează asupra ruinelor lumei...»

Pentru ca drama să merite numele de *Marcu-vodă*, ar fi trebuit să apară acest personaj. În conceptele în care episodul Mira-Miron predomină, loc pentru acest erou nu prea este, de aceea Eminescu adoptă aici titlul *Mira*.

[1] *Postume*, p. 7; ms. 2259, f. 24.
[2] Ms. 2254, f. 201.

[1] *Marcu-vodă*, ms. 2254, f. 15 v.

Cînd însă schiţa se intitulează *Marcu-vodă*, toate stările şi faptele lui Miron trec asupra lui Marcu.

Din însemnări foarte vechi, unele cu creionul, se vede că Marcu era înscăunat în Iaşi chiar de Mihai Viteazul. Ieremia Movilă se întoarce apoi cu ajutorul lui Zamoyski, iar tînărul domn era ucis:

« . . . Un crai uscat pe schelet de oase ce fuge prin lume încins în diademă de aur.

Peste podul Sucevei trecea Ieremia Movilă cu Zamoiski, mînînd înainte sclavia ţării care rîdea nebună prin gurile unui popor (care nu ştia cum se schimbă jug cu jug) ce purta pe umerii de piatră trei juguri de fier — jugul turcilor, a tătarilor şi a polonilor.»[1]

« Ce vrei? sunt visător. Aveam un frate. Amîndoi eram visători . . . amîndoi visam, el mărirea unui cezar, se rătăcea pe insulele necunoscute decît de imaginaţiune — făcea împărăţii între sălbatecii Americei — a căror împărat era el — împărţea aur la locuitorii pămîntului şi avea viaţă vecinică ca împăraţii din basme. Într-o zi frate-meu dispăru . . . Eu îl căutam nebun şi visător căci îmi lipsea o parte din sufletul meu — dodat aud un vuiet prin popor, rădic ochii şi văd în cocie de aur cu 12 cai pe un domn cu barba lungă şi neagră ca un codru şi sub muntele frunţii cu doi ochi de vultur — era Mihai cel Mare ce gonise pe Ieremia şi intrase-n Iaşi, alături cu el Marcu-vodă . . . era fratele meu.

Fugisem ameţit pe stradele ce vuiau de gurile poporului — din partea opusă se auzea trîmbiţele oştirei lui Zamoiski şi Ieremia — noaptea era galbenă ca lumina de lună şi eu îmi duceam prin ea tremurul inimii mele — m-apropiai de palat — porţile deschise morţii — ferestrele deschise îmi părea că aşteaptă să iesă prin ele sufletul unui omorît — treptele de marmură albă părea că se-nnegrise p-alocurea de blestemul pasului d-omorîtor — intrai în palat, nimeni — intrai în odaia domnului şi-mi închisei ochii de spaimă. Pe [lungul] marginea cel alb al patului sta galben ca lumina de lună ce-i cădea în faţă — cu capul şi pieptul atîrnat în jos afară din pat, cu părul lung şi zburlit, cu pumnalul înmuiat în inimă — gura deschisă . . . pe piept şi pe gît şiroia din inimă sîngele-n gură — galben ca ceara, cu ochii vineţi, cu mînile-ncleştate, cu ochii holbaţi şi acesta [acel mort . . . acel mort era] era Marcu-vodă.»[1]

[1] Ms. 2258, f. 221.

35. Dabija-vodă

Dintre domnii ţării, Eminescu n-a mai pomenit în scrierile sale decît de Istratie Dabija, de astă dată pentru patriarhalitatea şi pămîntenia lui, singura însuşire prin care se mai putea asemăna cu Muşatinii.[2] Pe zidurile cetăţii Sucevei se înfăţişează poetului umbra bătrînului Dabija, care, ca un adevărat băutor de vin, se plînge de sete, deoarece în rai, unde l-au dus mila şi dreptatea de care pomeneşte Neculce, nu se află vin. Drept vorbind, Dabija şi-a avut scaunul în Iaşi, încît stafia lui la Suceava e o licenţă poetică:

Suisem noaptea la Suceava,
Pe ziduri vechi cetatea unde-i.
Cum trece-n lume toată slava
Trecuşi: Sic transit gloria mundi.
Şi pintre ziduri înnegrite
Suspină şoaptele încete,
Încord simţirile uimite
Ş-aud un glas zicînd: — Mi-e sete.

Dabija se înfăţişează ca un bun vodă chefliu:

Cînd eram vodă la Moldova
Hălăduiam pe la Cotnari.
Vierii toţi îmi ştiau slova
Ş-aveam şi grivne-n buzunar.
Pe vinul greu ca untdelemnul
Am dat mulţi galbeni venetici.
Aici lipseşte tot îndemnul.
În lume mult, nimic aici . . .

[1] Ms. 2255, f. 183 şi v. În ms. (cu creion), titlul *Descriere*. Am inversat cele două paragrafe spre a păstra cronologia naraţiunii.

[2] Ms. 2261, f. 95—98; *Opere compl.* V. şi ms. 2256, f. 26—29; ultima strofă în ms. 2260, f. 188.

Se certe ungurii şi leşii...
Ce-mi pasă mie? La Cotnari
Eu chefuiam cu cimpoieşii,
Cu măscărici şi lăutari;
Şi sub umbrarele de cetini
Norodu-ntreg juca şi bea,
Iar eu ziceam: să bem, prietini,
Să bem pîn' nu vom mai putea.

Acest soi de Tischlied de structură goetheană pare scris în epoca ieşeană, pe cînd Eminescu şi Creangă sorbeau vinul din ulcele de lut, după învăţătura lui Dabija-voievod.

36. Cenuşotcă

Eminescu a mai voit o singură dată să înfăţişeze strălucirea domniilor moldovene, amestecînd de astă dată istoria cu povestea şi născocind un Dan-voievod, fecior din neamul Muşatin. Titlul *Cenuşotcă*[1] arată că poetul voia să desfăşoare povestea Cenuşăresei (Cendrillon, Cenerentola) în alai voievodal:

«Cenuşotcă

Persoanele

Socol Pîrvul [Udrişte].
[Lupu Cocuz] Săban Gliga.
[Toader] Lupişteanu, fost vornic de poartă şi stăpîn pe cetăţuia Moara Guzganilor.
Bogdana, Crăciuna, Tudora.
Alesandra, Oxana, Zamfira } fetele lui.
[Irina] [Anca] Anghelina, numită Cenuşotcă, fata lui Ştefan Murgul, fost pîrcălab al Cetăţii-Albe, orfană în casa lui Toader Lupiştean.
Dan[Gelu]-voievod, fecior domnesc din neamul Muşatin.

[1] Ms. 2254, f. 202.

[Ştefan din Vînturi, cititor de zodii.]
Isac din Bisericani, cititor de zodii.
Pepelea, măscărici a lui vodă.
Vladislav Bzmiejnie, negustor leah.
Hagi Manuk Balamuk, negustor armean.
Leizer [Nespopolokontzer, Nespolokowtzer], Avram Nespalat, negustor jidov.»

37. Doja, Horia, Iancu

Materia acestor compuneri cu idee naţională este scoasă, precum se vede, îndeosebi din istoria Moldovei.[1] Dar în trecerea lui prin Ardeal, poetul a întrevăzut un poem al românismului cu eroi transilvani, sub titluri în stil Heliade ori Mureşan, ca *Horiadele*, *Răsunet*, *Iancu*[2], unde avea să cînte facerea României din inima murindă a Romei smulsă de vulturul Gloriei şi căzută în pămîntul Bourului. Această geneză transcrisă de noi mai sus e aceeaşi pe care Toma Nour o desfăşură în *Marcu-vodă*. Acolo naţiuneastîncă era încorporată în Mihai, aci va fi desigur în Horia. Însă din arătarea numelor se constată că Eminescu îmbrăţişa pe toţi eroii mişcărilor iobăgeşti de la 1514 pînă la 1848, de vreme ce pomenea şi de Iancu. Iar în altă parte s-ar părea că s-ar fi gîndit şi la nişte drame cu subiect ardelenesc, *Doja*, *Horia*, tratînd deci mişcarea curuţilor şi aceea moţilor.[3] Toate acestea împreună cu tot ceea ce cuprinde ca personaj pe Nour au fost însă plănuite înainte de *Geniu pustiu*, în care sînt aduse şi revoluţia de la 1848 şi numele, anulator pentru tot ce se proiectase înainte, al lui Toma Nour. Încă de pe atunci ideea naţională se împerechea, cum am văzut, cu atitudini decepţioniste de rău al veacului, ce diforma cu totul planul iniţial. Nebunia, lunatecia înfăţişează la poet, în această epocă, cea mai înaltă expresie a durerii universale. Ştefăniţă, Miron au mai

[1] «Cît a fost sufleur în trupa lui Iorgu Caragiale, a scris enorm. Piesa *Tudor Vladimirescu* i-a atras chiar ura de moarte a lui Macedonski» (Em. C. Grigoraş, *Em. sociolog-matematic*, în *Adev.*, 15 noiembrie 1928). Izvorul acestei informaţii nu ne este cunoscut.

[2] Ms. 2262, f. 4.

[3] Ms. 2254, f. 301 v.

mult sau mai puțin mintea rătăcită. Dacă, prin urmare, Eminescu și-a ales ca erou pe Iancu, a făcut aceasta gîndindu-se și la înstrăinarea mintală a acestuia, prilej potrivit de a crea un erou romantic, cu vorbe alegorice. Însemnările aceste: «Răzbunarea română. Ariel, Faust. Un Don Juan român», alături de schița *Horiadelor*, chiar dacă n-ar avea vreo legătură cu textul propriu-zis, au cu el un raport de concepție generală. Patrioții lui Eminescu sînt toți faustieni și byronieni, munciți de gînduri mari și de îndoieli. Cînd eroul nu poate fi nebun, Eminescu îl alege poet, ca să mediteze astfel prin el asupra destinelor omenești. De aceea a fost ales Mureșan, într-un poem ce ar fi trebuit să fie patriotic și a devenit, de prea multe întrebări, metafizic.

O parte din versurile *Horiadelor* au fost scrise și sînt acele cunoscute sub titlul *Horia*[1]:

Să priveasc-Ardealul lunei i-e rușine
C-a robit copiii-i pe sub mîni streine.
Ci-ntr-un nor de abur, într-un văl de ceață,
Își ascunde tristă galbena ei față.

Horia pe-un munte falnic stă călare:
O coroană sură munților se pare.
Iar Carpații țepeni, îngropați în nori,
Își vuiau pin tunet gîndurile lor...

Și un stol de vulturi muntele-ncongior
Cugetînd că-i Joe, Dumnezeul lor.
Cînd [încins cu fală] în miezul nopții, cununat cu nimb,
Fulgerul [Fulgerele] aruncă sus de pe Olimp.

Se recunoaște și aici obiceiul de a ridica la mit un erou istoric, de a personifica elementele naturii, lună, tunet, munți, de a amesteca pe zei în faptele oamenilor și de a da un înțeles metafizic și alegoric istoriei naționale. Alegorismul excesiv ni-l ilustrează o însemnare de prin preajma proiectului *Mira* (cu Ștefan-Nebunul) din aceeași epocă, unde ni se dau asemenea ecuații[2]:

« Seraph: putere.
Cîntec: lege.
Colorile: legile.
Stele: lumi.
Soarele: Tot.
Inima: complexul lor.»

Mai încolo[1], o copilă își dezvoltă «phylosophia» ei, vag platonizantă, evident în duhul acestor categorii, pentru că, punînd înțelesul vieții în iubire, intră în chiar temeiul creației:

Phylosophia copilei

Glasul plăcerei dulce iubit
Cheamă gîndirea pe a mea frunte,
Ce zboară tainic ca și o luntre
În oceanu-i nemărginit.

Stelele toate angeli îi par,
Angeli cu aripi strălucitoare,
A căror inimi tremurătoare
Candele d-aur nouă ni-apar.

Falnică-i pare legea Creării,
Lumi ce ca faruri în lume-not,
Candeli aprinse lui Zebaot,
Ce ard topirei și renvierei.

Dar mai puternic, mai nalt, mai dulce
Îi pare legea de a iubi,
Fără ea nu e de a trăi,
Fără ea omul ca stins se duce... etc.

Oricare ar fi fost, prin urmare, liniile epice ale poemului, bănuim că ar fi trebuit neapărat să aflăm în el «phylosophii», genealogii mitice, amoruri angelice și alegorice.

38. Poveste (Poesis, Carmen-Sylva)

Eminescu a încercat o singură dată să cînte românismul în afară de șirul domniilor pămîntene.[2] Era acum

[1] *Postume;* ms. 2259, f. 34.
[2] Mș. 2254, f. 18.

[1] F. 18 v.
[2] Acțiunea unor nuvele de care vom vorbi mai la vale se petrece în timpul lui Mihai Sturza, dar acolo observația e cu totul socială.

sub frămîntarea ideilor politice monarhice, şi regele Carol îi apărea ca un simbol de statornicie. Şi Alecsandri glorificase de altfel familia domnitoare şi îndeosebi pe Carmen-Sylva. Gîndită nu înainte de epoca studenţească, această compunere intitulată *Poveste*[1] anticipează în unele imagini *Diamantul Nordului* şi *Scrisoarea III* şi e scrisă probabil în epoca berlineză, prin preajma *Panoramei*, cînd numele alegoric *Poesis* mai era proaspăt în mintea poetului. În ea Eminescu îşi propunea (după metoda alecsandriană) să simbolizeze în regina-poetă Elisabeta (Poesis) apropierea Nordului germanic de Răsăritul latin, a Rinului de Dunăre, de vreme ce Carmen-Sylva venea[2]

De-acolo unde-n cîmpuri bătrînul tată Rhin
Îşi mînă printre stînce eternul său suspin,
Acolo unde-şi mişcă şi Dunărea măreaţă
Cîmpia ei întinsă şi umedă [şi] creaţă.

În locul lui Odin, pe care totdeauna Eminescu îl va aşeza cu toată Walhalla în fundul mării, era născocit un rege străbun Nord, care-şi petrece lungile nopţi în strălucitul adînc de mare:

Cînd peste Nord pluteşte superb astrul polar
Şi-aruncă raze albe în marea de amar,
Atunci marea ce cîntă pin stîncele zdrobite
Şi vîntul care geme pin iernele cernite
Tac toate... şi descîntul al miezenopţii rece
Senin pin iarnă zboară, sublim pin aer trece
Şi luciul mării turburi s-aplană, se-nsenină
Şi-n fundul ei sălbatec e cîntec şi lumină,
Ard stele-n facle de-aur — palate de saphir
Lucinde se răsfaţă şi-n fundu-i se resfir.

Deodată fata regelui, care e astrul polar, se mistuie fără urmă de pe cer. Ea fusese prefăcută în înger, femeie şi regină şi trimisă la domnul unei ţări, care e desigur Carol I, îngerul-astru-Poesis nefiind decît Carmen-Sylva. Acum Eminescu, sub impresia serbării de la Putna, punea pe Ştefan cel Mare să deplîngă decăderea urmaşilor şi să prevadă o reînviere a ţării prin unire sub o dinastie germanică. Expresia «România Mare» apare pentru întîia oară:

Înmormîntat de secoli în neagra vecinicie
S-a stins din mintea lumei cea rece şi pustie,
Simţeam că nu trăiesc înfăşurat de slava-mi
Decît numai în basmu, şi-n cîntec bătrînesc,
În mintea cea uitită *[sic]* a unor strănepoţi
Ce spurii şi nemernici, slăbiţi şi idioţi
Făcea pe ciocoimea căzutului Fanar
Cu mintea cea[1] vicleană, cu sufletul avar.
M-am fost uitat din lume ca-nvechită veste
Despre o vreme [care] de mult, de mult nu este,
Ci amintirea-mi numai venea din cînd în cînd
Ca sunetul de clopot pribeag şi aiurind
Ce-n noaptea-ntunecată lin şi melodic vine,
De unde bate însă nu poţi pricepe bine,
Trăiam la gura vetrei, în focul cel de jar
Unde-un bătrîn ca iarna cu grai încet şi rar
Mă spunea la nepoţii ce stau cu ochii ţintă
Şi ascultau la vorba-i ca la o rugă sîntă,
Trăiam cu lăutarul cel orb şi plin de zile
Ce scîrţiind din scripcă dulci sunete de jale
Cîntă la lumea care n-o vede, n-o pricepe,[2]
Icoanele ce-n sufletu-i ca-n paraclis trăiesc,
Trăiam în doina tristă voinicului de munte,
În visul ţării drage, în stîncele-i cărunte,
În riurile-i cari spumînde din munţi gem,
Într-a colibei triste întunecos blăstem,
Pe cînd fanariotul pe tronu-i de mărire
Rînjea cu rîsul morţii şi-n oarba lui cumplire,
Ateu din nedreptate şi de aur orbit,
Domnea ca ciuma stearpă în tristul Răsărit...
În lumea spăimîntată venit-a îns-o zi
Cînd Dumnezeul urei în iadu-i asurzi,
Cînd popolul puternic de jugu-i desfăcut
Şi-aduse-atunci aminte ce fuse în trecut,
A dezgropat din piatră bătrînul meu schelet
Şi în cîntarea dulce a unui blînd poet
Popolul ochii-n lacrimi jură în ceasul sînt

[1] Ms. 2262, f. 53—55.
[2] F. 55.

[1] Var.: *inima.*
[2] Var.: *Care scoţînd căciula o-ntinde după milă | Şi-apoi şezînd p-o piatră ce stă-n mijloc de cale | Spune la lumea ce nu vede în cîntec bătrînesc.*

Că o Românie *una* există pe pămînt,
Şi au făcut Credinţa, Voinţa lor cea tare
Din două ţări mici slabe o Românie Mare...
Sufletul meu de flăcări, de veacuri dezmierdat
Zburam un basmu palid pin cerul înstelat,
Pierdut într-a mea noapte, pin ocean de stele
Purtam sufletu-mi palid şi visurile mele,
Dar am văzut deodată din cer o stea fugind
Ce lumina c-al nopţii alb soare de argint,
Era o stea regală, un înger drag plăpînd
Cu sufletul în ceriuri, cu corpul pe pămînt,
Şi-am cunoscut atuncea că steua cea de fală
E steua României iubită şi regală... etc.

«Blîndul poet» de care pomeneşte Eminescu este desigur V. Alecsandri, iar «cîntarea dulce»: *Imn lui Ştefan cel Mare, cîntat la serbarea Junimei academice, dată în memoria acestui domn la mănăstirea Putna în 15/27 august 1871*[1]. Dezgroparea osemintelor domnului la care se face aluzie a avut loc însă mai înainte, în decembrie 1855. Faptul că Eminescu vorbeşte de «stea regală» nu credem că poate întemeia vreo presupunere că versurile au fost scrise în 1881. Stilul e cu totul vechi («popolul») şi în maniera Alecsandri. E din partea lui Eminescu o simplă exagerare, de altfel confirmată. După profeţie, «Ştefan bătrîn iese lîngă o piatră risipită de mormînt, barba albă, pletele albe cu desăvîrşire, asemenea unui leu murind». Poemul, în care trebuia să vorbească şi Poesis, a fost însă părăsit

39. Emmi

Cele mai multe din intenţiile sale naţionaliste Eminescu a încercat să le înfăptuiască în teatru. Genul era şi mai potrivit materiei şi de altfel trebuia să-i placă, ca unuia ce trăise printre culise. De aceea, tot plănuind drame istorice, Eminescu găsea în mintea lui idei pentru diferite lucrări dramatice ce ieşeau din acest cadru. Iată pentru ce e nimerit să cercetăm tot aici celelalte proiecte de dramă cu alte cuprinsuri.

Atît de mult mişcase pe Eminescu poezia lui Alecsandri *Emmi* (1860), încît punea pe Toma Nour din *Geniu pustiu* să scrie prietenului său:

«Mi-ai trimis poeziile lui Alecsandri. Îţi mulţumesc. Citesc pe *Emmi*, singurul lucru în lume care-mi poate stoarce lacrimi. Într-adevăr, voi ăştia cari trăiţi în lume numai pentru ca să trăiţi, aveţi o idee ciudată de moarte... voi vă imaginaţi scheletul unui mort şi — ziceţi moarte. Pentru mine, e un înger drag, cu o cunună de spini, cu faţa palidă şi cu aripi negre. Un înger... îngerul visurilor mele...»

În *Emmi* este vorba tocmai de o fată «blîndă, radioasă», pe care providenţa a rechemat-o în ceruri şi a cărei moarte poetul o deplînge în versuri asemănătoare puţin în idee cu cele din *Mortua est:*

De ce să cadă crinul în zarea dimineţii?
De ce să moară Emmi în floarea tinereţii?
Lipsea Dumnezeu oare de îngeri lucitori?
Lipsea cerul de raze, de stele şi de flori?...
O, fiică a Moldovei! trecut-ai ca un vis,
Şi răul nemuririi în sînu-i te-a închis.

Eminescu a crezut că e nimerit să scrie o «dramă originală într-un act», pe care, cum nu-i era obiceiul, aproape a terminat-o: *Amor pierdut — viaţă pierdută. Emmi*[1]. Epoca de facere, judecînd şi după stil, trebuie pusă aşadar între *Geniu pustiu* şi data mergerii la Viena. În Vasile Alexandrescu, poet de 35 ani, e uşor de recunoscut Vasile Alecsandri. Şi vîrsta pînă la un punct este potrivită, fiindcă în 1852, cînd se petrece acţiunea, poetul *Steluţei* ar fi avut peste 30 de ani. Emmi, care e tuberculoasă, se află la Wiesbaden, în hotelul băilor, îngrijită de doctorul Alecu şi de bătrîna slugă Niţă, iubită de Alecu Criste, tînăr de 22 ani. Doctorul nu mai dă nici o nădejde. O bucurie mare îi poate prelungi viaţa, o durere i-o poate reteza. Întîi vine bucuria. Poetul Vasile Alexandrescu trece pe la Wiesbaden. Emmi, care pe la 7—8 ani «şedea toată ziua pe picioarele» lui şi-l silea să născocească basme şi să-i îmbrace păpuşile, mînîndu-l afară de aceasta prin casă cu hăţuri

[1] *Conv. lit.*, V, 1871, p. 185.

[1] Ms. 2254, f. 30 urm.; *Op. compl.*

de ață, cuprinsă de dragoste retrospectivă, trage nădejde că Vasile o va lua de soție. Pentru Alecu, care o iubește ardent, ea are sentimente de soră. Vasile, care fusese pe vremuri îndrăgostit de mama fetei și care de altfel acum e căsătorit, abia își amintește de ea, și în convorbirea ce o au o îndeamnă blînd să arate mai multă atenție pentru tînărul Alecu. Fata nu înțelege. Ea vrea să fie socotită femeie, nu un simplu înger, cum o alintase poetul:

« . . . Voi să fiu o femeie . . . căci voi să iubesc . . . și să iubesc cu toată puterea sufletului meu! Adeseori, foarte adeseori, unchiule . . . am gîndit: n-ar fi mai bine să fiu un înger? Însă îngerii . . . pot ei iubi? . . . »

Vasile îi răspunde cu imagini pe care le vom afla mai tîrziu în poezia *Înger de pază* (publicată 15 iunie 1871):

« Da, copila mea . . . Poate . . . Nu sînt ei îngeri de pază? . . . Nu au ei pe protejații lor? . . . Nu mișcă ei aripile lor de argint asupra capetelor muritoare? . . . Și tu . . . nu ești tu înger . . . poate îngerul meu de pază . . . »

Îngenuncherea poetului în fața fetei este desigur de un mare romantism, mai ales la un om demn ca Alexandrescu, care își dă socoteală de stima pe care i-o poartă « națiunea ». Caracteristic eminesciană e teoria lui asupra amorului « înfricoșat »:

« Mie nu-mi plac blondele, Emmi . . . Prea-s dulci, prea-s languroase . . . prea-s lirice . . . Mie-mi place tragedia . . . Ochii cei mari fulgerători . . . Părul negru și despletit . . . amorul înfricoșat ca de tigresă . . . Ș-apoi blondele-s proaste. »

Fiindcă Alecu acceptă însă amorul angelic pentru îngeri blonzi, el va fi gata să se sacrifice, ca și Majo din *Mira* pentru Ștefăniță. Îndemnat de Emmi, se va duce la Vasile să-l roage să nu plece în Italia. Poetul însă părăsise localitatea și bolnava, la știrea că era însurat, moare.

40. Demon și înger

Dacă Eminescu ar fi scris o tragedie *Demon și înger*[1], plănuită poate la Berlin, aceasta n-ar fi fost decît dezvoltarea temei sociale din *Înger și demon* (publicată 1 aprilie 1873), ce-l preocupa în acea vreme. Ar fi fost vorba de o fiică de rege, Ea, îndrăgostită de El, un revoluționar libertar « cu idei reci, îndrăznețe », înfășurat « în stindardul roș ». Revoluționarul avea să moară cu viziunea amară a inutilității sforțărilor lui, împăcat numai cu mîngîierile ei îngerești.

[1] Ms. 2290, f. 50.

41. Văduva din Ephes

Într-un manuscris găsim schițate cu creionul liniile generale ale unei comedii desigur, nu se știe în cîte acte, precum urmează[1]:

« Văduva din Ephes

Persoane

Proconsulul.
Anaxiomenes. } trei conjurați.
Meander. }
Protagoras. }
Suphis, un tînăr de partida lor.
Telamon, bătrînul.
Telamon, tînărul mort.
Cinera, [nevasta] văduva acestuia.
Mysis, sclavă.
Arcion, ostaș roman.

Scena în Ephes.

Act. I

Sc. I

Piață publică

Proc., Anax., Meand., Protag., [Gladiatori] Lictori. Popor ephesiac. Judecători. Suphis. Proc. condamnă pe cei

[1] Ms. 2258, f. 17–18.

trei conjurați la spînzurătoare. Poruncă de a-i ține trei zile întregi sub gardă și spînzurătoare, spre a statua exemplu. Ordin de a păzi ca rudele să nu-i răpească. Suphis are intenția de a-l lua pe Meander, pe care o manifestă acum. Ei sînt duși — lumea iese din scenă.

Sc. II

Sufis singur.

Sc. III

Convoiul funebru al lui Telamon. Sufis dezvoltă antiteza din asemănarea mortului cu Meander. Iese. Cinera; sclava ei. Intră în mormînt.

Scena IV

Mormîntul lui Telamon

Desperarea Cinerei în ziua întîia. Ea rămîne-ncleștată asupra sicriului și pe jumătate moartă. Mysis s-ocupă cu lampa.

Act. II

Scenele cunoscute I și II

Sc. III

[Suphis intră.]

Cînd Arcion iese s-aducă merinde, Suphis intră în mormînt spre a-și pregăti fapta, el rămîne după o colonă, ascultă pe soldatul revenit povestind și iese cu semne de bucurie.

Urma cunoscută.»

Ideea de a trata această temă nu e de loc curioasă pentru cel care a compus *Dalila*. Eminescu a cugetat să facă o astfel de piesă într-o criză de misoginism și de supărare împotriva Veronicăi Micle. Dacă scrierea n-ar părea dintr-o epocă anterioară lui 1879, ne-ar veni să credem că e din timpul văduviei Veronichii și că e o aluzie răutăcioasă la nestatornicia ei.

42. Verena

Pentru Veronica în chip sigur este scurtul dialog între un bărbat și o Verenă[1] care se hîrjonesc și-și spun vorbe mușcătoare ca pregustare a unei apropiate căsătorii. Și aici apare dragostea sălbatică cu «mușcături» și «sete»[2]:

O, lasă-ți fața dulce și albă pe-al meu umăr,
Eu vreau să-ți sorb din gură cuvinte fără număr,
Și fie vorbe bune și fie vorbe rele
Totuna mi-i, totuna m-am îndrăgit în ele.
Tu leneș — visătoareo cu măiestrii * cochete
Reped zimbiri și lacrimi privirile-ți șirete,
Acuma-s îndărătnici, acuma mă-nfruntează,
Acuma mă îmbată c-o clară, dreaptă rază,
Căci miere veninoasă e-n caldul tău răsuflet.
Fii rea, fii bună, oricum... eu te iubesc din suflet...
— Te las pentru o clipă...
— Tu! Nu vrei să te duci...
Ei du-te, fugi de-aicea... nici vreau să te mai văd,
Urît ca un cărbune, posomorît, certareț,
Cum e mai rău... O, Doamne! ce am găsit în el?
Te-ai dus...
— Verenă...!
(apart) Doamne! Ce dulce mai vorbește.
Să văd ce-a spus acuma?
Verenă!
(*apart*) Doamne! Ce dulce mai vorbește.
Să văd ce-a spune acuma?
Verenă, pe o clipă...
— Eu nu joc altfel... Du-te, dar vezi să nu mai vii,
N-ai ce căta la mine... Ce cauți tu la mine?
— Doamne, fă-mi ochii-n patru ca s-o privesc mai bine!
Ce-i face tu atuncea cînd eu ți-oi fi bărbat?
— Taci, nu-ntreba!
— O, spune-mi!
— Nu vreu!
— Dar eu te rog...

[1] În postuma *Cînd te-am văzut, Verenă (Post.*, p. 165). Il. Chendi a citit greșit: *Veneră*.

[2] Ms. 2254, f. 193—197.

— Să-ți spun?... Nu spun...
— Oare ai să mă prinzi în brațe?
Prepun* că da.
— Nu!
— Și-ai să mă săruți?
— Nu.
— Lăsa-vei să-mi culc fruntea pe umăr?
— Nu! ah — nu!
— Ei, ce-ai să faci dar?
— Ah, ce-am să fac? Am să te omor.
Am să te-așez aicea pe brațul meu cel sting,
Cu dreapta frunții părul am să ți-l netezesc,
Și cată să-nchizi ochii, să-ți suflu peste față
Pîn ce-i dormi, copile?
— Dar eu n-am să adorm,
Am să te string în brațe și să te mușc de mînă,
Să te sărut cu sete, să te ridic în pat...
— Taci! o! ești un obraznic.
— Și-o să mă iubești?
— Mm!
— Dar să-ncepem de-acuma... etc.

43. Junețea lui Mirabeau

Eminescu s-a gîndit să dramatizeze aventurile juvenile ale lui Mirabeau, și ce proporție de adevăr și ficțiune a pus în planul lui vom vedea mai tîrziu [1]:

«Teatru. Junețea lui Mirabeau
Dramă în 4 acte.

Tînărul Gabriel Mirabeau e în închisoare, pentru că o damă, uzurpînd alături cu tatăl său locul mumei, împodobită cu diamantele pe care aceea le purtase, îl prigonește de cinci ani. Tatăl său, robit de frumusețile acestei femei, își persecută pre însuși fiul său sub pretextul că ar [fi] stricat prin înrîurirea lui Voltaire și în genere a ideilor cari aveau să îngroape vechea monarchie franceză și cu ea

[1] Ms. 2254, f. 304—309.

întreaga strălucire feerică a curții de la Versailles. Dar Gabriel scapă. El intră în casa tătine-său, îngenunchie înaintea chipului de marmură a mamei și-n această poziție îl află Sofia. Această femeie, măritată după un președent de curte, moșneag de 70 de ani, ea care nu iubise niciodată și care avea sete de amor adevărat, îl îndrăgește de la cea dintîi privire pe tînărul Mirabeau. Un moment după aceasta, el intră în conflict cu favorita tatălui său, îi rupe de la gît colierul de diamante ale mamei, o insultă, aprinde prin asta mai mult mînia tatălui și e arestat din nou. Cu asta se mîntuie actul întîi.

În actul al doilea se tratează înaintea parlamentului (căci așa se chemau curțile pe atunci) procesul tînărului. Cu toate astea el îmblă liber în casa prezidentului, în care e iubita sa, îi face daruri, îi dă chiar o scrisoare. Un tînăr advocat numit... o figură cavalerească din popor, pledează procesul, animat de ochii unei frumoase «chanoinesse», judecătorii sînt aproape să-l achite, însă prezidentul, ce simțise istoria cu femeia lui, aduce circumstanțe agravante, încît ei îl condamnă. Dar în vremea ce judecătorii se consultau, în casa prezidentului se petreceau ciudate lucruri. Sofia îi dă lui Mirabeau scrisoarea pecetluită înapoi și-i spune că nici el nu are nimic de zis, nici ea lui; deci ruptură. Cînd s-anunță însă sentința, cînd comandorul temniței, care el însuși o îndrăgise pe Sofia, hotărăște că nu-l va mai lăsa liber, atunci Sofia îi cere scrisoarea înapoi. Mirabeau e fericit de aceasta și pleacă, ea citește singură scrisoarea, rămîne visătoare, o scapă din mîini, iar d. prezident intră atunci, o ridică și cu această scrisoare în mînă propune un modus vivendi foarte rău. Ea i-o cere înapoi, el vrea să se răzgîndească pîn-a doua zi și pleacă, ea rămîne iar singură. Intră Mirabeau, care iar a scăpat. Scenă de amor și fug amîndoi pe fereastră. Actul al doilea.

Actul al treilea se petrece-n Olanda. Într-o odăiță petrec trei oameni: Mirabeau, care-și cîștigă pînea copiind... dînd lecții de limba franceză, Sofia de limba italiană. Ușor se poate presupune că le merge cît se poate de rău. În Franța ei au fost condamnați in contumaciam, el la moarte, ea la muncă silnică pe viață. Mandat de extrădare contra lor există asemenea. Lucrul cel greu al agentului polițienesc este să constate prin iscăliturî identitatea, care o și

constată din partea lui. Ei află de aceasta şi vor să fugă, iar pentru a le plăti drumul, Sofia-şi vinde părul. Pentru a-l mîntui pe el însă, ea-i propune agentului poliţienesc schimbul s-o ia pe dînsa, care asemenea e urmărită. El nu ştie nimic de sacrificiul Sofiei, de aceea scena de adio pretins pentru cîteva minute e şi foarte frumoasă. Însă cînd agentul intră s-o ieie pe ea, el se-ntoarce şi sunt arestaţi amîndoi.

Al patrulea act se petrece iar înaintea tribunalului. El se-nvinuieşte numai pe sine, ea asemenea, şi rămîne ca hotărîrea s-o deie regele. Regele pune în mîna prezidentului, a bărbatului lezat, dreptul de-a graţia, şi acesta graţiază pe Mirabeau sub condiţia ca ea să se-ntoarcă în domiciliul conjugal. Aici urmează o scenă între Mirabeau şi Sofia, în care ea propune ruptura, iarăşi fără să-i spuie sub ce condiţii el a fost graţiat. El voieşte să se ucidă, dacă ea se va întoarce acasă, dar ea-i smulge pumnalul din mînă. Prezidentul intră s-o ieie cu dînsul, dar ea se-njunghie. Actul al patrulea şi cel din urmă.»

Acest proiect, în care Eminescu ne înfăţişează un Mirabeau simpatic, delicat, generos, nu tînărul dezordonat şi chiar neruşinat pe care-l ştim din istorie şi corespondenţă, pare a fi fost pus pe hîrtie, după stil şi scriere, în epoca Iaşi, la întoarcerea din străinătate.

44. Judeţul împăratului

Tot acestei epoci trebuie să-i aparţină ideea de dramatizare a basmului împăratului care n-a căpătat urmaşi, cu toate «dulcile osteneli» ale tinerei împărătese[1], şi unde patriarhalitatea vechilor domnii era învăluită în fabulos. Cu personaje ca Strolea, Pepelea, Haplea, Baba Cassandra, Ermolachiu Chisăliţă, se închipuia şi aci o direptate în care împăratul se arăta foarte chibzuit şi scurt la vorbă.[2]

[1] Ms. 2255, f. 12–12 v.

[2] Fragmentul e publicat în întregime mai jos.

45. Infamia, cruzimea şi desperarea

O altă idee de poveste bufă, cu un rege de tipul Pantalone, *Infamia, cruzimea şi desperarea în peştera neagră şi căţuile proaste, sau Elvira în disperarea amorului*[1], poate fi desigur o simplă glumă momentană, o parodie de care sufletul poetului s-a descărcat în taină punînd-o pe hîrtie, nu-i mai puţin adevărat însă că, aşa neînsemnată şi chiar plată cum e, accentuează latura burlescă a operei, în genul verde, popular:

R[egele]:

Ce e viaţa noastră — o ciorbă fără stele,
Papuci făr' de călcîie, ciubote fără piele,
O giscă fără rinză, un suflet fără soare,
Muscă căzută-n lapte — or şoarec în ninsoare...
Oh! oh! viaţa-i tristă... şi iarăşi oh, oh, oh!
Ce grijă îmi mai face cel blăstemat paroh...
Ce p-intrigantu-l joacă în astă piesă crudă
Şi dacă n-aş fi rege... zeu mai că mi-ar face ciudă...
Dar lumea — eticheta... U! cum mă pişc-un ce,
M-aş scărpina şi nu ştiu de bine mi-ar şede...
Dar cine vine acolo... e duioasa mea regină
Şi-n urma [ei] se ţine un om cu o prăjină.
Acel om crud vrea doară un atentat să facă...
Şi dac-a mea regină nu-i proastă ca o vacă,
Se va feri din cale... Cîte primejdii, sfinte!
Primejduiesc viaţa unui rege putinte...
Este o carică foarte primejdioasă,
În scurt mi-a arătat-o chiar dascălul Tănasă.
Dar iată şi regina... apare ca şi steua,
Să o primesc pe scenă* şi să-mi aprind luleaua.

R[egina]
(speriată):

Şi nu vezi ce pericol... ce mizerii adînci,
Un om cu o prăjină cu palode bocînci
Peric... pericliseşte; peric... periclisează
Regala-mi inocenţă, de care nici că-mi pasă.

[1] Ms. 2259, f. 49–51; în ms. se repetă în titlu: *sau.*

R[egele]:

Dacă nu-ţi pasă ţie, dă mai bine, leică,
Ia dă să trag o dată din proasta ta curbeică.
— Aud! o vorbă crudă — aud? o crudă hulă,
Mai bine voi găine-n regala mea căciulă
Ca să clocească ouă — decît suflet avan,
Să-i dau de bunăvoie o lulă de duhan.
— Duhan! duhan numeşti tu acea dulce aromă
Ce origina îşi trage chiar de la vechea Romă...
Istoria cunoşti tu? Cunoşti geografia?
— Eşti idiot, o, rege,-n a ta idioţie.
— Acuşi să te ia dracul! acuşi să piei de-aice,
Tu furie cumplită din vremile antice.

Un om din popor, cel cu prăjina, intră, întreabă: « Aici-i şatra-n care şade împăratu », la care i se răspunde cu « dispreţ »: « Aicea, om din popor! »

« *Omu din popor:* Sărut vîrful opincilor măriei-tale... şi ne bucurăm urît că vedem faţa cea necinstită a măriei-tale.

[Regele]: Ce inocenţă în expresie, ce naivitate, îmi pare că aud păstorii şi păstoriţele din pastoralele păstoreşti ale poeţilor noştri cîntînd *Ave Maria!* »

Omul din popor îi dă în dar prăjina. Regele e încîntat, se pierde în declamaţii şi vrea în sfîrşit să cinstească pe dăruitor:

— Mi-am împlinit datoria, deci mă retrag, stăpine.
— Da' cum, mai stai oleacă, de! nu fi porc-de-cine.
Mă supăr, de! ia, lasă, mai un paliciu de ţuică
Ce va aduce-ndată regala noastră puică.
Şi-apoi să-mi vezi miniştrii, să vezi ce dobitoace,
Una mai decît alta or veni-ndată-ncoace.

Se aduce ţuica. Vin miniştrii. Fiecare are o bortă-n părete, ca regii dacici din *Gemenii*, în care se bagă. Ministrul de interne strigă « Bäh, Bäh », cel de finanţe, « Cucurigu ».

Regele:

Să-mi vie-acuma bardul, iubitul nostru bard.

Serv.:

E beat Pepelea, doamne, şi doarme sub un gard.

Un intrigant beţiv declară că a venit să omoare pe rege:

Eu am venit aicea pe rege să-l omor,
Aşa-mi spune suflerul. Şi-atunci al meu picior
Se va sui pe tronu-i... Şi-atunci *(zimbind)* mi-o ţine fete...
Care să ne-ngrijească... Şi-apoi chiulhan, băiete.

(Joacă de bucurie într-un picior.)

46. Bedlem-Comödie

Într-un carneţel cu multe însemnări din vremea de gazetărie ieşeană [1], găsim şi această aparent ciudată însemnare:

Bedlem-Comödie, Bedlam-Comodia

În oraş de băi, albina, muzicantul — descriere — nebun.
Totu-i mic în astă ţară, răutatea numa-i mare,
Totu-i mic şi numai lipsa de caracter este mare.

47. Trei flori albe şi alte pretinse proiecte

Ce-ar fi putut să fie drama *Trei flori albe* [2], la care ar fi lucrat pe cînd era bolnav la Botoşani, nu ştim, dar pe proiectele din această vreme nu trebuie pus temei. Dacă, de pildă, manuscrisele vestite de o « persoană cumsecade », dar anonimă, nu sînt o mistificare, ele pot fi elucubraţii de minte bolnavă, pentru că nimic din cunoscutele hîrtii ale poetului nu se acordă cu aceste: « *Amintiri despre Schiller, Ce este o iubire? Ce este Dumnezeu? Ce este femeia? Jonvil şi Didina, Închipuirea şi nebunia, Facerea lumei, Mombehada şi gelozia, 48 poesii istorice şi filozofice* » [3], care ar arăta o stare de febră.

[1] Ms. 2289, f. 59.
[2] O. Pursch., *Amintiri*, în *Ramuri*, IV, 1909, p 509—510.
[3] *Familia*, XXXV, p. 333—334: [*Literatură*], şi *Floare albastră*, 1899.

48. Gogu Tatii

Aruncînd acum o privire înapoi, ne putem da seama cum intenţia metafizică a lui Eminescu de a îmbrăţişa destinele omului s-a sfărîmat chiar de la început. Platonizant în adolescenţă, dar patriot, naţionalist ca student dar pesimist mai documentat, redevine curînd biograful Muşatinilor, cu ochiul deschis asupra realităţii etnice. În chiar *Ştefan cel Tînăr (Mira)*, întorcîndu-se asupra ideii din *Epigonii*, pusese faţă în faţă două generaţii, după obiceiul lui V. Alecsandri, pe bătrînii iubitori de glia strămoşească şi pe tinerii decepţionaţi şi byronizanţi. Acum Eminescu începuse a avea convingeri politice din ce în ce mai neted conservatoare, pornise să studieze istoriceşte şi sociologiceşte clasele sociale româneşti, aşa încît, alături de veneraţia pentru trecut, a luat fiinţă în chip firesc la el gîndul zugrăvirii societăţii contemporane, din era liberală. Din acest fel de preocupare s-a născut ideea unei comedii în trei acte, *Gogu Tatii*[1], care trebuia să picteze mediul de ţară cu vechea boierie faţă de noua generaţie a tînărului stat constituţional. Imprimatele prefecturii judeţului Vaslui, pe care sînt scrise cele cîteva scene, arată că piesa a fost concepută în vremea revizoratului, cam prin 1876.

Boierul Subpapuc, proprietar mare, vădindu-şi firea prin nume, era sub înrîurirea nevestei, chiar după moartea acesteia, după sfatul căreia hotărăşte să-şi mărite fata, Hermence, cu Gogu Tatii, adică cu fiul lui Stratomir Frige-Linte. De la sine înţeles, moarta soţie avusese fumuri nobilitare, fiindcă sărăcia acestui Frige-Linte pare răscumpărată de o veche noblеţe, precum reiese din numele slav. Dr. Napoleon Pătărlăgică, subprefectul plăşei Desbrăcătoreni, nu putea fi decît un cărturar de nouă burghezie intelectuală, solemn şi doct ca un Rică Venturiano de mai tîrziu. Barbu Vultureanu, proprietar şi el, este, ca orice tînăr, cam risipitor şi versatil în dragoste, pentru Hermence se vede totuşi a avea o iubire sinceră. Ca în comediile clasice, ajutat de micul său geniu al răului, care aci nu e un Scapin oarecare, ci vătaful Pavel Intentationem, fost seminarist la Socola (numit astfel fiindcă, voind să scurteze

[1] Ms. 2254, f. 262 urm.; *Opere compl.*

numele la cîţiva şcolari, părintele îi botezase cu fragmente din *Pater noster)*, Vultureanu se strecoară în casa iubitei sale Hermence, printr-o scrisoare plăsmuită ca din partea bătrînului Frige-Linte, care-şi trimitea fiul într-un fel de surghiun. Într-adevăr, acesta este şi neghiob, precum îl arată numele, şi chefuitor, şi Leizer Zolzangesind, stăpînul hotelului « La birliki de aur », l-a închis într-o odaie pentru neplată de consumaţii. Cu bacşiş de la Vultureanu el e pregătit să lungească detenţiunea Gogului, pentru a înlesni căile amoroase ale tînărului cuceritor. În mişcarea intrigii, în porecle, e mult din V. Alecsandri. Proprietarul mare Subpapuc e un soi de Ghiftui din *Doi morţi vii*, Frige-Linte o rudă a lui Hagi-Flutur. Desbrăcătorenii o antiteză a Ghiftuenilor. Şi antisemitismul lui Eminescu, deşi motivat sociologiceşte, se înrudeşte cu acela al lui Alecsandri. Singura parte ce se poate reţine este critica internaţionalismului evreu defăimător (Alianţa universală a evreilor) şi a acţiunii sale de sărăcire prin corupţie a vechilor clase adevărate, pusă în chiar gura lui Leizer Zolzangesind, care rezumă idei din *Influenţa austriacă*[1]:

« *Intent.:* Măi jidane! . . . d-apoi dacă te-a bate . . .

Leizer: Să mă bată? Ei vei! Să mă bată, eu nu vrei dechit să mă bată . . . Eu sînt Untertan nimţeschi şi chind mă tragi de urechi pi mini, ţipi toată Europă . . . Şi ce-i vide dimiata prin ghizeturi franţuzeşti, inghilzeşti, nemţeşti . . . Alle wein şugen . . . Bier de pi Moldovă a tocat copilile lui Leizer în patru bucăţi, o dat foc pi hotel e git hotel . . . ! o luat de la Leizer o sută de mii di galbine, l-o pradat, l-o pus pi cruci, l-o botezat cu de-a silă, l-o pus s-o minince carni di pork, i-o bagat frigari pe ghit, o taiet pe Ruhla viu, şi vine atunci comisie, şi iar comisie şi iar comisie . . . unt wusis geweizen? o tras pi Leizer de urechi.

Crez dimiata chi noi n-avem puteri? Ei vei . . . chind întreabă cine scrie Naie Freie Presse di pi Vienă? . . . Aver fin insere Lait . . . Chind întreabă cine scrie Allgemeine[2] Zaitung di pi Berlin? . . . Aver fin insere Lait . . . Chind întreabă cine scrie jurnalele franţuzeşti? Aver fin insere Leit . . . Şi la ghizetăr di pi Bikireşt nu sînt jidani?

[1] V. *Scrieri politice şi literare*, p. 107 urm.

[2] Am lăsat *Allgemeine*, în lecţiunea editorului, care e totuşi foarte problematică.

Adiki... vorbe se fii... Dar la Pressă... Presse di pi Bikireşt este franţuz... Vermont heisst din: Grimberg...

Şi ştii dimiata cine eşti stăpîn în ţara Moldovii? Crezi că rumună? Rumună-i bun să are, rumună-i la praşălă... numai iu stăpăn. Stăpăn ist Leizer zoll-zan-gesind.»

49. Boierimea de altădată. Istorie miniaturală

Zugrăvirea boieriei de ţară cu moravuri sănătoase, păstrătoare, încă puternice, dar şi cu semne de vermină, se ispiteşte Eminescu s-o facă mai pe îndelete, în proză, într-o încercare de nuvelă sau poate de roman, căreia îi putem spune *Boierimea de altădată*[1]. Compunerea datează, după scriere, din epoca ieşană, după 1875 însă, căci numele de Creangă dat eroului principal pare sugerat de prietenia cu Ion Creangă (il folosise totuşi şi M. Kogălniceanu[2]). E un tablou al vieţii româneşti plin de toată filozofia socială a viitorului redactor de la *Timpul*, care foloseşte în chip învederat amintiri din copilărie şi poate ştiri despre curtea boierului Balş-Dumbrăveanul, după spuse de-ale lui Gh. Eminovici. Pe cît de bizare sînt nuvelele cunoscute ale poetului, pe atît de plină de culoare locală e aceasta, din care se desprinde un Eminescu mai puţin romantic şi mai sociolog, nu fără o rudenie cu Wilhelm de Kotzebue[3]. Fragmentul începe cu geografia moşiei cuconului Vasile Creangă:

« Pe cînd ţara de [sus] jos a Moldovei e semănată numai de coline, cari arate primavara par, cu brazdele lor răsturnate în soare, nişte muşuroaie mari şi negre, în ţara de sus colinele devin dealuri şi văile, ripe. Cei dintîi înalţă coaste albe şi neroditoare de lut, prin ripele adînci cresc ierburi mari şi nepăscute, pietre grunţuroase, dar fără consistenţă, se văd clădite ca pereţi în huma cenuşie şi umedă şi prin adînciturile de bălţi şi pîraie leneşe se aşează

[1] Ms. 2255, f. 162–167.

[2] *Doă femei împrotiva unui bărbat*, Iaşi, La Cantora Foaiei săteşti 1840 (Repertoriul Teatrului Naţional din Iaşi, No. 5).

[3] *Laskar Viorescu*, Leipzig, 1860.

pe grunzurii pămîntului o salitră albă şi strălucitoare ca bruma. Spata dealurilor e adesea întinsă, şeasă ca palma şi de o productivitate mare şi regulată, de aceea adevăratul grînar al Moldovei rămîne ţara de sus. În văi şi deasupra ripelor neroditoare stau risipite satele, pe planul dealurilor, arătura. O deosebire de la această regulă face însă valea Siretului şi a Sucevei, care prin perspectiva sa frumoasă, prin mîndra depărtare a dumbravelor sale şi prin acea întinsoare molatecă şi strălucită sub o boltă ce pare menită a fi etern albastră, pare un rai pămîntesc.

Pe valea Siretului întinsă sub arcurile de saphir ale cerului, ale căror fluvii de aer tremurau de căldura soarelui de vară, stau risipite, cu întunecata lor umbră, păduri şi dumbrave, dosind pintre ele sate întinse, încungiurate cu şanţ, a căror căsuţe mici şi acoperite cu pai şi stuf dogorit par ca nişte stupi scunzi, şi din fumul ce le împle atmosfera biserica-şi ridică turnul ei boltit şi rotund, acoperit cu tinichea albă, care străluceşte frumos în soare, ca o argintoasă gîndire din mijlocul satelor cufundate în tăcere şi a verzii şi-ntunecatei lumi a pădurilor.

Siretul, în văratica sa lene, e oprit adesea în drumul său de iazuri mari încungiurate cu papură ce-şi înalţă ciucălăii copţi în soare, cu stuf cu măturile mohorîte ca blana de urs şi rogoz verde. Pe malurile iazurilor jur-împrejur, mătreaţă de un verde tînăr străluceşte ca mătasa, iar în mijloc ochiul verde cel clar al apei pare negru reflectînd în el umbra lumii ce-l înconjură.

Pe cîte-un plan mai ridicat se văd curţi văruite cu îngrijire, cu arătarea plăcută şi liniştită. Fereştile dreptunghie strălucesc în soare, în cerdacul nalt duc scări curate — în faţa curţii se-ntinde o ogradă mare în semicerc, încunjurată cu zaplaz şindilit umbrit de plopi, salcîmi sau nuci. În dreapta curţii, care se numeşte „sus", sunt în genere grajduri şi hambare, în stînga, acarete pentru bucătărie şi servitori, numită „jos", iar dindosul curţii se întinde-n patrat cu şanţ pomătul, florăriile, via [şi prisaca].

Aceasta este arătarea stereotipă a satelor şi curţilor, fără privire la modificaţiunile întîmplătoare, cari individualizează pe fiecare din ele.

Caracterul vieţii de sat este liniştea şi tăcerea. Ziua, oamenii fiind la lucru, numai copiii se joacă cu colbul drumului, babele de tot bătrîne şed torcînd la umbră pe prispă,

și moșnegii adunați la crîșmă își petrec restul vieții lor bînd și povestind. Abia sara, cînd satul devine centrul vieții pămîntului ce-l înconjură, se începe acea duioasă armonie cîmpenească, idilică și împăciuitoare. Stelele izvorăsc umede și aurite pe jumalțul *[sic]* cel adînc și albastru al cerului, buciumul s-aude pe dealuri, un fum de un miros adormitor împle satul, carile vin cu boii osteniți, scîrțiind, din lanuri, oamenii vin cu coasele de-a umăr, vorbind tare în tăcerea sării, talangele turmelor, apa fîntînelor, cumpenele sună, scrînciobul scîrție-n vînt, cînii încep a lătra și prin armonia amestecată s-aude plin și languros sunetul clopotului, care împle inima cu pace.

Într-un asemenea sat stătea pe deal curtea bătrînului Oleanu. Ea avea forma descrisă mai sus. Înfundată în cercul curții, încunjurată de pomăt, albă și invitatoare, ea avea un cerdac încăpător, în care sta bătrînul sara, cu ciubucul în gură și cu fesul pe ceafă, uitîndu-se melancolic la priveliștea ce se întindea sub ochii lui. În această curte se născuse Iorgu.

Să ne familiarizăm cu casa întreagă în simpla ei frumusețe și cu copilăria eroului nostru.»

După această introducere ni se înfățișează curtea boierului, unde eroul probabil al povestirii, Iorgu, și-a petrecut copilăria. Despre cuconul Vasile Creangă, om bogat și bun la suflet, se povestește că «are-n pivniță poloboace cu irmilici și dimerlii de galbeni». În realitate, «într-o scatulcă vechie de fier, ce era șrubuită de podelele unui ietac mic, se adunase din moși-strămoși, fără avariție, dar cu economie, mulți ochi de vulpe și mulți bani albi»:

«... Creangă era un bătrîn bun și prietinos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui, și unde trebuia își punea și el mîna ca să mai ușureze greul, el nu-nvățase multe-n viața lui, pe vremea aceea nici nu se cerea multe, dar avea o-nțelepciune și o isteție firească, care prețuiau mai mult decît pretențiosul semidoctism de azi.

Astfel vecinic la moșie, viața-l costa puțin, deși trăia ca un vodă — căci, dacă cunoaște cineva mai de-aproape viața din curțile boierilor mari, acela va trebui să conceadă că ei știau a cristaliza împrejurul lor un fel de curte, compusă din boierănași sărăciți, cari slujind își recîștigau pe-ncetul o avere din care să poată trăi fără grijă, din rude scăpătate, însă pline de deșertăciune, cari trăiau pe sama

vărului avut, din refugiați străini, poloni, unguri sau nemți, cari, mai la velniță, mai la gospodărie, mai în cancelaria domeniilor, formau o clasă de amploiați, din călugări, feciori de boieri, cari înconjurau mînăstirea spre a trăi bine pe moșiile și la curțile cunoscuților lor, afară de aceea, un popor de servitori, țigani și străini, cari „jos" trăiau sfădindu-se și clevetindu-se la boieri unul pe altul. Capelmaistru curții era în genere vo cioară bătrînă și isteață, care știa cîntece bătrînești, doine, hore, cîntece de lume — ba nici poetul nu lipsea, reprezentat adesea prin persoana vrunui scriitoraș or dascăl de copii isteț, care făcea acrostihuri pentru doamna, și la zile mari fintosmosuri nimerite pentru lăutar.»

Iată și pe cucoana boierului:

«Femeia cuconului Vasile era cu mult mai tînără decît el și încă destul de frumoasă. Ea era o damă naltă și foarte albă la față, avea ochi mari și albaștri, fața lungăreață și plină, nasul foarte corect, iar gura ei roșă purta totdeuna acel suris voluptos și satisfăcut, care-l au femeile frumoase și fără de dorințe. Fruntea ei boltită sub un păr castaniu împletit cu multă măiestrie și unit dinapoia capul[ui] cu un pieptene de aur, mînele dulci și pline, cu degete lungărețe, ea se primbla totdeuna gătită cînd prin grădină, cînd prin odăi, fără a vorbi nici un cuvînt. Îmbla cu acea superbă maiestate în salele nalte ale casei sale, ca acele regine din epopeele nordici, cari cu voința lor țin mărirea casei și a neamului. Ea era de o blîndețe rară, însă niciodată într-atîta încît să nu rămîie mîndră, și niciodată atît de mîndră, încît în fața ei să nu rămîie urmele unei nețterse și adînci blîndețe. Cînd ședea, nu avea ținuta plecată proprie femeilor nalte — splendidul ei bust de marmură rămînea drept și mîndru — ai fi gîndit că se simte pe tron.»

Bătrînul își iubește nevasta fără afinitate, fiindcă e frumoasă, cu simț pentru muzică și poezie, în vreme ce «el era proză, deși proză bunomă», și pentru că i-a dat un copil, pe Iorgu.

«Iorgu era încă în epoca pantalonilor cu basma, un copil frumos și plăcut. Cu ochii albaștri ai mîni-sa și cu părul cel negru al tătîni-său, cu fața albă și gingașă de ai fi tăiat-o c-un fir de păr și curios ca un motan, el își crease multe plăceri domestici, cari altfel nu supărau pe nime-

nea. Dușmănia lui cu gînsacii și cu gîștele cu pui, amicia intimă cu Șoltuz, cînele de la stînă, pe care îmbla și călare, puii de gîscă mici pe care-i închidea în cușcă, ca să vadă de-or cînta cum canarii, în fine stima ce-o avea pentru moș Miron prisacarul, care-i spunea povești și-l ținea pe genunchi, sînt amănunțimi neinteresante. Adesea se ascundea în cîte-un saltar de scrin, ca să nu știe nimeni unde-i, or în vo ladă veche cu luminări de său, din care ieșa uns ca dracul. El observase că nu pe el, ci pe dadacă o batjocuresc totdeuna, ci de aceea nu trecea zi fără comedii. Dadaca lui era roaba Maria-țiganca, dar era clar cum că ea nu putea fi fiica tătine-său. Ea era de-un boi mijlociu, dar <părea> naltă în trup, pentru că era subțire. Cu păr negru și totdeuna peptenat cu îngrijire și acoperit c-un barij verde, ochii ei mari și sprincenați aveau o nespusă dulceață. Buzele mici și subțirele se-ncrețeau de un fel de mîndrie, rochia de lînă verde cu piepții strînși îi da un fel de mlădioasă grație, pentru că era albă ca omătul, iar mînecele totdeuna suflecate trădau niște brațe de alabastru. Pe piept cădeau șiruri de hurmuz sur ca mărgăritarul.»

Aci textul are lipsuri. Apoi vedem venind la curte pe vărul lui Creangă, Porfirie Rufă, boier de modă veche, cam scăpătat. «Antiriul era cam ros la piept, ca un cobzar.» El se plînge de ginere-său.

«... Este caracteristic pentru gineri că mai toți samănă cu ai regelui Lear. Și Dumnezeu îl știe că el nu era omul ca să ceară lucruri mari de la gineri-său. Un loc la masă și unul la sobă și acel cuviincios respect. El își ridicase fesul asudat de pe fruntea asudată și netedă, pe care erau urcate de din dinapoia capului vițe de păr alb ca argintul, și-și scosese din sînii antiriului basmaua mare, neagră cu flori verzi și tabacherea de tinichea zugrăvită c-o turcoaică cu ciubucu-n gură.»

Porfirie se vaită că copiii nu mai stau sub același acoperămînt cu el, c-a rămas singur la vie cu prisăcarul și vierul. După cîteva șăgălnicii între Rufă și Maria țiganca, venită cu dulceți, după declarații filozofice fataliste: «Rele zile»... «De la D-zeu vin toate, și bune și rele», apare «dama de casă», căreia boierul Porfirie îi sărută mîna. Stau de vorbă pînă la prînz, apoi trec în sufragerie unde

așteptau mai multe persoane. La masă, rînduială și «préséance». Copiii (Iorgu, Maria și Ion al Mariei, privit ca copil de casă), neavînd loc, sînt puși la o măsuță, de unde sfadă. Aproape de Rufă, în dreapta și în stînga, ședeau Vasile cu nevastă-sa, iar de amîndouă laturile mesei feluriți oameni: vechilul moșiilor, «un om cu fața arămie și cu barba castanie», «ațintind cu lăcomie ochii verzi la felurile de mîncare» și ștergîndu-și «degetele de surtuc or de vestă, nicicînd de șervetul curat ce sta-naintea lui». Un văr al boierului, «cu părul roșu amestecat cu vițe albe, cu fruntea mică și ochi ca zărul, își răsucea mustețile de praporcic rusesc sub nasul lui roșu și privea cu plăcere la garafele de vin dinainte-i». Stalmaistrul vorbea în sine — ungurește — alături de doctorul de casă, «un neamț cu fața rasă și plină de creți» și cu ochelari verzi.

«...La coada mesei ședea bietul scriitoraș. Surtucul lui cel negru (el îmbla îmbrăcat nemțește) era periat cu multă îngrijire, părul de pe tîmple era pieptănat c-un fel de cochetărie peste urechile cam lungi — mînile lui mici și slabe atingeau c-un fel de frică mîncarea și farfuriile, și vinul îl sugea cu vîrful buzelor ca femeile. Fața lui era palidă ca o mască de ceară albă. Ochii negri și desigur slabi aveau o dulceață potolită, ți s-ar [fi] părut că are pînză neagră peste lumina lor.»

Alături de el ședea un frate mai mare al boierului, Iosif, care vrusese să se călugărească, dar mai apoi își vînduse fraților partea lui de moșie, spre a înzestra fete sărace și a merge pe jos la Sf. Mormînt și Muntele Atos. Simpatiza pe ruși, era foarte citit în materie religioasă, ocupa la masă locul lui din urmă, mînca numai post, bea numai apă, și era, într-un cuvînt, ascet.

«... Ședea într-o camară fără încuietoare și toate mobilele lui erau lucrate din topor de mîna lui proprie. Cîteva scînduri pe două scăuișe erau patul lui acoperit c-un mindir de paie — o masă plină cu cărți bisericești și mirene de pe vremea lui, un scaun de lemn fără spate, niște icoane vechi lucrate de mîni călugărești pe pereții albi ca omătul — atîta era totul. Fereasta lui era-n soare, ceea ce da întregului simplu o arătare plăcută. El nu se supăra de nimic în lume, nimeni n-auzea vorbă slabă din gura lui. Altfel toată ziua-și făcea de lucru. Lega cărți, lucra roți foarte solide, zugrăvea icoane pe scînduri mici geluite, pe care le dăruia oamenilor din sat. Tot ce-i tre-

buia lui însuşi îşi făcea singur. El era cusutorească, spălătorească, croitorul şi ciubotarul său propriu. Nu mai pomenim cum că era <şi> bucătarul său propriu, căci mînca foarte rar la masa frăţini-său.»

Acest pustnic de felul lui Euthanasius, care a izbutit să simbolizeze înfrîngerea oricărei concurenţe economice străine, primea cu plăcere oale nouă, spărgînd atunci pe cele vechi.

«Sigur era cum că acest om era pe deplin fericit. Cine-l vedea mîncînd adesea numai azimă albă, coaptă pe vatra sobei lui, şi bînd apă curată de izvor, putînd dispune de atîta şi nedispunînd de nimic, poate că se mira, dar nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că acest om ar putea fi nefericit.»

Iosif era un fel de «Solomon al curţii». Tîlcuia vise, după o metodă de analiză psihologică a dorinţelor persoanei, crezînd de altfel în visele copiilor, ca fiind «insuflarea îngerului păzitor». În contrast cu el ne este zugrăvit boierul Ciufă:

«În faţa lui şedea cuconul Drăgan Ciufă, antiteza întrupată a înţeleptului Iosif. C-o moşioară mică pînă la dispariţiune şi c-o închipuire de sine ş-o deşertăciune pînă la dispariţiune *[sic]* de mare. Capul lui era un calup chelbos, nasul mare, faţa sluţită de vărsat şi nişte musteţi zborşite, groase şi roşii complectau arătarea acestui om uricios. Afară de-acestea, omul acesta mai era şi nebun. Pustia ştie cine-i pusese-n cap cum că va deveni nu vodă, ci-mpărat — şi adică împăratul lumii, pe cînd nu va fi decît o turmă şi un păstor. Şi el nu glumea de fel, vorbea c-un fel de convingere adesea uricioasă despre planurile lui. Oameni de aceştia pe vremea aceea nu erau tocmai rari. Domnia o visa pîn' şi cel din urmă mazil, după căderea fanarioţilor, mai ales cugetînd la uşurinţa — se-nţelege că anecdotică — a unei asemenea eventualităţi. Îmbla vorba adică cum că turcii alesese pe Sandul Sturza, care între cei 7 trimeşi era cel mai nensemnat — de domn al Moldovei, numai pentru că era om chipos şi avea o barbă neagră şi frumoasă, fără păreche în împărăţia sultanului.»

Ciufă era de neam, nu bogat, avar, crezîndu-se darnic, crud cu supuşii, mîndru şi prost. «O tabachere de la Moruz-vodă o purta totdeuna în sînul antiriului lui celui lung ş-o arăta la toată lumea.» Uita cu ce prilej o primise, aci zicînd că i-a fost trimisă de împăratul rusesc prin domn,

ori dată în amintirea unei preumblări prin Iaşi sau a unei înălţări de rang. «Avea o memorie slabă şi era prost ca gardul.» Aci povestirea se opreşte. Dacă boierul Ciufă cunoscuse pe Alexandru Moruzi, care-şi sfîrşise ultima domnie în 1806, înseamnă că acţiunea nuvelei se petrece cel mult pînă la 1840, cînd boierul putea să uite dar să şi-şi aducă aminte.

Pe altă hîrtie, cu scriere pare că mai veche, de epocă berlineză, Eminescu a aruncat cîteva imagini de viaţă infantilă[1], care se înrudesc cu acelea despre copilăria lui Iorgu şi cu versurile din alt ms. povestind jocuri copilăreşti[2]:

Copii eram noi amîndoi,
Frate-meu şi cu mine.
Din coji de nucă car cu boi
Făceam şi înhămam la el
Culbeci bătrîni cu coarne.

În orice caz, toate acestea au o legătură între ele măcar în sensul că fiecare vrea să fixeze aceeaşi amintire. Factorul comun este construcţia unei lumi la o dimensiune mai mică, în «miniatură», cum zice poetul însuşi. Copilul despre care este vorba descoperă universuri minime. Convorbeşte cu icoana sfîntului Nicolae: «... cînd rămînea singur-singurel în casă se pornea la vorbă cu moşneagul şi-i povestea tot, tot ce-i trecea prin cap, şi bătrînul parcă zimbea a ride». Îi punea sfîntului o muscă în barbă şi «bătrînul parcă clipea din ochi». Îşi evoca în copacii de gheaţă de pe fereastră codri verzi şi pitici şi zîne, apoi făcea cocoşi de hîrtie şi-i punea să joace comedie pe masă. În fine, închipuia o nuntă în lumea gîngăniilor şi a florilor:

«Sunt ochi în lumea aceasta care au deosebită plecare pentru tot ce-[i] miniatură. Dacă însă* ţi-ai închipui că copacii de gheaţă din geamul ferestrei sunt un codru verde şi-n ei petrec zine din poveşti, el s-apropie cu faţa adîncită şi zice: uite, sub tufa ceea un titirez s-a amorat foc într-o zină, uite cum se ridică din călcîie şi se uită la ea. Şi dacă ţi se pare c-auzi cîntec de bucium şi fluier din

[1] Ms. 2255, f. 168–170.
[2] Ms. 2259, f. 279; *Viaţa lui M. E.*, ed. a III-a, p. 56–57.

acel codru verde, el va asculta cum îi ţiuie pin ureche şi-ţi va spune anume aria ce s-aude. Un asemenea om face cucoşi de hîrtie şi-i pune să joace comedie pe masă, e-n stare să-ţi spuie dacă o muscă suride, ce planuri diplomatice îmblă pin capul unui painjen, ce idei asupra lumei are un gînsac. Şi dacă-ţi spune vo anecdotă or vo istorie ce se-ntîmplă totdeuna pe terenul naturei minime. Dacă o foaie de trandafir a căzut pe un gîndăcel smălţuit, a fost cu intenţie... regina a aruncat batista în taină uimitului ei servitor — dacă painjeni încunjură c-un voal diamantin capul unei flori, pe care cad apoi mărgăritărel de rouă, el zice: vezi ce frumoasă mireasă. Şi painjeni ţes de la o tufă de flori la cealaltă un pod de diamante la mirele ce şade departe pe altă tufă, s-adună nuntaşi, un cîrd întreg de musculiţe albastre ca oţelul... furnicele sunt servitori, căci aduc saci albi cu miere şi făină, ba ţin cîte-o iarbă în gură, cu care să apere de razele soarelui capul miresei. Clopoţeii albastrii ai florilor sună de liturghie, albinele cîntă ca lăutari, bondarul în veşmînt de catifea murmură pe nas ca un popă bătrîn, fluturii, donjuanii grădinelor, vin în cîrduri la nuntă, ci ceea ce nimeni n-aude, a auzit miniaturistul meu, o nuntă în ţara firei.»

Mai departe se atinge ideea, scumpă lui Eminescu, a persistenţei speţelor şi tipurilor:

«... Uite la Irimie: un Pepelea a fost tată-său, un Pepelea străbunu-său, e acelaşi Pepelea care-nainte c-o mie de ani făcea glose asupra unei strachini cu linte; uite la Veniamin, un năuc în vecii vecilor, şi cu acelaşi năuc ne-om întîlni peste o mie de ani poate-n locul unde a stat odată această cafenea... va fi un lac aici şi noi vom [fi] stalactiţi.»

Nunta a trecut în *Călin*. Celelalte elemente au fost şi ele fugar versificate:

Şi flori de gheaţă din ferești
Părea-mi un codru verde
Cu zine blînde din poveşti,
Cu bucium ce îşi pierde
A lui glas blînd din soare
În văi şi în ponoară.

Şi cînd eu îi povesteam
Ce văd în flori de gheaţă

S-apropia şi el de geam
C-o adîncită faţă,
S-apropia şi zise: vezi
Colo pin tufe-un titirez,
El îmblă dup-o zină.

Găini şi luntri eu făceam,
Cucoşi mari de hîrtie,
Pe scara mesei le puneam
Să joace comedie
Şi-n cas-am adus un gînsac
Înamorat* şi-n veci burlac
Să facă pe suflorul.

Icoanele vii îmi părea
Lui sfîntu Nicolae,
O muscă-n barbă noi i-am [pus]
S-o văd de n-o sae,
Dar el sta trist şi mohorît
În cadrul lui posomorît
Cu ochi rotunzi şi chel.

S-uita pare că serios
Şi mut n-a lui gîndire
La jocul nostru zgomotos.
Nici mustră, nici zîmbeşte
Şi ni părea aşa strein
De ce sta mut şi nemişcat,
Parcă temeam că într-o zi
Să-l auzim că strigă.

50. Pustnicul

Tot în această epocă ar fi fost să fie aşezată şi narăţiunea versificată în octave sub titlul *Pustnicul* şi în care sîntem introduşi într-un salon romantic ieşan cu candelabre de argint, cu ofiţeri «guleraţi», cu o copilă «roşie ca o garofă», care este însă un «demon crud». Compa-

rarea începe a avea acea notă misogină caracteristică poetului mai tîrziu, dar deocamdată totul se mărgineşte la un comentariu maliţios şi voluptos totdeodată în stilul mussetian, cu digresiuni din *Mardoche* şi *Namouna*. Şi obiceiul de a cita nume proprii, de altfel tot din romantici (Hugo, Byron), de a deplînge prostituirea unui înger e a lui Musset, la «Nopţile» căruia pare a face aluzie expresia «nopţi romantice»[1]. Însă pentru ca să merite titlul *Pustnicul*, înseamnă că poetul avea să ne aducă un ascet, sau avea să convertească la ascetism pe unul din eroi, spre a răspunde uşurătăţii vieţii şi a femeilor.

Iată încercarea cu toate dibuirile[2]:

Pustnicul

f. 26. [Era în Iaşi.] În sale îmbracate
Cu-atlas mai alb ca fulgii de ninsori
Cusut cu frunze verzi întunecate,
Cu vişinii şi strălucinde flori,
Pe-un nalt cămin, pe mesele bogate
Ardeau în candelabre orbitor,
Albe ca de zahar, lumini de ceară
Cu a sale limbi diamante arzătoare.

De-argint e aerul bogatei sale,
Cald de miroase, strălucit de-oglinzi,
Cu părul disfăcut poetic — pale,
Copile trec pin aerul cel nins
De raze albe şi de cîntul moale,
Pierdut, ceresc al danţului aprins
[Şi juni în uniforme sclipitoare
Cu ochi de foc, subţiri, cu fruntea mare.]

f. 27. Sale nalte îmbracate cu-atlas alb ca şi omătul,
Cusut cu flori vişinie şi cu frunze de smarald,
Pe cînd luminări d-o ceară ca zăharul, împlu, cald,
Aerul cu o lumină argintie cu încetul.

[1] Într-o notiţă bibliografică (ms. 2278, f. 80 v.-82) se află şi «Young, *Nopţile*, Buc., 1835».

[2] Ms. 2286, f. 26—30.

Candelabre de-argint grele luminează-ntinse sale,
Urcînd limbi diamantine într-un aer cu miroase
Şi pin aer trec copile gingaşe şi maiestoase,
Părul disfăcut li curge pe-umeri şi pe braţe goale.

Muzica aureşte sara cu cereştile ei tonuri,
Aerul ea îl îmbată, şi copilele cu sinii
Albi ca vîntul de uşoare <ca [albul] de ninsoare>,
mlădioase ca şi crinii,
De-a cîntărilor suflare ele zboară ca [fantome] păreri.

Juni în splendide-uniforme guleraţi cu aur blond,
Sau în haine negre, veste ca şi neua argintoasă,
Cu mănuşi ca mărgărite, cu botoane <botine> radioase.

ff. 28—30. Sala-mbracată cu-atlas alb ca neua,
Cusut cu foi şi roze vişinii,
Şi ceruită strălucea podeua
Ca şi-aurită sub lumine vii,
Lumini de-o ceară ca zăharu—o steuă,
Diamant topit pe-oricare din făclii.
Argint e-n sală şi d-o rază nins
E aerul pătruns de mari oglinzi.

Copile dulci ca îngerii — virgine —
Pin sală trec purtînd cununi de flori;
Ah! *vorba* înger scapă pe oricine
De lungi descrieri, dulce estatorii <cititori>,
Astfel acum ea mă scapă pe mine
Să zugrăvesc terestrele comori,
Acele dulci, frumoase, june-scule
Cu minţi deşerte şi cu inimi nule.

La ce-aş descrie gingaşa cocheţă,
Ce-abia trecută de-optsprezece ani,
Priviri trimite, timide, şirete,
Cînd unui tont, ce o privea avan,
Cînd unui ghiuj cu mintea căpietă,
Urît ş-avar, sinistru şi pleşcan,
Sau unui general cu talia naltă,
Strigău şi prost ca şi un bou de baltă?

Să cînt ironic cum se naşte impulsul[1]
În corp de înger, sufletul diform?
Ironiei lui Byron eu să-i simt pulsul,
Or lui Hugo, ce-a scris *Marion de Lorme?*
Să descriu nopţi romantice — Avulsul
Ce apele plîngînd le-aruncă — adorm
Chiar îngerii — şi în azur muiete
Curg stele de-aur dulci şi-mprăştiete?

Şi să discos din <dar> inima femeii
Suspinsă-n nopţi albastre, de amor?
Oh, a ei patimi au firea scinteii:
În clipa ce le naşte ele mor.
Închideţi ochii, cari <căci> păzească zei
L-a lor lucire să te uiţi cu dor:
Abisuri sunt în sufletu[-i]. Pe-o clipă
Pasiunea li lumin-a lor risipă.

La ce escursiuni? — Ce nu sunt oare
Unde v-am dus, în sala <cea> de bal,
Pe înflorite, dulci şi moi covoare,
Unde mii flori mirosul lor esal.
Sub a perdelei umbră scutitoare,
Ce de trădarea mîndrului cristal
Al marilor oglinzi te scapă sigur,
Cînd vrei s-observi cum grupe se configur!

Deci după o perdea! Pe-o moale sofă
Alene şade-un înger de copil.
În păru-i negru-o roşie garofă,
În ochi-albaştri plutitori ş-agil
Şi haina de-albă, strălucită stofă
Cuprinde-un mijloc mlădiet-gentil,
Ce lin se-ndoaie parc-ar [fi] să culce
Sub evantaliu-i ce pluteşte dulce.

Un înger, da! Aripa dar se cade
Pe ai [ei] umeri albi ca neua, goi,
Spre-a fi un îngeraş precum se cade.

[1] În ms.: *se naşte-n impulsul;* var.: *Să cînt cum seamănă* de rău impulsul; Să cînt amoru-i* scule n-am impulsul / Cu corp de înger, sufletul diform / Romantic-ironie, care-i pulsul / Îl simţi în Byron şi-n* Marion de Lorme.

Ş-apoi ce bine-i ca s-o credeţi voi !
Cine-ar ghici vodată cum că şade
Un demon crud în suflet de noroi?
Cu vorba înger însă eu saracul
Mă voi scuti de a descri — pe dracul.

51. Moş Iosif

Ideea pustnicului nu este la Eminescu decît o continuare a eremitismului din *Mureşan*, potrivit aci mediului istoric. Figura lui moş Iosif a zugrăvit-o poetul deosebit, ca sihastru călugăr, poate în marginea compunerii *Boierimea de altădată*, însă cu alt rost, într-un fragment pe care-l vom numi *Moş Iosif*[1]. Aici a încercat poetul să îndreptăţească toată cugetarea generaţiei bătrîne cu credinţa religioasă, cu geocentrismul, astrologismul şi primitivismul ei:

« Astfel cum şedea pe scaunul lui, plecat cu peptul înainte, fiindcă scaunul n-avea spete şi sprijoane, cu mînile căzute cruciş peste genunchi, fruntea lui puternic lucrată căpăţa prin acea poză aplecată un fel de arătare adîncită, părul prin poziţia asta era urcat în sus, parte cădea fără ordine peste tîmple — unele viţe împleau fruntea cu argintul lor mătăsos, parte se mai ţinea urcat dară înfoiat în vechea lui ordine[2]. Ochii adînciţi în boltiturile lor păreau a fixa un punct sub încreţitele sprincene, buzele gurei se îmflase creţe în meditaţiune, iară barba îndoită de aplecarea peptului îşi răstea în sus capătul stufos şi argintiu, dînd întregei feţe o arătare nemulţumită şi rebelă. Luminarea subţire şi încolăcită de ceară arămie, care sta lipită de masa plină de cărţi deschise, întindea mucul negru şi crestat şi lumina roşie şi turbure în cameră, abia ajungînd icoanele călugăreşti de pe pereţi, adîncind umbrele din faţa visătorului zahastru şi îngălbinind părul său cel alb şi trăsurile cele bătrîne a feţei. Mîna mică şi păroasă întorcea cu degetul muiat paginile unse a unui

[1] Ms. 2286, f. 2—5.

[2] Variantă: *Părul argintiu şi rar al capului părea aşezat fir cu fir pe ţeasta [pleşuvă] strălucită şi netedă, fruntea era curată şi naltă şi peliţa feţei atît de gingaşă şi străvezie, încît zăreai * numai vinele mînei şi roşii din faţă.*

manuscript grecesc de astrologie zugrăvit cu cercuri de figuri geometrice roșii. Literile începătoare a fiecărui capitol erau ca de tipar și roșii... Ce căta el în acea carte? Adesea nimerea între foi zăloage de mătase cadrilată și verde, acolo-și oprea privirea mai multă vreme, apoi iar întorcea și scria cifre pe o hîrtie însă bisericește — adică cu slove; o tăcere adîncă era în camară și numai pana cea veche de gîscă scîrșnea pe hîrtia vînătă și grunzuroasă[1] și suna izbite calămările pline c-o cerneală cleioasă și oțetită. În urmă el închise manuscriptul vechi, plin de note marginale scrise foarte mic și legat în pergament; îl aruncă cu nemulțumire peste o claie de cărți și-și netezi barba cu expresia unei profunde neîndestulări cu sine însuși.

Moș Iosif avea un defect foarte mare. Cu o măiestrie rară el știa să se înșele pe sine însuși. Toate dezlegările pe cari i le-nsufla mintea lui sănătoasă și ageră, el gîndea că porneau numai din combinările astrologice, în cari el încifra aceea ce nu era în ele. Unde mintea lui proprie nu-i da o dezlegare, acolo nici astrologia cea grecească n-o putea face nemijlocit. Ea aproba numai a posteriori ceea ce el pusese în calculele sale a priori.

Adesea-i era greu de viață, nu pentru că trăise prea mult, ci pentru că ajunsese cu capătul pîn-ntr-o vreme a cărei înțelegere-i lipsea. Nu că doar ar fi prețuit pe oamenii moderni, ori ar fi crezut în superioritatea lor spirituală. Cu drept cuvînt presupunea cum că ei nu au decît lustrul exterior a unei culturi, pe care nici n-o înțeleg, nici nu știu s-o reprezinte — toți acești oameni tineri erau atît de deșerți, atît de lipsiți de cunoștințe, încît i-ar fi fost lesne să-i rușineze pin întrebările sale de natură mireană chiar. El era un polihistor considerabil, dar miile de cunoștințe grămădite în capul [lui] se cristalizează [*sic*] împrejurul unui singur sîmbure, mai presus de orice îndoială: *Biblia*. El avea destule cunoștințe astronomice spre a ști că stelele nu sînt scîntei semănate pe bolta cerului numai spre plăcerea oamenilor, dar locul din *Biblie* pentru el avea un înțeles adînc. După el fiecare atom era centrul lumii întregi, adică a nemărginirii, și fiecare stă în legătură cu toate lucrurile lumii. Fiecare, după ideea lui, este

[1] Pe o astfel de hîrtie scrie uneori Eminescu.

numărat de ochiul Domnului și neapărat în existența sa — și unul din lume și toată lumea se turbură și cade. De aici consecuența că [tot] omul poate fi influințat de o stea, adică că o lume întreagă, cu popoarele ei, cu viața ei, poate influința asupra unui individ omenesc — precum iarăși cine știe dacă pămîntul nu influință asupra unei persoane însemnată a unui glob departat. Aceasta era legătura dintre cunoștințele lui pozitive și-ntre astrologia lui.

El nu găsea nici o contrazicere în *Biblie*, unde toată lumea se zice a fi creată pentru bunul plac al oamenilor. Dacă lumea-i [ne]mărginită, fiecare punct îi tot așa de bine centrul ei, ca și cele ce-l înconjură, așadar lumea-i făcută pentru plăcerea fiecărui din centrele sale și ‹în› aceeași măsură, fiecare zice că *numai* pentru el, și drept, căci el e tot în lume, dacă ar muri cu desăvîrșire, lumea ar fi moartă pentru vecie. Cu deosebire naturile bogate trebuiau, după părerea lui, [să fie] în legătură cu o stea. Căci de ce sunt toți oamenii înțelepți și mari, gîndea el, căci altfel sunt tot asemenea? Prin aceea se deosebesc, pentru că unii au în ei o rază cerească, care-i face să fie pătrunși de puterea [a]supra firei a unei stele, iară ceilalți, născuți din lut și nefiind în legătură decît cu coaja pămîntului, sunt robi cu duhul și fericiți numai atunci dacă oamenii insuflați prin mișcarea stelelor de Dumnezeu însuși se pun în fruntea lor și le prescriu destinele.

Să nu creadă cineva cum că în urma explicărilor vechilor teologi el era geocentrist. Este drept cum că pămîntul a fost creat înaintea soarelui, zicea el. Tocmai așa cum un ceasornic [ar] face și pune pe rînd toate rotițele și pana ceasornicului, așa D-zeu mai întîi pămîntul l-a făcut ca o roată nensemnată, și după aceea abia a făcut roata cea mare și mijlocul sistemului: soarele. Istoria veche era pentru el o pregătire la creștinism, evul mediu era plantarea lui, iară vremile viitoare vor face din pămînt grădina Domnului. Astfel *Biblia* era sîmburul întregei manieri de a privi lumea și a cugetărilor lui. Știința pozitivă o știa s-o împreunc cu învățăturile *Bibliei* foarte ușor și cu multă isteție — nu așa însă ideile speculative ale celor noi. Acestea erau pentru el erezii păgînești. El zicea că învățăturile a nici unei științe pozitive nu dau omului dreptul și pretextul de a se îndoi de *Biblie*. El nu afla nici o ruptură între aflările celor noi, de cîte auzea și el,

și-ntre cartea cărților, dar o găsea între *Biblie* și ceea ce mulți din oameni se sileau, după el, a găsi în aceste experiențe.

Aceste fundamente a caracterului său sufletesc erau acuma la bătrînețe rădăcina unei nemulțumiri pe care el nu știa să și-o explice. Oricînd venea în contact cu vun om tînăr, de care se lipea ideile Apusului, el se simțea lovit de o lume cu totului nouă în toate ale ei, o lume nu mai bună, nu mai frumoasă, dar cu totului alta. Și ceea ce-l jena mai mult era că această lume contrazicea în curentul ei curentului aceluia pe care el și-l pusese ca țintă istoriei omenești.

El citise încă-n tinerețe scrieri de ale enciclopediștilor, dar ei îi insufla apatie. Dovezile lor îi păreau silite, căci se-ndreptau toate contra unei axiome, pe care el nu permitea nimănui s-o nege: atotputernicia lui Dumnezeu. El își închipuia că un om trebuie să fie bolnav sau foarte nenorocit pentru ca să compuie cărți contra *Bibliei*.

De aceea mirarea lui era mare cînd vedea că, pe zi ce merge, tocmai aceste idei se lățesc, pe care el le credea ca un pas înapoi al lumii, iar nu unul înainte. De aceea el se-ndoia dacă lumea aceea înaintată, la care semenii lui își trimitea copiii, era într-adevăr înaintată. Aceste îndoieli apoi îl făceau să consulte astrologia, dar fiindcă el singur nu știa ce să-și răspundă, de aceea astrologia răspundea lucruri a căror înțeles obscur el nu-l pricepea. Dacă răspunsul ar fi fost latent în el, dacă el l-ar fi presupus înainte de a întreba cartea lui, atuncea desigur că ar fi știut să puie sensul tocmai ce-l voia fără să știe, în spusele obscure a libelii lui — astfel însă, adesea în deplină nesiguranță în privința celor ce întreba, el se simțea nelinițtit și se-ndoia adînc de mintea sa proprie.»

Atît *Pustnicul* cît și *Moș Iosif* sînt scrise pe un carnet pe care poetul l-a folosit la Berlin, în timpul cînd audia prelegerile asupra istoriei Egiptului ale lui Lepsius (1873). E vremea cînd citea franțuzește cu dicționarul în mînă și făcea *Planul lui Decebal*. Teoria oamenilor însufleți prin mișcarea stelelor de însuși Dumnezeu am mai întîlnit-o. O făcuse alt pustnic, acela din *Magul călător*. Legătura oamenilor cu stelele e o idee scumpă îndeosebi misticismului german (Böhme), reluată și de Novalis, care vorbea de un om sideral. Dacă ne gîndim că Eminescu

publica acum (1 aprilie 1873) *Floare albastră*, am putea să presupunem că citise de curînd romanul alegoric *Heinrich von Ofterdingen*.

52. Aur, mărire și amor

O zugrăvire mai amănunțită a societății ieșene pe la 1840 a căutat Eminescu a face tot în proză și cu oarecare ecouri din C. Negruzzi, în *Aur, mărire și amor*[1]. Din nou se observă intențiunea de a studia mediul social al vremii și de a exalta generația bătrînilor. Încolo apare și aci un tînăr cu «răul veacului», iubind o femeie și fiind iubit de alta, întocmai ca în *Mira*. Asemenea concepție ne-ar duce mai degrabă în epoca studențească, totuși unele informații bibliografice presupun că poetul scrisese schița fiind în țară, la Iași, fie și într-o vacanță. Ca și în *Pustnicul*, totul se petrece într-un salon:

«[Era cam pe la anul 1845.] Se făcea cam în anul 1840 și cîțiva, în Iași.

Ne trezim în una din cele mai frumoase seri de iarnă [în salonul unuia]. Rece dar luminoasă ca o cugetare cerească în mijlocul unor gîndiri senine se ridică luna palidă și argintoasă ca mărgăritarul pe bolta albastră și adîncă a cerului Moldovei. Era o noapte italică amestecată cu frigul iernii, amestecul unei lumi văratece, pline de senin, cu intimele plăceri ale iernii, cu căldura focului potolită, cu dulceața visătoarei gîndiri. Afară era o vară rece — în case oamenii știu să-și facă o iarnă caldă.

Pe stradele în zadar luminate ale capitalei, flacările din fanarele cu undelemn își întindeau limbele roase în aerul rece, trecătorii umblau iute pe stradele pavate cu trunchi de stejar, luna se resfrîngea clară și argintie pe murii nalți și albi a caselor, aruncînd pe ele umbrele urieșe și ridicole ale trecătorilor. Numai din cînd în cînd se auzea zgomotul unei trăsure, glasul unui om cu chef, șuierul trist al unui om pe gînduri.

În catul de jos a unei case mari se adunase o societate aleasă pentru joc de cărți, societatea compusă din

[1] Ms. 2255, f. 85—91.

membrii unei familii din cele mai cu influință, din mai mulți consuli străini cari-și făceau principala ocupațiune a vieței lor în jocul de hazard, al cărui cult atît de stricăcios l-au introdus la noi cu deosebire risipitoarea ofițerime rusească. Pereții salonului, altfel albi, erau acoperiți cu covoare lucrate de scorțari din țară, un ram de meserie care-a-nceput a se pierde cu totul. Mărginile acestor covoare sau scoarțe era [de] cuadrate roșii și verzi, iar în mijloc, țesut în lînă, cîte-un idil întreg. Colo o fată dă iarbă verde un[ei] capre, dincolo doi copii îmbrăcați ca-n poveștile dramatizate și cari, prin poziținile lor, par a afecta reciproc intenționi subversive. *Epo' poi.* Scîndurile de pe jos erau ceruite deschis în coloarea alămîiei, în opoziținne cu ceruiala întunecată ce se-ntrebuințează. Dară auroasa lor netezime se vedea numai p-ici, pe colea, căci podelele erau acoperite cu scoarțe trainice de lînă în patrate, ce reprezentau în piezișurile lor toate colorile simple.»

Jilțurile au «sprijoane nalte boltite și negre» și scaune îmbrăcate în lînă verde, mesele de lemn de nuc lustruit îmbrăcate în postav verde se pot desface și întoarce. În sertare găseai oricînd cărți și cridă. Nu era însă un salon de paradă principal, «căci într-acelea l-ar fi uimit [pe cititor] luxul sau mai bine zis acea barbară superfluență de mobile scumpe aduse din străinătate, ci o odaie mare destinată plăcerilor intime a băutului de ceai, a jocului de cărți și a limbuției răutăcioase asupra tuturor întîmplărilor, altfel atît de corupte de pe vremea aceea. Ș-aceste lucruri se povesteau în românește, căci sunt lucruri cari nu se pot spune decît în românește.» Eminescu adaugă mai tîrziu: «Limbagiul era poate acela al cucoanei Chiriței, poate acela a filozofiei lui Gane», gîndindu-se desigur la Alecsandri și la N. Gane, zis Drăgănescu, din «Junimea». Samovare de alamă galbenă fierbeau pe mese. Urmează prezentarea societății. Pe un divan turcesc, lîngă o masă lunguiață încărcată cu cești, ședeau mai mulți bătrîni «jenați vădit de costumele moderne ce purtau», iar un arhimandrit cu barba sură și fața veselă le povestea «lucruri, pe cari un arhimandrit n-ar trebui să le știe». Se aflau acolo și mulți ofițeri tineri, «din acea clică de adiotanți domnești și de oameni fără nici o treabă», care solicitau domnului un rang în armată, «pentru ca să poată

avea dreptul de a purta o uniformă bine tăiată și încărcată cu fir», plăcută doamnelor de cînd plecase oștirea rusească. «Damele erau frumoase, îmbrăcate după moda cea mai nouă (din Paris, se-nțelege) și, ce e mai mult, cleveteau cu mult spirit.» Interesantă este observația pe care poetul o face pe margine și verso ceva mai tîrziu:

«Din acest soi de oameni s-a recrutat apoi în urmă acel contingent de așa-numiți oameni mari ai României, a căror cel mai mic defect era acela că nu știau carte. Aceștia apoi au încercat lumea mai <amar> de vreme, vrînd ca să-și recîștige valoarea unei vieți pierdute-n cărți. Nu creadă cineva că vorbesc din ură sau din predilecțiune pentru cele trecute. Nici prin minte nu-mi trece. Urît sau iubit, orcare obiect sau relațiune care e capabil de a stîrni unul din aceste două afecte în sufletul nostru este în sine considerabil. Pe secături însă nu se supără omul cuminte, pentru că n-are pe ce și la ce. Te miri numai cum s-au putut naște asemenea minuni.»

În sală erau și consuli, care lăsau diplomația pe seama subalternilor. Unul pierduse trei nopți la stos și era cam somnoros. Iată acum galeria de tablouri:

«În mijlocul acelei veselii elegante, în fond însă lipsite de cultură adevărată, priveau ca niște umbre tablourile din pereți, pe cari am uitat a le aminti. Erau litografiile institutului „Albinei românești", binișor executate, unele copii de pe tablourile maeștrilor străini, altele originale. Așa, capul lui Crist în cunună de spini de Guido Reni, Belizar, generalul lui Iustinian, ducînd în brațe pe călăuzul său mușcat de șerpe, Arhanghelul Gabriel — și în dreptunghi, ambasadorii Constantinopolei, aducînd coroana și mantia regală lui Alexandru cel Bun, Dochia și Traian, într-un colț portretul litografic al domnului țărei, Mihail Grigore Sturza, și într-alt colț, într-un cadru aurit, lucrat în olei, bustul în mărime naturală a mitropolitului Moldovei și a Sucevei Kyrio Kyr Veniamin Kostaki, cu rasa neagră peste potcap, cu barba lungă și albă, pe piept ordinul sîntei Ana cu briliante.»

Mitropolitul, observa poetul, are aer «mai mult de damă decît de prelat».

După această descriere generală a salonului, Eminescu ne prezintă cîteva personaje, menite fără îndoială să fie eroii proiectatei nuvele:

« Alături cu căminul, lungindu-şi picioarele în curmezişul oblonului, şedea un bătrîn cu faţa prietenoasă şi senină. El era ras şi rădăcinile albe ale bărbii îi pudruiau faţa. [Părul mai mult alb pieptenat poate cu prea multă îngrijire. Oricine i-ar fi dat 60 de ani.] Părul alb de la frunte <tîmple> şi de la ceafă era pieptenat în sus, poate cu prea multă îngrijire, spre a acoperi fruntea pleşuvă şi naltă, ochii mari, suri, cu desăvîrşire limpezi, se uitau cu o cuminţie bonomă în norii ciubucului din care fuma, nasul avea o tăietură corectă şi gura era desemnată cu o ironică fineţă. O femeie nu — dar o fată [desigur] că s-ar mai fi putut inamora în el. Dacă fusese vreodată pasiune în sufletul acesta şi îndoială, ele făcuse loc unei linişti curate şi bătrîneşti şi privea c-un fel de superioritate bonomă la rătăcirile unei tinerimi nătînge şi pretenţioase. El privea cu multă atenţie la joc, asculta clevetirile doamnelor şi gogomăniile bărbaţilor — corigea frazele şi da învăţături cu multă fineţă şi rezervă, însă atît de clare încît ele totdeauna erau ascultate. Oricînd petrecerea ar fi stat pe loc, îndată ştia să-i dea o direcţiune atît de grată şi fertilă, încît ea resălta* în rizătorul ei curent. Era un gurmand al conversaţiunii. »

Rezemat cu cotul de un pian şi răsfoind nişte cărţi, şedea « un om tînăr, care însă părea îmbătrînit de vreme . . . printr-o consumţiune prea repede a puterii firesti ». N-avea mai mult de douăzeci şi cinci de ani, totuşi părea a fi peste treizeci şi cinci, « uscat şi subţire, de-o statură de mijloc. Ras, cu o frunte ce se pierdea acută în colţurile laterale, încadrată de un păr roşu-închis, aspru şi amestecat des cu fire de tot albe, ce contrasta cu roşaţa* întunecată a părului. Nasul era uscat şi buzele foarte subţiri. » Îi dădeau atracţie « ochii de-o expresie extraordinară ». « Prin pielea mînilor sale uscate vedeai toţi muşchii şi toate vinele. Ele erau tari de păreau de oţel. Avea un glas adînc, cam aspru, dar plăcut în rara lui preciziune. Rîsul lui era însă supărător. »

« Înfundat după o perdea grea de mătasă verde şi uitîndu-se pe fereastă în noaptea clară », sta gînditor, neparticipînd la petrecere, un tînăr, cam de 18 ani. « Fruntea lui naltă, albă, foarte netedă şi rotundă se perdea sub părul lung, moale şi negru strălucit, care era îmflat în viţe naturale mari, cari înmulţeau strălucirea părului. Faţa lui

era vînătă de albă şi fiindcă răsese fulgii de barbă neagră, ce începuse a împlea părţile în jurul urechei, el părea pudrat cu brumă de pe struguri, nasul era corect şi plin, părînd tăiat în marmură, ochii mari sub nişte sprincene arcate cu măiestrie erau întunecoşi, dar de o coloare indescriptibilă. Păreau negri, dar, privind bine sub lungele lor gene, ai fi găsit că sunt de un albastru întunecos, demonic, asemenea unui smarald topit noaptea. Poate că, neumbriţi de gene atît de lungi şi atît de dese, n-ar fi părut atît de întunecoşi, poate că lumina, neoprită de acea mătase brună, ar fi limpezit noaptea voluptoasă a acelor ochi. Aveau albăstrimea transparentă a strugurului negru [a sinelei topite în apă]. » Erau ochi « la a căror vedere se cutremură orice fibră ». Tînărul era « îmbrăcat într-un surtuc de postav albastru-deschis, cu talie lungă, pantaloni negri şi jiletcă de catifea neagră cu pui verzi de mătasă. Botinele de lac cuprindeau strălucit şi cu fidelitate formele unui picior mai mult mic. Părul lui strălucit, căzînd pe umeri bine făcuţi, contrasta cu albastrul postavului. »

Acest june fatal, de care « damele » admiratoare se sfiau a se apropia, presimţind refuzul, privea fereastra care dădea în grădină.

« Cerul se acoperise cu nouri albi şi luna învineţise şi fugea cufundîndu-se în ei . . . şi începuse a ninge. Copacii, a căror crenge încărcate se strecurau negre pin tufele de zapadă şi vîntul trecea ascuţit pin crăpăturile ferestrei şi mişca portiţa din grădină, care scîrţia monoton şi ascuţit în ţiţinele de fier. »

Gusta voluptatea solitudinii şi « i-ar fi fost urît, dacă uritul n-ar fi fost atît de dulce, un urît ca mirosul florilor de măr, cari cad scuturate de vînt ».

Într-acestea se anunţă consulul rusesc, care intră « încărcat cu toată splendoarea decoraţiunilor sale », invitînd pe jucători să nu se jeneze şi conversînd franţuzeşte cu damele. Singurul om rămas nemişcat fu Iorgu, adică tînărul de mai sus. « De momentul acesta se folosi o damă tînără, cu părul negru dar undos[1], pieptenat cu multă cochetărie pe tîmple, cu ochii ca doi diamanţi negri, cari se roşise ca focul de multă vorbă şi rîs. Ea era-n rochie de mătasă neagră, cu o talie admirabilă. » Doamna se apro-

[1] S-ar putea citi şi: *nu des.*

pie de Iorgu şi-l lovi peste umăr cu evantaiul de lemn de roză. Urmează un dialog din care intriga probabilă a nuvelei iese cu un anume contur. Doamna vădeşte lui Iorgu iubirea ei.

«— . . . nu sunt capabil să te înşel, doamnă, zise el întorcîndu-şi pe jumătate capul.

— Şi de ce . . . să n-o poţi fi?

— Pentru că . . . pentru că nu te iubesc. Ţi-o jur că nu îmi eşti indiferentă, zise el, uitîndu-se la ea. Ea se uita într-ai lui, de gîndeai că i se topesc . . . Dar, doamnă, nu te iubesc, nu pot.

— Va să zică îţi sînt chiar nesuferită . . .

— De loc . . . dar iubesc. De n-aş iubi pe altcineva, desigur că te-aş iubi pe d-ta, căci eşti atît de frumoasă — şi afară de aceea îi semeni ei, puţin, dar totuşi . . . »

Doamna declară că e mulţumită numai să-l vadă, tînărul înveselit răspunde că o iubeşte, fără s-o iubească, în felul unei prietenii rămase după o iubire stinsă, şi povestirea rămîne aici.

53. Falsificatorii de bani

Poate tot în acea epocă, dar ceva mai devreme, sub ocupaţia rusească, trebuia să se petreacă acţiunea unei naraţiuni, după toate arătările, poliţiste, dar în stilul lui Balzac, să-i zicem *Falsificatorii de bani* [1], din care Eminescu n-a schiţat decît două scrisori. Şobolţof (sau Şobolţef?) scrie unui Cezar că, datorită perspicacităţii lui, s-a prins banda de monetari falsi, că fabricatele acestora se urcă la valoarea de cîteva sute de milioane şi că toată moneda e rusă. Nu poate descoperi capii şi nu poate alarma publicul, spre a nu zdruncina creditul statului. Aşteaptă ideile lui Cezar în această privinţă. Cezar răspunde lui Şobolţof că bănuieşte a fi amestecate în afacere persoane din lumea aşa-zisă mare. Îl sfătuieşte să se ferească de a trece pe listele complicilor nume de oameni influenţi. « Amicul meu ! lumea-i o pînză de păianjen, muştile mari trec prin ea, muştile mici se-ncurcă vrînd a trece *drept* prin ea. Suntem muşti mici. »

[1] Ms. 2255, f. 194 şi v.

După ce făcuse tabloul boierimii de ţară, Eminescu se gîndea să-l facă şi pe acela al satului, cu intelectualitatea lui întrupată în popă şi dascăl. Desigur, el voia să petreacă, şi adesea îl surprindem glumind pentru el însuşi, cu expresii ce n-ar fi putut fi date la iveală, totuşi comicul de parodie era una din năzuinţele lui. Citirea sau recitirea proaspătă a *Iliadei* (precum şi a lui Slavici, din care sînt scoase numele proprii) poate lămuri tonul homeric al glumei căreia îi putem spune *Părintele Ermolachie Chisăliţă* [1]. E vorba de un popă de ţară a cărui înfăţişare iat-o:

« Părintele era cam nalt de boiul [lui], nu-i vorbă, dar i se şi şedea — ca popă, vezi Doamne. Trecea stînjenul şi mai bine, îmbla ţapăn, din care cauză reaua omenire îi pusese numele: popa Melesteu. Avea părul şi barba roşie şi arăta mai mult a tîlhar decît a popă, dar ce-are a face? Cele mai [mari] merite ale părintelui erau că se deprinsese a fi prost şi beţiv. Tată-său fusese porcar la sat, şi fiindcă băietul lui era leneş, rău şi tîrziu la minte, a găsit că-i bun de popă. Apoi pe lîngă toate astea îl mai chema şi Ermolachie Chisăliţă. Evangheliile le ştia pe de rost, unde nu ştia ce să zică, zicea Doamne miluieşte, or punea pe palamar să zic-un „tatăl nostru", şi el îl secunda cu gagagaga ! Foarte frumos îi şedea potcapul părintelui Ermolachie, cam pe ceafă, pentru că era lung <larg>, da-i şedea, nu glumă. Gîndeai că-i un rus cu coadă. Cînd cetea, potcapu-i cădea peste ochi şi popa suduia urît. În biserică, ne-n biserică, puţin îi păsa . . . Dec ! nu şade ! . . . potcapul dracului ! »

Al doilea erou e dascălul Pintilie Buchilat:

« Cu totul deosebit în felul său, om cu duh şi cu multă cunoştinţă de ale lumei era dascălul Pintilie Buchilat. El era foarte *enragé* pe popă pentru că-l suduia-n biserică aşa cum nu se cuvine nici în crîşmă, afară de aceea el zicea că popa nu ştie carte. Şi popa, aceeaşi vorbă despre el — şi amîndoi aveau drept. E drept că pe lîngă părintele, ce s-atinge de-ale trupului, dascălul nu era nimică. Pune-ţi

[1] Ms. 2255, f. 188—194.

pe genunchi o pălărie și vezi pe dacălul aievea. Dar de-nvățat apoi să te păzească Dumnezeu. Pîn-a nu sloveni vorba n-o citea, măcar să-l tai. Unde nu putea descurca, apoi încurca de-i mergea petecele.

Cîteodată Buchilat greșea la glasuri.

— Buchilat! striga popa din altar.

— Aud, părinte.

— Paritimia, glas al șaptelea . . . »

Urmează o ocară gravă. Al treilea personaj este palamarul:

« Însă postul onorific de palamar îl ocupa onorabilul domn Nicodim Parpalac. Băiet cu multă ambiție, fecior de popă, cam prostuț, nu-i vorbă, da-ți știa crezul pe de rost de de de . . . nu altceva. Altfel, trăgea clopotele tot într-o dungă, de gîndeai că arde satu, or că s-o aprins pădurea, și căpătase și bătaie de la oameni pentru scandalul ce-l făcea . . . s-ar fi și lăsat bucuros de palamarie, dar de colaci nu. În taină o putem comunica că-i plăcea și coliva . . . »

Doi admiratori:

« Dar ceea ce făcea ca părintele să fie idolul pădurarului, moș Iftimie Fedeleș, era glasul său ca și care nu se mai pomenește — de ferească Dumnezeu. Asta era și era și ideea văcarului din sat și acești doi oameni găsiră într-adevăr un punct, în care cugetările, de altmintrelea eterogene, să fie aceleași.

— Hii, mă, da' grozav mai urlă popa nostru — îl aud tocma-n pădure.

— Ie, răspundea cu sînge rece văcarul. »

Apoi ni se povestește o șotie a părintelui la o utrenie. Popa se afla în altar, Buchilat în strană, « Nicodim cu lacata de la biserică-n mînă adormise într-o strană și cînta prin somn Doamne, miluiește! » « În fund, lîngă pridvor, erau mai mulți oameni din curtea boierească, cari vorbeau încet între ei mai una, mai alta. » O mînecă de la anteriul lui Buchilat luă foc. « Puțin <Puțea> a ars, dar el gîndea că miroase-a tămîie. »

« Popa mormăia încet în altar fără să se uite măcar pe carte. Cine avea să priceapă? Deodată începu mai tare:

— Gaga gagaga!

— Beh! s-auzi pe fereasta bisericii.

— Iacă dracul, mă! zic oamenii-n fundul bisericii ș-o tulesc la fugă.

Nicodim, cum deschide ochii, miroase putoarea din anteriul lui Buchilat, gîndește că s-a aprins biserica, urlă groaznic și fuge.

Buchilat dă peste sfeșnic, îl răstoarnă . . . Întuneric — Beh, pe fereastă. Nicodim urlă, Buchilat simte cum îl frige cineva de mînă ș-o rupe de fugă. »

De spaimă, popa își acoperă capul cu poalele anteriului și dă să iasă. La ușă Nicodim, crezînd că-i dracul, strigă: « Uite-l, mă! » și-l închide cu lacătul. Popa scutură ușa, oamenii țin vîrtos ca să nu fugă:

« — Vezi, mă! Trăsni-te-ar crucea lui Dumnezeu, Necurat, cum mi-o fript mînica, zice cu spaimă Buchilat.

— D-apoi cum puțea în biserică, zice Nicodim, gîndeai c-o dat cineva foc bisericii[1].

— Necuratul! Putoarea iadului!

— Chiu! popa-n biserică.

— Țineți, mă, nu lăsați ușa.

În fereasta bisericii: Beh! »

Pintilie e trimis să tragă clopotele, unul merge la crîșmă să cheme oamenii să dea foc bisericii, spre a arde pe necuratul. Eminescu face aci o invocație către muză, parodie homerică, ce amintește pe Budai-Deleanu și indirect pe toți autorii de epopei burlești (Pulci, Tassoni, Lippi, Boileau):

« O, muză! învață-mă să cînt tragicu acestei scene, vedeți-l pe micul Buchilat sărind să ajungă funia de la clopot și trăgîndu-l tot în sărituri, vedeți pe boarul alarmînd satul și trăgîndu-l cu toaca ca la mînăstire. Popa urla în biserică de cădea tencuiala de pe pereți.

Și cine, o, muză, [nu] cunoaște numele acele ilustre a acelora cari, pentru ca să deie foc bisericei, se adunase în țintirim? Înainte merge cu o prăjină viteazul Mitruță Buruiană. Lui îi urmează cu parii strașnicii și înțelepții Ftoma lui Culbeciu și mărinimosul Toader Zurgălău. Și pe cine mai zărește ochiul meu în strălucitele șiruri? Oare nu-i acela teribilul Damian Cușmă-lungă? Și oare cine te întrece în fapte strălucite pe tine, de berbeci adunătorule, Curcă? Și v-am văzut și pe voi pe calea mărirei, pre tine între toți isteții cel mai cu cap Văsălie Cotcodac, și pe tine, Neagule a lui Șolomon! »

---

[1] În ms.: *biserica.*

În urmă apare şi un tînăr viteaz a cărui nume nu trebuie divulgat şi care număra numai « douăsprezece roze»; şi se prezenta într-un neglijeu ce-i sta foarte frumos. Aci ms. are lipsuri. Din cîteva rînduri mai jos reiese că părintele a scăpat de foc, a bătut pe dascăl pentru întîmplare şi avea de gînd să pedepsească şi satul, blestemîndu-l cu blestemele Sf. Vasile. Din păcate însă el nu ştia să citească. Ceva despre ignoranţa sa:

« Aducerile sale aminte istorice se rezumau în persoana lui Mavrocordat. Ori de cîte ori vinea cineva din Iaşi, el întreba: — Da ce mai face măria-sa vodă Mavrocordat? Hehehe, frunte!... Pe atunci trimisese poruncă de la mitropolie să-l radă, pentru că făcuse leturghie cu spirt în loc de vin. »

Părintele făcea şi stihuri. De pildă:

Căci la preoţească casă
Nici tu popă, nici tu masă,
Ş-apoi eu nu-mi dau malaiul
Să-l mănînce parpagaiul.

sau, în sfîrşit:

La un parpagai

Pasăre cu mîndre glasuri,
Nu eşti tu de-a noastre nasuri,
Ci de nasuri boiereşti,
Parpagai, te potriveşti [1].

55. Avatarii faraonului Tlà

Cea mai de seamă derivaţie a panoramei omenirii este la Eminescu năzuinţa de a găsi principiul vieţii, de a scrie cu alte cuvinte o literatură filozofică. Dacă, prin urmare, pe de o parte, îmbrăţişînd metoda cronologică şi ciclică, se îndrepta spre istoria ţării, pe de alta, în proiecte de nuvele, se încerca să se uite în dosul aparenţelor şi să dea o soluţie existenţei. Una din cele dintîi schiţe cu aer metafizic este aceea pe care am găsit potrivit a o intitula *Avatarii faraonului Tlà*[1]. În ea este pe scurt vorba de metempsihoză, şi anume de reîncarnările unui faraon. Pomenindu-se de Egipt în primul rînd, cu momente şi imagini din cunoscutul *Egipet*, publicat în octombrie 1872, nuvela a fost scrisă cu toată probabilitatea la Viena, dar nicidecum mai înainte, fiindcă puterea de abstracţie filozofică are forma academică a vremilor de studenţie. Nu ne gîndim aici să arătăm izvoarele la ceea ce poate avea un punct de plecare nebănuit, întrucît Eminescu mărturiseşte a fi avut obiceiul să strîngă vechituri de pe la anticari, din care traducea într-un *Fragmentarium* (şi există într-adevăr o parte din acesta), dezvoltînd apoi ideile pe socoteală proprie[2]:

« Cînd eram încă la universitate, aveam o ciudată petrecere. Îmblam adesea ziua pe uliţi, stînd numai pe ici, pe colo la cîte un antiquar şi, răscolindu-i vechiturile, luam din cărţile lui tot ce-mi părea mai bizar şi mai fantastic şi veneam apoi acasă, citeam şi însemnam într-un caiet numit *fragmentarium* toate uvrajele cîte-mi plăceau. Locuiam într-un sat aproape de oraşul universitar, împrejurul locuinţei mele foarte liniştită. Căci printr-un hazard locuiau în acea casă numai moşnegi bătrîni. Acolo noaptea, după ce astupam soba, citeam şi traduceam spre propria mea plăcere ceea ce-am spus mai sus. Apoi deodată pare că mi se lumina visele. Intram în labirintele acelor mii de poveşti ce le citisem, un tablou cerea pe altul, o întîmplare pe alta. Atuncea stingeam luminarea ca să [nu] mă supere în sumbrele mele viziuni, eu scriam întîi prin întuneric în *fragmentarium* tablourile sau versurile ce-mi treceau prin minte. Astăzi, răscolind prin hîrtii, găsesc acel *fragmentarium*. Citesc, citesc şi, ciudat... mă trezeam pare că-n aceeaşi casă în care locuisem, era noapte... afară vîjîia vîntul prin copacii seculari ai parcului, gîndire cu gîndire se-nşiră şi văd că aceste fragmente ciudate şi rupte din toate părţile sînt o istorie frumoasă, deşi cam ciudată. Iată c-o scenă... »[3]

[1] În ms. şters: *Nu de nasuri preoţeşti.*

[1] Ms. 2255, f. 92—161.

[2] Ms. 2278, f. 14.

[3] Vezi şi *Geniu pustiu*, p. 1—2: « Printr-o claie prăfuită de cărţi vechi (am o predilecţiune pentru vechituri), am dat peste un volum mai nou: Nuvele cu şase gravuri. Deschid şi dau de istoria unui rege al Scoţiei, care are <era> să devină prada morţii <din cauza> unui cap de mort îmbălsămat » etc.

Orașul universitar e probabil Berlin, însă la Eminescu toate compunerile aceste într-adevăr bizare și fantastice de care ne vom ocupa sînt, după toate semnele, scrise la Viena. De altfel, însemnarea de mai sus, fiind pare-se o introducere de îndreptățire a unei povestiri, nu trebuie luată într-un înțeles cronologic strict. Ceea ce rămîne bine stabilit, și toată opera poetului ne sprijină în această privință, este predilecția pentru modelele mărunte și obscure. Dar literatura aceea de duzină pe care o citea poetul ca să-și scoată idei răsfrîngea ea însăși teme oficiale.

Spre a trece la subiectul nuvelei, Rodope murise și fusese dusă în piramidă. Regele, bolnav de tristeță, după o preumblare în barcă pe Nil, intră în palat și acolo, într-o oglindă magică ce răsfrînge cerul, cheamă pe Isis. Scena este aceeași din *Egipetul*, cu deosebire că acolo Magul e acela care consultă oglinda de aur. Conjurația catoptromantică am mai întîlnit-o de altfel în *Povestea magului*. Răspunsul zeiței Isis cuprinde filozofia veșnicei migrații a tipurilor eterne prin pulbere, adică panteismul budisto-schopenhauerian. Într-un pahar de apă în care a turnat o licoare, faraonul vede reîncarnările lui viitoare, apoi se coboară în piramidă și moare lîngă sicriul Rodopei:

« Sara . . . sara . . . sfînta și limpedea mare își întinde pînzăriile transparente de azur sub luna care-n nălțimea departată a cerului trece ca un mare măr de aur neținut de nimic în eternul albastru . . . pustiile Nubiei lucesc verzui-sure ca cîmpii de gheață pe care a căzut o ninsoare ușoară, și Memphis, divina Memphis își ridică colosalele ei ziduri ‹zidiri› ninse de lună în depărtarea țărei . . . pare că-ntr-o noapte de vară ar fi nins deodată o pulbere de diamant peste toată lumea și urmele acelei strălucири ar fi muiat și-ndulcit aerul cel dulce al Egipetului, și numai Nilul își leagănă mișcătoarele și lungele lui maluri de papură printre cari curg oglinzile lui mari, cari reflectă lumea cerului și pare că apele lui mișcîndu-se una peste alta ca lințoliu de cristal mișcător sună în adînc cîntarea cîntărilor. Ușor zboară luntrea mică și neagră asemenea unei cugetări pintre tablourile mărețe desfășurate de o parte și de alta a rîului . . . orașe vechi ce-și construiesc zidirile lor sure și colonadele lor infinite în lumina nopților, piramidele — morminte de regi, crînguri de palmieri, și numai pasări călătoare străbat cu aripele-ntinse într-un

lung triunghi adîncimile fără de margine . . . unde merg? unde?

În luntrea neagră e culcat, și capul lui mare în perini de matasă, bolnavul rege Tlà; în jurul naltei sale frunți, o cunună de flori de mac . . . de floarea uitării și a somnului . . .

Peste vecinicia undelor zboară luntrea lui pînă ce dintr-o parte și dintr-alta a Nilului se ridică grădinele pendente . . . Două pe maluri, deasupra lor, ca pe umeri de munte, iarăși două, și-n nălțimile scărilor iarăși două . . . Erau scări urieșești ridicate la soare, și fiecare treaptă era o grădină lungă, întinsă și toată lumea lor repezită pas [cu] pas la cer s-adîncea ca-ntr-o oglindă pas cu pas în infinitul Nilului . . . Grădinele pendente întoarse străluceа adînc-adînc în riu și pintre ele părea că trece luna ca o comoară în fundul apelor. Luntrea se opri la mal . . . Regele se dete jos palid și adîncit și se pierdu în umbra naltelor bolți de frunze a grădinelor, trecu în lumina lunei și umbra lui se zugrăvea pe nisipul cărărilor ca un chip scris cu cărbune pe un lințoliu alb. În fruntea grădinei cei mai nalte era palatul lui, cu cupolă rotundă, cu șiruri de coloane sure, cu bolți urieșești.

Erau atît de mari acele zidiri, încît regele părea un gîndac negru ieșit în lumina nopții care suia scările și trecea pin bolțile palatului.

El intră într-o sală mare. Memfis era la picioarele lui . . . orașul infinit cu cupolele albe . . . a cărui ocean de palate urieșești, a cărui strade largi pavate cu pietre lungi și albe, a cărui grădini de palmieri forma un tablou, la care se uita uimit și adînc . . . I se părea că spiritul Universului visează . . . el, căruia un pămînt cu imperii i-e un grăunte, și că visul său măreț e pentru ăst moment Memfis . . . Bolțile ferestrelor i se arcau înalte deasupra frunței . . . bolta salei era scrisă de jur împrejur cu zodiile cerului . . . pe murii nalți erau chipurile zugrăvite a regilor Egipetului.

El gîndea . . . Ce umbre urieșești treceau în închipuirea sărmanului muritor, care-ntr-o lume atît de măreață se simțea atît de mic, ca o furnică ce plutește pe o frunză tremurătoare pe suprafața Nilului. Deodată peste ferestile înalte căzură lungi perdele roze . . . și el rămase în sala întinsă într-un întuneric trandafiriu îngreuiat de lumina

lunei, ce plutea asupra Egipetului. Memfis dispăruse de sub picioarele lui... el rămase singur, cu gîndurile lui negre... Noaptea tăcea... El se primbla prin umbra trandafirie a salei în talarul lui negru-strălucit... apoi scoase din sin o fiolă de [...] dintr-un singur ametist, luă o cupă săpată dintr-un corail* mare, pe care o umplu cu apă sîntă a Nilului... Destupă fiola şi turnă trei picături ca cerneala din ea peste apa din cupă şi [apa] deveni încet-încet întîi galbenă ca un aur diafan, apoi roză ca cerul aurorei, apoi albastră şi adîncă ca albăstrimea cerului.

El se uită încet în păhar şi părea că vedea lucruri ciudate în metamorfozele colorilor lui... Într-adevăr i se păru că vede în aurul diafan din fund o muscuţă de om, c-o cîrjă în mînă, bătrîn şi pleşuv, dormind cu picioarele-n soare şi cu capul în umbra tinzii unei biserici... În apa roză văzu parcă un peştişor vioriu, care semăna cu un tînăr fumos... în apa viorie văzu un om sinistru şi rece, cu faţa de bronz...

— Peste cinci mii de ani — şopti el surîzînd... O, Rodope, Rodope!

Deschise o uşă mare şi intră într-o sală a cărei podea era o unică oglindă de aur... sală fără acoperămînt... deasupra, cerul cu toate oceanele de stele... în oglindă, cerul cu toate oceanele de stele... I se părea că e un greier amărît, suspendat în nemărginire...

— Isis, strigă el spre oglindă... Isis, apari!

Tabla se-nnegri şi deasupra apărură scrisori albe... chipuri de oameni şi animale... Palatul întreg se cutremură lin...

— A sosit ora morţii mele... zise regele, ca şi cînd ar fi vorbit cu el singur... aştept să-mi spui adevărul... Nu-mi zugrăvi chipuri trecătoare... care să-mi facă a crede că suntem numai pulbere...

Un rîs clocoti pin toată sala...

— Ce rîzi, zise regele întunecos... mie nu mi-e a ride, demone — voi adevăr, nu batjocură...

— Pulbere?... răspunse un glas din oglindă cu o rece şi cruntă expresie de ironie... pulbere?... te-nşeli... ce eşti tu, rege Tlà? Un nume eşti... o umbră! Ce numeşti tu pulbere? Pulberea e ceea ce există întotdeauna... tu nu eşti decît o formă prin care pulberea trece... Ceea

ce-nainte de doi ani se numea regele Tlà este atom cu atom altceva decît ceea ce azi se numeşte tot cu acelaşi nume...

— Chipul tău, Isis...

Pe tabla neagră se zugrăvi un cerc mare roşu... de acest cerc erau aninate fiinţe ca o scară... Jos minerale, în care plantele îşi duceau rădăcinile... animalele îşi duceau rădăcinile în plante, omul în animale, minerale în om, plante în minerale, animale în plante, omul în animale, şi pin toate aceste forme tremura cercul roşu şi făcea să joace formele negre pe firul ei roşu...

— Am înţeles...

Oglinda se auri... şi cerul se adînci în infinitul ei...

Regele se văzu iar... o clipă suspendată...

— O, Rodope! Rodope! murmură el trist... Ce am numit eu Rodope... o umbră.

Regele ieşi şi trînti uşa după sine...

Oglinda singură se-ncreţi ca suprafaţa unui lac... glasuri se certau în fundul ei ca sfada valurilor... Chocit ‹Chicot› şi plîns... ţîrîit ‹ţiuit›... urlet... suspin şi un glas mare începu să ridă pin tot caosul de glasuri mii...

— O, inamicul meu cel mare... spunea un glas ce îmbla pin sală... Piramide şi temple, oraşe şi grădini suspendate puneţi contra privirilor mele... Rid de voi, regi ai pămîntului, rid de voi... Ce căutaţi a prinde eternitatea în nişte coji de piatră, care pentru mine sînt coji de alună... În mine, în peire şi renaştere *este* eternitatea... Voi... o umbră ce mi-a plăcut a zugrăvi în aer... voi vreţi să mă prindeţi pe mine... Nebuni!

Apoi se limpezi oglinda şi eternitatea din cer se uită în ea însăşi... şi se miră de frumuseţa ei.

În singurătatea pustiilor se nalţa piramida sură cu fruntea ajungînd nourii... Luna o ningea, încît părţile lovite de ea păreau de zapadă, părţile umbrite păreau de cărbune, şi lungă, ţuguietă, gigantică se-ntindea pe nisip umbra piramidei. Regele îşi făcea drumul pe dunga umbrei, un punct negru mişcător, pîn' ce veni în apropierea ei. Deschise o uşă c-o cheie de aur, o închise iar după sine... şi cu asta închisese porţile lumii după el... era singur, singur într-un mare mormînt... El aprinse o faclă... Înăuntru se-ntindeau colonade, chipuri de zei, abia lovite de lumina roşie a făcliei a cărei raze treceau fulgerătoare pe chipurile urieşeşti şi negre de zei în umbra umedă a

columnelor, încît părea că după fiece piatră, din fiece umbră sclipesc ochi sinistri, izvoare subțiri roiau de sub picioarele zeilor și se pierdeau în pămînt... din cînd în cînd flacăra roșie a făcliei, izbucnind mai tare, zvîrlea dungi de lumină în deșertele hale, prin arcadele sumbre și sure, prin columnele reci... și nimeni, nimeni în acest lăcaș al morții...

Deodată apăru Tlà... El zvîrlise ușa mormîntului după sine între el și lume... fața sa mare și palidă, ochii lui adînci și scînteietori, mersul său mîndru, talarul negru ce-i curgea în cuți splendizi de umeri în jos... astfel sta aspru zugrăvit în lumina cea roșie a făcliei. Ți-era frică să privești în fața lui... al acestui singur muritor în halele mari și deșerte a morții... Dar mai era el viu?... Puțin era și avea să-și rezime capul greu de cugetările unui imperiu pe perina păcei eterne... Eterne? Ah, nu cuteza s-o spere.

El îmbla ca-n vis... îmbla pe o generație de oameni... un sărman visător sfărîmat de durere, doritor de moarte... El deschise repede ușa de la o treaptă ce ducea sub piramidă, luă făclia... și adînc departe sub piramidă se vedea strălucind ‹sticlind› un plan negru și strălucit... Părea un ocean ce mișca mut sub piramidă... El privi în jos...

— O, lac! în curînd vei cînta la capul meu — cîntările...

El coborî scările jos, mai jos, ca și cînd s-ar fi coborît în fundul unei mine... și-n adînca depărtare îl vedeai lîngă lac. Razele făcliei n-ajungeau departe... O parte a apei se roși de lumină și-n mijlocul lui se desemnau formele negre și fantastice ale unei insule acoperite de o dumbravă...

Regele sui scările unei urne de piatră înaltă cît un palat... El aruncă făclia-n urmă... Ca și cînd o domă s-ar fi aprins deodată în mijlocul nopții adînc negre, astfel s-aprinse fluidul din vas și ilumină toată hala mare ca o boltă a cerului de sub piramidă, lacul ce strălucea, insula cu boschete verzi, cu straturi de flori palide și înalte, cu cărările acoperite cu nisip de argint... era o grădină frumoasă în mijlocul unui lac suteran... Numai fumul gros se nalța din văpaia vasului și se spărgea sus, sus de bolta suteranei.

Regele coborî iar la malul lacului... un podiș de prund, peste care apa trecuse, ducea la insulă... El mergea pe cărare... apa-i ajungea pînă la genunchi... mișcările lui nășteau cercuri murinde pe suprafața apei și poalele mantei ajungea în apă. Ajunse la insulă... În lumina roșie... pin umbra neagră a arborilor, pe lîngă lungile straturi de flori, el merse pînă ajunse în mijlocul insulei...

Pe un piedestal scund erau două sicriuri... În unul era întinsă o femeie cu chipul de ceară... rozele roșii împletite în jurul frunței contrastau cu fața palidă și moartă... Ochii cei mari închiși, fața trasă și slăbită, pleoapele-ncrețite peste ochi[i] înfundați. Haina ei trecea din toate părțile peste marginile sicriului și ajungea la pămînt... Mîinile reci, transparente de albe, cu degetele lungi și subțiri încleștate peste piept... Era un cadavru d-o spăimîntătoare frumuseță...

— O, Rodope, zise el îngenunchind la sicriu și plecîndu-și fața plină de lacrimi la pieptul... Cum te iubesc!... De ce-ai murit?... Nu ți-am spus să nu mori... nu te-am rugat... copilă? Vezi tu flacăra lampei uriește... vezi tu grădina ce-nconjură sicriul tău... vezi tu coroanele regilor atîrnate de crengile acestor arbori?... O, de le-ai vedea... de ai putea să deschizi ochii tăi cei mari, să mă privești pînă ce voi muri lîngă tine... căci voi muri-n curînd... Rodope! Te urmez în noaptea de unde nu-i reîntoarcere... Cerul cu stelele lui, Nilul cu eternele-i unde... divina Memfis... generații vor plînge... și eu mor... mor, căci ai murit tu, palidul meu copil... copilul meu... al meu...

El apăsă fruntea de mînile ei unite... întuneric, o negură rece cuprinse creierii lui... i se părea că Rodope îl cheamă din depărtare, făcîndu-i semne c-un ramur de finic... el simțea că bătăile inimei i se răresc... simțea storcîndu-i-se viața din sin... simțea că... nimic... nimic.

El murise cu fruntea plecată pe pieptul ei.

Flacăra uriească mai pîlpîia în aer de fum și părea în razele-i roșii că dispare și reapare fantastic toată lumea suterană... apoi se stinse, și un întuneric adînc, fără întindere, mut, domni peste sfîrșitul unui om.

Era ca și cînd toată măreția trecuse ca un vis iluminat de-un fulger pe dinaintea ochilor, și nu mai rămăsese decît un întuneric, asemenea celuia din somnul fără vis, un întuneric, fără spațiu și fără timp.»

Peste cîteva mii de ani, la Sevilla, cîțiva copii desculți fugeau de le pîrîiau călcîiele după un cerșetor bătrîn, trențuros, cu fața speriată și cu barba zburlită, numit Baltazar, și care, lovit cu pietre, striga din toate puterile: « Cucurigu ! » Un franciscan tînăr trece pe acolo, bătrînul se aruncă la picioarele lui și-i sărută poalele rasei, călugărul mustră pe copii, aceștia o iau la goană, în vreme ce bătrînul speriat strigă mereu « Cucurigu ! » Franciscanul duce pe nebun în tinda unei zidiri, îl culcă, punîndu-i căpătîi sacul, și stă pînă ce-l vede adormit. Îi lasă totdeodată o pîine albă. E ușor de înțeles că bătrînul « idiot » nu e decît faraonul Tlà în întîia lui reîncarnație, precum se vede și din croncănitul cioarei, care sună: « Tlà ! tlà ! tlà ! » Baltazar nu e un nume rar în literatura fantastică. Îl poartă de pildă studentul din *Klein Zaches genannt Zinnober* al lui Hoffmann și doctorul Cherbonneau din *Avatar* de Th. Gautier. Visul bătrînului cu germinația oului simbolizează dibuirea din nou a unei forme pentru eul lui veșnic și e o explicație a nebuniei sale metafizice. Toată această parte este impregnată de magnetismul și spiritismul romantic, pe temei de panteism și spiritualism, așa cum le-au formulat poeticește Edgar Poe și Th. Gautier:

« Era vechea zidire de piatră cubică a sfatului orășănesc din Sevilla, unde-l depusese pe bietul cerșitor. Cerul cu întunecatul lui azur și cu soarele-i arzător se destindea asupra orașului vechi, stradele cele strimte erau mai deșerte, o căldură moleșitoare și nesuferită, care-nfierbînta pietrele pavagiului, nisipul și murii, și care făcuse ca la orice fereastă să fie lăsată perdeaua... astfel încît părea un oraș orb și nelocuit, așa nu se vedea nici o ființă pe strade și pe piețe...

Bietul cerșetor adormise... Ce vise ciudate avea... I se părea că corpul lui întreg e ceva ce se poate întinde și contrage și poate lua orice formă din lume... I se părea mai întîi că i se îmflă capul din ce în ce și el devine un bătrîn ghebos, gras și glumeț... or că acuși se usucă ca țirul și devine un om lung, cu ochii lipitori ‹clipitori› și mici, îmbrăcat în straie lungi negre... or că i se îmflă corpul și i se subțiază picioarele, de pare un sac de făină pus pe două fuse subțiri... Apoi simți că se contrage repede, repede și devine un grăunte mic în mijlocul unui gălbenuș de ou... Prin albuș el vede numai de jur împrejur coaja oului și [se] zvîrcolește ca o furnicuță în centrul lui... și tot crește, crește, pare că-i înghimpă ceva umerii... „ Aha ! gîndi el, îmi cresc tuleii "...

Apoi se simți din ce în ce crescînd, acu aripele-i erau mari... era cucoș. Cucurigu ! strigă el, primblîndu-se într-o ogradă deșartă sub un gard, peste niște bulgări de piatră și pin glod, în care-i rămase urmele labelor ca o scrisoare de zodii... Cucurigu... Dar nu-i era bine... Îi era greu capul... creasta-i atîrna în jos, ochii lui cei rotunzi ca două altițe de oțel erau păinjeniți... el își plecă capul și-l ascunse sub aripi... își ridică un picior și adormi... Dar într-un par era o cioară, care tot striga: crrr ! tlà ! tlà ! tlà ! crrr !... Sunetele astea-l urmăreau-n somn... pînă ce simți că nu simte nimic... pînă ce o tablă roză se-ntinde naintea ochilor lui, apoi încetă și asta... apoi i se părea lui că e un punct negru, mic, care tot mai se contrage mereu, pînă ce n-a rămas din el nimic. Înspre sară orașul începu să-nvie... Treceau oameni cu pasul încet pe lîngă el și i se uitau curioși în față... „ A murit Baltazar ! " gîndeau ei... Veni un consol al orașului, gîndi și el c-a murit... Nu se găsi nici un popă să-l îngroape... „ El fusese îndrăcit, ziceau ei, cum să binecuvîntăm cadavrul unui îndrăcit? "... »

Doi săraci, pentru cîțiva *reis* din casa comunală, îl îngroapă într-un colț de cimitir.

« Ajunseră curînd afară de oraș, la țintirimul cu murii lui albi și lungi, ce păreau unși cu var de lumina lunei... trecură peste pragul portiței negre, s-apropiară de mormînt, lîngă care fumega încă lutul proaspăt... În fundul mormîntului umed erau așezate paie... Ei îl resturnară pe bătrîn de pe scîndură cu fața în jos, pe paie... aruncară înc-un braț de paie peste el... și începură a arunca pămînt peste el...

— E tîrziu, Boromeo, zise unul... hai și ne-om duce acasă... Mîne om veni de om împle mormîntul... Am aruncat destul pentru ca să nu fie descoperit...

— Hai dar !

Luară lopețile de-a umere și în noaptea cea clară ieșiră șoptind și povestind încet din cimitir... Crucile albite se uitau în lună, florile de pe morminte foșneau mișcate de suflarea lină, murii cei albi, ce se ridicau peste cîmpia crucilor și a mormintelor, luna, ce trecea atît de palidă și dureroasă...

și de departe, orașul, cu contururile lui fantastice, cu case și turnuri, cu ferestele-i mute ce ascundeau mistere, și peste toate un lințoliu transparent de lumină albă... Numai un brotăcel lungit în iarbă sărea cu piciorușele destinse... „Tlà, tlà", țipa el în lună și țipa ‹trezi› un țînțar ce odinea* pe pelița lui cu: „Bzzz! Tlà!" Acest duo urlător nu era întîmplător ‹întrerupt de› nimic... numai în mintea ‹urechea› mortului suna un greier pare-că... El auzea parcă acel greier, dar nu gîndea nimic... Și greierul subția glasul de părea tremuratul glas a unei coarde de aur mișcate și tremurînde, și lui îi veni acum clar ideea *aur* în minte... Aur, aur... sunetul creștea nu în minte, ci în inima lui.»

Pe măsură ce mintea lui Baltazar se luminează, el se visează «într-o sală frumoasă plină de flori și de oglinzi, dar fără lumină încă... o muzică ciudată trece ‹înceată trecu› prin sală, ciudată și dulce, și el simțea ființe trecînd prin sală, fete în haine albe... cu suflarea lor caldă și cu peptul plin, și bărbați strîngîndu-le de mîni și șoptindu-le de amor... Era o lume de semiîntunerec și mezzavoce. O candelă ardea în mijlocul salei a cărei lumină creștea din ce în ce, din un punct ca vîrful unui ac într-un licurici, din licurici într-o flacără subțire și albastră, și cu cît flacăra creștea, cu atît vocile s-auzeau mai tare, tot mai tare... pînă ce deodată sala [este] iluminată și plină de un aer de diamant.» Se aud rîsete, zgomote, ca într-o sală de bal.

«...Și visa că toate sunt propriile lui închipuiri, clare ca-ntr-un vis limpede. El se simțea apăsat... dete paiele și lutul de pe față și se trezi într-o groapă adîncă — fără să știe cum, fără să știe cine-i el, și deasupra frunței lui cu închipuiri senine plutea sus, sus în cer, luna cea plină.

„*Cine* sunt eu?" fu cea întîi cugetare ce-i veni în minte. Mintea lui era clară, închipuirile erau ca formele concrete, vii și pline de viață... el avea o lume gata în capul lui de a cărei isvoare nu-și putea da socoteală... Se găsea cuminte... și... memoria, memoria era ceea ce-i lipsea. El închise ochii ca să rămîie în întuneric și ca neinfluențat de lumea de dinafară să cutreiere cîmpul aducerii lui aminte... Era ca un orizont negru și fără de sfîrșit... nimic, nimic... numai prezent avea... trecut de fel... sau unul atît de tenebros, încît nu vedea nimic pe el... departe, departe... ca și cînd într-o noapte neagră ca lumina din sticla cu cerneală... ai vedea undeva un foc arzînd...

Cer înnorat și negru... pămîntul și noaptea de nu-ți poți vedea mîna cu degetele ridicate ‹rășchiete› dinaintea ochilor... departe pare-că vedea în noaptea plană a sufletului lui o antică coroană de rege.»

Temîndu-se să nu înnebunească iar, Baltazar iese din mormînt. Întrebarea ce și-o pune oricine în chip firesc este: cine-i acest nou personaj? Este o nouă incarnație a faraonului Tlà? Este tot bătrînul nebun vindecat de amnezie și redevenit ceea ce fusese înainte, adică marchizul de Alvarez? Oricum, aici intră un nou element romantic, și anume bilateralitatea și migrația «magnetică» a eului pe spațiu de timp scurt, a cărui cea mai tipică expresie o găsim în *Amintirile d-lui August Bedloe* de Edgar Poe. Că acțiunea se petrece în Spania este și acesta un element romantic, însă de calitate senzațională, deoarece acțiunea în genere a scrierii romantice germane (în afară de teatru și poezie) se întîmplă, cînd se alege un teritoriu exotic, mai ales în Italia sau în Franța. *Novela svedică* pe care o tradusese în adolescență Eminescu după Onkel Adam avea și ea un erou spaniol, pe Don Caldero. Descrierea castelului are o notă halucinantă vădit hoffmanniană, totuși se simte înrîurirea senzaționalului de a doua mînă. Iată interiorul putred al castelului Lejonsnäs, spre a fi comparat cu cel ce va urma în scrierea noastră:

«Cînd intrarăm pe pragul mare și boltit, un aer rece și stricat ni veni înainte. Ici și colo căzuse părți din ornamentele de gyps de pe pereți, și mai multe cadre mari, zugrăvite cu olei, ce reprezentau vînători de urși, se pătase de mucegai... Vîrii cheia în broasca greoaie și cu ornamente nenumărate, care ducea în apartamentul consilierului de stat. Venirăm într-un antesalon, ornat cu multe portrete și picturi de școală olandeză...»

Numele eroului, Alvarez, este și de astă dată tipic literaturii fantastice și fatalistice, căci e între altele al eroului din *Le diable amoureux* de Cazotte, scriere cu mari înrîuriri asupra romantismului german.

Eminescu a dat scenei din subterana cu comori un înțeles simbolic de deșertăciune, sau mai degrabă de mizantropie, făcînd din Alvarez un fel de Timon Atenianul:

«El ieși din mormînt după ce tocmise la loc paiele și pămîntul, ca să nu se cunoască că el a ieșit din mormînt, și-ncepu să meargă încet prin cimitir... Ajunse lîngă mur... îl sări... și-ncepu să meargă spre oraș... Ajunse

într-o ulicioară strimtă, de a căreia amîndouă laturile se nalțau case negre și lungi cu ferestrele rotunde . . . Un turn de biserică lung, cu piatra lui mucigăită, acoperit cu olane negrite de vreme, cu ferești risipite și oarbe, cu o ușă masivă și veche de stejar ferecată c-o cruce de spijă lucrată în mii de podoabe de flori . . . El deschise c-o cheie mare și ruginită poarta, sui scările înguste în sus și intră într-o cămară nalt boltită, în mijlocul căreia se afla o masă de piatră sură și un scaun vechi, a cărui îmbrăcăminte de piele era toată ferfeniță . . . Numai luna se uita sperioasă pin fereasta veche, încuiată și fără obloane, care sămăna mai mult o găvăună de piatră de la o vizunic. Bătrînul sur se uită uimit la lucrurile ce-l înconjurau . . . un pas instinctiv îl dusese în această vizunie . . . el găsise cheia la sine . . . Un dulap vechi de lemn mohorît, lucrat cu fel de fel de sculpturi, era pe jumătate deschis, o candelă de sticlă roșie-închisă vărsa raze slabe de rubin în cămara pustie . . . el deschise dulapul . . . scoase un pergament vechi și-l desfășură dinaintea lui . . . Era o cartă a Spaniei. În un loc al ei era mînjită cu coloare galbenă ca aurul . . . El s-apropie de fereastă și se uită mult la locul mînjit.

— Hm! da, da! aici trebuie să fie visul vieții mele . . .

Și ca și cînd s-ar fi speriat de neîngrijirea în care lăsase dulapul deschis, aruncă iute pergamentul în fundul lui și-l închise iute c-o cheiță de oțel . . . Apoi începu să se primble prin cămară . . . O oală de flori numai cu pămînt era într-un colț . . . El [1] turnă pămîntul afară . . . sub el erau monede de aur . . . C-un fel de aviditate el legă banii într-o treanță veche și-i puse în sin . . . Toate ce făcea i se păreau firești și totuși dacă s-ar fi întrebat de ce le face nu și-ar fi putut da socoteală . . . Avea instinctul neconștiu a unui animal, care face tot ce-i de trebuință fără să știe spre ce scop.

El își tunse barba și părul c-un foarfece ruginit . . . deschise o ladă secularâ și mohorîtă . . . scoase din ea haine frumoase de catifea și se schimbă în ele . . . Scoase o oglindă din ladă și se admiră în ea . . . găsi un șip vioriu plin de mireasmă și-și stropi hainele cu ea . . . și cînd ieși din turnul vechi cu pălăria lui cu șnur de aur . . . cu bumbii lui de petre scumpe, cu inele de diamant pe degete, părea un gentilom bătrîn și bogat . . .

[1] În ms.: *Era.*

Merse în fața unui palat vechi, zidit într-un frumos stil maur, înaintea căruia se-ntindea o grădină de pomi în floare, înconjurată de un grilagiu de fier cu vîrfuri aurite . . . În bolta porții sună un clopot . . . I se deschise, portarul se plecă pînă la pămînt înaintea lui . . . El trecu pe o cărare lungă în umbra unei alei de castani, ajunse la scările nalte acoperite de un baldachin suspendat pe columne în forma lujerilor de crin, intră înăuntru . . . Sui repede scările acoperite c-un covor moale . . . intră într-o sală splendidă . . . a cărei tablouri de pe pereți se zugrăveau șters și neclar * în semiîntunericul luminei de lună. Pe-un jeț lîngă fereastă ședea o fată naltă și palidă, care la intrarea lui își întoarse mută capul . . . El s-apropie de ea . . .

— Voi sunteți, signor? zise ea încet . . . ședeți în fața mea . . . am să vă istorisesc multe . . .

Ochii ei mari și întunecați purtau în ei o durere fără de lacrimi . . . Uscăciunea lor teribilă trăda disperarea.»

Fata roagă pe bătrînul marchiz, căruia îi e destinată ca soție, s-o cruțe, căci iubește un cavaler tînăr și frumos. Marchizul consimte cu condiția să fie concediat chiar în acea seară, ca prezența fetei să nu-i răscolească iubireà. Cere trăsura să plece, hîrtie și condei și pe tatăl și vărul fetei (care e, pare-se, cavalerul în chestiune) drept martori la declarația de renunțare. Vine contele. Știindu-l sărac, marchizul se hotărăște să-i dea jumătate din averea sa ca zestre pentru doña Ana. Sosește notarul. Marchizul dictează actul de donație, fata și vărul îngenunchează înaintea lui, el îi binecuvîntează, iar contele vesel îi strînge mîna. Marchizul trece într-o odaie slab luminată, unde dormea într-un pat un bătrîn semănînd aidoma cu el și care visa că renunțase la mîna doñei Ana și că-i dăruise jumătate din avere.

«Visezi ceea ce eu am făcut, zise el încet . . . Cu atît mai bine . . . cu atît mai bine.

Coborî, se sui în trăsura care ieși din curte și-ncepu să zboare pe străzile lungi, apoi ieși în cîmp pe drumul de țară.»

Merse așa pînă la două după miezul nopții.

«Un castel vechi c-o grădină părăginită se nălța pe o coastă de deal . . . Părea mai mult o grămadă de pietre decît o zidire, cu murii ei risipiți, cu copacii morți <uscați>, pe a căror tulpină creștea generații tinere de arbori noi și subțiri . . . Era un parc ca o pădure verde <veche>, unde pe ruinele copacilor vechi și putrezi cresc cei noi și tineri . . .

Trăsura intră în curtea plină de ierbărie şi de huci sălbăticit, ajunse la scări . . . el îi dete drumul şi intră în înaltele şi surele sale ale castelului, cu pereţii reci de piatră patrată, cu mobile antice şi veştede, cu tablouri şterse şi mohorîte în cadruri de lemn negru . . . Astfel umblă bătrînul, c-o luminare de ceară într-un sfeşnic de argint, prin toate odăile largi şi deşerte, şi <cu> vise din bătrîni îl înconjurau ace'e portrete, care, serioase în cadrele lor, se uitau pare-că la el . . .

El ajunse într-o cămară naltă şi fără fereastă . . . Afară de uşa pe care intrase, nu mai era o alta . . . El închise acea uşă după sine, trase pe dinăuntru un drug de fier peste ea . . . s-apropiă de un părete de piatră pătrată şi împinse într-un loc cu mîna . . . Păretele de piatră se-ntoarse ca-ntr-o ţiţînă . . . el ţuşni iute cu luminarea pin crăpătura deschisă şi se trezi cu luminarea-n mînă asupra unei scări ce ducea în jos . . . El întoarse păretele la loc . . . şi coborî scările ce sunau tîmpit sub paşi . . . un aer bolnav îi îngreuia pieptul . . . Ajunse în o suterană mare . . . De jur împrejur erau boltiri în muri, în care erau statui de piatră . . . chipuri de cavaleri îmbrăcaţi în fier . . . ce se uitau cu ochii lor reci de piatră la el . . . O manta era spînzurată-ntr-un cui . . . într-un colţ era o bute aşezată pe tălpi, de mult putrezite, şi o cupă de argint alături cu ea . . .

El scoase cepul de la bute . . . Nu curgea nimic . . . Desigur că cămaşa prinsă asupra vinului era foarte groasă. El bägă o spadă în bute şi ţinu cupa . . . Un vin ca chihlibarul transparent . . . mirositor curse din bute . . . El o astupă, îşi apropie buzele de acel lichid vechi . . . şi beu paharul întreg . . . I se cutremură corpul de plăcere . . . Părea că chipurile de piatră începeau a se legăna pe piedestalele lor balanţînd cu mînile, apoi el se culcă pe manta la pămînt ca să privească . . . Statuile de piatră se coborîră şi-ncepură să joace în pivniţă, şi sub greoaiele lor tălpi de granit urla cerul suteranei . . . Mai stîngaci decît urşii se-nvîrteau ţipînd şi strigau şi se certau . . . Hopp ! hopp, zupp, zupp ! Şi-şi legănau taliile lor ţepene, şi-şi mişcau picioarele lor, şi ochii lor de piatră se-nvîrteau uscaţi şi morţi în încoifatele lor capete.

— Să trăiască Almanzor, striga unul . . .

— Să trăiască, răsunară suteranele . . .

Părea c-o mie de glasuri răspund la exclamarea lui, simţeai că eşti într-un labirint de suterane, la care aceasta era

numai tinda . . . Ropotul înfricoşat al cavalerilor de piatră, strigătele lor sălbatece, turbarea lor înfiorătoare îl făcu pe bătrîn să se-nfăşure-n mantaua lui . . . El nu zicea nimic . . . dar ei însă observase <nici observau> prezenţa unui om viu . . . Părea că el a murit, sau că nu e de fel şi numai ei sunt.

Apoi vorbele lor deveniră din ce în ce mai încete, mărunte, ţăndărite . . . ei povesteau de păreai a auzi glasuri de babe noaptea pe prispă . . . poveşti în care se desfăşura înaintea < sufletului > auditorului toată istoria cavalerismului Spaniei . . . şi tot mai molcom, mai molcom auzea bătrînul glasurile lor şoptitoare, pînă ce nu mai auzi nimic . . . El adormise.

A doua zi se sculă, luminarea însă era un muc numai, în sfeşnicul cel de argint, ce ardea abia . . . El găsi pe masă o legătură de chei şi topite multe [mucuri] de luminări de ceară galbenă . . . Aprinse unul de unul ce era să se stingă, luă cheile şi deschise o uşă ce ducea într-o suterană alăturată. Ţinea lumina în aer cu braţul distins . . . Lăzi cu grămezi de argint erau în colţurile acestei suterane fără vo răsuflătoare . . . Argint, argint . . . el merse mai departe . . . Deschise o altă uşă . . . Lăzi de aur grămădit luceau slab în lumina cea roşiatică a făcliei de ceară . . . El s-apropie . . . Erau monete foarte vechi, din cele mai deosebite neamuri. Unele bătute de romani încă, altele de mai încoace, însă toate vechi . . . El merse înainte . . . deschise o altă uşă şi acolo găsi mici sicrie pe polițe de fier pline de pietre scumpe. Diamante într-una, rubine şi smaragde într-alta . . . şi o ladă plină de cele mai frumoase mărgăritare . . . Atotputernicia omenească era strînsă-[n] suterană . . . Mai deschise o uşă şi . . . şi zări un sicriu acoperit c-o pînză albă . . . El dete pînza într-o parte . . . O ţeastă goală cu gura rînjită se strîmba pare-că la el . . . „ Ce te strîmbi, gîndi el mînios . . . Ca şi cînd eu nu ştiu că ăsta-i sfîrşitul omnipotenţei omeneşti?" »

Simţiri întunecate îi tulbură pieptul, e cuprins de o imensitate de dorinţe:

« — Ah, zise el încet, lume, am prins colţul fericirii în mînă. Am aur . . . »

În faţa ţestei el declamă, făcînd elogiul aurului căruia îi datoreşte *tot:*

« . . . Tot, tot ! Mărire, renume, coroane chiar . . . plăceri . . . şi ceea ce plăteşte mai mult . . . dreptul şi pu-

tința de-a dispreţui lumea întreagă. Ce costă inocenţa unui copil? pot întreba eu... ce, iubirea unei mame pentru copilul ei ucis, ce, onoarea unui tată ofilit prin ofilirea fiicei sale... mi s-ar şopti nume <sume> mari... mari pentru ei, nu pentru mine... Ce costă absoluţiunea bisericei pentru mine <crimă>... o mînă <sumă> mare, dar o mînă <sumă>... Ce este <costă> mila lui Dumnezeu... s-o scoatem la vînzare... Ce, îndulcirea diavolului, ce, iubirea poporului, ce, gloria, ce costă opera unui geniu cu care să-mi eternizez numele meu... Toate, toate sunt de vînzare... El rise crunt. Ecoul boltelor răspundea cu clocot la risul lui cumplit, şi cranul cel mort parcă rînji din sicriu... Iată-mă dar în vîrful lucrurilor omeneşti... Ce-aş fi eu fără tine, metal rece şi mort? Un cerşitor pe ulițele Sevillei... Ce sunt cu tine? Tot ce voi... Ce este în tine? Nu pot afla un răspuns din mutul <sunetul> tău... Ce este în tine? Este amor? Nu... unde-i?... E amiciție, mărire, geniu? Nu... căci nu-l văd... Şi totuşi eşti tot... tot...»

Acum se va preciza dedublarea marchizului. Adormitul se va scula, se va mira de fapte pe care pretind alţii că le făcuse, va alerga într-un suflet la castelul său, unde se află însă celălalt, şi se va lupta cu chipul său propriu în alt exemplar. Amănunţit, lucrurile se vor petrece astfel: în vreme ce unul declamă în subterană, marchizul Alvarez de Bilbao se trezeşte de dimineaţă în casa contelui după acel vis ciudat pe care n-avea de gînd să-l înfăptuiască. Intră în sala unde toată familia era adunată la masă. Contele se miră că-l vede aşa de curînd întors de la ţară şi-i mulţumeşte încă o dată pentru danie. Marchizul protestează, afirmă că a visat numai ceea ce se pretinde a fi făcut şi, aducîndu-i-se pergamentul, declară semnătura falsă. Cere trăsura, i se spune că plecase cu ea. I se aduce în cele din urmă o trăsură de poştă.

«Trăsura şi servitorii venise cu el de cu sară acolo. Se cruciră cînd îl văzură apărînd într-un al doilea exemplar.

— Am venit eu asară cu voi la ţară?

— Venit, marchize...

El sui iute scările... intră în apartamente... Găsi portofoliul lui propriu pe masă, pe care ştia că-l avuse în oraş... „D-zeu cu mine! gîndi el... Ce-nsemnează

asta?...“ Căută urme de om străin pin toate odăile... Nimic... Ajunse doar la uşa apartamentului din urmă. Ah! acea uşă era închisă de o sută de ani. Broască ruginită... Apoi se cunoştea că nu îmblase nimenea...

Toată ziua aceste cugetări nu-i putură ieşi din minte.

Sara, după ce închise uşa după sine, se puse-n dreptul oglinzii şi privi lung la el însuşi... ca să vadă de-i el ori de nu mai e el... El începu să ameninţe cu degetul chipul din oglindă rîzînd şi strîmbîndu-se... „Ha! blestematule! mă persecutezi, ai? faci sinete în locul meu... mă bagi în datorii, hoţule?...“ Chipul din oglindă ameninţa şi el cu degetul, dar pare-că se uita serios şi parcă strîmbăturile lui erau de nebun... „Ce-i asta, gîndi marchizul speriat... Eu rid, şi el se uită serios la mine!...“ El rise tare ca să se încredinţeze că chipul din oglindă e umbra lui... şi chipul ridea... dar cum... D-zeul meu! Un ris satanic, nebun...

— Oh! Oh! strigă marchizul, aici e mai mult decît umbra mea...

Apucă o spadă lungă şi-ncepu să manevreze pe lîngă oglindă. Şi chipul manevra c-o spadă...

— Ieşi dar, zise el vînăt de turbare, ieşi, umbră, să mă lupt cu tine... Să vedem cine-i marchizul Bilbao, eu ori tu...

Oglinda se-ntoarse în ţiţini şi un chip uscat ce era marchizul însuşi într-un al doilea exemplar se arătă dintr-un gang înfundat în muri...

Spadele lor se încrucişară... amîndoi suri... amîndoi serioşi şi iuţi... Trăsură cu trăsură acelaşi om ce se lupta cu el însuşi... Dac-ar fi căzut unul din ei... n-ar fi ştiut care a căzut... se părea că marchizul se luptă cu chipul lui propriu ieşit din oglindă.

El căzu străpuns drept în inimă... Şi umbra din oglindă începu a ride... Apoi luă cadavrul... îl aruncă după oglindă... o repezi la loc ca pe-o uşă... şterse sabia de sînge şi se puse pe jeţul unde cel mort şezuse c-un cart de oră-nainte...»

A doua zi, primind mustrări de la conte şi actul de donaţie înapoi, noul marchiz de Bilbao scrise un bilet doñei Ana, înapoindu-i pergamentul. Acum, «avea în mînă cheia voinţei omeneşti, putea să producă orce mişcare i-ar fi plăcut. Bucurie, invidie, durere, iubire, ură... „Va să

zică te am în mînă, quintesență a mișcărilor istoriei... avere. Tu, reprezentant al puterilor omenești și al puterilor naturii.“» Curînd avea cel mai frumos palat din Madrid, saloanele sale erau populate de lumea cea mai elegantă a țării, iar femeile frumoase, auzind de fabuloasa sa avere, vor să pună mîna pe ea, căutînd să intre în grațiile marchizului. Între ele strălucea Ella, cea cu «fața de marmură, cu părul de aur cenușiu, cu ochii mari, în care cerul se-namorase... gîndeai că universul înstelat se uită asupra pămîntului numai de dragul ochilor ei... Și mînile ei de crin și umerii ei de zăpadă... Un poem.» Numele și exaltările par a proveni din *Ella* lui Al. Depărățeanu:

Și belă, grațioasă, ca astra tremurîndă
Ce spuntă-ntîi pe ceruri, era Ella de blîndă,
Din ochii ei azurul tot sufletul răpea,
Din buză-i toată vorba «amor, amor» zicea.

Bătrînul întinerește văzînd-o. Odată la un sfîrșit de bal marchizul îngenunche la picioarele ei și-o întrebă dacă îl iubește.

«— Ella! zise el[1], mă poți tu iubi... mă iubești tu?

— De mult, de mult! șopti ea abia auzit...

— ... Tu minți!

— Mint? Ce m-ar fi făcut să mint?»

Marchizul răspunde că înrîiurirea magică a averii sale, pe care n-o mai are, căci s-a risipit. Din milionul ce i-a mai rămas îi dă ei jumătate, spre a o pune în libertatea de cuget de a decide asupra inimii sale. Ochii Ellei fulgeră de indignare. Ea nu-l iubește pentru bani, renunță la el, deși îl va iubi în veci. Marchizul îi lasă tot milionul într-un portofoliu, cu act de danie în regulă, și iese spre a-i da putința să hotărască. Ella ia cu aviditate portofoliul și fuge. Cînd marchizul reintră, constată trist că aurul nu poate orice. «Mîne orașul va ști că sunt un cerșetor... Un cerșetor bătrîn înamorat de chipul unui angel.» A doua zi îi vin o sumedenie de scrisori. Femeile îi cer înapoi biletele de dragoste, amicii se scuză că nu mai pot avea onoarea etc., într-un cuvînt îl părăsesc toți. Cîteva nopți marchizul nu poate să doarmă, însetat de iubire și de

[1] În text: *el lui*.

fericire. Văzuse că «aurul e izvorul fățăriei ș-a minciunii...»

«— ... O, aur, aur <amor, amor>, șopti el adormind...

Simțea iar nebunia cuprinzîndu-i sufletul... simțea iar sufletul constrîngîndu-i-se <contrăgîndu-i-se> într-un grăunte de jăratec.»

Întunericul îl cuprinse și «se <nu> simți nimic... nimic...».

Probabil cîteva veacuri mai tîrziu și în Franța, ne aflăm într-un paraclis negru și înalt, în mijlocul căruia se află un catafalc cu un sicriu. Asupra sicriului este aruncat un lințoliu de catifea neagră cusut cu stele de aur. În noaptea solitară arde o singură făclie, nici un preot nu murmură rugăciunile morților. O ușă de spijă se deschide și intră o doamnă înaltă cu un văl de dantelă pe față, urmată de un bătrîn. Prințesa — așa i se spune — deplînge moartea celui din sicriu («Ah! copilul meu... astfel se sfîrșește o viață de om...»), bătrînul însă îl socotește pe acela «om fără inimă, care desprețuia femeile, căruia moartea-i părea o mîntuire... om superstițios, mîndru, sărac... nebun c-un cuvînt». Femeia ridică colțul lințoliului și «descoperi un frumos cap de marmură-nvinețită» cu «un suris de nespusă beatitudine» pe buze.

«— O, Angelo! zise încet, ai știut tu ce-i amorul, ca să-l desprețuiești?... Ți-a mîngîiat vodată urechea acele dulci și întunecoase flori ale nopții, vorbele de iubire, desmierdările unei femei... a bătut vodată la fruntea ta acele bătăi line, sărutările, pe care o gură umedă de femeie să le bată spre a afla cari gîndiri sunt acasă... ale amorului, ale dorinței, ale durerei?... Ah, sărmană frunte <ființă> solitară, te acopăr cu flori... dormi! dormi!

Ea pusese mînile pe fruntea albă și moartă... El suridea în sicriul lui cu zîmbetu-i mort și sfînt...»

Se aude gălăgie afară. Cei doi ies repede pe ușa de spijă. Doctorul Dreyfuss și un ins care pretinde că Angelo nu-i mort intră discutînd cu aprindere. Paraclisul se umple de oameni. Cu toată împotrivirea doctorului Dreyfuss, celălalt dă jos lințoliul și ordonă ca mortul să fie dus acasă în patul lui. Popa își face cruce, dar nu se amestecă fiindcă luase banii pentru înmormîntare cu anticipație.

« Cui-i era ciudat în astă împrejurare . . . era mortul însuşi. El auzea vorbindu-se împrejurul lui, vedea cu ochii închişi bolţile gotice ale paraclisului şi făclia de ceară albă de la capul lui . . . dar i se părea că totuşi nu va fi decît o închipuire . . . I se părea şi-i plăcea de a fi mort . . . gîndea că e-ntr-o altă lume şi nu pricepea cearta pentr-un cadavru . . . »

Simţea atingerea femeii, apoi « i se părea că e-ntr-o cîmpie lungă şi deşartă . . . că sicriul stă singur sub bolta cerului, că universul se coboară şi-l plouă cu stele . . . astfel încît, acoperit cu ele, el nu mai vedea cu ochii decît ţăndări de aur, ce căzuse pe ochi . . . » Vedea pe mamă-sa plîngînd la fereastră, apoi . . . nimic.

« După acest interval de întuneric, el văzu iar cei patru pereţi tapisaţi cu flori albastre ale odăii lui, părea că era în pat . . . că vechiul orologiu zingăneşte încet şi monoton în perete . . . i se părea că vede o umbră-n fereastă împletind, şi el auzea parcă ciocnirea undrelelor, şi portretele din pereţi se uitau la el atît de familiar . . . ca nişte vechi cunoştinţe de pînză . . . apoi gîndea să mişte mîna, dar nu putea . . . să strige, dar era peste putinţă . . . şi umbra diafană din fereastă cînta încet, cu glasul plîns, un cîntec de leagăn, pe care el îl auzise ades cînd era mic . . . îi venea să plîngă.

— Mamă ! strigă el . . .

— O, trăieşte ! trăieşte ! auzi acum tare. »

O lipsă de cîteva pagini aduce o întrerupere a acţiunii.

Mai tîrziu, într-un salon, prindem un dialog între Angelo şi o femeie care îl iubeşte într-un chip prietenesc şi matern. Tînăra şi frumoasa femeie, căreia Angelo îi zice « mamă », vrea să însoare pe fostul mort cu o fată frumoasă, dar întîmpină împotrivire.

« — Un lucru mă miră, zise ea purpurie ca o roză, de unde am luat acest rol de mentor pe lîngă tine? . . . Afară de aceea mă mir de amorul ce-l am pentru tine. Este o simţire ciudată . . . Pare c-aş fi femeia ta, dar de mult, de mult, ori pare că-s muma ta . . . În sfîrşit, e o simţire dulce şi familiară . . . Amantul meu n-aş suferi să fii . . . şi cu toate astea te iubesc . . .

— Să-ţi explic *eu* această simţire? . . . Îmi pare ades că noi am mai trăit odată şi că eu te-am iubit c-un amor nebun şi copilăresc . . . Visez ades şi în fundul visărilor

mele văd Egipetul cu toată măreţia istoriei lui şi îmi pare c-am fost rege şi c-am avut o femeie frumoasă, ce se numea Rodope, şi că acea femeie eşti tu . . .

— Şi mie îmi pare c-a fost odată un om tînăr şi că acest om a fost nebun şi că acela eşti tu . . . Adică <Adio,> copilul meu ! Mai vrei o guriţă?

— Ş-o mie, Rodope !

O, perdelele ! Cîte ascund ele . . .

— Va să zică de azi înainte sunt o bătrînă matroană de patru mii de ani . . . o respectabilă mumă — zise ea ridicîndu-se şi făcînd o mutră întunecoasă . . . Adio ! . . .

Apoi sări uşoară ca o gazelă şi se pierdu în zgomotul societăţii . . .

„ Ciudată copilă", gîndi Angelo. »

Angelo se simte bătrîn. Întîlnindu-se cu doctorul de Lys, acela îl întreabă dacă crede în spirite. El e membru al societăţii mistice « Amicii întunericului » şi, fiind om cuminte, dă oarecare greutate misticismului. Rodope roagă şi ea pe doctor să-l ia pe Angelo la club, spre a-l vedea odată îndrăgostit.

« . . . Doctorul deveni grav şi solemn . . .

— Angelo, zise el încet, te vom introduce între amicii întunericului. Mă vezi în societatea oamenilor veseli < vesel >, cu fruntea senină . . . Nu sunt astfel totdeuna. Îţi voi arăta singura realitate a vieţii, îţi voi arăta adevărul scris în palmă . . . plăcerea. Amicii întunericului sunt amicii voluptăţii sufleteşti . . . Vei vedea cu ochii minţii tale ceea ce n-ai mai văzut niciodată . . . vei bea viaţa ta în o mie de picături de lumină şi de sălbatice simţiri . . . vei trăi . . . Este asta trăit, cum trăieşte lumea? Cu sufletul gol, cu suferinţele şi bucuriile lor meschine, cu nimic suspendat. Dacă suntem nimic, cel puţin de acest painjeniş al gîndirii noastre să se acaţe toată lumina şi tot întunerecul, cerul şi iadul, deliriul şi desperarea. »

Toată atmosfera din societatea mistică « Amicii întunericului » aduce a scriere senzaţională:

« Sania zbura pe stradele mari < ninse > şi largi ale oraşului, în aer clipea, ca o pleavă [de] diamante, cîte un fulg de ninsoare, luna trecea ca[1] floarea chihlibarului pin nourii vineţi, închegaţi p-ici, pe colo în bucăţi rupte şi

[1] În text: *în*.

negre, răriți și desfăcuți pe alte locuri în fișii și-n trențe de argint, deasupra cerul cu bolta lui oțelită, pe stradă în urma săniei se desemnau urme-n omăt, ca și cînd gerul ar fi trecut lung, lung pe o podeală de tei... zurgălăii cailor de la sanie zingăneau în răstimpul tropătului cailor, și în sanie, înveliți în blane de lup cu față de postav masliniu, era doctorul de Lys, cu urechile-nfundate într-o căciulă de jder, și Angelo, a cărui blană se ținea abia de umeri, încît pieptul era neacoperit de ea, așa cît asupra-i flutura o mare legătoare de gît ce flutura triumfătoare-n vînt... Pe cap, o pălărie naltă de castor și fața palidă lăsată-n voia răcelei și a fulgurării fulgilor de ninsoare, care-i păreau o binefacere în amețeala sufletului său. Ochii erau legați c-o batistă de mătasă neagră. Unde se ducea sania el n-o știa... În fine, ea intră pe o poartă într-o ogradă solitară îngrădită c-un gard putred de mult, deasupra căruia stăruia în șiruri dese și vii, ca un val nestrăbătut, răurusca desfrunzită, neagră, ghemuită cu miile ei de ramuri încîlcite de-a lungul gardului... În mijlocul gardului era o casă cu două caturi, a cărei var era negrit de ploaie și vînturi, peste a cărei ferestre erau închise obloanele și nici pin una din ele nu se strevedea o rază de lumină... Coborîră la scara intrării... nimeni nu le ieși înainte...»

Doctorul duse pe Angelo de mînă, deschise și închise după el ușa cu cheia, coborîră apoi în jos pe o scară. Atunci ridică legătura de pe ochii lui Angelo.

«Acesta se trezi sub o boltă, a cărei muri erau ca de cărbuni unși cu untdelemn, adică negri ca cerneala și străluciți, și în mijlocul bolții lucea o lampă clară ca de diamant, care da o arătare și mai păienjenită și mai aspru zugrăvită colțurosilor muri și netezilor bolte...

— Unde suntem? zise Angelo.

— În peștera demonului amorului, zise de Lys încet... Sună din acest clopoțel de metal și strigă: Abracadabra...»

Angelo sună de trei ori.

«...ca din pămînt, văzură un băiet frumos, palid ca suprafața mărgăritarului, cu ochii în bolți mari, negri, cam turburi de <dar> adînci, cu părul care-i curgea în vițe negre și strălucite deasupra umerilor, cu pantaloni strimți asemenea ciorapilor de mătasă neagră... în genere toate hainele îi erau strimt lipite de corp, încît

formele cele mai frumoase, asemenea ale unei statui, erau îmbrăcate cu acest tricot de mătasă. Pe cap avea o pălărie de catifea viorie c-o pană roșie... Mînile lui de zăpadă purtau o vargă...»

Androginul întrebă pe Angelo ce vrea și el ceru ca încăperea să se prefacă într-un salon.

«Deodată murii se-ntoarseră ca-n țițini și dispărură și se prezintă o sală frumoasă cu covoarele moi, cu mari candelabre de argint... cu mobile îmbrăcate-n catifea vișinie, cu mese de lemn de nuc lustruit... Un cămin de marmură cu focul arzînd era-ntr-un colț al salei...»

Angelo, încălzit («Misticismul era elementul lui»), întreabă pe «demon» cum se numește și acela răspunde «surizînd c-o fireasc equivocitate» că Cezar sau Cezara, după voință. Angelo cere o sărutare:

«Cezar se uită rece la el...

— Asta nu stă în contractul ce l-om face, Angelo... faptele mele stau la dispoziția ta, ființa mea nu. Trebui să-ți cîștigi afecțiunea mea... Vom vedea de-o vei fi în stare, frumosul meu copil...»

Angelo, vrînd să vadă puterea magică a demonului, cere schimbarea încăperii în sală de bal.

«Demonul ridică varga... pereții se dederă-ntr-o parte și deodată din toate laturile se văzură sale, cu pereții îmbrăcați în atlas alb ca omătul cusut cu frunze verzi întunecate și cu flori vișinii și strălucitoare... În candelabre mari ard luminări de ceară ca zahărul, cu flăcări diamantine... Aerul salei e argintat, cald de miroase, strălucit de oglinzi cu pervazuri de marmură neagră...»

Fete frumoase trec dantînd.

«Pintre ele, tineri în haine negre, cu veste cu floarea ca crinul <veste în floarea crinul[ui]>, cu mănușe ca mărgăritarul, cu botine radioase și cu bumbi de diamant la manșetă. Prin bolțile ce reprezentau locul ferestrelor lipsinde erau trepte cu oale de flori proaspete și înfrunzite*, care împleau c-o dulce răcoreală sala, într-un loc era un joc de ape care sticleau ca [argintul] izbucnind în sus și recăzînd în bazinul lor de marmură albă în snopuri înalte de fire de diamant...»

Angelo privea cu mirare, din jilțul său, această primăvară în fundul pămîntului. Toți amicii întunericului purtau cîte o mică jumătate de mască de catifea, acoperind

fruntea şi nasul. Unele fete tinere erau însă fără mască. Totuşi Angelo se plictiseşte şi cere Cezarei să organizeze un concert, o dramă, ceea ce aceasta înfăptuieşte, făgăduindu-i şi un rol.

« Un părete din fund îşi ridică [atlasul] zapada sa înflorită cu roze de pustie <jeratic> şi se văzu o scenă, a cărei culise reprezentau arbori şi tufişe de-o tinără şi mustoasă verdeaţă, iar[1] fundul <fondalul> reprezenta un deal îmbrăcat în pădure de mesteacăn, un riu curgea alene pin sălcii plîngătoare şi în vîrful dealului se-nălţa un castel vechi acoperit cu plăci [de] fier, a cărui muri colţuroşi erau însemnaţi de lună . . . Pe scena ce reprezenta grădina acelui castel, cu straturi nalte de flori, cu boschete tainice şi cu şiruri de trandafiri, ieşi Cezara într-un domino negru a cărui glugă era lăsată pe spate . . . »

La vederea ei, Angelo e cuprins de un sentiment ce n-are nimic meschin:

« . . . era o simţire tare şi furtunoasă ceea ce-i mişca inima . . . i se părea că, dac-ar fi iubit pe acel demon, n-ar fi fost în stare să-i zică o vorbă de desmierdare, un nume dulce, care s-o compare c-o floare, or să găsească plăcere în primblări romantice la lună.

„ Ah! gîndi ele în sine, asta nu-i amor, asta-i înălţare peste firea mea proprie . . . este simţirea stejarului cînd creşte . . . a leului cînd se tologeşte-n soare, a calului arab cînd sforăieşte-n faţa inundaţiunii < incendiaţiunei > de care fuge . . . Pare-că dac-aş stringe[-o în] braţe aş omorî-o, dac-aş săruta-o, i-aş sîngera buzele tinerei <tiranei> mele . . . O urăsc . . . dar o urăsc de mor . . . “»

Cortina cade. De Lys cheamă pe Angelo pe scenă. Fete în tricouri de mătase, care jucau roluri de paji, se anină de gîtul tînărului, dar el se desface de îmbrăţişările lor, se îmbracă în tricou negru şi pourpoint de catifea neagră, cu manta aruncată pe umeri şi joacă apoi rolul unui cavaler tînăr de care-i înamorată o regină. Pe regina o joacă Cezara. Regina-i vorbeşte cu aprindere, el răspunde rece şi măsurat, ea face un gest intenţionat, el o crede în pericol şi o ia în braţe. Îmbrăţişare şi sărutări aprinse. « — O! te iubesc, şopti ea cu turbare . . . nu vezi tu cum turbez de amor şi de dorinţă, frumosul meu copil! » El

[1] În text: *iar în [fund se vedea]*.

strigă să se lase cortina, spre a nu se face de rîs faţă de public, apoi se desface din îmbrăţişare şi înjghebează o declamaţie focoasă, dar mîndră, într-o poză de fier, nemişcată. Cortina cade. De Lys prinde în braţe pe Cezara aproape leşinată. « — Ce frumos e! . . . murmură ea zimbind, atît de trist, atît de resignat, cu atîta amor totdeodată. » Ostenit, Angelo trece în cabina lui; atunci Cezara îl cheamă la ea şi-l roagă s-o dezbrace.

« El îi descheia corsetul. Zapada umerilor ei se ivi splendidă de sub rochia albastră . . . El îşi bagă mînile între sînii ei . . . Ea răsufla greu şi se-ntoarse c-o ochire rece la el . . .

— Aide! nu fi copil . . . Vino ici la picioarele mele . . . Îngenunche . . . Scoate-mi botinele şi ciorapii.

El nebunea. Lacrimi de turbare îi împlură ochii cînd simţi în mîna lui acel picior gol, neted, mic . . . el îl apropie de gură . . .

— Mă iubeşti tu, Cezara, zise el încet . . .

— Nici prin gînd nu mi-a trecut . . . Aide, dispreţuitorul femeilor . . .

Şi bucată cu bucată el îi luă hainele. Pînă ce tremurîndă ea rămase goală, reflectată de oglinda cabinei . . . Ochii lui se primblau şi cuprindeau cu sete acel corp de marmură, ar fi voit s-o prindă-n braţe . . . dar o mişcare rece a mînilor ei îl opri.

— Sunt demonul amorului, nebunule! De ce te-njoseşti înaintea mea . . . »

Cezara se dedă faţă de Angelo la nişte gesturi îndrăzneţe de pasiune. Apoi se îmbracă iute în hainele cu care fusese el pe scenă.

« — Ce frumoasă eşti astfel . . .

Era un paj frumos şi melancolic, un Hamlet-femeie . . .

— Astfel mă joc cu tine . . . ca tigresa cu prada sa . . . Căci eşti prada mea, Angelo . . . fiecare sărutare a mea va fi un voluptos martiriu pentru tine . . . fiecare-mbrăţişare, un gînd de întunecoasă şi dulce durere . . . Asta-i voluptatea cea crudă a chinului . . . aşa voi să mă iubesc. »

Femeia vampirică scoate pe Angelo din club, legat la ochi.

« . . . Afară aştepta o sanie, a cărei cai băteau pămîntul de nerăbdare . . . Cezara-l apucă pe Angelo-n braţe ca pe un copil, îl aruncă în sanie, într-o blană mare, sări

și ea lîngă el, înfășă blana împrejurul lor amîndurora... Caii începură a zbura și ei erau învăluiți ca-ntr-un cuib pufuit de vrabie, își scoteau capul numai cînd voiau... Ca și cînd ar fi fost acasă-n pat sub o plapomă de pene trasă peste capete... astfel li era lor acuma... Ea se juca cu el, îl stringea-n brațe,-l desmierda ca pe-un copil, or ca pe-o pasere, pe care ar omorî-o stringînd-o și desmierdînd-o. Și fața ei netedă, plină, dulce s-alătură de fața lui, el simți ca și cînd i-ar fi șters fața c-o catifea, gura ei se lipea de urechea lui...

— Sunt demonul amorului, zicea încet, sunt un drac, s-o știi, s-o știi... Mă prind de tine ca iedera de stejar, pînă ce corpul tău se va usca în îmbrățișările mele, cum stejarul se usucă supt de rădăcinele iederei... Te nimicesc, voi să-ți beau sufletul, să te sorb ca pe o picătură de rouă în inima mea însetată... îngere!

Ea-l înlănțui cu brațele și cu picioarele... îl stringea tare la pept, ca și cînd ar fi voit să-l sfarme... ca și cînd n-ar fi voit ca peptul ei să se îmfle... Sîngele lor ferbea ca mustul îngropat în pămînt... li se părea c-ar fi țișnit pin pori și dacă ea și el ar fi avut rane la peptul lor... desigur că în acest moment de viață concentrată sîngele lor ar fi comunicat reciproc ș-ar fi concrescut organismele lor ca doi trunchi de copaci...»

Angelo cade cu totul în stăpînirea Cezarei.

«El se zbătea în brațele ei ca turturica în ghearele vulturului și părea asemenea mielului care caută cu gura lui gura lupului spre a-l săruta, căci nu-l cunoaște și crede că-i cînele. Astfel el, în slăbiciunea sa copilărească, căuta fără de voie gura ei...»

Cezara își dădea seama de «amorul» lui. «L-ar fi putut omorî acuma fără ca să reziste, fără ca s-o simtă chiar, atît era cuprins de iubire... așa cum fluturul s-aruncă-n foc... așa cum efemeridele mor în atingerea lor amoroasă.» Ea duce pe Angelo acasă beat de amor, îl dezbracă, îl suie în pat, îl mîngîie, îi pune o roză pe gură și-și mărturisește sieși dragostea, satisfăcută că în vreme ce ceilalți bărbați erau agresivi, dulci, complementatori, afectați și lăudăroși, acesta se voiește iubit și-și lasă sufletul frămîntat de cugetările și îmbrățișările ei, ca o bucată de ceară. Angelo se trezi a doua zi obosit «ca și cînd l-ar fi bătut măr și l-ar [fi] învelit apoi într-un cerșaf ud și rece... Avea friguri.»

«Trebuie să fug de ea... trebuie să fug de ea... căci dacă m-ar omorî numai n-ar fi nimic... dar are să mă tortureze, are să-mi omoare nerv cu nerv, gîndire cu gîndire, bucată cu bucată din creierii mei s-o muia sub sărutările ei... Ah! și cum știe femeia asta a săruta... te trec fiorii... cu fiece sărutare mori, spre a învia și-a muri din nou sub o alta... Dac-aș fi fost îmbrăcat în cuirasă de fier și m-aș fi luptat în turnir, corpul nu mi-ar fi atît de zdrobit ca sub îmbrățișările... Într-adevăr, pare că s-a lipit de mine și mi-a supt prin toți porii ei sîngele din carne, sucul din nervi, puterea din mușchi...»

Se privi în oglindă, văzîndu-se palid și mai frumos, își încălzi mîinile reci la flacăra de spirt de viorele și «ieși în grădină să se primble pin cărările ninse, pin arbori desfrunziți, cu ramurile-ncărcate de omăt». Hotărît să fugă de demonica femeie, primi, către seară, invitația lui de Lys de a merge la club, cu condiția să nu întîlnească pe Cezara. E dus iar legat la ochi, lăsat singur într-o odaie. Cînd își scoase legătura, «se afla într-un cabinet mic, tapisat cu negru... Un cămin de marmură roșie cu foc, o oglindă în părete, covoare moi pe jos, o masă c-un sfeșnic de argint, două jilțuri cu sprijoane nalte.»

Spre mirarea lui, intră Cezara, care, înțelegînd că dragostea ei îl obosește și că vrea un mod calm, se oferă să-i găsească ceva potrivit și cheamă «exemplarul nostru de crin, care de ieri oftează după Angelo». Cezara părea acum îngerul milei și al îndurării.

Vine Lilla, fată gingașă și naivă, în stare să spună multe «nerozii dulci». În vreme ce Angelo sta în jilț, întors spre sobă, nevăzut, Cezara vorbește cu Lilla despre el și face pe fată să-și vădească dragostea și drăgălășenia ei. Pretextînd apoi că se duce să cheme pe Angelo, pleacă, încuind ușa cu cheia. Angelo iese de după jilț, îngenunchează înaintea fetei. Urmează o conversație plină de gingășii și dulcegării. Își caută unul altuia în sîn butonul de diamant de la manșeta lui Angelo, apoi: «El stinse lumina și un întuneric[1] adînc acoperi suspinul lor de amor».

«Pe cînd Lilla și Angelo erau într-o stare dezordinată, unde hainele parte căzuse de pe ei, parte atîrnau în toate părțile și ei pe jumătate goi dormeau strins îmbrățișați pe

[1] În text: *și în întuneric.*

sofă, gură-n gură, intră Cezara c-o lampă în mînă în casă şi se uita la ei... Ea era palidă, serioasă, tristă... Ţinea în mîna ei un cerşaf alb şi mirositor şi-l aruncă peste mire şi mireasă, apoi se puse-n faţa focului şi se uită multă vreme în ultimele urme a jeraticului. Ochii ei se umplură de lacrimi... apoi se sculă repede, ridică colţul cerşafului, descoperi capul lui Angelo şi-i sărută fruntea:

— Ai să-mi plăteşti tu asta, copilul meu, ai să mi-o plăteşti!

Apoi ieşi din cabinet.

A doua zi Lilla umbla cam pe lîngă pereţi şi nu i se uita nimărui în faţă... Angelo era de-o paloare umedă, ochii erau turburi şi suri şi pierduse < turburi şi moi în cap şi pierdură > din demonica lor strălucire.»

Lilla îi explică cum venise în clubul «Amicii întunericului». Îl văzuse în salonul doamnei N., se îndrăgostise de el, şi de Lys, bănuind aceasta, o adusese aci. Lilla îşi concepe fericirea dragostei în chip burghez, aşa:

«...Iată tabloul ce mi-l zugrăvesc... Dimineaţa, cînd vei dormi încă, te-oi săruta pe ochi şi te-i scula... apoi ţi-oi aduce cafeaua şi cămeşa cu butonii puşi şi ciorapii, halatul, fesul, o ţigară... te-oi îmbrăca, apoi te-i duce la treaba ta... şi, rămasă acasă, voi şterge colbul de pe cărţile tale, voi aranja hîrtiile, voi drege penele stricate şi cînd vei veni acasă va fi masa pusă... pînză albă, farfuriile curate, paharele limpezi de clare... după masă vom şede la cafea, vom vorbi nerozii... apoi, adaose încet abia mişcîndu-şi buzele, apoi... zic şi eu, de... vom avea copii... un băiet frumos ca tine, icoana ta, ş-o fetiţă ca mine... Ah! vom fi fericiţi...»

Lilla pleacă apoi acasă, urmînd ca Angelo să vie să-i ceară mîna. Acesta ascultase vorbele fetei întunecat şi trist.

«...Va să zică asta-i viaţa mea viitoare... Adio visuri orbitoare... am devenit unicul bărbat al unei unici femei... Voi avea copii... mi-o aduce halatul şi papucii dimineaţa... Ah! dar o dezgustătoare perspectivă de urît şi monotonie...»

Cezara intră apoi în haina ei de Hamlet, îşi bate joc de Angelo, analizîndu-i şi exacerbîndu-i deznădejdea, găsind ironic că el aflase adevărata cale a naturii, «reproducerea neamului omenesc».

«— ...Te-nchipuiesc cu halatul înflorit... cu fes în cap, cu papuci, cu ciubuc, c-o claie de copii, c-o ocupaţiune monotonă şi somnoroasă; apoi vei muri şi copiii tăi cei de spirit vor repeta aceeaşi viaţă spirituală...»

Femeia demonică pleacă după ce înrăieşte pe tînăr cu o logică strînsă: de nu va lua pe Lilla o va neferici, de va lua-o, înşelînd-o, o va face iarăşi nefericită.

Manuscrisul are iar lipsuri. Regăsim pe Cezara convorbind cu Angelo. Cea dintîi a lămurit Lillei şi tatălui ei că Angelo n-o poate lua în căsătorie şi crede că un «camarier» al ei ar putea-o face fericită. Se vede că Cezara a încercat să se sinucidă, căci are o rană la piept.

«— ...Vino-ncoace şi suge rana asta... nu vezi că-mi curge sîngele pe haine?...

El îşi lipi buzele de rana pieptului şi supse acele picături de rubin ce păreau a curge pe zapadă... Ea-i ţinea capul cu mînile... apoi-i ridică capul şi sărută gura lui roşie de sînge... Asta drept mulţumire... Ea-şi acoperi sinul, îl ridică pe braţele ei ca pe un copil, îl strînse la piept, îl desmierdă...

— Cum mă faci să pătimesc, şopti el încet.

— Bine încă n-ai cunoscut tu ce voi eu ca să cunoşti... Amicul meu, ai alegerea între două lucruri: între unul ordinar, meschin şi între durere, pasiune, turbare... între Lilla şi mine. Eu nu te-nşel, ţi-o spun dinainte. Eu voi usca viaţa ta de m-alegi pe mine... eu te voi omorî... dar nu ţi-oi face copii... De un singur lucru te asigur, nu ţi se va urî cu mine, poate însă ca mie să mi se urască cu tine... atunci, se-nţelege, se sfîrşeşte totul...»

Într-un cuvînt, iată ce oferă Cezara:

«Voluptatea cea crudă a dorinţei şi a durerei... iată ce-ţi ofer... De un lucru să fii sigur: te iubesc. Nu te lăsa înşelat de împrejurarea că amorul seamănă aşa de mult cu ura... Aş fi în stare să mă las muri pentru tine...»

Manuscrisul este fără îndoială neterminat. Căci ar trebui să vedem soluţia acestei iubiri între Cezara (care înseamnă totdeauna tipul voluntar şi activ) şi Angelo (temperamentul pasiv, angelic), precum şi a treia reîncarnare în «omul sinistru şi rece, cu faţa de bronz».

56. Archaeus

Metempsihoza singură e o formulă prea populară pentru ca Eminescu să fi fost mulțumit cu ea. Rămînînd și mai departe la gîndul de a explica literar migrația sufletului, identitatea în pluralitate în temeiul acelui idealism panteistic ce este caracteristic romantismului, el umblă să aducă o documentație filozofică mai severă, să facă o nuvelă propriu-zis metafizică. Fragmentul *Archaeus*[1] este o astfel de încercare, datînd după stil și ortografie din epoca ieșană. Fiindcă se amintește acolo de regele Tlà («Auzit-ai tu vrodată povestea regelui Tlà?»), ne putem închipui că s-ar putea să fie o introducere, plănuită mai tîrziu, a nuvelei de mai sus. După ce va fi făcut teoria veșniciei formelor universului, bătrînul ar fi povestit ca o ilustrație *Avatarii faraonului Tlà*. Afirmația că spiritul lumii se înfăptuiește «ici ca rege, colo ca cerșetor», ar fi fost foarte nimerit demonstrată prin aceea că Tlà este o dată rege în Memfis și apoi cerșetor în Sevilla. Însă așa cum se află, fragmentul este cu mult evoluat conceptual și alcătuiește un element deosebit.

Eroul nuvelei merge la crîșma «Corabia lui Noe», unde se întîlnește cu un moșneag original, cu păr alb, ras cu totul la față și mirosind în chip plăcut a tabac. Acesta încearcă să lămurească tînărului ce este Archaeus. El îi expune apriorismul în chipul acel propriu schopenhauerian pe care-l vom studia:

«— Șșut! Taci, nepoate... Toate celea la vremea lor. Am să-ți spun eu îndată cine-i Archaeus, numai mai întîi bea și tu păharul de vin și ascultă următoarele cuvinte a moșului. Cugetări imposibile nu există, căci, îndată ce o cugetare există, nu mai e imposibilă, <și dac-ar fi imposibilă,> n-ar exista. Ce este imposibil? Am să-ți pun îndată o mulțime de probleme. Condițiile a orice posibilitate sînt în capul nostru. Aicea sunt legile ciudate, cărora natura trebuie să li se supuie. Aicea-i timpul cu regulele lui matematice, aicea spațiul cu legile geometrice, aicea cauzalitatea cu necesitatea ei absolută, și dacă le ștergi

[1] Ms. 2269, f. 19—39; *Scrieri politice*, p. 283 urm.; fragment în ms. 2268, f. 22—23.

acestea... și un somn adînc le șterge pentru cîteva oare... ce simțemînt ni rămîne pentru acest interval al ștergerii? Nimic.»

Pare a se vorbi, precum se vede, de apriorismul lui Kant, formulat în modul lui Schopenhauer cu lumea ca reprezentare, ceea ce reiese și din teoria visului, pe care o face mai departe. Trebuie să relevăm că la Eminescu cauza lumii este spiritul universal prin coparticiparea tuturor celorlalte spirite, eterne și ele. Posibilitatea pe care o găsim în mintea noastră este însăși posibilitatea de forme a Totului. Aceste forme, finite totuși, vor trebui să iasă odată din urnă, și în chipul acesta visul nostru va fi cîndva realitate. Una din aceste forme este și aceea a individului uman, care înfățișează, după Schopenhauer, o idee specială. Cum însă lumea este o veșnică lavă în care tipurile se înfăptuiesc mereu, Archaeus aplicat la umanitate este tocmai principiul identității de care vorbea Edgar Poë, prototipul fiecărui individ.

«— ...E unul și același punctum saliens, care apare în mii de oameni, dizbrăcat de timp și spațiu, întreg și nedespărțit, mișcă cojile, le mînă una-nspre alta, le părăsește, formează altele nouă, pe <cînd> carnea zugrăviturelor sale apare ca o materie, ca un Ahasver al formelor, care face o călătorie, ce pare vecinică.

— Și este într-adevăr vecinică.

— În fiece om se-ncearcă spiritul universului, se opintește din nou, răsare ca o nouă rază din aceeași apă, oarecum un nou asalt spre ceruri. Dar rămîne-n drum, drept că în mod foarte deosebit, ici ca rege, colo ca cerșitor.»

57. Umbra mea

Aceste idei fuseseră închise în parte în *Sărmanul Dionis*, gîndit și scris la Viena. Dar înainte, la Viena sau poate chiar în țară, Eminescu gîndise tema în chipul mai simplu al ascensiunii în lună. *Umbra mea*[1] aduce aminte într-un fel de *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* a lui Adalbert

[1] Ms. 2255, f. 184—185.

von Chamisso, deoarece eroul se desparte de umbra sa, dar repetă dedublarea marchizului de Alvarez, întrucît umbra este un alt exemplar al eroului, care-l înlocuieşte în lipsa lui. Chiar de acum Eminescu a voit să demonstreze « relativitatea adevărului », deşi în fond această relativitate, ce constă în mişcarea proporţiilor la depărtare, e un loc comun. Călătoria eroului în lună, cu iubita lui, care se cheamă aici Onda, e un fapt literar cu multe antecedente. Comparînd *Umbra mea* cu *Sărmanul Dionis*, cu care coincide în bună parte, se pot vedea apropierile şi deosebirile. Construcţiile fantastice făcute în lună de Dan sînt proiectate aci în următorul rînd: « Apoi făcui un palat etc. ».

« Adeseori cînd stau înaintea fumegătoarei lumini galbene a lampei mele, cînd mă uit în ochiul ei cel roşu — cînd deschid cîte-o carte bătrînă plină de nerozii bătrîne, de credinţele unei lumi cu capete îndealtfel ca şi a noastre (lucru ce arată relativitatea adevărului), adeseori, zic, conversez cu lampa mea verde şi veche şi mă uit sub cojorocurile ei, cînd fîlfîie fantastică, ca şi cînd i-ar fi dor de tavan. Cînd privesc vis-à-vis de mine, în păretele rău văruit, văd onorabila mea umbră, cu nasul cam lung şi căciula peste ochi, şi-mi fixez ochii la ea şi cuget . . . cugetarea mea e vorbă pentru ea, căci ea mă înţelege şi-mi răspunde tot în gîndiri lungi şi deşirate la ceea ce-o întrebasem, fără ca să mă mulţumească acele răspunsuri, căci nu vorbesc în gînd decît eu cu mine. *Eu* cu *mine*. Ciudat! Această despărţire a individualităţii mele se făcu izvorul unei cugetări ciudate, care mă făcea să fixez aspra şi lunga umbra mea, astfel încît ea, jenată de-atîta căutătură, prindea încet, încet conture pe păreţi pînă a deveni clară ca un portret zugrăvit în ulei, apoi se-ngroşă plastic din părete afară, astfel încît sări din cadru jos şi mă salută surizînd, ridicîndu-şi căciula din cap.

— Sară bună, domnul meu, zisei eu, şi-i întinsei mîna, dar dădeam în vînt, căci umbra, deşi îmbracată, deşi frumoasă, nu era totuşi alta decît umbră. Îi oferii un scaun şi ea şezu. »

Eroul se învoieşte cu umbra ca ea să-i ia locul cîtăva vreme pe pămînt, făcînd într-un caiet însemnări zilnice, pentru ca el să se ducă să petreacă în acest timp în lună, fericit, fără grijă, neînconjurat de oameni. Umbra se întinde pe pat. Eroul îşi ia manta pe umeri şi iese cînd « orologiile

zbîrniiau răguşit 12 oare ». Priveşte prin borta uşii la fata stăpînei din casă care tocmai se dezbrăca, trece prin bucătărie în vîrful picioarelor şi închide uşa după el. Merge încet în lumina lunii pe străzile largi ale oraşului cu ferestre şi porţi închise, cu ziduri albe şi gălbenite de lună, cu perdelele lăsate, cu cîte-un paznic de noapte înfundat cu mustaţa în gulerul şi gluga mantalei. Era noapte caldă de vară. Trecea fără să-i pese de fetele care dormeau visînd vise de aur, de studenţii care visau ministere şi de proşti care nu visau nimic, făcînd să pocnească pietrele străzii. Avea pălăria trasă pe ochi şi nu făcea umbră, căci umbra o lăsase acasă. « Cam la finea oraşului era o casă galbenă, cu ferestrele lucii argintate de lună, cu perdelele albe. Bătu încet în ea. — Tu eşti? — răspunse o voce dragă şi molatecă de copil. » La fereastră ieşi capul frumos şi palid al unui înger blond. De sub haina de noapte se trădau « boureii sinilor »; mînuţele şi braţele ei albe şi goale se întinseră şi el le încărcă de sărutări, şi i se părea « c-o să-i bea viaţa toată din gura ei ». El îndemnă pe Onda să-şi lase umbra în pat şi să meargă cu el, spre a trăi acolo fericiţi, « neconturbaţi de nimeni ».

« — . . . Hai în lună! Lasă-ţi umbra ta acasă, culc-o în pat, iar tu vino cu mine prin ninsori de stele şi prin ploi de raze, pînă ce, departe de acest pămînt nenorocit şi negru, îl vom uita, pentru ca să nu ne avem în minte decît pe noi.

— Haide dar, zise ea încungiurînd gîtul meu cu braţele ei albe şi punîndu-şi gura pe gura mea. »

El aruncă manta peste umerii ei, o ţine strîns c-o mînă de talie şi cu cealaltă flutură poalele mantalei. Încet, încet, se ridică prin aerul luciu şi strălucit de razele lunei, prin nourii negri ai cerului, prin roiurile de stele, prin ploaia de raze pînă ce ajunseră la lună. Călătoria nu le fu decît o lungă sărutare. El lăsă pe fată pe malul mirositor al unui lac verde şi strălucit şi se-ntoarse spre pămînt; « îl băgai într-o nucă, iar nuca o făcui un mărgăritar stropit cu aur şi mărgăritariul îl aruncai în fundul unei mări. Mărimea fiind numai relativă, astfel încît ceea ce nouă ni-i mare altora li se pare mic, se-nţelege că atomii microscopici din acel mărgăritar a cărui margină li era cerul, stropii — stele şi lună şi soare, acei pitici aveau regii lor, purtau războaie, ce vuiau < se urau > mereu, închipuindu-şi diferite bazaconii despre închipuita lor mărime! » El privea cu un micro-

scop prin coaja cea [1] subțire, și oricît mărgăritarul devenea de mic, ura lor era aceeași. Îl aruncă în mare și se întoarse la iubita lui. « Apoi făcui un palat » etc. Iată prin urmare descrierea unei lumi microscopice în maniera Swift.

« Iubitei mele îi făcui haine de un gaz albastru, deși streveziu ca aerul, prin care se ridica albeața cea strălucită a rotundelor sale membre. În părul ei blond așezasem o citadelă de diamante, sinul ieșea vergin, rotund și mic din haina decoltată — astfel ne primblam, eu cu mîna în jurul gîtului ei, pin umbroasele și balsamatele dumbrăvi ale lunei, pe lîngă adormitele lacuri, pe lîngă plîngîndele izvoare, și număi privighetori cu glas de argint zburau cîntînd din creangă-n creangă și împleau aerul de note divine.

Cînd ne așezarăm în luntre, valurile ascultătoare mînau neporuncite după gîndirea noastră luntrea cea aurită, în care iubita sta culcată în mari perini de matase, iar eu așezasem capul meu în poalele ei și visam ceea ce aveam. »

Această viață era un basm strălucit și înstelat.

« . . .Acolo era între dumbrăvi verzi și între stînci cenușii și un lac cu apa de aur. Cînd [ne] scăldam acolo rîzînd și sub privirea cea înamorată a lumilor <lunilor>, [ne] stropeam unul pe altul cu lungi șiroaie și stropi de stele, care, rămînînd pe sînul ei, străluceau pe albul ei corp pînă ce, uscîndu-se într-un cerșaf țesut de argint, corpul ei alb era și mai neted, și mai dulce, și mai strălucit. »

Uneori ea se prefăcea că se supără, se ascundea prin tufișurile labirinticei grădini și nu venea decît cînd el imita glasul privighetoarei. Ca să petreacă făcură un joc de cărți.

« . . .Regii, reginele și fanții de pe cărți erau toți chipuri copiate din basmele ce ni le spuneam, spre petrecere, serile, iar fiindcă nu aveam bani, ea se duse la un lac. Acolo fiecare frunte de val reflecta o stea. Ea intră încet în apa lacului și prinse încet, încet cu mîna din fiecare frunte de val cîte o stea, ca și cînd ar fi prins albine de aur, apoi punîndu-le în poale le aduse în casă și le vărsă pe masă. Astfel jucam cărți pe o frumoasă masă de marmură, și jocul nostru era o poveste lungă și încurcată, căreia nu-i mai dam de capăt, pînă ce nu încetam beți de somn.

[1] În original: « capul cel », corectat după textul povestirii lui Eminescu (n. red.).

Dar somnul nostru! Brațe în brațe, tologiți în perini de mătase galbenă ca aurul — gura mea apăsată pe a ei, visam amîndoi unul și același vis, care nu era decît o repetare magică a vieții noastre fără dorințe. Ne visam în ceruri cu oglinzi de argint și cu sale întinse, pin care pluteau îngeri cu haine de aur și cu aripi de colorile curcubeului și-ncinși în brîu de curcubeu, iar blondele lor capete erau încadrate de lungi plete de aur, și ochii albaștri se plecau timizi și senini, și pleoapele și gene lungi. Portale cu stîlpi nalți de aur, galerii de marmură albă, stele albastre pe plafondurile de aur a salelor mari, toate pline de un aer răcoare și mirositor; numai o poartă închisă n-am putut-o trece niciodată. Deasupra ei în triunghi era un ochi de foc, și deasupra ochiului — un proverb în literile strîmbe ale întunecatei Arabii. Era doma lui Dumnezeu — proverbul: o enigmă chiar pentru îngeri. Iată viața visurilor noastre. »

Cînd se deșteptau, aurora celor doi sori culegea mărgăritare de argint de prin grădini și, rîzînd cu glas de ciocîrlie, le arunca pe fereastra palatului celor doi. Roua cădea pe umerii iubitei și ea se trezea înfiorată:

« . . .Cînd însă își deschidea ochii, sorii răsăreau calzi și frumoși, iar [noi] ne sculam rizînd somnoroși unul de altul, apoi, spălîndu-ne fețele în bazin de marmură, ieșeam afară în aerul cald și strălucit a fericitei noastre lumi. Și viața se-ncepea din nou fericită și lină, o eternă repetițiune a fericirei de ieri. »

58. Sărmanul Dionis

Dezvoltată, iluminată de teoria apriorismului, această ascensiune în lună devine *Sărmanul Dionis* (publ. dec. 1872—ian. 1873). Care este cuprinsul filozofic al acestei nuvele vom vedea mai tîrziu, amănunțit. Pornind de la ideea că principiul lumii este Spiritul, împărțit la rîndu-i într-un număr de prototipi individuali, și că lumea nu este decît visul acestor prototipi întru Dumnezeu, cu ajutorul formelor de percepție, care sînt timpul și spațiul, poetul își propune să urmărească un astfel de archaeu în sus și-n jos, pe drumurile timpului și ale spațiului. Ar fi greșit să se

înțeleagă cum că, o dată admisă aprioritatea kantiană a formelor intuitive, nuvela este o simplă demonstrație că putem să ne creăm momentul și locul pe care-l dorim. Așa înțelege de obicei manualul școlar. Gîndul central al povestirii este schopenhauerian (ca să pomenim numai pe cel care a strîns toate concepțiile asemănătoare) și constă în aceea că în afară de existența ideilor de speță, ce se încorporează veșnic, se recunoaște și o idee specială a eului, un individ metafizic ce stăruie etern prin multiplicitatea formelor prin care trece. Nu este așadar vorba de puterea pe care ar avea-o individul concret Dionis de a răsturna lumea, ci de virtutea individului metafizic Zoroastru — Dan — Dionis — ∞ de a forma lumea după planul divin la care participă și după o armonie prestabilită cu toți indivizii metafizici ce alcătuiesc Totul spiritual. Călătoria lui Dionis este numai un vis, o reminiscență a momentelor concrete prin care a trecut eul absolut al eroului. De altfel călătoria în lună este nu atît o ilustrare a apriorității spațiului (pentru eul metafizic), ci o ieșire din contingent. În lună, adică în absolut, după ce-și lăsase jos umbra, adică o aparență pentru ochiul finit, Dionis își dă seama de mecanica universului, care e gîndire. Acolo tot ce gîndește un prototip, gîndesc prestabilit toți archaeii, și înfăptuirea vine în chip necesar. Din împrejurarea că fiecărui gînd al său îi urmează realizarea, ceea ce, văzînd lucrurile de acolo din absolut, e foarte firesc, deoarece gîndirea individului metafizic este o ipostază a gîndirii divine necesar creatoare, Dionis trage încheierea îndrăzneață că ar fi chiar el Dumnezeu. Atunci cade prăbușit din cer, fiindcă făcuse păcatul lui Satan și confundase participarea la Tot cu atotputernicia divină. [1]

Eroul nuvelei este aparența cu numele Dionis a unui individ metafizic, care a fost odată Zoroastru. Printr-o operație magică, punînd degetul în centrul unor cercuri astrologice dintr-un *Architecturae cosmicoe sive astronomiae geocentricae compendium*, Dionis are revelația uneia din reîncarnările sale trecute în chipul călugărului Dan din vremea lui Alexandru cel Bun. De acolo, printr-o nouă conjurație, se ridică în lună, prilej pentru autor de a descrie fericirea edenică selenară. Existența din lună este, cum am spus, nu atît un alt ipostaz al prototipului Zoroastru, cît o intuire a vieții pure, spirituale, în absolut. Oriunde s-ar duce însă Dionis, va fi însoțit de aceeași femeie, fata spătarului Mesteacăn în vremea lui Alexandru cel Bun, Maria, în vremile moderne. La sfîrșit, Dionis este găsit leșinat pe podeaua odăii sale, căci, literar vorbind, totul nu fusese decît un vis delirant.

[1] Dintr-o atît de limpede analiză a unui concept panteistic, din neînțelegere, un medic fără cultură filozofică a putut scoate dovada « grandomaniei » lui Eminescu, care s-ar fi crezut Dumnezeu.

59. Ahasver. Iconostas și fragmentarium

Alături de nuvela metafizică, Eminescu a cultivat, ca toți romanticii, povestirea fantastică, întemeiată pe senzația misterului. Un amestec de scriere de colportaj, de poveste gotică și de hoffmannism se observă în aceste proiecte, între care cel mai însemnat e acela pe care îl aflăm sub titlul *Iconostas și fragmentarium* [1], ceea ce dovedește că e dintre temele pe care poetul le împrumuta cărticelelor de pe la anticari, în vremea studenției. Compunerea se inspira din viața de ghetou din Suceava medievală, și eroul de seamă, rabinul Levy Canaan, pare să fie născocit după tipul lui Ahasveros, personaj legendar care a preocupat pe Eminescu ca și pe toți romanticii, precum poate fi și un ecou îndepărtat al literaturii de zugrăvire a iudaismului de ghetou ce se scria în acele decenii. Nu e de mirare să vedem și pe Eminescu încercînd să pună în gura veșnicului Iudă idei ale sale [2]:

E împărțită omenirea
În cei ce vor și cei ce știu.
În cei dentîi trăiește firea,
Ceilalți o cumpănesc ș-o scriu.
Cînd unii țese haina vremei,
Ceilalți a vremii coji adun:
Viață unii dau problemei,
Ceilalți în cumpănă o pun [gîndirei o supun].

[1] Ms. 2255, f. 1—5.
[2] Ms. 2268, f. 1 urm.; var. *Post.*, p. 103.

Dar pace este între dînşii:
Ce unii fac iau alţi aminte,
Căci pînă azi domneşte-ntr-înşii
A cărţii tale graiuri sfinte.
N-a intrat viermele-ndoielii,
Copil e ochiul lor cînd vede,
Căinţă văd urmînd greşelii,
Căci omul tot în tine crede.

A răului geniu arate-mi
Un om din [lumea] viţa pămîntească
Ce-ar fi-ncercat ale lui patemi
Naintea ta să-ndreptăţească;
Căci buni şi răi trăiesc în tine,
Cuvîntul tău e calea lor —
De-a lor abateri li-i ruşine,
Căci tu eşti ţinta tuturor.

Ei nu pătrund a ta mărire —
Minune-i pentru dînşii tot.
Necercetînd nimic în fire,
Nimic nu ştiu, nimic nu pot;
Căci nu-i supusă luminii <lămuririi>
Gîndirea-n capul înţelept —
La toate farmecele firii
Se bat cu mînile pe piept.

Abas[verus]
Virtutea nu mai e <un> merit,
Căci merit nu-i cînd nu e luptă.
Asupra ta ei nu se-ntărît
Cu vieţi-n joc, cu mintea ruptă.
Mărind cu anii colbul şcolii
Ei cred făr-a fi înţeles,
Din cărţi străvechi roase de molii
Îşi împlu mintea cu eres.

Povestirea *Iconostas şi fragmentarium* începe cu descrierea unei închisori:

« Pe podelele reci de cărămidă umedă a temniţei se desemna în fâşii crucişate gratiile de fier din fereasta înaltă şi boltită — luna-nota pe nouri fugitori, cari purtau corpul

ei de aur. Un singur stîlp alb purta boltirea înaltă a temniţei, şi răzimată de stîlp se vedea o figură naltă de femeie albă ca varul, cu ochii ţintiţi <turbaţi> şi fixi — ea-şi frîngea mînile ei în lanţuri şi din cînd în cînd îşi netezea părul ei desfăcut, ce cădea pîn' la şolduri în viţe şi-ncovoituri cumplite. La picioarele ei era cadavrul ca de var al unui copil gol pus pe paie — un cadavru slab pe care bătea luna, legat la gît cu o cordeluţă roşie. Femeia răzimată de stîlp era atît de albă, încît părea o statuie şi una cu stîlpul.

Apoi deodată şezu. Luă copilul în poală şi buzele ei vinete suriseră — ea vorbea lui cu glasul încet, uimit şi nebun:

— O, steaua mea, îngerul meu, frumosul meu înger, ascultă, ascultă. Pentru templul Sionului căzut în ruină, pentru zidurile Ierusalimului, pe cari le-au dărîmat, pentru mărirea poporului lui Israil, pentru regii lui pe cari-i dispreţuiră — stau în singurătate şi plîng. Dară veni-va ziua în care se va ridica un erou, care-a aduce nouă mărire şi nouă putere. Şi tu eşti acel erou. Tu eşti Messia, îngerul meu! Tatăl tău poartă coroană, mama ta e sclavă. Copil de sclavă — copil de rege să te-ncoron.

Ea-şi desprinse de la gît un cerc de aur şi-l apăsă pe fruntea copilului.

— Unde este acum tatăl tău, acel om palid, frumos... o, preafrumos, înalt, în haina lui neagră — cu coroană scumpă pe frunte — să te vadă pe tine în leagăn — împărat al lumii întregi. Surizi, surizi cu gura ta cea mică... îngerii vorbesc cu tine — îngerii îţi arată mantia, tronul, sceptrul tău. Visezi! visezi ce ai să fii... dulcele meu domn!»

De aci şi din ce urmează înţelegem că femeia închisă este evreică şi nebună şi că a fost sedusă de un Ştefan, care e domn.

« Deodată ea se ridică. Umbra ei s-aruncă pe părete. Ea-şi întinse mîna slabă şi fină spre umbră, cu cealaltă îşi răsfoi părul de pe frunte şi zise cu bucurie:

— Tu eşti...[1] Ştefan... Ce frumos eşti tu, doamne! Dulce doamne! Adu-ţi aminte de acea noapte... O! Tu ştii *acea* noapte, cînd în patul tău te-am cuprins pentru întăia oară în braţele mele — cînd mi-am mlădiat corpul de corpul tău — trăim!... Şi vezi-o! floarea amorului

[1] Aceste trei puncte, scrise gras, se pot citi şi ca *aci*.

nostru... Doamne!... Dormi, dormi, amorul meu, floarea amorului meu!

Luna se strecura încet şi umbrele zăbrelelor şî a stîlpului se muta din ce în ce pe podeaua umedă şi pe murul sur.»

Din al doilea tablou aflăm că nebuna este fata rabinului Levy Canaan, că a fost făgăduită tînărului Ruben, pe care bătrînul îl numeşte ginere, dar că au vîndut-o creştinului pentru treizeci de galbeni venetici. Tabloul începe cu zugrăvirea unui ghetou sucevean, noaptea:

«Ciudată ca o scrisoare în ieroglife sta uliţa jidovească a Sucevei în lună. Şiruri de case sărace, petecite, cînd uniforme ca legile Pentateuculuî, cînd pestriţi şi mestecate ca hainele rupte şi lucrurile vechi din desacul unui jidov. În fereşti, bucăţi de sticlă colorată, lipite cu [1] hîrtii sfîşiete din Gemara, pe care se coc colacii de sărbătoare. Perdele de atlaz roş înşirate pe-un fir de aţă, şi singurul spectator, luna, privea cînd într-o casă, cînd într-alta, în toate deodată şi pe rînd. El văzu cărţi vechi în dulapuri vechi, sfeşnice de alamă, copii ce dormeau la pămînt, caftane de atlas şi caftane sărace.»

«În mijlocul mahalalei adormite» e «templul sur», «de jur împrejur proptit de bîrne de stejar şi, naintea casei cahalului, un bou junghiat ca spre jertfă», «aspect trist ca o viziune a lui Isaia, ca o tînguire a lui Iezechil». În templu se văd «legea pe balustrada din mijloc, hainele albe pe bănci». Sub zidurile acelei «havre» se strecoară încet c-un sac în spinare un evreu tînăr, Ruben, care se apropie de o căsuţă prin a cărei fereastră colbăită şi afumată se vede arzînd un muc de lumînare. Bate în uşă. Un bătrîn cu barba sură şi lungă, Levy, apare în prag.

«— Le-ai adus, zise el încet. Ce face Hagar a mea, ginere... [2], Hagar cea frumoasă?

— Hagar? Mă numeşti ginere şi-ntrebi ce face Hagar? întrebă cel tînăr oţărît.

— Şi de ce nu ginere? Pentru c-am vîndut pe Hagar creştinului? Ţi-oi plăti pentru c-am vîndut femeia ta... şi nu este Hagar a mea în turn?... Sărmana Hagar!

— Şi de ce nu mi-a trimis-o înapoi creştinul? zise cel tînăr şi-o lacrimă îi udă ochii, aş fi primit-o înapoi...

[1] Repetat: *cu*.

[2] Se repetă: *zice el încet*.

N-aş fi fost supărat. Eu sînt un evreu sărac şi îmi era dragă... Ce-mi pasă mie că ea cîştigă bani şi altfel, numai să fie şi a mea... Să mi-o [fi] vîndut pe jumătate preţ ca o haină veche, aş fi cumpărat-o înapoi... De ce s-o închidă...»

După asemenea lamentaţii ale lui Ruben, bătrînul, mărturisindu-şi vina («...căci eu am jertfit-o pe Hagar a mea ca Ieptha din Galaad»), se înduplecă să împartă cu el cei treizeci de galbeni:

«— ...Dar taci... să tăcem, zise bătrînul netezindu-şi barba... să-mpărţim aurul ce mi l-a dat creştinul, treizeci galbeni venetici, să-i împărţim ca rude de sînge.

El îşi ridică poala caftanului şi scoase o pungă veche de piele, o puse pe masă, trase un scaun şi şezu.

— Mi-au dat treizeci... capeţi tu cincisprezece.

— Dă-ncoace, zise Ruben pe jumătate îngenuncheat şi cu capul între mîni.

Bătrînul numără pîn în cincisprezece. Ruben îi cumpăni o vreme în palmă. Apoi zise apăsat:

— Cincisprezece capăt numai? Oare fata nu era întreagă a mea?

Levy băgă încet punga cu restul în buzunar.

— Nu-ţi las banii ceilalţi — dă-mi cei cincisprezece, căci sînt ai mei.

Levy nu răspunse un cuvînt. El se uită la mucul de lumînare fix şi neclintit, apoi trase saltarul de la masa veche, neagră şi negeluită, se uită la lumina, pe care-n vremea număratului o-mpinsese-ntr-o parte.

— Nu-ţi las banii, zise Ruben cu glas mai tare. Destul am stat ş-am plîns nopţi întregi, mi-am întors picioarele la căpătîi pentru Hagar — ş-acum nu vrei să-mi dai preţul întreg?... Pîn-a nu se stinge lumina, numără-mi banii...»

Levy scoate atunci un cuţit din sertar, împrospătează flacăra lumînării, Ruben răstoarnă sfeşnicul la pămînt, întinde mîinile peste masă şi-l apucă pe bătrîn de barbă. Acesta, strîngîndu-şi brîul c-o mînă, străpunge cu cuţitul gîtul lui Ruben, «încît sîngele-i împroşcă obrazul. Tînărul se răsturnă cu scaun cu tot şi sîngele-i curgea şiroi pe podeaua acoperită înadins cu mult năsip. Aurul lui căzuse la pămînt şi se împrăştiase prin balta de sînge.» Levy culege «galben cu galben» şi scoate din sacul adus de Ruben «straie purtate de domn, cari odată de mare preţ or fi fost». După ce încuie uşa bine, întinde o cergă peste mort şi în-

cearcă să se culce, dar, neputînd, se îmbracă în hainele domneşti, care atîrnă pe corpul lui slab, şi-şi pune o cască veche pe cap, de care se sperie, privindu-se în oglindă. « Trebuie să mă duc la Hagar în turn . . ., şopti el monoton, Hagar! Hagar şi nepotul meu Ismail, facă-i Dumnezeu izvor în pustiul temniţei, căci duşmanii ei au secat apa din urcior. » El vînduse fata fiindcă voia să se ducă la « Ierusalaim », fiind bătrîn şi rabin. « Acuma m-am făcut singur domn, mi-am spurcat copilul meu ca Lot în beţie. Şi m-am făcut domn! M-ai uns, Doamne, cu untdelemnul tronului din Sion. » Cu un urcior în mînă, bătrînul, nebun, o ia către închisoare, pe sub murii cetăţii Sucevei.

În scena a treia, în temniţă, evreica priveşte pe fereastră în noapte. Cînd vede pe bătrîn, asemuindu-l cu Ştefan, începe să rîdă cu chicot de bucurie. « Ai sfîrşit palatul tău cel nou? întrebă ea, cu odăi frumoase îmbrăcate-n mătasă roşie, cu oglinzi nalte de şapte coţi, în care să mă văd goală din creştet pîn în călcîi . . . Da, goală, albă ca omătul în acele sale îmbrăcate în purpură domnească . . . Nu-s eu floarea ta de zăpadă, Ştefane? » Nebuna, întinzînd mîna slabă, fină, prin gratii, arată copilul mort: « — Ştefane! vezi tu regele evreilor! Gătitu-i-ai scaun împărătesc şi schiptru pentru mînile lui ca să judece asupra Israilului ca Samoil judecătorul. » Recunoscînd pe Levy Canaan, Hagar îl respinge şi urmează a aiura cu gîndul la celălalt:

« — . . . Dar vezi tu, scumpe Ştefane, copilul amorului tău. Mi-ai dat să beau vin dulce şi-ai lăsat să afume cu smirnă şi miresme în palatul tău şi mi-ai sărutat buzele mele. Dar ia-mă, ia-mă numai — palatul cel nou va fi şi mai frumos decît cel vechi. »

Levy întinde urciorul, fata îl izgoneşte, urciorul cade pe pietre, se face hîrburi, bătrînul scutură în zadar gratiile, apoi cade fără simţire jos, în vreme ce nebuna îşi adoarme, îngînînd încet, « ca şi cînd ar fi vrut s-adoarmă copilu-i ».

Partea ce urmează numaidecît în ms. nu are aparent nici o legătură cu povestirea de pînă aici, şi, dat fiind stilul ei gotic fabulos, e cu putinţă să fie cu totul deosebită şi aşezată acolo numai ca material de folosit, aşa precum Eminescu mărturisise că făcea sub rubrica *Fragmentarium*. Însă naraţiunea este de acelaşi gen fantastic şi, prin alegerea unui cîmp de acţiune de prin părţile noastre, Bugeagul, dovedeşte originalitatea măcar în parte.

« După această întîmplare minunată, cavalerul meu îşi grăbi calul spre măgura unui deal depărtat, ca să treacă bălţile şi mlaştinele periculoase ale Bugeagului. Dar abia isprăvise jumătatea drumului şi drumuri multe veneau în cruce şi oriîncotro te-ntorceai nu vede[a]i în zare decît ponor, ponor pustiu şi sur îl înconjura şi nici mai ştia încotro s-o apuce. Îl apucă noaptea . . . calul era obosit, lui însuşi îi venea să cadă din şea. Se dădu jos de pe cal şi-şi puse urechea la pămînt. »

După multă vreme auzi încet un sunet dogit de clopot. Îşi întoarse ochii de unde i se păru că auzise sunetul şi văzu o lumină tulbure şi pîlpîitoare. Apucă calul de frîu şi merse cu pas iuţit. După o bucată de loc fu oprit în cale de un şanţ plin cu trestii şi buruieni de apă, care înconjura o zidire veche şi mare, cu cîte un turn la fiecare colţ şi cu o poartă uriaşă în mijlocul zidului.

« . . . Era o ruină mai mult — parcă pustie — acoperămîntul se surpase pe alocurea, murii păreau a se înclina neproptiţi, ferestele sparte, lemnăria putredă şi năruită. Un podeţ mişcător, mai mult putregăit, ducea peste un şanţ la curtea castelului. »

Cavalerul intră. « Lumina apăru în fereasta unuia din turnuri, apoi trecu parcă purtată prin tot castelul, pe lîngă toate ferestele şi dispăru. » « Tăcere mortală. » Viteazul îşi legă calul de stîlpul unui fel de şură şi după ce privi pe o fereastră de jos în castel, fără să vadă nimic, merse la poartă, de al cărui uşor era atîrnat cu un lanţ un ciocan greu. Bătînd o dată, toată vizuina tresări. Bătu de trei ori înfiorînd tăcerea, fără nici o urmare. Dîndu-se îndărăt, zări din nou lumina apărînd şi dispărînd. O lovitură adîncă din turn îl înspăimîntă, dar onoarea de a sfîrşi aventura îl decise. Scoase sabia cu o mînă, cu cealaltă ridică clanţa porţii. Uşa trosnea în ţîţîni şi se da cu greu împinsă, el se opinti, intră înăuntru, dar, spre spaima lui, poarta recăzu în urmă-i şi toate silinţele de-a o mai deschide fură zadarnice. Deasupra unei scări încolăcite « asemeni cozei < coajei > unui culbeci », ardea o pară palid-albastră, ca o lumină de candelă, care fugea pe măsură ce cavalerul se apropia de ea. Urcînd, cu mîna pe perete, scara, viteazul ajunse într-un coridor larg şi lung, şi de aci, călăuzit de flacăra aeriană, la suişul unei alte scări, unde lumina dispăru.

Sunetul ca un geamăt al clopotului din turn înlemni. Pe cînd suia şi pe această scară, cavalerul fu apucat şi prins de mîna stîngă de o mînă rece ca de mort. Trase spada, un « ţipăt cumplit se auzi şi mîna rece rămase fără putere într-a lui ». O aruncă jos şi merse cu hotărîre disperată pe treptele pline de găuri şi tot mai înguste pînă ce dădu de un grilaj de fier. « El îl lovi cu piciorul şi-l deschise. Ducea într-un coridor întortocheat şi în unghiuri, abia destul de larg ca un om să poată trece cu mînile şi picioarele prin el. » Un vaiet adînc se auzea din depărtare, şi în semiobscuritate cavalerul păşi înainte, ieşind deodată într-o galerie mare şi spaţioasă, în mijlocul căreia zări un om cu faţa sinistră, îmbrăcat în fier şi armat, care, ridicînd c-o mînă sabia, îşi arătă cealaltă mînă trunchiată şi sîngerîndă. Cavalerul se repezi la el, acela dispăru lăsînd să-i cadă o cheie grea de fier, în vreme ce flacăra rămase suspendată asupra aripilor unei uşi mari la sfîrşitul galeriei. Cavalerul deschise cu cheia acea uşă şi se pomeni într-o sală mare în care, pe un catafalc cu făclii de ceară albă în sfeşnice nalte de jur împrejur, se afla un sicriu. De-a lungul zidurilor şedeau în şiruri lungi statui de marmură neagră cu săbii în mîini. Cînd cavalerul făcu un pas, toate ridicară săbiile şi puseră un picior înainte. Flacăra plutea mereu mergînd şi el o urmă pînă ce mai erau şase paşi departe de sicriu. În momentul acela capacul sări de pe raclă, clopotul sună, o damă în giulgiu alb şi lung de moarte, c-un văl negru pe faţă, se ridică şi-ntinse braţele spre cavaler. În acelaşi moment statuile sunară din săbii şi porniră asupră-i. El năvăli ca fulgerul asupra femeii, se aruncă de gîtul ei, ea-şi dete vălul la o parte şi-l sărută pe gură. Atunci toată zidirea se cutremură şi se nărui, iar cavalerul căzu la pămînt, fără simţiri.

Cînd se deşteptă, se găsi « culcat pe un pat de catifea într-o odaie, cea mai splendidă şi bogată ce o văzuse în viaţa lui, luminată de lumini aşezate în candelabre de cristal ». În mijlocul odăii era o masă cu fel de fel de bunătăţi şi o muzică lină răsuna. Uşile se dădură în lături şi o femeie de o nespusă frumuseţe, în haine strălucite şi podoabe scumpe, intră, urmată de alte femei. Ea veni lîngă cavaler, îngenunchie, îi sărută mîinile, în vreme ce fetele tinere îi puneau acestuia pe frunte o cunună de laur. Cavalerul, murmurînd uimit « Angela », fu condus în capul mesei, servită de numeroşi slujitori. După ridicarea de la masă, toţi se retraseră, afară de Angela, care duse pe cavaler pe o sofa, « i se puse pe braţe »

şi, înconjurîndu-i gîtul cu braţele şi sărutîndu-l, « începu să-i vorbească gură-n gură astfel . . . » Ce-a vorbit Angela nu ştim, căci nuvela rămîne aici, neterminată.

Urmează un alt scurt fragment de roman senzaţional (prinţesă voalată, oameni mascaţi), într-o scenerie alpestră:

« Fundalul acestei scenerii sălbatece încărcate de codri şi ponoară o forma ruinele unui castel, înăsprit în arătare-i de lumina palidă a cornului lunei. Chipuri înfăşurate în mantale lungi şi negre se furişau pe lîngă ziduri şi se adunau în grupe. Feţele lor erau mascate. Deodată s-auzi un corn sunînd şi trezind văile. Unul s-apropiă fugind în vîrful picioarelor.

Princesa e-aici . . . În depărtare s-apropiară cîţiva oameni cu făclii de răşină, în mijlocul lor o femeie voalată . . . Ei s-apropiară . . . se născu o pauză lungă — toţi făcură cu respect loc femeii. Deodată ea dete vălul într-o parte şi-şi arătă divina sa frumuseţe . . . Toţi şi-ndreptară ochii spre ea. »

O schiţă de naraţiune asemănătoare, dar cu o măsură de umor şi fără miraculos, şi-a mai însemnat poetul, în acelaşi stil fugar, întrerupt, ce ne-a silit să povestim din nou, cu legături de ale noastre, textul de mai sus, mai aflăm într-un ms. [1]. Lucrurile se întîmplă cam la fel, apare însă un bătrîn cu barbă lungă:

« Noaptea era întunecoasă de tot şi cîmpia se-ngîna doar a alb în tăcerea întunericului, şi cavalerul îşi mai da zor calul[ui] pe cîmpia ce trăsnea ca gheaţa, pieptarul de oţel îi părea greu şi mantia neagră era aruncată cu uşurinţă şi volnicie peste umărul stîng de-l înfăşa, lăsîndu-i liber[ă] numai partea de sus a pieptului. Coiful sticlea alb şi calul se poticnea din cînd în cînd din genunchii lui subţiri.

Hi ! şi pare-că rabla se opintea din şele cu urechile pleoştite îndărăt să-şi grăbească paşii — iar picioarele cavalerului atîrnau afară de scări, ostenite, de-a lungul pîntecelui calului său.

Dracu să te ia, gîndi el [în] sine, nu mai ajungem în astă noapte şi m-a apucat întunericul în mijlocul drumului sub cerul gol. Cîmpia era cu desăvîrşire şeasă, cam lunecoasă, şi ninsoarea se-ntindea netedă. »

Merse astfel pînă aproape de cîntători pe un plai fără sfîrşit şi fără să ştie unde merge. Deodată calul se opreşte. Dădu de o pată de lumină care era o fereastră. Văzu o mînă

[1] Ms. 2258 f. 167—168.

subțire, albă. Bătu în geam, o mînă mică și dulce se puse într-a lui și el se lasă dus într-o odaie în semiîntuneric. El văzu mîna umblînd de jur împrejur pe lîngă pereții cu lăițe și-apoi distinse un bătrîn cu capul aplecat peste masă deasupra unei hîrtii și a cărui barbă mai o atingea. Simți cum mîinile mici îi umblă pe trup, îi descheie armura și îi ia coiful. Căzu apoi dezbrăcat pe patul alb și adormi. Dormi puțin. Deșteptîndu-se, văzu că era învelit bine. În casă era cald și lumină mai clară. Bătrînul umbla prin casă îmbrăcat în negru, cu ochi închiși și barba pînă-n brîu. Voi să vorbească, dar își simți gura astupată.

«...Atunci simți abia că este cineva lîngă el. Tăcu. Își întinse numai brațul stîng și cuprinse corpul mlădiosului său companion de pat. Era un corp fin și dulce. El pipăi două gheme cu mîna și nu se mai îndoi că e o femeie.»

Încă o dată, în sfîrșit, pe cartonul unui caiet [1], mai ne apare fata galeșă, fabuloasă, în interior gotic:

«În bolta gotică afumată apare dup-un colț, de după muri greoi, fata în haina ei cusută cu[2] flori și fir, care se lipește de piepți, cu corsetul lung, încheiată pîn' la gît și mînicile strîmte. Rumenă ca mărul și părul moale și frumos cade liber pe umeri pîn' la șolduri de sub coroana frumoasă lucrată în smaralde și zafiruri. Numai ochii ei negri plutesc, în privazul genelor lungi, ca doi diamanți negri ce ar mișca dedesuptul a două inele de aramă.»

Urmează versificări:

Și după colțul murului s-arată
În haina ei țesută-n flori și fir,
Și rumenă-i ca mărul dulcea față...

Textul pare a fi în legătură cu basmul *Călin*, care se și află în acel manuscris.

60. Moartea lui Ioan Vestimie

Ne aducem aminte că în *Avatarii faraonului Tlà*, Angelo, mortul, deși inert, își dădea seama de tot ce se petrece în

[1] Ms. 2268.
[2] În text: *și*.

jurul lui. Acest moment al sentimentului propriului deces, unit cu autoscopia, pare a fi una din obsesiile spiritului poetului. Și într-o poezie, poetul visează că a murit și că, dedublat, se vede pe sine însuși:

Prin tristul zgomot se arată,
Încet, sub văl, un chip ca-n somn,
Cu o făclie-n mîna-i slabă,
În albă mantie de domn.

Și ochii mei în cap înghează
Și spaima-mi seacă glasul meu.
Eu îi rup vălul de pe față...
Tresar... încremenesc... sînt eu.

În vremea gazetăriei, Eminescu a început sau a transcris o nuvelă, și aceasta rămasă nesfîrșită, căreia îi putem spune *Moartea lui Ioan Vestimie* [1] și care e plină de interes prin analiza stărilor de conștiință de care am vorbit mai sus. Tema evidentă a compunerii este decesul lui Ioan Vestimie și existența lui spirituală în cele trei zile de veghe mortuară. Textul e citeț și coerent. [2]

Ioan Vestimie, om cu reputația de a fi «spirit observator» și totdeodată pătimind de reumatism «unit cu bătaie de inimă», suferă un accident ciudat.

«Vorba e de Ioan al nostru, care-n toate zilele își urma regulat drumul de la căsuța lui la cancelarie, de la cancelarie la o cafenea din colț, unde citea jurnale ilustrate, de acolo la birt, de la birt acasă, fără ca în această circulațiune a mersului său să se-ntîmple vro întrerupere sau iregularitate, pe cînd, din contra, în pulsațiunea și în bătăile inimei sale se-ntîmpla foarte des iregularități.

Fie cauza aceasta, fie altele la mijloc, dar de la [o] vreme încoace Ioan, care avuse o memorie splendidă, începu s-o piardă încetul cu-ncetul. Astfel s-a-ntîmplat ca-ntr-o seară, voind să scrie o epistolă unei fetițe blonde, pe care o iubea cu credință de 16 ani și mai bine, să-i uite cu totul numele fetei. A deschis un dicționar de nume proprii, a alăturat terminații de nume femeiești la orice literă a alfabetului, în zadar, numele ei a rămas uitat.

[1] Ms. 2255, f. 268—280.
[2] Publicat în întregime în *Opera lui M.E.*, III, ed. I, p. 172—180.

Prima lui idee a fost că poate ar fi fost lovit de o afazie parțială, c-a uitat o literă din alfabet, a doua că în vasele craniului ar fi căpătat o umflătură care-i apasă creierul și multe alte idei ipocondriace îi veniră lui Ioan Vestimie. Opinia noastră este însă că Ioan închisese prea de timpuriu cahla de la sobă și că-l durea poate capul.

Dar aceasta nu era, se vede, ideea lui. El se culcase și-ncepu a simți o stranie amorțeală în brațul drept. Deși era hotărîtor treaz, nu-i era cu putință să mişte acel braț. Apoi urmă amorțirea piciorului stîng, apoi adormi în sfîrșit.

Dar mult n-a ținut somnul lui. El s-a sculat foarte ușor și atît de sănătos din patul lui, precum nu se simțise nicicînd; inima lui îi bătea cu vioiciune și căldură, pasul era ușor ca acela a unei ciute. Erau 10 ceasuri înaintea miezului nopții. El se-mbrăcă repede și plecă în oraș, intră în cafeneaua sa obicinuită și începu să răsfoiască jurnalele.

Ceea ce i se părea ciudat din cale-afară e că stîlpii de cafenele îi luau jurnalele din mînă fără ca să-l mai întrebe, mulți din ei nici păreau a-l vedea, numai unii, și anume aciea cari se deosebeau prin finețea palorii lor sau prin ochii prea adînciți în cap, se uitau la dînsul și suspinau. De ce acești oameni îi erau cu deosebire simpatici nu știa nici el.

La apropierea miezului nopții el simți o ușoară neliniște. Plecînd din cafenea, unde prin excepție nu avusese nici cafeaua lui neagră, el își aruncă privirea pe unul din jurnalele de seară și văzu cu mirare următorul lucru:

„ Aflăm că astăzi, la 7 ore de seară, d. Ioan Vestimie a încetat din viață în urma unei violente bătăi de inimă. Nu putem decît să deplîngem moartea prematură a unui tînăr, care, pe lîngă un caracter solid și demn de toată încrederea, mai avea un spirit fin de observație și multă dreaptă judecată."

El nu-și putea explica cine-i jucase festa ca să-l anunțe drept mort prin ziare.

Ieșind pe uliță, o lună plină de toată frumusețea împînzea cu razele ei turburi-străvezii oriunde găsea loc prin întunerecul ulițelor. Ici bătea într-o firmă de croitor, dincolo prin ferestile închise a unui salon deșert, într-alt loc pe zidurile lungi și albe a unei curți de biserică, curat o frumusețe de lună. El se mira și de această lumină nepomenit de dulce,

dar și de ușurința cu care îmbla el, pînă ce în sfîrșit ajunse acasă și se culcă. Se vede că-ncepuse a miji de ziuă, căci cucoșii cîntau și el adormi adînc, foarte adînc, de astă dată fără să-i pese de cancelaria lui de mîni sau de alte treburi. În somnul lui cel adînc auzea însă mormăind prin prejurul [său] ca niște roiuri de albine, dar foarte trist, foarte melancolic. De mai multe [ori] voise să-și scuture capul, ș-atunci, încordîndu-și vederea, zărea o mulțime de lumini aprinse, dar apoi recădea repede în somnul lui adînc și nu mai pricepea nimic [din] acel murmur misterios și tînguitor de roi.»

A doua zi, trezindu-se seara tîrziu, constată că prietenii lui jucau cărți la o masă. Le dă « bună seara» și aceștia vin și privesc uimiți, iar unul mai îndrăzneț, Alexandru, îi zice: « — Măi hoțule! stai acolo și dormi, doar n-ai poftă să ne strici landsquenetul».

« Ioan nu știa de ce, dar purtarea aceasta era atît de supărătoare pentru el, încît se sculă și ieși tăcînd din casă. Ceea ce-l mira era însă că se culcase dezbrăcat și se trezise îmbrăcat în hainele lui cele mai bune, negre. Astfel ieși pe uliță. Căzuse cea dentîi ninsoare și pe zidurile de-a lungul ulițelor el văzu pe ici, pe colo cîte un copilaș îmbrăcat bine, făcînd bulgăr de omăt și aruncînd unu-ntr-altul. Erau veseli și rideau copiii.

— Măi băiete, cum te cheamă? îl întrebă el pe unul.

— N-am nume, n-am fost botezat, zise copilul rizînd.

Același răspuns i-l dete al doilea copil.»

Aci e un amănunt obișnuit de descindere infernală, copiii sînt fără îndoială duhuri de copii morți înainte de a fi botezați. Vestimie se așează acum în portalul teatrului, după spectacol. În curînd iese, « roșie ca o roză și blondă ca un caier, c-un capușon alb-vînăt în cap, princesa B., una din frumusețile marelui oraș». Eroului îi plăcuse « acea princesă înaltă și barbată, tînără și frumoasă, puternică și dulce totodată». Acum se urcă alături de ea în cupeu, îi pune brațul pe după gît, o sărută, fără a întîmpina proteste. Ajung la palat, descind împreună în văzul prințului, intră în budoarul ei, « îmbrăcat în vioriu și alb», asistă la dezbrăcarea ei, e invitat în pat: « — Haide vin, vin de dormi lîngă mine!»

« Sub candela cu lumină trandafirie, el dezveli încet acea figură cerească, de-o curăție și de-o finețâ ca marmura, îi sărută picioarele ei în ciorapi à jour și se uită ceasuri

întregi la ea cum dormea atît de lin încît nu i se auzea răsuflarea de loc, şi numai ridicarea regulată a sînului şi o uşoară îmflare a nărilor fine dovedea că ea trăieşte.

Dar cum sosi miezul nopţii îl apucă un frig în spate. El se plecă înc-o dat peste faţa ei ş-o sărută lung, lung pîn' ce i se păru că buzele sîngera, apoi se ridică repede şi plecă acasă.

Ajungînd acolo, văzu pe amicii lui adormiţi cu cărţile în mînă. El se culcă şi adormi iarăşi repede.»

A treia zi, după toate semnele, e dus, corporal, la cimitir, căci aude un murmur foarte tare împrejurul capului şi i se pare că-l poartă oameni pe sus. Se trezi într-o «grădină mare şi frumoasă, pe arborii căreia atîrna omăt». Vreo cîţiva copii se jucau cu bulgări de zăpadă iar într-un loc era «o fată tînără îmbrăcată în alb, foarte, foarte palidă la faţă şi cu ochii pe jumătate deschişi numai». Se apropie de ea, îi vorbeşte, îşi propun a merge amîndoi în oraş.

«— Ai dreptate, dar unde mergem?

— Ce fel? Tu nu ştii încă? Dar voi să-l mai văz o dată; el doarme acuma şi visează la mine şi sufletul lui mă atrage, mă atrage ca un magnet...»

Vestimie se duce acasă. Alexandru horăia în patul lui. Îl sculă.

«...El ştia prin inspiraţie că, dacă va şopti acum trei cuvinte magice, pe care le ştia cine ştie de unde, Alexandru are [să] devie ca el.

— Îţi ghicesc gîndul, zise Alexandru, dar te-nşeli. La soare trebuie să mă uit cu mîna la ochi, pentru ca tu să mă poţi face...»

În acest moment tocmai soseşte iubita, Anna, în trăsură, şi-l ia la bal, mărturisindu-i cu lacrimi sărmanului amic că a aflat ceea ce «nimeni nu ştia». «Tu nu ştii că eu am aflat?»

«El intră în sala de bal. Cîntece, vuiet, danţ... dar mai ciudat i se părea că orice femeie îi zimbea, că-l lovea peste obraz cu evantaliul, chiar fetele cele mai ruşinoase nu se jenau de loc de el. Dacă una ajunsese pînă a-l ruga să-i încheie calţaveta, şi cu toate acestea, deşi era cea mai veselă, era însă foarte de treabă.

Cînd muzica reîncepu, el o acompaniă cu glasul, mai întîi încet, apoi tot mai tare. Lumea era răpită, dănţuitorii de vals zburau răpiţi şi fermecaţi, muzicanţii îşi mînuiau c-o demonică măiestrie instrumentele, iar el cînta, cînta, cînd încet, cînd tare, ca un glas de vînt, trecînd prin arfa lui Eol.

Şi cu toate acestea nimeni nu băga de seamă că el cînta. Din contră, toată lumea se uita la un violonist beţiv şi ofticos, a cărui [vioară] s-auzea într-adevăr ca un melodios ţipet de durere care inspira şi celelalte instrumente.»

61. Visul din 11—12 februarie 1876

Firea onirică a acestor povestiri este aşa de învederată, încît e nimerit să citäm un vis adevărat, pe care poetul însuşi şi l-a însemnat [1] şi pe care îl putem socoti ca o pagină de jurnal interior. Să ne amintim că şi ascetul Iosif profesa oniromancia şi că o poezie amintită mai sus e chiar un vis:

Ce vis ciudat avui, dar visuri
Sînt ale somnului făpturi:
A nopţii minte le scorneşte,
Le spun a nopţii negre guri.

Visul lui Eminescu e un amestec de reminiscenţe literare şi afecţiuni de familie:

«În noaptea de la 11 spre 12 febr. 876 am avut următoriul vis. Se făcea la noi acasă, la Ipoteşti. Soră-mea Aglaie mă cheamă ca să mă prezinte lui Don Alfons şi vărului său Don Carlos, cari se aflau la noi în gazdă. Într-adevăr, citisem pare-că cu puţin înainte că ei se împăcase şi că Don Carlos găsise o combinaţie ca să scape Spania de grenadirii şi brigadirii săi — anume: regina Spaniei, Isabela, înfiase pe un rege american. Acesta murind, ţările sale erau de drept ale Spaniei, dar micele republici ale Americei de Sud îşi apropiase acele ţări. Acuma Spania voia să ceară mai întîi de la ele aceste ţări, apoi să facă un memorand către puterile Europei şi numai dacă n-ar fi ajutat acesta să înceapă a-ntări cetăţi şi strînge oameni ad-hoc pentru acest scop. Don Carlos ar fi plecat apoi în război cu oamenii săi. Iată, soră-mea îmi dă un surtuc negru (am gîndit îndată

[1] Ms. 2306, f. 28.

și la pantalonii de o dubioasă culoare) ș-am intrat pe podelele ceruite ale odăii, unde erau cei doi regi. Soră-mea-mi spune la ureche:

— Spune-ți numele și meseria.

Eu mă închin înaintea lui Don Alfons:

— Eminescu, rumänischer Schriftsteller.

— Was für ein Schriftsteller ist der? întrebă Don Carlos, care era femeie.

— Verzeihen, ich bin selbst Schriftsteller im Rumänischen.

— A! So wird man wohl im Moldauschen sagen. Wahrscheinlich schreiben sie bei den *Convorbiri literare*.

Don Carlos mă invitează să șed pe un divan sofa care ocupa amîndouă laturile unui unghi al odăiei și pe care dormeau vo trei femei îmbrăcate. Am șezut și am vorbit mai multe lucruri.»

Eminescu desenează alături planul unghiului de odaie. Femeia era brunetă, palidă, avea nasul cam în sus și din voce i se vedea o siguranță și o energie rară (Sicherer Blick, süsse Hand). Alfons era un imbecil (ein Trottel). El era galben la față. Eminescu i-aduce un paner cu mere și covrigi. Don Carlos le arată lui Alfons, « care se uita trist înaintea sa».

« . . .el purta o coroană ca și regii de pe cărțile de joc. Acolo l-am văzut și pe frate-meu Șerban. El vorbea ca totdeuna asupra sorții sale în mod întunecat. Mi-a spus că și-a schimbat numele în U. Eminescu, căci V. E. există deja în Europa. I-am spus că trebuie să fie o eroare, căci tata se numește Gheorghe și nu Vasile, ceea ce a recunoscut și el. În urmă Don Carlos a trecut la locul însemnat cu cruce și mi-a făcut semn să vorbesc cu dînsul. Eu am spus c-aș dori să șed alături, căci de departe n-aud bine.

— Cum așa, sora d-tale mi-a spus că oamenii trebuie să vorbească încet cu d-ta, atît ești de nervos.

— Da! dar acuma-i tocmai contrariul. Aud rău și trebuie să se vorbească tare.»

Alături de Don Carlos dormea o ducesă bătrînă. Eminescu se ferește să dea vreun titlu lui Don Carlos. Să-i zică Königl. Hoheit se teme că se supără, să-i zică Eu. Majestät se supără Don Alfons.

« . . .Cînd am ieșit din casă, am ieșit cu deplină convingere că numai D. C. este demn să fie regele Spaniei, și

că D. A. e un Trottel. Ba chiar iubeam pe această energică femeie. Dacă atunci cînd n-aveam loc alături m-ar [fi] lăsat să îngenunchi dinaintea ei, să pun coatele pe poala ei și să mă uit în sus în față [și] să zic: „Doamnă, ai avea în mine un preacredincios servitor!", m-ar fi făcut fericit. Voiam să-i recomand pe mama ca gew. regierende Fürstin auf der Moldau. Și parcă așa era. Cum va admira ea privirea blîndă și liniștită a mamei!

Am recomandat mamei să trimeată-n odaie la regi numai servitori frumoși, iar nu fețe imposibile. Era o bălăioară a maicei, grăsulie și zveltă, pe care am trimis-o să servească.»

Eminescu mai visează apoi că a ieșit în tîrg, și cu acest prilej, comparînd priveliștile, citează Cernăuții și Praga. « Am ieșit pare-că-n tîrg și am mers pe ulița largă cu bulevarde (ulița mare din Praga!).» Face aluzie la o Sofia de la Bodnărescu, cu care s-a întîlnit și i-a spus că « femei urîte sînt ușor de căpătat», la Maiorescu și Polyz. Apoi « m-am suit în deal. Acolo am văzut o uliță strimtă între case negre, vechi, hrențuite, care ținea loc de bazar, cam așa [Eminescu face schema]. Atunci m-am trezit ș-am fost așa de viu atins de acest vis, încît l-am scris. M-am trezit citind un lung articol din n. f. Presse, a cărui foi erau încă netăiate și cuprindea trei fețe asupra împăcăciunii lui D.C. cu D.A.»

Citarea orașului Praga, ca ceva cunoscut, e de natură să ne întărească în presupunerea că Eminescu vizitase acel oraș, unde de altfel familia sa fusese și se fotografiase. Fotografia din tinerețe ar fi fost făcută acolo, la fotograful I. Tomás. [1]

62. Geniu pustiu

Celelalte scrieri în proză ce ne-au mai rămas în schiță de la Eminescu pot fi socotite pasionale, pentru că în toate miezul este dragostea, mai totdeauna « demonică», pentru un înger pal. Cea mai veche dintre ele este *Geniu pustiu*, concepută în vremea rătăcirii prin Ardeal și așezată pe hîrtie cam în preajma începuturilor studenției la Viena.

[1] O. Minar, *Cum a iubit Em.*, p. 34.

Autorul nuvelei, mai mult decît romanului, presupune a face la Bucureşti cunoştinţă cu un tînăr Toma Nour, care e un adept al cosmopolitismului, înţeles ca uniune sacră împotriva tiranilor, şi războiului pentru instaurarea unei păci eterne şi a unui tribunal al popoarelor, fără ca de altfel să desconsidere naţiunile, pe care le socoteşte « nuanţe prismatice ale Omenirei ». Toma, care dispare între timp, îi trimite memoriile sale dintr-un orăşel german. Rătăcise prin lume, trăind aci la Copenhaga, aci la Torino, şi căzuse în cele din urmă în mîinile unui mic tiran german, care îl osîndise la moarte. Cuprinsul memoriilor cu viaţa lui Nour alcătuieşte miezul nuvelei.

Toma Nour, fiul unui ţăran ardelean, pietrar de meserie, face cunoştinţă la Cluj, unde fusese dat la şcoală, cu un alt tînăr neliniştit şi demonic, anume Ioan, care-l duce să vadă pe iubita sa pe moarte. Aceasta, Sofia, e fata unui sărac violoncelist din orchestra unui teatru. Fata moare, spre deznădejdea lui Ioan. Toma se îndrăgosteşte acum de sora Sofiei, Poesis, care e « o actriţă de mîna a doua de la un teatru de mîna a doua ». Ioan dispare, spre a-şi înăbuşi durerea, şi curînd chiar Toma Nour părăseşte Clujul şi se duce acasă la bătrînul lui tată, deoarece a descoperit că Poesis cea angelică este în legături de dragoste cu « doi dandy din cei mai corupţi ai oraşului ». Sîntem în anul 1848 şi curînd izbucneşte revoluţia lui Iancu. Aflînd că Ioan e « pribun » în mişcare, Toma se alătură şi el cauzei iobăgeşti. Tot ce urmează este o zugrăvire cam fantastică, voluptos de cruntă a răscoalei, nu lipsită însă de măreţie. Într-un orăşel găseşte honvezi în casa popii şi pe preot spînzurat. Soldaţii se pregăteau să batjocorească pe fată. Un glonte trimis de Nour pe fereastră, în pieptul fetei, curmă ruşinea. Toma Nour dă foc casei şi arde pe toţi dinăuntru. Într-un castel maghiar păzit de honvezi, Toma află pe amantul Poesisei, care e, firește, ucis prin înfigerea pumnalului în ţeasta capului. Mai tîrziu, trădaţi de un morar sas, Ioan, Toma şi ai lor sînt atacaţi de honvezi, şi Ioan e rănit de moarte. Ca să-l scape de chinuri pe muribund, « tribunul » cel bătrîn îi retează cu sabia capul, care « se rostogoli pe frunzele uscate ». Vine apoi şi răzbunarea împotriva sasului, care, legat de grinzile morii, căreia i se dădu foc, moare şi de foc şi de înec. După încetarea revoluţiei, Toma Nour se întoarce la Cluj, hotărît să ierte

pe Poesis. Aceasta murise. Dintr-o scrisoare a ei, Toma văzu că se prostituise pentru a îngriji pe bătrînul ei tată şi că fata îl iubise cu adevărat. De aci încolo se subînţelege că urmează rătăcirile conspirative ale lui Nour prin Europa pînă ce cade pe mîinile tiraniei. Dintr-un fragment [1] constatăm că, după un alt plan, Toma Nour avea să călătorească prin Rusia, să fie prins şi judecat, şi din închisoarea din Petersburg avea să fie pornit în Siberia, unde îşi va fi dus viaţa cu vînătoarea şi cu contemplarea « regelui Nord ».

« . . .M-a dus îndărăt în închisoare, dar de astă dată mi-a dat haine proaste, dar calde. Vîntul şuiera amar împrejurul zidurilor puternice şi-şi scutura toată zăpada în fruntea şi-n coastele murilor negri şi fantastici. Neva e-nghețată, o lună vînătă-roşie trece prin mijlocul norilor creţi şi de coloarea plumbului şi raze vinete pătrund prin zăbrelele groase. Deodată încuietoarea uriaşă a uşii a început să se zvîrcole înăuntrul ei întoarsă de-o cheie. Mi-am recomandat sufletul lui Dumnezeu, căci credeam că vin să mă omoare. Intră temnicerul bătrîn cu barba roşcată şi lungă, cu căciula de blană, îmbrăcat el însuşi în o blană, cu faţa vînătă, c-o legătură de chei mari şi teribile, c-un felinar. El era urmat de soldaţi cu săbiile scoase, cari luceau slab în lumina felinarului. Îmi ordonă să mă scol.

Turnul unei biserici de pe Neva sună melancolic trei ore după miezul nopţii. Ieşirăm din închisoare, în curtea ei înconjurată cu mai multe ostreţe de fier pînă la gigantica poartă de piatră. M-am uitat înapoi să văd acel negru palat de uriaş ce <se> nălţa în cer asemenea unui munte în patru colţuri. Deschise poarta. Afară aştepta o trăsură neagră asemenea carelor mortuare. Credeam că mă duce la supliciu. Mă sui. În fundul trăsurii şedea un bătrîn galben ca moartea, cu capul pleşuv şi-ncoronat de vo cîteva fire de argint, cu lanţuri grele de mîni şi de picioare. Era companionul durerilor mele. Şezui alături cu el, dinaintea noastră şedeau soldaţi, dinapoia trăsurei, cazaci călări. Bătrînul plîngea. Cnutu cocişului pocni în aer şi carul cel negru zbura, zdrobindu-şi roţile de pietrele înghețate ale pavagiului. Luna fugea pin nori, noi fugeam duşi de-o soarte de fier. Mă bucuram c-o să mor în curînd, dar, vai, decepţiune ! Ieşirăm

[1] Ms. 2255, f. 178—179.

afară de barieră la o căsuță mică. Acolo ne coborîrăm din căruță ca să ne punem într-o sanie c-un cal numai, c-un soldat cu pușcă și c-un cociș înarmat și el. Sania zbura ca o nălucă a văzduhului prin cîmpia cea albă sub cerul arămiu. Zburam mereu asemenea viselor teribile a poeților norvegiani prin cîmpii numai de neauă, în urletul cel departat și flămînd al lupilor, în vîjiitul geros al vîntului, zburam la Sibir. Din ce în ce mai pustiu, din ce în ce mai șes, nici lupi nu se mai auzeau, cerul era mai senin și luna era mai moartă, nimica [pe] nu se mai auzea în pustia de zapadă decît pocnetul [șuierător] vîjiitor al cnutei plumbuite. Numai din cînd în cînd treceam pe lîngă o colibă acoperită de zapadă, care fuma în pustiu. Acolo se schimbau caii. Am mers, am mers pînă ce am ajuns la solul <satul> sibirian unde era să mă colonize pe mine. Era aproape de marea înghețată.

Aici vînez; mi-am cumpărat din orașul sibirian patine cu cari colind pe gheață nopți întregi, cu gîndul apriat de-a mă rătăci, de-a da în apă... de-a muri. Adesea zbor astfel noaptea prin cîmpiile de gheață, cu cojocul nins, încît par un om de zăpadă, zbor ca o viziune a Nordului (păream că vînez departatele stele înecate în Orient) ce vînează neguri și stînci de gheață ce se ridică verzi cu fruntea ninsă în razele lunei. Adesea răsare lumina polară în înmiitele și sublimele sale colori și se răsfrînge asemenea [unui] luminos vis ceresc în valurile verzi și întunecate ale mării înghețate. Stîncile se-mbracă cu raze de diamant și zaphir, valurile par a trăi, neaua cea îndelungă a cîmpiilor de gheață se coloră fantastic, și prin acea feerie lungă, frumoasă, teribilă, zboară lunecînd o unică ființă vie, palidă ca umbra, visătoare ca [un vis] o noapte, cîntînd doine de primăvară... eu!

Stelele mari și aurite încunună frunțile munților de gheață, a căror poale se pierd în valuri etern rebele, etern spumegînde; pin ele vezi cîte un animal de mare ridicîndu-și capul de femeie și lătrînd dureros; luna e o tablă rotundă de aur, mai mare și mai frumoasă, și cîmpiile par a fi întinse, infinite oglinzi de argint sur. Calde doine de primăvară, doine de-a lui Bujor, contrastă dureros cu iarna eternă și-mi storc lacrimi. Cine știe dacă într-o zi, rătăcit prin aceste cîmpii de gheață, nu voi cădea în mare, înmormîntat acolo pînă la învierea morților, în fundul

mării înghețate [1]. Poate că acolo să fie frumos, să fie palate de smarald, să fie zinele valurilor turburi... ele însă blonde și cu ochi albaștri ca idealele lui Ossian. Și m-aș răsfăța pe sinurile lor albe ca neaua de argint, și le-aș săruta ochii străluciți ca stelele și le-aș săruta buzele roșii ca [roșul] roza al luminei polare. Se poate ca bătrînul și întunecatul Nord să aibă fete[le] lui de-mpărat în palatele mării mume, se poate cum că razele stelelor blonde să pătrundă pin înaltele bolți de smarald a palatelor din fundul mării. Se poate ca în acea atmosferă care n-o fi decît un etern joc de colori prismatece, s-ar găsi și pentru mine un loc unde să dorm în reflecțiunea luminelor colorate, să cînt în cîntecul absurd al valurilor! Îmi place să privesc cîte-o uriașă stîncă de gheață și să-mi închipuiesc cum că e bătrînul și înghețatul rege Nord, care se uită rizînd cu vîntul, în fundul mării unde-și scaldă picioarele slabe, pe cînd nori cenușii îi acoperă fruntea cu niște plete sure de bătrînețe. Dar adesea cînd aștept în cîmpie ca steaua polară să se ridice din înghețată mare, atunci cînd ea răsare, mi se pare o strălucită față de sîntă încununată cu raze de aur, o față frumoasă, albă, zimbitoare pusă p-un palid corp în vesmînt de negură... Poesis! Și vîntul urlă mai amar, și valurile se scutură mai înfricoșate, și stîncile rid și șuieră — numai eu stau cu ochii țintiți, asemenea unei statui, la acea stea polară, la acea față de sîntă. Aș fi vrut să mă prefac și eu într-o stîncă de gheață, să privesc etern la răsăritul stelei polare.»

63. Visul unei nopți de iarnă

Sub titlul *Visul unei nopți de iarnă* [2], Eminescu a proiectat în epoca gazetăriei o nuvelă fantastico-erotică din care n-au rămas decît 8 file, pierzîndu-se 7, și în care e de remarcat atmosfera de țară, familia cu capelă în țintirim,

[1] Eminescu spusese lui I.P. Florentin «că dorește ca după moarte să fie așezat în fundul mării înghețate, căci acolo nu i-ar putrezi corpul. Altă dată că ar dori să părăsească Europa ca să se ducă în India.» Cf. I. P. Florentin, *Amintiri despre Em.*, în *Universul literar*, 24 oct. 1911, nr. 43.

[2] Ms. 2255, f. 265—266 și 242—249.

boierul din castel şi dragostea rurală, elemente ce duc gîndul la Ipoteşti. Povestirea, pusă chiar în gura eroului, începe cu un bal. Aci, tînărul, pe cît se pare, erou vine să uite pe o femeie frumoasă, Maria, care e nepăsătoare la dragostea lui. În vreme ce orchestra cîntă « *La danse macabre*... jocul morţilor» (va să zică Eminescu cunoştea pe Saint Saëns), el meditează la soarta sa. « În povestirile lui Hoffmann unul îndrăgeşte un chip de ceară ce sta într-o fereastră. Degeaba se-nchina la luceafărul dimineţii sale, degeaba la luceafărul serilor... Luceafărul era o păpuşă..., coeur de marbre.» Aci e o întrerupere de cinci pagini, dar din sfîrşitul fragmentului înţelegem că, spre a-şi descărca sufletul, tînărul povesteşte unei doamne vicisitudinile dragostei sale, care datează din copilărie, de cînd locuia, precum se vede, la ţară. În împrejurimile casei părinteşti era un castel şi pe lîngă el, un lac. Într-o seară ajunge la lac, se suie în luntre şi trece încet prin papură şi stuf spre mijlocul apei; « luna răsărea din pădurile seculare şi dura o cărare de văpaie pe valurile scînteietoare». Era vară şi băiatul adormi în luntre. Deodată din vîrful unui copac pînă la luntre se ţesu o pînză frumoasă şi diamantină, şi pe acest pod coborî o fată tînără foarte frumoasă şi foarte blondă. « Cum păşea încet, îşi netezea părul despletit cu mîna dreaptă şi venea încet parcă ar fi dormind... Veni lîngă mine şi-mi zise: — Să vii mîni la noi şi să-ntrebi de mine... şi să ştii că mă cheamă Maria...» Fata era cu vreo zece ani mai mare [1] decît băiatul. A doua zi acesta se apropie de ţărm şi intră într-o grădină frumoasă şi pustie, peste puţin o portiţă se deschise şi o fată înaintă spre băiatul care sta locului pe o bancă. Era ea. Îl întrebă: « — A cui eşti tu, măi băiete? — A mamei, zisei, nici nu ştiu cum îl chema pe tata... — Dacă eşti a mamei vin la tata, zise ea, şi mă luă de mîni... Intrai în nişte odăi frumoase cu covoare pe jos, cu divanuri de jur împrejur... iar un boier bătrîn şedea pe divan şi bea ciubuc. — Uite, tată, ce-am găsit în grădină, zise ea...» Bătrînul dezmiardă pe băiat. Îl întreabă fel de fel de lucruri şi-i dă portocale, iar acesta se descalţă şi se suie pe divan. Bătrînul îi vorbeşte în glumă: « — Vezi, fată, ce voinic a venit să te peţească... Vrei să iei pe Maria? — Mă-nsor, zic, am s-o iau desigur...»

După aceasta băiatul se-ntoarse acasă fără să spuie nimănui întîmplarea, dar în toate zilele mergea la fata din grădină. Venind iarna şi nemaiputînd merge, se îmbolnăveşte de dor. Sta pe cuptor şi dorea să moară, cînd deodată auzi zurgălăi de sanie. Mamă-sa intră în casă îmbrăcată în rochie de « moarè neagră» şi cu mănuşi. Se ducea în vecini la nunta unei Marii. « Maria-i a mea, mi-a făgăduit-o tată-său», zise băiatul. Mamă-sa îl întrebă de unde o cunoaşte şi spunîndu-i-se, crezu că aiurează. Apoi: « — Mamă, unde-o să dorm eu cînd voi muri? o-ntrebai. — Unde, dragul mamei? unde vom dormi toţi... în ţintirim. Ţintirimul şi biserica noastră erau alături cu grădina.» Cum plecă mamă-sa, luă o pătură şi merse în cimitir. « Era multă şi clară lumină de lună... ramurile salcîmilor erau negre, gratiile de la capela noastră cu vîrfurile aurite străluceau şi vîntul atingea lin de clopot... Clopotul abia atins suna dulce, foarte dulce şi melodios...» Deschise portiţa de la gratie şi se culcă pe piatră. În depărtare vedea castelul cu ferestrele luminate. Plînse încet pînă adormi. A doua zi se trezeşte în pat acasă, cu durere de cap, căci mamă-sa, amintindu-şi de vorbele sale, îl căutase şi găsise în cimitir. Săptămîni întregi a zăcut în neştire, pînă ce l-au dat la şcoală.

« — Frumoasă istorie [zice doamna căreia eroul îi povesteşte acestea]... dar n-are sfîrşit. — Ba are, doamnă, un sfîrşit insuportabil...»

Peste douăzeci de ani — acesta e sfîrşitul — trecînd pe o stradă pustie, auzi « glasul de porumb» al Mariei. Făcu cunoştinţă cu femeia care avea numai vocea fetei din copilărie, fără să fie ea. Femeia avea însă un amant, aşa că îndrăgostitul, iritat de răceala ei, era gelos pe tot ce-l înconjura. Spre a uita acel « coeur de marbre», venise aşadar la bal.

[1] În original: « mai mică», corectat după textul povestirii lui Eminescu (n. red.).

64. Întîia sărutare

Sub titlul *Întîia sărutare* [1] Eminescu a lăsat o altă compunere fragmentară, unde este de asemeni vorba de o

[1] Ms. 2255, f. 250—254.

idilă tinerească. Cum dragostea celor doi e urmărită pînă la maturitate, se pare că poetul a vrut să facă un fel de proverb, avînd ca motiv scara vieții afective:

« Ah, fiecare a gustat-o, care-a iubit; cum este ea? cine o poate ști spune. Și cu toate astea ce n-ar da cineva pe ea — tot-tot. Dacă e vo plăcere pe acest pămînt, pentru care ai sacrifica toate celelalte — apoi e prima sărutare, inocentă, copilăroasă, pedantă chiar, dar, o! cîtă dulceață e tocmai în această copilărie, în această falsă închipuire asupra valorii ei, în această abandonare mută a gurei de copilă. Timidă — pare cu toate astea o cutezanță, dulce — pare un act de violință, dăruită — pare răpită, și cel ce răpește și cel păgubaș sunt în aceeași măsură fericiți — adică peste măsură. Cîte lucruri în lume nu se pot întîmpla de două ori, revin — dar întîia sărutare cu toate deliciile rămîne întîia în suvenire — dulce, neștearsă, neprețuită.

Era o noapte de iarnă, cu lună, cu nori, cu stele; un frig aspru și reîntineritoriu și fără vînt. Brumă și ninsoare se așezase pe grădini [1] și zaplazurile de amîndouă părțile ulicioarei — luna albea încă zapada încărcată pe crenge de o oprea și pe zaplazuri, ca pe niște bulgări de bumbac, și pe strada înghețată de trosnea sub pași trecea el de brat cu dînsa, el în palton cu gulerul dat în sus, ea în scurteică de blană, roșie la față de frig, capișonul ei de lînă lăsa să se vadă fruntea — astă frunte albă încadrată de un păr de aur — și scurteica, oricît de grea ar fi fost, totuși desena cu acurateță liniile unei talii cum o găsești numai de <la> 15 pînă la 20 de ani.

El era mult de 18 ani, ea de 16. Vorbeau rizînd, sau [mai] bine zis rideau vorbind — era mai mult ris decît vorbă, și cu cîtă fericire rizi în acea etate de orice prostie ce-ți trece prin minte. Cine nu-și aduce aminte de juneța sa — și fiecare a avut una — de acele angajamente de a fi serioși în amor, că-i pe viață, acea defensiune în paragrafe a copilei, ca să nu-i spuie pe nume, să n-o tutuiască, să n-o sărute — celelalte ar fi cum ar fi, dar însă gurița, cum pustia! Așa erau și ei. De vorbit despre istorie, geografie și alte lucruri folositoare! — da! se-nțelege,

[1] Se poate citi și: *garduri*.

cît vrei — de o gurită, un tu, un *pe nume*... dulce — asta? niciodată!»

E lună pe cer. « Pe cînd el perora cu stricteță o temă de astronomie, indiferentă atît lui cît și ei, adică pe cînd se chinuiau reciproc, ea se uită la el fără să-l asculte și s-ar fi aruncat de gît, l-ar fi sărutat de o mie de ori — așa numai ea cel puțin — dacă, dacă s-ar fi căzut. „Ah! că prostu-i, gîndi ea surizînd, nu poate vorbi și el de altceva, azi cel puțin...“»

Ei încearcă cu timiditate să se tutuiască, alternînd pe *tu* cu *dumneata*. Se numesc Alecu și Elisa.

Ceva mai încolo ei sînt la jumătatea vieții. Ea are un fir de păr alb. El a pierdut o bună parte din avere într-un proces, dar ea îl mîngîie: « Tu te superi c-ai pierdut o parte din averea ta — dar tu uiți un lucru... că suntem la jumătatea vieții noastre și că jumătatea cea mai bogată e îndărătul nostru. Noi nu mai avem pe ce cheltui.» Sînt fericiți. Mai apoi au un copil cuminte ca tată-său, care-i umple de beatitudine. Această naivă și cam inconcludentă povestire se încheie astfel:

« Scriitorul acestor șire ar mai avea de adăogat ceva — nu morala istoriei, cred că-i vădită — ci o întrebare: Oare există fericire fără amor? Poate, dar nu cred.»

65. La aniversară

Din schița de mai sus, dezvoltată în alt chip și cu folosirea descripției iernii și a eroilor, a ieșit acea *La aniversară*, în care Ermil și Elis își împărtășesc cu inocență și toane dragostea, închipuindu-se ca Gajus Iulius Caesar Octavian August și regina Cleopatra. Dintr-o frază reies lecturile tinerești ale poetului: « Era o vreme în care, în urma unui roman spaniol, regina de astăzi a Egipetului se numea Tolla. El se numea pe atunci Bertrand... pasati [*sic*] tempi.» Narațiunea a fost publicată în *Curierul de Iași* (1876), nesemnată, dar ea este, după toate semnele, mai veche.

66. Amalia

O altă aruncătură pe hîrtie intenționat indescifrabilă, cu titlul *Amalia* [1], cuprinde istorisirea unei experiențe sexuale din epoca universitară, probabil autobiografică. Deși textul e crud, neliterar, trivial chiar, se pare totuși că Eminescu a dorit să facă, după sublimările trebuitoare, o nuvelă. O astfel de compunere nu se poate decît rezuma ca un document psihologic.

« Amorul lui cel dentîi fusese foarte senzual. Pierdut pîn-atunci într-un platonism deșert și cufundat cu capul în curiozități romantice și subtilități filozofice, se-ntîmplă să ia o odăiță la o femeie măritată, care avea o fetiță de 12 ani și un bărbat ce toată ziua nu era [a]casă. Amalia o chema pe femeie. Era naltă, plină la făptură, cu părul blond și ochi mari verzi. »

Femeia avea nas grațios, gură asemenea. « El, avînd bani, făcea cu dînsa excursiuni în păduri și pe la birturi de vară, împrejurul orașului universitar, împreună cu fata, care era numai piedică, încît nu putea vorbi decît cu ochii. » Într-o seară, pe cînd intrau în pădure, el îi spune că ar fi avînd o taină să-i comunice, taina pe care ea o știa de mult. Apoi se suiră în trăsură, ei în fund, fata pe banca dinainte, și el puse brațul împrejurul taliei femeii și o strînse tare. Ea nu zise nimic. Venind acasă, fata plînse puțin în altă odaie. În întuneric, el cuprinse pe Amalia și o sărută pe gură.

În curînd ea trebuia să plece la țară. El « se topea, căci bogățiile ei trupești erau într-adevăr admirabile ». Avînd conștiința acestor comori, ea purta o rochie destul de subțire, prin care se întrevedeau « niște sîni de albeața marmorii, plini și rotunji ». Înainte de plecarea la țară el o prinse într-o odăiță, o ridică în brațe, o așeză pe o măsuță înaltă și făcu « păcatul » îndoit și viril. A doua zi ea plecă la țară cu fetița. El îi scrie.

După patruzeci de zile ea se-ntoarce și încep amîndoi o viață de fericiri. Noaptea, în vreme ce fetița dormea, ea intra numai în cămașă în odaia lui și el « se îmbăta de frumusețea ei », vertical; « . . .actul amorului o făcea să tremure, să țipe, și leșina, ceea ce-i adăoga și mai mult femenin ».

[1] Ms. 2255. f. 259—262.

67. Cezara

Nuvela *Cezara*, pe care Eminescu a publicat-o în august 1876 [1], este și ea un lucru mai vechi. Numele Cezara (scos din *Titanul* lui Jean Paul) îl mai întrebuințase. Castelmare îi venise probabil din lectura în *Convorbiri literare* (an. II, 1868—1869, p. 121) a unei compuneri *Primblări* de Iacob Negruzzi. [2] Acolo un Edgar face portretul unei marchize pe care o numește convențional marchiza Castellamare. Deși cu nucleu pasional, nuvela eminesciană intră într-un tip nou, deoarece ea expune filozofia practică a poetului și este mai mult o demonstrație închipuită a acesteia. Din punct de vedere formal ea rămîne în cadrul romantismului jeanpaulizant, cu peisaj italic, rousseauianism și extaz în fața naturii.

Doi călugări, bătrînul Onufriu și tînărul Ieronim, merg la oraș să se preumble. Acolo Ieronim e chemat de pe drum de pictorul Francesco, care are nevoie de un model pentru demonul din tabloul său *Căderea îngerilor*. Fusese zărit însă pe fereastră de contesa Cezara. Pe aceasta tatăl a făgăduit-o marchizului de Castelmare, cu scopul material de a-și stinge unele datorii. În odaia pictorului, bătrîn și protector, Cezara așteaptă modelul, ba chiar îl privește gol prin întredeschizătura ușii. Emoția ei fu așa de mare, încît « era să răcnească ». Fata se îndrăgostește de Ieronim, îi mărturisește singură iubirea într-o scrisoare (« Iartă dacă o femeie îți spune că te iubește ») și atunci cînd se reîntîlnesc (Ieronim părăsise mănăstirea și se așezase « într-o chiliuță » din oraș), îi cade în genunchi implorîndu-i afecțiunea. Deocamdată tînărul se dovedește frigid, deoarece, după mărturisirea lui, îi trebuiește timp pentru dezvoltarea sentimentelor. Ieronim primește scrisori de la un unchi al său « bătrîn sihastru », Euthanasius, care nu e decît întruparea schopenhauerianei euthanasii. Acesta trăiește într-o insulă închisă de toate părțile cu stînci, un adevărat eden. Viața lui este o exaltare a naturii neprihănite, a vieții automate « pe

[1] *Curierul de Iași.*

[2] Din această nuvelă Eminescu avea de gînd să extragă părți în *Cartea de lectură* pe care o alcătuia. Cf. ms. 2306, f. 1 (« Anul II, din *Convorbiri. Primblări* de J. Negruzzi, pag. 65—66 »).

temeiul naturii», şi Nirvana lui Schopenhauer devine la el un pancosmism euforic. Combinînd pe Rousseau cu pesimistul german, bătrînul fuge de durere prin regresiune spre instincte şi îşi pregăteşte stingerea în cascada unui pîrîu. Moartea lui va fi «o trecere solemnă <molcomă> şi firească» de care nu se teme, va fi adică decesul natural fără boală de care vorbeşte Schopenhauer.

Pe de altă parte, Ieronim face Cezarei teorii asupra răului şi egoismului în natură, asupra instinctelor ce îmbracă haina poeziei, ce, luate toate din Schopenhauer, vor fi dezvoltate şi în versuri:

« . . .Tu zici să te iubesc. Dacă te-aş putea iubi ca pe-o stea din cer . . . da! Dar dacă suspin, dacă doresc . . . n-aud eu din toate părţile aceleaşi suspine ordinare, aceleaşi doruri . . . ordinare; căci care-i scopul lor? Plăcerea dobitocească, reproducerea în moşinoiul pămîntului de viermi, noi cu aceleaşi murdare dorinţe în piept, pe cari le îmbracă cu lumina lunei şi cu strălucirea lacurilor, aceleaşi sărutări greţoase, pe cari le aseamănă cu zuzurul zefirilor şi cu aiurirea frunzelor de fag . . . Să cerşesc o sărutare? să fiu sclavul papucului tău, să tremur cînd îţi vei descoperi sinul . . . sinul care mîni va fi un cadavru şi care, după fiinţa sa, este şi astăzi? . . . Să mă frizez, ca să-ţi plac, să spun minciuni, ca să petrec mintea ta uşoară; să mă fac o păpuşă pentru . . . cine o şi mai spune pentru ce? Nu! nu mă voi face comediantul acelui rău, care stăpîneşte lumea . . . »

Ceea ce respinge în fond Ieronim nu este instinctul dragostei, ci parada exterioară, minciuna, cochetăria, mintea uşoară a femeii, cu papucul, simbolul său. El nu vrea să fie ca tinerii «cu zîmbiri banale, cu simţuri muieratice», dar ar primi dragostea în toată goliciunea ei animală, dincolo de orice convenţie. În curînd, rănind pe Castelmare, care e nepot de podestă, Ieronim e nevoit să fugă. Nimereşte în chiar insula lui Euthanasius, întorcîndu-se astfel la natură. În ziua cununiei Cezarei cu Castelmare, marchizul Bianchi moare de apoplexie, şi fata, respingînd pe logodnic, se refugiază într-o mănăstire. Într-o zi ajunge înot în insula lui Ieronim şi amîndoi, goi, încep aci existenţa edenică. Acesta e sfîrşitul logic al nuvelei, peste care nu se mai poate gîndi nimic, şi se înţelege de ce Eminescu a renunţat la alte idei de dezvoltare ce-i umblase odată prin cap. Astfel,

într-un ms.[1] găsim pe Cezara înapoi în chilia ei, îngrijorată de un foc aprins ce-l vede în noapte, pe mare. Se aruncă înot în valuri, descoperă că focul, care se stinge curînd, e pe o luntre în care mai apoi zăreşte pe Castelmare. Pricepînd că acesta-i caută, leşină. Ieronim sare şi el din insula lui într-o barcă, străpunge pe Castelmare cu spada şi culege din valuri pe Cezara moartă, pe care o duce în peştera din insulă. De durere cade şi el jos fără simţiri. Deşteptarea a doua zi în chilia de călugăr cu Cezara, goală, alături de sine, poate fi aiurarea sa înainte de a muri, căci ultimele şire se închid cu imaginea cadavrelor strîns îmbrăţişate ale celor doi tineri, plutind pe mare.

68. Făt-Frumos din lacrimă

Într-un alt ciclu trebuie să aşezăm compunerile cu caracter fabulos, în genere poveşti populare uşor prelucrate sau orientate simbolic. *Făt-Frumos din lacrimă*, publicată în *Convorbiri literare* chiar din vremea studenţiei[2], are încă pe ici, pe colo ceva gotic (castele cu arcuri înalte, lebede, viziuni lunare), deşi miezul e adînc românesc. E povestea lui Făt-Frumos izbăvind pe împăratul vecin de Mama-Pădurilor, care cere jertfă de copii. Pe fata acesteia, Ileana, şi-o ia însuşi logodnică, dar din frăţie de cruce merge să aducă pentru împăratul prieten pe fata Genarului. Dintr-o înfrîngere, cînd e prefăcut în rîu, îl scapă Dumnezeu şi Sfîntul Petru. Slujind la o babă cu şapte iepe năzdrăvane şi ajutat de regele ţînţarilor, de regele racilor, cărora le făcuse bine, şi de fata babei, Făt-Frumos căpătă un cal cu şapte inimi. Urmărirea lui de către babă e o capodoperă de analiză a spaimei din vis. Acum poate fura pe fata Genarului. Întors acasă, găseşte pe Ileana orbită de plîns, dar îndurarea Maicii Domnului îndreaptă totul. Povestea se termină cu tradiţionala nuntă.[3]

---

[1] Publ. de D. Murăraşu în *Rev. soc. Timerimea rom.*, LI, 1933, iunie, nr. 10, p. 338—341.

[2] Anul IV, 1870—1871.

[3] Cîteva rînduri de poveste cu Ileana Cosînzeana, aruncate în grabă, înt în ms. 2278, f. 74 v. urm.

69. Frumoasa lumii

Alte poveşti au fost aflate prin manuscrise, ele nu sînt decît simple note din auzite pe care poetul urma să le folosească mai tîrziu. Gîndul lui trebuie să fi fost de a le versifica. *Frumoasa lumii*[1] este povestea păsării care face ouă de aur. Un vînător o prinsese în Pădurea-neagră. Pasărea avea şi alte daruri. Cel care i-ar fi mîncat inima ar fi devenit împărat, cel care i-ar fi mîncat rînza ar fi găsit de cîte ori s-ar fi trezit peste noapte cîte o pungă de bani sub cap, maiurile aduceau noroc. Un ovrei ispiteşte pe nevastă, o pune să frigă pasărea. Cei trei copii ai femeii, înfometaţi, mănîncă măruntaiele şi astfel unul se face împărat, altul capătă bani, iar cel cu maiurile aşteaptă norocul. Un moş vrăjitor caută să-l momească. Îl duce la gaura pămîntului, îl îndeamnă să se lase pe celălalt tărîm, unde într-o căsuţă dintr-o grădină va găsi în vatră o cheie. Îi dă şi o vargă de fier ca să poată intra. La ieşire moşul nu vrea să-i dea drumul decît în schimbul cheii. Copilul nu i-o dă şi bătrînul, făcînd *tranc* cu piciorul în pămînt, îl lasă închis acolo. Frecînd în neştire varga, vine un om de fier, care îi făgăduieşte să-l scoată dacă îi va frige douăzeci de vaci şi-i va pregăti douăzeci de poloboace cu apă pentru drum. În chipul acesta scapă. Cheia e fermecată şi la fiecare frecătură a ei apar oameni de fier care fac lucrările cerute. Cu ajutorul lor capătă pe fata împăratului de nevastă. Însă vrăjitorul îi fură cheia, şi restul povestei înşiră tocmai întîmplările pentru recăpătarea ei.

După limba dialectală, se vede că povestea i-a fost spusă lui Eminescu în vreme ce el şi-o scria repede în caietel. Apoi a încercat s-o versifice. În altă parte[2] aflăm episodul coborîrii pe lumea cealaltă:

El intră-n căscioara albă
Cu flori negre impistrită
Şi găsi-n cenuşa vetrei
O cheiţă ruginită.

Ce ştii ce făcea
Cu cheiţa de-o avea,

[1] Ms. 2284, f. 27 urm.; *Pop.*
[2] Ms. 2280, f. 13–14.

Pînă azi poate că lumea
Sub un farmec răminea.

Băieţandru-în briu ş-o pune
Şi se ia încet pe scară.
Cînd ajunse-n gura gropii
Şi voi să ias-afară,

Zise oţerit moşneagul:
— Nu ieşi, băiete, stai,
Dă-mi cheiţa. — Ba, moşnege,
Mai întîi să ies, ş-apoi.

— Nu te las. — Eu nu-ţi dau cheia!
— De n-o dai te-omor acuma.
— Fă ce ştii, răspunse micul,
Mă omoară, de poţi numa.

Din picior moşneagul face
Tranc! se-nchide-atunci pămîntul
Şi băiatul biet rămase
N-întuneric ca mormîntul.

Ar vrea să se întoarcă, dar nu poate:

Spre grădină să se-ntoarcă —
Dară, vai, n-o poate face,
Căci înăuntru închisu-i
Ca un pui într-o găoace.

Începu atunci să plîngă,
Frînge mînile-i spre cer,
Şi frîngîndu-le el freacă
Veriguţa cea de fier.

Vine-un om de fier atunce
Şi-ntreabă băiatul: Cum
De-[a] ajuns el pîn-aice.
Iacă cum şi iacă cum.

Şi aşa din vorbă-n vorbă,
Vezi, i-a spus băiatul tot.

Omul de fier făgăduieşte să-l scoată şi-şi pregăteşte proviziile:

— Hei [1] baiet, cu greu te-om scoate,
Dară tot am să te scot.

Deşi nouă ni se pare
Că la gură a fost fricos
<Că la gură-a fost fiind>,
Dară el ieşi <era> sărmanul
Tocma-n fundul de pămînt.

— Ian aşteaptă pîn' mi-oi frige
Ca vreo douăzeci de vace
Şi de drum s-împlu cu apă
Tot pe-atitea poloboace.

70. Finul lui Dumnezeu. Borta vîntului

Finul lui Dumnezeu [2] şi *Borta vîntului* [3] sînt de asemeni însemnări de poveşti auzite, fără prelucrare. În cea dintîi se istorisesc isprăvile unui voinic botezat de Dumnezeu, care luptă cu zmeul, spre a-şi scăpa sora, şi face o sumedenie de vitejii, ca să capete de soţie o fată de împărat. Îl ajută fiinţele cu puteri peste fire, Statu-palmă-barbă-cot, Flămînzilă, Setilă, cît şi unelte fermecate, o cuşmă care te face nevăzut, un bici şi o sulă cu puteri aviatice. A doua poveste e aceea cosmică, a nucii care scoate bogăţii, a măgarului care face bani şi a cîrjii care bate şi pune în măsură pe omul nepriceput să-şi recapete lucrurile furate de alţii mai isteţi.

71. Călin-Nebunul

Povestea *Călin-Nebunul* a fost notată de Eminescu foarte de timpuriu întîi în proză. [4] Cînd apoi a fost versificată i s-a păstrat tot izul poporan. Unul din cei trei feciori

[1] Din cauza corectărilor se poate citi şi *Scii* şi *Măi*.
[2] Ms. 2284, f. 46 urm.; *Pop.*
[3] Ms. 2284, f. 44 urm.; *Pop.*
[4] Ms. 2258, f. 180 (simplă schemă), ms. 2284, f. 14 urm.

ai unui fruntaş din «satul» împăratului, Călin, porneşte şi el după ceilalţi doi, care-l socotesc prost, în căutarea fetelor. În drum au fiecare a se lupta cu cîte un zmeu, dar Călin-Nebunul face isprăvile cele mai mari, furînd foc de la vatra a doisprezece zmei şi ţinînd pe loc pe Miazănoapte şi pe Zori-de-zi. Pentru aceşti zmei el merge să ia pe fata împăratului Roşu, acolo însă taie capetele zmeilor, intră în odaia fetei şi-i pune în deget un inel. Cu limbile celor ucişi se întoarce la fraţi, îi sfătuieşte să-l lase să plece singur în căutarea fetelor împărăteşti, ceea ce şi face. Pe cel dintîi soţ, zmeu cu virtuţi de Flămînzilă şi de Setilă, Călin îl aruncă ca pe o muscă. Pe cel de al doilea, mai flămînd, îl omoară la fel. Pe al treilea îl dovedeşte numai după o luptă cruntă. Se întoarce cu cîteşitrele fetele, dintre care şi-a ales pe cea mijlocie, dar fraţii îi taie picioarele şi fug. Călin dă de un tînăr împărat care-şi pierduse mîinile într-o luptă cu zmeii şi amîndoi, punînd mîna pe mama zmeilor, găsesc apa vie cu care-şi întregesc trupurile. Merg apoi la curtea împăratului Roşu, unde era nuntă mare. Fata împăratului se mărită cu ţiganul bucătar, care se dăduse drept omorîtor al zmeilor. Îi e uşor lui Călin să dezvăluie adevărul cu ajutorul limbilor tăiate. Fata l-ar fi voit acum pe el, el totuşi o lasă fratelui său de cruce, împăratul tînăr. Întors acasă la părinţi, Călin întîlni un copil cu un băţ mînînd o cireadă. Era al său. Mamă-sa şedea într-un bordei, pusă de fraţii lui să păzească găinile. Călin îşi pedepseşte fraţii, fără să-şi însîngereze mîinile, aruncînd în sus o bombă, care, cu voia lui Dumnezeu, cade asupră-le omorîndu-i.

Filele de poveste publicate de Eminescu sub titlul *Călin* (1 nov. 1876) sînt îndepărtate ca idee de povestea populară. Călin intră ca un zburător în odaia unei fete de împărat, pe care o cucereşte pentru el însuşi. Împăratul îşi goneşte fata. Cînd Călin se întoarce, găseşte copilul mînînd boboci şi pe mamă-sa în bordei. Urmează, după consimţirea subînţeleasă a împăratului, nunta din poveşti.

72. Basmul lui Arghir

Eminescu nu s-a oprit numai la tradiţia orală, ci şi-a căutat inspiraţia pînă şi în cărţile mai mult sau mai puţin

populare. Ştefan Cacoveanu [1] ştia că poetul, încă de pe vremea cînd era sufleor la Bucureşti, plănuia un *Arghir şi Elena:*

«Ştiu... că se apucase să scrie din nou, după gustul lui, pe *Arghir şi Ileana* lui Barac. Îl ispitise mult această frumoasă poveste. Scrisese vreo 50—60 de versuri de la început, dar întrerupse lucrarea. Zicea că-i greu a o scrie aşa cum trebuie. Ne îndemna pe noi cei ieşiţi de la sate s-o facem; pentru că, vezi Doamne, am avea mai la îndemînă tezaurele limbii populare decît dînsul. Faptul era că el studia limba populară şi peste tot limba română necontenit.»

Într-adevăr, vreo 70 de versuri au rămas din acest basm *(Basmul lui Arghir* [2]*)*, ele însă ni se par mai tîrzii. Eminescu a urmat pe Barac din *Istoria preafrumosului Arghir şi a preafrumoasei Elena cea măiastră şi cu părul de aur* (1800), a dat totuşi povestirii ritm şi imagini ţărăneşti. În locul invocării Muzei:

Te visai mijcînd din buză,
O, prea drăgălaşe Muză!...
Te rog, Muză mîngîioasă,
Care cînţi cîntări frumoasă,
Pică-mi puţintică miere
Din măiastra ta putere...

chemarea lăutarului autohton:

Frunză verde fag,
Dorule sărac,
Lăutar pribeag,
Vin, de-mi zi cu drag,
Vin, de-mi zi în şir,
Tot din fir, în fir,
Basmul lui Arghir,
Cel cu păr de fir,
Singur să mă mir.

Din scurta descriere a cetăţii, abstractă la Barac,

Să zice dintru aflate,
A fi avut o cetate,
Tare şi meşteşugită
Şi cu şanţuri întărită...

[1] *Em. la Buc. în A. 1868/69.*
[2] *Pop.*

poetul scoate un spectacol de vis:

Fost-a împărat
Mîndru luminat,
Ce avea cetate
Cu palate nalte,
Cu turnuri de fier,
Ce lovea în cer.

Şi ce urmează, frumuseţea împărătesei, ştirea despre cei trei feciori ai ei, printre care Arghir, e tot după Barac, după cum de la el vine descrierea grădinii cu mărul de aur, naivă la versificatorul ardelean,

În cetatea părintească,
Se afla o prea firească
Grădină împodobită,
Părea că-i însufleţită.
Era plină de frumseaţe,
De ale florilor feaţe..
Într-o zi aci craiul,
Desfătîndu-se cu traiul,
La un pom ciudat soseaşte
Şi-l veade cum înverzeaşte,
Alb la floare ca argintul,
Mirosind în tot pămîntul;
Pre care necunoscîndu-l
Să înduplece cu gîndul,
Aştepta roada să-i crească
Ca fealiul să-i nimerească:
Că-ntr-o zi înmugureaşte
Şi de trei ori înfloreaşte.
Şi pre grădinariul cheamă
Ca să dea de dînsul seamă,
Ce mînă au sădit pomul?
Că mult să mire tot omul,
Cum el zioa înfloreaşte,
Noaptea coace şi rodeaşte,

paradisiacă la Eminescu:

Şi-mpăratu-avea
Lîngă curtea sa:
O mîndră grădină,
De miresme plină,

Şi roiuri de-albine
Prin florile dalbe
De naramze albe,
Grădină de flori
Din pomi roditori
Şi de sărbători.
Dar de te duceai,
De mi te pierdeai
Prin a umbrei răcori,
Prin cărări de flori,
Iată, mări, iată,
Că-mi dedeai deodată
D-un pom de grădină
Cu flori de lumină,
Ce-nflorea în zori
Pe la cintători, [1]
Iar la zi n-amiază
Scutura de rază
Înflorita-i leasă,
Iar la miez de noapte
Rodea mere coapte,
Mere de-aur mari
Cu simburii tari
De mărgăritari...

73. « Erotocrit »

Printre manuscrisele împrumutate de Eminescu lui M. Gaster se află şi şase foi din *Istoria Aretusii şi-a Împăratului Iraclie tatăl său, a lui Ierotocrit şi a lui Pezostrat tatălui său viziriului* [2], cu populara dragoste între fata împăratului şi băiatul sfetnicului său, în ciuda despărţirii silite. Tot Eminescu îşi însemna cu literă elină titlul Erotocritului grecesc al lui Vicente Cornaro, tipărit la Veneţia în 1819. [3]

[1] În ms. 2254, f. 25, regăsim o parte din aceste versuri: « Un pom din grădină/Cu flori de lumină » etc.

[2] *Chrestomaţie rom.*, II, p. 178 urm.

[3] Ms. 2284, f. 65. Iată-l cu ortografia eminesciană: Ερωτοκριτος ποιημα ερωτικου, συντεξιν παρα βιτξευτξου Κορναρου απὸ του χωραν της σιτας τοῦ νησίου της Κρητης. Εν Βενετια παρὰ Νικολαῳ Τλυκεν τῷ εξ Ιωανοινων, 1819.

Gîndindu-se la acest poem va fi aruncat el cele cîteva versuri sub titlul *Erotocrit* [1], care s-ar putea foarte bine să n-aibă cu motivul iniţial decît un raport de asociaţie:

Singur aş voi să-mi spun că
Te-am ţinut la pieptu-mi pruncă
Şi că tu ai fost aceea
Care-n braţu-mi se aruncă,
Că te-am dus pin codri mîndri,
Te-am purtat pin flori de luncă —
Toţi or crede că o fată
Tu ai fost — nici presupun că
În a mea copilărie
Am păscut pe deal o giuncă...

sau:

Nimănui nu am să spun că
Ea în braţe-mi se aruncă
Cu ochi mari de fată mare,
Cu suris curat de pruncă
Şi că fruntea ei cea albă
O-ncunun cu flori de luncă... etc.

74. Mirodonis

Poveştilor, însă, Eminescu vroia să le dea un rost simbolic, o schelă ideologică. Aceasta este pricina pentru care nu le-a scos în haina aceea simplă de prin hîrtiile sale. Ideea « Luceafărului » este dintre cele mai vechi şi i-o găsim încă din epoca studenţească. Pe un carnet cumpărat la Viena, printre alte însemnări bibliografice, poetul schiţează cîteva versuri dintr-un poem *Mirodonis* [2]. El ne dă şi un « *Plan.* Mirodonis întreţesută cu ideea „ Demonului" (Weltgeist, Geist) şi cu Povestea ce i-am povestit ei ». *Mirodonis* ar fi făcut parte dintr-un ciclu « Demonul », sau, în sfîrşit, *Demonul* ar fi urmat să fie titlul în cele din urmă, dar ideea rămînea aceasta: « Mirodonis, metresa lui Dum-

[1] Ms. 2262, f. 87.

[2] Ms. 2291, f. 49 v. urm.

nezeu (Lucifer)». Prin urmare, împrumutînd de la Goethe şi de la panteişti în genere ideea duhului lumii, simbolizat de Luceafăr, Eminescu n-ar fi avut cum aduce povestea altfel decît sau prin incomprehensibilitatea geniului abstras de către femeia pămînteană, sau prin imnul dragostei eterice. Şi-ntr-adevăr, sîntem în epoca *Sărmanului Dionis*, în care se cîntă beţia siderală, dragostea în Cosmos. În ceea ce ne-a rămas din *Mirodonis* [1], găsim obişnuitul castel cu hale negre, o « regină tînără şi blondă», care trece în lună « cu mînile-nainte <mînile unite> pe-al ei pept», adică o lunatică în felul Mirei, beată de un astru. Toată euforia selenară halucinantă din *Sărmanul Dionis* a trecut aci.

Iată geografia lunei în nuvelă:

« . . .Scări înalte coborau printre coaste prăbuşite . . . pînă într-o vale întinsă tăiată de un fluviu măreţ . . . Insulele se înălţau cu scorburi de tămîie şi cu prund de ambră. Dumbrăvile lor întunecoase de pe maluri se zugrăveau în fundul rîului, cît părea că din una şi aceeaşi rădăcină un rai se înalţă în lumina zorilor, altul s-adînceşte în fundul apei. Şiruri de cireşi scutură grei omătul trandafiriu al înflorirei lor bogate, pe care vîntul îl grămădeşte în troiene; flori cîntau în aer cu frunze îngreuiete de gîndaci ca pietre scumpe, şi murmurul lor împlea lumea de un cutremur voluptos. Greieri răguşiţi cîntau ca orlogii aruncate în iarbă, iar paienjeni de smarald au ţesut de pe o insulă pînă la malul opus un pod de pînză diamantică ce steclește vioriu şi transparent, încît a lunelor raze, pătrunzînd prin el, înverzeşte rîul cu miile lui unde. Cu corpul nalt, mlădiet, albă ca argintul noaptea, trece Maria pe acel pod, împletindu-şi părul, a cărui aur se strecura prin mînuţele-i de ceară . . . pe umărul ei cînta o pasăre măiastră. »

Şi acum iată şi grădina reginei Mirodonis:

Pe riul sînt <ce> curge-n valea mare
Care-i grădina cea din codri vechi
A lui Mirodonis. — Insule sfinte
Se nalţă-n el ca arbori de tămîie
Cu flori de aur, de smarald — cu stînci
De smirnă risipită şi sfarmate
În bulgări mari. Pe mîndrele cărări,
Ce trec prin verzile şi mîndre plaiuri,

[1] *Post.*

E pulbere de-argint. Pe drumuri
Cireşi în floare scutură zăpada
Trandafirie a înflorirei lor,
Vîntul le mînă, văluros le nalţă,
De flori troiene în loc de omăt
Şi sălcii sfinte mişcă a lor frunză
De-argint deasupra apei ş-o oglindă
În fundul ei — astfel încît se pare
Că din aceeaşi rădăcină creşte
O insulă în sus şi una-n jos.
Şi mîndru în aceste ramuri
Dintr-un copac într-altul numai ţes
Paianjini de smarald painjinişul
Cel rar de diamant — şi greieri cîntă,
Ca orologii aruncate-n iarbă.
Şi peste riul mare, de pe-un vîrf
De arbor antic ţesut-au ei
Un pod din pînza lor diamantoasă,
Legîndu-l dincolo de alţi copaci.
Prin pod străveziu şi clar străbate
A lunei rază şi-nverzeşte rîul
Cu miile lui unde, ca-ntr-o mîndră
Nemaivăzută feerie. — Iară peste pod
Trece albă, dulce, mlădioasă, june,
Albă ca neaua noaptea — părul-i de aur
Lin împletind cu crinii mînelor,
Ivind prin haina albă membri-angelici,
Abia călcînd podul cel larg cu a ei
Picioare de omăt, zina Mirodonis.
Ea-ajunge în grădina ei din <de> codri
Şi rătăceşte-o umbră argintie
Şi luminoasă-n umbra lor cea neagră;
Ici se pleacă spre a culege o floare,
Spre-a arunca-[o] în fluviul bătrîn,
Colo aleargă dup-un fluture,
Îl prinde — îi sărută ochii şi-i dă drumul;
Apoi ea prinde-o pasăre măiastră
De aur, se aşază-ntr-a ei aripi
Şi zboară-n noapte printre stele de-aur.

75. Fata în grădina de aur

Cu obiceiul său de a versifica întocmai, la început, motivele literare, Eminescu deschide cartea lui Richard Kunisch, *Bucarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, — Rumunien und der Türkei* (Berlin, 1861) şi preface în poem basmul *Das Mädchen im goldenen Garten (Fata în grădina de aur)*, pe care călătorul german îl auzise în Muntenia şi pe care îl putem repovesti fără deosebire după un text sau după altul, într-atît, în afară de forma literară, sînt asemănătoare. Un împărat are o fată aşa de frumoasă, încît, spre a o feri de privirea celor muritori pe care îi socoteşte nevrednici de ea, o ţine într-un palat minunat cu ferestrele închise. Împrumutînd numele de la un alt basm, mai sus amintit, Eminescu o numeşte « frumoasa lumei » [1]:

A fost un împărat ş-avea o fată
Frumoasă, de-i zicea frumoasa lumei,
Cu părul ei ca spuma adorată
De aur plin în moliciunea spumei,
Cu ochii mari ce avea de la tată
Împreuna zimbirea dulce-a mumei.
Nemaivăzut e boiul, ochiul, părul
Şi faţa-i albă, rumenă [se roşia] ca mărul.

Un fecior de împărat, căruia Eminescu îi zice Florin, auzind de frumuseţea fetei, porneşte înspre Valea-Galbenă (la poet Valea-Stearpă). Sfînta Miercuri îi dă un cal care fuge ca vîntul şi-l sfătuieşte să nu treacă prin Valea-Amintirii. Tocmai pe acolo merge şi pe dată îl apucă jalea de casă ce-l întoarce din drum. Sfînta Vineri îi dă o floare s-o arunce pe fereastra deschisă a castelului şi-l îndeamnă să se ferească de Valea-Deznădejdii, pe unde totuşi vine feciorul, pentru ca groaza să-l arunce îndărăt. Sfînta Duminecă îi dă în sfîrşit o pasăre, căreia trebuia să-i dea drumul cînd ar fi văzut lacrimi în ochii fetei. De astă dată Florin trece cu urechi astupate şi ochi închişi prin cele două văi, ajunge la castel, omoară balaurul, şi, cum fata bolnavă de dorul aerului verde ceruse să i se deschidă o fereastră, îi aruncă floarea înăuntru. Puţin mai înainte trecuse însă pe acolo un zmeu [2]:

[1] Ms. 2258, f. 170 v., şi ms. 2281, f. 1 urm.

[2] Trad. D. Caracostea, în *Două basme necunoscute din izvoarele lui Em.*, Buc., 1926.

« Pe cînd stătea la fereastră şi privea la Valea-Galbenă, se întîmplă să treacă un zmeu, puternic duh care trăieşte în peşterile munţilor şi poate să capete orice înfăţişare. Se prefăcu în vînt şi cînd adie pe faţa şi umerii frumoasei fete, se aprinse de dragoste şi jură că va fi a lui. Cînd veni noapte, el se prefăcu în stea şi se repezi în odaia fecioarei. Acolo însă el se prefăcu în un frumos, luminos tînăr şi-i grăi: „ Eşti cea mai mîndră dintre femei şi nici un om nu e vrednic să-ţi desfacă cingătoarea hainei; eu însă sînt mai puternic decît toţi muritorii şi împărăţia mea nu are margini. Urmează-mă şi fii a mea, te voi duce acolo unde e lumină veşnică, mai sus de nori, în vecinătatea soarelui." Atunci răspunse frumoasa fată de împărat: „ Mă dor ochii cînd te privesc şi nu pot suferi strălucirea ta; dacă te-aş urma, aş orbi, şi vecinătatea soarelui m-ar arde". Atunci zmeul cel puternic se întristă, se prefăcu iarăşi în stea şi se înapoie în cer. Acolo rămase el toată noaptea şi privi jos în cămăruţa frumoasei fete; razele lui însă erau palide şi lîncede, parcă ar fi fost întunecate de jale.

Şi cînd veni noaptea următoare, puternicul zmeu se prefăcu în o ploaie şi căzu în odaia fetei de împărat. Acolo luă el însă înfăţişarea unui tînăr frumos, ai cărui ochi erau albaştri ca marea cea adîncă şi al cărui păr lucea în lumina lunii ca solzii peştilor. Şi grăi către ea: „ Urmează-mă şi fii a mea, te duc acolo unde nu pătrunde rază a soarelui, adînc sub fundul mării, acolo îţi dăruiesc castele de coralii roşii şi albe mărgăritare". Fecioara de împărat răspunse atunci: „ Mi-e frig în apropierea ta şi, dacă te-aş urma în palatele tale de mărgean şi mărgăritare albe, unde nu pătrunde nici o rază a soarelui, atunci ar trebui să mor de frig". Şi puternicul zmeu se întristă şi zise: „ Ce trebuie să fac eu ca tu să mă iubeşti? Cere ce vrei, dar fii a mea." Atunci fata cea frumoasă gîndi să-i încerce puterea iubirii şi dacă nici o jertfă nu i-ar fi prea mare ca s-o cîştige şi-i grăi: „ Ca să te urmez şi să fiu a ta, trebuie să te lepezi de toată puterea şi nemurirea ta, trebuie să fii om ca toţi ceilalţi, ca să te pot îmbrăţişa fără să mă tem de tine". Atunci duhul cel puternic se uită la fata cea frumoasă şi nici o jertfă nu i se păru prea mare pentru iubirea lui şi grăi: „ Fie după cum doreşti! mîine voi zbura la scaunul Domnului şi-i voi aduce înapoi nemurirea şi puterea pe care mi le-a dăruit şi-l voi ruga să mă preschimbe într-un om slab şi muritor,

ca tu sa fii a mea". Şi zicînd cuvintele acestea, s-a prefăcut în curcubeu, s-a urcat sus în cer şi a rămas acolo toată noaptea, deasupra palatului fetei de împărat.»

În vremea aceasta fata vede pe Florin şi se îndrăgosteşte de el şi plînge că nu-l poate urma, fiind închisă cu şapte chei. Atunci, după sfatul Sfintei Duminici, feciorul slobozeşte pasărea, aceasta se măreşte şi-i ia pe amîndoi în spinare.

«Pe cînd însă feciorul de împărat zbura cu frumoasa fată, zmeul cel puternic zbura la scaunul lui Dumnezeu: „Doamne, îţi dau înapoi toată strălucirea şi puterea ce mi-ai dăruit. Iubesc o copilă a pămîntului, de aceea îngăduie-mi, o, Doamne, să fiu vremelnic şi slab ca ea!" Zidi-torul însă răspunse: „Tu nu ştii ce ceri. Copiii pămîntului sunt ca spuma mării, o adiere de vînt îi nimiceşte. Şi iubirea lor e ca o stea căzătoare, vine din cer, mersul ei este luminos, dar se stinge cum atinge pămîntul, şi viaţa ei ţine numai o clipă." Zmeul însă se rugă a doua oară. Atunci Domnul zise: „Priveşte jos!" Şi zmeul văzu cum frumoasa fată de împărat, care-i ceruse jertfa puterii şi nemuririi, fugea în braţele unui fiu al pămîntului. Atunci o lacrimă căzu din ochii celui fără de moarte, întîia de la începutul veşniciei, şi lacrima, căzînd în fundul mării, se făcu mărgăritar.»

Aci s-a oprit Eminescu, şi este firesc, căci lui îi trebuia ilustraţia singurătăţii geniului. A înlăturat numai două episoade: urmărirea zadarnică a fetei de către tatăl său împăratul şi răzbunarea zmeului care omoară pe fată aruncînd de sus o stîncă, după ce, ademenind-o cu o brăţară, o despărţise o clipă de tînăr, care se urcase într-un pom, la cererea ei, să ia lucrul cel strălucitor. Tînărul viteaz moare totuşi în Valea-Amintirii, de dor. La acest fapt se va fi gîndit poetul în încheiere:

— Fiţi fericiţi, cu glasu-i stins a spus,
Atît de fericiţi cît viaţa toată
Un chin s-aveţi: *de-a nu muri deodată.*

76. Luceafărul

Înlăturînd afabulaţia complexă de basm şi oprindu-se numai la episodul zmeului, făcînd din Florin un Cătălin, copil de casă, contopind zmeul din basm cu Lucifer din *Mirodonis* şi din toată literatura romantică, bizuită pe imagini astrale, Eminescu a compus *Luceafărul*, al cărui înţeles simbolic era pus în marginile romanticei definiţii a geniului[1]:

«În descrierea unui voiaj în [România] ţările [noastre] române, germanul K. povesteşte legenda Luceafărului. Aceasta e povestea. În înţelesul alegoric ce i-am dat, este că dacă geniul nu cunoaşte nici moarte, [nici noaptea uitării] şi nume[le] lui scapă de noaptea uitării, pe de altă parte însă pe pămînt nu e capabil a ferici pe cineva, nici capabil de-a fi fericit. El n-are moarte, dar n-are nici noroc. Mi s-a părut că soarta luceafărului din poveste seamănă mult cu soarta geniului pe pămînt şi i-am dat acest înţeles alegoric.»

77. Miron şi frumoasa fără corp

Povestirea în stihuri *Miron şi frumoasa fără corp*[2] este şi ea călăuzită pas cu pas după *Die Jungfrau ohne Körper*, auzită de acelaşi Kunisch[3]. Unui prunc de cioban, ursitoarele îi menesc, cerîndu-le mama daruri deosebite pentru copilul ei,

...să simtă adînc într-însul
Dorul după ce-i mai mare
'N astă lume trecătoare,
După ce-i desăvîrşit,
Şi să-şi vadă la picioare
Acest dar nepreţuit.

Făcînd isprava cerută de un împărat, căruia un strigoi îi adunase tot fierul într-o bardă şi toate buruienile într-un copac, adică tăind pomul cu securea, pironind moroiul şi slobozind vegetaţia şi bogăţia hypogeică, Miron ia de nevastă pe fata craiului, care, de altfel, cu ajutorul unei

[1] Ms. 2275 bis, f. 56 v.; cf. şi *Botez*, p. 420.
[2] Ms. 2281, f. 25 v. urm.; *Lit. pop.*
[3] V. trad. în D. Caracostea, *op. cit.*

oglinzi fermecate, îl dezvăluise ca pe cel mai tare, mai frumos şi mai cuminte flăcău. Curînd însă viteazul e muncit de năluca desăvîrşirii. Un cîntăreţ orb (la Kunisch un bătrîn) îi spune că acea fiinţă desăvîrşită este *frumoasa fără corp*, pe care o va afla scăldîndu-se în lacul de smarald în ajunul Anului nou. Părăsindu-şi nevasta, Miron pleacă, vede turburat năluca albă a frumoasei şi, întărit cu sfatul Mumei-Pădurii, merge la castelul de diamant al zînei. Aceasta nu vorbeşte şi nu face decît ceea ce se gîndeşte despre dînsa, şi prin urmare se dezgoleşte, se lasă pradă îmbrăţişărilor tînărului, dar şi goală umblă fără trup. Chinuit de felul sterp al dragostei zînei, Miron se întoarce acasă, însă bucuria de a se afla din nou cu o femeie dragă şi vie e curînd înăbuşită de dorul fantasmei veşnic tinere. El îşi petrece restul vieţii pierind de gînduri (după Eminescu la mînăstire) şi moare de nemîngîiere. Fără să schimbe propriu-zis nimic, poetul a lăsat să se zărească pietrişul alegoric al povestei, care este nostalgia de prototip, conflictul între ideal şi real. În amănunt a desfăşurat un decor neaoş ţărănesc, la început mai cu seamă, cînd e vorba de naşterea pruncului:

— Măi ciobane, ortomane,
Unde-mi mergi aşa pe frig?
— Da' la rîşniţă, la Dane,
Şi la borş la Pipirig;
Ce era să spun? Iac-asta,
Mi-a făcut băiat nevasta,
Nu vă fie cu bănat.
Să-mi veniţi şi dumneavoastră,
Că şi-aşa-mi sunteţi din sat.

78. Legenda cîntăreţului. Nunta piticilor

Încă o încercare de poveste, în stilul lui Uhland, mai aflăm prin hîrtiile poetului [1], cu un cîntăreţ căruia, spre a fi iubit, i se ceru să fie împărat, ceea ce îndeplini zadarnic, fiindcă fata muri:

A fost odat-un cîntăreţ
Frumos şi simţitor.
Cîntat-a-ntr-un castel măreţ
La masa regelui.

Frumoasă fată el avea
Cum nu s-a pomenit,
Cu ochi albaştri rizători,
Cu părul aurit.

Şi cîntăreţul o iubi
Şi sara prin grădini
Cînd luna tainic strălucea
I-o spuse tremurînd.

Ea-l ascultă şi-i zise-atunci
Cu glasul apăsat:
— În veci nu pot să fiu a ta
De n-ei fi împărat.

Şi el s-a dus şi-a răscolit
Popoare, ţări întregi,
Sfărmat-a antice cetăţi,
Zdrobit-au mîndri regi.

Şi i-au supus şi i-au silit
Să-l aibă împărat.
Unii d-iubire îl ascultau,
Alţii de frică iar.

Atunci s-a dus colo, colo,
La cel castel măreţ,
Unde ca luna-i strălucea
Amoru-adînc şi drag.

Dar, vai, cînd intră-n salele
Măreţe, nalte, reci,
Pe-un sarcofag întins, văzu
Copila ce-a iubit.

Ca ceara palidă era
Şi, moale, părul blond

[1] Ms. 2284, f. 66.

Sta resfirat, amestecat
Ca aurul virgin.

Şi preoţi tainic murmurau
Adînce rugăciuni
Şi clopote se auzeau
Vuind încet şi lin.

« Atît de mult am suferit
Dureri, mărirea grea,
Şi astfel toate s-a sfîrşit
Şi-ntreb: de ce? de ce? »

Ea auzise cumcă el
Murise-n bătălii
Şi de durere ea s-a stins
Ca floarea-n vijelii.

O altă fugară schiţă conţine, cu ritmica lui Bürger, o istorie în lume miniaturală, cu burlesc fabulos şi o nuntă de pitici [1]:

Povestim şi cîntăm de acel conte cu drag
Ce odată locuit-a castelul,
Azi cînd [unde] un nepot al fericitului moşneag
Ce [Pe] azi însuratul, însurăţelul.
Fusese acela în sfîntul război,
C-onoare luptase pin multe nevoi;
De pe cal cînd se dete întors înapoi
Găsi cetăţuia lui susă —
Dar slugile, averile dusă.

Acum conţişorului acasă că-mi eşti,
Dar afli mai rău cele toate,
Căci vînturile trec neoprit pin fereşti
Şi vin prin odăile toate.
În noaptea de toamnă ce-ar fi de făcut?
Ah! multe de-aceste mai rău le-am trecut.
Vede-se-va mîni ce-a mai fi de făcut.
Deci uite [la zarea de lună] şi luna balaie,
Vechiul crevat şi în paie.
[În pat şi în paie] (in's Gestelle)

[1] Ms. 2257, f. 9 v. — 10.

Şi cum el de voie-i aşa aţipea
Sub pat se mişca ceva pare.
Guzanul foşnească orcîtu-şi va vrea...
De-ar avea vo fărmioară, cum n-are!
Dar uite-un pitic se arată deodat.
C-a lampei lumină el e spiţelat.
Cu mutra lui gravă de-orator marcat
La picioarele contelui vine,
De nu doarme, să doarmă voire-ar.

— Permisu-ne-am noi sărbători aici sus
De cînd părăsişi aste sale.
Şi căci te credeam îndeparte-ncă dus
Gîndeam să petrecem încale,
Şi daca dai voie şi nu te înfrici
Petrece-or în gură şi bine (beselig) pitici
'N-onoarea miresei bogate şi mici.
Iar contele-n visu-i răspunde:
— Serviţi-vă numai oriunde.

Şi ies trei călări ce se mişcă uşor,
Ei stătuse sub pat pin-aice.
Le-urmează un cor cîntător sunător
De chipuri posace şi mice.
Şi car după car ies *[sic]* cu toate de rînd
De-ţi trece vederea ş-auzul văzînd,
Cum este-n castelele regilor rînd.
În căruţa aurită, în fine,
Mireasă cu oaspeţii vine.

Ş-aleargă cu toţii acuma-n galop
Să-şi aleagă în sală locşorul.
La-nvîrtit şi la valţ şi la veselul hop
Îşi alege oricare odorul...
Iar contele uitîndu-se, sigur
Îi pare că zace în friguri...

De laiţe, scaune, mese,
La masa cea mare oricare se vrea
Să stea lîngă puica aleasă.
Ş-aduc cîrnăciorii, jamboanele mici
Şi păini <păsări> şi peşti şi fripture pitici
Şi vinul înconjură mesele mici,

Și vinuri plăcute mescioara-nconjor,
Și vuiesc, cuctunesc [gălăgesc], pîn' dispare
Întreag-arătare-n cîntare.

Vreți ce s-a-ntîmplat mai departe să zic.
Să tacă-atunci zvon și cîntare:
Ce atît de gentil el văzuse în mic
I s-a dat ș-a gustat el în mare.
Și trîmbițe, sunet, cîntări, tărăboi,
Și căruți, călăreți, de mireasă convoi,
Ei vin și s-arăt și se pleacă la noi:
Oameni mulți și-n voia lor bună
Aș-a fost și va fi totdeuna.

Ș-acum țiuie, scripcăie, sun' zurăind,
Se rotesc și foșnesc, șușăiesc sfîrîind,
Țiștăiesc, pospăiesc, șoptesc <șopotesc> zvîrîind.
Conțișorul privește <și> sigur
El crede că zace în friguri.
Ș-acum clappai și dappai și rappai, așea.

79. Harun-al-Rașid și Giafer

Chiar povestea orientală a ademenit pe Eminescu, și este firesc, deoarece orientalismul arab era în vremea romanticilor tot atît de agreat ca și cel egiptean. Cam pe vremea cînd citea pe Hammer, spre a se documenta asupra înaintării turcilor în Europa, oricum, după stil și scriere, ceva mai în urmă, umbla să versifice și el o poveste arabă cu assanidul Harun-al-Rașid și barmecidul Giafer[1], ce n-a fost terminată:

Harun-al-Rașid pin Bagdad adese
Tiptil pe uliți cu vizirul iese,
Pe cînd pin frunza verde de platane
Seninul nopții luminos se țese.

Prin umbra neagr-a strimtei ulicioare
Ei pe ferești se uită prin pridvoare,

[1] Ms. 2261, f. 258 urm.

Colo aud rizînd cu veselie,
Dincolo suspinînd vrun om ce moare.

Ș-astfel sultanul singur cercetează
Orașul lui, pe cînd în somn visează.
Durerea toat,-adîncu-ntreg al vieții
Va s-o pătrunz-a minții sale rază.

Giafer vizirul l-asfințitul serii
[Îl duce să-i] îi arată ale vieții vii mizerii.
Nu de războaie, chin și crudă moarte —
De-adîncul gol al mizeriei <inimei> te sperii.

Deci într-o sar-ajung departe
Pe uliți strimte și prin pieți deșarte,
Sub zidul unei case vechi și negre,
Cu trepte scunde și cu ușe sparte.

Aud din întru țipet și suspine,
Aud cum unul bate pe-oarecine,
Iar cel bătut țipa strigînd mai tare:
— Te rog, bătrîne, dă, mai dă în mine.

Ei stau uimiți. Giafer pe scări se suie,
Încet cu mîna ușa o descuie,
Se uită-nluntru ș-o minune vede
Cum ca să vadă n-a fost dat altuie.

Privi-ntr-o sală-ngustă însă naltă
Și cărți [în] rafturi una peste altă,
Mașini și sticle, topitori, metaluri,
Ici pergamente, colo unealtă.

Iar un bătrîn cu o frînghie udă
Lovea-ntr-un tînăr, ce-n durere crudă
Se zvîrcolea: — Mai dă, te rog, în mine,
Ca Domnul a ta rugă s-o audă.

Bătrînul însuși îi plîngea de milă.
Vedeai că spre a-l bate-și face silă,
Ștergîndu-și ochii săi cei plini de lacrimi
Dedea mereu în el.

Uimit Giafer se-ntoarce și îi spune
Sultanului văzută-acea minune;

Ş-au hotărît la curte a-i aduce,
Pe amîndoi la cercetare a-i pune.

A doua zi Harun în tron de fală,
Încunjurat de suita lui regală,
Ordonă ca pe-acel bătrîn de-aseară
Şi pe-acel tînăr să-i aducă-n sală.

Ş-atunci apar l-a tronului său treaptă
Bătrînul alb cu faţa înţeleaptă,
Ţinînd de mînă pe un mîndru tînăr
Ce ochii lui sfioşi în sus i-ndreaptă.

Ei după chip păreau de viţ-arabă,
Dar faţa celui tînăr este slabă
Şi palidă de multe suferinţe —
Deci cu mînie împăratu-ntreabă:

— Ce ţi-a făcut, moşneag fără de milă,
Acest băiat de-l chinuieşti în silă,
Cînd el te roagă chiar să dai într-însul
Şi pare-atît de blînd ca o copilă?

Bătrînu zise vorbele aceste:
— Stăpîne, lucrul nu îl ştii cum este,
Ciudată e istoria ăstui tînăr,
Deci voie dă-mi să-ţi spun a lui poveste.

Tu vei fi auzit de un anume
Ali-ben-Maimun, care a fost în lume
Un învăţat şi cititor de zodii,
Un vraci prea înţelept cu mare nume.

Cutreierat-au dinsul lumea toată,
Oraşe, ţări din sfera depărtată,
Pustiile Saharei, riul Gange,
Şi la isvorul Nilului o dată.

Acesta dar trecînd odinioară
Pe-a lui cămilă arida Sahară,
Sub arşiţa cumplită de amiazăzi
Ce sacă riuri, lacuri şi isvoare,

Vuind aude împrejuru-i vîntul
Samum, ce-n gură-ntunecă cuvîntul,

Şi volburi de nisip rotind în aer
Ce ceru-ntunecat uneau pămîntul.

Prin volburi repezi şi prin vînt fierbinte
Zbura pe-un cal arab mereu nainte
Ca o fantomă albă a pustiei:
Era femeie ce-şi ieşea din minte.

Căci volburi de nisip o-mpresurară
Şi calul ei în loc l-împiedecară,
Iar ea ţipa cu un copil în braţe
Chemînd pe-Ali în ajutor să-i sară.

Cum volbura-mprejuru-i se roteşte,
Cum arde vîntul viaţa-i şi cum creşte,
Prin aer ea-şi aruncă copilul,
Strigînd: « O, mîntuie-l, Ali, grăbeşte ! »

80. Rime alegorice

Sub titlul *Rime [simbolice] alegorice* [1] începe, iarăşi fără a sfîrşi, o compunere în versuri şi mai plină de interes. Aci apare Sahara luată ca simbol al basmului-miraj, cu o vrăjitoare atlantidică într-un palat nălucă. Ieşirea caravanelor de spectre e o repetare a părţii din basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, unde scheletele înmormîntate în nisipul pustiului se ridică înspre lună:

« Iar din întinsele pustii se răscoleau din năsip sufletele <schelete> nalte . . . cu capete seci de oase . . . învălite în lungi mantale albe, ţăsute rar din fire de argint, încît prin mantale se zăreau oasele albite de secăciune. Pe frunţile lor purtau coroane făcute din fire de raze şi din spini auriţi şi lungi . . . şi încălecaţi pe schelete de cai, mergeau încet-încet . . . în lungi şiruri . . . dungi mişcătoare de umbre argintii . . . şi urcau drumul lunei şi se vedeau <pierdeau> în palatele înmărmurite ale cetăţei din lună, prin a căror ferești se auzea o muzică lunatecă . . . o muzică de vis. »

[1] Ms. 2259, f. 175—177.

Adoptarea endecasilabului şi chiar începutul, nu din Petrarca desigur, dar petrarchesc (« Passa la nave mia colma d'oblio ») par a arăta lecturi de poeţi italieni:

Corabia vieţii-mi, grea de gînduri,
De stînca morţii risipită-n scînduri,
A vremei valuri o lovesc şi sfarmă
Şi se izbesc într-însa rînduri-rînduri.

Iar eu pe ţărm pustiu rămîi * în pace.
Deasupra frunţii-mi luna-n nouri zace,
Trecînd încet pustiile Saharei
Şi luminînd o lume care tace.

La miezul [nopţii] vezi pustia plană
Născînd de subtu-i mîndră caravană
De morţi în valuri <văluri> lungi şi-ntreagă <şi, trează>,
Mergînd încet spre-un vis: Fata-Morgana.

Într-adevăr, adînca depărtare
Arată un palat numai splendoare.
Printre ferești pătrunde o lumină;
Perdelele-i păreau muiate-n soare.

Într-o strofă mai încîlcită vedem că în vreme ce eroul doarme, întocmai ca Făt-Frumos din povestea ştiută, vin neîncetat în bătaia lunei, din deşerturi, « scheletele uscate ». Adormitul vrea şi nu poate să se scoale.

O caravană lîngă mine trece,
Naintea ei vine-o suflare rece.
În şiruri lungi se strecur şi se strecur,
Eu număr unul, număr doisprezece.

Un chip atuncea de pe cal coboară [1].
La mine-ndreapt-a lui privire-amară
Şi faţa slabă, tristă, adîncită,
Ş-osoasă mînă o întinde-adară *[sic]* <avară>.

Dar să mă mişc nu am nicicum putere,
Ca ţapăn mort eram şi fără vrere.
Pleoapele-mi pe ochi erau lasate,
Deşi pin ele eu aveam vedere.

[1] Var.: *calul ţi coboară.*

Iar umbra-n vălu-i de mătasă sură
D-urechea mea ş-apropie-a ei gură
Şi-mi spune lin şi-ncet povestea mare,
Ce ca un riu etern în minte-mi cură:

— Colo-n palat rezidă-o vrăjitoare
Şi om cu ochii vii de-o vede moare;
Iar celor morţi lumina lor adîncă
Li dă viaţa nopţii trecătoare.

Deci vin şi tu pe un schelet să-ncalici,
Să vezi palatu-i în lumini opalici;
De şirul nostru să te ţii în urmă
Pîn' la grădina ei cu flori italici.

Şi iată vălul meu ţi-l dau, pe faţă
Să-l pui, s-acoperi ochii tăi [de] gheaţă,
Ca nu cumva să se topească iute
De a privirei ei tainică <tiranică> dulceaţă [1].

Mă sui şi plec . . . o umbră sunt din basme
Şi o fantasmă sunt între fantasme,
Prin mîna mea de o ridic se vede
Ca şi prin corpul străveziei iasme.

Devenit astfel nălucă, eroul pleacă cu caravana de schelete şi ajunge într-un fel de oază minunată:

Din ce în ce cu toţii se apropii.
Grădini lucesc şi flori creşteau cu snopii
Iar roua curge în briliante umezi —
Din crengi de arbori luminează stropii.

Pe scări de marmur ne suim cu toţii
Şi morţii-şi caut printre sale [2] soţii.
Sunt tineri unii ca iubirea moartă,
Iar alţi cu barbe albe ca preoţii.

Dar toţi cu toţii sunt de om ruine
Şi risipiţi din cîrduri beduine
Au fost găsit amara, cruda moarte,
Într-un pustiu arzînd şi fără fine.

[1] Var.: *De farmecul [al] privirei ei.*
[2] Var.: *pin coloane.*

Vorbesc încet, ca-n somn... și vorba sună
Ca frunze-uscate care vîntu-adună,
Sun ca murmurul cel vrăjit de ape
Cînd peste codri-apare blonda lună.

Deodată-n două șirul se desface.
În fund apare-un mîndru chip ce tace;
Cu roșii flori de mac în păru-i negru,
Cu ochii-nchiși un semn cu mîna-mi face.

Acum eroul intră în palatul mauro-clasic al acestei regine a Saharei, împodobită cu semnul hipnozei, macul, și se simte din nou viu, fiindcă, de altfel, nici n-a murit de-a binelea, ci suferă, probabil, ca și Dante, visul călătoriei simbolice în lumea umbrelor:

Eu o urmez prin galerii înalte.
Isvoare vii din vase stau să salte
Și lîngă ele nimfele de marmuri,
Făpturi cerești unor măiestre dalte.

Pe lucii muri auritele pilastre.
În jurul lor sunt așezate glastre,
Din care cresc bogate-ntunecoase
Ici roze negre, colo flori albastre.

Și pe ferești perdele de purpură.
Un miros răcoros simțirea-mi fură;
Deschisă lin e ușa unei sale
Și noi minuni uimiții ochi văzură.

Un pictor a-nflorit plafondul, murii,
Cu basme mîndre, cu frumoase hurii
Și din cățui de-argint, copăr miroase
Cu fum albastru formele picturii.

Iar pe-un divan ascuns între perdele
De stof-albastră și cusute stele,
Ședea regina basmelor măiastră —
Lumină lumea gîndurilor mele.

Ea înșira mărgăritare-n poale
Și pe-un covor persan, frumos și moale,
Ea-ntinde surizînd ca-n vis și leneș
A ei picioare de zăpadă — goale.

Ochii adînci ca două basme-arabe
Samăn cu-aciea ai reginei Sabbe,
Cum împăratul Solomon îi scrie,
Cu-a lor priviri de-ntunecime slabe[1].

Cu ochi pe jumătate-nchiși suride:
— Deși privirea-mi pe cei vii ucide,
Te uită lung la mine, tu, ce mort ești,
Pîn-al tău suflet ochii va deschide.

L-al tău mormînt tu ești în pragul porții,
Dar să te stingi nu este voia sorții
Ci-n fața mea să lași încet să-ți cadă
De pe-ai tăi ochi de gheață vălul morții.

Îngenunchind atunci am zis în sine-mi:
— O, dulce chip, cu mîna fruntea ține-mi
Și de pe ochi ia-mi vălul trist și rece,
Căci simt bătaia renoitei inemi.

Și de pe ochii-mi cade ceața sură
Și noi minuni uimiții-mi ochi văzură,
Căci înaintea mea stai vrăjitoare
Și basmu-asculți[2] cu zîmbetul pe gură.

81. Lumină de lună

Opera poetică cunoscută a lui Eminescu, așa de firavă ca volum față de ceea ce plănuia în tăcere, se alcătuiește mai toată, în afară de poemele mai lungi pe care le-am cercetat aici, din poezii cu cuprins erotic, pentru care visa acest titlu de copertă[3]:

Lumină de lună
Versuri [poezii] lirice.[4]

[1] Variantă la f. 175.
[2] Var.: *Cu [dracu-n] basme-n ochi.*
[3] Ms. 2277, f. 123.
[4] Din ms. 2282, f. 110, reținem și această strofă: « Cînd mîndra mea doarme cu păru-i bălai, /Cînd stelele tremură și apele sună, /Răsai, /Lumină de lună ».

Cele mai vechi, pînă prin 1876 (şi trebuie să ne gîndim că data publicării lor nu e şi aceea a compunerii), sînt liniştite şi pătrunse de intimitatea pasională (*Noaptea*, *Sara pe deal*, *Floare albastră*, *Lacul*, *Dorinţa*, *Povestea codrului*, *Povestea teiului*, *Freamăt de codru*, *Lasă-ţi lumea* etc.). Schiţele nedesăvîrşite, mai spontane psihologiceşte, definesc acest tip de poem intimist, în care, cînd întîlnirea nu e în codru sau pe margine de apă, iubita e contemplată culcată dimineaţa în pat, pe cînd poetul citeşte [1]:

Lasă-te-n perini — eu îţi voi da pace.
Dormi tu — şi lasă să rămîn deştept.
Pe cînd citesc întotdeauna-mi place,
Din cînd în cînd să cat la tine drept...

sau întinsă alene pe sofa [2]:

Am pus sofa la fereastă —
Luna trece blondă-tristă,
Stele curg strălucitoare —
Mîndra capu-n mîni ş-ascunde.

Ş-apoi şi-l ascunde-[n] perini,
Într-un colţ al sofei roşii;
Aurul moale se desface,
Curge pe grumazul alb.

Şi de ce-şi ascunde faţa
Dulce, june, fericită —
Oh, ar vrea să rîdă de bucurie
Fără ca s-o văd şi eu.

Luna-n patul ei de nouri
Albi, s-ascunde să se culce,
Păru-n cap eu i-l încaier
Şi-i sărut mînuţa dulce.

Stele curg încet la vale,
Aerul moale scînteiază
Şi ea ochii plini de lacrimi
Şi-i închide şi visează.

[1] Ms. 2260, f. 145; *Post.*, p. 58.
[2] Ms. 2284, f. 66 v.

De-umăr alb îmi razim fruntea,
Zic puţin şi mult privesc,
Inima în mine creşte...

Tremură talia dulce
Strîns de braţul meu cuprinsă,
Ea se apără — îmi cuprinde
Gîtul — mă sărută, rîde.

Şi nimica nu mai zice —
E atît de fericită —
Sînt atît de fericit!
Luna trece liniştită.

Hîrjoana erotică, convorbirea în franţuzeşte (acesta era, precum ştim, snobismul Veronicăi Micle), iată cuprinsul unei alte poezii de acest soi [1]:

Tu cei o curtenire
În glumă — şi doreşti
Să-ţi spun a mea iubire
În versuri franţuzeşti.

Dar eu sunt melancolic
Şi nu ştiu să răspund,
Nu pot să-mbrac în glumă
O taină ce ascund.

Tu rizi şi-ţi razemi capul
Duioasă pe-al meu umăr,
Ş-acele dulci momente
În sufletu-mi le număr.

Tu vezi că în iubire
Nu ştiu ca să glumesc.
Nu-ţi pare oare bine
C-atîta te iubesc? [2]

Chiar cu *Melancolie* (1876) începe să se vadă la poet o oboseală afectivă. Poeziile tipărite de la 1878 încolo (*Singurătate*, *O, rămîi*, *Pe aceeaşi ulicioară*, *Nu mă înţelegi*, *De cîte*

[1] Ms. 2306, f. 11.
[2] Ultima strofă am luat-o de la o variantă de pe aceeaşi filă, deoarece strofa din textul folosit era imperfectă. Iat-o: « Nu vezi [tu] că simţirea-mi / Ea [nu] cunoaşte gluma / Şi-a ei disperare / O ştiu eu singur numa ».

ori, iubito, Atît de fragedă, Despărțire, S-a dus amorul, Adio, Te duci, Pe lîngă plopii, Cînd amintirile, Din noaptea etc.) exprimă toate ori o anume ostenire a sentimentelor, ciuda de a nu-și putea vădi afecțiunile în voie, ori amorul propriu jignit al îndrăgostitului respins. Două sonete nude, lipsite de merit literar deosebit, sînt totuși expresia netedă a acestei stări de spirit [1]:

Nenorocit noroc de-a fi iubit,
Iubind în veci să nu i-o poți tu spune,
Singur să-ntinzi tu brațele nebune,
Să le-ncleștezi pe pieptul ostenit.

Totuși în ochii-i dulci să vezi minune,
Să vezi cît ai putea fi fericit
Dac-un moment pe ea ai fi găsit
[Singură-n casă și în toane bune]
Ca tot ce are-n suflet ea să-ți spună.

Nenorocit! Iubind să fii iubit
Și totuși numai stringerea de mînă
Să-ți spună da! la cîte ai dorit,

Pe cînd cu fața rece, ochii reci
Ascunde tot ce sinul ei păstrează,
Tăcere conjurîndu-ți chiar pe veci.

*

Pe gînduri ziua, nopțile-n veghere,
Astfel viața-mi tot în chinuri trece,
Pîn ce natur-a vrea ca să se plece
La masa mea să-mi deie ce voi cere.

Nimic nu-i cer decît mormîntul rece,
Repaos lung la lunga mea durere;
Decît să port amarul în tăcere,
Mai bine geana-mi moartea s-o aplece.

Căci lumea e locașul pătimirei,
Un chin e valu-i, iară gîndul spuma;
Dureri ascunse-s farmecele firii.

[1] Ms. 2306, f. 11, 9.

O dată te-am văzut... o clipă numa
Și am simțit amarul omenirei:
Ce-am folosit că-l știu și eu acuma? [1]

Între această oboseală și misoginism nu e decît un pas. Misoginismul adînc îndurerat, sarcastic, apare, în versurile publicate, ca o fază tîrzie *(Scrisoarea IV* [1881], *Luceafărul, Dalila)* și este în orice caz o atitudine de maturitate, în strînsă legătură cu dragostea pentru Veronica. Însă fiindcă este în versurile de acest tip, cîte găsim prin manuscrise, o mișcare de maliție și batjocură, ieșită dintr-o mînie repede, Eminescu, ca de obicei, le-a aruncat pe hîrtie, spre a-și ușura sufletul, lăsîndu-le acolo ca să le purifice mai tîrziu. Aceste poezii sînt totuși foarte caracteristice pentru o latură a spiritului eminescian. Femeia e privită ca un început de sclavie, ca o pricină de înjosire pentru bărbat:

Femeia? Ce mai este și acest măr de ceartă,
Cu masca ei de ceară, și mintea ei deșartă,
Cu-nfricoșate patimi în fire de copilă,
Cu fapte fără noimă, cînd crudă, cînd cu milă,
A visurilor proprii eternă jucărie?... etc. [2]

*

Lumea-mi părea o cifră, oamenii îmi păreau morți,
Măști, ce rid după comandă, cari ies de după porți
Și dispar — păpuși maiestre, ce că sunt nici că nu știu
Și-ntr-o lume de cadavre căutam un suflet viu;
Mă zbăteam dorind viața, cu ce sete eu cătam,
Precum cel ce se îneacă se acață de-orice ram.
Dibuit-am în științe, în maxime,-n poezie,
Dară toate îmi părură seacă, stearpă teorie.
N-aveam scop în astă lume, nici aveam ce să trăiesc
Pînă cînd... blestem momentul! pîn' ce-a fost să te-ntîlnesc.
Oare sunt eu tot același? Singur nu mai mă-nțeleg,
De clipirea genei tale putui viața să mi-o leg.

[1] Variantă în ms. 2283, f. 40: I. *Pe gînduri ziua, noaptea în veghere, / Astfel viața-mi tot în chinuri trece — / Va vrea natura oare se se plece / La ruga mea, să-mi deie ce i-oi cere?* II. *...Decît să port iubirea-mi în tăcere / Mai bine ochiu-mi moartea să mi-l sece.* III. *Dureri ascunse...* Restul identic.

[2] Ms. 2269, f. 57 urm.

Eram mîndru — înjosirea, ba sclavia mă înveți,
Mă disprețuiesc pe mine... ce mai are astăzi preț?... etc. [1]

Poetul se aseamănă singur cu un comediant șuierat de spectatori, care urmărește în zadar să smulgă un zîmbet femeii iubite [2]:

Țiștiit-ați [3] comediantul,
L-aplaudarăți cu sudalme,
S-a sfîrșit acum comedia,
Haida, de! bățeți în palme.

Nici n-a fost a lui voință
Voi de el să faceți haz,
El a vrut să placă damei
Cu gropițe în obraz.

Ea stă-n lojă rezimată,
Ochii-și pleacă pe sub gene,
E mai albă decît zina
Venus Anadyomene...

Pentr-un blînd zimbet al gurii
Comediantul și-ar da viața,
Dar ca marmura-i de albă
Și e rece ca și gheața.

Și nici numele-i nu poate
Să-l rostească-n gura mare...
Ci pierdut în al ei suflet
Prin suspine el răsare.

O, vedeți-l în cabină
Între cei pereți de scînduri
Plînge... nu de-al vostru șuier,
Ci de propriile gînduri.

Pîn-a n-o vedea pe dînsa
Nici simțea că-n lume este,
Dar acum el simte viața
Ca pe-o tragică poveste.

[1] Ms. 2278, f. 62.
[2] Ms. 2278, f. 58 urm.
[3] Var.: *Șuierat-ați.*

Ce mai caută-ntr-aiurea,
Are viața lui vrun rost?
Decît viu — mai bine-n lume
Niciodat să nu fi fost...

Ce-nsemnează a lui viață?
La ce face el să fie?
La ce joacă zeci de roluri...?
Comedie, comedie!...

O, îmi faci plăcere multă
Dacă faci de mine haz,
Damă albă și frumoasă
Cu gropițe în obraz.

Deci te rog nu băga-n seamă,
Uită toate cîte-am zis,
Am crezut a ta iubire,
E de ris — grozav de ris!

Am văzut în părul moale
Gîtul tău cel de zapadă
Și-am crezut că pe-al meu umăr
Prea frumos o să mai șadă...

Nu! Tu n-ai mai fost femeie,
Ai fost chip ceresc și sfînt,
Și cuvîntul gurii mele
Umbră la al tău cuvînt... etc.

82. Tablou și cadru. Cînd te-am văzut, Verena

Vom vedea că misoginismul poetului vine și din filozofia bizuită pe principiul de obîrșie rousseauiană că natura este dacă nu bună, cel puțin dreaptă în scopurile ei. Civilizația nu-i decît un epifenomen, rațiunea o iluzie de autodeterminație. La temeiul existenței stă un automatism, pe care omul îl teoretizează, fără să-i adauge nimic. Adevăratul ideal după Eminescu este, în cîmpul social, statul automat al albinelor, iar în acela al dragostei, întoarcerea

la instincte, la starea edenică. Femeia este vinovată atunci cînd, complicînd instinctul de procreare pe care îl au şi păsările, se lasă înrîurită de parada socială, ce însoţeşte iubirea. Într-un cuvînt, poetul deplînge cochetăria, ceremoniile, amestecul rubedeniilor, prejudecăţile, tot ce împiedică de la simpla însoţire naturală. Într-o încercare de poem mai lung, *Tablou şi cadru [Icoană şi privaz]* [1], Eminescu zugrăveşte o astfel de femeie, Ana, petrecînd pe socoteala poetului, dar preferînd pe «soldatul ţanţoş» şi mai ales cu o poziţie socială:

De vrei ca toată lumea nebună să o faci,
În catifea, copilă, în negru să te-mbraci,
Ca marmura de albă cu faţa ta [de] răsari,
În bolţile sub frunte lumină ochii mari
Şi părul blond în caier şi umeri de zapadă –
În negru, gură dulce, frumos o să-ţi mai şadă.

De vrei să-mi placi tu mie, auzi? şi numai [mie],
Atuncea tu îmbracă mătasă viorie,
Ea-nvineţeşte dulce, o umbră-abia uşor,
Un sin curat ca ceara, obrazul zimbitor
Şi-ţi dă un aer timid, suferitor, plăpînd,
Nemărginit de gingaş, nemărginit de blînd.

Cînd umbli a ta haină de tine se lipeşte,
Ci gingaş-mlădioasă tu rizi copilăreşte.
De şezi cu capul mîndru pe spate lin lăsat,
Tu pari sau fericită sau parc-ai triumfat,
[De n-ai [fi] o copilă cu ochi aşa şiret
Tu ai fi un obraznic şi prea frumos băiet].

Şi-apoi... Merit eu oare mai mult de la un înger
Decît de-a lui privire eu sufletu-mi să-mi singer?
O, bate-ţi joc, copilă, ucide-mă de vrei,
Zîmbirea gurei tale, un vis din ochii tei
Mai mult e pentru lume decît un trai deşert...
Şi încheierea vieţii-mi: pe tine să [te] iert.

Ce sunt? Un suflet moale unit c-o minte slabă
De care nime-n lume, eh! nimeni nu întreabă.

[1] Ms. 2278, f. 29–36. Părere defavorabilă despre militari în ms. 2290, f. 77: «Maximă: Cu ofiţerii nu discuta niciodată materii filosofice».

Şi am visat odată să fiu poet... Un vis
Deşert şi fără noimă ce merit-un suris
De crudă ironie... Şi ce-am mai vrut să fiu?
Voit-am c-a mea limbă să fie ca un riu

D-eternă mîngîiere... şi blînd să fie cîntu-i.
Acum... acuma visul văd bine că mi-l mîntui,
Căci toată poezia şi tot ce ştiu, ce pot,
Nu poate să descrie nici zîmbetu-ţi în tot.
O, bate-ţi joc de mine, pigmeu deşert, nedemn,
Ce am crezut o clipă de tine că sunt demn.

O, ironie cruntă, o, înger, o, femeie,
Eu să te-ating pe tine cu-a patimei scînteie,
Eu, eu să fiu în stare o clipă să-mi închipui
C-al meu e trupul dulce, c-a mele faţa-i, chipu-i...
Nebun ce sunt... Nu rizi tu? O, rizi de mine... Rizi.
Plîngînd mă lasă, scumpo, eu ochii să-mi închiz.

Astfel îmi trece viaţa, astfel etern mă chinui
Şi niciodată, Ana, nu m-a lăsat la sînu-i,
Căci ea nu vrea iubire... vrea numai adorare,
Tempit să-mi plec eu fruntea ca sclavul la picioare
Şi ea să-mi spuie rece: «Monsieur, ce ai mai scris?»
La glasu-i chiar ironic să fiu în paradis,

Să fiu prea, prea ferice de-a vrea să cate numa
Pe acest mizerabil ce o priveşte-acuma.
Da! Da!! Să fiu ferice de-un zîmbet, de-un cuvînt,
Căci zîmbetul mai mult e ca viaţa pe pămînt.
Să simţi cum că natura îşi bate joc de noi,
Ici-colo cîte-un geniu şi preste tot gunoi.

Şi eu simt acel farmec şi-n sufletu-mi admir
Cum admira cu ochii cei mari odat' Shakespeare.
Şi eu mă simt copilul nefericitei secte
Cuprins de-adînca sete a formelor perfecte.
Dar unde este dînsul cu geniu-i de foc
Şi eu, fire hibridă – copil făr' de noroc?

Făr' de noroc? De ce dar? Au nu sunt fericit
Că-n calea mea o umbră frumoasă s-au ivit?
Nu mi-i destul-avere un zîmbet trecător,

O vorbă aruncată ironic — de amor?
Comoară nu-i destulă privirea, un cuvînt,
Ce viață-mi însoți-va de-acum pîn-în mormînt?

Sunt vrednic eu a cere — sunt demn să am mai mult?
A lumei hulă oare în sine-mi n-o ascult?
Putut-am eu cu lira străbate sau trezi
Nu secolul, ca alții — un ceas măcar, o zi?
Cuvinte prea frumoase le-am rînduit șirag
Și-am spus și eu la lume ce-mi este scump sau drag.

Aceasta e menirea unui poet în lume,
Pe valurile vremei ca boabele de spume
Să-nșire-ale lui vorbe, să spuie verzi ș-uscate
Cum luna se ivește, cum vîntu-n codru bate?
Dar oricîte ar scrie și oricîte ar spune,
Cîmpii, pădure, lanuri fac asta [1] de minune,

O fac cu mult mai bine de cum o spui în vers,
Natura-alăturată cu-acel desemn prea șters
Din lirica modernă — e mult, mult mai presus.
O, tristă meserie, să n-ai nimic de spus
Decît poveștì pe care Homer și-alți autori
Le spuseră mai bine de zeci de mii de ori.

Da, soarele bătrînu-i, bătrîn pămîntu-acuma,
Pe gîndurile noastre, pe suflet s-a pus bruma
Și tineri numa-n inimi vedem ființa vie,
Dar gîndul nostru-n ceață nu-l [2] punem pe hîrtie.
Sîntem ca flori pripite, citim în colbul școlii
Pe cărți cu file unse, ce roase sînt de molii.

Să reproduci frumosul în formă ne înveți,
De-aceea poezia-mi mă împle de dispreț...
Dar [e-] omul să fie a veacului copil,
Altfel ca la nevolnici el naște-n un azil,
Într-un spital... Acolo cîrpească cu minciuni <minuni>
Pereții de chilie și spună la minciuni...

Da! ticălos e omul născut în alte vremi...
Simțind îți vine soartea s-o sudui, s-o blestemi,

[1] S-ar putea citi și: *artă*.
[2] În ms.: *n-o*.

Dar blestemele înșișì poet te-arată iarăș,
Al veacului de mijloc blestemul e tovarăș.
Între-un poet nemernic, ce vorbele înnoadă
Ca în cadența rară să sune trist din coadă

Și-ntre [soldatul] țanțoș cu spada subsuoară
Alegere nu este, alegerea-i ușoară;
Pocnind în a lui haine, el place la neveste.
Fecioara-nfiorată își zice: acesta este...
Acesta dar... Simțirea tu ei <Simțire tu ai> și este dreaptă,
Nebuni suntem cu toții, natura-i înțeleaptă.

Un corp frumos și neted te face să iubești,
În brațul lui puternic tu poți să-ntinerești,
Doar nu ești tu nebună
S-alegi în locu-i, fată, pe un împușcă-n lună,
Pe-un om care stă noaptea ș-a minții adîncime
În strofe o desface și o așează-n rime...

Soldatul spune glume ușoare — tu petreci,
Pe cînd poetul gîngav, <gingaș>, cu mersul de culbeci,
E timid, abia ochii la tine și-i ridică.
El vorbe cumpănește, nu știe ce să-ți zică,
Privindu-te cu jale, oftează — un năuc —
Și zile-ntregi stau astfel în jilț, ș-apoi mă duc.

Copil, copilul nu e? voiește să petreacă.
Ce caut eu [cu] ochii-mi a lor privire seacă,
Ce-i zic Dumnezeire și înger, stea și zee,
Cînd [ea] este femeie, și vrea a fi femeie?
Și totuși... Ah, odată, mi-a spus cu vorbe dulci:
«Aș vrea pe brat aicea tu capul tău să-l culci,

Să mîngîi a ta frunte, nefericit copil!»
Acest cuvînt, Divino, mai zi-l o dată, zi-l,
S-ajung o zi în care în strimta mea chilie
Tu să domnești ca fiică, stăpînă și soție
Și-n ore de durere, cînd gîndul mi-a fost veșted,
Să simt cum dulcea-ți mînă se lasă pe-al meu creștet.

Ș-atunci ridicînd capul, dînd ochii-mi peste spate,
Să văd, ah, pămînteasca-mi, duioasa-mi zeitate.
Nu te îndemn eu însumi ca să mai mergi <ca să-mi urmezi>
în cale,

Să fii <fiu> nemernic martor nefericirii tale.
Chiar inima de-aș da-o să bei dintr-însa sînge,
Nevoia este gheața ce-amoru-n grabă-l stinge.

Visînd astfel tu scumpo * cu mine că petreci,
Copil cu gură caldă [și] cu picioare reci,
Te-apropii, mă-ntrebi dulce: cum nu te curtenesc?
O vorb-ai vrea în fine s-auzi cum o rostesc.
Și de brațu-mi atîrni dulcele-ți braț.
Întorc spre tine capul, privesc făr de saț.

Cu gura de-al tău umăr încet și trist șoptesc:
« Ești prea frumoasă, doamnă, și prea mult te iubesc! » [1]

O singură dată femeia e pătrunsă în cruda înfățișare a cărnurilor și secrețiilor ei *(Cînd te-am văzut, Verena)* [2]:

Te miri atunci, crăiasă, cînd tu zimbești, că tac.
Eu idolului mîndru scot ochii blînzi de șerpe,
La rodul gurii tale gîndirile-mi sînt sterpe,
De cărnurile albe eu fălcile-ți dizbrac.
Și pielea de deasupra și buzele le tai,
Hidoasa căpățînă de păru-i despoiată,
Din sînge și din flegmă scîrbos e închegată.
O, ce rămase-atuncea naintea minții-mi? Vai!

83. Viziunea lui Don Quijote

Cu mult mai blîndă, de o ironie decentă, deși amară, este *Viziunea [Utopia] lui Don Quijote [Diamantul Nordului (Capriccio)]* [3]. În fața unui castel spaniol,

Castel singuratec, pierdut în dumbrave,
S-oglindă în lacul cu ape trîndave —

[1] Tot sens misogin are și un alt proiect (ms. 2259, f. 142 urm.): « Aveam o muză, ea era frumoasă, / Cum numa-n vis o dată-n viața ta / Poți ca să vezi icoana radioasă / În strai de-argint a unui elf de nea! / Păr blond deschis, de aur și mătasă, / Grumazii albi și umeri coperea, / Un strai de-argint strins de-un colan auros / Stringea mijlocul ei cel mlădios . . . / Ea a murit » etc.

[2] Ms. 2260, f. 45—47; *Post.*; versuri înrudite sînt și în ms. 2261, f. 119 urm.; aci ele fac parte dintr-un proiect de dramă cu Roman Bodeiu, Mihnea-Sînger.

[3] Ms. 2256, f. 1 urm.; ms. 2285, f. 93 urm.; ms. 2278, f. 16—17 (fragmente); ms. 2259. f. 228 urm. (cu creionul); *Post.*

În vechea zidire mișcate sun numa
Perdelele-n geamuri, nălbite ca bruma,

se-nfățișează cavalerul, spre a face iubitei o serenadă cu ghitara. Iubita îi cere făptuirea unei mari isprăvi:

— E vană iubirea-ți, frumosul meu june,
De-o vrajă-i legată întreaga mea fire,
Iubirea-mi eternă de-a ei împlinire.

În Marea de Nord diamantu-acel zace
Ce noaptea cea neagră în zi o preface,
Și cine-l va scoate din neagra-adîncime
Mi-e mire. Afară de el însă nime. [1]

Cavalerul pleacă din Spania în Nord, fugind de ispita oricărei alte femei, întreabă pe un bătrîn de « piatra eternei lumine », ajunge în codri unde sînt « șerpi pe trupine », balauri dințoși cu ochi de jeratec și solzi de aur, fiare sălbatece, scorpii flămînde, trece mai departe în dumbrăvi de vis, unde încearcă a-l ademeni o femeie măiastră cu sîn de « virgină zăpadă », ajunge la marea înghețată și se aruncă în ea. Atunci simte piatra în mînă și înainte-i reapare castelul cu Iñez, frumoasa spaniolă, care se atîrnă de gîtu-i, mărturisindu-i că voise să-l încerce, dar că-l iubea oricum. « Cînd se petrecur-aceste? La o mie patru sute? » se întreabă Eminescu în *Scrisoarea IV*, după o idilă asemănătoare. Și aci, totul nu e decît un vis. Cavalerul adormise sub fereastra ce nu se deschisese, căpătînd guturai și strănut:

[E] Și drept că-n mișcarea molatecei ierbi
Păștea înainte-i o turmă de cerbi.
Dar tot nu-i <în> ceriu . . . Din genele-i bruma
Cu visul deodată s-o <ș-o> scutur acuma.

Își scutură haina cea umedă, plină,
Balconu-l privește și *tare* suspină.
Zadarnic făcut-au ghitara-i paradă,
Iñez nici visase să vie să-l vadă.

[1] Variantă în ms. 2256 (citatul din text e din *Post.*): *Ghitara lui tace; cu șopot ea spune: | — Zadarnică este iubirea ta, june! | De-un farmec legată-i întreaga-mi simțire, | Iubirea-mi asemeni de-a lui împlinire. | A Nordului mare o piatră ascunde, | Lucește ca ziua pin negrele-i unde, | Și cui o va scoate viața mi-o dărui; | Dar, vai! s-o zărească [nici s-o vadă] nu-i soarta oricărui.*

Şi ce-i mai rămîne să facă saracul,
În lac să privească cum joacă malacul?
Mai bine prin tufe se fură cu pază...
Ca nimeni s-auză şi nimeni să vază.

84. Antropomorfism

O scriere în versuri, umoristică şi crunt misogină, *Antropomorfism* [1], a fost făcută, după toate semnele, pentru petrecerea prietenilor de la « Junimea ». Nu totdeauna încordată ca spirit, cu trivialităţi ce au putut fi îngăduite în cercul restrîns unde se va fi citit, compunerea este totuşi interesantă ca document psihologic şi pentru elementele de cultură ce cuprinde. Este istoria unei puici moţate, care e pe rînd uşuratică, cochetă, matronală, spre a sfîrşi în bigoterie:

În poiata tăinuită ca-n umbroasă zăhăstrie,
Trăia puica cea moţată cu penetul de omet;
Nu-i cucoş în toat-ograda, ce de-iubire căpiet
S-urmărească insolenter inocenta ei junie.

Ce cochetă e copila, cu ce graţie ea îmblă?
Şi ce stele zugrăveşte în nisip cu dulcea-i labă —
O găină virtuoasă, o găină prea de treabă
Cu evlavie ea cată fire de-orz şi coji de jimblă.

Dară cine să admire a ei nuri şi tinereţă?
Boul chiar <chior>, ce vede numai jumetă din a lui paie?
Ah! în inima-i fecioară simte-o tainică văpaie
Pentru cucurigul dulce din cintări de dimineaţă.

Pierde gustul de mîncare, scormoleşte, de ţi-i milă,
În pămînt ca să găsească chipul cel dorit într-una,
Sau se primblă visătoare, noaptea căutînd în lună
A lui umbră luminoasă — melancolica copilă!

O bătrînă găină cu experienţă dezvăluie tinerei puici mecanica tristă a sexualităţii, folosind din Schopenhauer

[1] Ms. 2281, f. 51 v. —65 v.

exemplul hermafroditismului plantelor:

— Ah! îi zise mititica, nu priveşti la rîndunele,
Cum din cuib scot puii capul, se cutează pe ulucuri
Şi apoi la miezul nopţii ii aud făcînd buclucuri
Sărutîndu-se cu ciocul, drăgostindu-se-ntre ele.

— Soarte-avem nefericită, îi răspunse atunci bătrîna,
Nu-i găină rîndunica, rîndunoiul nu-i cucoş.
Necredinţa lor ştiută-i; aspri, răi, tiranicoşi,
Ei trezesc viaţa-n inimi şi apoi o învenină.

Numai flori-s fericite, căci pe aceeaşi trupină
E pistilul feciorelnic şi staminul bărbătesc;
Sub perdele verzi de frunze, se-mpreun şi se iubesc:
Chipul junelui din floare c-odoranta lui virgină.

Apare acum şi cucoşul:

Cum vorbeau înţelepţeşte ce s-audă şi să vadă,
După gard străin cucoşul se preimblă-ncet turceşte.
Puice-i trece-ndată pofta de-a vorbi filosofeşte,
Ea ascultă cu iubire cucoşeasca serenadă.

Ah! amorul îi pătrunde prin ureche,-n van bătrîna
O ciupeşte-n cap cu ciudă, vrea s-o ţie de aripă,
Ea se smulge şi aleargă tremurîndă într-o clipă,
Pintre gard priveşte dulce l-arătarea lui păgînă.

Iar bătrîna cruce-şi face cu-a ei labă şi gîndeşte:
« Tinereţă, tinereţă! » şi oftînd intră-n poiată;
Apărată de-ntuneric ipocrita cea şireată
Pe un pui nevrisnic încă alterată-l pricăjeşte.

Unde este învăţatul cu talent fonognomonic
Să compuie un compendiu despre blîndele [1] impresii,
Ce un sunet numa-l naşte în simţirile miresii,
Cum un cucurigu poate fi adînc, duios, demonic?

Ce simţiri eroici, mîndre reprezintă cucurigul,
Cît curagi — ce osebire de-al găinei cotcodac,
Ce frumos îi şade creasta ca un roşu comanac.
De dorinţă se-nfierbîntă, de amor o trece frigul.

[1] În ms.: *blîndelor*.

Ameţită de pasiune, puicuţa întreabă, după «un *paa* angelic», pe claponul Chirilă de nu-i văr cu cocoşul. Acesta, invocînd pe Apollo, tăgăduieşte cucernic:

— Nu! pe mine preuteasa zeităţii pămîntene
Lîngă focul cel de jertfă, pe altar de cărămidă
M-a lipsit de demnitatea de cucoş — ca să-mi suridă
În a mea lipsă de patimi a lui Plato fenomene.

Cu privirea mea cea castă, de-nteres nenfluinţată,
Văd în lume şi în lucruri numai simburul ş-ideea,
Prototipu-l văd în toate, şi cu-a geniului scînteie
Văd cucoşul lui Mohamet cu-arătare luminată.

În sublime revelaţii a misterului etern,
Mulţămesc vestalei groase ce-mi creă această soartă;
Dumnezei or s-ospăteze umbra mea cînd va fi moartă,
Închin viaţa-mi cugetării — un Pitagoras modern!

Chirilă reintră ascetic în chilie, iar puicuţa rămîne nedumerită asupra lipsurilor lui fiziologice. Cocoşul din curtea vecină se pregăteşte să sară gardul. Sybilla care are în grije «al vestalelor palat», adică slujnica, îl goneşte «cu a măturei magie», lăsînd pe puică întristată de toate «suferinţele lui Werther». Noaptea, însă, ea sare gardul de pe o căpiţă şi află cu ajutorul cocoşului taina dragostei:

Ceru-ntinde sus senina-i pînzărie de azur,
Ce cusută e cu stele tremurînd de-aurul lor grele...

Ţine mult această dulce, dureroasă nerozie.
Al ei suflet se topeşte de-ntunericul molatec...

Ochişorii şi-i închise, ca topită stă acuma
Şi cu vocea ei muiată pipăieşte nenţeles.
El o mîngîie, o-ncredinţă că de cer a fost trimes
Şi menit ca s-o iubească şi să-i joace dulcea glumă.

— Tu! ea zise, ce frumos eşti, rege-al lumei de găine.
Eu te iert! amoru-ţi dulce ca şi miros de garofă.
Şi ca-n vechile tragedii el răspunde-n antistrofă:
— Tu eşti Venus în poiată, ochii tăi cereşti lumine.

Cu aceasta s-a încheiat partea întîi a istoriei puicuţei. De aci încolo ea devine o Veneră şi se lasă înconjurată,

spre gelozia cocoşului-sultan, de cicisbei, de unde luptă şi moarte:

Dar curînd al ei caracter şi simţirea ei naivă
Se schimbă-n cochetărie. Cucoşeii cei mai tineri
Împlu curtea strălucită a moţatei noastre Vineri
Şi la glasul lor subţire ea s-arată milostivă.

Al găinăriei-Adonis, cu privirile-ndrăzneţe,
Petit-crevé blazat, ironic, cu pasiuni titanomahe,
Obiect cronicei zilei a găinelor monahe,
Pe tipic îi face curte — Lovelace de la coteţe.

Cu plăcere ea admite curtea junelui şagalnic.
Orice obrăznicie, rugă, ea îi trece cu vedere,
Ca-n sultanul vechi să-excite gelozie şi durere —
Vai! de unde poate crede un sfîrşit atît de jalnic!

Căci sultanul, care-o crede cum că e necredincioasă,
Tînărului Cicisbeo el acum cătă pricină.
Cu curagi el se ridică, creasta-i roşă se-nvenină
Şi lugubru el îi zice: — Fugi, sau mori tu, ticăloase!

Făt-frumos gîtu-şi îndoaie îndărăt şi îi răspunde:
— Nu m-atinge-a ta insultă, tu de-origine plebeu —
Diferenţa prea e mare, cine eşti? şi cine-s eu?
Eu petrec şi eu fac curte cui voiesc şi orişiunde.

— Te-oi sili să lupţi cu mine! iritat strigă sultanul,
Îşi zburli penele-n ceafă şi cu furie s-aruncă,
Luptă crunt, pe cînd deoparte sta nefericita pruncă,
Urzitoarea Iliadei, ce îşi plînge don-juanul.

Se trîntesc, se rup cu ciocul şi mănîncă tăvăleală —
Obosesc. Se naşte-acuma pe-o minută armistiţ.
Dar curînd se-ncaier iarăşi. Don-juanul cel pestriţ
Cade-n sînge şi sultanul trîmbiţă pe el cu fală.

Iară doña nu trădează ce-n simţire-i se petrece,
Nu trădează de-i durere, vioşie, nepăsare —
Poate vru să deie preţul părţii cei învingătoare
Şi de-aceea rămăsese ca şi marmura de rece.

Preoteasa culinară, adică bucătăreasa, ia acum mortul, îl spală «în apă sfîntă» şi-l pregăteşte pentru jertfă cu felu-

rite miresme, după care apoi îl frige bine la «focul vetrei sfinte». Palamarul îl duce fierbinte în Olymp, la masa zeilor, unde nimeni nu plînge asupra soartei sale. Iarăşi vin acum în haină umoristică propoziţii schopenhaueriene:

Oare el nu are-asemeni soarta oricărei fiinţe?
Suferinţele unuia bucurii li sunt altora;
Viaţa multora se stinge spre-a hrăni viaţa multora
Şi mincarea reciprocă e-a istoriei fiinţă.

Bietul rac! De viu l-aruncă ca să fiarbă-n vinul cald.
Cîte sufere? — Ce-i pasă celui care nu e rac!
Ce îi pasă păsăruicei ce munceşte pe-un gîndac,
Sau paianjenul, ce suge capul muştei de smarald?

Păsăruica ia în sine simţul, gîndul dintr-un greier
Ce ucide. Al lui suflet pe-al ei suflet 'navuteşte.
Şi cucoşul care moare naşte-n cel ce-l mistuieşte,
Cine ştii ce simţ în suflet, cine ştii ce gînd în creier.

În vreme ce sultanul stă închis drept pedeapsă pentru crimă, puicuţa se mîngîie cu alţi cocoşi:

Ea învăţa ca să uite. Ca marquisa de Châtelet
Care pe Voltaire bătrînu-nlocui cu Saint-Lambert.
Pentru inima-i vicleană cucoşeii nu se cert,
Căci din tînăr în mai tînăr 'n-academia-i îi iè.

În curînd ea pierde-n curte tot al noutăţii farmec,
Nu-i cucoş ce nu-i luase tot ce-o puică poate da,
În curînd alte găine al ei nimb l-întuneca,
Cum odat' l-întunecase pe Harun vizirul Barmeg.

Părăsită de toţi şi devenind la rîndu-i bigotă, puica intră în societatea platonică a ascetului Chirilă:

În curînd cade pe gînduri, deveni curînd bigotă;
Cum se-ntîmplă, din Phrinee deveni călugăriţă.
Limba-i îmblă ascuţită ca la vechea-i protectriţă,
Poiata afurisește şi ograda poliglotă.

Şi atunci găinăreasa de căderea-i se îndură,
Despărţi găinărimea cu viaţa imorală
De chilia solitară a puicuţei, ce îşi spală
A trecutului păcate prin asceza cea obscură.

Ea căta societatea părinţelului Chirilă,
A claponului lugubru cu humorul lui de bute.
El iubeşte-n ea ideea frumuseţei cei trecute,
În matrona desflorită vede încă pe copilă.

Ea vedea pe înţeleptul cu-arătare cuvioasă [1],
Prototipul cucoşimei, pe-al cucoşilor cucoş,
Cînd cu flori d-oratorie şi cu ochi bisericoşi,
Adîncit platonizează în tiradă somnolentă.

Filozofia acestei glume amare, care este o paralelă lungă a «motănimei» din *Sărmanul Dionis*, e îndrăzneaţă în expresii:

Iară voi, ce-n nopţi cînd luna peste vîrfuri de copaci
Ca un scut de-argint răsare, implînd lungile alee
C-umbre negre şi dungi albe — urmăriţi pe vro femeie...

Voi, ce-uniţi tot universul în zimbirea minţii scurte,
Ce căutaţi gîndiri de înger 'n-ochii mari, cari vă par
Două nopţi însprincenate — vie-vă-n minte măcar
Cum că demonul din ochi-i...

e demonul organelor inferioare. Eminescu încheie patriarhal şi cu porecla dată lui de Mihail Zamphirescu:

Deci dară, boieri de cinste, că-mi făcui tot boierescu
Mai cu rime, mai cu vorbe, cînd de samă, cînd de clacă;
Am ajuns la *deciu* — mă scarpin — închid cartea mea posacă
Şi cu multă plecăciune vi se-nchină — Minunescu. [2]

85. Scrisori. Proiecte satirice

Cele dintîi Scrisori, abstrăgînd de la sensul lor ideologic, se caracterizează printr-o pornire comună de indignare şi amărăciune, mai potolită în cea dintîi, vijelioasă în cea de a treia.

---

[1] Var.: *reverendă*.

[2] Publicată în întregime de noi în *Adevărul literar*, XIV, s. II, nr. 746, din 24 martie 1935.

Aluzia din *Scrisoarea II* la «academiile» în care dascălii vechi făceau lecții de astronomie și de istorie egipteană,

Vai! tot mai gîndești la anii, cînd visam în academii,
Ascultînd pe vechii dascăli cîrpocind la haina vremii,
Ale clipelor cadavre din volume stînd s-adune
Și-n a lucrurilor peteci căutînd înțelepciune?
Cu murmurele lor blînde, un izvor de *horum-harum*,
Cîștigînd cu clipoceală *nervum rerum gerendarum*,
Cu evlavie adîncă ne-nvîrteau al minții scripet,
Legănînd cînd o planetă, cînd pe-un rege din Egipet,

privește, precum am văzut, Universitatea din Viena, în amintirea căreia poetul potrivea cîteva versuri glumețe pentru fostul coleg și prieten Rîvneanu-Chibici [1]:

Unde-i vremea aurită,
Oare cînd s-a fi înturs?
Cînd l-aceeași școală naltă
Vizitam același curs...

Cu măsurile <murmurele> ei blînde,
Cu isonul <isvorul>: harum horum
Ne primea în a ei brațe
Alma mater philistrorum.

Cu măsura, cu isonul
<Cu murmure ca isvorul>
Cujus, hujus, harum horum,
Ne primea-n [a] sale brațe
Alma mater philistrorum.

Cu evlavie cumplită
Înghițeam pe regii lybici —
Unde sunt acele vremuri,
Te întreb, amice Chibici?

În *Scrisoarea III*, a cărei parte otomană a fost scoasă din Hammer [2], se simte retorica dramatică și este explicabil, fiindcă în acea vreme Eminescu compunea versuri din drama *Alexandru Lăpușneanu*. Indignarea xenofobă, îndreptată mai cu seamă împotriva liberalilor, străbate toate rîndurile așezate de poet în hîrtiile sale din această vreme, cu mult mai mari violențe, uneori și cu personificări bătătoare la ochi [1]. E de observat de asemeni că satira politicianului instruit la Paris cu «un vals din Bal-Mabil» o făcuse și G. Crețeanu.

Mai înainte, poate chiar la Berlin [2], poetul își căutase o odihnă a spiritului, nu în figura lui Mircea, ci în aceea a lui Decebal, așezat alături de Odin în Valhala, într-o încercare de poem în care misoginismul din *Scrisoarea IV* se unea cu sila de prezent din *Scrisoarea III*. Dezgustat de contemporani, poetul visa să se-nece în oceanul înghețat, spre a pătrunde la zeul gotic:

Ei cer să cînt... durerea mea adîncă
S-o lustruiesc în rime și-n cadențe
Dulci ca lumina lunei primăvara
Într-o grădină din Italia.
Să fac cu poezia mea cea dulce
Damele să suspine, ce frumoase
Pot fi pentru oricine. Pentru mine
Nu. Și juni nătîngi cu țigareta-n gură,
Frizați, cu sticla-n ochi, cu cioc sub dinți,
Să reciteze versuri de-ale mele
Spre-[a] acoperi cu expresii adînci
Unei simțiri adevărate — niște mofturi.
Mai bine-aș smulge sufletul din mine,
Aș stoarce cu o mînă crudă, rece,
Tot focul sînt din el, ca în scîntei

[1] Mss. 2268, f. 24—25.

[2] *Geschichte des osmanischen Reiches*, I-er Bd., Pest., 1834, p. 65—67; v. Grămadă, *M. Em.*, Heidelberg, 1914; *Botez*, p. 394 urm.

[1] Iată un specimen (ms. 2261, f. 86 urm.): «Mai iată încă unul puind țara la cale... / O minte <mutră> îndrăcită, grețoasă de scapeț, / Bățos și plavăn părul ca cel din badanale, / Cu ochii cei ca zărul... / O mutră îndrăcită grețoasă de scapeț... / Ca s-o descrii mai nu știi condeiul cum să-ntorci, / Galbenă ca lămiia, cu zbîrcituri și creți / E fața lui, iar părul bățos ca și la porci, / Ca zărul ochii [fără] scînteia vrunei vieți, / Dintr-un țigan ș-o greacă s-alese acest corciu, / Dar de... și el om mare. Cînd țara-i la pericol / Îi trebuie s-o scape un inginer agricol.»

[2] Ms. 2290, f. 31—35. Partea satirică din *Scrisoarea IV* a trecut prin redacții mult mai proaspete (v. *Poezii*, ed. II G. Călinescu, Buc., Națională-Gh. Mecu, 1943, p. 200, notă). Iată cîteva strofe din ms. 2260, f. 21: «Însă tu-ți sucești țigară / Ori smulgi fire din musteți / Și l-adîncele reflecții / Tu răspunzi foarte isteț: // — Da, cucoană, o să ploaie / Deși tare m-ar mira, / Cînd veneam la dumneavoastră / A senin parcă era... // Toți țin mînile în poale / Și pe scaune-a-nlemnit / Și vorbesc de slugi și cloște... / Doamne! tare ni-i urît.»

Să se risipe, pîn' se va-njosi
Să animeze pe deşerţi şi răi.
O, şi de-aţi plînge chiar, dacă durerea
Adeverată şi neprefăcută
V-ar topi ochii şi a mea cîntare
V-ar arde sufletul din voi... Atuncea
E şi mai rău — şi-atunci şi mai puţin
Va gîndi cineva pe un moment
L-acel nefericit ce le-[a] avut.
Voi le citiţi, ca să puteţi a plînge,
Căci prin izvor de lacrimi mor dureri,
Voi ştiţi c-o mîn' — orcare-ar fi — v-atinge
Fruntea cea plină de sudori, şi dulce
Va răcori bolnava fierbinţeală
Şi stavilă la lacrime va pune
C-o sărutare... La mine,
Ce singur stau cu fruntea-ntunecată,
Ce nu pot plînge pentru că durerea
Ochii-mi a stors şi sufletul meu aspru
L-a împietrit... La mine
Nimeni nu va gîndi, nici a gîndit.
La ce? Au nu ştiu ei cu toţii
Că dacă vor seca a mea durere
Cu mînglieri — atuncea şi izvorul
De cînturi va seca?... Nebuni! vă iert...

S-ar crede, deşi compunerea pare mai timpurie, că Eminescu face, în aceste versuri din urmă, o aluzie amară la o părere a lui Maiorescu, ce-i va fi ajuns la urechi, că, fericit prin însoţirea cu Veronica, poetul nu ar mai fi plîns aşa de frumos în versuri:

O, mare, mare îngheţată, cum nu sînt
De tine-aproape să mă-nec în tine!
Tu mi-ai deschide-a tale porţi albastre,
Ai răcori durerea-mi înfocată
Cu iarna ta eternă. Mi-ai deschide
A tale-albastre hale şi măreţe;
Pe scări de valuri coborînd în ele,
Aş saluta cu aspra mea cîntare
Pe zeii vechi şi mîndri ai Valhalei.
— Bine-[ai] venit, tînăr cu ochi din ceriuri,

Rizînd Odin şi ridicîndu-şi cupa,
M-ar saluta. — Şi haina cea lungă
Şi albă creţii ar arunca de neuă
Şi părul lung mi s-ar sufla <îmfla> de vînt.
— Un scaun pentru bard — şi-n scaunul nalt
De piatră, cu sprijoanele lui nalte,
Eu m-aş simţi că-s uriaş.
Şi zeii mîngîind lungele barbe,
Nălţînd privirea-n bolţile antice
Spre a-şi reaminti dulci vremuri <suveniri>,
M-ar asculta spunîndu-le de lumea
Cea de pitici, ce vremuieşte <vermuieşte> astăzi
Pe ţărîna ce-au locuit-o ei.
— Lasă-i pustiei, cine-ar fi crezut
C-atît de mizerabilă a deveni
Semînţia cea din zei născută.

Auzind de unde vine, Decebal întreabă despre Dacia lui, prilej acesta de a se deplînge josnicia prezentului:

Dar un bătrîn ce sta-ntr-un colţ de masă
Ridică cupa lui înaltă * <cu mied>. — Ascultă,
Nu mi-i şti spune ce mai face ţara
Ce Dacia se numea — regatul meu?
Mai stă-nrădăcinată-n munţi de piatră,
Cu murii de granit, cu turnuri gote,
Cetatea-mi veche Sarmisegetuza?
— Nici una <Nicicum>, o, Decebal. O văd
Pentru întîia dată acum nălţată
Prin părul tău ca o coroană mîndră,
Lucrată-n pietre scumpe ca-n granit.
— Dară urmaşii acelor romani?
— Ce să vorbesc de ei? Toţi oamenii
Pigmei sunt azi pe vechiul glob... dar ei
Între pigmeii toţi sunt cei mai mici —
Mai slabi, mai fără suflet, mai mişei.
Romani sau daci, daci sau romani, nimic
N-aduce aminte de-a voastră mărire.
Orce popor, oricît de prăpădit,
O piatră va găsi, sau o bucată
De fier or de aramă, ca să sape
În <Cu> ea urmele-adînci, ce le-aţi lăsat —
Voi oameni mari, ce staţi acum cu zeii

Şi ospătaţi cu ei — în colbul negru
Uitat ş-uşor al vechiului pămînt.
Dar ei... De-ar merge-n sud şi-n nord — nimica.
Sunt ca la cei nomazi şi hoţi
<Sunt ca o laie de nomazi şi de lăieţi>
Ce stau deocamdată pre pămîntul
Ce l-au cuprins, spre a fi alungaţi
De alt popor mai tare, iubitor
De cele ce-au trecut, ce-s rădăcina
Şi gloria celor ce sunt.
— Ah! ce-am dorit în ora morţii mele
Roma să guste pîn-în fund paharul
Mizeriei şi-a decăderii, într-atît
Încît să se dispreţuiască ei pe sine,
Asta s-a împlinit... Romanii vechi şi mîndri,
Învingătorii lumii, au devenit
Romunculi... Dar cu ce s-ocupă ei?
Or fi crescînd căţei, or fi-nvăţînd
Să strige ca cucoşii... un popor
Ce se dispreţuieşte pe el însuşi trebui
S-ajungă la d-acestea.

Ceva mai departe, la f. 38—45, pare a fi continuarea:

— Nu, vorbesc franţuzeşte şi fac politică. — E tot atita.
— De unde vii? întreabă Odin blînd.
— Am venit din fundul Mării Negre,
Ca un luceafăr am trecut pîn lume,
În ceruri am privit şi pe pămînt
Ş-am coborît la tine, mîndre zeu,
Şi la consorţii tăi cei plini de glorii.
De cîntec este sufletul meu plin.
De vrei s-auzi al inimei glas vuind
Şi lunecînd pîn strunele-mi de fier,
De vrei s-auzi cum viscoleşte-n arfă-mi
Un cînt bătrîn şi răscolind din fundu-i
Sunete-adînci şi nemaiauzite,
Ordonă numai — sau de vrei ca fluviul
De foc al gîndurilor mele mari
Să curgă-n volburi de-aur pe picioare
De stînci bătrîne, într-o limbă aspră
Şi veche — însă clară şi înaltă [1]

[1] Var.: *Şi clară, naltă ca palatul tău.*

Ca bolţile cerului tău, o, Odin,
Spune-mi atunci, să-nstrun ale ei coarde
Ca să-mi cîştig cununa mea de laur.
Poate-ar fi vrut ei să mi-o dea... Dară
De la pitici, eu nu primesc nimica.
— Sărman copil, zice bătrînul zeu,
De ce răscoleşti toată durerea
Ce sufletul tău tînăr a cuprins?
Nu crede că-n furtună, în durere,
În arderea unei păduri bătrîne,
În arderea şi-amestecul hidos
Al gîndurilor unui neferice
E frumuseţea. Nu. În seninul,
În liniştea adîncă sufletească
Acolo vei găsi adevărata,
Unica frumuseţe. Fruntea-i naltă
De neuă coperită şi corona-i
De stele-albastre strălucea în hală —
Şi vorba lui blîndă era duioasă.
Din cupa mea de aur bea aurora
S-intre seninul blîndei dimineţi
În pieptul tău. Şi ţi-oi deschide-atunci
Portalele înalte de la hale
Cu lungi colone de zapadă, cu-arcuri
De neuă albă, cu argint din Ophir,
Cu bolţi mai nalte decît însuşi cerul.
Acolo pintre aste [1] lungi colone
Suspendă lampe mii şi mii <lampe mari ca nişte> albe lune
Ce împlu lumea visurilor mele
Cu o lumină dulce, albă, caldă.
Stilpii sclipesc, bolţile-s strălucite,
Cărările-s de pulbere mai albă
Ca-argintul cel divin. Un aer
Blînd argintiu îţi va împlea <îmfla> tot părul,
Vei răsufla miroase dulci de crin,
Talarul tău va lumina în noapte —
Pîn hale vei zări blîndele-mi zine,
Ş-atunci să cînţi. Vei şti, ce e frumos.
O vorbă zice — murii cei albaştri
Ai mării, desfăcuţi în două, îmi lasă
Privirea într-un labirint de neuă,

[1] *Sute?*

Cobor <coloane> nalte, bolți croite <arcate> splendid,
Pe ele lune lin ardeau, și-n umbra
[Cea] Asta obscură-a <Cea clar-obscură-a> stîlpilor de neuă
Văzut-am o copilă dulce-înaltă,
Subțire ca-ntruparea unui crin.
Frumosu-i păr de aur desfăcut
Cădea pîn' la călcîie, haina-i albă
Udă părea de moale, strălucită
Cuprindea membrii ei dulci și zvelți.
Mînile-i mici, ca doi crini albi, încearcă
În van a împleti părul de aur,
Gura-i o roză surizînd deschisă,
Ochii-i albaștri luminau ca stele,
Iar pe-a ei umeri albi abia se ține
Haina cea lungă și bogată. — Vino,
Odin îi zice — blînd copil al mării.
Un bard sătul de-a lumii lungi mizerii
S-a coborît în noaptea noastră clară —
Să cînte roagă-l...

Cu această zînă a fundurilor de mare, simbolizare de bună seamă a poeziei, poetul începe o dragoste paradisiacă și uitucă de durerile lumii:

...Ca o umbră
Strălucind argintiu în clară noapte,
Muiată [*sic*] aurul pletelor ei,
S-apropie. — O, nu te teme,-mi zice,
Tu ce nu temi furtuna și durerea,
De ce să tremuri la a mea privire?
Lin tremură glasul ei blînd în noapte.
— O, zînă, nu de frică, de plăcere
Tremură-n mine sufletul meu bolnav.
Să cînt? Dar oare la a ta privire
Nu amețește <amuțește> cîntul de-admirare?
Nu ești un cîntec însăși — cel mai dulce,
Cel mai frumos, ce a fugit vodată
Din arfa unui bard? O, fecioară,
Vin lîngă mine, să mă uit în ochii-ți,
Să uit de lume, ah, să pot uita
Fierea cu care ei m-au adăpat
În lume. Cine ar fi știut
Că-n fundul mării tu trăiești, copilă,

Ca un mărgăritar, topit din visul
Mării întregi?
Și nu te temi că aurul din plete-ți
Se va topi în stele — și că păru-ți
Amestecat cu ele ar străluci
În noapte[a] albastră a acestei lumi?
— Și nu te temi că glasul tău
Va-ndulci vecinicia cea amară
A mării? Măgulitor ea zice
Ș-o roză ea lasă pe a mea gură,
Cu tînăr miros — roza gurei sale.
— Frumoasă ești, ca să găsesc cuvinte
Spre-a îndulci ochii tăi mari albaștri,
Sufletul tău cel blînd, nevinovat,
Aș sfărîma soarele în țăndări de aur,
L-aș presăra-n cărarea ca de neuă,
O închinare l-a tale picioare
Mici, dulci și albe. O, Odin,
Pune-i un sceptru-n mînă, sceptrul mării,
Pe fruntea ei nu coroană pune — Mare
De diamante, umede, topite
În strălucirea lor cea însorată <înfocată>,
Căci ea-i regina frumuseții — a lumii.
Ea capu-și rezima de ai mei umeri
Și glasul ei îmi șopti în ureche:
— Voi îndulci tot chinul, tot amarul
Cu care-n lume ei te-au adăpat —
Căci te iubesc, sărmanul meu copil.
Și Odin își deschise ochii albaștri
Și mari, rizînd cu ei — iar zeii
Lin șoșoteau între ei și bătrînește
Și surizînd își aduceau aminte
De-a tinereții zile dulci a lor, ascunse
În negura secolilor trecuți.

86. Epistolă deschisă către homunculul Bonifacius și alte diatribe

Compunerea de mai sus e blîndă. Însă spiritul lui Eminescu între 1877—1881 era mult mai muşcător şi furtunatec. Nepăsător la critică în aparență, el răsufla acasă, pe

hîrtie. Persoanele asupra cărora a împroşcat mai tare dispreţul său sînt D. Petrino, Popovici-Ureche şi Bonifaciu Florescu. Pentru acesta din urmă, aprig criticastru în *Revista contimporană* (1875) şi *Literatorul* (1880), îşi alcătuieşte o *Epistolă deschisă către homunculul Bonifacius* [1]:

Azi venind din întîmplare şi sub ochii noştri « Pruncul »,
Am citit critic-adînc-a renumitului homuncul.
[El drapează-a sa maimuţă, arătînd că e de soi —
Demiurg i-a dat suflare, răsuflînd pe dinapoi]
[Şi] El cu mintea sa cîlţoasă şi cu stil greoi bombastic —
Ce vrea <Cearcă> să ni-arate *nouă* ce-i frumos şi ce e plastic,
Întinzînd pe-a noastre versuri groasa minţii sale labă
El ni spune cum se cade să rimeze-un om de treabă.
Poate cum că rime proaste şi în capul său băte-s-or
Şi de-aceea unul <ursul> astăzi face [pune mască] schimă de profesor.
Astfel e maşina lumei, ciubotari sunt azi politici,
Găseşti sculptori făr' de mînă, orbii pictori, urşii critici,
Ba încă îţi cer cu toţii, ca să fii politicos,
Să nu dai cumva cu parul, să le mîngîi capul gros,
Să găseşti că ei sunt genii şi să-i lauzi şi să *nu* zici
Cum că muzica e proastă, dacă surzii ajung muzici,
Toţi pretind egali să-ţi fie, să te-mpaci cu a lor soi
Cărui Joe i-a dat viaţa, răsuflînd pe dinapoi.
Dar în vremea noastră tontul, fără minte, fără carte,
Fiecare ψυχῆ δοῦλος negustor de coji deşarte,
Fiecine cărui mintea e o ştearsă, neagră tablă
Îţi încalică o vorbă din Bouillet, o veche rablă,
Dur la deal şi dur la vale — şi atuncea te aţine,
Îmblătoarea minţii sale un isvor pustiu devine
De suceală * <cerneală> şi gîndire — din acest isvor mefitic
Iese criticele sale, căci homunculus e critic.
Dragul meu! Învaţă carte şi ascultă-ni îndemnul:
Cine vrea să zugrăvească să înveţ-întîi desemnul,
Criticul întîi să ştie singur cum să-şi şteargă nasul
Înainte de-a atinge cu piciorul său Parnasul —

[1] Ms. 2262, f. 86. Mai departe aceleaşi idei sînt adunate sub titlul *Versuri cu unghii* (f. 87 v.), iar altele fac aluzie la V. Alexandrescu-Ureche (f. 86 v.): « Crezi că lumea-i curioază sau eu poate curiozu-s / Ca să văd cum se drapează vre un criticus mucosus . . . / Pentru astea trebui crier, şi aceasta-ai voştri n-au / Cum nu-l are toată şcoala renumitului VAU-VAU. »

Tu vrei să ne-nveţi acuma ce e rivnă <rima>, ce e metru,
Crastaveţi la grădinari vinzi şi ceaslov lui Sfîntu Petru?
Cum s-aşează lac pe pînză vrei tu să mă-nveti pe mine
Cînd nu ştii de-i bun desemnul şi coloarea pusă bine?
Cu a tale vorbe goale cite-o sută de para
Nu eşti critic, nici istoric, numai simplă mascara.
De-aş gîndi la tine-odată totdeuna-aş scrie recte
Şi mi-ar curge cu gramada toate rimele corecte,
Dar nici pot s-urmez vrodată al scrisori-vă tipic,
Să scriu vrute şi nevrute sugînd degetul cel mic.
Şi să cat numai atita cum cuvintele se-noadă —
Hîrbuite, fără noimă să le-aşez sunînd din coadă,
Să cos vrute şi nevrute cum pe pînză coşi bibiluri
Şi pe public s-ameţească săltăreţele dactiluri,
Cînd pe mine forma, limba abia poate să mă-ncapă
Tu pretinzi să scriu ca tine o istorie pe apă?
Şi cuvinte hîrbuite metric eu în lemn să toc?
De ţi-ar place ţie versu-mi, eu l-aş arunca pe foc —
Dară pentr-un car de oale e destul, zău, un ciomag
Şi de-aceea-n urma urmei ca s-arat cum îmi eşti drag
Eu îţi zic întoarce încă fila mea cum ai întors-o,
Căci de astăzi înainte îmi întorc spre tine *torso*.

Cînd supărarea lui Eminescu s-a mai risipit, această pe alocuri trivială dar totuşi aşa de gustoasă diatribă a început a fi decantată de drojdiile prea întunecate, scoţîndu-se elementele de identificare a obiectului. [1] Astfel aluzia directă la opera lui Bonifaciu Florescu, « istoria pe apă », a rămas abstractă, şi, după o încercare de a introduce pamfletul de mai sus într-o Scrisoare, Eminescu părăsi fragmentele, păstrînd numai substanţa lor în *Scrisoarea II* şi în *Criticilor mei*:

E uşor a scrie versuri
Cînd nimic nu ai a spune,
Înşirînd cuvinte goale
Ce din coadă au să sune.

[1] Astfel, întîlnim versuri mizantropice desprinse de punctul lor de plecare polemic (ms. 2259, f. 181 : « Urmînd a cărţilor străveche / Statornic, nemişcat învăţ, / E modă azi a lor ureche / Privindu-ţi firea cu dispreţ. / Legată-n lanţ e a lor minte / Şi rodul minţii e sălbatec, / Se plac în mistice cuvinte / Şi-explică totul enigmatic. »

Şi pe Pantazi Ghica, cel care atacase *Convorbirile literare* drept răspuns la *Beţia de cuvinte*, îl înţeapă Eminescu în două versuri [1]:

Ci din contra pe ilustrul Fantazaki să-l întreb,
Care are-un dram de creieri şi cincizeci oca de gheb.

Că Ghica era cocoşat ştim de la Caragiale *(Din carnetul unui vechi sufleur)*, care ni-l înfăţişează urît, zevzec şi ghebos. Tot el trebuie să fie ţintit în aceste versuri [2], în care e invocată România:

Ghebos, smintit şi saltimbanc de uliţi
În lumea noastră, capiştea spoielii...
Spre-a arăta că eşti locaş spoielii
Ai ridicat pe acest paiaţ de uliţi,

Crescutu-l-ai sub poalele Fanelii
Şi azi în parlament el fringe suliţi
În cinstea şi mai mare-a Madmoazelii,
Simţindu-se-n mijlocul cafenelii,

precum el este «uriciunea» din *Scrisoarea III*:

Vezi colo pe uriciunea fără suflet, fără cuget,
Cu privirea-mpăroşată şi la fălci umflat şi buget:
Negru, cocoşat şi lacom, un izvor de şiretlicuri,
La tovarăşii săi spune veninoasele-i nimicuri.

Pantazi Ghica era fratele lui Ion Ghica, povestitorul şi fostul bey din insula Samos. Iată-i pe amîndoi [3]:

Prezentul nu e mare, nu-mi dă ce o să-i cer?
La Sybaris nu-s oameni în capiştea spoielii,
Au beiul de la Samos nu e un giuvaier
Cu frate-său, crescutul sub poalele Fanelii, [4]
Acesta ce vînduse bilete pînă ieri
Pentru-a sa adorată în uşa cafenelii
El legi dă ş aruncă retoricele-i suliţi
În capiştea cea plină de saltimbanci de uliţi.

Deci «falnicul juvaer» din *Scrisoarea III* este Ion Ghica sau măcar Pantazi, «capiştea», parlamentul, iar «cafeneaua»,

[1] *Botez*, p. 392.
[2] Ms. 2289, f. 15.
[3] *Botez*, p. 398–399.
[4] C. Botez citeşte: *Taneli*.

Fialkowski ori poate varieteul «Orpheu». Fanela, o cîntăreaţă franceză. Din alte versuri eminesciene [1], aflăm că Pantazi, a cărui viaţă părea «curată ca cristalul», era nu numai un stîlp de cafenele, dar şi de varieteuri ca «Orpheu» al lui I. D. Ionescu, unde frecventa actriţele cu tovarăşii săi de beţie. «Schimele de vulpe» sînt ale lui, şi cea mai mare parte din invectiva *Scrisorii II* îl priveşte. Cumulardul din *Scrisoarea II*, care dedică broşuri la dame pentru a ajunge ministru, este Petrino, şi într-o măsură şi Urechiă, deşi acesta din urmă n-a prea făcut poezii. E curios că Eminescu pune şi pe Hasdeu în tagma acestora, dintr-un sentiment de solidaritate junimistă:

Nu m-am deprins s-admir de cu vreme sublimele scrieri
Ale lui George Sion, Maxim, Ureche, Hasdeu. [2]

Dimitrie Petrino dedicase în 1877 *Legenda Nurului* doamnei Elena Mîrzescu (*Poeme*, Iaşi, Şaraga) şi era un om care prin manierele sale afectat aulice impresionase «lumea bună» din Iaşi. «Figura lui plăcută şi simpatică, — scrie Sion, — surzenia lui chiar, manierele lui distinse, conversaţiunea lui teatrală, constituiau pentru dînsul calităţi care-i deschideau uşile şi saloanele tuturor caselor celor bune. Petrino se făcuse omul *à la mode*, cum se zicea în limba saloanelor. Nu era petrecere, masă, prînz, cină sau serată, unde Petrino să nu fi fost invitat, şi pus în fruntea tuturor tinerilor de *high-life*. Adresîndu-se la guvern cu arătarea că a emigrat din Austria şi că doreşte a se face folositor României ca nou cetăţean, ministrul cultelor îl numi director al Bibliotecii statului, post destul de modest, dar care în Austria nu i s-ar fi dat nici peste douăzeci de ani de servicii. Nu trecu mult şi i se mai încredinţă catedra de literatură română la Universitatea din Iaşi, care se făcuse vacantă.»

Petrino mai alcătuise un poem, evocator al vremilor lui Ştefan cel Mare, intitulat *La gura sobei*. Iată dar elementele pentru dezlegarea următoarelor rînduri [3] care, prin

[1] *Botez*, p. 340. În ms. 2260, f. 261, afiş teatral al unui spectacol în «Grădina Orpheu (fostă Grădina Guichard). Direcţiunea d-lui I. D. Ionescu». Se juca (marţi, 24 iuniu 1880) *Trei păhării*, o comedie tradusă din franţuzeşte.
[2] Ms. 2254, f. 90.
[3] Ms. 2254, f. 90.

sublimare, au intrat în *Scrisoarea II:*

Ş-am lăsat să doarmă-n colbul sfintelor cronici
Pe strălucitul Ştefan şi pe viteazul Mihai,
Nu-l aşezai pe cel dentăi l-a cuptorului gură,
Nici pe Mihai nu făcui să se rimeze cu rai,
Nici n-am făcut poemuri spre laudele-unor cucoane
A căror bărbaţi fi-vor miniştri curînd,
Şi de aceea sunt azi horopsit de puternica ceată [1]
Celor ce prin poezii caută sfîntul budget.

Prin urmare Eminescu scria aceste versuri nu prea mult după ce Petrino îi răpise postul de la Bibliotecă, între 1877, data dedicaţiei, şi 1879, data morţii poetului bucovinean.

Printre panglicarii din *Scrisoarea III*, în afară de C. A. Rosetti «ochii... de broască», «Berlicoco» [2], Pantazi Ghica şi poate şi Ion, trebuie subînţeles şi V. Alexandrescu-Popovici-Urechia, cel cu «şapte nume», pe care-l pironise Maiorescu în *Beţia de cuvinte*. În manuscrise [3] Eminescu e ca întotdeauna dezvăluitor de amănunte adevărate:

Sau nu e o podoabă a vremilor de azi
Acel ce şapte nume-şi pune, de cînd în lume este?
Membru de academii şi preacinstit obraz,
Ţiind surori vo două, sărmanul, de neveste [4].
De ce el să se piardă pe-al vremilor talăz,
De dînsul să nu deie cronistul vre o veste,
Căci cine oare este să poată-a sta păreche
Cu-al geniilor genii, cu Popovici-Ureche?

Diatribele lui Eminescu împotriva celor care l-au atins într-un chip oarecare sînt mult mai numeroase. Fără să ne închipuim că adăugăm ceva la meritul operei sale, amintindu-le, dezvăluim o latură sufletească şi o predispoziţie la petrecerea răutăcioasă, ce spulberă imaginea unui Eminescu abstras, contemplator de stele. De altfel, genul acesta epigramatic era cultivat, după pilda tuturor poeţilor germani clasici, de «Junimea», şi de n-ar fi la mijloc expresiile tari,

[1] Aş citi mai degrabă: *ceartă;* cf. şi *Botez*, p. 385.
[2] *Botez*, p. 399.
[3] *Botez*, p. 399.
[4] Într-adevăr, V. Alexandrescu s-a căsătorit a doua oară cu o Luiza Pester. Tată-său se numise clucerul Alexandru Urechia, de unde li s-a dat copiilor, probabil la şcoală, numirea de Alexandrescu. Cf. mai jos N. Vicol, *Cartea neamului Vicol.*

n-ar fi lucru nevrednic de a le publica, spre caracterizarea umorului voltairian al poetului, sau a glumei junimiste. Pe Petrino, care-i luase slujba, l-a caricaturizat Eminescu cu o stăruitoare înverşunare, iscodind felurite porecle [1]:

Moruzi-bei, fiind în bune toane,
La curtea sa chemă voios bacalul,
Şi-n loc de-a-şi pune-n rang, cum vruse, calul,
Ţi-au boierit pe bunul tău, baroane.

De-atuncea neamu-şi ridică moralul...

*

Moruzi-bey, fiind în bune toane,
Chemă-ntr-un rînd la curtea sa samsariul,
Şi-n loc de-a-şi [pune-n rang] boieri, cum vru, magariul,
Ţi-au boierit [bunicul tău] pe bunul tău, baroane.

Archontolog devine trăistarul...

Domnul care şi-a boierit calul nu este, cum crede Eminescu, Moruzi, afară de cazul cînd poetul a voit să-i atribuie acest gînd pentru jocul poetic, fiindcă acesta era domnul de care avea nevoie în privinţa lui Petrino. Mavrogheni e cel care şi-a făcut clucer calul Tablabaşa. Isprava o aminteşte, între alţii, şi Depărăţeanu *(Calul)*:

Şi tu a Romei fie,
Românie,
N-avuşi tot ca ea, o, cer!
Un domn grec cu minţi viclene,
Mavroghene,
Ce-şi făcu calul boier?

Înţelesul a ceea ce urmează şi nu se poate cita este că Petrino uitase smeritele slujbe de slugă ale strămoşului său. Altă dată autorul *Legendei Nurului* e bulgar:

Voiţi a şti, lectori, întreagă spiţa
Din care a ieşit poetul jalnic?
N-au fost scăldat în floare de navalnic,
Nici lîngă tronuri nu-i sădită viţa.

[1] Ms. 2289, f. 11, 12, 13, 14, 16, 24, 27; ms. 2260, f. 26; ms. 2281, f. 74.

Poemul legendar nu-i aşa falnic,
Bacalul Petcu s-au numit mlădiţa,
Bulgar armeano-grec din Podgoriţa,
Pe care ruşii l-au făcut nacialnic.

Din Chişinău trecînd în Bucovina
C-un *von* austriecii-l suduiră,
Şi de l-au mazilit a lui nu-i vina.

Dar pe nepotul de auzi te miră
Cînd vezi calicul iar, pe cioclovina
Din sacul cu minciuni, baroni înşiră.

*

Mă-ntreb în sine-mi unde este slava,
S-a dus cu totul vechile învăţuri?
Deodată văd naintea mea pe jăţuri
Neamul lui Petcu ot Udrinaglava.

Astfel în cronici pururea dura-va
Cum caii lui Moruz ţinea de hăţuri,
Sau cum prin sală aducea dulceţuri,
Cu multă fală prezentîndu-şi tava.

Astfel un veac de altul se înnoadă
De-acum şi pururi, însă nu va trece
Din Hagi-Petcu strălucita roadă.

Întîi vindea rahat cu apă rece,
Apoi cu vodă el a mers în coadă,
De-atunci trecură ani — de cinci ori zece.

*

Vestite Armis! faci în lume larmă,
Căci *Armis* eşti născut, cu spada-n mînă. [1]
Al tău blazon gîndesc de-o săptămînă,
Ca să-l compun gîndirea mi se farmă.

[1] Petrino era rudă cu bogătaşul Petrovici-Armis. Diatribele împotriva lui Petrino sînt foarte numeroase şi acerbe (*Petri-Notae*, ms. 2261, f. 282 urm.; ms. 2281, f. 74; ms. 2265, f. 67): « Un pui de grec cu-nchipuită minte, / Viclean şi fals, în veci cu două feţe, / El a venit pe noi să ne înveţe / Cum în ştiinţi să mergem înainte. // Ce face el? Dar chiar

Inspiră-mi, Clio, a istoriei zină,
Un semn măreţ, ce orice umbră doarmă <darmă>,
De-al meu erou să fie demnă armă,
Să amintească vremea cea bătrînă.

În mijloc de blazon un praz să punem,
Jur împrejur masline şi migdale
Ca pe-o tejghea frumos să le dispunem,

Un mitic semn al descendenţei tale,
Şi ce-nsemnează iar trebui s-o spunem:
Demetrios Baron de Trei-Sarmale.

*

Te mai îngraşă, Petcule, şi bine paie-ţi
Că nimănui nu-i vine azi în minte
Să sufle-ntr-al minţii tale opaiţ.

Şi Eminescu urmează mai departe, neostenit, să se răzbune în chipul acesta platonic pe Petrino. Nu-l lasă nici pe Ureche, pe care-l numeşte Olaniro, pentru că acesta, într-un studiu asupra lui Miron Costin din *Revista contimporană*, pe care-l ironizase Maiorescu în *Beţia de cuvinte*, născocise un Olanyro Morales, de nu suferise o eroare tipografică în locul unde ar fi trebuit să fie Ocampo, Morales. Şi fiindcă articolul lui Maiorescu se începea cu consideraţii ale lui Darwin asupra maimuţelor, Eminescu face variaţii în jurul acestor teme [1]:

Nu, tu nu eşti Olaniro,
Eşti mai mult, eşti mai la fel cu
Marii filosofi din basme,
Cu chir Strolea şi Nedelcu.

din tinereţe / El s-au ferit de orice scop cuminte / Ş-au risipit averea pe cuvinte, / Stîlp de bordel, fanaragiu de pieţe. // Împresurat de creditori mulţime, / Mîncat de boli, de rele şi mizerii, / Tu de trei ani călcaşi pămîntul ţerii / Crezînd c-aicea nu te ştie nime. // Dar cu minciuni pe noi tu nu ne sperii, / Cu poezii de vajnică lungime / Nu faci a crede cum că sunt sublime / Trăgînd pe sfară-adoratorii berii. »

În altă parte Petrino e numit « Du K. K. Erz Czernowitzer Lump » şi e ironizat în jargon româno-german (ms. 2265, p. 151): « Te-i dus pentru că nimeni nu-ţi mai dedea „ auf Pung“ / Du höchstprivilegierte Storozinetzer Lump. »

[1] Ms. 2259, f. 224 şi urm.

Simt humorul lui Gorilla
Cînd desmiard-o pisicuţă.

Aste rime-impertinente
Să se ierte, să se ierte. [1]

*

Ah, Urechis, cum eşti tu
De-nvăţat şi mai la fel cu
Haplea cel isteţ din basme,
Cu Chirilă şi Nedelcu. [2]

*

Sună petricică-n vale,
Cine-a pus ţara la cale
Şi acum la bătrîneţe
S-a intins pe criticale?

Ţi-am citit cu-ndulgenţă
Şi cu-amor eu criticaua,
O hazlie-impertinenţă,
Bat-o pozna, mînce-o caua.

Zice Darwin după tine
Cum că omul e-o maimuţă —
Simt humorul de gorilă
Cînd dezmiard-o pisicuţă.

Pisicuţă criticoasă
Ce îţi speli curata labă
Şi-ţi întorci dulcea musteaţă,
Fii de treabă, fii de treabă.

[1] F. 224.

[2] F. 237. Alături: « Scrisori din *Cordun* ». Faţă de V. A. Urechia, Eminescu e foarte înverşunat în mss. Bunăoară (ms. 2280, f. 22): « Născut fecior de popă, orice-ai zice-mpotrivă, / Menit erai la litră, pomene şi colivă, / Menit păreai ca viaţa ta să ţi-o duci la strană, / Cu „ Doamne miluieşte“ să cauţi a ta hrană, / Cînd soarta ce de lume ades îşi bate joc / Şi din gunoi ridică adesea un zbirciog. // Fortuna-ţi este mama, iar mancă-ţi fu Fortuna, / Oricum eu aş întoarce-o, rămîie tot la una-i <revine tot la una>, / Fortuna anticitatea ni-o spune arătare / De uliţă, uşoară » etc.

Ştiri d. V. A. Urechia în: general dr. N. Vicol, *Cartea neamului Vicol*, Buc., 1931: « Tatăl unchiului Urechia a fost clucerul Alexandru Urechia » (p. 89).

Nu se scuipă-aşa în oameni,
Nu se mîncă astfel linte.
Fă politică, iubito,
Fii cuminte, fii cuminte!

Acolo vei putea spune
Tot ce vrei — căci ş-aşa nime
Nici te-aude, nici te crede,
O, sublime, o, sublime.

Nu se trec la noi potcoave
De la iepe de mult moarte,
Pune-te de-nvaţă, dragă,
Nu ştii carte, nu ştii carte. [1]

Nici « Junimea » nu era de altfel cruţată, dar dacă uneori intra şi în epigramele împotriva membrilor ei puţină amărăciune [2], totul e păstrat în marginile glumei ce ar fi putut fi citite şi la şedinţe. Caracuda în general era cîntată, nu fără trivialităţi, aşa cum pare-se că se cerea [3], ca în aceste versuri cu prilejul căderii guvernului Lascăr Catargiu:

Eu sunt biată caracudă
Ce trăiesc fără de trudă
În locaş la Trisfetite,
Trisfetitele vestite . . . etc.

La Trisfetitele şedeau Eminescu, Bodnărescu şi Miron Pompiliu, într-o tovărăşie numită şi « balamuc ».

La 1877 probabil era întocmită această propunere militară [4]:

Deci eu voi propune
Ca o legiune
Caracuda toată să formăm,
Şi cu turcii, ruşii
Şi cu cărăbuşii
Noi acum în luptă să intrăm . . . etc.

Tot în scopul de a petrece cu « caracuda » va fi închipuit poetul *Nunta lui Pepelea în corabia lui Noe* [5], în care

[1] F. 224 v.

[2] V. *Viaţa lui M. E.*

[3] Ms. 2260, f. 27.

[4] Ms. 2276 bis, f. 3 şi 5 v.

[5] Ms. 2306, f. 19, 19 v.

regăsim toate comicăriile junimiste, prezidate de Pogor. Vin pe rînd « un nagăţ / Blînd şi timid ca un măţ »[1], un scriitor de tragedii, un metafizic. Expresia « *porco! porco!* » (adică *porro*) răsună des. Cînd caracuda se răzvrăteşte, se scutură talanga (lui Pogor). Apar un Petcu şi un Turcu. Acesta din urmă scoate din buzunar un manuscris. Toată lumea strigă:

— A, Turcu! Turcu! S-auzim pe Turcu.
— Porco, porco!

Turcu citeşte atunci o poliloghie pretins turcească. Iată şi autopersiflări, probabil:

N-ai picioare de ciorap,
Nici căciula merge-n cap,
Nici mantaua pe-umeri stă,
Ce să-ţi fac acuma, dă.

Şi tu nu eşti după plac,
Nu ai cap de comănac,
Nici picioare de ciorap
Şi hainele nu te-ncap.
Fugi în lume.

87. Epigramatice

Însemnări epigramatice şi glumeţe mai se găsesc adesea în hîrtiile lui Eminescu, dar cînd nu le însufleţeşte indignarea sînt lipsite de uşurinţa spiritului. Glume ca *La Quadrat*[2] pentru un jucător de biliard băutor:

Înger în patru colţuri, o stea cu barbă lungă,
Cine-a ştiut vrodată că tot ce eu iubeam
E-un dramaturg puternic dar fără bani în pungă,
Un paralelogram?
E-un om a cărui visuri la bere tot ţintează,
Ce se consumă-n asuri şi joacă la hazard,
Un om, dorinţa cărui e pe biliard să şază,
Să doarmă pe biliard.

[1] « Cine este-acel nagăţ / Blînd şi timid ca un măţ, / Care-ntoarce roata-n pinten / Şi-apoi face iute minteni. »
[2] Ms. 2259, f. 139 (epocă mai veche).

Adeseori în noapte văd umbra lui fatală,
În mină cu o halbă, în gură c-un cîrnat,
În buzunări cu chifle şi subsuori o oală
Şi ride — pînă-i beat.
Visarea <sa> un şniţel, gîndirea sa o bere,
Să bea etern, acesta e visul lui ciudat —
Şi-odată auzi-vom că-n cruda lui durere
În bere s-a-necat...

sau pentru o Liză:

Cînd aduce blonda Liză
Socoteala unei vedre,
Universul cristalizâ
Hexacontetraedre![1]

au miros potatoric de societate goliardică.

Filozofia cîinelui[2]:

Un cîne-i omenirea, cu o căldare veche
De coada lui legată... şi nu-ntrebaţi de ce?
Noaptea ca şi poeţii îţi urlă la ureche,
Ca un ostaş de gardă el latră-n trecători.
Ca tinerii la baluri e donjuan de stradă,
Se hîrîie în ură, se pupă în amor,
Ca omul are patimi, ca el este zelos
De-a înmulţi nainte tot neamu-i păcătos.
Dar omul are atîtea, cugetători el are,
Poeţi, artişti, istorici, cugetători — căldare

e cel puţin bizară. Putem reţine o epigramă[3]:

Nu faci efect. Nesimţitori
Rămîn cu toţii? Fii pe pace:
Cînd piatra cade-n mlaştină,
Ea nici un cerc nu face,

sau această anecdotă ce aminteşte maniera lui Schiller în *Der Metaphysiker*, putînd fi chiar o imitaţie sau o traducere după un text german[4]:

De-a născoci noi ipoteze doi filosofi s-au dus
Ca să găsească ce cătau în aer gol, în sus.

[1] Ms. 2261, f. 99.
[2] Ms. 2259, f. 227.
[3] Ms. 2306, f. 106.
[4] Ms. 2258, f. 20 v.

Ast-o făcuse ei ades şi fără de balon,
Acuma însă despărţiţi de-a lumii mare zvon
Pămîntu-ntreg li se părea un plan pestriţ departe.
Şi fericit unul din ei exclamă: — Frate, frate,
Mă simt acuma desfăcut, *deasupra* noastră nime.
Cellalt se uită supărat la goala adîncime:
Eu zic că nu, zise apoi,
Nu văd pe nime nici *sub* noi.

88. Parodii după Homer

Trebuie să amintim şi unele începuturi de parodie, toate după Homer, şi care, dacă n-au peste tot haină cuviincioasă, sînt pline de interes pentru înclinarea la rîs a lui Eminescu, în potrivire cu literatura germană. O *Prescurtare din Odisseia*[1], după căderea guvernului Lascăr Catargiu şi darea în judecată a cabinetului conservator (10/22.III. 1877), înşiruie mai pe toţi junimiştii de seamă cu poreclele pe care ni le-au dezvăluit Panu şi Negruzzi, de la Theodor Rosetti pînă la N. Gane (Draganelos). Odisseu e fireşte Titu Maiorescu. Însă scopul sufletesc era înţeparea lui G. Missail, membru în comisia de judecată, pe care într-un articol din *Timpul*[2] îl denunţase ca pe un ex-jupîn Avram sin Moişe Leiba, fiu al lui Moişe Leiba Roşu sin Burăh Dreicop. Ar fi avut ochii încrucişaţi, de unde porecla de Kyklopul:

Spune-ne, muză divină, de mult iscusitul bărbat, cum
Lung rătăci, după ce-au căzut cetatea lui Lascar.
Multe oraşe de oameni văzu şi daturi deprins-au,
Şi supărări în inima lui prea multe avut-au,
Chibzuind să-şi mîntuie sufletul şi caracuda.
Dar caracuda el n-o mîntui cu toată silinţa,
Singură ea-şi gătişe peirea prin fărădelege,
Căci ea nebuna trăise <tăiase> asemeni cîrduri de belferi
Încît zeii le-au luat a bugetului sumă.
De asta vesteşte-ne asemeni puţin, a Cronidului frică <fiică>.
Mulţi din ceilalţi sînt pe acasă scăpaţi de peire.

[1] Ms. 2256, f. 50 v. — 48 v.
[2] Nr. 267. V. *Mihai Eminescu*, III, 9, p. 65 urm.

Iarăşi în înalta-i Curte intră vestitul Teodor
Unde şi-acuma el judecă neamul a celor cu pricini
Şi de cu vreme mină la sigur loc Maurojeni
Turmele lui cu lînă de aur în bruma din Londra.
Bōerŏs cel viclean, cu stele prea-mpodobitul,
Împăcătorul de neamuri Carpos şi mulţi din Acheii
Cei cu glumele <gleznele> repezi sînt mîntuiţi de nevoie.
Numai pre el, doritul de linişte, va să-l reţină
Zeul cel minunat, Misail, să-l puie la dubă-n
Peştera cea boltită la izvoarele feruginoase,
Misailă Kyklopul cel crunt din neamul lui Nuhăm,
Peştera cea boltită din Văcăreşti pregătindu-i.
În rotitoarea plinire de vremi trei ani se trecură,
Totuşi el de mîna <mînie> Kyklopului pace nu are.
Două popoare întregi, iasieni cu semitice nasuri,
Bucureşteni compuşi din bulgari cu mintea isteaţă
Îl urmăresc pe-Odisseu, pe omul de-o samă cu zeii,
Doar se poate <ar putea> să-l prindă, să-l pună în civică gardă.
Ba-n război l-ar mîna să se bată cu başibuzucii...

Iată-l azi de cetăţile vechi aproape-Odisseus,
Unde-l primeşte divinul porcar, iscusitul Ve Pogoros.
Jur împrejur stă turma frumoasă culcată pe iarbă.
Iată vierul cu c...ele[1] mari, plodiciosul Naumos,
La-ngrăşare e pus porculeţul mărunt T. Spacco
Ca să fie trimis peţitorilor Penelopii,
Toate le spune pe rînd divinul porcar Ve Pogoros,
Spre-a onora pre oaspete taie mai iute purcelul
Cel mai grăsuţ, cu carnea mai dulce, numit Draganelos.
Vai, pe altu-aş tăiè, au zis porcarul Pogoros,
Dacă aici în Ithaca cea-ncunjurată de valuri
Ar stăpîni stăpînul de-altdată, divinul Odisseus,
Zeii singuri ştiu dacă el mai este în viaţă.[2]

Tot din această vreme trebuie să fie începutul de interpretare haiducească a *Iliadei*, prefăcută în lecţie a copiilor Bibi, Mimi, Teodor, prezidaţi de «mamaea»[3]:

— Povestea chiar din auzit <capăt> să te văd dacă o ştii...
— E! Achil şi Agamemnon îşi spuneau grobienii

[1] Expresie tare.
[2] Un fragm. şi la f. 48 v.
[3] Ms. 2289, f. 34 urm.

Și atunci bătrînul Nestor
Prinde-a spune la povești,
Pe-amîndoi îi probozește
Cu cuvinte bătrînești.
Împrejur sta toți elinii,
Steteau preoții și regii,
Însă Nestor ține una...
Știi mata cumu-s moșnegii.
Iar Achil pe Agamemnon
Suduindu-l zice: «Cine!
Mi-ai luat tu pe Brizeis,
Dar uitată nu-ți rămîne,
Las' tu, lasă, măi păgîne <jupîne>,
Știu eu bine ce-am să-ți fac,
Îmi încapi tu-odată-n labe
Ș-apoi las că-ți vin de hac.»
— Taci, obraznicule, astfel tu vorbești ca un muscal![1]
— Singură ai spus, mamae, că Homer îi natural,
Și ne-ai zis să spunem toate așa precum se grăiește,
Ș-apoi tot eu îs de vină?
— Natural, nu mojicește!
Spune tu, Bibi!
— Mamae, eu știu tocmai cum e-n carte.
— Dragă, așa se și cuvine, spune, Bibi, mai departe.
— Cum Achil și Agamemnon înde ei se probozesc,
Vine Nestor, ș-amîndoror le ține apoi de rău:
Pe-Agamemnon îl împacă, pe Achil <îl> îmblînzește,
Ca acesta pe Brizeis să o dea se învoiește,
Dar îi spune dinainte să nu cerce, de, cumva
Peste Brizeis, din avere-i să s-atingă de ceva,
Iar Ulis luă pe Chriseis, și-n corabie suind,
Merg la preotul Chrise, fata-n mîinile lui dînd,
I-a adus tauri de jertfă și comori iar la achei
Ca preotul cu Apolo să-i impace iar pe ei.
— Vezi, măi badeo, cum se spune? Limpede fără...
— Ce mai treabă: a-nvățat-o pe de rost din fir în păr!
— Tu *nu* știi să-nveți tot astfel... Te oprește cineva?
[Cuconașul nu vre numai... Ia urmează, fata mea]
Dacă nu vrea cuconașul, asta-i... Spune, fata mea!

[1] Var.: *Bun, frumos! Dă-i înainte! Suduie ca un muscal!*

— Crainicii lui Agamemnon ei asemene se luară
Pe Brizeis o aduc... dar Achil stătea afară
Lîngă cort și să i-o ceară frică li-i și nu le vine.
Ci Achil nu-i mai încurcă <încearcă> ci cu ea de mînă vine
Și li-o dă în samă.
— Prostul! numai gura <îi> de el.
De-o iubește pe Brizeis de ce[-o] dă ca un mișel?

Astfel mai urmează cîtva, mai departe, Mimi și Teodor. Dar într-o variantă, *Minte și inimă*[1], povestitorul e Muți și Ana «mamaea»:

Ana:

Spune lecția din capăt, să te văd dacă o știi!

Muți:

Ei, atunci bătrînul Nestor prinde-a spune la prostii
Cum că-n vremea lui cea veche să fi fost alt soi de oameni
Și că cei din a lui vreme celor vechi nu se asamăn,
Ba e laie, ba-i bălaie, iar Achil, ieșit din sine,
Suduie pe Agamemnon și ii zice: Auzi, măi cîne,
Mi-ai luat tu [pe] Brizeis, dar și eu ți-oi arăta.

Ana:

Taci, obraznicule! Astfel tu îți știi lecția ta?
Și se poate să rostești tu numai vorbe mojicești... etc.

În tonul poemelor homerice, în hexametri, se desfășură și cele cîteva momente de Olimp comic din *Mitologicale*, deși uraganul beat cu locuința într-un castel de stîncă din Rarău, de care este vorba, aparține mai degrabă ciclului dacic. Divinitatea apare cu fabuloase purtări țărănești[2]:

...Uraganul mahmur poticnește
Spre castelul de stînci, ce-și deschide uriașa lui poartă,
Spre-a-l primi pe bolnavul bătrîn în surele hale.
El își ia coroana din cap și în cui o atîrnă
De sclipește-n noapte frumoasă și roșă — un fulger
Încremenit în nouri. Cojocu-l anină
El de cuptor... Ciubote descalță și negrele-obiele
Cît două lanuri arate le-ntinde la focul Gheenei

[1] Ms. 2306, f. 91. Schiță dramatică cu un Bibi vioi și Mimi cuminte, în ms. 2260, f. 121 urm.
[2] *Post.*; ms. 2285, f. 97 v. — 98 v.

Să se usuce... Chimirul descinge și varsă dintr-însul
Galbeni aprinși într-un vechi căuș afumat de pe vatră,
Mare cît pivnița... -n patu-i de piclă-nfoiată
Regele-ntinde bătrînele-i membre și horăiește;
Pînă-n fundul pămîntului urlă: peștere negre
Și rădăcinele munților mari se cutremură falnic
De horăitul bătrînului crai...

89. Ocazionale

Cîteva din poeziile lui Eminescu ar merita numele de «ocazionale», fiind adică ceea ce germanii numesc *Gelegenheitliches*. Și fiindcă împrejurarea care mișca mai mult pe Eminescu era moartea unei ființe scumpe, aproape toate sînt necrologice. *Mortua est* ascunde un astfel de eveniment, și numai prin abstragere a devenit ce este. Întîiul necrolog în versuri e cunoscuta *La mormîntul lui Aron Pumnul* (1866), după care i-a urmat cîțiva ani mai tîrziu *La moartea principelui Știrbei* (1869). Între postume întîlnim și *La moartea lui Neamțu*, scrisă pentru un «scump frate», prieten de adolescență prin urmare. Lui Ion Heliade Rădulescu, căruia în 1866 îi compusese un elogiu, *La Heliade (Os magna sonaturum)*, publicat în *Familia* în 1867 [1], la moarte, în 1872 deci, îi alcătuiește un necrolog, în care îl asemăna cu Moise, profetul [2]:

Tăceți! Cearta amuțească. — E o oră grea și mare,
Aripele ei negre în ceruri se întind,
Astfel lumea-amuțește la-ntunecări solare,
Astfel marea-amuțește vulcanii cînd s-aprind,
Cînd pin a vieții visuri, oștiri de nori, apare
A morții umbră slabă cu coasa de argint.
Tăceți! Cum tace-n spaimă al Nordului popor
Cînd evul asfințește și Dumnezeii mor.

Aduceți-vă aminte de-acele nalte poze,
De frunțile-n lumină a vechilor profeți,
Pe un pustiu de piatră, pe cer d-azur și roze
Trecu un stîlp de flacări ce lumina măreț,

[1] Nr. 25; ms. 2259, f. 39.
[2] Ms. 2286, f. 31—33.

Și-n fruntea unui popol pierdut în chin — e *Mose*
Și sufletul lui mare adînc și îndrăzneț
Prevede că din sinul pierdutului popor
E viitorul lumei ș-al ei mîntuitor.

El n-a văzut pămîntul promisiei divine,
Viața lui se stinse în munții slabi și suri,
Corpul îl poartă întregul pustiu fără de fine,
O ginte-ntreagă poartă a lui învățături,
Ca-nmormîntată-n secoli cenușa lui rămîne,
Dar spiritu-i sfarîmă înalții, vechii muri
De Iericho — și-n gîndu-i și-n biblia lui scrisă
Viața-ntreagă mare unui popor e-nchisă.

Astfel în noaptea noastră pierdută și amară
Un glas de deșteptare adînc a răsunat,
O stea a rupt puternic eclipsa cea solară,
Un stîlp pin chinuri [grele] un drum ne[-a] arătat,
O arfă de aramă cu coarda temerară
Trezi-n sufletul nostru simțire de bărbat.
Ca glasul providenței din stinsele decade,
Astfel s-auzi glasu-ți, bătrîne Eliade! [1]

O, limba lui! Îmi pare c-aud cum ea răsună
În aspra ei mînie zidind nor peste nor,
Din ștearsa, nențeleasa a istoriei rună
A descifrat al gîntii puternic viitor.
El trecu peste timpuri, pe valuri cum furtuna,
Valuri cari în ceartă se scutură și mor.
Os magna sonaturum! Ideile lui Crist
În limba inspirată unui evangelist.

Inima lui cea mare menită fu de soartă
Să nasc-ntr-un timp rece, căzut, degenerat.
Dacă în fundul negru, adînc din marea moartă
Cu-ape de plumb, cu valuri greoaie-n a ei pat,
Vulcan puternic care cutremur în el poartă
Cu razele-i de flacări ar fi acufundat,

[1] Var.: *Ca glasul Providenței din stinsele decade — | Profet a fost Daciei — bătrînul Eliade.*

Pîn' ce deodată mîndre gîndirile-i irump
Pin undele greoaie, pin apele de plumb.

Compunerea n-a fost sfîrşită, şi pe aceleaşi file mai descoperim cîte o strofă de venerație [1]:

Nu astfel e-arătarea a omului profan.
De astfel de ființe istoria vorbește
Și Dumnezeu i-alege de mîndrul lui organ.
Mulți credincioși trăit-au, vorbit-au creștinește,
Unul a fost dintr-înșii evanghelistu Ioan.

90. Glossa. Gazeluri

Ne vom opri în fine o clipă la puținele poezii cu formă fixă (afară de sonete), dintre care cea mai cunoscută e *Glossă*. E cu putință ca unele sugestii să-i fi venit poetului din lectura manuscrisului din 1779 cu *Gîndirile lui Oxenstierna* [2], pe care îl avusese şi-l împrumutase lui Gaster pentru *Chrestomație* [3].

Platen îndeosebi, după Hafis, cultivase în poezia germană gazeluri. Eminescu a lăsat două, în afară de cel din fruntea poemului *Călin*. Unul e *Ghazel* [4]:

Tu cu cruzime m-ai respins, cînd am voit, copilă,
Să devastez frumsețea ta cea dulce, făr' de milă —
Şi totuşi corpul tău e plin de-o coaptă tinerețe,
Tu, al amorului duios demonică prăsilă!
Eu am plecat purtînd în piept durerea-mi toată scrisă,
Precum al primăverei vînt duce-n văzduh o filă;
Dar noaptea cînd am adormit, atunci durerea-mi toată
Se ghemuieşte-n inima-mi, o arde şi-o impilă.
Părea din somn că m-am trezit şi te-am văzut pe patu-mi,
Botind cerşaful meu cel alb cu mîna ta gentilă . . .

20/12.873.

[1] F. 32 v.

[2] În ms. 2307, f. 4, 5, se află copiate *Pentru pustietate sau singurătate* şi *Pentru vin*, amîndouă *Din cugetările lui Oxenstierna* după o trad. din 1750, fiind, prin urmare, cea de sus din *Dimitrache scriitor*, pe o copie din 1779.

[3] II, p. 46 urm.; v. *Scr. pol.*, p. 324 urm.

[4] Ms. 2285, f. 122 v. —123.

Al doilea este mai recentul fragment *Din cînd în cînd* (epoca Bucureşti) [1], care are şi rime interioare subliniate de poet:

Eu te-am iubit îmi pare-un veac, tu nici *măcar* din cînd în cînd,
Şi nici ai vrut să alinezi al meu *amar* din cînd în cînd.
Erai frumoasă cum nu e nimic în cer şi pe pămînt,
Azi nu mai eşti precum ai fost, frumoasă *doar* din cînd în cînd.
Şi ochiul tău ce strălucea mîntuitor şi înfocat
<Şi ochii tăi ce străluceau mistuitor şi înfocat>
Sunt osteniți şi se aprind cu mult mai *rar*, din cînd în cînd . . . etc.

91. Traduceri

Încă de pe cînd umbla cu trupele de teatru, Eminescu va fi fost pus de către directori să traducă drame din limbi străine, şi cele cîteva indicații ce ne-au rămas nu sînt decît vestigii ale unei activități mai intime. Vulcan ştia că Eminescu tipărise un volum ce conținea « tragedia *Moartea lui Wallenstein*, tradusă după Schiller » [2], dar se înşela. Dacă acest volum este « *Moartea lui Wallenstein.* Tragedia de Schiller. Tradusă de E. M., Iaşi, 1864» (publicație a soc. « Junimea »), ar fi însemnat că înainte de 14 ani poetul făcea lucrări pentru care actori, cu care nu ştim de se împrietenise încă, mijloceau tipărirea. Faptul că Eminescu cunoştea cu de-amănuntul pe Schiller şi că declama din el în gura mare prin şuri, culcat în fîn, a putut să nască confuzia. Traducerea este totuşi de Emilia, sora lui Maiorescu. [3]

Poeziile lui Schiller, însă, Eminescu va fi plănuit să le traducă în întregime de vreme ce în 1868 o lua de la capăt cu *Hektors Abschied (Ector şi Andromache)* [4], tradusă cu

[1] Ms. 2276, f. 128—129; *Post.* Tot un fel de gazel sînt şi versurile indecente din ms. 2287, f. 60 v.: « Cînd tu treci atuncea murul / [Prinde] Fură umbra-ți şi conturul, / Ah, cum nu sunt eu, copilă, / Tinereții tale furul — / Mai puțin platonic poate / Ți-aş gusta eu dulce nurul, / Te-aş atrage pe genunchi-mi / De-ai salta cu zimbet c . . .ul» . . . etc.

[2] *Familia*, XXI, 1885, p. 14.

[3] Al. Ciorănescu, în *Rev. Fund. reg.*, 1934, p. 632—633, şi Al. Iordan, *A doua operă a lui Em.*, în *Conv. lit.*, LXVII, 1934, nr. 10, p. 816 urm.

[4] Ms. 2259, f. 31 v.

destulă îngrijire pe cît se vede din alăturarea întîilor două strofe:

Will sich Hektor ewig von mir wenden,
Wo Achill mit den unnahbarn Händen
Dem Patroklus schrecklich Opfer bringt?
Wer wird künftig deinen Kleinen lehren
Speere werfen und die Götter ehren,
Wenn der finstre Orkus sich verschlingt?

Vrea Ector în vecie să meargă de la mine
Unde Achil cu-a sale neapropiate mîne
Aduce lui Patroclu jertfiri pe orice zi?
Cine-o-nvăța copilu-ți în vremea viitoare
S-arunce lănci și zeii Olympului s-adoare,
Cînd Orcul de-ntuneric în sînu-i te-o-nghiți?

Cu vreun an mai înainte, în aprilie 1867, tradusese *Resignation:*

Auch ich war in Arkadien geboren,
Auch mir hat die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen,
Auch ich war in Arkadien geboren,
Doch Thränen gab der kurze Lenz mir nur

sub titlul *Resignațiune* [1] și cu multă libertate:

Și eu născui în sinul Arcadiei, și mie
Natura mi-a jurat
La leagănu-mi de aur să-mi deie bucurie;
Și eu născui în sinul Arcadiei, dar mie
O scurtă primăvară dureri numai mi-a dat... etc.

În 1881 primea dar cu bucurie să traducă, pentru *Schalk-Bibliothek* din Leipzig, *Der Handschuh (Mănușa)*. Dăm prin mss. și de un fel de imitație a *Clopotului* schillerian [2]:

O lume zace
În roș oțel,
Ce vreți a face
Făceți din el.
Voiți coroane,
O, regi făloși,

[1] Ms. 2259, f. 12—14 v.
[2] Ms. 2254, f. 147.

Mișcați ciocanu
Pe fierul roș.
Urah!

Din al doilea mare clasic german, Goethe, în afară de interpretarea cîtorva versuri celebre din *West-östlichen Divan (Buch-Suleika)* [1],

Volk und Knecht und Überwinder,
sie gestehn zu jeder Zeit:
höchstes Glück der Erdenkinder
sei nur die Persönlichkeit.

Spun popoare, sclavii, regii
Că din cîte-n lume-avem
Numai personalitatea
Este binele suprem,

Eminescu pornește, pare-se la Viena, fără să stăruie, tălmăcirea dramei *Torquato Tasso*, din care ne-au rămas cîteva replici [2]:

Erster Aufzug

Gartenplatz, mit Hermen der epischer Dichter geziert. Vorn an der Szene zur Rechten Virgil, zur Linken Ariost.

I. Auftritt

Prinzessin. Leonore

Prinzessin:

Du siehst mich lächelnd an, Eleonore,
Und siehst dich selber an und lächelst wieder,
Was hast du? Lass es eine Freundin wissen!
Du scheinst bedenklich, doch du scheinst vergnügt.

Leonore:

Ja, meine Fürstin, mit Vergnügen seh' ich
Uns beide hier so ländlich ausgeschmückt,
Wir scheinen recht beglückte Schäferinnen
Und sind auch wie die Glücklichen beschäftigt.

[1] *Pop.*, p. III.
[2] Ms. 2259, f. 40 v.

Wir winden Kränze. Dieser, bunt von Blumen,
Schwillt immer mehr und mehr in meiner Hand;
Du hast mit höherm Sinn und grössern Herzen
Den zarter, schlanken Lorbeer dir gewählt.

Prinzessin:

Die Zweige, die ich in Gedanken flocht,
Sie haben gleich ein würdig Haupt gefunden;
Ich setze sie Virgilen dankbar auf.
(Sie kränzt die Herme Virgils)

Lenore:

So drück' ich meiner vollen, frohen Kranz
Dem Meister Ludwig auf die hohe Stirne —
(Sie kränzt Ariostens Herme)
Er dessen Scherze wie verblühen, habe
Gleich von dem neuen Frühling seinen Teil.

Tu mă privești zimbind, Eleonoro,
Apoi privești la tine, zimbești iar,
Ce ai tu? [Să știe lasă și amica] Fă să știe și-o amică,
Tu pari că cugeți, însă pari ferice.
— O, da, princesă — cu plăcere văd
Cum suntem rustic noi împodobite,
Părem mult fericite păstorițe,
Ca-a fericiților ni-i ocuparea,
Facem cununi. Aceasta cu flori varii
[Crescu] S-imflă din ce în ce sub mîna mea,
Iar tu cu simț mai nalt, suflet mai mare,
Ales-ai laurul [gingaș, mlădios (zvelt)] delicat și zvelt.
— Ramurii care-i împleteam pe gînduri
Ele-au găsit un cap de ele demn,
Grată le-așez pe fruntea lui Virgil.
— Iar eu cununa-mi veselă și plină
Apăs pe fruntea maistorului Ludvig.
El cu-a lui glume-n veci nevestejite
Aibă de noua primăvară parte.

Tot la Viena, poetul începuse să traducă și din Heine [1], dar pînă acum asemenea tălmăciri nu s-au aflat, putîndu-se numai dovedi unele înrîuriri heiniene.

[1] Vasile Gherasim, *Em. la Viena*, în *Junim. lit.*, 1923, p. 374—379.

Din Lenau însă, în afară de *Das dürre Blatt (Foaia vestedă)*, a mai tradus, pre cît se poate ști, *Bitte (Rămîi deasupra-mi)* din ciclul *Sehnsucht*. [1]

Dar Eminescu are predilecție pentru poeții mai mărunți, uneori chiar anonimi, de unde putea să-și ia, nestingherit, idei pe care apoi să le topească cu desăvîrșire în fraza lui personală. Alături de Bürger, a cărui *Lenore* începuse s-o traducă, îl atrage, dintre autorii secolului al XVIII-lea, fabulistul Gott. Con. Pfeffel, din care tălmăcește cîteva mici epigrame *(Imitatorii, Autor și editor, Leoaica și scroafa* [2]*)*. *Veneția* e aproape o traducere după *Venedig* a obscurului Cajetan Cerri *(Aus einsamer Stube* [3]*)*. *La steaua* este hotărît o prelucrare după *Der Stern* de Gottfried Keller, cu toate opiniile recalcitrante [4], nu pentru că ideea n-ar fi putut veni și de la sine sau pe alte căi, dar pentru că ritmul interior e același, precum aceeași este orientarea simbolică de la sfîrșit:

Sieht du den Stern im fernsten Blau,
Der sterbend fast erbleicht?
Sein Licht braucht eine Ewigkeit
Bis es dein Aug' erreicht.

Vielleicht vor tausend Jahren schon
Zu Asche stob der Stern
Und doch seh'n seinen lieblicher Schein
Wir dort noch still und fern.

Dem Wesen solchen Scheines gleicht,
Der ist und doch nicht ist,
O Lieb, dein anmutsvolles Sein,
Wenn du gestorben bist.

Din nu mai puțin acum obscurul autor al operei *Optimismus ohne Grund*, Hieronymus Lorm, ne rămîn alte două presupuse traduceri de mici poezii, una căzută în mîinile lui Stefanelli [5], alta aflată de A. C. Cuza printre hîrtiile poetului bolnav și socotită cu drept cuvînt a fi o prelucrare

[1] Stefanelli, *Amintiri despre Em.*, p. 161—162.
[2] *Opere compl.*
[3] Wien, 1864, p. 62.
[4] *Botez*, p. 526.
[5] *Amintiri*, p. 163.

după *Sphärengesang* [1], amîndouă lucrări în totul prea mărunte spre a mai fi citate.

Multe compoziții din mss. se pot bănui traduceri, ca versurile, de pildă [2], vorbind de

O stea în cer albastră
Ce-aruncă-a ei icoană
Pe-oglinda albă, plană,
A lacului Meran.

Versiunea dramei într-un act, declamatorii și sterpe, a lui Guillom Ierwitz, *Histrion* [3], aparține vremurilor de peregrinație prin trupele de teatru, ca și tălmăcirea *Artei reprezentațiunii dramatice* de Enric Th. Rötscher [4]. Ea mulțumea spiritul de actor al vagabondului, după cum se poate vedea din subiect. Bătrînul Histrio, fost actor aclamat, e părăsit de toți. I se refuză și întrebuințarea de a copia roluri, fiindcă-i tremură mîna. Fiul său adoptiv Felice izbutește să joace, în lipsa unui protagonist, un rol de teatru, dîndu-se drept artist străin. E aplaudat, și bătrînul moare în sală de emoție, recunoscut de spectatori, cu mîngîierea unui ultim triumf.

Lantiulu de auru, Novela svedica de Onkel Adam [5] e în genul senzațional. Un preot primește într-o seară vizita unui june « palid și care avea în privirea sa o dorere sălbatecă ». Acesta îi cere cheia de la mormîntul Lejonswärd, pentru a înmormînta pe soția sa Iulia. Înmormîntarea se face. După cîțiva ani tînărul reveni și-și arătă dorința de a locui în castelul Lejonsnäs, deși acela era în stare de nelocuit. Preotul îl călăuzește pînă la castelul a cărui descriere vom da-o în altă parte. Într-o zi îl găsește pe conte citind scrierile lui Jung-Stilling (« istorii de visuri și spirite »). Arătîndu-și nedumerirea, contele îi mărturisește că crede în supranatural, îndeosebi în spirite. Îi povestește apoi viața lui. În salonul tatălui soției sale, a cunoscut un om misterios. « El era nalt și slab, avea o față palidă și înfundată, niște trăsături drepte și fără viață, și numai ochii săi scînteietori, pe care-i fixa cu oarecare indignare pe soția mea, arătau viață. » Era atașat la ambasada spaniolă și se numea Don Caldero. Contele se împrietenește cu atașatul crezător de asemeni în supranatural. Caldero îi povestește că are sînge maur, că a iubit pe o Maria, pe care părinții n-au voit să i-o dea, că la despărțire i-a încredințat un lanț de aur cu jurămîntul de a-l înapoia dacă nu-l va mai iubi. Maria i l-a înapoiat. Ea nu era alta decît mama Iuliei. Caldero și contele joacă șah pe lanțul de aur, contele îl cîștigă și-l dă soției. Dar aceasta moare. Asta era povestea castelanului pe care după aceea, într-o zi, preotul îl găsește înnebunit în urma unei scrisori de la Caldero. Înaintea morții, acela îi scria că nu mai crede în nemurire, deoarece aflase pricina morții Iuliei. Maria pusese în micul lăcăt al lanțului o otravă puternică și fiica ei căzuse victimă prin hazard.

În afară de traducerea începută a *Criticii rațiunii pure* a lui Kant, pornită la Berlin și continuată la Iași [1], mai trebuie amintită, ca o sarcină supărătoare pentru poet, traducerea unui libret de operă română al Carmen-Sylvei, *Vîrful cu dor*, apărută și în broșură cu titlul « *Vîrful cu dor* », *Baladă română în trei părți*. Textul de F. de Laroc. Muzica de Zdislov Lubicz. Traducerea română de M. E-scu » (1879) [2].

Din traducerea probabilă din limba franceză a comediei în două acte *Diplomatul* de Eugène Scribe și C. Delavigne, făcută în epoca prestudențească [3], n-a rămas decît distribuția rolurilor. Tradusese însă și din Victor Hugo *(Serenadă)* [4], și poate *Monstrul verde* de Gérard de Nerval, publicat în *Timpul* din 5 iunie 1882 [5]. Prin mijlocirea limbii franceze ar fi tradus și *Morella* de Edgar Poe, publicată în *Curierul de Iași* din 8 oct. 1876. [6] Însă cea mai bună tradu-

[1] A. C. Cuza, *Kamadeva*, în *Neamul rom. lit.*, 1909, p. 497—501.

[2] Ms. 2286, f. 65. Poezia începe astfel: « Stam în fereasta susă / Și isvoriau în taină / Cu-a lor de aur haină / A nopții stele mari. »

[3] Ms. 2254, f. 2 urm.

[4] Eminescu și-a luat notă de moartea acestui autor (ms. 2285, f. 179 v.): « (gestorben) Prof. Dr. H. Th. Rötscher, Deutschlands bedeutsamster Dramaturg 69. Jahre alt in Berlin von 9 April, *Allgemeine Leipziger Illustrierte Zeitung.* » Traducerea e în ms. 2254, f. 310 urm.

[5] *Familia*, 1866, p. 394 urm.

[1] Ms. 2258.

[2] Semnalată de Barbu Lăzăreanu în *Adev. lit.*, 1928, nr. 378, 380, 381, 382. Noi ne-am slujit de o coală dintr-un volum al său neapărut.

[3] Ms. 2254, f. 300.

[4] Sînt cupletele cîntate de Fabiano Fabiani, cu acompaniament de ghitară, la marginea patului reginei Marie Tudor *(Marie Tudor*, II-e journée).

[5] I. M. Rașcu, *Ecouri franc. în op. lui Em., IV*, în *Secolul*, 25 sept. 1932.

[6] Cf. *Arhiva*, Iași, XVIII, 1907, p. 428—433.

cere este *Laïs*, după *Le joueur de flûte* de Émile Augier, făcută mai în urmă, citită junimiştilor la restabilirea după boală, cînd îl mai vedem traducînd din Mark Twain în *Fîntîna Blanduziei* [1].

Nişte exercitări pe ideea unei navigări spre America pe o vreme fără vînt par a indica tot o versiune [2]:

> Poate aveam şaptesprezece ani, Ioane, cînd pe mare
> Sta corabia cu pînze fără vînt în nemişcare...
> Cînd deodată căpitanul strigă repede, cu ton:
> — Sus, America trăiască! Să trăiască Washington!

Din dramaturgul cel mai scump lui după Schiller, din Shakespeare, Eminescu a început să traducă *Timon Atenianul*, din care a lăsat numai jumătate din scena întîia [3]. Tălmăcirea s-a făcut după toate probabilităţile din limba germană şi e de presupus după o ediţie ieftină, precum « Universal-Bibliothek ». [4] Găsim prin manuscrise [5] şi o tălmăcire din epoca gazetăriei bucureştene a două capitole din *Il Principe* al lui Machiavelli, sub titlul *Ideile lui Machiavelli*, şi anume § 18: *Pînă unde trebuie să-şi ţie un principe cuvîntul şi pînă unde nu*, şi § 19: *Să te fereşti de dispreţ şi de ură*. [6] Tălmăcirea făcută pe deasupra textului, în stil de simplă interpretare, ar putea fi făcută şi din nemţeşte, judecînd după unele glosse, ca *Uebermuth* pentru *îngîmfare*, deşi poetul avea obiceiul să-şi clarifice unele noţiuni în limba germană. Cuvintele *pusilanim* (în textul italian *pusillanime)*, *malcontent*, *malcontenţi* (în textul italian *malcontento*, *malcontenti)* ne îndrituiesc să credem că tălmăcirea s-a făcut din italieneşte, mai ales că acum poetul terţiniza în modul *Divinei Comedii*, pe care o deschidea pentru Mite Kremnitz la pasaje celebre. Traducţia e foarte frumoasă, cu mişcare cronicărească şi arhaisme potrivite *(oblici, vicleşug)*, suferind însă de prolixitate şi incoerenţă, ceea ce dovedeşte graba şi neadaptarea cu spiritul textului.

[1] 18 dec. 1888.
[2] Ms. 2276, f. 216.
[3] Ms. 2254, f. 183–192.
[4] Cf. G. Călinescu, *Eminescu traducător al lui Shakespeare*, în *Adev. lit.*, nr. 605, din 10 iulie 1932, unde se dă şi textul traducerii.
[5] Ms. 2257, f. 323–345.
[6] Cf. G. Călinescu, *Eminescu şi Machiavelli*, în *Roma*, XII, nr. 2; se dă şi textul traducerii.

Cînd vom stărui asupra culturii lui Eminescu, vom vedea ce traduceri din literatura clasică se pornise să facă. Le semnalăm în treacăt: începuturi din *Iliada* şi din *Odiseea*, iar din Horaţiu Epistola 11 (C. I): *Quid tibi visa Chios, Bullati...*, Oda 38 (C. I): *Persicos odi puer, apparatus*, Oda 11 (C. III): *Ad Mercurium*, şi Oda 30 (C. III): *Exegi monumentum aere perennius*.

Eminescu a început să publice versuri în 1866, deşi încă din 1865 avea alcătuită poezia *Din străinătate*. De atunci pînă la moarte a tipărit puţin şi a plănuit mult. Dacă recapitulăm acum această activitate mintală de proiecte, împărţind-o în patru epoci (prestudenţească, 1864-1869; studenţească, 1869-1874; ieşană 1874-1877; bucureşteană, 1877-1883) şi despărţim opera în trei mari zone (teatru, proză, poeme mari), căpătăm acest ipotetic tablou:

Teatru:

Epoca prestudenţească: Marcu-vodă [Mihai cel Mare, Mira, Anna Movilă]; Doamna Chiajna; Răzvan; Ovidiu-n Dacia; Joe şi Crist; Alexandru Lăpuşneanu [proiect vechi]; Tudor Vladimirescu [?]; Emmi. *Epoca studenţească:* Mureşan; Arpad, regele ungurilor; Ştefan cel tînăr [Mira]; Decebal. *Epoca Iaşi:* Dodecameron; Grue-Sînger; Alexandru cel Bun; Domniţa Marioara; Petru Rareş [copil]; Cenuşotcă; Basmul împăratului fără urmaş; Elvira în disperarea amorului; Gogu tatii; Bedlem-Comödie; Văduva din Ephes; Junetea lui Mirabeau; Verena [dialog]. *Epoca Bucureşti:* Cel din urmă Muşatin; Alexandru Lăpuşneanu; Trei flori albe.

Proză:

Epoca prestudenţească: Geniu pustiu. *Epoca studenţească*: Iconostas şi Fragmentarium; Avatarii faraonului Tlà; Făt-Frumos din lacrimă; Umbra mea; Sărmanul Dionis; Întîia sărutare; La aniversară; Amalia; Cezara. *Epoca Iaşi:* Aur, mărire şi amor; Falsificatorii de bani; Boierimea de altădată; Istorie miniaturală; Moş Iosif; Părintele Ermolachie Chisăliţă; Archaeus; Visul unei nopţi de iarnă. *Epoca [Iaşi]-Bucureşti:* Moartea lui Ioan Vestimie.

Poeme lungi:

Epoca prestudențească: Cassiodor; Gennaia; Horiadele. *Epoca studențească:* Povestea magului călător în stele; Memento mori; Decebal; Demonism; Mirodonis [Demonul]; Poveste [Poesis]; Fata în grădina de aur; Miron și frumoasa fără corp; Frumoasa lumii; Basmul lui Arghir; Călin Nebunul; Rime alegorice; Moarte; Decebal în Valhalla; Nunta piticilor. *Epoca Iași:* Gemenii; Strigoii; Mușatin și codrul; Pustnicul; Tablou și cadru; Antropomorfism; Diamantul Nordului; Poveste din Halimà. *Epoca Bucureștí:* Luceafărul; Scrisorile [I, II, III, IV, V].

Aruncînd un ochi asupra acestui tablou, ne putem face o idee mai dreaptă asupra istoriei spiritului eminescian, care poate sluji la rîndu-i cercetătorului pentru lectura manuscriselor și datarea lor. O inspirație patriotică înăbușită de alegorie și platonism naiv, cu eroi lunatici și filozofanți, cu tînguiri fără durere profundă și exaltare pasională fără senzualitate; o caligrafie citeață, cu multe consonante duble, cu *ŭ* mut și *f* din *ph*, cu o cerneală apoasă, decolorată, aceasta este epoca prestudențească. Un patriotism mai politic, panromânesc, cu început de xenofobie, amestecat totuși cu byronism și faustianism, o mare bucurie de aberație fantastică, teoria dragostei angelice și demonice cu izbucnirea senzualității, schopenhauerism integral și cam zgomotos, obsesia morții cuiva, iată epoca studențească vieneză. Acum caligrafia e rotunjită, citeață, așternută pe curat cele mai adese, și multele pumnisme au dispărut. Curînd, spre epoca berlineză, ea devine măruntă și ascuțită, confundîndu-se uneori cu scrierea germană pe care poetul o practică des ca funcționar de agenție. Patriotismul s-a făcut amar, poetul începe să se-ntoarcă spre trecut, pesimismul s-a agravat cu o oboseală adevărată de viață, iar senzualitatea aprinsă pe alocuri e mai bărbătească, mai conștientă de amărăciunile dragostei, mai intimistă. Poetul a cunoscut iubirea. Se vede o predilecție pentru mitologia germanică și getică și pentru folclorul național. La Iași, naționalismul devine sociologic. Eminescu se așază să facă drame de studiu al trecutului, fără nici o filozofie. Voiește în același timp să studieze societatea românească în nuvele. Poezia se face pasională, galeșă sau iritată, apar întîile izbucniri de misoginism și, alături de gluma secretă mușcătoare și cam deșănțată, crizele de mizantropie. Scrierea cu cerneală violetă a redevenit citeață, bine împlîntată, dar măruntă, pe imprimate, pe foi de hîrtie vînătă de vechi catastif. La București caligrafia devine mai aparentă, foarte citeață sau alergătoare, cu trăsături ritmice parcă de peniță gotică. Toate scrierile de acum sînt tari dar sigure în expresie, năvalnice sau înalt amare, de o mare volubilitate verbală. Să lăsăm acum la o parte unele glume ce n-ar fi fost nicicînd dezvoltate, să scoatem și acele cîteva compuneri ce intraseră în ediția Maiorescu, și totuși ce vedem? Față de mormanul de planuri și încercări inedite, cele mai multe de dramă, față de o așa uriașă voință de creație, opera rămasă, alcătuită mai ales din scurte poezii, e neînsemnată. Eminescu, mort sufletește la 33 de ani, nu apucase a arunca din spiritul său decît firimituri, sclipitoare firimituri.

CULTURA. EMINESCU ÎN TIMP ȘI SPAȚIU

1. Filozofia

Lipsit de prieteni în timpul vieții și batjocorit, Eminescu devine după moarte, printr-o exagerare de cult tot atît de violentă, prototipul tuturor însușirilor și virtuților umane.

Istoria? Eminescu.

Economia politică? Eminescu.

Pedagogia? Eminescu.

Eminescu e cel mai mare filozof, cel mai de seamă filolog, cel mai învățat individ. El a formulat cu mult înaintea fizicii moderne teoria relativității, a cunoscut pe clasici ca nimeni altul, a revelat omenirii filozofia asiatică. El este un profet. A prevestit prăbușirea sistemului monetar și reîntregirea patriei. Cel mai inocent cuvînt al paginilor lui e umflat de simboluri ca o rodie coaptă. Ioan din *Geniu pustiu* «reprezintă Banatul, Crișana, Maramureș, Temișana, sau geniul românismului din acele ținuturi românești. Sofia reprezintă pe românii din Ungaria propriu-zisă; Toma Nour simbolizează Transilvania, sau geniul românismului de acolo. Poesis însemnează românii din Ardeal; iar autorul [Eminescu] e România.»[1] Dar cunoștințele lui? Pentru el literatura engleză ori lituană nu aveau taine. Manuscrisele lui sînt presărate cu calcule și ecuații care așteaptă numai un mare matematician spre a se scoate la iveală și această neștiută periție a poetului. Precum Dante devenise în Italia cripta tuturor înțelepciunilor

[1] I. S. Ordeanu, *Em. pesimist, profet și economist*, 1899; *Em. plînge în poezia sa ruina României*, I—II, 1914.

omenești, Eminescu a ajuns și el a fi, în lipsa unei critici adevărate, începutul și sfîrșitul oricărei discipline, autoritatea supremă, « atoateștiutorul »[1]. Și cînd un dregător al instrucției[2], nu demult, dădea unei școale normale din Ardeal numele de « Titu Maiorescu », o delegație turburată îl conjura să preschimbe acest nume șters în acela de « Țichindeal ». Zadarnic se străduia ministrul să dovedească superioritatea culturală a celui dintîi. De dincolo de mormînt Eminescu decreta:

> Văd poeți ce scriu o limbă ca un fagure de miere,
> *Țichindeal* gură de aur, Mumulean glas cu durere.

A venit, credem, vremea să cercetăm pe Eminescu în spiritul adevărului și cu o pietate care să nu degenereze în caricatură.

Oricît de greu ne-ar veni, fără știri despre cuprinsul acelei biblioteci de șapte rafturi, fără aluziuni, în scrieri, asupra operelor citite, să tragem hotarele culturii lui Eminescu, bizuiți pe o intuiție nestricată de o falsă idolatrie și pe atîtea referințe cîte se află prin manuscrise și prin compunerile publicate, vom fi în măsură să ne dăm seama, sub specia unei anume relativități, de întinderea și lacunele culturii sale. Un lucru pare însă dovedit de la început. Foarte de tînăr, poetul a citit cu patimă, de toate, fără alegere, din ce i-a căzut în mînă și s-a potrivit predispozițiilor lui. Cititor neostenit de gazete, el a putut să aibă adeseori cunoștințe din acele « hîrtii... ziare rupte, broșuri efemere, din cîte se-mpart gratis... »[3], fără a fi mers la operele originale. Întrucît privește soiul citirilor, filozofismul alegoric și platonizant al însemnărilor din adolescență arată în tinerețe înclinarea către scrierile de a doua mînă, cu aer adînc, de acelea din care citea Dionis:

« Era tînăr — poate nici optsprezece ani — cu atît mai rău... ce viață-l aștepta pe el?... Un copist avizat a se cultiva pe apucate, singur... și această libertate de alegere în elementele de cultură îl făcea să citească numai ceea ce se potrivea cu predispunerea sa sufletească atît de visătoare. Lucruri mistice, subtilități metafizice îi atrăgeau cugetarea ca un magnet... »

[1] G. Bogdan-Duică.
[2] I. Petrovici, *Din amintirile unui fost dregător*, Bibl. p. toți, 1931.
[3] *Sărmanul Dionis*.

Eminescu și-a făcut studiile universitare la Viena și la Berlin, și acolo știm că cimentul tuturor disciplinelor este filozofia. Prin programul universităților pe care le-a urmat și prin propria alegere, el a fost în starea indiscutabilă de a avea cunoștințe temeinice de filozofie. Scrierile lui teoretice, însemnările, totul, în sfîrșit, dezvăluie un om apt să priceapă și să mînuiască abstracții oricît de înalte. Iată un lucru pe deplin verificat. Înseamnă aceasta că poetul avea informații amănunțite în toate ramurile disciplinei, că poseda o cultură de specialist? Sîntem îndreptățiți să credem că nu. Viața academică i-a fost frămîntată și întreruptă, aci de Congresul de la Putna, aci de funcțiunile pe lîngă Agenția din Berlin. Oricît de intensă ar fi lectura unui student, în doi-trei ani și în asemenea împrejurări, nimeni nu devine un învățat. Anii care au urmat apoi în țară sînt prinși de revizorat și gazetărie. Manuscrisele gem de compuneri literare. Dacă vreo preocupare de informație se găsește la poet, aceea e mai degrabă în cîmpul istoriei și al filologiei. Că citea și acum cărți de filozofie, putem bănui. De nicăiri nu se vede însă un progres de preocupări de specialitate, vreo îmbulzire de idei — și la Eminescu informația are totdeauna ecouri în însemnări — care să arate o lectură metodică de profesionist. Cînd Eminescu, la Berlin, scria lui Titu Maiorescu că nu se simte încă pregătit pentru a ocupa o catedră universitară, de ce i-am pune la îndoială sinceritatea, date fiind tinerețea, dezordinea studiilor secundare și puținii ani de studii superioare efective?

La vîrsta de 19 ani, epoca sosirii la Viena, Eminescu nu putea să aibă nici o cunoștință serioasă de filozofie, afară de ceea ce găsise în operele complete ale lui Schiller. La Universitatea din Viena a dat de profesori iluștri. Theodor Vogt făcea într-un rînd o introducere la cartea întîi a *Metafizicii* aristotelice și într-altul un curs de logică. Sigmund Barach-Rappaport dădea principii de filozofie și comenta clasici ca Descartes, Spinoza și Leibniz. De la cel mai de seamă dintre profesori, de la R. Zimmermann, afla mecanica realelor din filozofia lui Herbart, de care peste cîțiva ani se arăta dezgustat:

« La Viena, eram sub influența nefastă a filosofiei lui Herbart, care prin firea ei te dispensează de studiul lui Kant. În această prelucrare a înțelesurilor s-a prelucrat și

însuşi intelectul meu ca un înţeles herbartian, pînă la tocire. Cînd însă după această frămîntare şi luptă de două luni de zile, vine la sfîrşit Zimmermann, zicînd că există într-adevăr un suflet, dar acesta e un atom, aruncai indignat caietul meu de note la dracu, şi n-am mai venit la cursuri.»

Zimmermann era însă şi un istoric al filozofiei. La Universitate el a ţinut prelegeri de istorie a doctrinelor, începînd cu antichitatea şi sfîrşind cu Kant. Să zicem că Eminescu nu l-a frecventat. După cum este obiceiul studenţilor, el va fi citit acasă ori la bibliotecă texte de specialitate şi în rîndul întîi cărţi de sinteză. Va fi fost el în contact nemijlocit, la vîrsta aceasta între 19—21 de ani, cu marii filozofi? Greu de spus. Într-un articol din acea vreme *(Echilibrul*, 1870*)* citează pe Kant, cu vădită cunoaştere nu numai a principiilor «transcendente», dar şi a părerilor estetice din opere mai puţin consultate, ca *Kritik der Urtheilskraft*, cum ar fi definiţia ridiculului, care este «risipirea spontanee a unei aşteptări mari într-o nimica întreagă»[1]. Un pasaj din scrisoarea către D. Brătianu pare multora o înrîurire netăgăduită a lui Hegel, ceea ce în partea strict formală ar putea să şi fie, după unde care pluteau atunci în aer. Cînd, mai tîrziu, avea cunoştinţe hotărîte despre Hegel, el lua atitudine împotriva lui. Articolul *Cultură şi ştiinţă*[2] din această vreme, cu citate din *Dioptrica* lui Börne, din Knigge şi un onor. C. F. Vochel este, precum arată stilul silnic, nefiresc, o traducere, cu unele comentarii în notă asupra problemelor româneşti. De altfel, se zice acolo că «de la timpul de-nflorire a literaturii naţionale încoa a fost ades multă vorbă despre o cultură a inimii», ceea ce nu se potriveşte decît Germaniei, precum ei îi convine opinia asupra acelor «amice din provincie

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 35. Propoziţia despre «das Lächerlich» se află în P. I, C. II, § 54 («Das Lachen ist ein Affekt aus der plötzlichen Verwandlung einer gespannten Erwartung in nichts»). Cf. *Immanuel Kants Werke in acht Büchern*, I—II, A. Weichert. Cam din vremea cînd traducea pe Kant sînt exerciţiile de terminologie gnoseologică din ms. 2255, f. 8—9: «Erkenntnis — Connaissance; Vernunft-Raison; Causalität; Ursache; Principium rationis sufficientis cognoscendi»; aci se vorbeşte de patru forme de adevăr: «logischformelle Wahrheit, empirische Wahrheit, transcendentale Wahrheit, metalogische Wahrheit.» În ms. 2291, f. 28 urm.: «Gegensatz von Vorstellung u. Ding an sich».

[2] Ms. 2255, f. 209—241.

ale lui Schiller, care prin lux francez şi romane engleze îşi cîştigă pretenţiunea de-a trece de culte». Epidemia picturii în porţelan nu era nici ea un fenomen românesc şi nu Eminescu putea vorbi de «scrierile pedagogiei *noastre* atît de înaintate» şi de acele multe «asupra eticei». Pe Schopenhauer îl citise încă de acum, căci în chiar *Sărmanul Dionis* se aminteşte de «ipocrizia vecinică, care ţine cît istoria omenirii», de «acel sîmbure negru şi rău, care-i rădăcina adevărată a vieţii şi a faptelor sale — egoismul său». După stilul însemnărilor de atunci, după nuanţa lor eclectică, după aprinderea patriotică şi multitudinea proiectelor literare, putem să afirmăm atît: că poetul se iniţia în problemele filozofice şi citea de toate, dar noţiuni temeinice şi pornire tehnică de specialitate n-avea.

La Berlin a fost şi putea fi mai cu folos harnic. Aci predau Dühring, Zeller, Althaus, Bonitz. Dată fiind natura istorică a operei celor mai mulţi din ei şi caracterul enciclopedic al formaţiei poetului, trebuie să presupunem că, spre a studia mai bine, Eminescu şi-a procurat lucrările lor. Şi-ntr-adevăr, Eduard Zeller e autorul unei celebre *Filozofii a grecilor (Philosophie der Griechen*, 1842—1852*)* şi a unei *Istorii a filozofiei germane de la Leibniz (Geschichte der deutscher Philosophie seit Leibniz*, 1873*)*, E. Dühring are o *Istorie critică a filozofiei de la origini pînă în zilele noastre (Kritische Geschichte der Philosophie*, 1869*)*, Bonitz comentase pe Platon şi pe Aristot *(Platonische Studien*; *Aristotelische Studien*, 1862—1867*)*. Prin însemnările poetului găsim adesea numele lui Fr. Ueberweg, aruncat se pare în delirul boalei.[1] Ueberweg alcătuise şi el o *Schiţă a istoriei filozofiei de la Tales pînă în zilele noastre (Grundriss der Geschichte der Philosophie*, 1862—1866*)*, operă îndeajuns de cunoscută.[2] Toate aceste lucrări erau atunci relativ recente.

[1] Ms. 2255, f. 354, 362.

[2] Aluzii la Tales găsim prin mss. din epoca cea mai juvenilă (ms. 2254, f. 12 v.), pe locul proiectelor cu *Mira:* «Din două elemente poate să constea lumea — din unul niciodată — forma materiei bielementare ar atîrna de la proporţiune, de la densitate, de la coloare, care se reduce la una şi aceeaşi, adică la proporţiune şi la împregiurări, şi lumina ensuşi n-ar fi decît un rezultat al împregiurărilor acestui element, d. ex. apa curată în nouri groşi apare neagră, apa [-n] nouri albi apare albă — apa [-n nourii] nour vîntul serei apare roşie, apa-n curcubeu apare şepticoloră — apa înghiaţiată, apa &c.

S-ar putea dar ca lumea toată să fie compusă din elementele apei, adică recte din apă, după cum zice un filosof grec.»

Nici gînd că Eminescu a avut unele din ele, pentru că nu e de închipuit că s-ar fi pornit să traducă pe Kant şi să se pregătească pentru cariera universitară fără să aibă măcar operele de sinteză capitale, ce se întîmplau a fi chiar ale profesorilor săi. Sîntem siguri deocamdată că poetul citise pe Kant şi pe Schopenhauer. E foarte probabil iarăşi să fi consultat şi alte opere filozofice originale, de pildă unele dialoguri platoniciene (precum afirmă Slavici), de vreme ce pomenea odată de « statul ideal al lui Platon» *(Despre program*, 1880) [1], ceea ce ar fi putut face, nu-i vorbă, şi fără lectură directă, pe Spinoza, pe Fichte[2]. Lui Slavici îi dădea sfatul să nu-şi piardă vremea cu Kant, Fichte, Schelling şi Hegel, ci să pornească de la Schopenhauer.

În 1877, cînd deci trecuse prin Biblioteca centrală din Iaşi, cu prilejul apărării lui Maiorescu de criticile lui Zotu, trimitea în privinţa lui Epicur la Diogene Laerţiu, cartea X, pe care urma dar că o consultase. Despre Aristot, asupra căruia fusese în măsură să asculte cursurile lui Bonitz, sîntem mai îndoiţi, deşi întîia carte a *Metafizicii* măcar putea să-i fie cunoscută. O aluzie despre *Logică* (« acel nume pe care călugării îl dădeau în evul mediu logicei lui Aristotel: *medicamentum mentis*») arată că, substanţial cel puţin, poetul era aci în largul lui. Mai citează de altminteri pe Aristot în articole şi o dată *Topica*[3].

În « *Cinismul* » *liberalilor*, Eminescu dă lămuriri despre şcoala cinică, însă cu mai multe date de cîte sînt în Diogen Laerţiu[4]:

« Cuvîntul „ cynic" are a face tot aşa de puţin cu cuvîntul grecesc Kion (cîne, şi încă nelegiuit şi spurcat) precît de puţin are a face d-l C. A. Rosetti cu partidul *rozei* roşie din Anglia.

Iată cum stă lucrul.

După moartea lui Socrat discipolii lui se împărţiră în două direcţiuni, unii căutînd a dezvolta mai departe principiul cunoştinţei (şcolile lui Euclid şi Phaedo), alţii căutînd a dezvolta principiile lui *morale*, şi anume şcoala *cynică* a lui Antisthene şi cea a lui Aristipp din Cyrenae.

De ce şcoala lui Antistene se numea *cynică ?* Pentru că vechiul filosof, un model de virtute şi de înţelepciune, era un cîne nelegiuit şi spurcat după explicarea d-lui Grădişteanu şi a *Românului ?*

Ciudată calificare pentr-un discipol al lui Socrat.

Cauza poreclirii e următoarea: Antistene (născut la 444 înainte de Chr.) nu era copil legitim, deci nici cetăţean cu drepturî egale în Atena. Tatăl său fusese atenian, mamă-sa însă *thracă*. Ca discipol şi ca învăţător el era deci mărginit la locul de educaţiune Κυνόσαργες (cînele alb), un sat pe un deal spre nord de Atena, consfinţit lui Ercule şi loc de educaţiune a copiilor bastarzi. Aci îşi preda Antistene lecţiile şi de aici elevii lui au luat numele de cynici. Numele acestui sat venea de acolo că cu prilejul unei jertfe aduse lui Ercule, un cîne alb, răpind o bucată din cărnurile de jertfă, a dus-o în gură pe acel deal.

Iată originea cuvîntului „ cynic". Însemnarea originară a cuvîntului este deci: discipol al filosofului socratic Antistene. Şcoala cynică e totodată mama şcoalei *stoice*.

Mai tîrziu şi mai ales de pilda lui Diogen din Sinope, cuvîntul şi-a schimbat întrucîtva semnificaţiunea. Cinismul a degenerat în trufie şi lipsă de pudoare.»

Feluritele referinţe pe care le găsim în manuscrisele sale sînt ecouri universitare. Că cita pe Heraclit[1], pe Giordano Bruno[2], pe cardinalul de Cusa[3], pe Descartes[4], pe Spinoza[5], pe Leibniz[6], pe Berkeley[7], pe Hegel[8] (despre

---

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 288. Despre Platon, Aristot (platonism, aristotelism, realism, nominalism, καθὰ ρσίς, chestiuni de poetică), însemnări de cursuri (ms. 2257, f. 11 urm., f. 189 urm.). Iată şi strofe din *Luceafărul* (ms. 2275 B, f. 62): « Şi dacă vrei să fii un sfînt, / Să ştii ce-i chinul, truda, / Îţi dau un petec de pămînt / Ca să te cheme Buddha. // De vrei un număr să mă chemi / În lumea ce-am creat-o, / Îţi dau o făşie din vremi / Să te numească Plato. »

[2] Slavici, *Amintiri*, p. 19. În ms. 2259, f. 201 v., notiţă bibl.: « Kant, 13 Bände; Schlegel, *Phil. Vorlesungen* ».

[3] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 292; III, p. 377. În ms. 2258, f. 191 şi urm., copia unor capitole de logică în limba română arhaică. Ms. 2285, f. 168: « Kuno Fischer u. Trendelenburg ». Despre modurile silogistice: « Barbara, Darii, Celarent, Ferio », în ms. 2269, f. 77 v. (întors).

[4] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 85—86.

[1] Ms. 2255, f. 15.

[2] Ms. 2257, f. 15; ms. 2255, f. 372, f. 377.

[3] Ms. 2257, f. 15.

[4] Ms. 2267, f. 13: Cartesius; aci şi Leibniz.

[5] Ms. 2287, f. 83; ms. 2291, f. 31 v.

[6] Ms. 2255, f. 372; ms. 2257, f. 11 urm. etc.

[7] Ms. 2285, f. 168.

[8] Ms. 2280, f. 1 urm. La f. 3 şi v.: « Skizze aus dem Leben H[egel]s ». Lecţii despre Hegel în ms. 2286, f. 39 urm. şi 44 urm. Citarea numai a

care în primele luni ale anului 1873 Althaus ţinuse un curs la Universitatea din Berlin: *Ueber die Prinzipien der Hegelschen Philosophie)*, pe Lotze [1], pe Wundt [2], *Etica* lui Herbart [3], *Estetica* lui Vischer [4] şi altele, toate aceste ne duc îndeosebi către cursurile audiate. Găsim cîteodată o însemnare cum e aceea, tot de la Berlin, asupra lui Helvetius, care pare făcută pe marginea textului original şi care ne dovedeşte felul cu totul enciclopedic în care se informa. Sub titlul ediţiei (Helvetius, *De l'esprit*, David. A., 1758) el scrie aceste puţine cuvinte [5]:

numelui: ms. 2255, f. 360 v. În ms. 2290, f. 85 v., program de curs: Althaus, *Entwicklung u. Kritik der Hegelschen Philosophie.* Tot aci anunţat Dühring cu un curs *ü[ber] phil. u. politische Optimismus u. Pessimismus.*

[1] Ms. 2287, f. 35 v. urm., passim.

[2] Ms. 2261, f. 185 urm.

[3] Ms. 2257, f. 86; la f. 11 urm.: Schopenhauer, Hegel, Herbart, Vischer.

[4] *Ibid.*, f. 64: *Aus Vischers Ästetik;* v. şi ms. 2285, f. 146 v.; ms. 2291, f. 28 (însemnarea bibliografică a operei). Se citează şi *Ästetik* v. Moritz Carrière (ms. 2285, f. 147). Asemeni: *Ästetik und Philosophie des Schönen u. der Kunst* de Max Schosler, Berlin, Nicolai, 1871 (ms. 2291, f. 27 v.).

[5] Ms. 2290, f. 14. Totuşi e dubitabil că Eminescu ar fi consultat direct pe Helvetius. Acesta nu «reduce totul la materie», întrucît admite o Fiinţă supremă, aşadar un factor metafizic inteligibil, nu se preocupă însă de loc de chestiunea transcendentalităţii, adică dacă spiritul e o substanţă spirituală ori materială. «Ce que j'ai à dire de l'esprit, s'accorde également bien avec l'une et l'autre de ces hypothèses». Distinge între suflet (âme) — simplă «faculté de sentir», nu importă dacă «immortelle et immatérielle», factor vital, existînd ca orga care încă nu sună, cînd copilul se află în pîntecele mamei sau cînd omul e cufundat în somn adînc — şi spirit (esprit), efectul facultăţii de a simţi, «assemblage de pensées». «La pensée n'est donc pas absolument nécessaire à l'existence de l'âme.» Ca virtualitate de a simţi, sufletul posedă două facultăţi, sensibilitatea fizică («la faculté de recevoir les impressions») şi memoria («la faculté de conserver l'impression»), care e o senzaţie continuată, însă slăbită. Din funcţionarea acestor facultăţi rezultă spiritul. Asta vrea să zică la Eminescu «binominium a două simţiri». Oamenii au o capacitate de memorie superioară uzului obişnuit: «...ce n'est point à l'inégale étendue de la mémoire qu'on doit attribuer la force inégale des esprits». «L'homme naît ignorant: il ne naît point sot». Omul este «le produit de son éducation» şi al hazardului («întîmplătoarea dezvoltare» din nota lui Eminescu), ca «enchaînement inconnu des causes». «Toute idée neuve est un don du hasard.» Prin determinism obscur şi educaţiile diferă, de unde inegalitatea spiritelor. Motorul tuturor lucrurilor pe pămînt este interesul. «...c'est uniquement à la manière différente dont l'intérêt personnel se modifie, que l'on doit ses vices et ses vertus.» «L'intérêt est la mesure des actions des hommes.» «Les moteurs de l'homme sont le plaisir et la douleur physique.» Omul vrea, cu alte cuvinte, să fie fericit. Fiecare e împins de «l'amour de lui-même». «Aimer c'est avoir besoin.» «Nulle

«Pornirea vădită de a reduce totul la materie şi la întîmplătoarea dezvoltare a diferitelor forme a ei. Materia creatoarea tuturor lucrurilor.

Cuget, închipuire, aducere-aminte — simţiri. Judecata binominium a două simţiri.»

În carneţelele sale poetul îşi nota adesea bibliografia pe care i-o indicau profesorii. Ar fi tot aşa de riscat să afirmăm că a consultat aceste opere sau că nu le-a consultat. Dar, de pildă, nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem că, însemnîndu-şi, după recomandarea profesorilor [1], opusculele lui Porphir *(Vita Pithagorae, De abstinentia ab esu animalium, De antro Nympharum, Epistola de diis, daemonibus etc. ad Anebonem)* şi întrucît aminteşte de neoplatonicul Plotin (subînţelegînd desigur şi *Viaţa* acestuia şi

amitié sans besoin: ce seroit un effet sans cause.» Oamenii înclină spre despotism din dorinţa de fericire, posibilă prin cît mai multă putere. Anume pasiuni «factice», ieşite din viaţa complicată a societăţii (invidie, orgoliu, avariţie, ambiţie), n-au altă origine. A le reproba nu-i cuminte. «On devient stupide, dès qu'on cesse d'être passionné.» «Detruisez dans un homme la passion qui l'anime, vous le privez, au même instant, de toutes ses lumières; il semble que la chevelure de Samson soit, à cet égard, l'emblême des passions: cette chevelure est-elle coupée? Samson n'est plus qu'un homme ordinaire.» Omul superior e unul care se ridică la pasiuni tot mai abstracte, la idei generale. Prin educaţie, spiritul se clarifică şi astfel se pot înlătura intoleranţa, ipocrizia, despotismul, ajungîndu-se la o «religie universală». «La morale fondée sur des principes vrais est la seule vraie religion.» În spiritul de mai sus, Helvetius scrie şi un poem alegoric, *Le bonheur*. El e din familia lui Epicur (şi acesta proclama senzaţia ca origine a cunoaşterii, plăcerea şi durerea drept elemente ale existenţei) şi visa, pe de altă parte, ca Seneca, o «viaţă tihnită», mărturisind cu candoare despre opera *De l'homme et de son éducation:* «...Si j'eusse donné ce livre de mon vivant, je me serois exposé à la persécution et n'aurais accumulé sur moi, ni richesses, ni dignités nouvelles».

Helvetius e citat de Schopenhauer, care utilizează pe moraliştii francezi în sensul pesimismului şi mizantropiei sale. Helvetius e filozof experimental: «Toute métaphysique, non fondée sur l'observation, ne consiste que dans l'art d'abuser des mots». Aceasta e şi părerea lui Schopenhauer. «Interesul» nu-i decît «voinţa», «egoismul». Oaia paşnică, zice Helvetius, este obiect de spaimă pentru micile gîngănii din iarba pe care o paşte. Geniul, ca individ luminat, reprezintă pentru amîndoi omul care s-a ridicat la principii. Rănind vanităţile mărunte, «l'homme de génie est presque partout plus vivement poursuivi que l'assassin». De la un punct, Schopenhauer se desparte de Helvetius. Pentru acesta «l'ennui est une maladie de l'âme», în vreme ce filozoful german caută tocmai apatia, ca soluţie, negativă, a problemei fericirii. În scurt, Helvetius pregătea pe Eminescu pentru lectura lui Schopenhauer, *Oeuvres d'Helvetius*, I—V, A Paris, Chez Jean Servieres, Jean François Bastien, 1792.

[1] Ms. 2257, f. 412 v.

poate ediția *Enneadelor)*, le-a și citit, și încă în latinește. Poate fi discuție asupra a ceea ce urmează [1]:

Reihl A., *Realistische Grundzüge. Eine philosophische Abchandlung der allgemeinen Erfahrungsbegriffe, Graz, Leuschner und Lubensky.*

Zelle F., *Der Unterschied in der Auffassung der Logik bei Aristoteles u. Kant*, Berlin, weber.

Zimmermann R., *Samuel Clarkes Leben und Lesen*, Wien, Gerolds Sohn.

Wolfgang Menzel, *Kritik des modernen Zeitbewusstseins*, Frankfurt am M., Geider u. Zimmer.

Dr. Dühring, *Kritische Geschichte der Philosophie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart . . .*, Berlin, 1869.

Michelet C. L., *Hegel der unwiederlegte Weltphylosoph.* Ein Jubelschrift, Leipzig, Duncker u. Humboldt *[sic].*

Mai toate numele proeminente ale științei psihologice apar în mss.:

Beiträge zur Charakterologie mit besonderer Berücksichtigung pädagogischer Frage v. Dr. Iulius Bahnsen, 2 Bände [1867] (ms. 2291, f. 1 v.).

Der Charakter von Samuel Smiles, Deutsche autorisierte Ausgabe v. F. Steger, Leipzig, Weber, 1872 (ms. 2257, f. 174).

M. Lazarus, *Leben der Seele* (ms. 2285, f. 177 v.).

Zeitschrift für Völkerpsychologie v. Lazarus und Steinthal (ms. 2291, f. 1 v.).

[R. H.] Lotze, *Mikrokosmus* [*Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit*] (ms. 2291, f. 60 v.).

[K. G.] Carus, *Psychologie*, I-II [prob. *Vorlesungen über Psychologie*, iar nu *Psyche*] (ms. 2259, f. 201 v.) [2].

J. Volkmar, *Das Verhältnis* v. *Geist und Körper im Menschen nach Cartesius* (ms. 2285, f. 175).

La curs își luase însemnări de psihologie colectivă, la modă atunci, sub titlul *Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie* [3].

Iată și două nume mai proeminente de gînditori:

[1] Ms. 2291, ep. Berlin, f. 2 v. -3.

[2] Sub Carus mai sînt notate și aceste titluri de opere (ms. 2259, f. 201 v.): *Gesch. d. Psych.; Ideen z. G. d. Phil.; Psych. der Hebr.; Id. z. Gesch. der Menschheit:* 7. *Moralphilosophie.*

[3] Ms. 2285, f. 3 urm. În ms. 2257, f. 13: Herbert Spencer, Flourens, *Psichologie comparativă.*

W. Windelband, *Die Lehren* [*sic*] v. *Zufall* (ms. 2285, f. 176).

R. Eucken, *Über die Methode in die Grundlagen der Aristotelischen Ethik* (ms. 2285, f. 175) [1].

Filozoful de predilecție, pe care către sfîrșitul vieții Eminescu îl răsfoia atent, este Schopenhauer. Cît este de tributar poetul gîndirii acestuia vom vedea la studiul filozofiei lui. E de ajuns a da aici cîteva indicații. Astfel, luînd apărarea lui Schopenhauer, pentru a apăra de fapt

[1] Alte notițe bibliografice:

F. F. Kampe, *Die Erkenntnistheorie des Aristoteles* (ms. 2285, f. 175).

Reinkens J. H., *Aristoteles über Kunst, besonders über Tragödie. Exegetische u kritische Untersuchungen*, Wien, Braumüller (ms. 2285, f. 175, și ms. 2291, f. 10).

M. Vermehren, *Platonische Studien* (ms. 2285, f. 175).

M. Brusch, *Benedikt Spinoza's System der Philosophie (ibid.).*

O. Carpani, *Leibnitz' Philosophie (ibid.).*

C. Grapengieser, *Kants Lehre v. Raum u. Zeit (ibid.).*

F. Frederich's, *Über Berkeley's Idealismus. Aus Schelling's Leben. In Briefen*, Berlin, Adolf u. Comp. (*ibid.* și f. 177 v.).

Elemente der Philosophie v. G. Hagemann (ms. 2285, f. 176).

Die Wissenschaft des Geistes v. G. Biedermann *(ibid.).*

Metaphysik in ihrer Bedeutung für die Begriffswissenschaft [v.] G. Biedermann *(ibid.).*

Pragmatische u. begriffswissenschaftliche Geschichtsschreibung der Philosophie [v.] G. Biedermann *(ibid.).*

Zur logischen Frage v. Ulrici *(ibid.).*

Grundlinien einer Theorie des Bewusstseins v. J. Bergmann (ms. 2285, f. 176).

Grundriss der Seelenlehre v. J. Mick *(ibid.).*

H. Baumgarten, *Natur u. Gott (ibid.).*

Galton F., *Hereditary Genius: an inquiry into its laws and consequences.* London, 1869 (Macmillan et comp.) *(ibid.).*

Prosper Lucas, *Traité de l'héredité*, Paris *(ibid.).*

M. Eyffert, *Der Begriff der Zeit* (ms. 2285, f. 174 v., și ms. 2259, f. 201 v.).

Quäbicker R., *Kritisch philosophische Untersuchungen; Kants u. Herbarts metaphysische Grundansichten über das Wesen der Seele*, Berlin, Heimann (ms. 2291, f. 3, și ms. 2285, f. 175 v.).

Das Seelenleben v. Gustav Struve (ms. 2291, f. 9).

Erdmann, *Logik u. Metaphysik* (ms. 2259, f. 201 v.).

Grube, *Triebleben der Seele (ibid.).*

Kuhn, *Rep. der Gesch. d. Ph. (ibid.).*

Malewski, *Gefässlehre (ibid.).*

Bunsen [Chr. K. J.] *Gott in der Geschichte oder* [*der*] *Fortschritt des Glaubens an eine sittliche Weltordnung* (ms. 2257, f. 174, cu creionul).

I. Huber, *Kleine Schriften* (ms. 2285, f. 175).

Schultze T., *Das Fetischismus*, Leipzig, Wilferodt, 1871 (ms. 2285, f. 177 v.).

pe Maiorescu în legătură cu unele acuzări asupra nefastei direcţii filozofice, Eminescu, în articole, explica pe Schopenhauer:

« Schopenhauer zice:

„Dreptul poate fi suprimat prin forţă, niciodată nimicit" („bloss unterdrückt nie aufgehoben") (vezi *Lumea ca voinţă şi idee*, vol. II, pag. 680) şi „fiecine are dreptul a face tot ce nu atinge pe altul" (*Parerga*, vol. II, pag. 257).

„Aplicarea dreptului pur se face adesea cu privire la împrejurările deosebite ale poporului. Dar numai atunci cînd legile pozitive s-au făcut în esenţă şi preste tot după conducerea dreptului pur, şi numai cînd pentru fiece dispoziţie a lor se poate găsi o raţiune în dreptul pur, numai atuncea legile sunt un « drept » pozitiv, iar statul o societate juridică. La din contra, legile pozitive nu sunt decît « o nedreptate » pozitivă, o nedreptate proclamată în public şi susţinută cu d-a sila. Astfel este orice « despotie », constituţia celor mai multe state mahometane, ba chiar multe părţi din alte constituţii, precum sclavia, claca ş. a." (v. Schopenhauer, *Lumea ca voinţă şi idee*, vol. I, pag. 409).

Rolul pe care cugetătorul îl dă forţei brute este următorul: Într-o lume plină de fiinţe rele şi mincinoase, precum este a noastră, dreptatea este slabă şi trebuie susţinută cu puterea, iar tot geniul politic, toată munca seculară a statelor consistă numai şi numai într-o singură ţintă: a face ca dreptatea să stăpînească preste putere, iar nu puterea preste dreptate. »[1]

Sau:

« Schopenhauer e unul din cei mai aprigi apărători ai proprietăţii; castitatea o arată ca o virtute principală şi ca temeiul familiei; sentimentul de patrie e-n ochii lui atît de mare, încît în scara virtuţilor omeneşti sacrificarea pentru patrie e aproape de sfinţenia deplină, de asceză; el cere aspre legiuiri pentru păstrarea onorii cetăţeneşti, combate însă „le point d'honneur" al evului mediu, care-ţi comandă să nu-ţi plăteşti datoriile contractate legitim, ci

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 220–221. Note, posibil de curs, în ms. 2285, f. 78, pe tema *Philosophie der Geschichte*, interpretată schopenhauerian, căci se zice: « Egoismus, das ist der Kern des Lebens ».

numai pe cele de la jocuri de hazard, iar cînd cineva îţi spune adevărul, să-l ucizi. »[1]

Cu această împrejurare, spre a înlătura o confuzie, pomenea şi de Max Stirner:

« Max Stirner, pseudonimul sub care a scris un oarecare Caspar Schmidt (născ. la 25 oct. 1806), este hegelian, fost teolog, cunoscut prin traducerea *Economiei politice* a lui Say şi a cărţii despre bogăţia naţiunilor a lui Adam Smith. După credinţe politice, acest filosof al egoismului, al dreptului ca creaţiune a forţei este „radical liberal". Ca filosof a scris o caricatură ironică a filosofiei lui Feuerbach, în care neagă morala în favoarea egoismului. (Vezi *Der Einzige und sein Eigenthum*, Lipsca, 1845.) »[2]

Prin Euthanasius, Eminescu a voit să răspundă la problema morţii, care l-a chinuit întotdeauna. Într-o însemnare pe care am mai citat-o[3], poetul încearcă să-şi stabilească durata vieţii:

« 78 de ani viaţa mea întreagă, atîta am să trăiesc. Bătrînul tot astfel. Asta este mărimea constantă de timp a vieţii unui individ din rasa noastră. Vor fi urcări şi scăderi pe această scară, va fi o oscilaţie, născută din coadaptarea cu împrejurările, dar, în fine, un constant rămîne un constant. »[4]

Chiar de ar fi scrisă la începutul boalei, însemnarea cuprinde un gînd adînc, căci e o răsfrîngere a unui pasaj din *Aphorismen zur Lebensweisheit dr.* ale lui Art. Schopenhauer:

« Im Upanischad des Veda (vol. II, p. 53) wird die natürliche Lebensdauer auf 100 Jahre angegeben. Ich glaube, mit Recht, weil ich bemerkt habe, dass nur die, welche das 90. Jahr überschritten haben, der Euthanasie teilhaft werden, d. h. ohne Krankheit, auch ohne Apoplexie, ohne Zuckung, ohne Röcheln, ja bisweilen ohne

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 303. În ms. 2285, f. 176, Eminescu notează: « *Über das Sehen u. die Farben* v. A. v. Schoppenhauer » [*sic*]. Însă, fără îndoială, opera filozofului pesimist poetul a consultat-o în ediţia Frauenstädt. Pe acesta l-a vizitat în Berlin sau a vrut să-l viziteze, căci i-a însemnat adresa scriindu-i numele în caractere greco-chirilice: « φραυενσταδτ, Potsdamstrasse 276, I, H. Tot acolo îşi scria adresele lui Lepsius, Du Bois-Reymond, Helmholtz, Zeller (ms. 2291, f. 57 v.).

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 219–220.

[3] *Viaţa lui M.E.*, ed. III, p. 42–43.

[4] Ms. 2255, f. 347.

zu erblassen, meistens sitzend, und zwar nach dem Essen, sterben, oder vielmehr gar nicht sterben, sondern nur zu leben aufhören. In jedem früheren Alter stirbt man bloss an Krankheiten, also vorzeitig.»

Mai jos, în notă, Schopenhauer repetă că boala e o anormalitate («die Krankheit aber ist wesentlich eine Abnormität») şi adaugă că după psalmi (90. 10) şi după Herodot (I, 32 şi III, 22) durata vieţii ar fi între 70 şi 80 ani. Eminescu, aşadar, urmînd mai mult pe Herodot, care pune lungimea vieţii în legătură cu rasa, căci vorbeşte de greci şi perşi, îşi calculează vîrsta cînd ar fi să moară «ohne Krankheit». Euthanasius a ajuns la această vîrstă firească şi moartea lui va fi un fenomen natural.[1]

Titlul *Archaeus* şi apoi folosirea lui Kant arată felul informaţiei şi eclectismul lui Eminescu. Într-adevăr, «archaeul» ar presupune cunoaşterea mulţumitoare, chiar şi indirectă (Schopenhauer producea această noţiune) a misticismului naturalistic, fie al lui Paracelsus, fie al lui J. B. Van Helmont, adică, în ce priveşte pe cel din urmă, a substanţei din *Archaeus faber, causae et initia rerum naturalium*. Creaţia helmontiană porneşte platoniceşte de la factorul divin, prin mijlocirea principiilor, care sînt: elementele (aer, apă), archeii, fermenţii, blas (principiul propulsiv) şi sufletele. Archaeul, jumătate spiritual, jumătate corporal, este imboldul seminal al tuturor fenomenelor de viaţă. Este un «Archaeus faber», obştesc, şi toţi atîţia archaei cîte organisme sînt. În fond, acestea sînt abstracţii cabalistice pentru nişte constatări foarte cuminţi, că anume materia cosmică fermentează veşnic, adică e mereu păstrătoare de viaţă, după tipuri sau genuri stabile, care se refac mereu cu ajutorul fermenţilor. Am amintit pe misticul olandez pentru că Dimitrie Cantemir a fost un adept al lui Van Helmont, despre care a scris

[1] Preocuparea de longevitate a fost mare în epoca romantică şi merită a fi memorată foarte inteligenta *Makrobiotik oder die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* de Dr. Chr. Will. Hufeland, apărută în 1796 (Reclams U.B., nr. 481—484). O cita şi Novalis. Există o versiune română din 1844 la Braşov. În partea teoretică, între altele, Hufeland subliniază importanţa somnului, «das grösste Retardations und Erhaltungsmittel des Lebens». Înşiră şi el cazuri de longevitate, începînd cu Moise, iar printre eremiţi constată că «Athanasius, Hierronymus überschritten ebenfalls das 80. Jahr». Filozoful Daemonax, care a murit centenar, era «von einer ungewöhnlichen stoischen Apathie».

şi un elogiu *(Encomion in J. B. Van Helmont et virtutem physices universalis doctrinae ejus)* şi după care a alcătuit în latineşte, cu foarte puţină originalitate, o *Sacro-Sanctae Scientiae indepingibile imago*, deşi nu vedem cum Eminescu ar fi putut să cunoască atunci aceste scrieri. Poate că poetul şi-a luat noţiunea mai degrabă din ceea ce istoriile de filozofie spun despre *Archaeus faber* al lui Paracelsus, precursor şi acela, prin naturalismul lui spiritualist, al filozofiei naturii de la începutul secolului al XIX-lea.

Însemnările asupra unor gînditori, îndeosebi antici (Pitagoras, Xenofon, Parmenide, Zenon, Platon, Aristoteles, Epicur, Descartes), aflate în «colecţii particulare», de vor fi autentice[1], ar aparţine epocii studenţiei. Ele nu sînt decît sinteze elementare, aşa cum dă orice manual de istorie a filozofiei. Găsim printre multe titluri de cărţi literare de mîna a doua, pe care s-ar zice că le-a avut în propria bibliotecă, şi maioresciana *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*[2]. Şi de n-ar fi pomenită, putem fi siguri că Eminescu a citit-o. În lipsa unor urme mai adînci asupra lecturilor sale, sîntem totuşi în stare să tragem şi a posteriori unica încheiere certă de care avem nevoie. Nu se vede de nicăiri din manuscrisele şi operele publicate intenţia de a face studii speciale de filozofie, nici acea febrilitate bibliografică ce este sindromul începerii lor, aşa cum constatăm că există în altă latură. Poetul, ieşit de la universitate, citea desigur ce era mai de seamă şi impresia noastră este că se punea în curent cu noua şcoală transformistă a lui Darwin şi Lamarck, pe care îi citează des în ultima vreme sănătoasă a vieţii sale, cît şi în genere cu monismul materialist scientific, pe care-l respingea din punct de vedere metafizic, dar a cărui curiozitate investigatoare, pozitivistă, îl atrăgea, precum dovedesc însemnările sale «fiziografice». El însă avea noţiuni integrale de istoria problemelor şi doctrinelor filozofice şi aceasta concordă şi cu tendinţa sa generală de a epuiza şcolăreşte o disciplină,

[1] *M. Eminescu, Probleme şi analize filozofice, descoperite şi comentate de Octav Minar*, Buc., «Probleme şi idei», 1924. Numele lui William Hamilton pus alături de al lui Herbert Spencer (ms. 2291, f. 49) e o dovadă că Eminescu luase cunoştinţă de un reprezentant al şcoalei filozofice scoţiene. Hamilton, kantian, susţinea incognoscibilitatea absolutului. Termenul «das Unerkennbare», adăugat de poet, face aluzie la aceasta.

[2] Ms. 2291, f. 13.: Maiorescu, *Etwas Phylosophisches.*

cît şi cu liniştita limpeziciune cu care se mişcă în cîmpul ideilor. De altfel, cu puţin înainte de moarte, el arăta o îndrumare largă în mişcarea ideilor, ce ne îndeamnă să presupunem o informaţie continuă.

« . . . Schopenhauer — scrie el în ultimul său articol — e Dumnezeu, Hartmann profetul său. Pozitivismul lui Auguste Comte nu face nici un progres; filosofii francezi nu mai studiază decît psycho-physiologia, filosofia engleză nu mai merită numele de metafizică şi se ocupă de chestii practice de ordine secundară, nu de soluţiunea unor probleme universale. »[1]

Dacă dar Eminescu ar fi fost în situaţia de a fi chemat la o catedră universitară, el, care îndrăznise să traducă pe Kant, ar fi avut o temelie destul de trainică în virtutea căreia să-şi însuşească unele aspecte de specialitate.

2. Economie politică

Mult mai orientaţi sîntem în domeniul ştiinţelor social-economice. Aci avem dovada evidentă a lecturilor directe şi a preocupării intensive.

Poetul citează, consimţind în unele privinţi, pe dr. Quesnay, pe Montesquieu şi pe J.-J. Rousseau.[2] Iată şcoala fiziocrată şi aderenţele ei. Într-un articol cu multe referinţe *(Despre muncă)*[3] sînt citaţi Adam Smith cu opera *Wealth of Nations* (book I, chap. 5) şi J. B. Say cu al său *Traité d'Economie politique* (lib. V, chap. VII). Iată dar şcoala fondatoare a ecomoniei politice moderne, să-i zicem optimistă şi naturalistă. Pe Malthus îl întîlnim chiar într-un articol de gazetă *(Liberalismul socialist)*[4], pe Ricardo

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 568—569. Ed. v. Hartmann e frecvent citat în mss. din vremea boalei (d. ex. ms. 2255, f. 379 v.), dar şi înainte. Astfel, sub rubrica *Werke über Philosophie*, poetul trece şi *Philosophie des Unbewussten*, v. E. v. Hartmann (ms. 2285, f. 176). De asemeni sînt notate (ms. 2291, f. 3) *Aphorismen über der Drama von* E. v. Hartmann, Berlin, Müller, 1870.

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 299; IV, p. 350, 400; II, p. 74; III, p. 189.

[3] Ms. 2270, f. 53—60.

[4] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 418; IV, p. 139; *Scrieri politice*, ed. D. Murărăşu, p. 166; Say citat şi în ms. 2291, f. 10, cu *Nationalökonomie* [*sic*],

(Political Economy, chap. II *)*[1] şi pe Mac Culloch[2] în manuscrise. Iată şcoala pesimistă cu adiacenţele ei. De numele lui Saint-Simon dăm foarte des chiar în articole[3] şi, lucru important, nu-i scapă lui Eminescu nici strămoşul socialismului comunist, François Babeuf, zis şi Caius Gracchus, pe care avea de gînd să-l folosească drept erou în una din cumpunerile sale dramatice *(Decebal)* încă de pe vremea studenţiei. În privinţa socialismului, despre care avea, nici vorbă, cunoştinţe mai întinse, găsim citarea, într-o notă bibliografică, a lui Louis Blanc[4]. Cît priveşte pe Frederic List şi teoria sa protecţionistă, cu care Eminescu avea înrudiri, este dovedit că l-a cunoscut şi prin mijlocirea lui Dühring — admirator al lui List, şi care în opera sa *Kritische Geschichte der Nationalökonomie* îl tratează pe larg — dar şi direct, fiindcă face, într-un articol, extrase din el[5]. Tot prin influenţa lui Dühring ia cunoştinţă poetul de protecţionistul american H. Carey, din ale cărui *Principles of Political Economy*, Philadelphia, 1837-1840, scoate extrase într-un articol, luînd ca bază, probabil, traducerea germană a lui Adler (München, 1863), pe care o citează[6]. Prin Dühring s-a orientat de bună seamă Eminescu în problemele economice, deoarece acesta nu mai ţinuse un curs de economie naţională, dar publicase în 1873 un *Kursus der National und Socialökonomie*. Tot de la Dühring îşi va fi luat însemnarea de a citi *Contradictions economiques* [*sic*] de Proudhon, afară de care aminteşte şi pe Blanqui[7], ceea ce ne împlineşte capitolul socialismului de la 1848, precum şi *Les Harmonies Économiques*

apoi în *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 298; Malthus: ms. 2257, f. 175, ms. 2255, f. 368, ms. 2276, II, f. 26 (Malthus u. Ricardo).

[1] Ms. 2257, f. 320 urm.

[2] Ms. 2270, f. 53—60.

[3] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 184.

[4] Ms. 2291, f. 45—46.

[5] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 355. Vezi şi Aug. D. Pop, *Din Eminescu necunoscut*, Cernăuţi, 1942. Mai tîrziu List e tradus în româneşte: List Frederic, *Sistem naţional de economie politică*, traducere de I. N. Papiniu, cu o prefaţă de P. S. Aurelian, Buc., 1887.

[6] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 299—300.

[7] Însă Blanqui din articole (*Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 511; IV, p. 20, 358, 373) nu pare a fi economistul (Adolphe), ci socialistul Louis-Auguste, căci Eminescu vorbeşte de « petecul roşu al demagogiei cosmopolite », de comunarzi, de nihilişti, cu ton foarte polemic.

de Frédéric Bastiat, cu care intrăm în plin liberalism[1]. Aci, bineînțeles, Mill trebuia să-l intereseze în rîndul întîi' și într-adevăr îl vedem citat, și nu numai cu celebrele *Principii de economie politică (Grundsätze der politischen Ökonomie)*[2], dar cu « scrierea sa asupra guvernului reprezentativ »[3], însemnîndu-și în scripte și acest titlu englez: *Evidence before a Committee of the House of Commons*[4]. Starea economică și politică a Engliterei pare să-l fi atras îndeosebi, deoarece găsim însemnări bibliografice despre opere în legătură cu ea, cum ar fi Montalembert, *De l'avenir politique de l'Angleterre*, din care făcea și un extras[5], și Joseph Kay, [*The*] *Social Condition of* [*the People in*] *England and of Europa* [1850][6]. Aceste notițe sînt dintr-o vreme mai recentă, de cînd, preocupat de economia noastră agricolă, începea să strîngă informații despre cultivarea cartofului[7] și despre economia agrară în genere, după cum dovedește folosirea operei Schmith and Trall, *Fruits and Farinacea*. Eminescu n-avea cum ști limba engleză, astfel că sîntem ispitiți să presupunem, întăriți de un procedeu informativ ce-i este caracteristic, că se folosea de extrase și recenzii de prin reviste.

Chiar dacă n-am întîlni în notițele de studiu ale poetului numele lui Gustav Schmoller și ar trebui să bănuim că-l cunoștea. Într-adevăr, școala istorică al cărei reprezentant mai de seamă era Schmoller și care se dezvoltă chiar în anii de studenție ai poetului cerea aplicarea studiului istoric la fenomenele economice, înlocuirea metodei speculative clasice cu cea empirică, adică, într-un cuvînt, susținea cu îndreptățire relativitatea legilor economice și necesitatea cercetării condițiilor de timp și de spațiu înainte de a se lua vreo măsură. Dar aci este tot antiliberalismul eminescian, toată ura împotriva factorului universal și

[1] Ms. 2291, f. 45—46 v. Se face aluzie și la liberalismul cooperatist al lui Schultze-Delitsch, întrucît numele acestuia se întîlnește în ms. 2285, f. 174 v.

[2] Ms. 2291, f. 9: *Principles of Political Economy*, 1848. Cf. și *Opere* ed. I. Crețu, IV, p. 398, 400.

[3] V. art. *Arta guvernării*, 1882; *Considerations on Representative Government*, 1861.

[4] « June, 6, 1880. » Ms. 2257, f. 31 urm.

[5] Ms. 2257, f. 319—320.

[6] Ms. 2257, f. 320.

[7] Ms. 2257, f. 313.

credința în specificitatea ordinii publice și economice, pentru care poetul va fi găsit de altfel sprijin și în școala istorică engleză.

« Pentru noi — zice Eminescu — adevărurile sociale, economice, juridice nu sînt decît adevăruri istorice », cu vorbele aproape ale lui Knies, după care « . . . teoria economică, oricare i-ar fi forma și aspectul, argumentele și urmările, este un produs al dezvoltării istorice »[1].

Școala lui Gustav Schmoller a excelat în monografii, în statistici și tablouri ale stării sociale. Îl vedem și pe poet dedat la observații statistico-sociologice, cum ar fi cercetarea sporului populației rurale[2]. Tot unei tendințe de istoricism economic se cade să atribuim lecturile și însemnările asupra stării sociale în felurite state, îndeosebi Franța sub Richelieu, Mazarin și Ludovic al XIV-lea, sau consultarea lui Tocqueville în *L'Ancien Régime*, adică *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856)[3]. Putem emite o vagă bănuială că ar fi citit și *La cité antique* de Fustel de Coulanges, deoarece citarea lui Tocqueville se face în legătură cu însemnări economice sub titlul *Înainte și după resboiul peloponeziac*. Că Eminescu a cunoscut pe Gustav Schmoller avem dovada directă în citarea operei *Über einige Grundfragen der Rechts- und Volkswissenschaft*[4].

Nu poate exista de asemeni îndoială că printre cunoștințele economice ale poetului intra și socialismul de stat așa cum l-a formulat în Germania mai ales Rodbertus. Ideile politice ale lui Eminescu sînt îndeosebi germane, național-conservatoare, antiliberaliste și antiindividualiste, deci antifranceze. Bismarck trebuia să fie pentru el exemplificarea bunei politici. Concepția istoricității și organicității statului, a diviziunii muncii, a ierarhiei, a rolului intervenționist și armonizator al statului, toate acestea precum și monarhismul și unitarismul se află la socialiștii germani de stat, precum se află și la poet. Aceste teorii au fost trans-

[1] Gide et Rist, *Hist. des doctr. écon.*, p. 465.

[2] Ms. 2270, f. 64—66 (Statistica pe anul 1877. Minorități naționale deosebit, f. 65).

[3] Ms. 2257, f. 377. Felul citării în ms. ar presupune o confuzie de titlu cu opera lui Taine, ceea ce nu-i cazul, căci Eminescu citează, cu extrase, pe Tocqueville în articole, reproducînd titlul exact; dar nu-i exclus să fi cunoscut și *l'Ancien Régime* al lui Taine, apărut în 1875. *Opere*, ed. I. Crețu, III, p. 442, 444, 454.

[4] Ms. 2292, f. 58.

puse în formă sociologică de Albert Schaeffle, care e unul din cei mai de seamă, alături de Spencer, întemeietori ai sociologiei ştiinţifice, bazate pe ideea societăţii ca organism de sine stătător (cf. *Bau und Leben des socialen körpers*, 1875—1878). Pe Schaeffle, Eminescu îl citează de asemeni [1].

Marxismul, pe care poetul îl urmărea cu atenţie în ultimii ani ai vieţii, îndreptăţindu-i în parte existenţa, în măsura în care încerca o ocrotire a clasei proletare (pentru aceasta preţuia încercările poetice ale lui Const. Mille), intrase printre cunoştinţele lui încă din universitate [2]. Este, nici vorbă, în doctrina politică a lui Eminescu o nuanţă de materialism istoric. [3] După citarea lui A. Bebel cu un articol din *Volksstaat* din 1873, reiese că poetul se informa încă din vremea studenţiei în problemele socialiste şi păstra notiţele, aşa încît să le poată întrebuinţa cîţiva ani mai tîrziu.

Tot din însemnările bibliografice luate la universitate constatăm că poetul plănuia să consulte operele enciclopedice capitale, cum ar fi *Dictionnaire d'économie politique* al lui Coquelin şi Guillaumin şi *Journal des Economistes* [4]. Că nu s-a mulţumit să le însemne şi că avea obiceiul să se ducă la dulapul cu cărţi spre a se documenta, ori de cîte ori discuta o chestiune cu latură economică, ne încredinţează acel articol atît de bine condus din punct de vedere tehnic, intitulat *Creditul Mobiliar*. Era vorba de a face o distincţie între operaţiile bancare comerciale şi cele « de speculă », oricum, va să zică, a intra pe un tărîm de obicei închis literaţilor. Eminescu aleargă la lucrarea *Bankwesen* a lui Max Wirth şi la *Traité des opérations de banque* de Courcelle-Seneuil, din care citează pe larg [1].

Şi aci, în cîmpul economiei politice, Eminescu avea aşadar cunoştinţe integrale şi temeinice şi, fără să putem şti în ce măsură contribuia la asta lectura directă a izvoarelor, sîntem îndreptăţiţi a constata că se mişca în voie în lumea acestui soi de idei.[2]

3. Ştiinţe

Cercetarea manuscriselor poate sugera impresia că poetul avea noţiuni de ştiinţe. Un examen îndelung al acestor însemnări ne dă certitudinea că faza investigatoare a lui Eminescu începe cu puţini ani înaintea boalei şi că mare parte din notiţe sînt chiar din perioada întunecării minţii. Rostul lor? În afară de împrejurarea generală că poeţii străbătuţi de problemele adînci ale vieţii sînt mai simţitori la ştiinţele exacte, care le potolesc în parte chinurile necunoscutului, şi în această privinţă trebuie citaţi Goethe şi Novalis, Eminescu trăia într-o vreme de înflorire a pozitivismului şi aşa-zisului monism materialist, într-o epocă de mare avînt ştiinţific în orice caz. Judecînd după anume însemnări ale poetului şi după cel din urmă articol al său *(Fîntîna Blanduziei)*, Eminescu osîndea atît idealismul excesiv al lui Hegel, cît şi materialismul « brutal ».

---

[1] Ms. 2291, f. 9: *Capitalismus u. Socialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts u. Vermögensformen Vorträge zur Versöhnung der Gegensätze v. Lohnarbeit u. Capital*, Tübingen, 1870; în ms. 2285, f. 174 v., altă notă: A. E. F. Schäffle, *Capitalismus u. Socialismus; Das Capital u. die Arbeit.*

[2] Ms. 2291, f. 45—46. Iată o imagine a notiţelor eminesciene: Proudhon, *Contradictions œconomiques* (Bastiat, *Harmonies économiques*) organisation naturelle (Carey plagiirt); Max Wirth (Ferrara) Bastiat, *Die Werththeorie (die ersparte Dienstleistung). Er will das Socialismus bekämpfen* etc.; Louis Blanc, *Er dachte implicite polemisch. Mischung des Socialismus und politischen Fragen etc. Bis jetzt keine neue Formulirung des Socialismus;* Marx, *Das Capital*... În acelaşi ms. 2291, la f. 67 v., e pomenit Bakunin şi citat un Maler v. Genf cu *Le Prolétariat français*. V. şi ms. 2261, f. 90: « Karl Marx, Carl Marx, Carl Marx ».

[3] Marx, Lasalle, Bebel, Liebknecht sînt citaţi într-un articol, *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 402; Bebel citat şi în altă parte, *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 201; apoi ms. 2257, f. 288.

[4] Ms. 2291, f. 45—46 v. Alte note bibliografice: Thornton, *Die Arbeit;* I. Frühauf, *Das moderne Socialismus u. Comunismus;* Latour-Dumoulin, *Travaux sur l'administration comparée de différents peuples dont les journeaux ont publié divers extraits* (ms. 2285, f. 174 v. şi 175); *Sociale Briefe* von Julius Duboc, Samburg, Grümig, 1873; *Die öffentliche Sittenlosigkeit* von Julius Duboc (ms. 2257, f. 174).

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 163, 164.

[2] Numărul de însemnări juridice, de la cursuri, e foarte mare prin mss. Chiar în timpul boalei, Eminescu are proaspăt în minte pe R. Ihering, căci *Lupta pentru drept* pusă în dreptul numelui acestuia (ms. 2255, f. 377 v.) este *Der Kampf ums Rechts*. Alte opere juridice: Prof. Dr. Bastian, *Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde. Ein Beitrag zur vergleichenden Ethnologie*, Berlin, 1872, G. Reiner (ms. 2257, f. 174); R. v. Mohl, *Völkerrecht u. Politik;* Bluntschli, *Staatswörterbuch* (ms. 2291, f. 9; despre un prof. Bluntschli, acesta sau altul, cf. şi *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 80); *Reden* v. E. Castelar (ms. 2291, f. 13).

El visa o filozofie care, pornită de la datele experienței, să încerce a răspunde totuși la marile întrebări ale existenței. Încredințat însă că și filozofia trebuie să aibă un temei pozitiv, se străduia să strîngă informații de științe exacte, cu care voia probabil să-și satisfacă nevoile sale spirituale. În caietele poetului apar nume celebre în gîndirea bizuită pe fapte și calcul, ca Galilei, Laplace, pe acesta din urmă consultîndu-l «în privirea legii atracțiunei» în *Exposition du système du monde*[1], Newton, Lamarck, Darwin *(Originea speței*, carte aproape populară, credem că o citise.[2]), James Watt, Helmholz, Robert Mayer, Du Bois-Reymond, John Tyndall, Wundt, Pouillet, Bernoulli, Büchner[3]. Opera acestuia din urmă, *Kraft und Stoff*, o citise încă de la Viena.[4] Pe Darwin îl punea în legătură cu Goethe naturalist, căci amintea de: «Descoperirea unității ființelor organice, făcută în același timp de Goethe și de Lamarck și legile diversificării acestei unități și ale evoluțiunii, teorie atît de splendid dezvoltată de Darwin . . .» *(Efectele demagogiei)*[5].

Pozitivistă era dar tendința spiritului eminescian în cei din urmă ani ai vieții. Dar se poate vorbi de o îndrumare științifică serioasă? Poetul fusese slab de tot la matematici în școală, lucru pe care îl mărturisește[6] mai tîrziu, cînd e cuprins deodată de un entuziasm nemăsurat pentru această știință, pe care o profesa de altfel și Sărmanul Dionis, care «făcea c-un creion un calcul matematic pe masa veche de lemn lustruit . . .». Exercițiile pe care le așterne la maturitate în caietele sale sînt de tot elementare. În cîte un loc se încearcă să învețe a extrage rădăcina pătrată și

[1] Ms. 2275 bis, f. 41 v.: *Principiul independenței absolutului; Opere*, ed. I. Crețu, IV, p. 548; v. și ms. 2267, f. 13: Bernoulli.

[2] *Opere*, ed. I. Crețu, IV, p. 207.

[3] Ms. 2255, 2261 passim. În articole, citați Galilei, Ptolomeu, Copernic *(Opere*, ed. I. Crețu, III, p. 403); Galilei *(op. cit.*, III, p. 362); Newton *(op cit.*, III, p. 350); Galilei, Newton, James Watt *(op. cit.*, III, p. 264). În ms. 2308, f. 62 *(Dicț. de rime)* și în ms. 2287, f. 40, e amintit doctorul și chimistul olandez H. Boerhave. Wundt și în ms. 2261, f. 30, f. 185. În ms. 2308, f. 7, e o tăietură de jurnal despre cometa lui Enke: «Ein uraltes Lied, welches Pfuhl anzieht, vor Jahrhunderten auf Island gesungen, weissagt» (urmează versuri copiate de noi în cap. *Cadrul psihic)*.

[4] Vasile Gherasim, *Em. la Viena*, în *Jun. lit.*, 1923, p. 374–379.

[5] *Opere*, ed. I. Crețu, IV, p. 261. În ms. 2291, f. 40: Goethe, Pristley, Dumas [J. B. chimistul?]; mai jos (f. 49 v.): [A.] Comte.

[6] *Pol.*, p. 245.

cubică[1], să facă multiplicarea și împărțirea fracțiilor zecimale, precum și aducerea celor comune la același numitor[2], în altă parte se inițiază în *calculul cu litere*, care nu e decît o algebră, făcînd fracțiuni pentru cele patru operații și extrageri de rădăcini[3]. O mare rîvnă de matematici îl cuprinde. Boala vine pe cînd voia să așeze totul în numere. Bunăoară se pregătea să întreprindă «studiul matematic al jocului de cărți». «Să calculez — zicea el — suma combinațiilor posibile între cărți, suma combinațiilor posibile $\frac{x}{8}$ cărți, să fac exerciții jucînd cu mine însumi.»[4]

Ecuațiile lui sînt cu totul închipuite și nu trebuie multă pătrundere ca să se vadă că ele aparțin epocii de rătăcire. Eminescu voia să aplice numerele la toate[5]:

«Care e deci sistemul capitalului mic? El se-nvîrtește repede, se primenește cum se zice, lăsînd pururea o mică diferență în urmă:

$3 \times 50 = 150$ — mișcare rotatorie chimică
$50 \times 3 = 150$ — „ „ mecanică»

Aci e vorba de economie. Dar și arta războiului, sociologia, femeia, arta, educația, psihologia sînt puse în ecuație. Caracterul rasei e dovedit mecanicește[6]:

«Un om nu este într-o mișcare generală decît o parenteză mecanică — o mașină intercalată. Caracterul drept va merge în mișcare în direcția AB →, caracterul strimb, natiunea perversă, pusă în mișcare de același riu, de aceeași putere motorie va merge în senz invers, BA ←. Noi credem că caracterul grecului e atît de pervers, încît, cu cea mai mare bunăvoință din parte-i, nu poate apuca decît direcția contrară direcției noastre de cultură.»

Aceste elucubrații dovedesc două lucruri: că Eminescu n-avea cunoștințe temeinice de matematici, ci numai o dorință tîrzie de poet de a se instrui, și că cele mai multe notițe fiind din epoca boalei n-au decît o valoare de documentare a direcției spiritului.

[1] Ms. 2270, f. 8–14.

[2] Ms. 2269, f. 9 și v.

[3] Ms. 2258, f. 236 urm., 247 urm.

[4] Ms. 2292, f. 46 v.

[5] Ms. 2275 bis, f. 18.

[6] Ms. 2275 bis, f. 11 și passim. Nu lipsește nici «Perpetuum mo (ms. 2291, f. 40, epocă lucidă).

Cît despre ştiinţele fizico-naturale, Eminescu se arată foarte harnic. Un caiet întreg [1] cuprinde notiţe fiziografice, cărora poetul însuşi le face, la sfîrşit, un indice, şi anume despre: magnetism şi magnete, electricitate, energie, teoria mecanică a căldurii, radiarea căldurii, teoria mecanică, insolaţiune etc. O mulţime de alte însemnări de fizică (gravitaţie, cădere, masă, calorimetrie, legile mişcării, definiţia noţiunii de forţă) sînt luate după R. Mayer. [2] Altele sînt de ştiinţe naturale, ca « determinaţiunea de mai nainte a sexului » (după Dr. Enric Ianke, *Vorausbestimmung des Geschlechts der Haustiere*, Berlin, 1881) [3], sau excerpte după *Die Pflanze* de Schleiden [4]. Acelea asupra « puterilor naturii nevieţuitoare » sînt extrase din *Annalen der Chemie und Pharmacie* von Wöhler und Liebig, 1842, Bd. XI-II Maiheft [5]. Sînt şi notiţe de geologie, de atmosferă, unde e citat Baco de Verulam, cu *Phisica configuratione mundi*, ceea ce confirmă tendinţa lui experimentală în filozofie [6]. Trebuie amintit că fizicianul J. Tyndall, pe care îl cita [7], scrisese o cunoscută carte despre *Gheţari şi transformările apei*. La Viena ştim că asista la cursul de medicină legală al lui Gatscher şi la cel de fiziologie al lui Brücke! [8] De acolo ştia poate de autorul *Anatomiei generale*, de « fiziologul

[1] Ms. 2270.

[2] Alte însemnări: Principiul conservaţiunii muncii (Satz von der Erhaltung der Arbeit), ms. 2270, f. 84—99; tot despre « Erhaltung der Kraft », cu citarea lui Helmholz, ms. 2270, f. 114; despre cultivarea cartofului, ms. 2257, f. 313; numiri de plante şi flori, ms. 2277, f. 2; naşterea albinei, cu o notă interesantă în margine: « Stupul e o mînăstire de călugăriţe fecioare, în care numai stareţa are amanţi şi face copii », ms. 2257, f. 268 urm. În vremea boalei poetul îşi propunea şi tehnica fotografică: « Să-nvăţ arta fotografiei, pentru că nu ştiu a desemna », ms. 2292, f. 21.

[3] Ms. 2270.

[4] Ms. 2257, f. 290 urm.

[5] Ms. 2267, f. 1 urm. Extrasele ar fi prin J. R. Mayer.

[6] Ms. 2278, f. 13. În *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 271, vorbeşte de « Baco de Verulam, autorul scrierii *Novum Organon*, întemeietorul ştiinţei moderne ». V. şi II, p. 46. În ms. 2257, f. 18 dăm de Charles Lyell, autorul unor vestite *Principles of Geology*, de care Eminescu nu pomeneşte; ms. 2291, f. 1 v.: *Lehrbuch der Chemie* von Frch, Gorup v. Bezanetz, 3 Bände. Prof. der Chemie an der Un. Erlangen; ms. 2291, f. 10: Cauchy, *Theorie der Lichte*.

[7] Cf. şi ms. 2255, f. 371.

[8] De Dr. Gatscher vorbeşte Stefanelli (*Amint.*, p. 53—54). Slavici aminteşte de Hirtl şi Brücke (*Amint.*, p. 20). Nu este nici o contradicţie, cel dintîi predînd medicina legală, al doilea anatomia, ultimul fiziologia.

Bichat » [1], sau mai degrabă din Schopenhauer, care comentează pe larg *Sur la vie et la mort*. Articolul asupra sinuciderii lui Petru Kuzminski arată obişnuinţa cu termenii de patologie. Pe fanarioţii perverşi el îi trimitea spre consultarea craniului la Wirchow sau la Quatrefages (*Polemica cu « Românul »*) [2]. E vorba desigur de Virchow, celebrul profesor de la Universitatea din Berlin, autor al unei monumentale *Patologii a tumorilor*, şi de De Quatrefages antropologul, căruia i se datoresc de multe ori retipărita *L'espèce humaine* şi studii asupra transformismului darwinian. Şi de « vestitul etnograf francez Lejean » pomenea într-un articol din 1882 (*Materialuri etnologice*) [3]. Teoriile fizice asupra universului, chiar cînd nu sîntem siguri că ar aparţine epocii de boală, au bizareria diletantismului [4]:

« Presiunea unui gaz asupra pereţilor cari-l încunjură nu se poate explica aşadar decît prin mişcarea părticelelor sale celor mai mici. Trebuie să admitem că moleculele unei materii în stare de agregaţie gazoasă plutesc în spaţiu cu totul neatîrnate unul de altul. Fiecare-şi face drumul lin în linie dreaptă pînă ce se loveşte de-o piedică, fie alt molecul, fie un părete, şi de aci răsare îndărăt în altă direcţie ca un glonte elastic. Dacă ne închipuim aşadar o asemenea massă de gaz răspîndită în spaţiul liber al universului, unde nici o putere străină nu exercită o acţiune asupra ei, atunci moleculele s-ar risipi dintre stele în toate direcţiile în infinit (Nirvânâ ein ewig sich bewegender Tod . . .). Dar mişcarea ar fi din ce în ce mai lentă: ea ar scădea în proporţiune inversă cu volumul pe care l-ar ocupa şi volumul acesta fiind infinit şi mişcarea ar deveni infinit de slabă — *nimica* etc . . . »

Munca aceasta relevă, prin urmare, o fire entuziastă de poet diletant în ale ştiinţelor, o minte curioasă, cunoştinţe solide însă nu.

[1] *Din filosofia dreptului*, *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 355; ms. 2287, f. 68 v.: Bichat, *Physiologie de la mort;* ms. 2257, f. 15: Bichat, *Recherches physiologiques sur la vie et la mort;* aci: Lamarque [*sic*], Cuvier. În ms. 2287, f. 40, dăm de numele naturalistului italian Spallanzani [Lazzaro].

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 267.

[3] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 413.

[4] Ms. 2270, f. 142. Recopiem, corectată, şi această « experienţă » (ms. 2255, f. 386): « O ţeavă cu apă atîrnată drept la mijloc, oriunde ai atinge ţeava, aerul se suie în partea opusă. În ţeavă o mărgea de plumb pe un fir de sîrmă reprezentînd puterea gravităţii şi niţel aer. Echilibru? Amîndouă una peste alta. Dezechilibru? Amîndouă fug în părţi opuse. »

În cîmpul filologic cunoştinţele lui Eminescu pot fi determinate mult mai aproape de adevăr. Impresia unora este că poetul e un clasicist emerit, un adînc cunoscător al antichităţii greco-latine. Ce va fi putut da această opinie? O anume atitudine de interes pentru clasicitate, ce nu trebuie confundată cu specializarea. Multă latinească din şcoală n-avea cum şti Eminescu. E probabil însă că la Viena sau la Berlin a căutat să împlinească în parte nişte lipsuri împiedicătoare pentru studiile înalte. Atîta limbă latină cîtă poate deslusi un absolvent de şcoală secundară e de admis principial că poetul ştia. O dovadă că învăţătura lui era proaspătă şi nescolastică o formează din epoca studenţiei încolo plăcerea naivă şi cam de autodidact cu care îşi presară scrierile cu locuţiuni şi zicători latine clasico-moderne ca:

« divide et impera; virtus romana rediviva; parturiunt montes, nascitur ridiculus mus [1]; salus reipublicae summa lex esto; bellum omnium contra omnes; non datur saltus in natura; finis coronat opus; si fata favissent; quod capita tot sensus; affirmanti obstat probatio; hinc illae lacrimae; laudatores temporis acti; ex nihilo nil fit; non idem est si duo dicunt idem; vivat sequens; vivat sequentes; calumniare audacter semper aliquid haeret; non multa, sed multum; ubi bene, ibi patria; caveant consules populusque; incidit in Scylam qui vult vitare Charrybdam; fecit cui prodest; adversus hostem aeterna auctoritas esto; velle non discitur; amicus Plato, magis amica veritas; iterum censeo Carthaginem esse delendam; video meliora proboque, deteriora sequor; cinis et umbra sumus; sit transit gloria mundi; de mortuis nil, nisi bene; nil admirari; ergo; ad rem; pro domo; mutatis mutandis; ad absurdum; tale quale; mirabile dictu; ad litteram; ad libitum; sine qua non; ex abrupto; ex professo; pro forma; implicite; pro primo; a priori; a posteriori; per excellentiam; generis nullius; posito; posito sed non concesso; ab antiquo; id est; res nullius; item; punctum; distinguendum est; ex officio; qui-pro-quo; demonstrandum est; medicamentum mentis; odium generis humani; in succum et sanguinem; ejusdem farinae; manu militari; ad hominem; in adjecto; secundum veritatem; in publicis; mea culpa; status controversiae; nervus probationis; bona fide; veto; ecce homo; ipsissimis verbis; minorum gentium; de nos sine nobis; aurea mediocritas; advocatus diaboli; occasio legis; Deus ex machina; punctum saliens; numerus clausus; delirium tremens; ecclesia; liberum mare; mare clausum; primus inter pares; memento mori; modus vivendi; de jure; de facto; jus posterius derogat priori; de omni re scibili et de quibusdam aliis; utile cum dulci; crimen majestatis; majestate minuere; de visu; stat pro ratione voluntas; transeat major; risum teneatis; tertium non datur; epitheton ornans; animal scribax; contradictio in adjecto; mater parens; collegium logicum; in contrarium; Morituri; ave Caesar; sancta simplicitas; panem et circenses; horror vacui; ad hoc; ex ungue leonem; in usum Delphini; sapienti sat; cum grano salis; in infinitum» etc. [1]

Eminescu era omul care-şi notează o dată sau o expresie şi o întrebuinţează cînd vine împrejurarea. De altfel, în caietele lui dăm de exerciţii de gramatică latină după manuale germane, care, la un examen al scrierii şi al altor elemente de datare, se arată a proveni din epoca Berlin—Iaşi. Sînt reguli versificate asupra genului substantivelor, pe care poetul le traduce într-un chip foarte hazliu în româneşte [2]:

Commune ist was einen Mann
Und eine Frau bezeichnen kann.

Commune poate ca să steie
Şi la bărbat şi la femeie.

Die Männer, Völker, Flüsse, Wind
Und Monat masculina sind.

Bărbaţi, popoare, riuri, vînt,
Lunile masculine sînt.

[1] Horaţiu, *Arta poetică*, v. 139: « Parturient montes nascetur ridiculus mus ».

[1] Numeroase sînt în mss. însemnările latine. De pildă: « Bonum vinum acuit ingenium. Venite, potemus» (ms. 2257, f. 286); « Naturam furca expellas, tandem usque recurret» (ms. 2257, f. 273); « Aequus animus» (ms. 2255, f. 288 v.); « Vincere scis Hannibal — victoriam uti nescis» (ms. 2280, f. 35 v.); « Sperne mundum, sperne te ipsum, sperne te sperni» (ms. 2276 bis, f. 64); « Id est» (ms. 2255, f. 352 v.); « Haec est rerum ratio» (ms. 2291, f. 12); multe citate latine în notiţe de la un curs juridic în ms. 2286, f. 16 urm.

[2] Ms. 2278, f. 1 urm.

Die Weiber, Bäume, Städte, Land
Und Inseln weiblich sind bennant.

Femei, copaci, oraşe, ţeri
Şi insuli gen au de muieri.

În acelaşi scop didactic îşi va fi însemnat Eminescu şi aceste exerciţii scolastice [1]:

« Ubi est pater? Hic. Ubi est mater? Illic. Ubi est frater? Hic. Ubi est soror? Illic. Ubi est pater? Illic est pater. Hic est pater. Ubi est frater? Illic est frater. Ubi est mater? Hic est mater... Quid agit pater? Pater scribit. Quid agit mater? Mater legit etc.

Virginitas flos est et virginis aurea dos est
Concubitus fex est sua merces pessima nex est
Ebrietas fax est, limphae potatis pax est
Ira leo trux est, paciencia previa lux est
Vera fides nix est, fraus et deceptio pix est. »

Exerciţii de limba latină sînt presărate prin caiete. [2] Într-unul [3] sînt însemnate verbe române de conjugarea a III-a la infinitiv şi participiu trecut, însă de origine latină, şi indicîndu-se pe alocuri cantitatea. Într-o polemică jurnalistică îşi pune în valoare cunoştinţele:

« Autorul scrisorilor din *Pressa* ştia foarte bine, precum ne declară, că atunci trebuia să ne unim cu forma numită: *acusativum cum infinitivum*.

Oare *acusativum cum infinitivum* tot un *lapsus* este?

Limba latină e ca o femeie frumoasă, dar cam crudă, onorabili confraţi, faţă cu lasciva bătrîneţe care-ar voi să abuzeze de ea. Prin simple injurii, adresate ardelenilor, genul substantivelor latineşti nu se schimbă, nici prepoziţia *cum* nu-ncetează a cere ablativul, c-un cuvînt *accusativus cum infinitivo* nu devine aşa de lesne *acusativum cum infinitivum*. » [4]

Printre exerciţii poetul îşi transcrie chiar *Pater noster* şi *Ave Maria* [5]: « Deipara Virgo, ave, gratia plena Maria,

[1] Ms. 2276, f. 2 v.; ms. 2269, f. 8 v.

[2] Ms. 2292, f. 6: « Să cumpăr pe Tacit — juxta linea şi să-l iau cu mine. Lecţii de latină »; ms. 2276, f. 6 urm.

[3] Ms. 2308, f. 165.

[4] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 484.

[5] Ms. 2276, f. 12.

Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui, quia Salvatorem peperisti animarum nostrarum. » Şi, lucru vrednic de notat, cam pe aceleaşi pagini apar fragmente din cunoscuta rugăciune [1]:

O, sfîntă Marie!
Regina tăriilor
Şi scutul soliilor,
Nădejdea corăbiei
Şi pavăza săbiei.
Limanul sermanilor
Şi soarele anilor,
O, Maica-ndurărilor,
Luceafăr al mărilor,
Ne dă bucurie,
Sfîntă Marie,
O, sfîntă Fecioară Marie,

precum şi o invocaţie către Isus [2]:

Isuse Hristoase,
Isvor mîntuirilor
Şi Domn al oştirilor,
De oameni iubitorule,
Mîntuitorule.

Cunoscuta *Odă în metru antic* este o urmare neînsemnată a unor studii harnice de versificaţie latină, făcute pe temeiul lui Horaţiu. Într-un loc, bunăoară [3], aflăm încercări de acestea:

Dulce marmură tu, ochii tăi blînzi, cereşti,
Cînd se lasă încet, creştetul meu arzînd,
Ah, atuncea te cheamă
Pieptul, inima, dorul meu.

E o strofă asclepiadă B, compusă din două versuri asclepiadee de cîte 12 silabe, un pherecratian şi un glyconic.

[1] Ms. cit., f. 18.

[2] *Ibid.*, p. 19. Încercase să rectifice prozodic şi: « Christos au înviat din morţi / Cu moarte pre moarte călcînd / Şi celor din morminte / Viaţă aducînd » (ms. 2254, f. 99). Vezi şi ms. 2261, f. 79: « Christos au înviat din morţi / Cu cetele sfinte, / Cu moartea pre moarte călcînd-o / Lumina ducînd-o / Celor din morminte ». V. ms. 2259, f. 322, 339 urm. şi ms. 2260, f. 182.

[3] Ms. 2306, f. 15—16.

Iată și strofa alcaică, alcătuită din două alcaice de 11 silabe, un vers de nouă și altul de zece silabe:

Și fuge soare capu-ostenit plecînd
Pletosul tînăr, ziua cu tine acum,
Pămîntul doarme — vezi-o fața
Pleacă-se lin și pe valul mării.

În sfîrșit, versurile ce urmează:

Niciodată nu te-a cuprins mirarea
Nici în fața vechilor regi d'Egipet,
Cînd te văd viu, fiule, ochii triști lui
Jupiter Ammon

compun o strofă safică (3 safice de 11 silabe și un adonic). Aceasta a plăcut mai mult lui Eminescu și la ea s-a oprit, studiind deosebit adonicul și compunînd spondei [1]:

Filia salis
marmura mării
marmură rece-i
Undele sta-vor
Întemeia-voi, vei, va, vom, voi
singurătatea-i . . .
sta-vor
sta-vom . . .
lua-v-ar
lua-m-ar

la care, în *Dalila*, făceau aluzie versurile:

Desciftînd a tale patimi și amoru-i cu nesațiu,
El ar frînge-n vers adonic limba lui ca și Horațiu.

Eminescu răsfoia cu atenție pe Horațiu, deoarece în exercițiile lui de scandare descoperim versuri din felurite ode, despărțite în grupe [2]:

Mercuri fa / cun // de ne / pos Atlantis
Sedibus virga / que le / vem coerces

[1] Ms. 2308, f. 85. În ms. 2258, f. 164 v., improvizații libere în asclepiadee și adonice: «Murmură glasul mării stins și molcom, / Încunjurînd a Italiei insulă mîndră — / O, luminați a cerului stelele albe / Cîmpilor noștri, // Vă vărsați icoanele voastre în Tibur, / Nori, zugrăviți pe cîmpie umbre fuginde, / Tu, măreție a nopții, a mării, a lumei, / Împle Italia, // Mare, poartă pe undele tale corăbii, / Unele grele ni-aducă aur din Ofir, / Altele înfoiate de rose d-Egipet, / Vinuri și smirnă» etc.

[2] Ms. 2277, f. 22 urm.

sînt versurile 1 și 18 din *Oda X* (C.I).

Cântă / bĕr sĕ / rā // dŏmĭ / tŭs cătēnă

e versul 22 din *Oda VIII* (C.III).

Negligens nequa populus laboret
Parce privatus nimium cavere[et]

sînt versurile 25 și 26 din aceeași odă.

În sfîrșit, versul:

Mercuri, nam te docilis magistro

e întîiul din *Oda XI* (C.III), pe care Eminescu o tălmăcește în întregime [1], sub titlul *Ad Mercurium:*

O, Mercur, a cărui poveți pătruns-au
Amphion, urnind după cîntu-i pietre,
Și tu, liră, care-n avînt din șapte
Coarde răsuni în

Templuri și ospețele mari le farmeci
Nu c-alt' dată, fără de rost, o, spune
Cîntul, cărui nenduplecata Lyde-i
Plece urechea,

Ea-i ca mînza tretină-n cîmp, se joacă
S-o ating chiar nengăduind, nu știe
Rostul morții, crudă rămîne pentru a
Soțului doruri.

Tigri după tine se iau și codri,
Riul care fuge spumînd opri-l-vei
Și-nginîndu-l fere-nderăt portarul
Orcului groaznic,

Cerber care sute de șerpi pe creștet
Are asemeni furiilor; ciumatu-i
Duhul spumegînd de venin tustrele
Limbile gurii . . .

Chiar Ixion, Tytios chiar încearcă
Să zîmbească, goală-i o clipă urna [2]

[1] Ms. 2277, f. 65; ms. 2282, f. 96—99.

[2] Var.: . . .*goală, 'nuntru stă urna.*

Cît ascultă fiicele lui Danaos
Cîntul de farmec [1].

Lyde-ascultă dar crimele acelor fete
Şi pedeapsa lor e să împle vasul,
Ce de-a pururi fără fund se scurge
Soarta-ndelungă.

Urmăreşte fărădelegi în iad chiar... [2]
Căci păcat mai nelegiuit putea-s-ar
Decît moarte soţilor lor cu rece
Fier să le deie?

Una numai, demnă de-a nunţii faclă,
Vicleni frumos pe cumplitu-i tată,
Strălucind vestită de atunci în lunga
Vremilor cale.

« Scoli, ea zise, tînărul soţ trezindu-şi,
Scoli să nu-ţi dea somnul de veci de unde
N-aştepţi, fugi de socru, de-a mele surori fugi.
Ca scelerate,

Ca leoaice cari surprind juncanii
Soţii şi-au ucis... numai eu mai blîndă
Nici în tine dau, nici voi a te ţine-n [3]
Temniţa neagră.

M-o-ncărca părintele meu cu lanţuri
Pentru că-ndurare avui de-un om biet,
Sau pe un vas trimite-mă-va departe-n
Cîmpii numidici.

Fugi, picioarele unde te-or duce or vîntul
Pînă cînd e noapte şi Venus vede,
Mergi cu bine, spre amintire-mi sap-un
Vers [4] pe mormîntu-mi. »

[1] Var.: *A lui Danau fiici ascultînd cîntare-ţi, | Fermecătoare.*
[2] Var.: *...crimele mari în Orc.*
[3] Var.: *...să te ţin în.*
[4] Var.: *Stih.*

Din poetul latin, Eminescu a mai tradus *Oda XXXVIII* (C.I) [1]:

Persicos odi, puer, apparatus,
Displicent nexae philyra coronae;
Mitte sectari rosa quo locorum
Sera moretur.

Lux persan urăsc, copile, şi nu voi
Cu făşii de coajă să legi cununa-mi.
Nu cerca-n zadar să-mi afli unde-i
Ultima roză... etc.,

o parte din celebra *Odă XXX* (C.III) [2]:

Exegi monumentum aere perennius
Regalique situ pyramidum altius,
Quod non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere aut innumerabilis
Annorum series et fuga temporum.
Non omnis moriar multaque pars mei
Vitabit libitinam.

Mi-am zidit monument, decît acel de [metal] fier
Mult mai trainic şi nalt ca piramizi cereşti,
Ploaia nu-l va muia, nici Aquilonul slab,
Nici al anilor şir, vremile ca să frîng.
Nu de tot voi muri, partea mai bună a mea
Va scăpa de mormînt,

precum şi *Epistola XI* din Cartea I, către Bullatius, care începe aşa:

Quid tibi visa Chios, Bullati, notaque Lesbos?
Quid concinna Samos? quid Croesi regia Sardes?
Zmyrna quid et Colophon? majora minorave fama?
Cunctane prae Campo et Tiberino flumine sordent?
An venit in votum Attalicis ex urbibus una?
An Lebedum laudas odio maris atque viarum?

[1] Ms. 2306, f. 99. În ms. 2279, f. 2, altă versiune: « Lux persan urîi, băiete, şi nu voi / Cu făşii de tei ca să legi cununa-mi. / Nu căta-n zadar să descoperi unde-i / Ultima roză. // Simplul mirt cu flori să nu-l mai adaogi, / Nu te-ar prinde rău pe tine, paharnic, / Şi nici mie rău nu-mi şade cînd beau la / Umbra de viţă. »
[2] Ms. 2306, f. 99.

și a cărei traducere o dăm în întregime [1]:

Chio îți place, o, Bullatius, falnicul Lesbo,
Samosul cel elegant și Sardes, cetatea lui Croesus,
Smyrna și Colophon? Mai mari, mai mici decît faima-i?
Ori prea urîte alături cu cîmpul lui Mart și cu Tibrul.
Sau preferi vrun oraș, din cele-nchinate prin Attal,
Sau de leametea mării și a drumului Lebedu-l lauzi?

Lebedul? Știi tu ce e,-mi răspunzi? Mai pustiu decît Gabii,
Sau orășelul Fidenis, și totuși aicea viața-mi
Voi s-o petrec uitat de ai mei, uitîndu-i pe dînșii
Și privind de departe pe țerm pe Neptun turburatul.
Oare-acel ce la Roma din Capua vine, pe ploaie,
Plin de noroi, pentru aceasta viața-i în han va petrece,
Oare-acel degerat lăuda-va cuptorul și baia
Ca și cînd numai ele-ar fi dînd fericire vieții?

Pentru că Austrul puternic te scutură vindere-ai oare
Vasul în care-ai plecat dincolo de [marea Egee] vălul Egeic?
Pentru-un om cuminte Rhodos, Mitilene frumoasa
Sînt ca pănura grea pe arșiță, sînt ca și haina
Cea de vară-n timp vicolos, or ca baia în Tibru
Iarna, un foc în cămin în luna lui august.
Căci din Roma se cade, soarta-ți fiind cu priință,
Să fericești depărtatele Samos, Chios și Rhodos.

Ia dar mulțumitor în mîni fericitele ore
Cari un zeu ți le dă; n-amîna cele bune în alt an,
Să te alegi trăind fericit pretutindene-n lume.
Grijile noastre pier prin cuvinte și-nțelepciune,
Nu prin vrun loc, ce răsare dormind [peste] din apele mării,
Cerul deasupra-l schimbi, nu inima, marea trecînd-o.

Harnica noastră lene ne zbuciumă... Duși de corăbii
Și de trăsuri căutăm mulțumire... Ce cauți aici e
Chiar și-n micul Ulubra, avînd în inimă cumpet.

Un vers din această epistolă e citat într-un articol din 1878 *(Tendențe de cucerire)*, altele într-unul din 1880 *(Polemica cu «Steaua României»)* [2], ceea ce determină epoca aprinderii pentru Horațiu, pe care îl glorifica într-o strofă [1]:

Cum pe dulcea-i liră Horaț cîntat-au
Astfel eu cercai să te cînt pe tine,
Încordînd un vers tinguios în graiul
Traco-romanic.

Stefanelli afirmă că încă de la Viena, Eminescu îi declama din liricul latin: «Poetul Horațiu se vede că i-a plăcut cu deosebire, căci după ani de zile, cînd petreceam la studii în Viena, îmi recita adese ode ale acestui poet, între care mai ales: „Beatus ille qui procul negotiis...", „Eheu! fugaces, Posthume, Posthume, labuntur anni...", versuri din *Carmen saeculare* ș.a.» [2].

Eheu fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni,

este din *Oda XIV*, Cartea II, iar cu

Beatus ille qui procul negotiis

începe *Epoda II*. De *Carmen saeculare* Eminescu pomenește în *Scrisoarea IV*:

P-ici, pe colo mai străbate cîte-o rază mai curată
Dintr-un *Carmen saeculare* ce-l visai și eu odată.

«N-admiram nimic» din poezia *În metru antic* [3] nu e decît «Nil admirari» al *Epistolei VI* (C.I), pe care-l citează și într-un manuscris [4]. Ca ecou horațian *(Satire*, I, 4, 43—44) poate fi socotit și subtitlul din poezia *La Heliade (Os magna sonaturum)*:

Ingenium cui sit, cui mens divinior atque os
Magna sonaturum, des nominis hujus honorem.

Ideea de a compune *Scrisori* îi vine lui Eminescu desigur de la Horațiu, pe care-l studia cu sîrguință în acea vreme. Începutul *Scrisorii II*:

De ce pana mea rămîne în cerneală mă întrebi?
De ce ritmul nu m-abate cu ispita-i de la trebi?

---

1 Ms. 2260, f. 72, și ms. 2282, f. 76. În acest ultim ms., la f. 72, poezia *Apari să dai lumină* e intitulată *Pygmalion*.

2 *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 297, III, p. 418.

1 *Post.*, p. 119.

2 T. V. St., *Amintiri d. Em.*, p. 34—35.

3 *Poezii postume*, Buc., Minerva, 1908, p. 120.

4 De altfel și în *Glossă*, ms. 2258, f. 173: «Tu să nu admiri nimică».

corespunde îndemnului față de Horațiu al lui Mecena (*Epistole*, I, 1) de a se întoarce în arena politică:

Prima dicte mihi, summa dicendo Camena,
Spectatum satis et donatum jam rude quaeris,
Maecenas, iterum antiquo me includere ludo,

iar încheierea:

Și de-aceea de-azi nainte poți să nu mă mai întrebi:
De ce ritmul nu m-abate cu ispită de la trebi,

lămuririi horațiene:

Nunc itaque et versus et cetera ludicra pono.

În drama *Alexandru cel Bun* ni se povestește o minune întîmplată cu feciorul urgisit al domnului moldovean:

« Măria-ta, o minune s-a întîmplat. Azi adunată fiind împrejurul castelului domnesc mulțime de oameni cîtă frunză și iarbă, fiind zi de direptate mare, un tînăr împlătoșat a adormit la o parte de osteneală în arșița soarelui. Atunci ce să vezi? Un vultur mare își întinse aripile drept soare deasupra lui, de dormea tînărul în umbra lui. Oamenii făcură cerc împrejurul lui și se uitau cu mirare la frumusețea și tinerețea lui, iar pe platoșe au văzut zugrăvite în aur semnele măriei-tale și ale Moldovei. Nimeni nu știe cine e, nimeni nu-și aduce aminte a-l mai fi văzut. »

Chiar dacă, să zicem, apropierea e întîmplătoare, gîndul nostru merge la Horațiu, pe care Eminescu îl cultiva cu deosebire în acei ani. În *Oda IV* din Cartea III poetul latin povestește, spre a dovedi că e ocrotit de zei, cum, copil fiind, pe muntele Voltur, îndepărtat de casă, căzu jos frînt de oboseală. Atunci porumbeii « fabuloși » se coborîră asupră-i și-l acoperiră cu frunze de mirt și laur, așa încît dormea ferit de vipere și de urși, spre uimirea țăranilor din satele învecinate, care îl priveau:

Me fabulosae Volture in avio
Altricis extra limen Apuliae
Ludo fatigatumque somno
Fronde nova puerum palumbes

Texere. . . etc.

Și *Arta poetică* a cunoscut-o, din moment ce într-un articol *(Veneticii)* folosea pe « risum teneatis », care e în versul 5:

Spectatum admissi risum teneatis, amicis?

Desigur că dacă Eminescu cita sentența « Video meliora proboque, deteriora sequor », care e versul 20 din *Metamorfoza VII*, nu înseamnă numaidecît că avea sub ochi pe Ovidiu. [1] Noi credem totuși că și pe acesta îl răsfoise din obiceiul pe care îl avea de a lua în șir autorii clasici ai unei literaturi. Atunci, firește, ar fi cu putință ca Properțiu să-i fi sugerat *Mai am un singur dor* cu *Elegia XIII* (C.II, vv. 17—24) [2]:

Quadocunque igitur nostros mors claudet ocellos,
Accipe quae funeris acta mei,
Nec mea tunc longa spatietur imagine pompa,
Nec tuba sit fati vana querela mei;
Nec mihi tum fulcro sternetur lectus eburno;
Nec sit in Attalico mors nixa toro.
Desit odoriferis ardo mihi lancibus; adsint
Plebeii parvae funeris exsequiae.

Totuși tema nu e rară, și versurile properțiene sînt cele mai puțin apropiate. Mormîntul acvatic îl dorise Petrarca:

S'egli è pur mio destino,
E'l cielo in ciò s'adopra,
Ch' Amor quest' occhi lagrimando chiuda;
Qualche grazia il meschino
Corpo fra voi ricopra,

[1] De asemeni comparația cu *Amor și Psyche* dintr-o scrisoare (ms. 2255, f. 315 v. urm.; cf. *Mihai Eminescu*, III, fasc. 8, p. 11) nu înseamnă în chip necesar cunoașterea lui Apuleius, oricît s-ar afla la acela și tema « văduvei ephesiene », pe care încerca s-o dramatizeze Eminescu, însă după Lessing. Bogdan-Duică, susținătorul acestei lecturi, aflase însuși în *Mitologia* lui Reinbeck și mitul Amor și Psyche. Oricum, poetul cunoștea unele puncte din *Metamorfozele* ovidiene. Astfel, în ms. 2261, f. 47, poezia care începe « Te duci și ani de suferință » cuprinde aceste versuri (v. și *Dict. de rime*, ms. 2265, f. 139): « O, unde-i iubirea, unde Philemon, / Idilul pacinic și duios. »

Idila senilă între Philemon și Baucis e narată în *Met. VIII*. Cum acești bătrîni au cerut lui Jupiter să moară odată, atunci sîntem îndreptățiți să credem că la aceasta face aluzie în *Fata în grădina de aur* versul final: « *Un chin s-aveți: de-a nu muri deodată!* »

[2] C. Balmuș, în *Viața rom.*, 1928, nr. 5—6. V. *Extraits des élégiaques romains*, texte latin par A. Waltz, Paris, Hachette, 1887.

E torni l'alma ai proprio albergo ignuda.
La morte fia men cruda,
Se questa speno porto
A questo dubbioso passo;
Chè lo spirito lasso
Non poria mai' n più riposato porto
Nè in più tranquilla fossa
Fuggir la carne travagliata e l'ossa.

Mult mai înrudită cu poezia eminesciană este *De l'élection de son sépulcre* a lui Ronsard [1]:

Quand le ciel et mon heure
Jugeront que je meure
Ravi du beau séjour
Du commun jour,

Je défends qu'on ne rompe
Le marbre pour la pompe
De vouloir mon tombeau
Bâtir plus beau...

Mais bien je veux qu'un arbre
M'ombrage en lieu d'un marbre,
Arbre qui soit couvert
Toujours de vert.

De moi puisse la terre
Engendrer un lierre
M'embrassant en maint tour
Tout à l'entour;

Et la vigne tortisse
Mon sépulcre embelisse
Faisant de toutes parts
Un ombre épars.

Là viendront chaque année
A ma fête ordonnée,
Avec ques leurs troupeaux
Les pastoureaux.

[1] Cf. N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, H. Champion, 1909, p. 398—399.

Cine nu-şi aduce aminte, în fine, versurile din *Lucie* de Alfred de Musset:

Mes chers amis, quand je mourrai,
Plantez un saule au cimetière.
J'aime son feuillage éploré,
La paleur m'en est douce et chère,
Et son ombre sera légère
A la terre où je dormirai?

Prin urmare nu putem afirma fără îndoieli cunoaşterea de către poet a lui Properţiu. Cînd cita însă pe Tacit *(Dezvoltarea istorică)* [1], pe Sallust, pe Cicero *(Învăţămîntul clasic)* [2], avem toată dreptatea să bănuim că-i consultase într-un chip oarecare. Nu ne îndoim că citise pe Virgil, din care contemporanii afirmă că declama în cei din urmă ani ai vieţii. Entuziasmul lui Eminescu pentru clasicism a crescut pînă într-atît, încît, într-o epocă pe care trebuie s-o socotim a declinului inteligenţei, propunea nici mai mult nici mai puţin ca «toate cărţile de şcoală» să fie «traduse în latineşte», visînd predarea în latineşte a tuturor obiectelor şi «introducerea limbii latine în comparaţie cu cea română în şcoalele primare» [3].

De aci putem trage încheierea că poetul căpătase o relativ tardivă pasiune pentru poezia latină, pe care era în stare s-o descifreze; că ar fi fost un latinist în adevărata accepţie a cuvîntului, un pricepător adînc al limbii şi stilului latin, nu avem nici o îndreptăţire să susţinem. [4]

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 113.

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 399. Alte aluzii romane: «Aretaţi un Cato. — Cato era sufletul roman» (ms. 2259, f. 48); «Noaptea Greciei antice e o-nviere-n Panteon» (ms. 2259, f. 278).

[3] Ms. 2266, f. 4 v.: «Toate cărţile de şcoală traduse în latineşte şi învăţîndu-se latineşte toate obiectele. Introducerea limbei latine în comparaţie cu cea română în şcoalele primare. Cihac, partea I.» În ms. 2292, f. 34 (din timpul boalei): «Juxtalinie latină, Abecedar româno-latin»; (f. 37 v.): «Istoria latineşte, Logica şi psihologia latineşte; Matematica şi geometria latineşte». Într-un loc (ms. 2254, f. 86) o însemnare tinerească recomandă împerecherea studiului istoriei cu acela al l. latine: «Exerciţiile latine din gimnasiul inferior cl. I & II să se aleagă din autori ce au scris latineşte viaţa lui Mihai, Ştefan etc. În gramatică la Metrică să se pună hexametrii făcuţi pentru Mihai.»

[4] În ms. 2258, f. 163, e copiată această epigramă: «Armatam vidit Venerem Laced[a]emone Pallas / Nunc pugnamus ait, judice vel Paride. / Cui Venus: Armatam tu me temeraria temnis / Quae, quo te vici, tempore

Încercările de traducere şi parodie din Homer, îndeosebi din *Odisseia*, pot da convingerea că Eminescu a cunoscut şi literatura elină. Pe Homer [1], pe tragici, pe Platon, pe Aristot îi cunoaşte, în traducere, orice om cult, încît n-ar fi un lucru afară din comun. Faptul aluziilor într-o parodie la vicisitudinile « Junimii » după căderea guvernului conservator al lui Lascăr Catargiu datează oarecum fervenţa elenistă a poetului [2]:

Spune-ne, muză divină, de mult iscusitul bărbat, cum
Lung rătăci, după ce-au căzut cetatea lui Lascăr.
Multe oraşe de oameni văzu şi daturi deprins-au,
Şi supărări în inima lui prea multe avut-au,
Chibzuind să-şi mîntuie sufletul şi caracuda,
Dar caracuda el n-o mîntui cu toată silinţa,
Singură ea-şi gătise peirea prin fărădelege... etc.

În altă parte am văzut o parodie a *Iliadei*, prefăcută în lecţie a cîtorva copii. Într-un manuscris [3] aflăm începuturile bune ale ambelor poeme. *Iliada:*

Cîntă, divină muză, p-Achil Pelidul a cărui [4]
Cruntă mînie trimis-au mulţime de suflete-n iaduri.

Cîntă-ne, zină, a lui Ahil Peleidul mînie
Carea cumplită făcu Aheilor jale nespusă.

Odisseia [5]:

Spune-mi, muză divină, de mult iscusitul bărbat ce
Mult rătăci după ce-au dărîmat Troada cea sfîntă.

Despre Ulisse ademenit de cîntecul Sirenelor aminteşte o poezie *Pentru păzirea urechei* [6], recomandînd ferirea de

nuda fui», pe care o traduce: « Pallas în Lacedemon văzu pe Venerea armată. / — Aide acum să luptăm, judice Paride acum. / Venerea însă răspunse: — Armată mă-nfrunţi temerară, / Eu pe cînd te-am învins ştii cum că goală eram. »

[1] Homer e citat şi în articole: *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 179, III, p. 265, IV, p. 471.

[2] Ms. 2256, f. 50—48 v.

[3] Ms. 2308, f. 96 şi 1.

[4] Var. (ms. 2266, f. 7): *Ura ne-o cîntă, tu zeie, ce-au prins pe Achill a lui Pelid* [*Peleidul*].

[5] Ms. 2281, f. 76.

[6] Ms. 2262, f. 137. Circe pomenită în variante ale *Glossei*, ms. 2289.

ispitele femeii:

De vrei să scapi de ele, de urmarea lor amară,
Astup-a ta ureche tu singur chiar — cu ceară.
Nu spune un basmu numai poetul cel vorbareţ
De eroul Odisseu, cel mult meşteşugareţ?
Şi-au astupat cu ceară urechea să se culce
La glasul de Sirenă adormitor de dulce,
Ş-astfel putut-a numai corabia-i s-o poarte
Pe lîngă a lor ostrov aducător de moarte.

Greceşte, Eminescu hotărît nu ştia. Dar învăţase slova elină de cînd simţise nevoia transcrierii izvoarelor istorice pentru o lucrare ce se pare a fi plănuit-o. Scrierea îi este citeaţă, frumoasă. Atît de mult îi place această slovă, încît în vremea boalei o foloseşte pentru lista datoriilor [1], cu titlu de altfel italienesc *(le mie dette)*, în chipul acesta:

« Λε μίε δεττε
Ροσεττὶ 100
Μαυδρεα 140
Σίμπζίου 500 » etc.,

sau pentru felurite inscripţii unde stăruie obsesia unei cabale: « Καβαλλα λουη τικτίυ », « Καβαλλα Λὶμβει σαυσκρίτε » [2] etc. [3] Într-o bună zi Eminescu se hotărăşte să înveţe bine latineşte şi mai cu seamă greceşte, şi în acest scop ia în mîini *Iliada*, pe care desigur că urma apoi s-o traducă. Textul folosit pare derivat din ediţia grecolatină a lui Clarke (ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΣ, *Homeri Ilias: ex recensione Samuelis Clarkii*, S.T.P. Glasguae, Londini, 1814). Poetul transcrie cinci versuri greceşti, pe care le dăm şi noi cu ortografia corectată, după aceea înseamnă cu slovă românească pronunţia şi, în sfîrşit, desface frazele în elemente, punînd în drept traducerea latină, aşa [4]:

Μῆνιν ἄειδε Θεὰ, πηληϊάδεω Αχίλῆς
Οὐλομένην, ἡ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄκγέ ἔθηκε
Πολλὰς δ'ἰφθίμους ψυχὰς ἄιδι προϊαψεν
Ἡρώων, αυτοὺς δ' ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν,
Οἰωνοῖσί τε πᾶσι (Διὸς δ'ετέλειετο βουλὴ).

[1] Ms. 2292, f. 17—18.

[2] Ms. 2292, f. 20.

[3] Vocabule cline se mai găsesc în ms. 2257, f. 375: « παρυεία » şi derivate: « πορνίδίου, πορνοβοσκετου » etc., apoi: « ars meretricia, merces stupri, lupanar, lustrum ».

[4] Ms. 2266, f. 1—3.

Se citeşte:

Minina / idete / api liĭa / deoachi / lios
Ulome / nini / miri-a / heis / alghee / thike
Polas / difti / muspsi / hasaï / diproï / apsen
Iro / on af / tus de e / loria / tefheki / nessis
Ïo / nisite / pazidi / osdete / lieto / vùli.

Ἄειδε Θεα	— Cane, Dea
Μῆνιν ὀυλομένην	— iram perniciosam
Αχιλῆος Πηληϊάδεω	— Achillis Pelidae
ἥ ἔθηκεν Ἀχαϊοῖς	— quae Achivis fecit
ἄλγεα μυρία	— dolores innumerabiles
προιαφε δέ Ἄιδι	— et Orco misit
πολλάς ψυχάς ιρθιμους	— multas animas fortes
ηρώων, τεῦχε δέ αυτους	— Heroum, et fecit ipsos
ἑλώρια κόνεσσιυ	— praedam canibus
πάσί τε οἰωνοῖσι	— alitibusque omnibus
(βουλή δε Διός	— consilium autem Iovis
ετελείετο)	— perficiebatur

Iată, spre comparaţie, versiunea latină din ediţia Clarke [1]:

Iram, cane, Dea, Pelidae Achillis
Perniciosam, quae plurimes Achivis dolores fecit
Multasque fortes animas orco praematurae misit
Heroum, ipsosque praedam discerpendam fecit canibus,
Alitibus omnibus: Iovis autem perficiebatur consilium.

Eminescu îşi mai extrage apoi vocabule greceşti în forma normală, neflexionată, însoţindu-le de traducerea română şi latină.

Cînd a început poetul învăţătura limbii greceşti? Nu mult înaintea îmbolnăvirii, deoarece toate celelalte însemnări cu privire la aceasta sînt din vremea rătăcirii. Iată ce-şi propunea [2]: « Să traduc unele [versuri] din traducerea metrică germană din care traduc mai uşor şi apoi să compar şir cu şir cu textul grec. În 6 luni să fie gata Cîntul I. » Constata că « limba română are cantitate » şi avea trebuinţă de un dicţionar [3]: « Ich brauche ein Lexicon zu Homer ».

[1] Aproape acelaşi text, cu *et ipsos* în loc de *ipsosque*, copiat de Eminescu în ms. 2276, f. 7.

[2] Ms. 2266, f. 4 v. La *Glossă* ar fi vrut să pună acest motto (ms. 2276, II, f. 64): « Λεγουσιν ἀ δελουσιν; — / Λεγετωσαν! τεμελεισοί. / Zic ce vor. Zică! Ce-mi pasă? »

[3] *Ibid.*, f. 5 v.

Avea şi o metodă proprie de învăţare [1], aceea folosită mai sus:

« Sistemul meu de aci înainte:

Mai întîi cele cinci versuri scrise greceşte.

Apoi fiecare picior — sau cîte două picioare împreunate şi în dreptul [lor] traducerea latină.

În fine vocabule.

Regule gramaticale rezultînd din vocabule. »

Metoda avea mai ales însuşirea de a fi grabnică. După textul homeric, îşi făcea următoarea socoteală:

« I. Româno-latino-grec

610: 5 = 102

610:10 = 61

în două luni înveţi orice limbă
600 de versuri latine.

6 moduri posibile după regula combinaţiei (Vezi Moinik)

Rotaţie:
Română 1
Latină 2
Greacă 3. »

Că asemenea planuri nu sînt ieşite din limpezimea minţii, o dovedesc toate însemnările lingvistice din aceste manuscrise, printre care următoarea [2]:

« Să iau şi Evangelia lui Luther tot pentru greceşte, dar îmi trebuie şi Biblia latină.

De acu Biblia trebuie citită în textul ei original în şcoală şi să aibă două traduceri alături, latină—greacă. Aşa se-nvaţă limbile classice. »

Şi mai încolo [3]:

« Gramatica lui Zottu tradusă în latineşte — să se-nveţe latineşte limba greacă, să se-nveţe greceşte limba paleoslavă. » [4]

De altfel, toate acestea fac parte dintr-un nemărginit plan de învăţare a tuturor limbilor, fapt ce dovedeşte la poet, în vremurile de sănătate, cel puţin o mare rîvnă lingvistică. Limbile clasice alcătuiau punctul I al programului.

[1] Ms. 2266, f. 6.

[2] *Ibid.*, f. 3 v.

[3] *Ibid.*, f. 4 v.

[4] E vorba de dr. G. Zotu, *Carte de citire greacă* şi *Gramatica de limba greacă*.

În totul erau însă zece; cu aceleași înfrățiri cu limba latină și limba română, probabil în texte de Biblie:

« II paleoslavă-latină-română
III sanscrită-latină-română
IV turcească-latină-română
V bulgărească-latină-română
VI sîrbească-latină-română
VII ungurească-latină-română. Dic. de Buda [1]
VIII moscovită-lat[ină]-rom[ână]
IX polonă-lat[ină]-rom[ână]
X albaneză-latină-română.»

În acest scop avea de gînd să-și cumpere felurite ediții de Biblie [2]: « Rom.-grecește. Rom.-bulg. Rom.-serbește. Dicționar neo-greco-serbo-bulgaro-român. Să-mi cumpăr Bibl[ia] în toate limbile aceste.» Îi trebuiau dicționare de tot felul, gramatici, texte [3]:

« Ce iau cu mine . . . actualitate?
Abecedar turcesc. Petrescu
Abecedar bulgăresc (de la Costache)
Dicționar bulgăresc
Dicționar neogrec
Grămatica turco-greacă
Gram. anglo-franco-turcă
Dicționar mic greco-latin
Cîntul I Homer
Dicționar mare graeco-latin vechi.»

« Să cer — mai zicea el — de la Tocilescu ori de la Hasdeu actul de hotărnicie. Să-nveț a citi turcește în cîteva zile.» [4]

Într-adevăr, mai aflăm în scripte, dintr-o vreme ce pare a sănătății, sub titlul Ἀλφαβήτου τουρκικοῦ, exerciții de scriere turcească [5]. Într-un loc [6] sînt însemnate numerele arabe (« O sîfîr, 1 bir, 2 iki, 3 üč, 4 dört» etc.) în paralelă cu cele grecești și bulgărești. Sub *Cheia numerelor greco-slavone* [1] sînt numai numerele slavone. Voia să-și alcătuiască și un « Călindariu turcesc (persan) *Uxè Nimè*». [2]

De aci urmează concluzia că manuscrisele poetului trebuie cercetate cu mare băgare de seamă și fără misticismul care alterează adevărul și amestecă acțiunile limpezi cu cele patologice.

Dacă Eminescu nu citise *Iliada* și *Odisseia* în greceşte sau latinește, le citise ca toată lumea, în traducere, probabil în versiunea germană celebră a lui I. H. Voss, răspîndită în ediții ieftine, și desigur în aceea română a junimistului Caragiani (Omer, *Odisseia și Batrachomiomachia*, trad. în proză rom., Iași, 1876). Cunoștea în chip neîndoielnic pe tragici. Într-un articol (*La un an nou*, 1883) vorbește de « Edipul destinelor noastre». În proiectul de tragedie *Grue-Sînger* mitul oedipian e folosit pe toată întinderea. Iată dar pe Sofocle. [3] Într-un alt articol din 1881 *(Teoria păturii superpuse)* amintește de « eroii lui Eschil», iar în *Dicționarele de rime* întîlnim vorbele *Teba*, *Clitemnestre* [4], *Atride* [5]. În vremea gazetăriei la București, Eminescu îndemna de altfel pe Vlahuță să traducă în versuri *Cei șapte din Teba*, lăudîndu-i « seninătatea și măreția tragediilor clasice». [6] Cunoștințele mitologice nu trebuie socotite ca ceva excepțional. Că pomenea de Atlas *(Scrisoarea I)*, de Hercul, Nessus *(Odă)*, de Venus și Adonis *(Cezara)*, de Aurora care răpește pe Orion « de care se-namorase însăși cruda și virgina Diana și-l dusese în insula Delos» *(Cezara)*, asta înseamnă că avusese la îndemînă o carte de mitologie, care ar putea fi chiar *Mythologie für Nichtstudierende* de G. Reinbeck, pe care în 1865 o dăruise Bibliotecii gimnaziaștilor din Cernăuți și după care, spunea el lui Stefanelli, învăța « mitologia grecilor și a romanilor». [7]

[1] Probabil *Lexicon-Valachico-Germanicum*, Budae, 1825.
[2] Ms. 2292, f. 26.
[3] Ms. 2292, f. 23. Însirări de limbi străine și în ms. 2255, f. 375.
[4] Ms. 2292, f. 21. Această însemnare este în legătură cu obsesia răscumpărării Ipoteștilor. Tot în această agendă (ms. 2292, f. 7): « Poate să găsesc bani la rudele lui pentru Ipotești, să-i pun să-și facă tovarăși la arendă pe *Christache*».
[5] Ms. 2276, f. 2—5.
[6] *Ibid.*, f. 1 și v.

[1] Ms. 2269, f. 60 și v.
[2] Ms. 2268, f. 19 (intors).
[3] Altă referință: « Astfel, în tragediile lui Sofocle știu de mai nainte ce are să se-ntîmple, dar caracterele sunt cristalizate și ne uimesc prin teribila lor consecvență, pînă sunt înfrînte prin ele însile, uriași ce cad sfărîmați supt propria lor greutate» (*Pol.*, p. 531).
[4] Ms. 2265, f. 275; Menelaos, Agesilaos (p. 181); Alceste (f. 64). Cunoștea și o tragedie *Klytämnestra* de un Siegert, apărută la München, Ackermann Buchhandlung, 1871 (ms. 2291, f. 3 v.).
[5] Ms. 2308, f. 43 v.
[6] Al. Vlahuță, *Amintiri d. Em.*, în *Lucea,ărul*, 1909, p. 291—292.
[7] În timpul boalei se gîndea să facă o comedie în 5 acte, *Jupiter și Omphale* (ms. 2266, f. 19 v.).

Știa Eminescu limba franceză? Iată o întrebare la care se poate răspunde în chip exact. Deși pregătirea poetului se face de la început mai ales în direcția limbii germane, limba franceză nu era un domeniu zăbrelit pentru un tînăr român care avea să se miște în cercurile de actori unde se reprezentau vodeviluri franțuzești. Ceva noțiuni va fi căpătat chiar de la Victor Blanchin, la care stătuse în gazdă în Cernăuți. Cu scrierea din epoca prestudențească aflăm numai lista persoanelor din comedia în două acte *Diplomatul*, de Eugène Scribe și C. Delavigne [1], pe care poate s-ar fi încercat s-o traducă. Din reprezentațiile de teatru trebuia să cunoască pe dramaturgii francezi, și într-adevăr, tot pe atunci visează o dramă creștină în felul cornelianei *Polyeucte* [2]. La Viena înțelegea și citea franțuzește, deoarece, în afară de lectura lui J.-J. Rousseau [3], probabil în original, și împreună cu Slavici a « dialoagelor lui Platon » și a publicației, cu dări de seamă despre budism și confucianism, *L'Orient pittoresque* [4], folosea în *Avatarii faraonului Tlà* și în *Sărmanul Dionis* pe Théophile Gautier, și îndeosebi *Romans et contes*. La Berlin, între două însemnări de curs asupra Egipetului [5], făcea exerciții de limbă franceză. Își

[1] Ms. 2254, f. 300.

[2] Ms. 2254, f. 19.

[3] *Momente din viața lui M. E.*, în *Adev. lit.*, 1923, nr. 125. În articole J.-J. Rousseau este citat: *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 74, III, p. 189.

[4] După I. M. Rașcu (care cel dintîi, în strălucite articole în *Îndreptar*, 1930, a scos în evidență cultura franceză a poetului): *La revue de l'Orient* sau *La revue pittoresque* (*Ecouri fr. în op. l. Em.*, IV, în *Secolul*, 25 sept. 1932).

[5] Ms. 2286, f. 58. Prin mss. sînt foarte frecvente citatele și exercitările franțuzești (cu ortografie arbitrară): « Pas trop de zèle, pas trop de zèle, pas trop de zèle; Il faut cajoler et simuler d'aimer les hommes qu'on veut perdre » (ms. 2292, f. 28); « L'art de l'intrigue suppose de l'esprit et esclue le talent » (ms. 2276, f. 209); « l'atheisme de la patrie; meconnaissant ses destinées » etc. (ms. 2276, f. 211); « c'est une femme debauchée » (ms. 2275 B, f. 27); « Pour-quoi ne reponds tu pas a mes lettres. C'est très mechant de ta part. Moi, je suis faché sur toi pour; ton amie Clarisse; Bon soir mon etoil et mon ange » (ms. 2259, f. 145 v.); «repli, pli, plier, coulisse, rainure, rainer, socle » (ms. 2261, f. 52); « connaissance, récipiscence, jugement, principe de connaissance, atendement, intelligence, raison, bon sens » (ms. 2255, f. 8); « c'est quelque chose » (ms. 2255, f. 352 v.); « Les petit cheval [*sic*] des paysans litouaniens ne diffère pas du

transcrisese un text de roman franțuzesc pe care își sublinia cuvintele necunoscute, transportînd apoi vocabulele rare într-un mic vocabular franco-german. Eminescu căuta în dicționar vorbe ca: *lueur*, *tas*, *ravir*, *aise*, *ruban*, *incandescent*, *fauve*, *oreiller*, *nuque*, *enivrer*, *jarret*, ceea ce înseamnă că nu era prea înaintat cu studiul. Iată în întregime acele rînduri, cu greșelile copierii:

« Elles se fient a leur bonne humeur, a leur charme, a leur cheveux tres noirs, a leurs yeux *fendus* [1] en amande et surtout a leur bains froids . . . L'une des ces demoiselles a trouvé, en la cherchant un peu, une anse favorable où le petillement de l'eau transparente invite les belles nageuses à battre le fer pendant qu'il est chaud. Je veux parler de ces eaux merveilleuses; on s'y jette et tout de suite on est couvert d'une quantité d'étoiles. L'eau apelle a son charme un millier de petits infusoires, especes de globules phosphorescens qui s'echappent du fond de la mer et qui couvrent d'une *lueur* [2] energique les beautés les plus cachées des belles nageuses. En ce moment le jeune homme qui s'expose à ce phenomène se voit entouré d'un *tas* [3] de merveilles. La première exitation qu'il rencontre sur le sable, a coté de l'onde claire ce sont les vêtements de M-elle Diane Berard, très jolie fille ornée de cheveux superbes *tirant sur le roux* [4] et faite a *ravir* [5]. Elle a changé cet eau de miracles en un lac *incandescent* [6]; son bain est une *fournaise* [7] ardente d'ou s'échappent des milliers d'étincelles. Diane *obéït* [8] a l'été, au vent qui souffle, a la nuit *tiède* [9] au *Poulignen* [10] qui s'endort. Elle se plait a montrer ses jambes nues et a les baigner dans l'écume des vagues; son imagination ardente est à *l'aise* [11] dans cette immensité. La voila qui jette à l'océan sa robe azurée, et la fine batiste, qui lui sert de costume intime. Et, tenez, la voyez vous, calme, souriante et gracieuse, voluptueuse et chaste, qui s'abandonne à tous ses caprices. O bonheur! La voila qui disparaît dans un paysage pittoresque et coloré, pendant que les jeunes Basses-Brettes, les plus jeunes et les plus jolies jouent sur leur *biniou* [12] un viel air national. L'océan exhale un dernier soupir de regret . . . Les pieds nus, ornementés d'un *ruban* [13] bleu; un *peignoir* [14] de laine blanche dissimule à peine un

*dün*o illustre dans les chants primitifs des ces peuples, et dont les squelettes se retrouvent dans les anciens tombeaux » (ms. 2286, f. 89); « De la souverainite du Roi » etc. (ms. 2257, f. 18 urm.).

buste long, élegant et des *hanches accusées* [15] d'un délicieux contour. Sa tête est pleine de contrastes *tour à tour* [16] elle se montre aux curieux irrégulièrement classique ou classiquement irrégulière; ses cheveux d'un blond chaud ou d'un blond *fauve* [17] flava und fulva comes, sont d'une longueur démesurée. La dame ne porte ni bonnet ni chapeau; ses yeux sont sans couleur distincte; de longs *cils* [18] d'un dessin très pure, des levres fraîches et des dents blanches, une chaude carnation; la voilà toute . . .

La mer etait en feu: un bras enfoncé dans le sable et servant *d'oreiller* [19] a sa tête bouclée, elle regardait la mer et chantait une barcarole italienne . . . douceurs *ecoeurantes* [20], demarche voluptueuse, *nuque cottoneuse* [21]. Elle etait adorable dans cette fraiche toilette; et que dites vous de son *dos* [22] d'un coloris un peu *mou* [23] et les *fils cottoneux* [24] de la *nuque* [25] ou l'on voyait circuler le sang? Et du conseil de M-elle Berard à son valseur, pendant que les voluptueux parfums, de chaudes *effluves* [26] montaient jusqu'à lui et achevaient de *l'enivrer* [27] faites le mort . . .

Otons nos bottines et relevons nos robes . . . Alors voilà M-elle Diane, qui court deci delà, avec de *rousseâtre duvet* [28] dont ses jambes exquises etaient couvertes, et ce delicieux signe placé a la naissance du *jarret* [29]. »

Notîndu-şi traducerea în nemţeşte, Eminescu renunţa la unele cuvinte, deoarece le înţelegea probabil satisfăcător. Din aceste notări din care dăm unele (« 1. Spalten, zerspringen, bärsten, sich spalten; 2. Schein, Glanz; 3. Haufen; 4. In's Rote fallen; 5. entzücken, begeistern; 7. Schmelzofen, Brennofen; 9. lau, laulich; 11. bequem; 13. Band; 14. Pudermantel; 15. Hüfte; 16. nach der Reihe, wechselweise; 17. falb, fahl; 18. Augenwimper; 19. Kopfkissen; 21. Nacken, Genick, pelzig, fasig; 22. spate; 23. weich, wollüstig; 27. betrunken, berauscht; 28. Milchbart, rötlich; 29. Kniebügf[el]») reiese rîvna la învăţătură a poetului, care ştia încă imperfect franţuzeşte, dar voia şi putea să citească orice. Cîţiva ani mai tîrziu, la Iaşi, el se folosea bine de limba franceză şi nu ne mai putem îndoi că de aici încolo, dată fiindu-i curiozitatea, căuta cărţile scrise în această limbă. Legăturile cu Veronica Micle îl fac să încline către un franţuzism tot mai accentuat, şi articolele şi scrisorile îi sînt presărate de expresii galice. În articole mai întîlnim:

« après moi le déluge; après eux le déluge; chacun pour soi; pauvre paysan, pauvre pays — pauvre pays, pauvre roy; qui a fait ses études en France; l'état c'est moi; point d'honneur; peuplades à demi sauvages; lambeau de terre; légitime possession; possesseurs légitimes; embarras de richesse; pur sang, à la vapeur; le tour non-plus-ultra; pour civiliser en deux jours le sauvage Dobroudja; mot d'ordre; par excellence; sans phrase; plaisanterie; se moque; canaille; noblesse oblige; une noble inutilité; cavalièrement; le mot de patrie; voyons!; en masse; à propos; rendez-vous; coiffeur; le monde; le demi-monde; haute banque; galopin; vive la Roumanie; des braves gens; caffé chantant. »

Pe lîngă citări de localuri pariziene vestite, ca « Le crapaud volant », « Procope », Eminescu uzează de unele franţuzisme stridente: *flibustieri, mancuri, insignifiant, feneantism*. Iată-l odată încercîndu-se a scrie o epistolă ironică în franţuzeşte, nici vorbă Veronicăi, imputîndu-i amar frecventarea unei societăţi de « petits crevets e d'une artillerie considérabile par ses groses moustaches ». Caligrafia, ştersăturile, alintarea *bébé*, ironia *eminente*, aluzia obişnuită la Leibniz (« cet mailleur des mondes possibles »), totul certifică autenticitatea scrisorii. Limba franceză în care scrie Eminescu aceste rînduri este — ce-i dreptul — hazlie, dar este totuşi limbă franceză, şi asta înseamnă că poetul citea asiduu cărţi (din care îi rămăsese atîtea cuvinte şi expresii), fără să studieze însă gramatica. Reproducem textul aidoma, fără să punem *sic* acolo unde, mai totdeauna, forma este greşită [1]:

« Madame,

J'escris en français pour faire des beaux exercises de compilation et traduction. Ce serait vraiment une belle traduction, de-une petite conte trouvée dans les papiers de mon viell. Le papier de l'original est rongé, — comme ça se ronge mon Dieu! quand elle y est une histoire des hommes morts, mais pourtant se la trouve interessant, c'est d'un chic mirifique que de savoir comment les hommes vivaient avant nous. Eh bien! il y a içi dans cette histoire un jeune homme eminent, ca veut dire d'une eminente

[1] Ms. 2258, f. 233—230 v.

stupidité. Il y a des yeux bleus. Vous savez les yeux bleus sont fidèles et bien bêtes, ce qu'on ne peut pas soutenir des yeux gris, verts ou verdatres. Mais laissons la la theorie. La dame — dans toutes ces histoires il y a aussi une dame au plus possible belle, blonde (ou brunette? non). Le jeune homme aux yeux bleus (par leur stupidité plus que par leur couleur) — vous savez la couleur est une chose très souvent indefinissable? N'ai-je Vous faite la même question sur le même sujet, et vous mi devez encore la difinition? — Recomençons. Le jeune aux yeux (?problematiques) vit la dame aux yeux (très problematiques). Il s'en fuit, parcqu'il avait peure d'un troisième problème plus dificile encore de ressoudre. Mais içi commence le comique de la chose. La dame était très interessante par la faculté d'être enrhumée — toujours enrhumée. Ses yeux languissait, cet doux profil de cire blanche montrait tant de souffrance et de douceur. A la seconde fois se fût le jeune homme qui sentait le pèsement du reflet de ce beaux type sur son cœur. Il lui plaisait de contempler des heures entieres cette douce figure de marbre, de la resorber dans son ame, avec mille des fibres, tant qu'il fut maintenant sa seconde ame, son espoir sur ce monde, en c'est foi sa vie meme parcqu'il ne se souvient pas d'avoir vecu avant de ça. Il arive un beaux jour une lettre — slavonne, parsque la bouquine de mon père est ecrite en caractères slaves — dans laquelle on lui disait un foule de petites bonnes choses. De la son sort fût decidée — son âme n'est fut plus qu'une glace pour reflecter toute la figure, tous les mouvements d'un pauvre petit ange. Enfin Msieur est parti. Cet Msieur X c'est toujours l'homme qu'on trouve le plus souvent dans cet meilleur des mondes possibles. Il est un peu chauve. Le *bébé*, car ainsi s'appelait l'animal, croyait qu'un lui donnera des avances. On lui a donné une heure d'un doux embarras, tout modeste, toute sans pretention d'etre plus qu'un embrassement. Après ça on lui a dit: pauvre petit animal, ne venez si souvent une autre fois: comme je regrette de ne pouvoir pas repondre aux désirs de tes yeux — mais je suis enrhumée — je me sens malade. Bon. Du depart de Msieur X [on se presentait] avec de dueñas, on va faire des visites, on est empressés de faire des petites achettes, on est entouré des hommes, qui ne c'est montrent jamais, si on veut. Si on reste par malheur seule — on est enrhumée,

très enrhumée, on ne voit pas, n'attend pas, on baille enfin. Mais quand l'animal n'est pas la? Ah ça change. On aille a la promenade, au jardin, en société de petits crevets et d'une artillerie considerabile par ses groses moustaches. On a ses douces amies — des jolies, petites femmes, qui ne sont pas que les reproduction du même cliché, avec une vie a peu près — monastique. Mes c'est curieux qu'au ermitage de cettes belles dames les moines sont très nombreux, et cettes belles dames sont les seules religieuses.

Enfin arrive un Dimanche. L'animal vient et s'asseoit, Madame etait parti pour la Russie. Triste histoire. Il reste une heure, deux, trois, quatre etc. rien. Enfin! La dame vient fatigué, très fatiguée, jette un regard distrait sur tout le monde, prende sa robe de chambre — après une *toilette d'une heure*, parcequ'on devait être toute noyée des parfums pour la delices de la nuit — et reappare du nouveaux. Elle est enrhumée, très enrhumée, elle veut se coucher — elle est malade — et cet insupportable animal restait encore! Enfin vient une de ces belles dames, tous les deux se retirent dans le boudoir — une demi heure de chouchou — après ça vient la deuxième de ces dames, plus routinée dans des telles affaires, chouchou de cinque minutes. Elle s'habille, et part avec la deuxieme dame — pour prendre de l'argent de la caisse publique — a dix heures du soir parceque — hum! parceque le caissier va partir le lendemain pour la Russie. Enfin l'animal se lève, aille a la maison, change ces habits, et vient s'asseoir dans une embouchure de la rue, pour voir quand elle retournera a la maison. Il reste içi une heure, deux, trois, quatre — il voyait si bien, cachée dans l'ombre — et rien, ni des pietons, ni des voitures. Des voitures oui, une, deux, trois, mai pas elle. Rester encore. Pourquoi? Madame avait de reçevoir des millions, et de millions, mon Dieux, il les faut compter. L'animal s'en aille a la maison et rit deux heures. C'était une jolie comedie, n'etre qu'un manteau! En fin a cinque heures du matin, n'ayant dormi, n'ay[a]nt mangée a rire[1] depuis vingt quatres heures, il veut aussi partir pour la Russie, ayant grandes choses de dire a Mseur le — caissier. Il attend a la gare depuis cinques heures du matin. Les salles a attendre se remplirent de Russes, des Juifes, pas

[1] Var.: *chagrin*, şters.

un seule — caissier. On voit le docteur C., le boiteux I., pas un seule — caissier. Enfin a huit heures il retourne a la maison et se mit a rire de nouveau. Mai comment? Que dirait le monde, que dirait le monde d'un homme, qui rit avec de larmes aux yeux, en pleine rue? On doit feigner quelque chose, et l'animal feignit. Il a donné de signes bien perceptibles a cette dame, qu'il sait tout, et elle l'a compris.

(Petites conversations pour l'usage des enfants)

Leçon premiere

Une vielle. Un animal.

L'animal. Madame est ce que votre fille a pris de l'argent hier au soir?

La veille. Pas tout.

L'animal. Est-ce que madame votre fille a bien dormi?

La vieille. Tres-bien. Elle est retournée vers dix heures, e s'est couchée.

Deuxieme leçon

L'animal. Est que le caissier est parti pour les bains?

Elle (Avec un imperceptible tresaillement). Non Msieur — comment — peut-êtrc pour la Russie.

L'animal. Hum!... Madame! Comment vous vous êtes amusée en Russie?

Elle (Pause). Pas si bien.

L'animal. Madame avez-vous bien dormi?

Elle. Tres bien Msieur.

C'est toute la bêtise. N'est ce pas Madame qu'elle a une odeur vive d'artillerie? Le diable sait, mais je trouve ça.»

Cît a citit Eminescu în franţuzeşte este mai anevoie de determinat, dar nu-i nici o greutate să ne închipuim că se ţinea în curent cu ce era mai de seamă. În *Timpul* el citează adesea scriitorii francezi vechi [1] şi contemporani, precum şi autori care se ocupă de chestiuni orientale privind ţările noastre [2]. Pe dramaturgi îi cunoştea din vremea cît trăise

[1] Astfel, din ms. 2258, f. 163 constatăm că ştia de Alain Chartier şi de cunoscuta anecdotă a lui Etienne Pasquier: «...Sărutarea pe care regina Margareta de Scoţia a dat-o învăţatului însă urîtului Alain Chartier a fost numai o grimasă». Într-un *Dicţionar de rime* (ms. 2308, f. 33) e amintit *Malherbes* [*sic*].

[2] De pildă, Jurien de la Gravièvre, *La station du Levant: Opere*, ed. I. Creţu, II, f. 85.

în preajma teatrului. Preţuia pe Molière, ale cărui farse le socotea clasice ca fiind imitate după natură, despre Racine şi Corneille n-avea însă păreri prea bune: «...dramele lui Racine şi Corneille şi cum se mai numesc acei iluştri mergători [pe] catalici nu sunt de fel clasice, ci nişte imitaţii slabe şi greşite ale tragediei antice» [1]. În 1876, cînd scria aceste rînduri, Eminescu era aşadar departe de a bănui adevărata esenţă a artei lui Racine, şi aceasta se explică prin aceea că avea cunoştinţe noţionale de limba franceză, nu şi muzicale. De nu altfel, poetul ştia de Regnard, şi anume de *Mennechmi*, prin tălmăcirea veche românească, din care îşi transcrisese în caietele sale [2] Facerea I şi trei cînturi din Facerea II:

Cu o slugă blăstemată mintea voi să-mi prăpădesc —
Firea l-au născut în lume numai ca să pătimesc —
Lenea lui cea osîndită nu mai este de răbdare,
În tot ceasul blestematul mă duce la turburare.

Acest *Cavaleriul Minegmul* este o copie după traducerea lui Alecu Beldiman (1803) [3]. Cu toate că nu putem dovedi vreun contact direct, întrucît este vorba numai de sfera de inspiraţie, *Văduva din Ephes* ne duce la o cunoscută anecdotă povestită în antichitate de Apuleius şi Petronius şi pe care a făcut-o populară La Fontaine în ale sale *Contes* (V-ème partie, VI):

Dans Éphèse il fut autrefois
Une dame en sagesse et vertus sans égale,
Et, selon la commune voix,
Ayant su raffiner sur l'amour conjugale.
Il n'était bruit que d'elle et de sa chasteté;
On l'allait voir par rareté;
C'était l'honneur du sexe: heureuse sa patrie! etc.

[1] *Pol.*, p. 337.

[2] Ms. 2283, f. 2—21.

[3] Cf. *Arhiva*, Iaşi, III, 1892, p. 279 urm. Se pare că Eminescu a folosit o variantă, căci textul publicat sună astfel:

«*Facire întăi. Arătare întăi.* / *Cavaleriul Menegmu.* / Cu o slugă blăstămată, minte vroi să-mi prăpădesc, / Fire l-au născut în lumi numai ca să pătimesc. / Lene lui ce osîndită nu mai poci a i-o răbda, / În tot ciasul blăstămatul turburări vroeşti-am da.» Titlul comediei este *Menegmu sau fraţăi cei de gemine.* «Cavaleriul Menegmu» e de fapt indicaţia persoanei care vorbeşte.

O cunoscuse și Brantôme, de la un M. d'Aurat, care și el o știa din Lampridius, istoric latin din sec. IV d.Cr., și mai apoi o aflase și în « le livre des *Funérailles*... dedié à feu M. de Savoye ». Tema era așadar de pe atunci prea cunoscută. Pentru a înțelege planul eminescian, cea mai limpede narație ni se pare aceea a lui Brantôme (*La vie des dames galantes*, Discours septième, article III):

« J'alléguerai là-dessus un bel exemple, qui pourra servir à semblable, d'une belle et honnête dame d'Effèze, laquelle ayant perdu son mari, il fut impossible à ses parents et amis de lui trouver aucune consolation; si bien qu'accompagnant son mari en ses funérailles, avecqu'une infinité de regrets, d'ennuis, de sanglots, de cris, de plaintes et de larmes, après qu'il fut mis dans le charnier où il devait reposer, elle, en dépit de tout le monde, s'y jeta, jurant et protestant de n'en partir jamais, et que là elle se voulait laisser à la faim, et là finir ses jours auprès du corps de son mari qu'elle ne voulait abandonner jamais; et de fait fit cette vie l'espace de deux ou trois jours. La fortune sur ce voulut qu'il fut exécuté un homme de là, et pendu, pour quelque forfait, dans la ville, et après fut porté hors la ville aux gibets accoutumés, où fallait que tels corps pendus et exécutés fussent gardés quelques jours soigneusement, par quelques soldats ou sergents, pour servir d'exemple afin qu'ils ne fussent de là enlevés. Ainsi donc qu'un soldat qui était en sentinelle et écoute, il ouit la près une voix fort déplorante, et s'en approchant vit que c'était dans ce charnier, où, y étant descendu, y aperçut cette dame belle comme le jour, tout éplorée et lamentant; et, s'avançant à elle, se mit à l'interroger de la cause de sa désolation, qu'elle lui déclara bénignement; et se mettant à la consoler là dessus, n'y pouvant rien gagner pour la première fois, y retourna pour la deuxième et trosième; et fit si bien qu'il la gagna, la remit peu à peu, lui fit essuyer ses larmes; et, entendant la raison, se laissa si bien aller que se jurèrent mariage: ce qu'ayant accompli très-heureusement, le soldat s'en retourna, par son congé, à la garde de son pendu; car il lui allait de la vie. Mais ainsi qu'il avait été bienheureux en cette belle entreprise et exécution, le malheur fut tel pour lui, que, cependant qu'il s'y amusait par trop, voici venir les parents de ce pauvre corps au vent, pour le dépendre s'ils n'y eussent trouvé de garde; et, n'y en ayant

point trouvé, le dépendirent, et l'emportèrent de vitesse pour l'enterrer où ils pourraient, afin d'être privés d'un tel déshonneur. Le soldat, voyant et trouvant à dire le corps, s'en vint courant désespéré à sa dame, lui annoncer son infortune, et comment il était perdu, d'autant que la loi de là portait que, quiconque soldat s'endormait en garde, et qui laissait emporter le corps, devait être mis en sa place et être pendu et que pour ce il courrait cette fortune. La dame, qui auparavant avait été consolée de lui, et avait besoin de consolation pour elle, s'en trouva garnie à propos pour lui, et pour ce lui dit: „ Otez-vous de peine, et venez-moi seulement aider pour ôter mon mari de son tombeau, et nous le mettrons et pendrons au lieu de l'autre". Tout ainsi qu'il fut dit, tout ainsi fut-il fait: encore dit-on que le pendu de devant avait eu une oreille coupée; elle en fit de même pour le représenter mieux. La Justice vint le lendemain, qui n'y trouva rien à dire; et par ainsi sauva son galant. »

Eminescu își scotea sentințe din La Rochefoucauld și amintea de La Bruyère. Despre Voltaire, de care pomenea în articole [1], știa amănunte biografice *(Antropomorfism)*:

> Ea învață ca să uite. Ca marquiza de Chatelet,
> Care pe Voltaire bătrînu-nlocui cu Saint-Lambert.

Este o imagine tipic voltairiană, folosită de Eminescu, din care tragem concluzia unei frecvente lecturi a operei patriarhului din Ferney:

« Și acum, cînd o jumătate a universului stă să s-arunce asupra celeilalte, d-voastră, nobili confrați, ați opri pe cutare ori cutare să nu-și aibă ideile lui asupra unei conflagrații europene? Voyons ! » [2]

Din Pascal cita în franțuzește într-o scrisoare din 1871, pe Montesquieu, Rousseau, d'Alembert [3] îi utiliza în articolele lui politice.

Întrucît privește orgoliul romanilor, statornicia lor, dîrzenia față de dușmani, definite de Iaromir în proiectul de dramă *Decebal*, e instructivă răsfoirea *Considerațiilor* lui Montesquieu *asupra măririi și decăderii romanilor* (passim):

---

[1] *Opere*, ed. I. Crețu, III, p. 398; v. și ms. 2267, f. 13.
[2] *Opere*, ed. I. Crețu, IV, p. 55.
[3] Și ms. 2267, f. 13.

« Les Romains étaient ambitieux par orgueil . . . Rome fut un prodige de constance. Après les journées du Tésin, de Trébies et de Trasimène, après celle de Cannes, plus funeste encore, abondonnée de presque tous les peuples d'Italie, elle ne demanda point la paix . . . Après la bataille de Cannes, il ne fut pas permis aux femmes mêmes de verser des larmes; le sénat refusa de racheter les prisonniers . . . Leur coutume était de parler toujours en maîtres les embassadeurs qu'ils envoyaient chez les peuples . . . étaient sûrement maltraités: ce qui était un prétexte sûr pour faire une nouvelle guerre . . . Quoique le titre de leur allié fût une espèce de servitude, il était néanmoins très recherché . . . »

Şi de Buffon avea ştiinţă, căci într-un loc[1] spune: « . . .*stilul e omul*, se-nţelege de-aceea, fiindcă nu e numai forma limbistică şi fiindcă nu consistă numai în cunoştinţa limbii, ci fiindcă exprimă totodată maniera de cugetare şi percepţiune a omului ».

Dorinţele afrodisiace ale lui Angelo din *Avatarii faraonului Tlà* faţă de demon sînt de categoria celor din *Le diable amoureux*, « nuvela spaniolă » a lui Jacques Cazotte, unde întîlnim acelaşi transformism şi iluzionism, deoarece diavolul conjurat de erou se înfăţişează întîi ca efeb masculin, ca paj, apoi feminin, ca dansatoare. Numele eroului, Alvarez, este tipic literaturii fantastice şi fatalistice, şi e între altele chiar al eroului din *Le diable amoureux*, scriere cu mari efecte asupra romantismului german.

Viaţa lui Mirabeau o ştia aşa de bine, încît a plănuit o dramă cu acest nume. Informaţii despre om avea, precum vom vedea mai jos, strîmbîndu-le ca să le supună ideii sale dramatice. Gabriel-Honoré de Riquetti, conte de Mirabeau, fusese, după adevărul istoric, silit de tată-său să se căsătorească cu Emilie de Marignane, în 1772. În vremea cînd începe aventura folosită de Eminescu, avea supărări ieşite dintr-o legătură silnică în care fusese şi înşelat. Marchizul Mirabeau, tată-său, pe de altă parte, se despărţise într-adevăr de soţia lui şi se ştie cu cîtă îndîrjită asprime şi-a chinuit pe ai săi şi îndeosebi pe tînărul viitor corifeu al revoluţiei. Pentru un scandal în legătură cu sorăsa şi nu pentru altceva, Mirabeau fu închis în Chateau d'If.

[1] *Pol.*, p. 12.

Mutat de aci, pentru turbulenţă, în fortul Joux, pe lîngă Pontarlier, face cunoştinţă cu marchiza Sophie de Monnier, soţia în vîrstă de 20 de ani a primului-preşedinte onorar la Curtea de conturi din Dôle. Bătrînul soţ avea 70 de ani, cît îi dă Eminescu. Printr-o mijlocitoare, tinerii se întîlnesc fără ştirea preşedintelui. Îndrăgostiţii încearcă să fugă. Sophia e readusă la soţ, iar Mirabeau e purtat din închisoare în închisoare, pînă ce izbuteşte să fugă. Şi Sophia evadează în cele din urmă şi amîndoi se refugiază în Elveţia şi de acolo în Olanda, la Amsterdam, unde trăiesc din broşurile tipărite de Mirabeau şi petrecute clandestin în Franţa. În lipsă, tribunalul din Pontarlier osîndise pe tînăr la moarte prin decapitare şi pe amantă la recluziune într-o casă de corecţie. Arestaţi şi extrădaţi, primesc o pedeapsă mai blîndă. Sophia merge la mînăstire, iar Mirabeau la Vincennes, unde stă vreo trei ani în donjonul din care binevoieşte în sfîrşit, în urma unei scrisori, să-l scoată tatăl său prin intercesiunea soţiei închisului. Cu Sophia, care-i dăduse şi o fetiţă, moartă curînd, Mirabeau nu mai izbuteşte să lege vechea dragoste, totuşi aceasta nu « se înjunghie ».

Traducînd pe Rötscher *(Arta representaţiunei dramatice*[1]*)*, Eminescu întîlnea citarea unui studiu al lui Victor Hugo asupra lui Mirabeau *(Étude sur Mirabeau*, Paris, Canel, 1834; în textul tradus: *Études sur Mirabeau)*, de la care va fi rămas cu vreo îndrumare. În *Timpul* din 7 iunie 1877 scria: « . . .origina despotismului în delir, cum l-a numit prevăzătorul geniu al lui Mirabeau ».

O mare parte din demonstraţia poemului eminescian *Memento mori* se bizuie pe ceea ce era încă destul de recent şi general în lirica noastră de atunci, pe « ruina » romantică de tip Volney:

« Ici, me dis-je, ici fleurit jadis une ville opulente; ici fut le siège d'un empire puissant. Oui, ces lieux, maintenant si déserts, jadis une multitude vivante animoit leur enceinte, une foule active circuloit dans ces routes aujourd'hui solitaires; en ces murs, où règne un morne silence, retentissoient sans cesse le bruit des arts et les cris d'alégresse et de fêtes; ces marbres amoncelès formoient des palais réguliers; ces colonnes abattues ornoient la majesté des temples; ces galeries écroulées dessinoient les places

[1] Ms. 2254, f. 310 urm.

publiques! Là, pour les devoirs respectables de son culte, pour les soins touchants de sa subsistance, affluoit un peuple nombreux. Là une industrie créatrice de jouissances appeloit les richesses de tous les climats, et l'on voyoit s'échanger la pourpre de *Tyr* pour le fil précieux de la *Sérique;* les tissus mœlleux de *Cachemire* pour les tapis fastueux de la *Lydie;* l'ambre de la Baltique pour les perles et les parfums arabes; l'or d'*Ophyr* pour l'étaim de *Thulé!*

Et maintenant, voilà ce qui subsiste de cette ville puissante, un lugubre squellette! Voilà ce qui reste d'une vaste domination, un souvenir obscur et vain! Au concours bruyant qui se pressoit sous ces portiques, a succédé une solitude de mort. Le silence des tombeaux s'est substitué au murmure des places publiques. L'opulence d'une cité de commerce s'est changée en une pauvreté hideuse. Les palais des rois sont devenus le repaire des bêtes fauves; les troupeaux parquent au seuil des temples, et les reptiles immondes habitent le sanctuaire des dieux!... Ah! comment s'est éclipsé tant de gloire!... comment se sont anéantis tant de travaux!... Ainsi donc périssent les ouvrages des hommes! Ainsi s'évanouissent les empires et les nations!» (Volney, *Les Ruines: Les Ruines de Palmyre*).

Chiar dacă Eminescu n-a cunoscut direct *Ruinele* lui Volney, *Diorama* sa reprezintă cea mai tipică dezvoltare poetică română a spiritului acelora şi e prin structura ei mai aproape de poezia civilizaţiilor orientale (Delille, Chênedollé, Dorion, Chateaubriand ş.a.). În ce priveşte Grecia, poate că cititul şi de Goethe *Voyage du Jeune Anacharsis en Grèce* de Barthélemy nu-l va fi lăsat fără vreo ascunsă unduire, de vreme ce tălmăcirea românească (*Voiajul tînărului Anacharsis*, Iaşi, 1845) făcea parte, după toate semnele, din cărţile sale[1].

Robespierre, Fr.-Emile Babœuf, Napoleon apar în *Memento mori;* întîiul e citat şi într-un articol[2]. Pe romantici îi cunoştea poate şi mai bine, întîi, firește, indirect, prin traducerile româneşti, apoi nemijlocit. La Berlin îşi copia *Sacer esto* din *Les châtiments* (Livre IV-e). *Serenada*[3] după Victor Hugo nu este altceva decît romanţa cîntată de Fabiano reginei, în *Marie Tudor*[4]. Pe Victor Hugo,

[1] Ms. 2278, f. 80 v. — 82.

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 490.

[3] *Opere compl.*

[4] Vezi şi sonetul din *Post.*

Eminescu trebuie să-l fi citit într-o largă măsură.[1] O strofă aminteşte de *Marion de Lorme*[2]:

Să cînt ironic cum se naşte impulsul
În corp de înger, sufletul diform,
Ironiei lui Byron să-i simt pulsul,
Or lui Hugo, ce-a scris *Marion de Lorme*,
Să descriu nopţi romantice.

În poezia socială, plină de insulte colorate, monologică, inventivă în expresie, maestrul lui Eminescu a fost Victor Hugo. Citiţi de pildă *A propos d'Horace* şi veţi găsi, cu deosebirile firești de mijloace literare, toată invectiva năvalnică, spumegătoare din *Scrisoarea III:*

Marchands de grec! marchands de latin! cuistres! dogues
Philistins! magisters! je vous hais, pédagogues!
Car, dans votre aplomb grave, infaillible, hébété,
Vous niez l'idéal, la grâce et la beauté!
Car vos textes, vos lois, vos règles sont fossiles!
Car avec l'air profond, vous êtes imbéciles!
Car vous enseignez tout, et vous ignorez tout!
Car vous êtes mauvais et méchants! Mon sang bout
Rien qu'à songer au temps où, rêveuse bourrique,
Grand diable de seize ans, j'étais en rhétorique!
Que d'ennuis! de fureurs! de bêtises! — gredins! —
Que de froids châtiments et que de chocs soudains!
Dimanche en retenue et cinq cents vers d'Horace!
Je regardais le monstre aux ongles noirs de crasse,
Et je balbutiais: Monsieur... — Pas de raisons:
Vingt fois l'ode à Plancus et l'épitre aux Pisons!

Lui Hugo îi datoreşte Eminescu tonul general din *Împărat şi proletar*. «Nopţile romantice» pomenite mai sus sînt, de bună seamă, acelea mussetiene. Vorbind de

[1] Numele propriu *Frollo* în *Dicţ. de rime* (ms. 2265, f. 144) ar dovedi că a citit *Notre-Dame de Paris* sau libretul *La Esmeralda*. Totuşi Eminescu ar fi putut să se gîndească şi la profesorul Giovanni Frollo, autor, între altele, al studiului *O nouă încercare de soluţiune a problemului ortograficu*, pe care îl şi citează în ms. 2266, f. 45 v., aşa: «Resolvarea problemului ortografic, V, [*sic*] Frollo».

[2] *De Lorme* se întîlneşte de asemeni în versuri din ms. 2255, f. 305.

Bonifaciu Florescu, întocmește aceste două versuri [1]:

Prin Parnas la Ipokrene, pe Musset, pe alții pradă
Și cu versuri rău traduse tu îi vezi făcînd paradă.

De altfel, nu aceasta e o dovadă că citise pe Musset. Lucrul este principial indiscutabil. Citirea lui Vigny, a lui Lamartine o revelă contaminațiile. Și pe Béranger îl cunoștea. [2] Dintre prozatori, îi erau cunoscuți Dumas (în *Geniu pustiu* scrie: « Dumas zice că romanul a existat totdeauna ») [3], George Sand, Jules Verne, Paul de Kock, Eugène Sue, Ponson de Terrail, dintre dramaturgi, Casimir Delavigne, Scribe, Sardou, Émile Augier (din care tradusese *Le joueur de flûte*), Dumas fils, Legouvé. Dintre ideologi, Taine, Tocqueville, lăsînd pe sociologi, îi sînt cunoscuți, pe cît arată cîte o însemnare bibliografică și citatele. Din opera lui Renan amintește *Questions contemporaines* și *Lettres à un ami d'Allemagne*. [4] Cînd era bolnav la București cerea prietenilor *Corespondența* lui Jules de Goncourt. M. N. Bouillet era autorul unui foarte consultat pe atunci *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*. V. A. Ureche, răspunzînd lui Titu Maiorescu în *Revista contimporană* (1873, *Miron Costin*, p. 321, 322, 324), îl ironizează că-și scoate erudiția « răscolind *Dicționarul* lui Bouillet »; « Și iute năvală la Bouillet », « Pentru numele lui Dumnezeu, erudite critic, *un coup* de Bouillet iute . . . » Eminescu, în *Epistola deschisă către homunculul Bonifacius*, îl amintește și el:

Îți încalică o vorbă din Bouillet o veche rablă.

Am lăsat la urmă pe Th. Gautier, ca fiind acela cu care poetul se dovedește a fi mai înrudit. Eminescu a copiat

[1] Botez, p. 391. În ms. 2308, f. 53 v. *(Dicț. de rime)*: Namune.

[2] *Pol.*, p. 296. Ca o curiozitate copiem în traducere românească un pasaj din Xavier de Maistre: « . . . Timpul și Spațiul sunt alle melle: oricînd voescu strămut sufletul în soțietatea lui Omer, Milton, Virgilie, Ossian », ș.c. l. (Cap. XXXVII din *Călătorie împrejurul cammerei melle* de contele Xavier de Maistre tradusă de C. D. Aricescu, Buc., Imprimeria lui Ferdinand Om, 1856).

[3] Citise *Cei trei mușchetari*, deoarece în diatribele împotriva lui Petrino, vorbind de « vestitul Armis » (Petrino era rudă cu un Petrovici-Armis), face o vădită aluzie la Aramis (« Căci Aramis ești, născut cu spada-n mînă »). Poate că și bolta cu comori din *Avatarii faraonului Tlà* nu e străină de grota cu bogățiile familiei Spada din *Contele de Monte-Cristo*.

[4] Pentru unele lucruri de detaliu v. I. M. Rașcu, *op. cit.* În ms. 2291, f. 12: « *Ein Frauenleben*, Roman Dumas fils; *Mademoiselle Cléopâtre*, 2 vol. ».

el însuși pe o foaie de hîrtie pagina de scrisoare a lui Th. Gautier către Gérard de Nerval, din care și-a extras încheierea, dovadă poate că-și împrumutase cartea (*Hist. de l'art dramatique en France*, III, Paris, Hetzel, 1859, p. 76—77) [1]:

« On n'est pas toujours du pays, qui vous a vu naître, et alors on cherche à travers tout sa vraie patrie. Ceux, qui sont faits de la sorte se sentent exilés dans leur ville, étrangers dans leur foyers et tourmentés des nostalgies inverses. C'est une bizarre maladie. L'on est comme des oiseaux de passage encagés. Quand le temps du départ arrive, les grands desirs vous agitent, et vous êtes pris d'inquiétudes en voyant les nuages qui vont du côté de la lumière. Si l'on voulait, il serait facile d'assigner à chaque celebrité d'aujourd'hui *non seulement le pays, mais le siècle où aurait dû se passer son existence véritable:* Lamartine et de Vigny sont Anglais modernes; Hugo est Espagnol-flamand du temps de Charles-Quint; Alfred de Musset, Napolitain du temps de la domination espagnole; Decamp Turc Asiatique; Marilhat Arabe; Delacroix Marocain. L'on pourrait pousser fort loin ces remarques justifiables jusque dans les moindres détails, et que viennent confirmer mêmes les types de figures. Toi tu es Allemand; moi je suis Turc, non de Constantinople mais d'Égypte. Il me semble, que j'ai vécu en Orient, et lorsque pendant le carnaval, je me dèguise avec quelque caftan et quelque tarbouch authentique, je crois reprendre mes vrais habits. J'ai toujours été surpris de ne pas entendre l'arabe couramment; il faut que je l'aie oublié. En Espagne, tout ce que rappelait les Maures m'intéressait aussi vivement que si j'eusse été un enfant de l'Islam, et je prenais partie pour eux contre les chrétiens. »

Ideea reincarnației devenise predilectă mai ales prin cercetările noi asupra literaturii sanscrite de la începutul secolului al XIX-lea. (A. von Schlegel, Chézy, Franz Bopp, Max Müller), a căror urmare mai răsunătoare fu, în afară de felurite ecouri literare (Rückert, Heine), filozofia lui Schopenhauer. În cap. XLI (Cartea IV) din *Die Welt als Wille und Vorstellung* găsea Eminescu toată bibliografia metempsihosei ca documentare a indestructibilității esenței noastre. Tot din mitologia indiană, combinînd-o, ca și

[1] Ms. 2258, p. 261. Păstrăm ortografia poetului. Cf. și I. M. Rașcu Evandru], în *Îndreptar*, 1930, nr. 10, p. 7. De acolo rezultă că pasajul era des reprodus și că Eminescu și-l putea copia din felurite locuri.

Schopenhauer, cu cea scandinavă și cu misticismul german, se inspira și Novalis, care cita și el *Sakontala* și în al cărui *Heinrich von Ofterdingen* metempsihosa trebuia să joace un mare rol. Acela care în literatura franceză făcuse mai multă paradă de exotism oriental și popularizase expresia «avatari» a fost Théophile Gautier. În *Avatar* al său erudiția exotică cea mai arătoasă consta în enumerarea reincarnărilor lui Vișnu:

«. . .le long des murailles étaient appendues des miniatures gouachées, œuvre de quelque peintre de Calcutta ou de Lucknow, qui représentaient les neufs *Avatars* déjà accomplis de Wishnou, en poisson, en tortue, en cochon, en lion à tête humaine, en nain brahmine, en Rama, en héros combattant le géant aux mille bras Cartasuciriargunen, en Kitsna, l'enfant miraculeux dans lequel des rêveurs voient un Christ indien; en Bouddha adorateur du grand dieu Mahadevi; et, enfin, le montraient endormi, au milieu de la mer lactée, sur la couleuvre aux cinq têtes recourbées en dais, attendant l'heure de prendre, pour dernière incarnation, la forme de ce cheval blanc ailé qui, en laissant retomber son sabot sur l'univers, doit amener la fin du monde.»

Dar tot Théophile Gautier era în literatură și egiptologul evocator de mumii și papiruse descifrabile după metoda lui Champollion-Figeac. În *Le roman de la momie* descria cu multă pompă arheologică viața tinerei regine Tahoser din Oph (Theba) după un papirus fantezist găsit, zicea el, sub brațul mumiei aceleia. E un lucru vrednic de reținut că la un moment dat Rumphius, arheologul, exclamă cu ambiție: «. . .j'égalerai Champollion, et je ferai mourir Lepsius de jalousie». Însă Lepsius nu era decît profesorul de la Berlin al lui Eminescu și ilustru egiptolog, de la care poetul va fi ascultat frumoase cursuri. Totuși, cum am spus, episodul egiptean, fiind înrudit cu *Egipetul*, trebuie să fi fost conceput înainte de înscrierea la Universitatea din Berlin. Cu prietenul său Chibici, prin urmare la Viena, Eminescu asculta «același curs» despre craiul Rhamses și nevasta lui Rodope. [1] Era un curs, se pare, de istorie antică generală, cuprinzînd și Asiria, căci o strofă zice:

Și apoi iar împreună
Ca științei să sacrifici

[1] Ms. 2268, f. 24—25.

Coale lungi, cu-assirologii
Căutai să te edifici.

Rodope e chiar eroina din *Avatarii faraonului Tlà*. Pe faraonul însuși, care nu mai e Rhamses, ci Tlà, îl găsim citat într-o serie de faraoni ca Tlas (T-Las) sau King Tla [1] în însemnări ce sînt, ce-i dreptul, aproape sigur din epoca Berlin. Despre Rodope vorbesc Strabon în *Geografia* sa (C. XVII, 33) și Herodot în *Istorie* (II, 134) [2]. Cel dintîi primește legenda, pe care celălalt o tăgăduiește, că piramida ce noi o socotim azi a lui Mycerinus ar fi fost făcută pentru Rhodopis. Acestei curtezane, pe cînd era la baie, un vultur i-ar fi furat delicata sandală, pe care ar fi lăsat-o apoi la Memfis în poalele regelui. Acesta făcu ceea ce face voievodul din *Cenușăreasa*, găsi pe fată după măsura încălțămintei și o luă în căsătorie. Murind Rhodopis înaintea lui, îi zidi măreața piramidă. La acest lucru face desigur aluzie Thomas Moore în *Epicureanul*, a căror părți versificate le traduce tot Th. Gautier (*Poésies complètes*, II):

Rhodope, cette nymphe à la beauté splendide
Qui vit, dit-on, plongée en un demi-sommeil
Sur l'or et les bijoux inconnus au soleil
La Dame de la Pyramide!

Tot din Th. Gautier *(Avatar)* pare-se că a fost luată și ideea consultării viitorului în cupa cu apă de Nil:

«— . . .Penchez-vous sur cette coupe et pensez fixement à la personne que vous désirez faire apparaître; vivante ou morte, lointaine ou rapprochée, elle viendra à votre appel, du bout du monde ou des profondeurs de l'histoire.

Le comte s'inclina sur la coupe, dont l'eau se troubla bientôt sous son regard et prit des teintes opalines, comme si l'on y eût versé une goutte d'essence; un cercle irisé de couleurs du prisme couronna les bords du vase, encadrant le tableau qui s'ébauchait déjà sous le nuage blanchâtre.

Le brouillard se dissipe. Une jeune femme en peignoir de dentelles, aux yeux vert de mer, aux cheveux d'or crespelés, laissant errer comme des papillons blancs ses belles mains distraites sur l'ivoire du clavier, se dessina ainsi

[1] Ms. 2257, f. 210 v., 221 v.

[2] Pe Herodot, Eminescu îl amintește în articole: *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 335, 340.

que sous une glace au fond de l'eau redevenue transparente» etc.

Cît despre înfăţişarea interioară a piramidei, descripţia aminteşte pe aceea din *Le pied de momie* de Th. Gautier, unde prinţesa Hermonthis călăuzeşte pe autor la mormîntul subteran:

« Elle me tendit sa main, qui était douce et froide comme une peau de couleuvre, et nous partîmes.

Nous filâmes pendant quelque temps avec la rapidité de la flèche dans un milieu fluide et grisâtre, où des silhouettes à peine ébauchées passaient à droite et à gauche.

Un instant, nous ne vîmes que l'eau et le ciel.

Quelques minutes après, des obélisques commencèrent à pointer, des pylônes, des rampes côtoyées de sphynx se dessinèrent à l'horizon.

Nous étions arrivés.

La princesse me conduisit devant une montagne de granit rose, où se trouvait une ouverture étroite et basse qu'il eût été difficile de distinguer des fissures de la pierre si deux stèles bariolées de sculptures ne l'eussent fait reconnaître.

Hermonthis alluma une torche et se mit à marcher devant moi.

C'étaient des corridors taillés dans le roc vif; les murs, couverts de panneaux d'hiéroglyphes et de processions allégoriques, avaient dû occuper des milliers de bras pendant des milliers d'années; ces corridors, d'une longueurs interminable, aboutissaient à des chambres carrées, au milieu desquelles étaient pratiqués des puits, où nous descendions au moyen de crampons ou d'escaliers en spirale; ces puits conduisaient dans d'autres chambres, d'où partaient d'autres corridors également bigarrés d'éperviers, de serpents roulés en cercle, de tau, de pedum, de bari mystiques, prodigieux travail que nul œil vivant ne devait voir, interminables légendes de granit que les morts avaient seuls le temps de lire pendant l'éternité.

Enfin, nous débouchâmes dans une salle si vaste, si énorme, si démesurée, que l'on ne pouvait en apercevoir les bornes; à perte de vue s'étendaient des fils de colonnes monstrueuses entre lesquelles tremblotaient de livides étoiles de lumière jaune; ces points brillants révélaient des profondeurs incalculables.

La princesse Hermonthis me tenait toujours par la main et saluait gracieusement les momies de sa connaissance.

Mes yeux s'accoutumaient à ce demi-jour crépusculaire et commençaient à discerner les objets.

Je vis, assis sur des trônes, les rois des races souterraines. C'étaient de grands vieillards secs, ridés, parcheminés, noirs de naphte et de bitume, coiffés de pschents d'or, bandés de pectoraux et de hausse-cols, constellés de pierreries avec des yeux d'une fixité de sphinx et de longues barbes blanchies par la neige des siècles: derrière eux, leurs peuples embaumés se tenaient debout dans les poses roides et contraintes de l'art égyptiens gardant éternellement l'attitude prescrite par le codex hiératique . . . »

Descrierea palatului Pimodon făcută de Gautier în *Le club des hachichins* putea izbi închipuirea lui Eminescu, care, în materie de descripţie, se află mult mai aproape de modul artistic-arheologic al lui Gautier decît de autorii germani. Palatul marchizului Alvarez din *Avatarii faraonului Tlà* este descris în modul lui Gautier. În zarva statuilor din aceeaşi nuvelă trebuie să vedem şi o analiză a ebrietăţii bătrînului, care are halucinaţii asemănătoare cu acelea pe care Gautier le descrie în *Clubul haşişinilor*.

S-ar părea că *Împărat şi proletar* nu e decît dezvoltarea tezelor opuse ale Despotului şi Proletarului din *Les homicides* de Auguste Barbier [1]:

Le prolétaire . . .
Fatigué d'être esclave et de voir au supplice
Un grand peuple, je dis: Tout monarque ici-bas,
Est un lâche égoiste et digne du trépas
C'est l'éponge qui boit les richesses sans nombre
Que l'ouvrier plaintif élabore dans l'ombre.
Rien n'en sort qu'un peu d'or, qui parfois se répand
Aux mains d'un vil bouffon ou d'un bourreau rampant.
Est-il juste, grand Dieu! qu'ici-bas d'un seul homme
Des millions d'humains soient les bêtes de somme;
Que tant d'êtres de chair soient les hochets sanglants
D'un seul, issu comme eux de tes célestes francs? . . .

1 *Iambes et poëmes*, treizième édition, Paris, E. Dentu, 1862. Pe Barbier, Eminescu îl pomeneşte în art. *Răspunderea* (*Opere*, ed. I. Creţu, IV, p. 384): « Vă trebuie satirici ca Juvenal şi ca Barbier . . . »

Le despote . . .

Que deviendraient, grand Dieu! les peuples de ce monde,
Si, dans les errements sur la terre féconde,
Ils vénaient à tuer leurs sacrés conducteurs?
Que feraient ces troupeaux dépourvus de pasteurs?
Ce serait le bétail marchant à l'aventure,
Et le débordement de toute créature.

În *Cînd te-am văzut, Verenă* e un vădit accent baudelairian şi nu-i de loc de mirare ca Eminescu să fi citit *Les fleurs du mal,* din care prietenul său V. Pogor traduce în *Convorbiri literare* (IV, 1870—1871, f. 51) *Bohémiens en voyage* şi *Don Juan aux enfers.* De altminteri, viziunea aceasta sarcastică de *Trionfo della morte* o aflăm şi la Gautier, a căruia *La comédie de la mort* (convorbire între o moartă şi un vierme) era tradusă de A. Naum în aceleaşi *Convorbiri literare* (VII, 1873—1874, p. 60—78).

Dar şi-a însemnat oare Eminescu tot ce citise? E oare cu putinţă să nu fi luat în mîini dintre romancieri pe Balzac, dintre poeţi pe Sully Prudhomme, cu care are atîtea afinităţi? Atît putem spune totuşi cu înfăţişare de adevăr. Cunoştinţele lui Eminescu de literatură franceză sînt mai întinse decît se pare la început din notele lui, nu însă profunde, nu încă ajunse la priceperea spiritului galic, deoarece ele sînt relativ tîrzii şi căpătate cu pripa entuziasmului proaspăt, nu cu tihna unei statornice dezvoltări în duhul limbii franceze. [1]

6. Literaturile italiană şi spaniolă

La Viena e cu putinţă ca Eminescu să fi umblat şi pe la cursul de limbă italiană al lui Cattaneo, de vreme ce-l frecventa pe acela de limbi romanice al lui Mussafia. Cîte o

[1] Referindu-se la « colecţii particulare », O. Minar scrie: « Nici Montaigne, nici Rousseau nu sînt lăsaţi fără adnotări. Gîndirea filozofică franceză îi era tot aşa de bine cunoscută ca şi cea germană. O citise în original, căci limba o cunoştea la perfecţie, dovadă sînt traducerile nepublicate din Musset, *Noptile*, Victor Hugo, *Orientalele* etc. » (*Probl. şi analize filozof.*, p. 61). Fără documente nu putem pune însă temei pe afirmaţiile lui O. Minar. În ms. 2287, f. 8 v. (ep. Berlin), găsim un rezumat francez după *De la corruption littéraire en France* par Charles Potvin, C. Muquard (Henry Merzbach), Verlag, Bruxelles.

mică încercare, greşită şi aceea, de frază italiană (« Io amo la lingua italiana perche ella e la musica di più grande maestro di monde, la musico di Dio » [1]), sau transcrierea cîntecului venetian *Santa Lucia* (cu greşeli) [2]:

Sul mare luccica l'astro d'argento
Placida e l'onda, prospero il vento
Venite al[l'] agile barchetta mia,
Santa Lucia, Santa Lucia

dau de bănuit că poetul îşi pusese o clipă în gînd să înveţe şi această limbă. Cu memoria sa neasemuită, cu rîvna lui la muncă, nu-i de mirare, dată fiind şi uşurinţa materiei pentru un român, să fi ajuns a pricepe italieneşte, acolo unde textul nu e încurcat, ca în clasici. Într-o vreme, el recomanda, de pildă, românilor studiul dialectelor italice [3]:

« Dacă românii ar da mai mare atenţie dialectelor limbei italice (cu deosebire celui calabrez) şi limbei postclasice şi din evul meziu, rezultatele pentru etimologismul nostru ar fi mult mai mari, căci am regăsi pînă [şi] sintaxa noastră mult mai analitică, ba pînă şi scrisoarea fonetică a pluralelor ».

Diferitele expresii italiene, ca *in petto, tutti quanti, crescendo, paiazzo, maestro* [4], îi vin însă poetului din literatura germană, unde erau foarte la modă (v. Hoffmann). Încercarea de a face terţine româneşti [5] şi unele versuri de structură adînc dantescă, ce s-au întîlnit la locul lor, arată că Eminescu citise pe Dante, în original sau în traducere. « Dante a avut cuvînt cînd a zis că locaşul celor răi, iadul, e paradis cu bune intenţii », scrie el într-un articol *(Triumful princ. conser.)* [6]. Iar după ce sărutase pe Mite Kremnitz, scosese din raft *Divina Comedie* şi o deschisese la Cîntul V:

Quando legemmo il disiato riso
Esser baciato da cotanto amante,
Questi, che mai da me non fia diviso,

La bocca mi baciò tutto tremante.

[1] Ms. 2262, f. 4.
[2] Ms. 2285, f. 70 v.
[3] Ms. 2255, f. 14.
[4] În articole: *anticipando; doppia scrittura; se non è vero è ben trovato; pasati* [sic] *tempi.*
[5] Ms. 2270, f. 65 v.; ms. 2278, f. 48 urm.; ms. 2285, f. 47 v.: Dante; de asemeni, în *Dicţ. de rime*, ms. 2308, f. 58 v.: *Dante* rimat cu *Rhadamante.*
[6] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 188.

Dodecameronul eminescian e un indiciu că poetul avea cunoştinţă de *Decameronul* lui Boccaccio. Din *Il principe* al lui Machiavelli, Eminescu a tradus în româneşte două capitole (18, 19).[1] Se poate să fi citit în traducere *Orlando furioso* şi *Gerusalemme liberata*, fiindcă în *Dicţionarul de rime*[2] sînt aluzii la cele două poeme.

O potriveală puţin comună este între unele puncte fabuloase din opera lui Eminescu şi *Orlando innamorato* de Bojardo, dar e greu să vorbeşti de izvoare în acest cîmp. Descrierea palatului de marmoră care răsfrînge grădina în el *(Făt-frumos din lacrimă)*:

« Luna răsărise dintre munţi şi se oglindea într-un lac mare şi limpede, ca seninul ceriului. În fundul lui, se vedea sclipind, de limpede ce era, un nisip de aur; iar în mijlocul lui pe o insulă de smarand înconjurat de un crîng de arbori verzi şi stufoşi, se ridica un mîndru palat de marmură ca laptele, lucie şi albă, — atît de lucie, încît în ziduri resfrîngea ca-ntr-o oglindă de argint: dumbravă şi luncă, lac şi ţărmuri »

iat-o (*Orl. inn.*, P.I, C. VIII, str. 1—2):

Giunse Ranaldo al Palazzo Gioioso,
Cosi s'avea quell 'isola a chiamare,
Ove la nave te'il primo riposo,
La nave che ha il nocchier che non appare.
Era quello un giardin d'arbori ombroso,
Da ciascun lato in cerchio il batte il mare,
Piano era tutto, coperto a verdura,
Quindici miglia è in giro per misura.

Di ver ponente, appunto sopra 'l lito
Un bel palazzo e ricco si mostrava,
Fatto d'un marmo si terso e pulito,
Che'l giardin in esso si specchiava.

[1] În vremea boalei, Machiavel încă îl obseda (ms. 2275, II, f. 28): « Machiavelli recomandă să-ţi ascunzi planurile adevărate şi ceea ce areţi lumii să fie mari planuri de întreprinderi imaginare. Planul imaginar este bunăoară Y.» Urmează elucubraţii algebrice care duc la ecuaţia

$$\text{« } X = b+c+d+e+(-a-p-n)\ /\ +\ \ldots\ -\ x \text{ ». }$$

y

În articole de asemeni se citează Machiavel: *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 255, 261, 514.

[2] Ms. 2265, f. 195: caligrafiat *Roland, Orlando furioso;* f. 63: *las-o, Tasso.*

Tot atît de ispititoare, fiind vorba de *ottava rima*, e compararea între lupta cu balaurul de la poarta din *Fata în grădina de aur*:

Dar un bălaur tologit în poartă
Sorea cu lene pielea lui pestriţă
Cu ochii-nchişi pe jumătate, poartă
Privirea jucătoare să-l înghiţă.
Iară Florin — inima-n el e moartă
Cînd vede solzii, dinţii cei de criţă,
Sărind la el şi-nfipse a lui spadă
Şi pe pămînt îl ţintui de coadă...

şi aceea din acelaşi poem italian (P. II, C. IV, str. 17):

Fuor de la porta non esce niente,
Ma stavvi sopra come guardiano.
Il conte s'avvicina arditamente,
Col scudo in braccio e col bastone in mano.
La bocca tutta aperse il grand serpente,
Per inghiottirsi quel baron soprano:
Lui che di tal battaglia era ben uso,
Mena il bastone e colse a mezzo il muso.

Unde nu sînt însă balauri şi chiar *ottave rime?*

Dar sînt asemănări bătătoare la ochi în *Făt-frumos din lacrimă* şi cu Ariosto. Risipa de pietre preţioase, cruditatea virgină a ierburilor sînt însuşirile priveliştii din basmul eminescian, cu castelul său cristalin pe o insulă de smarald. Acestea se reîntîlnesc în paradisul terestru ariostesc (*O.F.*, C. XXXIV, str. 49—53):

Zaffir, rubini, oro, topazi e perle
E diamanti e crisoliti e iacinti
Potriano i fiori assimigliar, che per le
Liete piaggie n'avea l'aura dipinti;
Si verdi l'erbe che, possendo averle
Quaggiù, ne foran gli smeraldi vinti;
Nè men belle degli arbori le frondi,
E di frutti e di fior sempre fecondi.

Iată şi strălucitorul castel, în apropierea căruia se află de altfel şi lacuri liniştite, mai limpezi decît sticla,

cheti laghi
Di limpidezza vincono i cristalli,

şi unde nu talerele sînt făcute dintr-o singură piatră preţioasă, ci zidurile:

Surgea un palazzo in mezzo alla pianura,
Ch' acceso esser parea di fiamma viva:
Tanto splendore intorno e tanto lume
Raggiava, fuor d'ogni mortal costume.

Astolfo il suo destrier verso il palagio
Che più di trenta miglia intorno aggira,
A passo lento fa muovere adagio,
E quinci e quindi il bel paeso ammira;
E giudica, appo quel brutto e malvagio
E che sia al cielo ed a natura in ira
Questo ch' abitiam noi fetido mondo:
Tanto è soave quei, chiaro e giocondo.

Come egli è presso al luminoso tetto,
Attonito riman di maraviglia;
Chè tutto d'una gemma è 'l muro schietto,
Più che carbonchio lucida e vermiglia.
Oh stupenda opra, oh dedalo architetto!

Şi interioarele ariosteşti sînt de aceeaşi bogăţie de aur, covoare şi tapete ca şi cel din basmul lui Eminescu (haine aurite, catifea roşie), precum castelul fermecat al lui Atlante:

D'oro e di seta i letti ornati vede:
Nulla di muri appar nè di pareti;
Che quelli, o il suolo ove si mette il piede,
Son da cortine ascose e da tappeti.

Pe Goldoni, de care aminteşte într-o cronică dramatică, îl cunoscuse din reprezentaţiile teatrale şi probabil numai prin *La Locandiera*. Copiii îmbrăcaţi «ca-n poveştile dramatizate» de pe covorul descris în *Aur, mărire şi amor* deşteaptă în minte ideea de «fiaba teatrale». A cunoscut Eminescu pe Carlo Gozzi? Se vede că da, de vreme ce printre cărţile împrumutate probabil «la Lupu» se afla: «Gozzi, Glückliche Bettler»[1], aşadar *I pitocchi fortunati*.

[1] Ms. 2285, f. 185.

Aceasta este deocamdată tot ce se întrevede a fi ştiut Eminescu despre literatura italiană, şi ni se pare că cu mult mai multe noţiuni nu avea.[1]

Din literatura spaniolă Eminescu vorbeşte numai de «celebrul erou de la Mancha», amintind doar de *Cid* în *Dicţionarul de rime*[2]. Începuse a studia şi gramatica, din care n-apucase a transcrie decît «Pronunţarea sunetelor limbei spaniole»[3], cu cîteva exemple: «*el chapin*, papucul, *la chancha*, înşelăciunea [dar probabil e vorba de *la chanza*], *la chiuncha*, păduchele de lemn [de fapt *la chinche*]» etc. După felul greşelilor s-ar zice că poetul scrisese la dictare.

7. Literatura germană

În chestiunea culturii germane, sîntem scutiţi de prea multe demonstraţii. Întinderea ei se poate stabili prin legăturile ce se vor găsi pas cu pas între opera eminesciană şi literatura germană. Nemţeşte, Eminescu ştia încă de acasă, fiindcă scrisorile germane ale lui Gh. Eminovici dovedesc că această limbă se folosea la Ipoteşti. Trăit la Cernăuţi, Viena şi Berlin, în mediu germanic, poetul ajunge să-şi însuşească astfel limba de acolo încît s-o scrie slobod

[1] În ms. 2280, ep. Berlin, ind. bibliografică pe carton: «N. Marcelli, *La scienza della storia*, Turin, Löscher, 1873»; în ms. 2278, f. 80—82 v., într-o listă de cărţi pe care le-ar fi avut: «Alfieri, *Virginia*, trad. de K. Aristia, Buc., 1836; Alfieri, *Saul*, Buc., 1836». În ms. 2256, pe carton, nume italiene: «Bonaventura Genelli, Domenigo». În ms. 2265, f. 134: «Contadin» (probabil pentru *contadino*); f. 144: «Gorgonzolo»; f. 284 v.: «Pavia (gen. Pavii)»; ms. 2285, f. 173: «chiaroscuro»; ms. 2262, f. 52: «Carlotta Patti»; ms. 2274 (rime): «andiamo». În ms. 2291, f. 47 v.: «*Abatele, Gypriano Galeani. Roma locuta est*».

[2] Ms. 2265, f. 89 v.

[3] Ms. 2276, f. 222—227. Alte însemnări bibliografice de la Berlin: «*Gott*, von Francesco Sunir y Capdevila. Aus dem spanischen übzt [mit] einer Einleintung v. Hedwig Heinrich, Zürich, Verlagsmagazin, 1872» (ms. 2280_3 pe cartonul carnetului); «*Legenda din Sevilla, Don Juan de Magnara* vers. germ.» (ms. 2287, f. 7 v.). În ms. 2265 *(Dicţionar de rime)*: «*Cid, Madrid, Valadolid*» (f. 89); «*Andaluzii*» (f. 281 v.); ms. 2256, pe carton: «Buenretiro». Putem cita aci şi glumele contra lui I. Negruzzi (ms. 2257, f. 51): *Furtişagurile lui Cocovei Moretto sau vicleniile lui Scapin traduse-n spaniolesce de Signorulu Don Lopez de Poëticoles.*

şi colorat. Citeodată, în marginea poeziilor sale încerca o versiune germană, cum reiese din căutarea formelor[1]:

Und der Wind, er [murmelt] rauschet leise
Finster krükend dürre Reise
Waldeseinsam klare Quelle
Lärmen [wonnig] lispelnd mit (den) Wellen.

Copil încă, Eminescu citea lucruri de duzină, literatură fantastică şi sentimentală, şi, printre cele bune, hoffmannienele *Erzählungen.*[2] Din literatura dramatică îi plăcea şi era încă la modă Kotzebue. Cu tovarăşii săi de gazdă el întocmea reprezentaţii teatrale, în repertoriul cărora cel puţin una este o piesă a popularului comediograf. Dăm aici în întregime însemnarea din copilărie care aminteşte de aceasta:

« *Suveniri din copilărie.* La Dziercek în casa cu plopii. — Grădina cu mere în care-mi făcusem cuibu [ca vulturul] şi găseam mere toamna rămase din scuturătură. Pazirski.

Galeria de tablouri. În căsuţa din grădină lipisem pe pereţi chipuri rupte din jurnale — ca un quod-libet — şi o numeam galerie de tablouri, pentru vederea căreia trebuia să se plătească entrée.

Teatru l-am jucat odată în odaia din pod, în care şedeam cu Armanul, a doua în grădină „Landhaus an der Heerstrasse" — „Liebelei am Fenster".

Grospapa. Bostanul găurit cu luminare. — Scuturatul ferestei. Curiozitatea lui Dzierzek, care iese noaptea cu ciubucul, ca să vadă ce-i — un ucenic sare dintr-un măr, Dzierzek după el, sare gardul şi-ncape-n gura unor cîini.

Domnişoara cea bătrînă de sus.

Sentimentalismul lui Scheffer.

În casa lîngă fîntînă:

Mîncam corcoduşi de foame, făceam chisăliţă şi povidlă. Învăţînd în ist. nat. despre maimuţe, ne suiam în nuci spre a le imita şi a-nvăţa lecţia.

[1] Botez, p. 320.

[2] « Pe cînd colegii jucau cărţi, rideau, beau şi povesteau anecdote, care de care mai frivole şi mai de ris, de Pepelea, de ţigani, de popi, eu îmi minam viaţa cu capul aşezat în mîni, cu coatele rezemate pe marginea mesei, neascultînd la ei şi citind romanţe fioroase şi fantastice, care-mi iritau creierii » *(Geniu pustiu).*

Porcul leşesc, care voia să se înnăsprească prin receală. Modul cu care-a venit cu cătel — cu purcel din Galiţia — Gramatica lui Ollendorf.

Maria Buicliu.

Vlachos. »[1]

În *Landhaus an der Heerstrasse* a lui A. von Kotzebue ni se înfăţişează feluritele farse pe care doi servitori, Baltasar şi Aneta, le joacă proprietarului Lorch spre a-l scîrbi de o casă şi a-l sili să o vîndă.[2] S-ar zice că şi *Liebelei am Fenster*[3] este tot o farsă a lui Kotzebue, şi anume *Lustspiel am Fenster*, ceea ce s-ar potrivi oarecum cu nevoile colegilor de gazdă, fiindcă în această piesă apare şi o fantomă cu cearceaf şi luminare.

Poetul clasic pe care Eminescu l-a gustat în adolescenţă este fără îndoială focosul, pateticul Schiller. L-a citit din scoarţă pînă în scoarţă, fiindcă, lăsînd la o parte traducerile, se vede că l-a avut ca model statornic în dramele sale. Indicaţiile din planul *Marcu-vodă* (Mira, Anna Movilă) ne arată că poetul avea în gînd ca modele dramele lui Schiller şi ale lui Goethe. În *Kabale und Liebe* găsea tipul curtezanei princiare în acea Lady Milford, care, ca şi Magdalina, iubeşte fără corespundere pe un tînăr, pe Ferdinand, în vreme ce acesta iubeşte pe o Louise. Tatăl lui Ferdinand însuşi, Präsident von Walter, din socoteli materiale, împinge pe tînăr spre Lady Milford şi-i închide calea, prin anume intrigi, spre Louise. Cînd însă această cabală duce la moartea tinerilor, el se va căi, aşa cum pare a se căi mai tîrziu Toma Nour, din al cărui excesiv machiavellism va rezulta mai încolo moartea Mirei şi nebunia lui Miron. Scena la care face aluzie Eminescu este a 3-a din actul al II-lea. Acolo Ferdinand von Walter vine să ceară mîna Lady-ei Milford din ordinul tatălui său, « auf Befehl meines Vaters », dar îi mărturiseşte că iubeşte pe o alta. A doua analogie e cu *Don Carlos.* Toma Nour avea să vorbească lui Ieremia Movilă în spiritul scenic în care marchizul de Posa vorbea regelui Philip II (III-er Akt, 10-ter Auftritt). (În alte însem-

[1] Ms. 2291, f. 35.

[2] A. von Kotzebue, *Das Landhaus an der Heerstrasse,* Fastnachsspiel in einem Aufzug, Leipzig, Reclams U.B., nr. 232.

[3] V. Bogdan-Duică în *Mihai Eminescu,* III, 1932, fasc. 8, p. 5 urm B.-D. citeşte *Liebeleben* (deşi în ms. stă scris *Liebelei,* cu *i* final ce seamănă a *n,* dar nu pare a fi prescurtare), *Dziewiek* în loc de *Dziercek.*

nări din *Mira*[1], poetul își notează, în afară de Posa și Essex, și pe Ruy-Blas de V. Hugo. E citat și Delavigne.) Este de tot interesul să vedem cum Eminescu nu se lasă de loc ademenit de ideile lui Schiller și folosește scena în chipul său. Politica pe care o sfătuiește prin exaltare Posa regelui absolutist e cea liberală, după catehismul Revoluției Franceze, cum reiese din noțiunile *frați, cetățean, libertate:*

Weihen Sie
Dem Glück der Völker die Regentenkraft,
Die — ach so lang — des Thrones Grösse nur
Gewuchert hatte — stellen Sie der Menschheit
Verloren Adel wieder her! Der Bürger
Sey wiederum, was er zuvor gewesen,
Der Krone Zweck — ihm binde keine Pflicht,
Als seiner Brüder gleich ehrwürd'ge Recht
Wenn nun der Mensch sich selbst zurückgegeben,
Zu seines Werths Gefühl erwacht — der Freiheit
Erhabne, stolze Tugenden gedeihen —
Dann, Sire, wenn Sie zum Glücklichsten der Welt
Ihr eignes Königreich gemacht — dann ist
Es Ihre Pflicht, die Welt zu unterwerfen.

Chiar Schiller mărturisește intențiile republicane puse în Posa: «Alle Grundsätze und Lieblingsgefühle des Marquis drehen sich um republikanische Tugend» (*Briefe über Don Carlos*, II). Eminescu însă i-a dat — și asta dovedește, cu toate divagațiile romantice, timpuria sa meditație politică — o gîndire naționalistă. Movilă e prietenul polonilor și al turcilor, primitorul de bună voie de juguri străine. Nour este exponentul unirii tuturor românilor și al neatîrnării. Nu putem să nu ne gîndim (în *Avatarii faraonului Tlà*), fiind vorba de chemarea zeiței Isis, la poezia lui Schiller *Das verschleierte Bild zu Sais*, din care se obîrșește și *Die Lehrlinge zu Sais* de Novalis. Acolo tînărul învățăcel al hierophantului, vrînd să afle adevărul, smulge noaptea, cînd luna e palidă, vălul de pe statuia zeiței, dar a doua zi nu poate spune taina oracolului fiindcă a fost găsit în nesimțire. Hohotul batjocoritor al ecoului seamănă cu cel din nuvela noastră. De altfel, multe din ideile de tinerețe ale poetului sînt în strînsă legătură cu opera ideologică

[1] Ms. 2254, f. 23.

și istorică a lui Schiller, a cărui proză și chiar operă poetică n-o prea prețuia însă mai tîrziu, învinovățind-o de lipsă de culoare dialectală în limbă și de cosmopolitism în idei.

Privitor la o traducere după *Die Sendung Moses*[1] scria în 1877: «N-am încuviințat niciodată literatura frumoasă a traducțiunilor, mai ales a acelora de pe texte de o valoare îndoielnică. Scrierea lui Schiller e lipsită de meritul istoric și suferă de boala de care sufăr toate scrierile acestui autor german, de „cosmopolitism".»[2]

Dimpotrivă, lăuda pe Goethe, care «dă lui Faust prin archaism în vorbă și forma versului, coloritul cel bizar al evului-miez», și cita bucuros din el *(Christos a înviat)*:

Die Botschaft hör' ich wohl, allein mir fehlt der Glaube.

Cînd prietenii de universitate, aflîndu-l la București, îl întreabă cum o mai duce, Eminescu le răspunde cu două versuri din *Der Schatzgräber*[3]:

Arm am Beutel, krank am Herzen
Schleppt' ich meine langen Tage.

Frînturi de traduceri din *Torquato Tasso*, *Westöstlicher Diwan* arată întinderea cunoștințelor sale din Goethe, pe care, nici vorbă, îl citise în întregime.

Accentele amare ale lui Mureșan împotriva preoților:

Dar nu — ce zic? Tu blastemi, poete... Cată bine,
Căci lumea e creată anume pentru bine.
N-o spun aceasta popii și cărțile lor vechi?
De mii de ani nu sună legenda în urechi?
Nu vezi tu că virtutea găsește-a ei răsplată,
Răsplată ce de oameni și cer e-nvidiată?
Răsplată prea frumoasă: un giulgi și patru scinduri,
Ți-e îndemînă-n nuntru și scapi de multe ginduri —
Și-atunci... atuncea popii vorbit-au foarte drept,
Deșertăciuni sunt toate, cînd moartea ți-i în piept...

sînt înrudite cu atitudinea tăgăduitoare a lui Mephistopheles

[1] *Pol.*, p. 307.

[2] Expresia... «voi să-ți beau sufletul» în *Avatarii faraonului Tlà* aduce aminte un vers din Schiller: «Ewig starr an deinem Mund zu hangen, / Wer enthüllt wir dieses Glutverlangen? / Wer die Wollust, *deinen Hauch zu trinken*, / In dein Wesen, wenn sich Blicke winken / Sterben zu versinken?» *(Das Geheimniss der Reminiscenz)*.

[3] Stefanelli, *Amint.*, p. 159.

care, la fel ironizator al credulului popă ce-şi asigură bine hrănitul pîntec (« den wohlgenährten Bauch », F. II, IV-er Akt), este şi el un filozof al zădărniciei unei lumi ce merge spre neant (« auf Vernichtung »):

Vorbei! ein dummes Wort.
Warum vorbei?
Vorbei und reines Nichts, vollkommnes Einerlei!
Was soll uns denn das ew'ge Schaffen!
Geschaffenes zu nichts hinwegzuraffen!
« Da ist's vorbei! » Was ist daran zu lesen?
Es ist so gut, als wär'es nicht gewesen,
Und treibt sich doch im Kreis, als wenn es wäre,
Ich liebte mir dafür das Ewig-Leere.

(*Faust*, II, V-er Akt)

Tot de aici poate să vină şi mitul clasic al perechei Philemon şi Baucis.

Eminescu n-a insistat, dar din examenul altor opere se vede cum că după el, reîntoarcerea lui Mureşan spre străvechea Dacie ar fi avut acelaşi efect de regenerare pentru individul român modern, în împrejurarea de faţă Mureşan, pe care îl avusese la goticul Faust împerecherea cu clasica Helenă. În vreme ce Goethe urmăreşte să desălbăticească pe eroul său, căci acea nuntă e o definiţie a Renaşterii, Eminescu, dimpotrivă, caută să-l urce la munte şi la pădure, îndărăt spre evii arhaici ai voievozilor şi mai departe, spre geţi. Tot goethean este şi neptunismul acestei părţi de poem, neptunism propriu întregii opere a lui Eminescu, pînă la *Mai am un singur dor*. Privelişte cu stînci, mare şi lună e şi aceea în care Goethe aduce pe Homuncul spre a se naşte cu adevărat, prin uniune cu oceanul, pe spinarea Proteului-Delfin, deoarece valul foloseşte mult vieţii (« Dem Leben frommt die Welle besser »), precum demonstrează Thales însuşi:

Alles ist aus dem Wasser entsprungen!
Alles wird durch das Wasser erhalten!
Ozean, gönn' uns dein ewiges Walten!...
Du bist's, der das frischeste Leben erhält.

(*Faust*, II, III-er Akt)

Din Goethe, poetul a reţinut în *Mira* [*Marcu-Vodă*] drama *Clavigo*, ca model pentru scena morţii Mirei. Într-adevăr, atunci cînd, în drama goetheană, Clavigo află de moartea Mariei Beaumarchais, iese în nişte declamaţii de deznădejde în stilul *Mortua est*[1]:

« Tot! Marie tot! Die Facheln dort! ihre traurigen Begleiter!... Nein! Nein! du sollst nicht sterben. Ich komme! Ich komme!... Es ist wahr — Wahr! — Kannst du's fassen? — Sie ist tot! — Es ergreift mich mit allem Schauer der Nacht das Gefühl: sie ist tot! » etc.

Mai superficială este folosirea actului V din *Torquato Tasso* al lui Goethe. Leonore von Este are faţă de Tasso un sentiment nobil de compătimire, pe care acesta, simbolul geniului visător, îl crede iubire. Cînd Tasso, după cuvintele de despărţire ale Leonorei (V-er Aufzug, 4 Auftritt), se socoteşte îndreptăţit s-o îmbrăţişeze, aceasta, înspăimîntată, se smulge strigînd: « Înapoi, Hinweg! ». La Eminescu nu putea fi vorba de o incompatibilitate socială. Mira iubeşte cu adevărat pe Miron şi fuga ei poate fi pusă pe socoteala pudoarei virginale. Este caracteristic că eroul lui Eminescu e poet ca Torquato Tasso, ceea ce nu duce neapărat la Goethe, ci la tot romantismul în care din teoria geniului se desprinde apoi figura profetic-tenebroasă a « poetului ».

Compenetraţia regnurilor şi ideea transformistă ce se desprinde din *Avatarii faraonului Tlà* putea să-i vină lui Eminescu de oriunde, dar e de crezut că l-a înrîurit întrucîtva şi panteismul goethean din ciclul de poezii *Gott und Welt*, unde ideea treptelor, gîndite, nu-i vorbă, mai mult logic decît naturalistic, se exprimă prin imaginea cercului:

Und hier schliesst die Natur den Ring der ewigen Kräfte;
Doch ein neuer sogleich fasset den vorigen an,
Dass die Kette sich fort durch alle Zeiten verlänge
Und das Ganze belebt, so wie das einzelne, sei.

(*Die Metamorphose der Pflanzen*)

Oreada din episodul « Grecia » (*Memento mori*) poate fi o reminiscenţă din *Faust*. Cei doi eroi greci, Oreste şi

[1] Plîngerea la căpătîiul iubitei moarte e comună în poezia romantică. Vezi, de pildă, *Lenore* de Edgar Poe, *An der Bahre der Geliebten* de Lenau. Cea dintîi e mai în spiritul eminescian: « Ah, broken is the golden bowl! the spirit flown forever! / Let the bell toll! — a saintly soul floats on the Stygian river; / And, Guy de Vere, hast *thou* no tear? — weep now or never more! / See! on you drear and rigid bier low lies thy love, Lenore! »

Pilade, amintiți în *Povestea magului*, ne conduc mai degrabă la o lectură proaspătă a piesei *Iphigenie auf Tauris* de Goethe.

În studiul limbii, în alcătuirea strofelor, în critica șăgalnică, se pot descoperi la Eminescu înrîuriri goetheene. O amintire din copilărie [1],

Copii eram noi amîndoi,
Frate-meu și cu mine,
Din coji de nucă car cu boi
Făceam și înhămam la el
Culbeci bătrîni cu coarne,

deși are asemănări cu o poezie a lui Heine (*Die Heimkehr*, 40), este în tonul glumeț al unor compuneri goetheene, precum *Der neue Amadis:*

Als ich noch ein Knabe war,
Speerte man mich ein;
Und so sass ich manches Jahr
Ueber mir allein
Wie im Mutterleib.

Doch du warst mein Zeitwertreib
Goldne Phantasie;
Und ich ward ein warmer Held,
Wie der Prinz Pipi,
Und durchzog die Welt...

Ritterlich befreit 'ich dann
Die Prinzessin Fisch;
Sie war gar zu obligeant,
Führte mich zu Tisch,
Und ich war galant. [2]

[1] Ms. 2259, f. 279.

[2] Acest mod, ingenuu prozaic, de a evoca copilăria a făcut apoi carieră în poezia romantică. Hölderlin: « Da ich ein Knabe war, / Rettet' ein Gott mich oft / Vom Geschrei und der Rute der Menschen, / Da spielt ich sicher und gut / Mit den Blumen des Hains, / Und die Lüftchen des Himmels / Spielten mit mir. »

Mörike, în *Erinnerung*, își aduce aminte cum el și soră-sa Klärchen se vîrau dumineca după amiază în butoaiele unui butnar, făcîndu-și acolo casă și citind pe *Robinson*, în vreme ce alți copii luau parte la exercițiile corale din biserică: «„Weisst du auch noch", frug ich dich, / „Nachbar Büttnermeisters Höfchen, / Wo die grossen Kufen lagen, / Drin wir Sonntags noch Mittag uns / Immer häuslich niederliessen, / Plauderten, Geschichten lassen, / Während drüber in der Kirche / Kinderlehre war — ich höre / Heute noch den Ton der Orgel." / Durch die Stille ringsumher. / Sage! lessen wir nicht einmal / Wieder, wie zu jenen Zeiten — / Just nich in der Kufe, mein'ich / Den beliebten Robinson?»

În fine, Heine: « Mein Kind, wir waren Kinder / Zwei Kinder, klein und froh; / Wir krochen ins Hühnerhäuschen, /Versteckten uns unter das Stroh. // Wir krähten wie die Hühne / Und kamen Leute vorbei — / „Kikeriküh" sie glaubten, / Es wäre Hahnengeschrei. »

Prințesa Fisch este la Eminescu o scîndură de lemn, Tlantagu-caputli:

Am mulțămit c-un umil semn,
Drept mantie o prostire,
M-am dus l-amanta mea de lemn
În sfînta mînăstire
Într-un cotlon de sobă.

Anume versuri eminesciene au lucrătură goetheană.

Îl vede azi, îl vede mîni

e, bunăoară, un fel de

Ich seh' sie dort, ich seh' sie hier

din *Christel*. Jocul de calități:

Pentru că-n toat-a ei făptură
E-un « nu știu cum » și-un « nu știu ce »

poate fi alăturat, în factură, de goetheenele *(Genialisch Treiben)*:

Bald ist es dies, bald ist es das,
Es ist Nichts und ist ein Was.

Citirile germane ale lui Eminescu trebuie să se fi făcut și ele după programul istoriei literare. Avusese la îndemînă *Edda* și în general mitologia scandinavă, care mișună în compunerile lui berlineze. Introducerea lui Zamolxe în Valhalla nu va fi la poet numai fantezie literară, deoarece filologul german Jacob Grimm, citat adesea de Hasdeu și de Odobescu, o susținuse, identificînd pe geți cu goții (*Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, 1848, 2 Aufl., 1853) [1].

[1] *Geschichte der deutschen Sprache* von Jacob Grimm, dritte Auflage I—II, Leipzig, S. Hirzel, 1868 [IX, Thraker und Geten]; *Deutsche Mythologie* von Jacob Grimm. Vierte Ausgabe besorgt von Elard Hugo Meyer, I—III, Berlin. Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1875, 77, 78. În v. I se referă opinia lui Jordanes că Zamolxe ar fi «einen gotischen (getischen) vergötterten König» (p. 120).

De Ulfila, traducătorul în grai gotic al Bibliei, poetul ştia.[1] Numele Hildebrand în *Dicţionarul de rime*[2] poate să ducă la *Das Hildebrandlied.*[3]

Niebelungenlied îi era cunoscut măcar prin dramatizarea lui Hebbel. De altfel cita pe Chriemhilda în *Dicţionarul de rime*[4], unde totodată pomenea şi de Gral, ceea ce ne îndreptăţeşte să presupunem că avea ştiinţă de *Parsival* al lui Wolfram von Eschenbach[5]. Lebăda din *Mureşan* şi poemele înrudite arată de asemeni cunoaşterea ciclului regelui Artus. În *Dicţionarul de rime*[6] apare o Mechtilde, care trebuie să fie Mechtild von Magdeburg, mistica autoare a cărţii spirituale *Das fliessende Licht der Gottheit.*

Într-un loc traduce o epigramă de Christian Wernike (1665—1715), acel Martial german, după Lessing, posibil după vreo antologie[7]:

Un om de stat, ce multe îţi promite,
Să nu-i arăţi că tu nu-i dai credinţă,
Ci-i mulţămeşte cu-nchinări mărite.

Ca să nu-şi dea prea mult silinţa
Te fă că crezi orice el o să-ţi zică,
Ajută-l însuţi tu ca să te mintă.
Destul folos, dacă măcar nu-ţi strică.

Tschokke din *Dicţionarul de rime* e firește H. Zschokke, autor de nuvele şi romane senzaţionale, *Abällino, der grosse Bandit*, sau *Die schwarzen Brüder.*[8] Sînt şi cîteva traduceri din Gottlieb Conrad Pfeffel[9], *Imitatorii, Autor şi editor, Leoaica şi scroafa.* Iat-o pe cea de a doua:

E.

De ce aşa de trist, obscur?

[1] Ms. 2257, f. 431 urm. *Memento mori*, salutul trappiştilor, e titlul care are secvenţe latine de teritoriu german.
[2] Ms. 2265, f. 90.
[3] Paul Wiegler, *Gesch. der deutschen Literatur*, Berlin, ullstein, 1930, Erster B., p. 24.
[4] Ms. 2265, f. 11.
[5] Ms. 2265, f. 113.
[6] Ms. 2308, f. 44.
[7] Ms. 2259, f. 322.
[8] Ms. 2308, f. 48 v.
[9] Ms. 2287, f. 60.

A.

Ah ! un nemernic mi-a furat
Poemul meu neimprimat.

E.

Sermanul fur!

Cu dreptate se pune în legătură *Strigoii* cu *Lenore* de Bürger:

Lenore fuhr ums Morgenrot
Empor aus schweren Träumen...
Bist untreu, Wilhelm, oder tot?
Wie lange willst du säumen?

pe care Eminescu începuse a o traduce (*Lit. pop.*, XXVII):

Din visuri grele-a tresărit
În zori de zi Lenore,
Wilhelm, eşti infidel ori mort
Şi cît mai pregeţi oare? . . .

Şi unele versuri onomatopeice de prin compunerile manuscrise[1]:

ş-acum klappai şi dappai şi rappai aşa!

duc tot la Bürger:

Und hurre, hurre, hopp, hopp, hopp
ging's fort in sausendem Galopp,
dass Ross und Reiter schnoben
und Kies und Funken stoben.

La poetul german lucrurile sînt răsturnate: bărbatul, un cavaler mort în război, e strigoiul şi femeia aceea care îl urmează tot călare, pînă ce, cîntînd cocoşul, năluca devine schelet şi Lenore cade moartă de spaimă. În fond, macabrul simfonic lipseşte din poemul lui Eminescu, care se bizuie tot pe răzvrătirea împotriva morţii (compară cu *Mortua est*), pe conjuraţia faustiană a spiritelor şi pe ideea autohtoniei. De la Bürger, Eminescu putea să împrumute, în afară de ritmuri, o anume senzualitate idilică:

Freund Amor, kanst du machen,
Für einen hübschen Kuss,

[1] Ms. 2257 f. 9v. — 10 v.

Dass mir Agneschen lachen
Aus frommen Augen muss?

(*Stutzerländelei*)

ideea intimității rustice:

Könnt' auf väterlichen Auen
Ein verkümmerten Poet,
Könnt' er dir ein Hüttchen bauen,
Wie es vor dem Geist ihm steht;

In der Hütt' ein frohes Stübchen,
Gross genug für Weib und Mann
Und zwei Mädchen oder Bübchen
Die Gott leicht bescheren kann.

(*An F.M. als sie nach London ging*)

Chiar tema mormîntului se află la poetul german:

Und wenn ich längst gestorben bin
Und unter Ulmen schlafe,
So weidet gern die Schäferin
Noch um mein Grab die Schafe.

(*Der Liebesdichter*)

Cît despre *Văduva din Ephes*, Eminescu n-a luat subiectul din literatura franceză, ci din Lessing, printre ale cărui *Dramatische Entwürfe und Fragmente* se află și *Die Matrone von Ephesus, Ein Lustspiel in einem Aufzuge.* [1] Asta înseamnă că avea operele complete. Poetul a reținut numai numele sclavei (Mysis, die Magd), născocind din nou pe celelalte. Lessing făcuse două schițe (cea de a doua mai dezvoltată, unde se arată limpede că scena se petrece într-un mormînt), însă planul se potrivește amîndurora, și pe el va fi brodat Eminescu planul său:

« 1. *Auftritt*

Die Matrone in der Entfernung schlafend. Ihre Bediente.

[1] O comedie *Die Matrone von Ephesus* a scris și dramaturgul de duzină Ernst Raupach, trăit, ca și poporul Kotzebue cu care e contimporan, în Rusia. Nu-i imposibil ca Eminescu să-l fi citit și să fi primit chiar sugestii de la el. În ms. 2291, f. 49, poetul își notează «*Die Erdennacht*, dram. Gedicht, Lzig., 1820». Raupach scrisese un ciclu dramatic *Die Hohenstaufen*, în 16 piese, urmărind neamul lui Barbarossa pînă la Konradin. Cam în același sens s-ar fi desfășurat și « ciclul Mușatinilor». În sfîrșit, Raupach a scris și un *Mirabeau*, cum avea de gînd și Eminescu.

2. *Auftritt*

Man hört hinter der Scene jemand kommen. Die Bediente fragt. Endlich tritt ein gemeiner Soldat herein, welcher bittet, dass man ihm sein Licht auszuzunden erlaube. Er hat Essen bei sich. Die Bediente bekömmt Appetit.

3. *Auftritt*

Der Offizier kömmt und sucht seinen Mann. Er sieht die Matrone, hört ihre traurige Geschichte und verliebt sich. Er nähert sich ihr, und sie erwacht.

4. *Auftritt*

Der Offizier schickt den Soldaten weg, um zu sehen, ob der Gehangene noch da ist.

5. *Auftritt*

Der Soldat kömmt wieder, erzählt, dass der Gehangene gestohlen sei. Der Offizier will verzweifeln. Die Bediente kömmt auf den Einfall, den Toten Man an die Stelle zu hängen. Die Matrone willigt endlich darein, und da sie sich eben darüber machen, entdeckt der Soldat lachend, dass der Gehangene noch da sei.»

Deosebirile se văd. În Brantôme, rudele fură cadavrul spînzuratului, în Lafontaine, un hoț. La amîndoi soldatul se îndrăgostește de văduvă. La Lessing, soldatul dibuie pe văduvă, dar cheamă pe căpitanul său, pe Herr Hauptmann, care e îndrăgostitul. La sfîrșit în schița germană ar fi urmat ca furtul cadavrului să fie numai o minciună de încercare din partea lui Dromo, soldatul. Eminescu complică. Spînzuratul nu e un simplu hoț ci face parte dintr-o conjurație de trei, a căror osîndire trebuia să alcătuiască un act. Un partizan, Suphis, îl fură. Soldatul roman Arcion e acela care se îndrăgostește.

Cel care pomenește întîia dată de « Glosse» credem că este Lessing, într-o notă din *Hamburgische Dramaturgie* (63-es Stück):

« Die Spanier haben ein Art von Gedichten, welche sie *Glossas* nennen. Sie nehmen eine oder mehrere Zeilen gleichsam zum Texte und erklären oder umschreiben diesen Text so, dass sie die Zeilen selbst in diese Erklärung oder Umschreibung wiederum einflechten. Den Text heissen sie *Mote* oder *Letra* und die Auslegung insbesondere

Glossa, welches denn aber auch der Name des Gedichte überhaupt ist.»

Lessing citează apoi un exemplu dintr-o piesă spaniolă de un necunoscut [1], avînd ca erou pe contele de Essex *(Dar la vida por su Dama o el Conde de Sex)*. O Glossă făcuse W. A. v. Schlegel, trei Glosse găsim în Platen, una în *Lieder und Romanzen*, două în *Jugendgedichte*, *Vermischte und Gelegenheitsgedichte*. Una din aceste din urmă e mai asemănătoare ritmic cu aceea a lui Eminescu:

Als du — horch' nur auf die Glosse —
Mir zum erstenmal erschienen,
Prüften tausend Amorinen
Vor dir her die Wurfgeschosse:
Aber ihre goldnen Schwingen
Mit der Schere zu bescheiden,
Ja, zu fliehen dich, zu meiden,
Konnte dein Gebot mich zwingen.

Trei Glosse *(Der Rezensent, Der Romantiker und der Rezensent* şi *Die Nachtschwärmer)* sînt în opera poetică a lui Uhland [2]. Firește, Eminescu putea găsi această formă şi în *Don Quijote* al lui Cervantes.

În episodul « Grecia » din *Memento mori* e ceva din voluptatea glumeață a Grațiilor *(Die Grazien)* lui Wieland. Cu strofa şi inspirația fabuloasă a lui Wieland avea înrudiri şi de altfel pomenea undeva [3] de « Cornul lui Hüon » din *Oberon*. Pe Jung-Stilling, pe care-l amintea în traducerea după Onkel Adam, îl putea cunoaşte prin mijlocirea lui Goethe, din G. Chr. Lichtenberg traducea cîte o maximă [4], Herder, în sfîrşit, îi era propus la cursuri [5].

Dar oare, spre a nu vorbi de toată literatura eremitică, *Das Paradies in der Wüste*, una din legendele lui Herder, nu vorbeşte de un bătrîn pustnic Antonius (un fel de Euthanasius), pe care Hilarion îl caută în raiul lui din pustiu şi

[1] Piesa este de un « ingenio de esta corte », care se presupune a fi Felipe IV însuşi.

[2] *Uhlands gesammelte Werke*, Stuttgart, I.G. Cotta, I-er Band.

[3] Ms. 2276, f. 71.

[4] Scrierile lui îşi propunea cîndva să le citească (ms. 2287, f. 68 v.): « Lichtenbergs, Sc[h]r[iften] ».

[5] Ms. 2287, f. 31.

căruia nu-i mai găseşte locul înmormîntării?

Durch grause Wüsten ging er; siehe da
Erhob ein Fels sich; aus dem Felsen sprang
Ein heller Bach, beschattet rings von Palmen.
An Felsen hob sich eine Traubenwand
Empor. Wohl ausgehauen leitete
Ein Schneckengang zur Höh'hinauf; im Teich
Des Baches spielten Fische. Kräuter blüthen,
Und viel gesunde Früchte prangeten
Im Garten — ringsum ein Elysium.

Acelaşi Herder are o poezie, *Der Wald und der Wanderer*, în care pădurea îmbie pe călător:

Komm, o komm in meine Schatten,
In der Ruhe Aufenthalt
Wanderer der heissen Strasse,
Wo dein Herz unruhig wallt.

Meine frischen Zweige wehen
Lebenskraft dem Matten zu,
Und mein Athem duftet Balsam.
Neuen Muth und süsse Ruh.

Pare că auzi pe Eminescu:

O rămîi, rămîi la mine,
Te iubesc atît de mult!
Alte tale doruri toate
Numai eu ştiu să le-ascult.

Relativ la mitologia neptunică atît de curentă la Eminescu, e de semnalat că Herder, în *Ideen zur Geschichte der Menschheit*, citează după Cranz, *Geschichte von Grönland*, un dialog din care dăm un fragment:

« *Fr[age]:* Wo bleibt sie denn [die Seele] im Tode?

Antw[ort]: Da geht sie an den glückseligen Ort in der Tiefe des Meeres. Daselbst wohnt Torngarsuk und seine Mutter: da ist ein beständiger Sommer schöner Sonnenschein und keine Nacht. Auch gutes Wasser ist da und ein Überfluss an Vögeln, Fischen, Seehunden und Rennthieren, die man alle ohne Mühe fangen kann, oder die man gar schon in einem grossen Kessel kochend findet. »

E cu putință ca poetul să se gîndească în privința « isonului » *horum-harum* la recepția goliardică a novicelui în

asociația studențească, întrucît latinitățile de vaganți *horum-harum*, folosit de Goethe în *Zeichen der Zeit*, vin dintr-un cîntec studențesc al prietenului acestuia, *Zelter* [1]:

Vivat omnes
Hi et hae,
Qui et quae,
Horum harum
Quaorum quarum
Sanitatem bibimus.

Parodiile eminesciene după Homer sînt exact în spiritul lui Aloys Blumauer din *Abenteuer des frommen Äneas* (1783). Poetul avea această operă, pe care și-o notează într-o listă de cărți date cu împrumut [2]. Însemnarea « Schulze, *Cäcilie* » e o dovadă că măcar avea idee de eposul în stanțe al lui Ernst Schulze (1789—1817), *Cäcilia*. [3]

Cunoașterea lui Tieck reiese indirect din aerul comun, și apoi îl cita Rötscher. *Floare albastră* ar dovedi citirea lui Novalis, pe care n-am aflat pînă acum să-l fi însemnat undeva, deși de opera acestuia trebuie să fi avut o știință măcar teoretică.

Lăsînd la o parte specifica exultanță mistică, opera lui Novalis definește acel romantism căruia Eminescu îi e larg tributar. În *Sărmanul Dionis*, poetul este, evident, un idealist magic. Lumea e o proiecție a subiectului universal prin coparticiparea archeilor. Și Novalis pomenește de atelierul Archeului (« Werkstatt des Archaeus »). Omul e o metaforă, « ein volkommner Trope des Geistes », universul întreg cu regnurile sale o « Chiffernschrift » a spiritului, « ein Universaltropus des Geistes ». Verbul însuși e o oglindă a Totului și totdeodată o cheie mistică a lui « Die Sprache — sagte Heinrich — ist wirklich eine kleine Welt in Zeichen und Formen. Wie der Mensch sie beherrscht so möchte er gern die grosse Welt beherrschen. » Existența lumii este efectul unei magii. « Alles ist Zauberei » și « jedes Wort ist ein Wort der Beschwörung. » Aceasta-i « logologia ». Decît că Novalis, dintre toate cuvintele, alege ca mai substanțiale numerele, profesînd o « matematică universală » în duh pitagorician, ca și Eminescu. « Magie der Zahlen.

[1] I.S. Giorgiu, *M. Em. și Goethe*.
[2] Ms. 2291, f. 1 v.: « Blumauer, *Eneide* ».
[3] Ms. 2291, f. 49.

Mystische Lehre des Pythagoras. Personifikation der 3, der 4 » etc. Filozofia e o « Universal — oder höhere Mathematik. » Numai atunci cînd murim,

Wenn nicht mehr Zahlen und Figuren
Sind Schlüssel aller Kreaturen
Wenn die so singen, oder küssen
Mehr als die Tiefgelehrten wissen,

intrăm în marea lume, al cărui cuvînt, « Name des Namens », « Schenhamphorasch », ne rămîne, dincoace, absolut necunoscut.

Și în detalii, paralela Novalis-Eminescu se poate continua. Ceea ce surprinde în *Heinrich von Ofterdingen* este confuzia temporală, intențională, căci poetul vrea să demonstreze puterea onirică și esențele. În roman avea să joace un rol « [die] Metempsychose ». Personajele ar fi revenit. Văzînd pe doctorul Sylvester « glaubte Heinrich den Bergmann vor sich zu sehn », adică alt erou anterior, simbol al lumii minerale, cu care acesta, teoretician al regnului vegetal, trebuie să aibă comună ideea prototipistică a naturii. Poetul Klingsohr se va identifica drept regele din Atlantis. Ar fi trebuit să se vorbească, precum în Böhme, despre oamenii siderali (« Geburt des siderischen Menschen »). Țara Sophiei, un fel de lună eminesciană, ar fi fost o natură de vis în care plantele ar fi vorbit (Schwaning, bunicul matern al lui Heinrich, ar fi fost « der Mond »). Viața subterană e un loc comun. Fata regelui din Atlantis, în basmul spus de negustători, e ținută de mirele ei necunoscut în niște « unterirdische Zimmer », der Bergmann dizertează despre mine (Novalis însuși făcuse studii geologice la o Bergakademie), într-o peșteră Heinrich și minerul dau de contele von Hohenzollern, care trăiește eremitic. Un « Anachoret » ar fi trebuit să se ivească în roman, care ar fi descris și « ein Kloster höchst wunderbar, wie ein Eingang ans Paradies », o mînăstire, « wie eine mystische magische Loge ». Serata cu bal din casa bunicului Schwaning e foarte analoagă cu balurile mirifice din proiectele eminesciene. Reminiscența metafizică se constată la Mathilde: « Mich dünkt, sagte Mathilde, ich kennte dich seit unendlichen Zeiten ». Și Novalis face anatomie fină: « Eine nach der aufgehenden Sonne geneigte Lilie war ihr Gesicht, und von dem schlanken, weissen Halse schlängelten sich blaue Adern in

reizenden Windungen um die zarten Wangen». Regele Arktur (dintr-o plictisitoare alegorie) trăieşte cu fiică-sa Freya într-un palat de gheaţă. Iată deci borealismul. Cum vom vedea, Eminescu a luat ideea din *Diamantul Nordului* dintr-o scriere obscură, aceasta banalizează pe Novalis. Heinrich găseşte o cheiţă de aur, o duce la împărat, care, urmînd instrucţiile unui pergament vechi, îl trimite pe tînăr în ţara Sophiei, la Mathilde, floarea albastră, adormită printr-o vrajă şi posedînd un rubin talismanic.

Novalis cîntă somnul (« Ewig ist die Dauer das Schlafs »), somnolenţa eternă:

Gelobt sei uns die ewge Nacht
Gelobt der ewge Schlummer,

setea de moarte:

Noch wenig Zeiten
So bin ich los,
Und liege trunken
Der Lieb im Schoos
Ich fühle des Todes
Verjüngende Flut,
Zu Balsam und Äther
Verwandelt mein Blut,

în fine, chiar şi teiul:

Holde, traute Linde
Stets warst du mir gut,
Wenn beim Säuselwinde
Hier mein Körper ruht. [1]

Din Heine, a cărui înrîurire este mult mai redusă decît se credea odată, ar fi început să traducă la Viena [2]. *Cugetările sărmanului Dionis* îl amintesc:

Noaptea-n pod, cerdac şi streşini heinizînd duios la lună.

Dintre prozatori, Jean Paul Richter îi era de aproape cunoscut. Îl şi citează într-un loc [3] (« căci spiritul — zice Jean Paul — este raţionamentul femeii »), dar înrîurirea i

[1] *Novalis Schriften*. Im Verein mit Richard Samuel herausgegeben von Paul Kluchkohn, I—IV, Leipzig, Bibliographisches Institut.
[2] Vasile Gherasim, *Em. la Viena*, în *Jun. lit.*, 1923, p. 374—379
[3] *Pol.*, p. 69.

se vede mai cu seamă în *Cesara*, şi anume în chipul numelui propriu al eroinei, şi înainte de aceasta în *Avatarii faraonului Tlà*.

Aci apare pentru întîia oară numele Cesara, pentru o fiinţă de sex incert, care se numeşte, cînd e crezută bărbat, şi Cesar. Desigur că Eminescu putea să-l inventeze spre a-l opune ca simbol al dragostei întreprinzătoare şi tiranice numelor Angelo, Angela, simboluri de angelitate. Totuşi l-a folosit şi Jean Paul în al său *Titan* pentru tînărul spaniol Graf von Cesara sau Zesara, care are şi o soră cu acelaşi nume [1]. Lilla este şi el un nume foarte romantic. Îl întrebuinţase însă înainte Wieland în *Idris und Zenide*. Îl regăsim la Musset, într-o poezie *(Suzon)* în al cărui motto citează pe Jean Paul, şi la Depărăţeanu al nostru *(Lila)*. Toată atmosfera din societatea mistică « Amicii întunericului » aduce a scriere « senzaţională ». Totuşi şi aci putem descoperi izvodul cult al acestui fel de literatură. Subterana e o încăpere tipic romantică, încît lui Richter i-a putut trece prin cap să facă educaţia micului erou din *Unsichtbaren Loge* sub pămînt. În povestea dramatică a lui Raimund, *Moisasurs Zauberfluch*, există chiar sala de marmură neagră. Cît despre viziunile magice pe care le procură demonul, ele sînt şi o simbolizare literară a narcozei şi o dezvoltare fantastică a reprezentaţiei necromantice pe care Faust o dă la curtea împăratului. S-ar părea că nici versul

Papa cu-a lui trei coroane, puse una peste alta

nu e străin de Jean Paul, care în al său *Titan* face această comparaţie: « . . . wie eine Missgeburt mit drei Köpfen — oder auf einen Papst mit ebensoviel Mützen . . . »

Cît despre *nervus rerum*, pînă la aflarea izvorului direct, e de observat că Jean Paul, în *Der Komet*, făcînd ironii financiare, îl foloseşte (« Zehntes Kapital ») [2]:

« Ist indess ein Land mit dem Geld-Durchfall (Diarrhoe), mit dieser Nervenschwindsucht *(nervus rerum gerendarum)*, befallen: so befolgt die Regierung mit Recht Galenus, Regel . . . »

[1] Căsar e un nume frecvent în această epocă. Gutzkow îl foloseşte pentru un erou din *Wally, die Zweiflerin*, unde întîlnim şi un Jeronimo.
[2] *Der Komet, Eine komische Geschichte*, Leipzig, Reclam, nr. 221—224, p. 237. Ms. 1175 [Kogălniceanu], f. 248 memora: « Le tout-puissant „ nervus rerum gerendarum" de nos jours, *la vapeur* ».

Fie că ar fi citit pe idealişti ca Fichte, Schelling, Hegel, sau poeţi ca Goethe şi Schiller, sau, în sfîrşit, naturişti, ideea statornică ce rezultă din aceste lecturi e aceea panteistică. La Eminescu e mai mult decît ce numim de obicei sentiment al naturii, e spaima de Cosmul singuratic, inuman, beţie panteistică. Buckle observa, după o metodă anticipînd pe aceea a lui Keyserling, că natura asiatică striveşte pe om dîndu-i fantazii monstruoase. Natura lui Eminescu este şi ea, precum am văzut, gigantică, lunară. Acest naturism asiatic (Eminescu e în multe privinţe un asiat) îl găsim şi la poeţii germani romantici. Cînd contele Cesara al lui Jean Paul Richter vede peisajul alpin, scoate exclamaţii religioase. Alpii îi stau înainte ca nişte uriaşi înfrăţiţi, şi dinspre pavezele gheţarilor cascade se desfăşură ca panglici spre oglinzile lacurilor de la poalele munţilor (*Titan, Erste Jobelperiode*, I. Zykel):

« O Gott ! rief er selig erschrocken, als alle Türen neuen Himmels aufsprangen und der Olymp der Natur mit seinen tausend ruhenden Göttern um ihn stand. Welche eine Welt ! Die Alpen standen, wie verbrüderte Riesen der Vorwelt, fern in der Vergangenheit verbunden beisammen und hielten hoch der Sonne die glänzenden Schilde der Eisberge entgegen — die Riesen trugen blaue Gürtel aus Wäldern — und zu ihren Füssen lagen Hügel und Weinberge — und zwischen den Gewölben aus Reben spielten die Morgenwinde mit Kaskaden wie mit wassertaftnen Bändern — und an den Bändern hing der überfüllte Wasserspiegel des Sees von den Bergen nieder, und sie flatterten in den Spiegel, und ein Laubwerk aus Kastanienwäldern fasste ihn ein . . . »

Privelişte a naturii cu munţi şi cataracte îi umflă sufletul într-un sentiment de bunătate universală:

« Hohe Natur ! wenn wir dich sehen und lieben, so lieben wir unsere Menschen wärmer, und wenn wir sie betrauern oder vergessen müssen, so bleibst du bei uns und ruhest vor den nassen Augen ein wie grünendes, abendrotes Gebirge ».

Ca în insula lui Euthanasius, natura lui Jean Paul e de o putere germinativă enormă. Stînd într-un măr în bătaia fluturilor, a albinelor şi florilor, eroul măreşte cu închipuirea copacul în univers, trimiţîndu-i rădăcinile în fundul pămîntului, dîndu-i norii ca flori, luna ca fructe şi stelele

ca rouă, adică făcînd tocmai acele imense raporturi cosmice caracteristice lui Eminescu din *Sărmanul Dionis* şi *Cesara* (*op. cit.*, 4. Zykel):

« Er war nämlich oft im Mai auf einem säulendicken Apfelbaum, der ein ganzes hängendes grünes Kabinett erhob, bei heftigem Wind gestiegen und hatte in die Arme seines Gezweigs gelegt. Wenn ihn nun so die schwankende Lufthecke zwischen dem Gaukeln der Lilienschmetterlinge und den Summen der Bienen und Mücken und den Nebeln der Blüten schaukelte, und wenn ihn der aufgeblähte Wipfel bald unter fettes Grün versenkte, bald vor tiefes Blau und bald vor Sonnenblitze drehte, dann zog seine Phantasie den Baum riesenhaft empor, er wuchs allein im Universum, gleichsam als sei er der Baum des unendlichen Lebens, seine Wurzeln stiegen in den Abgrund, die weissen und roten Wolken hingen als Blüten in ihm, der Mond als eine Frucht, die kleinen Sterne blitzten wie Tau, und Albano ruhte in seinem unendlichen Gipfel, und ein Sturm bog den Gipfel aus dem Tag in die Nacht aus der Nacht in den Tag. »

La Tieck natura ia chipul mitului. O melancolie grea trece prin cîntecul pasării fabuloase, care, peste logica basmului *Der blonde Eckbert*, simbolizează chemarea pădurii singuratice:

Waldeinsamkeit
Die mich erfreut,
So morgen wie heut'
In ew'ger Zeit.
O, wie mich freut
Waldeinsamkeit !

Că Eminescu ar fi avut neapărat nevoie să cunoască *Die Epigonen* de Karl Immermann ca să scrie *Epigonii* nu-i de susţinut. Ideea de « epigon » e curentă, mai răspîndită, e adevărat, în epoca romantică. W. Scherer intitulează un paragraf din a sa *Geschichte der deutschen Literatur*, *Die Epigonen*. Pe Scherer, Eminescu şi-l notează [1]. Totuşi opera lui Immermann merge în sensul celeia a lui Eminescu. În *Die Epigonen*, roman ironic, ne sînt evocate două societăţi de epocă, cea princiară şi cea « demagogică », adică liberală.

[1] Ms. 2291, f. 28.

Der Herzog e un principe minuscul plin de vanitate, care, căpătînd dreptul « eine Leibwache zu halten », pune două gărzi să paradeze « gravitätisch » în faţa castelului, în primejdie de a fi pierdut, căci prinţul nu poate face dovada că Maria Sibylla, antenata sa, a fost nobilă. Conflictul cu der Kammerrat Wilhelmi pentru un dulap pe care principele nu vrea să-l urnească din loc revelă meschinătatea existenţei castelanilor. În cele din urmă dulapul e deplasat şi-ntr-o încăpere ascunsă se găseşte mult căutata scrisoare de noblеţă. Prinţesa, pe de altă parte, se pierde în fatuităţi romanţioase. Organizează un tournoi, pe baza lecturii lui *Ivanhoe* din W. Scott, « eine Nachahmung des Turniers von Ashby de la Zouche », precum şi un Karussel ca pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Cu acest prilej un saltimbanc obţine regretabile succese. Johanna, sora prinţului, a fugit cu un « demagog », Medon. E un contrast pînă la un punct asemănător cu acela din *Înger şi demon:*

Ea ? — O fiică e de rege, blondă-n diadem de stele,
Trece-n lume fericită, înger, rege şi femeie.
El ? — Răscoală în popoare a distrugerii scînteie
Şi în inimi pustiite samănă gîndiri rebele.

Medon, în fond, e foarte conformist şi se ascunde cînd, după ce a agitat spiritele tinerilor, s-a compromis. Pe aceşti studenţi conspiratori în frunte cu « der Mecklemburger » îi ironizează Immermann, punîndu-i să discute într-o reuniune burlesc solemnă despre pensiile principilor şi regilor. Arestat din eroare, Hermann dă ochii cu un Polizeikommissarius al zbirilor, care nu-i decît un fost revoluţionar, supranumit « der Philhelleno », fiindcă a avut de gînd să meargă să lupte pentru libertatea Greciei. Şi culmea, manifestele compromiţătoare ale lui Hermann sînt chiar ale comisarului, printr-o schimbare de portofolii. Aceştia sînt dar « epigonii ». Wilhelmi, chemînd pe Hermann în cabinetul său, lîngă un aparat mistic, propunîndu-i un grad iniţiatic în Templul înfiinţat de el, face teoria epigonilor, astfel:

« Wir können nicht leugnen, dass über unsre Häupter eine gefährliche Weltepoche hereingebrochen ist. Unglücks haben die Menschen zu allen Zeiten genug gehabt; der Fluch des gegenwärtigen Geschlechts ist aber, sich auch ohne alles besondre Leid unselig zu fühlen. Ein ödes Wanken und Schwanken, ein lächerliches Sichenststellen und Zerstreutsein, ein Haschen, man weiss nicht, wonach, ein Furcht vor Schrecknissen, die um so umheimlicher sind, als sie keine Gestalt haben ! Es ist, als ob die Menschheit, in ihrem Schifflein auf einem übergewaltigen Meere umherworfen, an einer moralischen Seekrankheit leide, deren Ende andern Periode angehört.

Man muss noch zum Teil einer andern Periode angehört haben, um den Gegensatz der beiden Zeiten, deren jüngste die Revolution in ihrem Anfangspunkte bezeichnet, ganz empfinden zu können. Unsre Tagesschwätzer sehen mit grosser Verachtung auf jener Zustand Deutschlands, wie er gegen das letzte Viertel des vorigen Jahrhunderts sich gebildet hatte und noch eine Reich von Jahren nachwirkte, herab. Er kommt ihnen schal und dürftig vor; aber sie irren sich. Freilich wussten und trieben die Menschen damals nicht so vielerlei als jetzt; die Kreise in denen sie sich bewegten, waren kleiner, aber man war mehr in seinen Kreise zu Hause; man trieb die Sache um der Sache willen, und, dass ich bei der Sprüchlein argumentiere: der Schuster blieb bei seinem Leisten. Jetzt ist jedem Schuster der Leisten zu gering, woher es auch rührt, dass kein Schuh mehr uns bequem sitzen will.

Wir sind, um in einem Worte das ganze Elend anzusprechen, Epigonen, und tragen an der Last, die jeder Erb und Nachgeborenschaft anzukleben pflegt » etc.

Hermann va adăuga: « Auch der Adel ist so eine Ruine . . . Die Lebens luft der Aristokratie ist der Egoismus ».

Cu spiritul funambulesc din *Münchhausen*, Eminescu nu-i familiar. Printre prăpăstiile debitate de cavalerul de Münchhausen (fabricator de pietre din aer şi întemeietor al unei Luftverdichtungsaktienkompanie) este şi aceea a şederii pe Helicon printre capre. Parodia pedagogică a caprelor silind cărăbuşul şi musca să nu mai mănînce murdării e în genul « miniaturii » eminesciene. În altă parte e persiflat J. Kerner cu spiritismul lui. Cusătoreasa Schnotterbaum e posedată de un strigoi, iar « croitorul magic » vrea s-o exorcizeze. Se face aluzie la idiomul îngerilor (Pöpöbelö). O mască antihegeliană, cam fără sens, este învăţătorul Agesel, care se crede urmaş al lui Agesilaus, mîncînd supă spartană şi stînd pe un imaginar Tayget.

Desigur, bufoneria eminesciană își are punctul de plecare în pantalonada germană. Totuși ardența baronesei de Schnick-Schnack-Schnurr pentru Signor Rucciopuccio, sienez din naștere, « in Kriegsdiensten Seiner Majestät des Keisers aller Birmanen, bei den Truppen auf europäische Art, Kommandeur der sechsten Elefantenkommpanie », un excroc dispărut, pe care Emerentia crede a-l recunoaște travestit în persoana impertinentului servitor al lui Münchhausen, Karl Buttervogel, motiv pentru care îl tratează pe acesta cu cîrnați, e de un umor mult mai savant decît acela al Elvirei « în disperarea amorului » [1].

Tipurile literare ce au intrat în alcătuirea nuvelei *Sărmanul Dionis* sînt ușor de determinat. Întîi de toate reapar aci avatarii faraonului Tlà și ai reginei Rodope. Conjurația cărții astrologice e faustiană, Riven-Ruben e un Mephistopheles. Călătoria înapoi în timp și revenirea sînt și ele înrudite cu regresiunea lui Faust în epoca Elenei. Despre dedublare și călătoria lunară vom vorbi mai departe. Tonul în genere al nuvelei e acela al povestirilor lui Edgar Poe și ale lui Hoffmann. Și compunerea de memorii (umbra lui Dionis și le va scrie) e de asemeni un meșteșug romantic, și n-avem decît să ne amintim de Hoffmann, Hauff și Heine *(Nachgelassene Papiere des Bruders Medardus, Memoiren des Satan, Aus den Memoiren des Herrn von Schnabelewopski)*.

Eroarea pe care o face tînăra Doña Ana luînd pe unul drept altul e greșala Euphemiei din *Elixiere des Taufels* de Hoffmann, care vede în Medardus pe mortul Viktorin. Dubla înfățișare a unui erou era o temă comună romantismului.

Baltazar [2] nu e un nume rar în literatura fantastică. Îl poartă, de pildă, studentul din *Klein Zaches genannt Zinnober* al lui Hoffmann și doctorul Cherbonneau din *Avatar* de Th. Gautier.

Tipul romantic al narațiunii inedite din *Geniu pustiu* (ms. 2255, f. 178—179), cu veșnica localitate italiană, cu scrisori și memorii, este bătător la ochi. În preocuparea politică se poate vedea o asemănare cu romanele lui Laube și Gutzkow, acestuia din urmă datorindu-i-se, se pretinde,

[1] *Immermanns Werke*, herausgegeben von Harry Mayne, Kritisch durchgesehene und erläuterte Ausgabe I—IV, Leipzig u. Wien, Bibliographisches Institut.

[2] În *Avatarii faraonului Tlà*.

chiar unele idei (Bogdan-Duică). Însă neliniștea, nevoia de a călători pe glob, e izbitor înrudită cu alergarea peste tot, cu ajutorul cizmelor de șapte leghe (Siebenmeilenstiefel), a lui Peter Schlemihl, la ghețurile polare, în Groenlanda, în America, în Africa, în Tibet, în China și celelalte. Desigur că Eminescu auzise și de călătoria spătarului Milescu prin Siberia și China [1], precum e foarte probabil că, citind *Alixăndria*, a dat de acea întîmplare a patru corăbieri ruși naufragiați în Spitzberg, ce se află de obicei adaosă la sfîrșit *(Vrednică de însemnare întîmplare a patru corăbieri ruseștí cari au fost strămutați de iarnă în ostrovul Spitzberg la anul 1743* etc.).

Povestea orientală despre Harun-al-Rașid era în nota romantică. Gautier însuși broda în marginile traducerii lui Galland a celor *1001 de nopți (La mille et deuxième nuit)*. În literatura germană bibliografia e bogată. Amintim doar romanul lui Fr. M. Klinger, *Geschichte Giafers des Barmeciden*, cele nouă cîntări din *Die Abbassiden* de Platen, *Das Wintermärchen* de Wieland, *Die Karawane*, *Der Scheik von Alessandria und seine Sklaven* de Hauff. Eminescu a cunoscut *Halimaua* și, de vreme ce prelucra pe Barac, poate chiar în traducerea acestuia (Brașov, 7 vol., 1836—1838).

Pe urmă îl atrăsese în chip deosebit poezia lui Lenau, al cărui *Faust* îl cunoștea de asemeni și pe care l-ar fi socotit superior celui al lui Marlowe și Goethe [2].

Printre dramaturgi îi erau firește cunoscuți Fr. Hebbel, pe a cărui « sublimă dramă » *Maria Magdalena* o cita și într-un articol din 1870 [3], și Grillparzer [4]. Numele Jaromir din proiectul de dramă *Decebal* se întîlnește în tragedia *Die Ahnfrau* a lui Grillparzer. Nu putea să nesocotească de asemeni pe Heinrich Laube, fostul director al Burgtheatrului, din al cărui *Graf Essex* se va inspira [5] în *Mira [Ștefan cel tînăr]*. În dreptul lui Arbore, Eminescu înseamnă « Alba-Posa-Essex », adică două personaje din *Don Carlos* al lui Schiller — înfățișînd amîndouă iubirea de țară, unul în

[1] Ms. 2257, f. 55 v.: « Viața lui Milescu ».

[2] O. Pursch, *Amintiri*, în *Ramuri*, IV, 1909, p. 509—510.

[3] *Pol.*, p. 62; v. și ms. 2291, f. 12.

[4] Ms. 2285, f. 173 v., f. 175.

[5] *Pol.*, p. 59. Heinrich Laube, *Graf Essex*, Trauerspiel, Leipzig, Reclams Universal Bibliothek, nr. 5746. Se pare că Eminescu cunoștea și teatrul lui Chr. D. Grabbe, fiindcă în ms. 2291, f. 13, găsim notat: « *Dramen Grabbe* » printre cărțile probabil date cu împrumut.

chip liberal, altul despotic — şi eroul dramei lui Laube. Din *Essex* poetul reţinea se vede ideea de rebeliune pedepsită cu decapitarea, ceea ce e cazul cu Arbore. O legătură cu *Graf Essex* al lui Laube şi prin el cu *Hamlet* al lui Shakespeare o face şi figura Mirei. Această « vergină ce-a visat cerul », cu sufletul « învelit în mister » e o lunatecă, o nebună ca Ofelia, şi aşa apare şi contesa Rutland din *Graf Essex*. Nu-l va fi ignorat nici pe Wilbrandt, soţul Augustei Baudius şi viitor director al aceluiaşi teatru. De altminteri, Laube împreună cu Börne, Heine, Gutzkow şi alţii aparţin a ceea ce s-a numit « Das junge Deutschland », « Juna Germanie », şi pe aceasta o pomeneşte de asemeni poetul *(Man. K. Epureanu)* [1].

Într-o variantă din proiectul *Mira* [2], Magdalina, iubind pe Miron, se sileşte « să-şi purifice caracterul, să caute a deveni o Ierta ». Acest nume, Ierta, trebuie raportat negreşit la cunoscuta Schicksalsdrama a lui Adolph Müllner, *Die Schuld* [3]. Teatrul lui Müllner, cu lirismul lui exaltat şi noros şi cu deznodămintele sangvinare, este foarte în spiritul inspiraţiei juvenile a lui Eminescu. Fatalismul oedipian din *Grue-Sînger* intră în această formulă. Sîntem în Scandinavia. Hugo, conte de Örindur, se întoarce de la vînătoare, unde a ucis un mistreţ. Soţia sa Elvira are presimţiri rele, căci o coardă a harfei a plesnit. Într-adevăr, Hugo mărturiseşte contesei de Örindur, Ierta, că nu e fratele ei. Apoi soseşte un Don Valeros, grande de Castilia, fost socru al Elvirei, şi cu acest prilej se află că un destin malign a fost împlinit. Elvira fusese căsătorită înainte cu Carlos, ucis. Se descoperă că omorîtorul este Hugo, care însă a intrat în familia Örindur printr-o substituire, el fiind de fapt fiul lui Don Valeros şi fratele lui Don Carlos. Aşadar Hugo e un Cain. Disperată, Elvira se sinucide şi Hugo la fel. Ierta iubise spiritual pe Hugo (« ich lieb' ihn Seel' um Seele ») şi fusese pentru el un înger (« Ierta Hugos Engel »).

Preferinţa lui Eminescu merge însă spre autorii mai mărunţi, uneori de tot şterşi [4], din care poate împrumuta

[1] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 461.

[2] Ms. 2254, f. 28—29.

[3] Adolph Müllner, *Die Schuld*, Trauerspiel in vier Aufzügen, Leipzig, Reclams Universal Bibliothek, nr. 6.

[4] De exemplu, din cîteva tragedii obscure citîm (ms. 2291, f. 3): Scholz B., *Gustav Wesa oder Maske für Maske*. Schauspiel, Leipzig, Dürrische Buchhandlung, 1871.

idei fără primejdia sacrificării personalităţii. Ideea călătorici pentru aducerea diamantului Nordului a scos-o Eminescu din recenzia unui obscur poem romantic dintr-un număr din *Blätter für literarische Unterhaltung* (nr. 291, 17 October 1844), ce-i picase în mîini şi care a rămas printre hîrtiile sale [1], ca o dovadă de felul cum îşi scotea inspiraţii din cele mai neînsemnate mărunţişuri. În acea revistă, la coloana *Übersicht der neuesten poetischen Erzeugnisse*, sub punctul 22, se recenzează *Zuleima. Ein Jugendtraum im Kerker*, von Hermann Behn-Eschenburg, Bonn, Henry und Cohen, 1843. E o poveste romantică. Erthgörn, « ein kühner nordischer Jüngling », vede în vis icoana unei femei de care se îndrăgosteşte. Hotărît să cucerească acea făptură scumpă, « das holde Wesen durch Kampf und Sieg zu erringen », merge în Alhambra, intră într-o « unterirdisches Gemach », unde « hundert und mehr Männer ihn drohend umringen ». Un bătrîn îi goneşte, îl salută pe Erthgörn « im Zauberlande » şi i se oferă drept călăuză « zu höherm Schauen ». La o masă, un cerc de chefuitori inofensivi intonează un Jubelgesang. Un tînăr îi cîntă apoi un cîntec cu următorul cuprins: Cel din urmă rege, Boadbil, părăsindu-şi leagănul copilăriei, Zuleima, unica lui fată, e tristă că trebuie să se lipsească de Alhambra. Ea se roagă de tatăl ei s-o lase. Acesta cheamă pe un bătrîn înţelept, Alzajid, care arată gîndurile lui Allah cu privire la Zuleima:

Allah band ein gross Verhängniss
An Zuleima — lös'es wieder,
Und es steignt in neuem Glanz
Herrlich all das Alte nieder.

In den unterird'schen Sälen
Des Alhambra muss sie bleiben,
Bis die Zeiten in dem Strom
Zum Erfüllungsziele treiben:

Bis der Demantstern des Nordens
Sich dem Erdenschoss entrungen
Und sich in den Himmelstag
Sthrahlensaugend aufgeschwungen . . . etc.

[1] Ms. 2255, f. 434 — 435.

Zuleima e închisă într-un castel subpămîntean și mîini nevăzute și mute fac pentru ea încăperi strălucitoare și grădini. Pînă la întoarcerea bătrînului, ea cade acolo într-un somn adînc. Bătrînul Alzajid însă a uitat de ea (un alt bătrîn rămas în locu-i a adormit) și pe patul de moarte își amintește cu groază:

Ich verlor des Bannes Schlüssel.

Nu e decît o singură scăpare:

Will ein Jüngling liebesmuthüg
Um den Preis zu ringen wagen,
Wird zu endlos sel' gen Ziel
Ihn die Kraft des Busens tragen... etc.

Cîntărețul sfîrșește cu speranța că se va găsi un astfel de tînăr, și Erthgörn știe ce are de făcut. Recenzentul îi prescurtează isprăvile:

«Nun können wir Erthgörn's Thaten freilich nur mit wenigen Federstrichen undeuten: wie er, unterrichtet von einem greisen Führer, forteilt, Land und Meer durchzieht, in die Heimat kommt...; was er Wunderbares im Berge Gnothis mit einem weissagenden Frosche, einem schuppingen Drachen, einem Riesenhunde, einer Schlange, aus deren Haupte der obergenannte *Demantstern des Nordens* hervorspringt, und einem Vöglein erlebt, das ihn durch alle Gefahren führt; wie er mit dem schwer errungenen Kleinod aus der unheimlichen nächtlichen Tiefe wieder an das Sonnenlicht tritt; wie er durch die Kraft desselben den Gefahren eines Meersturms und verfolgenden Corsaren entrinnt; wie er nach Granada zurüchkehrt und in Alhambras unterirdischen Marmorlabyrinthen Zuleima erweckt, die nun für immer die Seine ist.»

Într-o scrisoare din 1870 poetul arată că *Blätter für literarische Unterhaltung* anunță sau mai bine zis recomandă *Geharnischte Sonette*. Acestea sînt ale lui Fr. Rückert, pe care Eminescu trebuie să-l fi citit pentru traducerile din literatura sanscrită [1] *(Weisheit der Brahmanen)*. Îl vedem folosind pe Gott. Keller, traducînd din H. Lorm [2], din

[1] Într-un extras din *Studii și cercetări de istorie literră și folclor*, V, 1956, nr. 1—2, G. Călinescu modifică astfel, cu cerneală: «scrierile în spiritul literaturii sanscrito-orientale» (n. red.).

[2] T. V. Stefanelli, *Amintiri d. Em.*, Buc., 1914. Lorm e citat și în *Dicționarul de rime* (ms. 2265, f. 123).

C. Cerri, transcriind din Ern. Eckstein [1], din Adolf Stern [2], prieten al lui Hebbel, alcătuitor de ediții de clasici și al unei *Geschichte der neuern Literatur*, în 7 volume, dintr-un obscur cezarocrăiesc K. G. Ritter v. Leitner [3], din L. Schefer [4], din I. V. Scheffel, Hoffmann von Fallersleben, Platen, Graf Schack [5]. *Somnoroase păsărele* și-ar avea izvorul într-o poezie anonimă publicată în *Regensburger Liederkranz* (ed. 7, Regensburg, 1880) [6]:

So sanft wie auf den Zweigen
Die Vöglein schlafen nun,
Wie sich die Blümchen neigen
Im Schoss der Nacht zu ruh'n,
Wie Engel wieder steigen,
Den Menschen wohl zu thun,
So soll dein Schlummer sein,
So sanft, so selig rein... etc.

«Gute Nacht» se află numai în titlu. În realitate, poezia aceasta e foarte îndepărtată de aceea a lui Eminescu. Pe drept cuvînt se propune printre altele poezia *Gute Nacht* de Karl Drächsler [7]:

Gute Nacht, du süsses Kind
Mögen Engel dich behüten,
Und der Schlummer leis und lind,
Streue dir die schönsten Blüten,
Gute Nacht.

Chestiunea totuși nu-i așa simplă. Motivul a fost la modă odată. O poezie *Gute Nacht* are și Geibel *(Athen)*.

[1] Ms. 2255, f. 182: «Sie ist so from[m], so tugendhaft, so edel...»

[2] Ms. 2258, f. 223.

[3] Ms. 2257, f. 88 și u.

[4] Ms. 2260, f. 311.

[5] *Lit. pop.*, XVI—XVII; ms. 2260, f. 311. Din Hoffmann von Fallersleben, autorul lui *Deutschland, Deutschland über alles* (1798—1874), transcrie o poezie *(Unsere politische Seite)*, apoi o traduce (ms. 2260, f. 51): «Germanu-i foarte tacticos / Și cu temei în toate, / De are-o pată la surtuc / Chemia o învață. // Învață azi, învață mîni, / Pin-izbutește-n fine / Să știe cum dintr-un surtuc / Scoți petele mai bine. // Cînd știe tot din fir în păr / Atunci îl calcă focul... / Căci în surtuc n-a mai rămas / Decît numai cu josul.»

[6] M. Bantaș, în *Viața rom.*, 1926, p. 97—100.

[7] Radu Manoliu, *Izvoarele motivelor și procedeelor din poeziile lui M. Eminescu*, în *Preocupări literare*, I, nr. 5, p. 271.

Iată o strofă:

Nun suchen in den Zweigen
Ihr Nest die Vögelein,
Die Halm' und Blumen neigen
Das Haupt im Mondenschein,
Und selbst des Mühlbachs Wellen
Lassen das wilde Schwellen
Und schlummern murmlend ein.
Schlafet in Ruh, schlafet in Ruh!
Vorüber der Tag und sein Schall;
Die Liebe Gottes deckt euch zu
Allüberall.

Se pare că poezia din *Liederkranz* e imitată după Geibel. Iată acum o strofă dintr-o poezie engleză *Good Night!* de Hemans:

Day is past!
Stars have set their watch at last,
Founts that thro' the deep woods flow,
Make sweet sounds, unheard till now,
Flowers have shut with fading light.
Good night!

Fără îndoială că Eminescu avea pentru poeții mărunți vreo antologie. Chiar povestitorul popular Fritz Reuter îi era cunoscut [1], precum știa de celebrul, nu-i vorbă, dar prea puțin cititul David Fr. Strauss, hegelianul, și de a lui *Leben Jesu*. « La întrebarea ce și-o face David Strauss, scriitorul lui Isus — spune el în *Christos a înviat* — de mai suntem creștini sau ba, o întrebare la care răspunde negativ, noi adăogăm alta: fost-am vreodată creștini? — și suntem dispuși a răspunde *nu.*» [2] În *Dicționarul de rime* citează pe P. Heyse [3], pe Th. Storm [4]. Își nota bibliografic o *Poetik* (2. Aufl., 1870) de R. Gottschall [5], de asemeni *Shakespeare* (I—II) de G. G. Gervinus [1] și *Deutsche Dichtung* [2] de același, care nu poate să fie decît *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen*. Și fiindcă e vorba de poetică, întîlnim nota « Horn, *Poesie u. Beredsamkeit* » [3], prin urmare *Poesie und Beredsamkeit der Deutschen von Luthers Zeit bis zur Gegenwart* [1822] de Franz Horn, *Technik des Dramas* de G. Freytag [4] și [Hermann] Hettner, *Das moderne Drama* [1852] [5]. Își înseamnă și pe germanistul K. Simrock cu *Die Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen u. Sagen* [6]. Nu putea să ignoreze pe Wolfgang Menzel, criticul galofob, editor al unei *Literaturblatt* și prieten cu Gutzkow. [7]

Firește că nu numai atît a citit Eminescu, dar n-avem știri prea multe despre lecturile sale germane, care, ajutate de o istorie a literaturii, trebuie să fi fost largi și sănătoase, întemeiate mai cu seamă pe cîțiva poeți mari (Schiller, Goethe, Heine, Lenau). [8]

Pentru alte literaturi a căror limbă nu-i era cunoscută, poetul va fi avut informații indirecte. Într-un loc [9] trimite la o *Allg[emeine] Literaturgeschichte* de Scherr [10]. Avea apoi

[1] *Pol.*, p. 343.

[2] În ms., la bibliografie, își consemna și *Voltaire* de același (ms. 2291, f. 10).

[3] Ms. 2278, f. 70. Și o *Poetik* v. Otto Lange (ms. 2291, f. 28).

[4] Ms. 2265, f. 123.

[5] Ms. 2280 (pe carton); ms. 2285, f. 177 (cu oarecare extrase de idei); ms. 2291, f. 28; de același sînt notate și *Porträte u. Studien* 1 u. 2 B, Leipzig, Brockhaus (ms. 2285, f. 177 v.).

[1] Ms. 2259, f. 201 v.

[2] Ms. 2291, f. 28.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*

[5] Ms. 2291, f. 12 (din cărțile pe care probabil le avea).

[6] Ms. 2291, f. 3 v.: Bonn, Marcus.

[7] În ms. 2291, f. 2 v. — 3: Wolfgang Menzel, *Kritik des modernen Zeitbewusstseins*, Frankfurt am M.

[8] Mai citățm un fragment de scrisoare de la Berlin (1874) către o revistă germană care atacase pe un Johann Jacobi (poetul sau filozoful Fr. Jacobi?) și de unde se vede încă o dată antihegelianismul profund al poetului (cf. Torouțiu, IV, p. 118—119):

« De aci înainte, vă asigur, nu mai puneți mîna pe alții... și nici pe un alt Goethe nu-l veți mai avea; în schimb, destui Redwitz-i, Geibel-i și un cîrd de Schelling-i, Hegel-i, Fichte și cum s-ar numi domnii consilieri aulici. [Și desigur n-are nici un merit și nici o vină] că massa aceea de oameni are aceiași strămoși care-i are, că ocupă în lume spațiul care-l ocupă și că a devenit ce-a devenit. Două motoare pun în circulație istoria universală scrisă după calapodul prost al lui Hegel: stomacul și încă ceva ce se poate ușor ghici, deși expresia nu-i de loc delicată. »

[9] Ms. 2257, f. 235, și *Pol.*, p. 21.

[10] Cartea lui Johannes Scherr, *Allgemeine Geschichte der Literatur*, I—II, Dritte Auflage, Stuttgart, C. Conradi, 1869, este inteligentă și bine informată, cuprinzînd noțiuni despre culturile chineză, indiană, egiptiană, ebree, arabă, persiană, turcă, elenă, romană, franceză, italiană, spaniolă, portugheză, moldo-valahică, engleză, germană, olandeză, scandinavă, slave, ungară, neogreacă. În vol. II, p. 267, sînt două citate care se pot

la îndemînă ieftina « Universal-Bibliothek », pe care o recomanda tinerilor împreună cu « Classische Theater-Bibliothek aller Nationen » [1], iar în hîrtiile lui se găseşte o fasciculă din « Both's Bühnen-Repertoir » (nr. 45), cuprinzînd *Damen und Husaren*, Lustspiel in drei Aufzügen, nach dem Polnischen des Grafen Fredro von J. F. S. Zimmermann [2].

8. Literatura engleză

Dintre autorii englezi, Shakespeare îi era cel mai scump. Încă din vremea romanului *Geniu pustiu*, ridica în slavă « geniul divinului Brit », iar mai tîrziu îi făcea un adevărat elogiu în versuri sub titlul [*Învețații*] *Cărțile* [*mele*] [3]:

> Shakespeare! adesea te gîndesc cu jale,
> Prieten blînd al sufletului meu,
> Isvorul plin al cînturilor tale
> Îmi sare-n gînd şi le repet mereu.

Îl amintea cu orice prilej şi-i cunoştea, probabil, foarte de timpuriu opera întreagă a « celui mai mare poet pe care l-a purtat pămîntul nostru » [4]. Într-o însemnare veche, din vremea şederii la Bucureşti ca sufleur, stă scris aşa [5]: « Urmărirea din partea mea a [a]celei fete de boieri în Cişmigiu — cînd am venit din Blasiu. Figura — Coriolano! » Este vorba, fără îndoială, printr-o asociație oarecare, de

adăuga la tema din *Mai am un singur dor*, unul din Müller (« Mein Grab sei unter Weiden. / Am stillen dunkeln Bach, / Wenn Leib und Seele scheiden, / Lässt Herz und Kummer nach »), altul din Tieck (« Dicht von Felsen eingeschlossen, / Wo die stillen Bächlein geh'n / Wo die dunkeln Weiden sprossen, / Wünsch ich bald mein Grab zu sehn »). În acelaşi volum, la p. 303, se scoate un citat din poemul *Ahasver* (1838) al lui Julius Mosen. În fine, tot aici, la p. 405, e un citat din *Iános* de Petőfi, care seamănă cu *Descripția Indiei* (« In der Mitte Indiens sind die Berge nieder, / Doch dann strecken immer höher sie die Glieder, / Und wo beider Länder Gränzen sich begleichen, / Bis hinein die Berge in den Himmel reichen »).

[1] *Pol.*, p. 61.
[2] Ms. 2254, la sfîrşit.
[3] Ms. 2262, f. 67.
[4] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 179.
[5] Ms. 2257, f. 183.

tragedia shakespeariană *Coriolan*. Fabula lui Menenius Agrippa citată în cutare articol [1] s-ar putea să-i fie cunoscută tot de aci. Eminescu începuse să traducă *Timon Atenianul* [2]. *Regele Lear*, *Hamlet* îi vin des sub condei şi de cîteva ori citează vorba lui Hamlet (act. II, sc. II): « Ce e Hecuba pentru ei? » [3]. În legătură cu aceste piese face nişte considerații asupra dramatismului cecității şi nebuniei:

« . . . pentru a fi frumos, orbul trebuie să fie liniştit. Un orb agitat de spaimă sau de patimi este un spectacol penibil. Tot astfel nebunia reflexivă şi numai aceasta este într-adevăr dramatică. Nebunii lui Shakespeare sînt adevărați înțelepți. Cuprinşi de o idee fixă, exprimă în maxime paradoxale adevăruri veşnice, dar aceste idei paradoxale, pe care omul cuminte le exprimă c-un fel de agitație, nebunul le spune liniştit, ca un ce cu totul firesc ». [4]

Într-o notă politică din *Curierul de Iaşi*, din 1876 [5], traduce, cam slobod şi cu comentarii, cîteva rînduri dintr-o replică a lui Falstaff *(King Henry IV*, part. I, act. II, sc. IV):

« . . . Toți promit cu religiozitate publicului că vor face impresia nemuritorului Sir John, admirabilul Sir John Falstaff, cum îl descrie Shakespeare divinul, Sir John, care de o mulțime de ani nu s-a mai văzut genunchii de gros şi gras ce este şi care a cîştigat aceste invidiabile dimensiuni numai din cauza sentimentalității sale. Ah! Enrichet dragă — strigă Sir John — cînd eram tînăr, eram atît de subțirel, că m-ai fi putut trece prin inelul unui membru de la primărie — dar ce să le faci grijilor şi necazurilor, ardă-le focul: *ele* îmflă pe om. »

Altă dată îi vine în minte lui Eminescu « vestitul monolog al lui Sir John Falstaff, în care el dă definiția onorii » [6] şi pe care îl aplică, parafrazînd cu totul larg, la cazul soldaților români răniți ori morți în Bulgaria. Monologul amintit este de asemeni în *King Henry IV* (part. I, act. V, sc. I):

« . . . Honour pricks me on. Yea, but how, if honour prick me off when I come on? How then? Can honour

[1] *Despre program* în *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 293.
[2] Ms. 2254, f. 183—192.
[3] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 104, p. 128; *Scrieri politice*, p. 143. În ms. 2285, f. 377: « That ist *[sic]* the question ».
[4] *Scrieri politice*, p. 349.
[5] *Op. cit.*, p. 186.
[6] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 305.

set to a leg? No. Or an arm? No. Or take away the grief of a wound? No. Honour hath no skill in surgery then? No. What is honour? A word. What is in that word, honour? What is that honour? Air . . . »[1]

Cam în acest spirit comentează Eminescu:

« Gloria nu se bea, nu se mănîncă, nu se îmbracă; ea nu vindecă oasele sfărîmate de ghiulele, nu cîrpeşte mantalele rupte prin care suflă amorţitorul crivăţ, nu-nlocuieşte porumbul crud, pe care l-au mîncat soldaţii noştri, cu pîine caldă, c-un cuvînt, gloria ce-o cîştigi e frumos lucru, dar pentru dînsa e bine ca omul să nu rişte nici măcar degetul cel mic . . . »

Într-un articol din 1879, *Inegalitatea naturală*, Eminescu face un lung citat în traducere din Shakespeare, şi anume vorbele pe care autorul englez le pune « în gura cumintelui Ulis »[2]:

« Dacă planeţii în vălmăşag rău ar rătăci fără regulă, ce grozăvie ar fi! Ce furtună ar fi pe mare, cum ar tremura pămîntul, cum ar turba vînturile! Frica, răsturnarea, groaza şi dezbinarea ar rupe la pămînt, ar submina, sparge, dezrădăcina din încheieturi concordia şi liniştea dintre state » etc.

Citatul este din *Troilus and Cressida*[3]:

But, when the planets,
In evil mixture, to disorder wander,
What plagues, and what portents? what mutiny?
What raging of the sea? shaking of earth?
Commotion in the winds? frights, changes, horrors,
Divert and crack rend and deracinate
The unity and married calm of states
Quite from their fixture? etc.

Bănuim că şi « Casandra din Troada », citată în alt articol din 1878, provine din lectura aceleiaşi piese.[4]

Amintirea lui Ariel într-o însemnare dintre cele mai vechi poate fi o dovadă că a citit *Furtuna*.[5] Un alt fragment,

[1] *The play and poems of William Shakespeare* with notes by the late Edmond Malone, with Dr. Johnsons preface, Leipsic, Ernest Fleischer, 1840.

[2] *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 419–420.

[3] *The play* etc., p. 578.

[4] *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 310.

[5] Ms. 2262, f. 4.

într-o critică a dramelor lui Bolintineanu[1], arată admiraţia pentru Shakespeare şi extensiunea lecturilor la anul 1870:

« . . . Într-adevăr, cînd iei în mînă opurile sale, care se par aşa de rupte, aşa de fără legătură în sine, ţi se pare că nu e nimica mai uşor decît a scrie ca el, ba poate a-l şi întrece chiar prin regularitate. Însă poate că n-a existat autor tragic care să fi domnit cu mai multă siguritate asupra materiei sale, care să fi ţesut cu mai multă conştiinţă toate firele operei sale, ca tocmai Shakespeare; căci ruptura sa e numai părută, şi unui ochi mai clar i se arată îndată unitatea cea plină de simbolism şi de profunditate care domneşte în toate creaţiunile acestui geniu puternic. Goethe — un geniu — a declarat cum că un dramaturg, care ceteşte pe an mai mult de una piesă a lui Shakespeare, e un dramaturg ruinat pentru eternitate. Shakespeare nu trebuie cetit, ci studiat, şi încă astfel ca să poţi cunoaşte ceea ce-ţi permit puterile ca să imiţi după el, căci, după părerea mea, terenul shakespearian, pe care d. Bolintineanu ar fi putut să-l calce mai cu succes, ar fi fost acela al abstracţiunii absolute, cum sînt d. e. *Visul unei nopţi de vară*, *Basmul de iarnă*, *Ceea ce vreţi* etc. »

Va să zică Eminescu citise *Midsummer-Night's Dream*, *Winter's Tale*, *What you Will*.

Apoi găsim reflexe shakespeariene în proiectele poetului. Irina din *Grue-Sînger* ar fi fost, prin complicitatea cu Mihnea-Sînger, soţul ei, o Lady Macbeth. La fel, Bogdana, soţia lui Sas, din *Bogdan-Dragoş*. În această piesă, scena transmiterii coroanei de către Dragul, cu greutatea bătrînului de a se despărţi de ea, aduce aminte (cu deosebirile de caractere) de aceea din *A doua parte din Henric al IV-lea* (act. IV, sc. IV). Mira din proiectul de dramă cu acelaşi nume, aşezată în epoca lui Ştefăniţă-vodă, acea « vergine ce-a visat cerul » cu sufletul învelit în mister, e o nebună ca Ofelia din *Hamlet*. Numele « Iuliu Cesar », pus asupra şi în apropierea unei note arătînd intenţia unei drame *Mihaiu [cel Mare]*, nu credem să arate gîndul unei drame despre eroul antic, cît propunerea ca uciderea mişelească a lui Mihai să fie condusă după aceea a lui Cesar (şi avea în vedere probabil tragedia lui Shakespeare). În proiectul *Mira* (epoca

[1] *Scrieri politice*, p. 58.

Mihai Viteazul), Mira e adormită cu un narcotic. Ca şi în *Romeo şi Julieta*, moartea aparentă a fetei stîrneşte o mare durere în tînăr, aşa încît tatăl e nevoit a făgădui c-o va învia. Afară de aceasta, Mira e lunatecă. Reprezentaţiile de teatru în teatru sînt caracteristica lui Shakespeare *(Midsummer-Night's Dream, Hamlet, Taming of the Shrew)*. Şi în *Mira* vom întîlni o «comedie» la curte. Meditaţiile mizantropice ale lui Alvarez de Bilbao, în subterană, în faţa unei ţeste goale *(Avatarii faraonului Tlà)* sînt înrudite cu ale lui Timon Atenianul. În fine, în *Dicţionarul de rime* întîlnim pe Desdemon [1], care e Desdemona din *Othello*.

Eminescu ar mai fi cunoscut şi *Faust* de Marlowe [2], foarte popular în Germania. Într-un manuscris [3] aflăm o sentinţă de William Temple («O dorinţă neliniştită în sufletele oamenilor de a fi ceea ce nu sunt şi de a avea ceea ce nu au este rădăcina a toată imoralitatea»). Temple fusese servitorul lui Swift, pe care nu ne vine să credem că Eminescu nu-l citise, mai ales că relativitatea lumilor după dimensiunile indivizilor trebuia să-i fie foarte pe plac. În treacăt fie zis, Eminescu începuse a da unele raite prin istoria şi literatura Marei Britanii. Într-un caiet [4] îşi însemnează următoarele:

«Puţine ore înaintea morţii ei, Maria Stuart a compus poezia aceasta în limba latină:

O Domine Deus!
Speravi in Te;
O care mi Jesu
Nunc libera me;
In dura catena
In misera poena
Desidero Te;
Languendo, gemendo
Et genuflectendo
Adoro, imploro
Ut liberes [5] me!»

[1] Ms. 2265, f. 139.
[2] O. Pursch, *Amintiri*, în *Ramuri*, IV, 1909, p. 509—510.
[3] Ms. 2258, f. 163 v.
[4] Ms. 2258, f. 163 v.
[5] În ms.: *liberas*.

De *Robinson Crusoe* ştia din copilărie. I-l citea fratele mai mare, Şerban [1]:

Şi el citea pe Robinson,
Mi-l povestea şi mie.

Pe Defoe îl pune şi în *Dicţionarul de rime*. [2]

Nopţile lui Young se pare că le avea în tălmăcire românească din 1835 [3], pe Ossian îl citează (poate după Goethe) într-un fragment din *Geniu pustiu*, iar într-un vers din *Antropomorfism* [4]:

Pe tipic îi face curte Lovelace de la cotețe

face aluzie la popularul roman *Clarisse Harlowe* al lui Richardson. La un curs din Berlin asupra pesimismului sub perspectiva istorică [5] aflase de Byron, de Shelley şi i se cita *Queen Mab* a acestuia din urmă. Desigur că Eminescu nu s-a mulţumit numai cu atît. Byron îndeosebi ieşea în cale în felurite traduceri şi fragmentar chiar în autori clasici (Goethe, Heine). Aforismele lui Thomas Moore, pe care plănuieşte să le aşeze într-o carte de lectură [6], aceea pe care i-o ceruse Maiorescu, sînt luate din C. Negruzzi. Numeroase traduceri de versuri mai putea întîlni însă printre poeziile lui F. Freiligrath. Mai descoperea apoi că drama *Rienzi* a lui Bodnărescu era o dramatizare a romanului cu acelaşi nume al lui Bulwer Lytton [7], care se află tradus în «Universal-Bibliothek» (nr. 881—885). Din autorii americani, Eminescu citise, poate sub inspiraţia lui Titu Maiorescu, neapărat pe Edgar Poe (din care ar fi tradus, prin mijlocirea limbii franceze, *Morella*) [8], pe Bret Harte [9] şi pe Mark Twain [10].

[1] Ms. 2259, f. 279.
[2] Ms. 2308, f. 53 v. În ms. 2289, f. 80: «Bourke» [*sic*].
[3] Ms. 2278, f. 80 v. — 82.
[4] Ms. 2281, f. 51 v. — 65 v.
[5] Ms. 2276, II, f. 6, 26 *(Socialer Pessimismus bei Byron u. Shelley)*. *Don Juan* al lui Byron era considerat acolo «der Epos des 19 Hunderts». În ms. 2291, f. 43, aluzie: «über Byrons Manfred». Era pomenit şi Buckle (ms. 2276, II, f. 6).
[6] Ms. 2306, f. 1.
[7] *Scrieri politice*, p. 59. În ms. 2259, f. 278, citat şi [W.] Scott.
[8] *Curierul de Iaşi* din 8 oct. 1876. În *Dicţ. de rime* (ms. 2308, f. 53 v.): Poe.
[9] *Scrieri politice*, p. 343.
[10] *Fîntîna Blanduziei* din 18 dec. 1888. O însemnare din ms. 2257, f. 105 urm., poartă titlul *Die amerikanische Dichtung der Gegenwart*. Acolo

Întîia impresie citind însemnarea *Bedlem-Comödie* e că ar fi vreo aluzie la o piesă germană, de care noi n-avem ştiinţă. Dar versurile sînt originale şi cu nota satirică a lui Eminescu. Bedlem este numele unui celebru ospiciu de alienaţi, al lui « Bethlehem hospital» din Londra, ceea ce lămureşte prezenţa eroului nebun. S-ar părea că poetului care celebrase « sfînta Golie» i-a lucit o clipă ideea unei lucrări dramatice în care nebunia să simbolizeze o caracterizare sau o soluţie a vieţii. Oricum, numele ne duce spre literatura engleză şi nu putem uita că prin acea vreme (8 octombrie 1876) Eminescu publica în *Curierul de Iaşi* traducerea nuvelei *Morella* de Edgar Poe, făcută întîi de Veronica Micle şi probabil revăzută sau din nou alcătuită de el. Însă în *Istoriile extraordinare* sînt unele sunete asemănătoare, ce puteau obişnui urechea poetului cu vorba Bedlam, şi anume *Cîntecul lui Tom O'Bedlam* din fruntea *Aventurii fără pereche a unuia Hans Pfall*, şi Bedloe din *Amintirile d. August Bedlo*. Şi A. Barbier face aluzie la acest ospiciu londonez *(Bedlam*, în *Iambes et poëmes)*.

9. Alte literaturi

Aflăm în scrierile şi manuscriptele poetului oarecare indicaţii de lecturi şi din alte literaturi. Ştia de « comediile cele poporale ale poetului danez Holberg» [1], de un « autor norvegian, românilor prea puţin cunoscut, dramaturgul Björnstjerne Björnson» [2]. Şi vine numaidecît întrebarea: cu asemenea curiozitate, să nu-l fi cunoscut oare tocmai pe Ibsen, tradus din belşug în « Universal-Bibliothek»? Din literatura maghiară pomenea de Petöfi [3], de marele

e transcrisă o poezie în limba germană despre « die Geburt Kamas oder Kamadevas, der indische Liebesgott», fiecare strofă sfîrşindu-se cu « Als Kamadeva kam». Se vorbeşte, între altele, în aceste notiţe, de scenariile peisajului american, de pădurile virgine, de prerii, de giganticii munţi de stîncă.

[1] *Pol.*, p. 62.

[2] *Ibid.*, p. 61.

[3] *Ibid.*, p. 343.

maestru al francmasonilor, Pulsky [1], şi de Mauriciu Iokay *(Geniu pustiu)*:

« Un june aplecat asupra unui biliard scria cu creta pe pănura verde. Cugetam că e din viţa lui Arpad şi că şi-o fi scoţînd din rezervorul memoriei sale vreun dulce nume de iubită sau vreun ideal unguresc din romanele lui Mauriciu Iokay.»

Peste orînduirea de hronograf şi meditaţia asupra ruinelor din *Memento mori* domneşte mereu faustianismul, comun operelor din această epocă, ce constă în întrebarea asupra finalităţii lumii. O paralelă cu faustiana *Tragedie a omului (Az ember tragédiája*, 1861) a lui Madách Imre, fundată aceea pe reîncarnarea succesivă a lui Adam, metodă folosită de Eminescu în proză, arată înrudiri. Şi la Madách aflăm un lung spaţiu hronografic, începînd din Cer şi trecînd prin Egipt, Atena, Roma, Bizanţ, Praga (sec. XVIII) şi, de reţinut, prin Revoluţia franceză şi epoca burgheză a capitalismului (Londra).

Romanţa *De ce nu-mi vii* a căpătat şi ea un izvor, de astă dată unguresc:

Hull a levél, száll a madár,
Itt az ösz.
Galambon a kebelemre,
Mért nem jösz? [2]

[1] *Ibid.*, p. 22. Franz Pulsky, proscris din cauza participării lui la revoluţia din 1848, se întorsese în patrie în 1867. De aci încolo e celebru pentru salonul lui literar (cf. V. Tissot, *Voyage au pays des tziganes. La Hongrie inconnue*, X-e éd., Paris, 1880, p. 504). Vezi trad. în *Familia*, 1867.

E interesant că într-un ms. Eminescu descrie pusta maghiară, dacă nu cumva traduce un text străin (ms. 2257, f. 371): « Şesul nemişcat seamănă în adevăr cu marele ocean în formă solidă. Milă cu milă se-ntinde în apăsătoare monotonie care te-nfiorează şi nu e întreruptă nici prin sat, nici prin casă, nici prin arbori. Numele „Puszta" însemnează pustie... Şi-n adevăr, e pleşuvă, goală, deşartă şi n-are nici măcar apă curgătoare. Ici şi colo se ridică în văzduh capătul lung al unei fîntîni cu cumpănă, ca braţul unei fantasme sau ca catargul unei corăbii înecate. Din cînd în cînd se vede o cireadă de vite, căutînd păşune, păscute de-un om calare. Încolo nu se mai vede nici o fiinţă vieţuitoare, doar cîte o cocoară or vreun cocostîrc singuratec, care se leagănă-ntr-un picior pe vro mlaştină acoperită c-o coajă albă de natron, sau cîte-un uliu care, sus din aer, caută pradă. Cea mai adîncă tăcere domneşte în pustiu, şi dacă o-ntrerupe strigătul unui păstor sau mugetul unei turme, tonul te sperie, care, adus de aripele vîntului în ureche, nu ştii de unde vine.»

[2] Iată traducerea juxtalineară: « Cade(hull) frunza (a levél), se naltă (száll) păsările (a madár), aici (itt) [este] toamna (az ösz), porumbiţa (galambon) la (-re) pieptul [meu] (a kebelem) de ce (mért) nu (nem) vii (jösz)?»

« Frunza cade, se duc păsări, / Toamna e aci. / Puiculiță, în brațul meu / De ce nu vii?» (Ghiță Pop, în *Conv. lit.*, XXX, 1.I.1896). Bunul-simț nu află însă nici o asemănare.

Într-o poezie *(Printre stînci de piatră seacă)* vorbește de o dainā [1]:

Vezi cum luna înghețată
Printr-al nourilor hău
Trece ca și visul greu.
Sună-n noaptea descîntată
Cîntul trist din ceasul rău.

Este daina cea bătrînă
Care cîntă noaptea-n cring,
Pe cînd stelele se sting,
Pe cînd frunzele-abia sună,
Pe cînd apele-abia plîng!

Oricît s-ar pune această compunere în legătură cu vreo credință din popor, fiind vorba, după chiar însemnările poetului, de lunatecii care « fac luna o zînă, dîndu-i un imperiu de voință și capricii» [2], este vădit că Eminescu are în minte dainele lituaniene, de care putea lua cunoștință prin Herder, traducător al cîtorva în *Stimmen der Völker in Liedern* (I, 11—18), sau prin Lessing, care într-una din *Literaturbriefe* (XXXIII) citează două daine după traducerea lui Ruhig *(Betrachtung der litthauischen Sprache)*. [3]

Faustianismul lui Ștefăniță din *Mira* e întărit de cuvîntul « Twardowski» pus de Eminescu în lista *Dodecameronului* și care e numele unui legendar Faust polonez, matematician și fizician trăind în Cracovia pe vremea lui Sigismund August (sec. XVI). Ca și eroul lui Goethe, Twardowski se vinde diavolului spre a sorbi adînc din viață. Printr-un cîntec mistic izbutește să sfarme pactul, însă va sta pînă la judecata de apoi între cer și pămînt. Mickiewicz (1820), Kraszewski (1879) și alții au tratat figura lui Twardowski,

[1] Vezi și ms. 2254, f. 85 v. Versurile sînt în legătură și cu ideea de « fată nebună» și apar prin preajma proiectelor cu *Mira*. Astfel (ms. 2254, f. 25 v.): « Daina fata cea nebună / Plînge noaptea prin pripor / Cum o buhă la isvor / Țipă-n luncă, țipă-n lună / Al ei cîntec plîngător.»

[2] *Pol.*, p. 270.

[3] Două cîntece lituane și printre poeziile lui Ad. von Chamisso *(Die Waise, Treue Liebe)*. În *Odes et Ballades* de V. Hugo (XVII) e citat un *Daino lithuanien*.

pe care Eminescu n-a putut-o cunoaște decît prin cel dintîi sau prin referințe, cum ar fi studiul lui Vogl, *Twardowski der polnische Faust* (1861).

Din literatura rusă poetul admiră pe Gogol, al cărui *Revizor general* îl dă drept pildă pentru adevăratul teatru. Comedia aceasta o văzuse reprezentată, dar Eminescu citise și proza scriitorului rus, fiindcă ne citează din *Suflete moarte* [1]:

« Gogol însuși, cel mai glumeț scriitor al rușilor, a avut în suflet un fond de nepătrunsă melancolie, care a fost în stare să-i nimicească spiritul sub greutatea ei. Pentru a descrie caracterele oamenilor, autorul caută un pretext, adesea îndestul de ingenios. În romanul *Suflete moarte* un cavaler de industrie își face următorul calcul:

„Guvernul rus vrea să răscumpere pe robi, dar catagrafia locuitorilor se face numai din cinci în cinci ani, prin urmare toți robii cîți mor pînă la facerea unei noua catagrafii sunt trecuți în registre ca fiind în viață. Cumpărînd sufletele moarte, voi putea să le vînd guvernului cu prețuri scăzute, dar fiindcă pe mine nu mă vor costa nimica, am totuși perspectiva de a face avere."

Astfel el colindă toată Rusia și trece drept un emisar secret, și mai misterios încă prin împrejurarea că se ocupă cu cumpărarea de oameni „morți". Trezite prin arătarea misteriosului străin, caracterele dintr-un oraș de provincie se desfășură împrejuru-i cu o varietate rară, iar sfîrșitul? . . . Necunoscutul călător redispare în întunericul din care ieșise, și lumea în urmă-i rămîne cum a fost înaintea venirii lui.»

Compararea portretului din *Sărmanul Dionis* cu cel din *Portretul* lui Gogol e de natură să ne facă să bănuim o legătură, întrucît în amîndouă nuvelele e caracteristică penetrația ochilor și în amîndouă portretul sare jos din cadru.

Deasa folosire a imaginei « roze de Șiraz», obsesia trandafirilor așadar, vine fără îndoială din citirea *Gulistanului* lui Saadi sau a *Divanului* lui Hafis [2]. Din cel dintîi putea găsi traduceri în Herder *(Aus Sadis Rosenthal)*, din cel de al doilea imitații în Platen *(Nachbildungen aus dem*

[1] *Pol.*, p. 343 urm.

[2] « . . . a cetit el mult din literatura indică și persană . . . Cetise . . . și frumoasele versuri ale lui Hafis din literatura persană . . .» (Stefanelli, *Amint.*, p. 72). O traducere din persană a *Divanului* lui Hafis dăduse Josef von Hammer. Pe aceasta o consultase Goethe.

Divan Hafis). Știa și de Firdusi, pe care îl cita într-un șir de terține [1], vorbind de sufletul poetului, care

Alege forme dulci în orice limbă,
Acuma-l vezi umblînd cărarea dreaptă,
Acum pe-a lui Firdusi cale strîmbă.

Dar orișicînd el alta nu așteaptă
Decît ca ție, suflete, să-ți placă,
Tu să-l aprobi cu gura înțeleaptă.

În sfîrșit, de *Halima* amintește chiar în *Sărmanul Dionis*, cu prilejul jocului de cărți care «era o poveste lungă și încurcată, ca din *Halima*», și de altfel va încerca să facă în versuri un basm de *O mie și una de nopți*.

Pomenește și de Șeherazade [2]:

Ce-i lumea asta, mă întreb acuma,
Au nebunit-au sau domnește ciuma?
De-acopăr moartea, ranele hidoase
Cu vii, cu-amorul, cu beții, cu gluma?

— Ba nu — răspunse-atunci Șeherazade —
Nu vrei să vezi așa precum se cade.
Viața lor un vis al morții este,
Azi pradă ei, iar mini ea o să-i prade.

10. Literatura indică

După Titu Maiorescu, Eminescu era cunoscător «al credințelor religioase, mai ales al celei creștine și buddhaiste», și «admirator al Vedelor», ceea ce în linii generale este neîndoios. Întîia cunoștință despre budism o are poetul,

[1] Terține cu un conținut asemănător și în ms. 2283, f. 113—114; de asemeni versuri cu Firdusi în ms. 2262, f. 20: «Eu doream odat să vină / Inspirarea cea streină / Care-n lira lui Firdusi / În gazeluri se combină, / Mîndru vis de roze roșii / Ca la Șiraz în grădină.»

Fr. Rückert făcuse și el traduceri din Hafis, din Firdusi și din Saadi, însă acestea au apărut postum în 1877, 1882. E puțin probabil ca Eminescu să le fi cunoscut.

[2] Ms. 2262, f. 75.

nici vorbă, din Schopenhauer. La o prelecțiune pe care Maiorescu o ținuse în Iași, la 19 februarie 1876, Eminescu n-avusese putința să fie de față. Numai *Convorbirile literare* (1867—1868, p. 14) dădeau această prescurtare:

«A treia prelecțiune ținută de d. Maiorescu a avut de obiect buddhaismul (Khagiur). După o introducere despre studiul sanscrit, autorul a trecut la literatura acestei limbi, în special la Khagiur, colecțiunea ideilor morale și religioase a buddhaismului, și, descriind în larg starea poporului indic după împărțirea sa în caste (conform cu legislațiunea lui Manù), a desprins necesitatea unei reforme care a fost întreprinsă de Buddha. După aceasta a explicat din punctul de vedere filosofic nihilismul (nirvana) faimoasei religiuni asiatice.»

Maiorescu se ocupă dar de literatura budistă canonică, de «cele trei coșuri ale legii», de *Tipitaka*. Izvoarele lui, ca știutor și de limba engleză, nu puteau fi, la acea vreme, în afară de *History of Ancient Sanscrit Literature* a lui Max Müller [1] și de *Introduction à l'histoire du bouddhisme* a lui Burnouf, prea multe. Din literatura propriu-zis budistă, numai *Dhammapada* era tradusă în latinește de Fausböll (1855) și în limba germană de A. Weber (1860). Pe aceștia va fi fost în măsură să-i cunoască și Eminescu la vremea potrivită, deși, citînd pe Max Müller [2], el se gîndește la *Lectures on the science of language*, tradusă în nemțește. Din Schopenhauer n-avea prea multe de învățat. Acesta se slujise aproape numai de *Oupnek' hat*, adică de traducerea latină făcută printr-o versiune persană de Anquetil Du Perron din *Upanișads*, de Colebrooke, de Spence Hardy *(Manual of Buddhism)*, și, firește, de cît se tradusese în limba germană. Vedele în toată întinderea lor nu le avusese la îndemînă. Eminescu se întîmplă să găsească la Berlin pe un mare indianist. Printre cursurile ce se țineau acolo, probabil în semestrul de vară 1874, sînt însemnate în hîrtiile lui următoarele două [3]:

[1] London, 1859. Max Müller însemnat în ms. 2257, f. 27.

[2] *Pol.*, p. 310.

[3] Ms. 2280, f. 34 v. Iată în întregime programul cursurilor:

«Beseler, *De jure publico civitatum unitarum Americae septentrionalis.* die Merc. h. X—XI.

Bruns, *De romanorum ordine privatorum judicorum.* Sat. h. VIII—IX.

Gneist, *Jus publicum Angliae hodiernum.* d. Sat. hor. IV—VI.

« Ebel, *De iusta ratione linguae sanscritae in linguarum comparatione.* Merc. XI—XII.

Weber, *Kalidassae Malakagnimitra.* Luni şi Joi III—IV.»

Lui Albrecht Weber i se datoreşte o foarte bună istorie a literaturii indice, sub titlul *Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte* (1852), şi tot el e traducător al textului *Dhammapada.* Prin Weber trebuie să fi avut Eminescu noţiunile generale asupra literaturii sanscrite. Cînd spunem că Eminescu a citit *Vedele,* ne gîndim, firește, la *Rigveda-Sambită* din clasa « colecţiunilor» *(Samhitās),* fiindcă literaturii vedice îi mai aparţin încă două clase de texte: *Brāhmanaś* (comentarii) şi *Aranyakas* şi *Upanişads* (meditaţii de anahoreţi şi iniţieri), şi chiar cea dintîi clasă se compune din patru colecţii *(Rigveda, Atharvavedă, Sāmaveda* şi *Jajurveda neagră şi albă).*[1] Dar nici *Rigveda* propriu-zisă n-o putuse citi într-un text organizat decît sau în 1875, cînd apare o culegere sub titlul *Siebenzig Lieder des Rigveda* (Tübingen), tradusă de Karl Geldner şi Adolf Kaegi, sau în 1876 şi 1877 cînd apar două volume de traduceri metrice ale lui H. Grossmann (Leipzig). Pînă atunci Eminescu se putea informa din fragmente publicate în opere de sinteză. În *Columna lui Traian* din 1876[2], Hasdeu recenzează două cărţi de Alfred Ludwig, apărute la Praga în 1875 (de acelaşi

---

Behrend, *Fontes juris germanici.* L. IV—V.
Ordinis medici.
Al. du Bois-Reymond, *De mensura temporis in nervorum et musculorum actionibus.* Sat. IX—X.
Ordinis philosophici.
Dove, *Optices phaenomena.* Marţi şi vineri d. 5—6.
Ebel, *De iusta ratione linguae sanscritae in linguarum comparatione.* Merc. XI—XII.
Weber, *Kalidasae Malakagnimitra.* Luni şi joi III—IV.
Zeller, *De natura religionis.* Merc. et Sat. IX—X.
Bastian, *De mithologia comparativa.* Jov. 4—5.
Bellermann, *Historiam musices aevi medii inde ab initio doctrine Christianae usque ad Franconum de Colonia.* Marţi şi vin. 9—10.
Erman, *Observationum geographicarum et physicarum.* Jov. Ven. 9—10.
Kiepert, *Geographiam et etnographiam Europae antiquam quatenis horis.* Merc. Samts V—VII.
Petermann, *Grammaticam linguae Chaldaicae.* Jov. 3—4.
Poggendorff, *Geographiam physicam.* Merc. et Samb. 11—12.
Steinthal, *De origine linguae generisque humani.* Merc. 6—7.»

[1] Cf. Dr. M. Winternitz, *Geschichte der indischen Literatur,* I—II, 2. Ausgabe, Leipzig, 1909, 1920.

[2] VII, 1876, tom. 1, p. 236—237.

autor se anunţă şi o traducere germană a *Rigvedei): Die Nachrichten des Rig und Atharvaveda über Geographie, Geschichte, Verfassung des alten Indien; Die philosophischen und religiösen Anschauungen des Veda in ihrer Entwicklung.* La p. 480 se anunţă la *Notiţe:* « D-l dr. G. D. Georgian, elevul lui Abel Bergaigne din Paris şi al lui Brockhaus din Leipzig, a obţinut permisiunea — ni se spune — de a deschide la Facultatea de litere din Bucureşti un curs liber de limba sanscrită, menit a înlesni studenţilor înţelegerea cursului de filologie comparativă al d-lui B. P. Hasdeu».[1] Maiorescu, Hasdeu, Odobescu (ba chiar Eliade), pe felurite căi, arătase cunoştinţe în această direcţie. Povestirea din care face parte *Rugăciunea unui dac* şi în care e parafrazat *Imnul creaţiunii* (*Rv.*, X, 129) a fost compusă între dec. 1875 şi iulie 1877, după chiar însemnarea poetului, şi tot în 1877, ca după o lectură proaspătă, Eminescu scria *(Bătrînii şi tinerii*[2]*):*

« Citim azi cu plăcere versurile bătrînului Omer, cu care petreceau odată neamurile de ciobani din Grecia, şi imnele din *Rig-Veda,* pe care păstorii Indiei le îndreptau luminii şi puterilor naturii, pentru a le lăuda şi a cere de la dînsele iarbă şi turme de vite».

Din celelalte colecţii, e puţin probabil ca Eminescu să fi citit ceva, deşi o traducere veche din *Sāmaveda* exista în nemţeşte (de Th. Benfey, Leipzig, 1848). Din *Brāhmanas,* cu atît mai puţin, fiindcă textele acestea erau cunoscute mai mult specialiştilor. Despre *Upanişads,* aşa de hotărîtoare în ce priveşte gîndirea brahmanică, nu putea avea la acea vreme şi cu mijloacele sale decît o informaţie indirectă, prin Schopenhauer, prin Weber, însă desigur că acel curs, *Cosmogonie der Inder,* de la care şi-a luat cîteva însemnări[3], se bizuia şi pe aceste texte.

Colegii de studenţie de la Viena îşi aminteau că încă de acolo Eminescu citea, în afară de *Sakuntala,* « eposuri străvechi ale Inzilor» şi *Vedele* în nemţeşte, făcînd rezumate

---

[1] În 1876 V. Burlă ceruse Rectoratului Universităţii din Iaşi favoarea de a ţine nişte lecţii de limba sanscrită. Cf. G. Călinescu, *Ştiri despre Maiorescu şi contimporanii săi Burlă şi Petrino,* în *Jurnalul literar,* 1939, nr. 5.

[2] *Opere,* ed. I. Creţu, II, p. 179.

[3] Ms. 2276. II.

şi memorizînd. « Idealul meu — zicea el — e Nirvana. »[1] După Slavici el cunoştea învăţăturile lui Buddha, iar Stefanelli afirmă că Eminescu citise nici mai mult nici mai puţin *Rāmāyana* şi *Māhābhārata*.[2] Desigur că prietenii n-aveau idee ce sînt *Vedele*, fiindcă am văzut că la acea vreme nu ar fi fost în stare să le cunoască decît fragmentar, în cărţi sintetice. Cît despre epopeile indice, ele sînt aşa de lungi, încît citirea lor ar fi însemnat o adevărată specializare, şi de altfel o traducere integrală în nemţeşte sau în franţuzeşte nu exista[3]. Episodul *Sakuntala* din *Māhābhārata* era popular prin drama lui Kalidasa. Un alt episod celebru, *Nala şi Damayanti*, fusese tradus de Fr. Rückert.[4] *Bhagavadgītā* apărea chiar atunci în două traduceri noi, a lui Fr. Lorinser (1869) şi a lui R. Boxberger (1870). Acest frumos episod, pe care îl cunoaşte şi Schopenhauer, îl va fi citit Eminescu şi-i va fi plăcut acea parte în care se lămureşte lui Krsna lipsa de putere a morţii, idee pe care o va folosi în *Mureşan:*

« Wer da den einen für den Töter erklärt und den anderen für getötet hält — die wissen beide nichts. Denn der Mensch tötet nicht und wird nicht getötet. Er wird nicht geboren und stirbt niemals und niemals wird er, wenn er einmal enstanden ist, aufhören zu sein. Ungeboren, beständig, ewig und uranfänglich, wird er nicht getötet wenn der Leib getöten wird . . . Wie ein Mann alte kleider abwirft und andere neue anzieht, so wirft der Mensch die alten Leiber ab und nimmt andere neue an. Ihn verwundet

[1] V. Gherasim, *Em. la Viena*, în *Jun. lit.*, 1923, p. 374—379.

[2] Sprijinindu-se pe un vers din poezia din tinereţe *Amicului F. I.*: « Voi cînd mi-or duce îngerii săi / Palida-mi umbră în *albul munte* », Bogdan-Duică afirma că Eminescu avea de pe atunci cunoştinţe hinduiste, intrucît în *Māhābhārata* se vorbeşte de un *munte alb* al zeilor, Kailasa *(Mihai Eminescu*, III, fasc. 8, p. 58—60*)*. Argumentaţia nu ni se pare convingătoare.

[3] Traducerile franceze sînt şi ele fragmentare: *Fragments du Māhābhārata* traduits en français sur le texte sanscrit de Calcutta par Th. Pavie, Paris, 1844; *Le Mābā-Bhārata*. Poème épique . . . plus communément appelé Véda-Vyasa c'est-à-dire le compilateur et l'ordonnateur de Védas, traduit par Hippolyte Fauche, I—X, Paris, 1868—1870; Ph. E. Foucaux, *Le Mābābhārata*, onze épisodes tires de ce poème épique, Paris, 1862.

[4] *Nal und Damajanti*, Eine indische Geschichte bearbeitet von Fr. Rücker., Frankfurt a. M., Verlag von Joh. Dav. Sauerländer, 1838 [II. Auflage; I. Aufl., 1828].

kein Schwert, ihn brennt kein Feuer; ihn netzt kein Wasser, ihn dürst kein Wind aus . . . »[1]

Din *Rāmāyana* nu putea să cunoască decît fragmente, afară de împrejurarea că ar fi avut la îndemînă traducerea franceză a lui H. Fauche. Prin Rückert, Bopp, A. W. şi Fr. von Schlegel[2] şi poate prin prescurtarea cărţii a doua în versiunea lui A. Holtzmann (Karlsruhe, 2. Aufl., 1843) ar fi fost în stare să-şi facă o idee şi despre acest epos.

În *La aniversară* se află aceste rînduri:

« Vorbiră mai departe — de astă dată mai intim — nu despre amor, însă totuşi despre lucru serios — despre căsătorie, cum ea fondează statele, care-i origina căsătoriei la indieni, tot lucruri adînci. »

E cu putinţă ca de la acelaşi Weber, Eminescu să fi auzit ceva despre literatura indică de ritual, în legătură cu căsătoria, căci în colaborare cu E. Haas acesta va publica în *Indische Studien* (V) o cercetare intitulată *Die Heiratsgebräuche der alten Inder nach den Grihyasûtra.*

Pe Eminescu trebuia să-l atragă latura metafizică a literaturii sanscrite. În *Rugăciunea unui dac*, în *Luceafărul* dădea definirea spiritului universal[3]:

Astfel şi pasăre şi om
Şi soarele şi luna
Se nasc şi mor în sfîntul Brahma
În care toate-s una.

*

Şi mii de veacuri, neam de neam
Ca soarele şi luna
Se nasc şi mor în sfîntul Brahm
În care toate-s una.

Eminescu pare a lua expresia « Brahma » cu sensul de « Brahm », cu toate că între ele e o deosebire, pe care, în lungul capitol *Indien* din *Philosophie der Geschichte*, Hegel

[1] Apud Winternitz, *op. cit.*, I, p. 368.

[2] Fr. v. Schlegel, *Über die Sprache und Weisheit der Inder*, 1807 (cu trad. din *Rāmāyana*, cartea de legi a lui Manu, *Bhogavadgītā* şi ep. *Sakuntala* din *Māhābhārata)*.

[3] Botez, p. 429.

o lămureşte foarte bine. Brahmâ este termenul întîi al trinităţii Brahmâ, Vişnu (Crişna), Siva, iar Brahm este substanţa primordială:

« . . . Andere Engländer . . . meinten, Brahm sey ein nichtssagendes Epitheton, das auf alle Götter angewendet werde; Wischnu sage; ich bin Brahm; auch die Sonne, die Luft, die Meere werden Brahm genannt. Brahm sey so die einfache Substanz welche sich wesentlich in das Wilde der Verschiedenheit aus einander schlägt. Denn diese Abstraktion, diese reine Einheit ist das Allem zu Grunde Liegende, die Wurzel aller Bestimmtheit. »

De aceea îl vedem pe Eminescu preocupat mai ales de budism. Caietele îi sînt presărate cu numele lui Buddha-Şakya-Muni, şi pe acesta îl cita şi ca simbol de împăciuire cu prilejul Învierii *(Christos a înviat)*:

« De mai multe mii de ani Buddha-Şakya-Muni visează împăcarea omenirii, liniştea inimei şi a minţii, îndurarea şi nepismuirea, şi cu toate aceste de tot atîtea mii de ani, de la începutul lumii, războaiele presură pămîntul cu sînge şi cu cenuşe ».

Se vede îndată că Eminescu avea cunoştinţă de cuprinsul legilor budistice din *Tipitaka*. S-ar zice chiar — dar aceasta e o simplă alăturare fără dovezi mai temeinice — că insula lui Euthanasius ar fi o simbolizare a nirvanei din *Suttanipâta* (V. 11):

« —Spune-mi, o, slăvitule, o insulă — zise venerabilul Kappa — pentru aceia care se află în mijlocul apei, sub umflarea înspăimîntătorului torent, doboriţi de bătrîneţe şi de moarte. Numeşte-mi o insulă, pentru ca această supărare să nu mai fie.

Pentru aceia care se află în mijlocul apei, o, Kappa — zise prea înălţatul [Buddha] — sub umflarea înspăimîntătorului torent, doboriţi de bătrîneţe şi de moarte, îţi spun o insulă, o, Kappa.

Această insulă fără pereche, în care orice lucru dispare şi orice legătură încetează, o numesc nibbâna [nirvâna], distrugerea bătrîneţei şi a morţii. »[1]

[1] *Testi di morale buddistica (Dhammapada, Suttanipâta, Itivuttaka)*, trad. E. Pavolini, Lanciano, Carabba, p. 91–95.

Cît despre Kalidasa şi a lui *Sakuntală*, găsim însemnări mai peste tot. Îl introducea şi într-un vers[1]:

Din mii de mii de vorbe consist-a voastră lume,
Nu acea altă lume, a geniului rod,
Căreia tot pămîntul e numai un isvod
Pe care se înalţă pămînt şi om şi cer
În gînd la Kalidasa, pe buza lui Omer.

În timpul boalei se gîndea şi la o comedie avînd ca erou pe dramaturgul indian *(« Kalidâsa, Nevasta lui Kalidâsa, Amorul lui Kalidâsa.* Com. V acte»).[2] E de presupus că Eminescu va fi cunoscut şi alte drame de Kalidasa, precum *Urvasi*, *Malavika* şi *Agnimitra*, şi un sprijin în această presupunere este cursul lui A. Weber.[3]

Cîte un punct de bibliografie poate da naştere părerii că poetul ştia limba sanscrită. Adevărul este că în timpul boalei, cuprins de mania lingvistică, făcea planuri şi în această direcţie, începînd cu ideea unei cărţi de vizită cu litere sanscrite[4]. Învăţase, ce-i dreptul, să formeze literele[5] şi-şi făgăduia cu tot dinadinsul să se aşeze pe muncă[6]: « Καβαλλα Λιμβει σαυσκριτε. Трéбуе să-ncep prin a scrie sunete comune sanscrite şi sunetelor române şi să scriu româneşte atît în sunetele simple cît şi cu legăturile. Apoi bha, dha, tha etc. Tot aşa cu Ἑβραικα, cu ἀράβα, cu τουρτζεάσκα ».

« Gramatica sanscrită » pe care o lăsase la Biblioteca din Iaşi (Cat. I, nr. 5783, în trei caiete 8°) o începuse probabil în 1884 — 1885, cînd era subbibliotecar. Cu dicţionarul lui Otto Böhtlingh şi Rudolph Roth *(Sanskrit-Wörterbuch*, St. Petersburg, 1852), cu acela al lui Bopp *(Glossarium Sanscritum*, Berlin, 1830), cu *Gramatica* aceluiaşi, putea să înceapă o învăţătură pe care însă n-a căpătat-o niciodată.[7]

[1] Botez, p. 384.

[2] Ms. 2266, f. 19 v.

[3] Orientări generale despre *Rigveda*, *Atharvaveda*, *Brâhmana* şi *Upanishad*, în Carlo Formichi, *Il pensiero religioso nell 'India prima del Buddha*, Bologna, N. Zanichelli, 1925; despre budism: Giuseppe Tucci, *Il Buddhismo*, Foligno, F. Campitelli, 1926.

[4] Ms. 2266, f. 21: « Cu *litere sanscrite* Carte de vizită ».

[5] Ms. cit., f. 45 v.

[6] Ms. 2292, f. 34 v.

[7] Într-adevăr, Radu Manoliu *(O traducere a lui Em.*, în *Arhiva*, Iaşi, XIII, 1907, p. 415–416) a găsit că « Gramatica sanscrită » traduce *Kritische Gramatik der Sanskrita-Sprache* a lui Fr. Bopp pînă la § 320, adică

Toți prietenii susțin că Eminescu se informa și în alte religii orientale. Este stabilit că despre zendism avea cunoștințe satisfăcătoare, de vreme ce le dezvolta în poezii *(Demonism)*. E tot așa de probabil să fi știut de confucianism [1], mai ales că obișnuia să amintească, alături de runa germanică, vorba chineză [2]:

> Ca umbre visătoare astfel trecînd îi vezi,
> C-o rună în... capu-i [sau c-un cuvînt chinez].

Dacă va fi consultat și texte, atunci de bună seamă că s-a folosit de traducerile franceze ale lui G. Pauthier, și nu atît de *Chou-king* (în *Livres sacrés de l'Orient*, Paris, F. Didot, 1840) cît de *Sse chou*, în volumul mai răspîndit *Confucius et Mencius* (Paris, Charpentier, 1858). Dovezi de aceste lecturi n-avem însă. [3]

Biblia o răsfoise des, iată un lucru sigur. Chiar versurile:

> Biblia ne povestește de Samson, cum că muierea,
> Cînd dormea, tăindu-i părul, i-a luat toată puterea,
> De l-au prins apoi dușmanii, l-au legat și i-au scos ochii;
> Ca dovadă de ce suflet stă în piepții unei rochii...

sînt o mărturisire a consultării directe. În *Memento mori* vorbea de David, făcînd aluzie la psalmii săi, de Solomon, poetul-rege, de templul de pe Sion, de Libanul *Cîntării cîntărilor*, în altă parte, de Gog și Magog. O poezie s-ar fi intitulat *Potiphar*. [4] Istoria de ghetou din *Iconostas și fragmentarium* conține nume (Hagar, Ismail, Levi Canaan, Ruben) evident scoase din *Geneză*. Agar este *(Facerea, 16)* roaba egipteană, dată de sterila Sara soțului ei Avram spre a avea copii. Iar Agar naște pe Ismail. Mai departe întîlnim și numele Ruben, Levi. Probabil că lui Levi, Eminescu i-a mai zis și Canaan, pornind de la noțiunea că Avram locuia în Canaan. Agar este izgonită, și ea pleacă cu copilul

jumătate, introducînd și o parte din *Glossarium comparativum linguae sanscritae* de același. Ms. e datat de o mînă străină, 1886.

[1] I. Slavici, *Amint.*, p. 18.

[2] Botez, p. 378.

[3] De «morala lui Laotse» amintește în *Infl. austr.*, *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 49.

[4] Ms. 2259, f. 43 urm.

care suferă de sete cînd apa din burduf s-a isprăvit. Dumnezeu îi scoate în cale un izvor, făgăduind a face din copil un popor mare. De aci a putut să iasă ideea de a închide pe Hagar la închisoare, a morții copilului probabil de sete, a urciorului spart, aluzia la izvor în temniță. Tema a circulat. O trata Brentano:

> O Wüste, Traum der Liebe, die verachtet
> Vom Haus verstossen mit der Hagar irrt,
> Wo schläft der Quell? da Ismael verschmachtet,
> Bis deine Brust ihm eine Amme wird.

Levi va mărturisi că a jertfit-o pe Hagar «ca Iephta din Galaad». Asta e semn că poetul cunoștea de asemeni *Cartea judecătorilor*, în care, de altfel, se găsește și episodul «Samson și Dalila». Iefta a făgăduit Domnului să jertfească pe oricine i s-ar ivi în cale dacă ar învinge pe amoniți. L-a întîmpinat chiar fata lui. O tragedie *Iephta* de Buchanan fusese tradusă în limba germană în 1569, de Ionas Bitner (Iosef Nadler, *Literaturgeschichte des Deutschen Volkes*, I. Band, p. 429, Berlin, Im Propyläen-Verlag, 1938).

Vanitas vanitatum vanitas, alt titlu pentru *Memento mori*, ne duce la Eclisiast. [1] Vorba «famen» pare a veni tot din Biblie. Mai tîrziu, cînd nu mai era sănătos, se încăpățîna să transcrie cu o ortografie proprie, care este cam aceea a lui Eliad, Evanghelia lui Ioan [2]:

> «*Santa Evangelia*
> *quea de la Ιωann (Cuvîntătorul de Dumnezeu).*

La început era Cuvêntulu și Cuvêntulu era la Domne-Dieu și Domne-Dieu era cuvêntulu. Aquesta era la începutu la Domne-Dieu. Tote pre într'Ensulu se au făcut sî fora de d'Ensulu nemic nu se au facutu» etc.

Dacul blestemînd («Să blesteme pe-oricine de mine-o avînd milă» etc.) are ceva din suflul ebraic al lui Iov:

«Și a blestemat ziua sa, zicînd: Piară ziua în care m-am născut și noaptea aceea, în care s-a zis: iată bărbat... Pentru că n-a închis porțile pîntecului maicii mele, că ar fi depărtat durerea de la ochii mei... Au nu este puțină vreme a vieții mele? Lasă-mă să mă odihnesc puțin.»

[1] *Pol.*, p. 394.

[2] Ms. 2266, f. 45–46. Alături poetul semnează: «[Mihaliu] *Mialiu* Eminescu».

În *Christos a înviat* vorbește acel « soi de oameni pe care Calist îi descrie așa de bine în rugăciunea lui ». De care Calist ar putea fi chestiunea, dacă nu de preasfințitul patriarh Calist, din a cărui *Facere* sînt scoase în *Evhlogeiu* cîteva rugăciuni (pentru rege și oastea lui, în vreme de ciumă și de foamete, la vreme de secetă și neplouare)?

12. Filologie

Cu aceasta intrăm în cîmpul mai larg al filologiei, pentru care Eminescu arăta o deosebită băgare de seamă. În rîndul întîi, el era un strîngător harnic de texte vechi, tipărite și manuscrise, din care scotea, spre a turna în formă nouă, « limba veche și-nțeleaptă ». Din nefericire, nevoia îl constrîngea să le vîndă pe nimic pe la anticari. La Viena, Stefanelli [1] îl văzuse cum se încerca să lase zălog lui Muritz, băcanul, « o carte veche românească tipărită cu litere chirilice . . . *viețile sfinților* sau o *biblie* veche », pe care apoi a răscumpărat-o, și anecdota ni-l înfățișează, la Iași, căutînd să petreacă anticarului Haim Smelkes din Piața Unirii « trei cărți vechi grecești » [2]:

« — Îs vechi, îi spuse Haim, răsfoindu-le și cercetîndu-le prin ochelarii lui rotunzi. Îs prea vechi. Și apoi sunt așa scrise de prost. N-am ce face cu ele . . .

Eminescu insistă, căutînd să-l convingă pe negustor de valoarea cărților,

— Ș-apoi să-ți mai spun un lucru, adăugă moș Haim, ca să scape de insistențele poetului. Eu mi-am pus în gînd să nu mai cumpăr decît biblioteci întregi . . . Cărțile cu bucata nu sunt o afacere . . .

— Așa! replică imediat Eminescu, prinzînd pretextul negustorului. Apoi dacă nu cumperi decît biblioteci întregi, cumpără-mi aceste trei cărți. În momentul de față, te asigur, ele sunt toată biblioteca mea. »

Din anecdotă sînt adevărate două lucruri: că Eminescu avea cărți rare și că întîmplarea îl făcuse să le cam risipească. Într-o ciornă de scrisoare sau simplă însemnare [1], din București, cam din vremea din urmă a gazetăriei [1883], fiindcă e vorba de redactorul N. Bassarabescu, se vădea supărat în chestiunea locuinței. Condiția lui fusese să ia « odaia cu cabinetul », ceea ce nu s-a putut. Acum ședea într-o odaie întunecoasă, pentru care plătea cît costa pe an casa întreagă:

« . . . slugi stupide, o lipsă absolută de serviciul cel mai elementar . . . toate acestea mă desperează. Am să vorbesc cu Simțion să-mi dea odaia alături cu el. Am să duc un dulap cumpărat din tîrgul de vechituri; să măsor întîi ușa, să nu fie dulapul prea mare și să nu dea loc la supărările cîte le-am avut pînă acum. Tot acolo duc cărțile de la Gaster, să nu mai am nevoie a i le împrumuta. Egoist în privirea cărților din cari mi s-a pierdut o mulțime. (Să scriu lui Tiktin pentru Bojadgi și Cipariu. N. Bass.) Acolo, legîndu-mi cărțile, le vom transporta încet-încet, pînă nu va mai fi nici una aci. Pînă la toamnă mi-o succede. Acum anunț că mă duc și pace. »

Cele două cărți despre care face mențiune deosebită nu pot fi decît:

Boiadji, *Macedowlachische Sprachlehre*, Buc., 1863 [prima ediție, Viena, 1813];

T. Cipariu, *Crestomatie sau analecte literare*, Blasiu, 1855 [ed. a II-a, Blasiu, 1862].

Lui M. Gaster, Eminescu i-a împrumutat manuscrise pe care acesta le-a folosit în a sa *Chrestomatie română* (I—II, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1891). Iată-le pe cele citate chiar de Gaster:

Udrișe Năsturel, *Varlaam și Ioasaf*, ms. M. Eminescu din 1814. *Chrest.*, I, p. 129.

Tetraevangel, ms. M. Eminescu, 16°, 330 foi paginate (cca. 1650 — 1675). *Chrest.*, I, p. 194.

Kozma, *Amartolom sotirie, adecă: mîntuirea păcătoșilor*, ms. M. Eminescu, Codex Miscellaneus, 4°, No. 1, 34 foi pag. [1692]. *Chrest.*, I, p. 295.

[1] *Amint.*, p. 143. În materie de lingvistică generală cita pe Max Müller, autorul unei *Science of language*, în note « zur Naturgeschichte des menschlichen Sprache » (ms. 2257, f. 27). Nu-l scăpa din vedere pe orientalistul Bastian, pe care îl avea profesor (ms. 2291, f. 1 v.): *Sprachvergleichende Studien mit besonderer Berücksichtigung der indochinesischen Sprachen* von Dr. Adolf Bastian, Verlag Brockhaus, Leipzig. Dintre romaniști cita pe H. Schuchardt (ms. 2257, f. 174).

[2] *Orașul nostru*, Iași, 11 iulie 1928, nr. 10.

[1] Ms. 2255, f. 303.

[Kozma], *Partea trei pentru mîntuire păcătoşilor. Dintru ceale piste fire multe şi nenumărate minuni a prea sfintei şi de Dumnăzău născătoare şi pururе ficioare Mariai, spre folosul celor ce vor ceti*, Codex M. Eminescu, No. 2, fol. 1 a 86-a [1692]. *Chrest*, I, p. 299.

[Kozma], *Viaţa şi supunere petrecerii minunilor a prea cuviosului părintelui nostru Vas[i]lie cel nou scris[ă] de Grigorie călugărul şi ucenicul lui, cuvînt de folos către iubitorii de Hs. cetitori*, Codex Eminescu, No. 2, fol. 86 b. — 124 [1692]. *Chrest.*, I, p. 301.

[Kozma], *Scrisoare de învăţ[ă]tur[a] pre cuvioşilor şi de Dzău purtătorilor părinţi ce-au vieţuit în pustie* [Pateric adică Otecinic], Codex Eminescu, No. 3, 133 foi pag. [1692]. *Chrest.*, I, p. 304.

Ocsisteri, ms. Eminescu, copie din 1779, defect., foaia întîia cu titlu lipseşte, V nepag.+228 pag. paginate [1750]. *Chrest.*, II, p. 46. [1]

Hronograf, ms. Eminescu, folio, defect., 505 foi nepag. [1760]. *Chrest*, II, p. 70.

[Thoma], *A lui Iliodor istorie etiopicească*, ms. Eminescu, Codex miscell., copie din cca. 1813, folio, fol. 1—73=cap. VI—X [1773]. *Chrest.*, II, p. 88.

Ierotocrit şi Aretusa, ms. Eminescu, fragm. 6 foi cca. 1800. *Chrest.*, II, p. 178.

[Vărnav], *Kartea ce să numeşte zăbava fandosiei . . . în anii de la naşterea lui Hs. 1802*, ms. Eminescu, tom. I, 4°, VI nepaginate+117 paginate+scara. *Chrest.*, II, p. 193.

Cuvînt pentru viitoare judecată şi pentru sfîrşitul lumii . . . ms. Eminescu, 4°, 48 pagini nepaginate [1815]. *Chrest.*, II, 216.

Într-o listă de datorii şi cheltuieli e şi acest punct: « Manuscript 50 (Minuni) ». El se referă desigur la ms. *Minunile Sfîntului Vasilie* şi poate că 50 de lei a costat tot codicele din care făcea parte. [2]

Prin caietele poetului mai aflăm şi alte însemnări de manuscrise:

[1] În ms. 2307, f. 4—5, Eminescu îşi transcrie *Pentru pustietate sau singurătate* (*Din cugetările lui Oxenstierna*. Traducere din 1750) şi *Pentru vin*. În *Curierul de Iaşi* (v. *Pol.*, p. 324—325) se dau extrase din acelaşi ms. ca fiind din 1790. Trebuie să fie o greşeală de tipar.

[2] Ms. 2306, f. 42.

Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova la anii de la zidirea lumei 7329, iar de la întruparea Mîntuitorului nostru Is. Chr. 1821. [1]

Întrebările din partea Bucovinei şi răspunsurile din partea boierilor la vl. 1782. [2]

Scurtă istorie a Franciei, ms. [3]

Istorie în stihuri întru care se află viaţa şi faptele a marelui viteaz anume Doncilă împreună cu a lui Ştefan-vodă şi a Brîncoveanului şi altele ca aceste spre englendisirea tinerilor, 1809, april 15. [4]

Cîteva irmoase, ce se cîntă după masă. Cîntece de lume din jumătatea întîia a secolului (*Extrase dintr-un manuscript cu cîntece*). [5]

Pe extrasele din manuscrisul din urmă, care i-a plăcut îndeosebi, Eminescu a făcut unele sublinieri şi încercuiri cu creion roşu. Folosirea unor idei este de altfel învederată. În strofa aceasta [6]:

Nu ştiu dacă ceriul
Îmi va ajuta
Să mai ţin vrodată
La piept mîna ta . . .

l-a încîntat imaginea mîinii la piept. Şi iată alături o strofă a poetului [7]:

Să ţin încă o dată
Mînuţa ta la piept
Şi-n ochii tăi cei limpezi
Să caut lung şi drept.

[1] Ms. 2307, f. 6 urm. (copie).

[2] *Ibid.*, f. 28.

[3] Ms. 2278, f. 80 v.

[4] Ms. 2308, f. 80 urm.

[5] *Ibid.*, f. 6 urm. V. şi ms. 2277, f. 143 v. *Cîntece de lume* şi în ms. 2282, f. 1 urm. În ms. 2281, f. 69, un *Cîntec vechi de lume*: « Anger cu păr galben ». Numeroase sînt de asemenea culegerile de folclor în ms. eminesciene, parte editate. De notat (ms. 2262, f. 123) *Cîntecul streinătăţii*, al cărui spirit a trecut în *Doină* (« Numai umbra spinului / La uşa creştinului »): « Şi mîncatu-s de duşmani / Ca iarba de bolovani, / Şi mîncatu-s de ai mei / Ca iarba de mieluşei » etc.

[6] F. 6. v.

[7] F. 5 v.

Din alte strofe [1] ca aceste:

De-acum nădejdile toate
De la mine s-au svîrşit,
Moriu, luîndu-mi ziua bună
De la ceea ce-am iubit.

Astăzi mă despart de tine
Şi sufletul mi-ai săvîrşit,
Pentru că a ta cruzime
M-au ars şi m-au otrăvit

a putut să iasă ideea fundamentală din *Adio:*

De-acuma nu te-oi mai vedea,
Rămîi, rămîi cu bine!
Mă voi feri în calea mea
De tine.

Într-un articol, în fine, Eminescu se referă la nişte caiete de studiu manuscrise de la Socola, din 1810, pe care le posedă. [2]

Poetul avea o cunoştinţă atît de largă a vechilor manuscrise româneşti, încît în 1875 (martie 16), ca director al Bibliotecii din Iaşi, făcea un raport către Ministerul Instrucţiunii, recomandînd cumpărarea unor cărţi şi mss. a căror listă o dădea [3]. De acolo se vede că socotise la 269 tipăriturile din sec. XVI, XVII şi XVIII şi că din prefaţa *Condicei civile a Moldovei* aflase că tipărirea se făcuse numai de frica plastografiei. [4] La bibliotecă îi treceau multe cărţi prin

[1] F. 10 v.

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 409. Sentimentalismul naiv al cîntecelor de lume place lui Eminescu, care îşi copiază acest aproape burlesc *Cîntec vechiu* (ms. 2262, f. 117): « Vino scumpo de priveşte / Dorul teu cum mă munceşte, / Nici de fel cum nu mă lasă / Nici să intru sara-n casă, / Ci din aşternut mă scoală / Ca pe-un pătimaş de boală / Şi mă face de alerg / Neştiind pe unde merg. / Cînd în zori de dimineaţă / Mă visez cu tine-n braţă, / Cînd te strîng să nu te pierd / Şi te chem şi te desmierd, / Ars deodată sar din pat, / Singurel m-am deşteptat, / Suspinînd şi ameţit, / Mă simt *mai* nenorocit. / Sunt de carne, nu-s de fier, / Ce să fac ca să nu pier, / Căci rănit sunt de amor / De nici trăiesc, nici nu mor. / Somnul meu nu este somn, / Nici pe mine nu sunt domn. / A dormi de sunt pe cale, / Zăresc chipul dumitale, / O icoană zugrăvită, / Cu mulţi nuri închipuită. »

[3] Cf. I. Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*, Leipzig, 1903, p. 42—43.

[4] *Pol.*, p. 293.

mîini, dar şi fără aceasta el s-ar fi ocupat de literatura veche. Într-o notă din gazetă [1] citează dintr-o *Învăţătură părinţilor duhovnici* anume obiceiuri pămîntene, înşirînd idolii Peruin, Lado, Colleado, Cron, Cupal şi obiceiurile atingătoare de ei. Cartea se presupune a fi *Sinopsis, adică Adunare de multe învăţături*, Iaşi, 1757. Într-un loc [2], o însemnare dovedeşte că a avut sub ochi o tipăritură brîncovenească: *Stihuri politice i asupra stemei prea luminatului, slăvitului şi blagocestivului Domn Io Constantin B: Basarab Voevoda.* Văzuse şi *Erotocritul lui Cornaro* (Ἐρωτόκριτος ποίημα ἐρωτικόν, σύντεξιν παρὰ Βιτζέντζον Κορνάρον... Ἐν Βενετία... 1819) şi felurite alte tipărituri din care îşi făcuse o listă [3].

Pe Eminescu îl atrăgea orice operă cu caracter filologic privind dezvoltarea limbii poporului român. *Columna lui Traian* a lui Hasdeu o citeşte cu de-amănuntul şi o recomandă tinerilor. [4] Un necrolog al lui Fr. Diez [5] arată că-i erau cunoscute operele acestuia *(Grammatik der romanischen Sprachen, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen)*. Cu atît mai mult trebuia să-l fi citit pe Miklosich. Într-un şir de consideraţii filologice despre asemănările între limbile română şi albaneză se sprijinea pe *Slavische Elemente in Rumunischen* [6]:

« Toate limbile cîte se vorbesc păstrează o seamă de numiri filologice cari, nefiind nici de origină *greacă*, nici *romană*, nici *slavă*, nu pot să fi ieşit din senin ci trebuie să fi fost proprie unui popor care a dispărut acum, trebuie să corespunză c-o realitate etnică care-a existat în trecut, c-un corelat etnic. Numai în *limba albaneză* ele par a fi cu totul originare, şi fiindcă această limbă este totodată cea mai veche din peninsulă, putem trage concluziunea îndreptăţită că acele proprietăţi indicate mai sus s-au născut fără îndoială dintr-un element înrudit cu limba albaneză, aşadar dintr-o limbă străveche dispărută azi, din limba *traco-ilirică*. Aşadar, limba traco-ilirică este temelia şi substratul peste cari s-au superpus deosebitele pături linguistice, dar aceste

[1] *Ibid.*, p. 328.

[2] Ms. 2276, f. 163.

[3] Ms. 2278, f. 80 v. — 82; un *Apostol*, ms. 2269, f. 61.

[4] *Pol.*, p. 233.

[5] *Ibid.*, p. 326.

[6] Ms. 2257, f. 425 şi 428.

din urmă, cu toată suprapunerea, sunt în chiar esența lor modificate prin accl substrat.»

Aceeași opinie după Kopitar și Miklosich o îmbrățișează și Hasdeu.[1] Alte însemnări dovedesc o statornică încordare filologică. Observa, de pildă[2], că *a* prepoziție și-a pierdut funcția prepozițională și înseamnă *către, la, ca și, de*: «*a*casă, urlă *a* pustiu, miroase *a* brînză, vremea-i *a* ploaie, *a* ninsoare, este vrednic *a* mare întristare și lacrimi». Spre documentare, trimitea la cutare pagină din *Pravila* lui Matei Basarab.

În privirea limbii latine socotea[3] că «limba românească în partea ei formală latină e o limbă moartă», că sufixele latine «nu mai au putere de a încolți în cuvinte nouă», excepție făcînd numai *-ură, -tate, -ință* și din cele noi *-bil, -al, -ență, -oiu.* Dacă am fi redus limba numai la formele și materialul de cuvinte latine, întîi am fi sărăcit-o de locuțiuni cu nuanțe deosebite și al doilea am fi omorît-o, restrîngînd-o la cercul mic de sufixe în mare parte moarte. Sufixele străine le socotea însă vii, mai ales cele diminutive. E un antilatinism care-l făcea să scuze fonetismul lui Pumnul și să osîndească etimologismul lui Petru Maior[4] și purismul *Dicționarului* «fantastic» al lui Laurian și Massim, «babilonia academică». Cum limba istorică îl interesa, preocuparea de românii de pretutindeni îl face să caute studii dialectologice. În afară de *Gramatica* lui Boiadji, care cuprindea și texte, cunoștea bunăoară o colecție de cîntece poporale ale românilor din Moravia (Fr. I. Kozeluk, *Kytice z narod pisni morav. Valachuo*, Praga, 1874)[5]. Totdeodată colecta cuvinte românești mai rare, însoțindu-le de traducere neogreacă, germană, după caz, sau numai de lămuriri sinonimice române (*avan, angarie, adioforit, coraslă, cordun, dimon, gòron, hat, jidovină, mascara, potricală, sbeg, toloacă*)[6]. Ba chiar studia gramatica generală, luîndu-și notițe teoretice cu exemple române și mai ales germane[7].

[1] *Fragmente p. ist. l. rom., Ghinj*, în *Columna lui Traian*, ian. 1876, p. 4.
[2] Ms. 2306, f. 43.
[3] Ms. 2283, f. 97 v.
[4] *Pol.*, p. 68.
[5] *Pol.*, p. 328.
[6] Ms. 2258, f. 1—20.
[7] Ms. 2269, f. 2 urm.

Anghel Demetriescu a afirmat că Eminescu «se mira cum un cap ca al lui Adolf Kirchoff își pierdea vremea cu critica și restabilirea textelor antice».[1] Totuși afirmația nu se potrivește cu mentalitatea filologică a poetului, care avea năzuințe erudite. Dacă el nu s-a încumetat la Königsberg să culeagă din Arhivă documente privitoare la istoria noastră, este tocmai fiindcă își făcea despre lectura textelor o idee prea aspră. Ce-i dreptul, atunci nu era dedat în materie de paleografie, deși singurul mijloc de a se pregăti ar fi fost acela de a transcrie. Desigur că nu cunoștea limba latină atît cît ar fi trebuit ca să nu greșească formele gramaticale și să interpreteze bine prescurtările, și nici cunoștințe slavistice nu poseda. Abia întors în țară, și poate cu gîndul tot la studii de arhivistică, începea să-și caligrafieze capitole de gramatică slavă (altbulgarische)[2] și să se deprindă chiar cu alfabetul glogolitic[3].

13. Literatura română

Dacă pentru un specialist în filologie orientările de mai sus nu sînt satisfăcătoare, pentru poet atîta pricepere în privința textelor de limbă veche este un lucru admirabil. La aceasta se adaugă cunoașterea amănunțită a literaturii române. La 1870 cunoștințele lui de poezie se consemnau în compunerea bibliografică *Epigonii*: Cichindeal, Mumuleanu, Prale, Daniil Scavinschi, Ioan Văcărescu, D. Cantemir, Beldiman, Sihleanu, Donici, A. Pann, Eliade Rădulescu, Bolliac, Cîrlova, Gr. Alecsandrescu, Bolintineanu, Mureșanu, C. Negruzzi, V. Alecsandri.[4]

Întîia informație istorică asupra literaturii noastre a avut-o Eminescu din vestitul *Lepturariu* al lui Arune Pumnul (I—IV, Viena, 1862—1865). Versul din *Epigonii*:

S-a întors mașina lumei, cu voi viitorul trece...

[1] *Lit. și artă rom.*, 1903, p. 378—379.
[2] Ms. 2307, f. 36 urm.
[3] Ms. 2306, f. 50.
[4] În *Dicț. de rime*, ms. 2265, f. 268 v.: «Bojinca».

este scos dintr-un poem al lui Vasile Fabian Bob, citat în tom. III al *Lepturariului*:

S-a întors maşina lumii, s-a întors cu capu-n jos,
Şi curg toate din potrivă, anapoda şi pe dos.
Soarele de-acum răsare dimineaţa la apus,
Şi apune despre sară către răsărit în sus.

Pe Cichindeal, Mumuleanu, Prale, Scavinschi, poetul i-a cunoscut mai degrabă de acolo. De Scavinschi vorbeşte şi C. Negruzzi, de Prale, şi Titu Maiorescu în *Observările polemice* îndreptate împotriva lui Pumnul (1869). Aci povesteşte, după amintirile lui V. Alecsandri, cum Prale îşi făcuse un pat mişcător pe care îl muta după direcţia soarelui şi cum se dezbrăca de la uşă, punîndu-şi hainele, pe rînd, în cuie bătute în perete de la uşă şi pînă la pat. De aceea adjectivul lui Eminescu:

Prale firea cea întoarsă,

sau:

Pralea — tontul fire întoarsă.

Scavinschi spunea el însuşi despre sine în introducţia la traducerea lui *Democrit* de Regnard:

A lui Democrit cel vesel întîmplare comicească
De Regnard alcătuită în limba cea gălicească,
Dar astăzi este tradusă întru această rumână
Pentru obştească plăcere de a unui tînăr mînă,
De un Daniil Scăvinschi cel mititel la statură,
Pe care plăcu naturei a-l lucra-n miniatură.

De unde:

Daniil cel trist şi mic.

Vorbind de «a iubirei primăvară» a lui Ioan Văcărescu, Eminescu face aluzie la *Primăvara amorului*:

N-am să scap, în piept port dorul
Peste ape, peste munţi,
Văd că peste mări amorul
Cînd o vrea îşi face punţi.

De aci:

Văcărescu cîntînd dulce a iubirei primăvară.

Planurile din «cuţite şi pahare» ale lui Cantemir sînt mai curioase. În predoslovia *Divanului*, pe care poetul nu l-a putut citi decît în *Archiva istorică a Românie*i (tom. II, 1865), Cantemir dă cititorului «trei spre a sufletului dulce gustare... mescioare», iar la masă, în afară de «tot feliul de hrană», întinde două pahare, «paharul vieţii şi paharul morţei». Totdeodată însă *Lepturariul* extrage din cronica lui N. Costin partea în care se vorbeşte de venirea ţarului la Iaşi şi de banchetul oferit acestuia de către Cantemir. Ar fi vorba de planuri politice. [1] *Letopiseţele* vorbesc într-adevăr de «*paharul* de-ntîiu, cînd i-au închinat Dumitraşcu-vodă...» [2].

«Războiul inimic» al lui Beldiman este *Tragodia*, citită de poet mai degrabă în *Letopiseţele* lui Kogălniceanu (III). [3] «Lira de argint» nu e un atribut propriu numai autorului *Armoniilor intime*, căci în ms. [4] stătuse la început Creţianu, ale cărui *Melodii intime*, aşadar, le cunoştea. Tot atît de puţin erau potrivite expresiile «gură de aur» pentru fabulistul Ţichindeal şi «glas de durere» pentru autorul comicelor *Caractiruri*. Dar întrucît priveşte calificarea celui din urmă, ea s-ar datora lui Eliade, care, în biografia publicată în *Lepturariul* lui Pumnul (IV, 2), are această propoziţie: «Amorul dete loc durerii şi melancoliei». [5] O însemnare [6] arată, pare-se, că ar fi avut din Anton Pann, în biblioteca lui, *O şezătoare la ţară* (1853, Partea I). Pe Pann îl şi citează cu respect în articole. [7]

[1] D. Murăraşu, în *Preocupări literare*, I, 3, p. 136.

[2] *Letopiseţele*, ed. II, 2, p. 102.

[3] Mai ştia că Beldiman tradusese în versuri *Tragedia lui Orest*, în proză *Istoria lui Numa Pompiliu* şi *Alexii, sau căsuţa din codru (Pol.*, p. 327). Credem că şi «Satira din 1821» de care vorbeşte într-un articol (*Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 359) e tot *Jalnica tragodie*.

[4] Botez, p. 288.

[5] *Preocupări literare*, I, 3, p. 136.

[6] Ms. 2278, f. 80 v. — 82.

[7] *Opere*, ed. I. Creţu, III, p. 90. În ms. 2257, f. 250, se pomeneşte de «negustoria lui Nastratin Hogea». Aci Eminescu înşiră un număr de proverbe, făcînd dar paremiologie în spirit pannesc:

«Socoteala de acasă nu se potriveşte cu tocmeala din tîrg. — Scara de sus în jos se măturâ, iar nu de jos în sus. — Tot un cuc nu ne cîntă în toată vremea. — Dracu nu face biserici. — Şapte fraţi pe un cojoc. — Şi cu vîrf şi îndesată. — Ştie moşul ce are-n traistă. — Tot cinele iese din iarnă, dar numai pielea lui ştie cum. — Din pumni străini nu te saturi cînd bei apă. — Acul este mic, dar scumpe haine coase. — Vinde via şi cumpără stafide. — Vinde moşia şi cumpără sanie. — Vremea vinde

Eliade fusese mult prețuit de poet, care face aluzie aici:

Eliad zidea din visuri și din basme seculare
Delta biblicelor sînte, profețiilor amare...

la *Biblicele* sale (Paris, 1858). Eliade era un pseudohegelian, cultivînd în *Echilibrul între antiteze* o dialectică de soiul celei kabbaliste. Vestejind pe moniști și pe dualiști, Eliade se declară trinitar, adică adept al dualităților naturale ce pot produce sinteze. După el sînt și dualități monstruoase, nerezolvabile, ce țin cugetarea pe loc: viață-moarte, cald-frig. Progresul înseamnă contopirea termenilor antitetici. De pildă, timpul și spațiul se rezolvă în vecinicie, spiritul și materia în creație, sufletul și corpul în om, progresul și conservarea în perfectibilitate, guvernul și poporul în

---

paiele și nevoia le cumpără. — Haina asta străină a ta este. — Eu n-am cîștigat estimp, am păgubit, la anul trag nădejde.»

În același ms., f. 287:

«Decît un an cioară, mai bine o zi șoim. — Na-ți paraua, dă-mi sarmaua.»

În ms. 2307, f. 2—3, *Proverbe românești:*

«Ai îmblat cît ai îmblat, dar acum ți s-a-nfundat. — Ai înghițit un ac, ai să scoți un fier de plug. — Ai găsit un sat făr' de cîni și îmbli cu mînile-n șolduri. — A intrat vulpea-n sac. — Ai dat spuza ș-ai luat cenușă. — A vorbit și nea Ion că este și el om» etc.

În același ms., f. 26:

«Unde auzi vorbă multă acolo-i spor puțin, că șiretlicul o înecă. — Îmbucătura mare poți băga-n gură, iar vorbă mare să nu scoți din gură. — Vorba-n zadar, pierdere de vreme.» etc.

(Zicătorile sînt așezate sub cîte o noțiune: Vorbe, Văduve, Vîrstă, Vreme, Vrednicie, Gură, Gust ș. a.)

În ms. 2275, f. 3, f. 142 urm., sînt culese comparații, din care extragem:

«*Aleargă* ca cu poșta.
„ ca la colaci.
„ ca călugării la morți.
„ ca căruța lui Ilie (aleargă trăsnind).
Alege ca vîntul gunoaiele din bucate.
Alb ca laptele — ca pana de lebădă, ca rochia rîndunelei.
Amestică vorba ca făcălețul mămăliga.
„ „ ca o corcofeală amestecată.
Ca chiagul în lapte se ~
Ca mararu-n bucate se ~
Umblă ca miresele.
„ „ pe piuă.
„ „ rațele.
„ cu ouă-n poale ~
„ c-o bubă coaptă ~
„ cu picioroange ~»

societate. De aci o doctrină politică asemănătoare aceleia a lui Eminescu de mai tîrziu, adică un conservatorism progresist. Eliade e un polemist înflăcărat și, cu toată extravaganța lui, viguros. Invectiva e plastică, spumegătoare, spiritul mușcător și ideile înfășurate în flăcări de pasiune. Iată cîteva rînduri care pot da o idee de contribuția teoretică a lui Eliade la formația spiritului eminescian:

«N-aveți ce face timpului, o, potenți și despoți ai lumii!

N-aveți ce face progresului, o, conservatori exclusivi, căci pasă cu timpul, și tot înainte, și tot înainte pasă, și ne duce pe toți împreună.

Din aceasta urmează că:

Spiritul este activ și materia pasivă; spiritul este mirele universal și materia este mireasa universală.

Spiritul are mișcarea, și prin urmare puterea, și prin urmare libertatea, și prin urmare inteligența, și prin urmare progresul.

Materia are inerția (nemișcarea sau starea în loc), și inerția este asemenea o putere, și în loc de libertate sau voie liberă, materia are scrisul sau factul, sau fatalitatea, sau predestinarea, și prin urmare corelativ progresului materia are conservația.

Progresul dar este activul, conservația, pasivul, progresul este mirele, conservația este mireasa.

Spiritul fără materie nu poate, nu e întreg, materia fără spirit, asemenea. Progresul fără conservație nu poate, pentru că singur e netot ca toți Sarsailii, pentru că singur e o totală risipă sau destrucție. Conservația iar fără progres e o eternă inerție, e o eternă sterpitate; conservația singură iar e netoată ca toți conservatorii exclusivi.

Spiritul este fecondator, materia e fecondată; progresul e fecondator, conservația e fecondată.

Din aceasta iar se vede și se recunoaște că activul este egal pasivului, însă activul e superior pasivului.

Că tot ce este egal, spre a fi dreptate, cată a sta în echilibru, cît se rumpe echilibru, nu mai e dreptate și prin urmare e rău.»[1]

Să nu se uite că Eliade e singurul poet metafizician dinaintea lui Eminescu. În versuri stîlcite de neologisme,

---

[1] *Equilibru între anthitesi sau spiritul și materia* de I. Heliade-R., București. Publicat de la 1859 pînă la 1869, p. 15—16.

dar solemne şi nu lipsite de măreţie abstractă, într-un vădit aer dantesc, el face în *Michaida* o cosmogonie spiritualistă platonico-hegeliană:

Sunt Alfa şi Omega, Principiul şi Finitul;
Iar intervalul este al liberei Voinţe.
Am întregit Atomul, i-am dat proprietatea,
Impus-am Simpatia cu altul a se strînge
Şi întregit-am Totul; iar legile-mi divine
Îl leagă şi îl ţine. Materie şi Minte
Unitu-le-am prin nuntă, şi Facultăţi, Talente
Părţit-am cu mîini pline, predestinai organe.
Am înnăscut Instinctul spre usul Facultăţii;
Memoria impus-am şi Raţia-ntronat-am.
Format-am cunoştinţe, am dat curs judecăţii,
Am nemurit Ideea în Formă, Calitate,
Şi-n nuntă uniformă pe lege neschimbată,
De şiruri sunt conduse în line, dulci comerţe,
Idee cu idee am zis să se-nmulţească
Şi-n sacră armonie formînd societate,
A combina Ştiinţa, sub care cea mai dură
Materie, docilă a se supune Formei
Şi artă să producă. Încît Artă cu Artă,
Ştiinţă cu Ştiinţă, şi toate între sine,
Să-ncheie cunoştinţa Luminei neapuse,
Eternei Veritaţi, vecin să fie Omul
Cu-a noastră Preştiinţă, ş-ajuns l-a sa ursită.

De la Eliade, înainte de a veni în legătură cu literatura germană, Eminescu a putut căpăta noţiunea «geniului» ca emanaţie a Spiritului:

Din epocă în alta, din secol în alt secol,
Întreaga-mi Providenţă a provăzut s-aleagă
Predestinate vase spre cultul Veritătii,
Spre creşterea ştiinţei şi sacra-i propagare.
Aceştia vorbiră, culeseră ştiinţe,
Urmaşilor legară a lor inavuţire;
Se consacrară Faptei, veghiară, suferiră,
Descoperiră Lumii divine adevăruri,
Pe Omul educară. Şi-n zelul lor cel mare,
Fierbintea lor credinţă chiemară jos Cuvîntul,
Spre împlinirea Legii ş-a omului noire.

Lui Eliade, Eminescu îi închinase două poezii, între care un necrolog. Aceasta nu-l împiedica să-şi facă despre el o foarte dreaptă judecată [1]:

«Eliad se vede a fi fost în tinereţe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa elimineză din ortografia română toate semnele prisositoare, prin cărţile sale didactice a dat fiinţă limbii ştiinţifice, din tipografia sa a ieşit la lumină între anii 30 şi 50 aproape tot ce s-a tradus mai bine în româneşte. Cam pe la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureştean o suficienţă nepomenită şi o decădere intelectuală cu atît mai primejdioasă cu cît Eliade era privit în vremea lui ca un fel de oracol. Limba *Curierului de ambe sexe* se latinizează şi se franţuzeşte, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de ştiinţă filologică pozitivă şi al unei imaginaţii utopiste. Făr-a avea însuşi talent poetic, dă cu toate acestea tonul *unii* direcţii poetice, a cării merite consistau într-o limbă pocită şi în versificarea unor abstracţii pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice. Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrîuririi stricăcioase a lui Eliade. Întîmplările politice de la 1848 şi petrecerea sa în străinătate îi răpiră şi restul de bun-simţ cît îi mai rămăsese.

El deveni din ce în ce mai închipuit şi mai apocaliptic, încît, întors în ţara lui şi fără a fi încetat de a exercita o înrîurire şi mai mare ca-n trecut, el a mai trăit ca o primejdie vie pentru orice aspirare adevărată şi serioasă. *Istoria românilor* scrisă de el este o ţesătură de închipuiri subiective şi de greşeli; o a doua ediţie a gramaticii e o adevărată babilonie de fantezii etimologice, iar poeziile sale sînt stîrpituri de cuvinte străine înşirate după o măsură oarecare. Aproape tot ce-a făcut Ion Eliad, modestul învăţător de la Sf. Sava, a fost caricat de Heliade-Rădulescu. Oricine va scrie o istorie a culturii pe malurile Dunării, va trebui să vadă într-acest singur individ doi oameni cu totul deosebiţi: unul modest, îngăduitor, plin de bun-simţ; celalt suficient, invidios, trăind în ficţiuni şi lipsit de orice bun-simţ.»

Iată dovada că părerile din *Epigonii* n-au decît un înţeles literar, precum de altfel poetul însuşi mărturiseşte în scri-

[1] *Pol.*, p. 301—302.

soarea către I. Negruzzi, şi că el îşi avea opiniile sale critice deosebite. E instructiv să-l vedem pe poet studiind în timpul rătăcirii legile fonologice ale limbii române şi ortografia care rezulta din ele, plănuind, sub amintirea lui Heliade utopicul, adaptarea unei ortografii proprii, cu care începea a-şi transcrie *Luceafărul*[1], de altfel încă normal:

Dar neci nu sciu macar cemi ceri,
Dă-mi pace, fugi departe
Caci de lucéferulu din ceriu
M'a prins un doru de moarte.

« Iobagul » lui Bolliac este, nici vorbă, *Clăcaşul*:

Oh! legaţi pentru vecie
De pămintul unde stăm,
Plătim vecinică chirie
Şi pe apa care bem.
Nu avem nimic al nostru;
Tot în preajmă e străin!
Venim rupţi din lucrul nostru,
Şi dăm peste-al lipsei chin.

Nu se vorbeşte aci de loc de lanţuri, încît aceasta (« Bolliac cînta iobagul ş-a lui lanţuri de aramă ») e o imagine proprie a lui Eminescu, de nu va fi o reminiscenţă din altă poezie a lui Bolliac, *Ocna*:

Înconjurat de paznici, cu fiarele-n picioare,
Cu mîinile-n cătuşe, de gît cu lanţul greu.

Despre Bolliac ca jurnalist, Eminescu avea o foarte bună părere.

La Cîrlova (« L-ale ţării flamuri negre Cîrlova oştirea cheamă, / În prezent vrăjeşte umbre dintr-al secolilor plan ») poetul subînţelege *Marşul*, dar poate şi *Ruinurile Tîrgovişti*, la Gr. Alecsandrescu, *Anul 1840* (« Şi ca Byron, treaz de vîntul cel sălbatic al durerei, / Palid stinge-Alecsandrescu sînta candel-a sperării, / Descifrînd eternitatea din ruina unui an »). Dar poate şi *Candela*:

Iar tu, candelă sfîntă, a căreia vedere
Îmi aduce aminte atîtea năluciri!
Îmi vei fi totdeauna rază de mîngîiere,
Vei şti deopotrivă şi fapte şi gîndiri.

« Lebăda murindă » a lui Bolintineanu este *O fată tînără pe patul morţei*:

Ca robul ce cîntă amar în robie
Cu lanţul de braţe un aer duios,
Ca rîul ce geme de rea vijelie,
Pe patu-mi de moarte eu cînt dureros.

Şi despre Bolintineanu avea, în 1870, păreri netezi, prea binevoitoare în privinţa poeziei, socotindu-l poet mare, pe deplin îndreptăţite cu privire la drame[1]:

« Venim cu părere de rău la creaturile dramatice ale d-lui Bolintineanu. O repetăm cu părere de rău căci naţiunea aştepta cu mult mai mult de la poetul cel mare şi iubit, de la copilul ei cel desmierdat, decît acele drame fără caractere, fără scop, fără legătură, imposibile prin nimicnicia lor, astfel că autorul lor se pare a fi uitat că e compunătorul plin de geniu şi inimă a *Cîntecelor şi a Plîngerilor*, a *Baladelor*, *sînte* oglinzi de aur ale trecutului românesc... dramele d-lui Bolintineanu nu au nici un fond de viaţă, ba încă adesea respiră un fel de imoralitate crasă şi greţoasă. (Vezi de ex. *Ştefan-vodă cel Berbant.*) »

Pe C. Negruzzi trebuie să-l fi avut la îndemînă încă de acasă, pentru că şi Harieta îl citise. Versurile pe care le trimite aceasta d-rei Cornelia Emilian, cu aerul necăjit de a nu fi izbutit să facă altele mai bune:

O puternică plecare ce nu rabdă-mpotrivire
Mă îndeamnă să-ţi scriu astăzi acea tînără simţire
Ce numai în singurătate îşi are locaşul său,
Dar ceresc trimis în lume din sînul lui Dumnezeu.
Fie ca aceste scrisori ce curînd vor fi uitate
Să-ţi aducă alinare unor zile întristate,
Şi resfirînd pe a lor cale nişte nemernice flori,
Să-ţi împrăştie necazul ş-al supărărilor nori...

[1] Ms. 2266, f. 20 v. Tot aci, f. 44 v., divagaţii ortografice: « Legile fonologice ale limbei romane şi ortographia care resultă d'in ele. *Legenda Luceférului* aquellu *Oplopbor* (Mih-aïl). Lonchofor, Lencifer, Lancifer, lanx,-cis »; f. 45 v.: « Daţi un premiu pentru resolvarea problemului ortografic. »

[1] *Pol.*, p. 57—58; cf. despre Bolintineanu şi *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 144.

sînt scoase, cu mici schimbări, din *Melancolie* de Negruzzi:

O puternică plecare ce nu rabdă-mpotrivire
Mă îndeamnă să cînt astăzi acea tînără simţire
Ce-n singurătate numai îşi are locaşul său,
Dar ceresc trimis în lume din sînul lui Dumnezeu.
Fie ca aceste versuri ce curînd vor fi uitate
Să aducă alinare vrunor inimi întristate,
Şi resfirînd pe a lor cale nişte nemernice flori,
Să le împrăştie necazul ş-al supărărilor nori.

În *Epigonii*, Eminescu se gîndeşte la opera cu inspiraţie istorică a lui C. Negruzzi, în rîndul întîi la *Alexandru Lăpuşneanu*, apoi, firească, la *Riga Poloniei şi domnul Moldovei*, *Sobieschi şi românii*, *Aprodul Purice*, scoase toate într-adevăr din «cronicile bătrîne»:

Iar Negruzzi şterge colbul de pe cronice bătrîne.

Din traducerile lui Negruzzi după Thomas Moore voia să folosească în cartea de lectură pe care o pregătea şase aforisme *(Fereşte-te de a da sfaturi . . ., În foile organului . . ., Este lipsă de dreaptă cugetare . . ., În poziţiunea cea mai nedemnă . . ., Dacă atingi . . ., Iubeşti intensitatea mărei)*.[1] Pentru aceeaşi carte decide să extragă din acelaşi C. Negruzzi[2]: «*Sobieski şi românii*, I (2), *Regele şi domnul Moldovei*, *Cîntec vechiu (Scrisori)*, *Primblarea*, *Un poet necunoscut*, *Păcală şi Tîndală*, *Omul de ţară*, *Un proces de la 1826*».

Stima pe care o nutreşte faţă de V. Alecsandri («Ş-acel rege-al poeziei, vecinic tînăr şi ferice») se vede din aceea că-i consacră trei strofe, făcînd aluzii la *Doine* («din frunze îţi doineşte»), poate la cîteva din «legende», bunăoară la *Înşiră-te mărgărite* din *Mărgăritărele* («ce cu basmul povesteşte»), la *Suvenire (Dridri)*, la *Mărgăritărele* («ce-nşirînd mărgăritare . . .», *Vis de poet)*, la *Altarul Mînăstirii Putna* din amintitele *Doine*[3]. Vorbind de comediile lui Alecsandri, Eminescu le găseşte însă cam «frivole»[4].

Cunoştinţele literare ale poetului sînt mult mai întinse. El răsfoise bine întîiele periodice româneşti, *Curierul românesc* al lui Heliade, din care scoate citate *(Paralele economice)*, *Albina românească* şi *Foaia sătească* din «Tipografia Albinei», din care avea unele numere[1]: *Albina românească*,

[1] Ms. 2306, f. 1.

[2] *Ibid.*

[3] «El evoacă-n dulci icoane a istoriei minune, / Vremea lui Ştefan cel Mare, zimbrul sombru şi regal.»

[4] *Pol.*, p. 58.

[1] Ms. 2278, f. 81 v. — 82. Copiem aci toată lista (afară de un punct, al treilea numărînd de la fine, pe care nu l-am descifrat), adăogînd note bibliografice din alte mss.:

Τροπαιου της ορθοδοξου πιστεος de Antonie Manoil, mare sărdar moldovenesc. Tipărită cu cheltuiala şi dedicată lui Ioan Văcărescu. Trad. din limba italiană, Vienne, 1791.

1. Scrisoare a lui Manoil către Văcăreşti (Giovine istruito)
2. Scrisoare Epp. Sinadon Nicodim către Manoil.
3. Epigram făcut de marele Postelnic George Rizoi către marele Logofet Ioan Tzareli.

Κοφακιστικά. Comedie neogreacă s.a.s.l. Înainte-i versuri eline ale lui Alexandru Mavrocordat.

Clotilda şi Edmond, romantiu istoric trad. de I.d.N. Tom I, Bucureşti, 1844.

Francesca de Palerma. Roman. La sfîrşit cîteva poezii, Buc., ş.a.

Scurtă istorie a Franciei, ms.

Aricescu C. D., *Procesul meu pentru oda la Grecia*, Bucureşti, 1863.

N. T. Oraşanu, *O pagină din viaţa mea*, Buc., 1861.

Expoziţia stării învăţăturilor publice în Moldova etc., 1843 s.l.

Tractate între Turcia şi Rusia de Kafalov, Buc., 1850.

Memoar asupra unei epitropii neraţuite de Aga Pavel Samsonef, Iaşi, 1861.

Bujoreanu, *Revederea Moldovei cu România*, Buc., 1859.

Rosetti Rosnovanu, *Apel la creştini*, Cernăuţi, 1865.

Maria Rosnovanu, *Respuns ziarului Buciumul*, Iaşi, 1864.

Πονηματιον περι ορδογραφίας. Ιατροφιλορος Θωμα Μανδαχασί, Lipsca, 1777. Dedicată (în versuri) lui Grig. Alexandru Ghika.

Este proprietatea unei farmacii un privilegiu sau nu? Bucureşti, 1867.

Antonie monah, *Mina lui Damaskin*, Iaşi, 1830.

Uniunea israelită. Respuns d-lui A. D. Holban, Iaşi, 1864.

Strămutarea curţii de Cassaţiune la Iassi, Buc., 1866.

Harreti M., *Calendariu etern*, Botoşani, 1866.

Mârzescu G., *Aperarea lui Maiorescu*, Iaşi, 1865.

Boldur Lătescu, *Adeverul adeverit*, Cernăuţi, 1866.

Alfieri, *Virginia*, trad. de K. Aristia, Buc., 1836.

Bucur, *Dascălul Caracagea*, Buc., 1857, necomplet.

Biblioteca romenă din Paris, Paris, 1846.

Calendar pe 1841, Iaşi.

Pann Anton, *O şezătoare la ţară*, Buc., 1853. Partea I.

Albina românească, anul I (No. 1 din 1 iunie 1829).

Sergiescu T., *Trei români*, Buc., 1857.

Leon Archimandrit, *Cuvînt*, Iaşi, 1820.

Consulul general de Bot., *Espositia din 1870*, Bot., 1870.

Nic. Rosetti Rosnovan, *Petitiune*, Iaşi, 1864.

Istructii[sic] şi deslegări atingătoare de legea rurală, Buc., 1864.

Reflectare, Iaşi, 1844.

Fóia sătească, an IV, 1842, complet.

an. I, nr. 1 din 1 iunie 1829, *Foaia sătească*, an. IV, 1842 (complet), an. VI, 1844 (complet). Văzuse de asemeni *Învățătorul satului* redactat de P. Poenaru și Aristia *(Învățămîntul democratic*[1]*)*. Se vede iarăși că-i sînt foarte bine cunoscute litografiile *Albinei*. Că amintește odată[2] de Gh. Lazăr nu e de mirare. Pe Ion Barac[3] îl folosise în *Basmul lui Arghir*. Știa și de Vasile Aaron, autorul poemelor *Patima lui Hristos* și *Piram și Tisbe*.[4] Amintea la moartea lui S. Marcovici[5] de traducerile acestuia, într-o «limbă aproape clasică» ce «poate servi de model oricărui scriitor român», de unde urmează că citise *Filip* și *Oreste* după Alfieri. Lăuda informația harnică din *Istoria lui Mihai-vodă Viteazul* a lui N. Bălcescu, dar mai cu seamă limba, care este «culmea la care a ajuns românimea în deobște de la 1560 începînd și pînă astăzi» (1877, *Bălcescu și urmașii lui)*.[6] Despre C. Negri, la moartea lui (1876), scria cu o adevărată veneratie, numindu-l «poet și prozaist eminent»[7]. Stimă ceva mai cumpătată avea pentru C. Bălăcescu, ale cărui scrieri le cunoaște foarte bine.[8] Chiar scrierile agronomice ale lui Ion Ionescu de la Brad (deci *Calendar pentru bunul cultivator*, ed. III, Buc., 1861) îi sînt cunoscute și le prețuiește ca fiind scrise «în limba și în chipul de a gîndi a poporului».[9] Din Baronzi declama încă de pe cînd era la Blaj:

Dane, băiete, copil de lele,
Pe cine cauți noaptea la stele?

versuri anume din *Nopturnele (Dan și arabul)*. În *Romana*, acesta utiliza numele *Mira* și cuvîntul *Somnia*[10]. *Daciada* a apărut mult prea tîrziu (1890), dar în proza lui Baronzi Eminescu putea întîlni material senzațional. Afară de *Bătrînul misterios*, Baronzi mai publica în aceeași broșură o traducere, *Fantasmele nopturne*, tratînd despre pretinșii strigoi ai unui castel pe care un tînăr duce viteaz îi identifică drept «fabricatori de monede false». Asta amintește de *Falsificatorii*

Fóia sătească, an VI, 1844.
Voiajul tenărului Anacharsis, Iași, 1845.
Proiect pentru reorganizarea învețăturilor publice, Iași, 1847.
Evreii în România, Buc., 1865.
Oraşanu N. T., *Iluștrii contimporani*, Buc., 1861.
N. Rosetti Rosn., *A doua petițiune*, Iași, 1864.
Alfieri, *Saul*, Buc., 1836.
Istrucții, Iași, 1835.
Foae literară, 1838.
Agatocles. Tom. II și III, 1843.
Pelimon A., *Crimeea*, Buc., 1855.
Călătoria a trei țerani în București, 1867.
Respuns la apelul la creștini, Cernăuți, 1865.
*Spiru Direscu**, Modele de [. . .], Iași, 1863.
Clerul român, Buzeu, 1860.
Carte teologică fără titlu.
Așezămînt p. lucrarea școalelor, Iași, 1841.
Legiuiri, a. 1842 și 1843, Iași, 1844.
Proiect de reorganizația învețăturilor publice, Iași, 1847.
Expunerea situațiunei Moldovei, Cernăuți, 1866.
Spițeria casnică [. . .] *de drum*, Iași, 1848.
Tableau de l'histoire Moldave, Iași, 1840.
G. M. Alexandrescu, *Orații*, Focșani, 1866.
Corespondența secretă a lui Vogoridi, Paris, 1857.
Young, *Nopțile*, Buc., 1835.
Misterele mahalalelor, Buc., 1857, 1,4,5,7,8,9.
Oamenii resbelului din Orient, Iași, 1855, II, IV, V.
Ms. 2276 bis:
Baraș Iuliu, *Minunile naturei*, Buc. și Craiova, 1850.
Alte note bibliografice în ms. 2285, f. 71:
Escerpte. Din îndreptarea legii (Pravila) și din Nomocanon, în privința causelor matrimoniale și disciplinare preotești de Meletiu Dreghiciu, protopresviterul Timișoarei.
Amicul poporului. Calendariu pe anul 1872. Editor: Visarion Roman în Sibiu.
Elemente de pedagogiă și metodologia de I. P. Eliad. Ediția a doua, Buc., Socec et Comp.
Istoria contimpurană de la 1815 pînă în zilele noastre de P. I. Cernătescu.
Istoria resbelului franco-german de d. N. Preda, ilustrată. Broșura III.
Dicționarul limbei române. Proiectu alu academiei de A. T. Laurian și I. C. Massim. Fasciculul al 26.
Influința luminei asupra vieții de Stef. C. Michăilescu.
S-a pus sub tiparu:
Gramatică română teoretică și practică compusă după metodul lui Ahn și Ollendorf în limba ungurească de Andreiu Cosma.
Vornicul Buciocu. Dramă în 5 acte de V. A. Urechiă.

---

[1] *Opere*, ed. I. Crețu, III, p. 408.
[2] *Pol.*, p. 302; *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 144.
[3] *Pol.*, p. 306.
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*, p. 329.
[6] *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 154 urm.
[7] *Pol.*, p. 300.
[8] *Ibid.*, p. 294 urm.
[9] *Ibid.*, p. 306; v. și *Opere*, ed. I. Crețu, III, p. 30—34.
[10] Regăsim *Somnia* și în *Momente cîmpenești, colektsie din Poeziile unui Sătean*, II, București, 1852.

de bani. Castelul Brîncovenesc, traducere şi ea din Al. Dumas [1], e o poveste cu vampiri în care strigoiul banditului Costache vine noaptea şi suge sînge dintr-o rană de la gîtul Edvigei. În *Confesiunile unui arbore* sînt reconstituiri din epoca ceţoasă a originilor, cu un Corcoduva (nume luat de la Petru Maior), consacrat pe muntele Pion, de către bătrînul eremit Adanail, drept căpetenie a românilor în veacul lui Ion Asan. *Fîntîna zînelor* narează întîmplări din vremea lui Bogdan-Dragoş, cu români apărîndu-se de tătari în subpămînte secrete, mobilate cu scaune şi mese de mesteacăn [2].

Drama *Grigore-vodă* a lui Depărăţeanu i se părea «o genială aruncătură pe hîrtie în ţesătura ei, neadevărată şi neverosimilă pe alocurea» [3]. Din *Grigore-vodă* e posibil să vină expresia «Udrinaglava» din diatribele împotriva lui Petrino (act. I, sc. XIV) [4]:

Măi sîrbule, mă jur,
Ce-ţi trag acum o *udri na glavă!*

De acolo poate să fi ieşit şi sugestia îndrăgostirii unei evreice de un creştin, deoarece în *Grigore-vodă* Rebeca iubeşte pe căminarul Costachi.

Iar opinia amară dintr-o scrisoare de la Berlin, antihegeliană, că «două motoare pun în circulaţiune istoria universală scrisă după calapodul prost al lui Hegel: stomacul şi încă ceva ce se poate uşor ghici . . .» seamănă cu o strofă din *Vara la ţară:*

În Paris, în Londra,-n Viena,
De la Sena
Pîn' la marea de Azof,
Vede, toată-nvăţătura
Că e gura,
Şi stomacul — filozof.

[1] Nuvela a fost retradusă mai tîrziu: Al. Dumas-Tatăl, *Strigoiu Carpaţilor*, traducere de D. Anghel şi St. O. Iosif, Buc., Bibl. Minerva, nr. 38, 1909.

[2] Gr. H. Grandea, în *Misterele românilor*, va încerca (1879) să lege prin metempsihoză generaţia de la 1877 a unui Deciu Longin cu strămoşii daco-romani, descriind un sat etnic în munţii Bucegilor şi sanctuarul cu simulacrele zeilor străbuni. Şi acolo, mobilier rustic de stejar.

[3] *Pol.*, p. 59.

[4] În *Satire politice care au circulat în public, manuscrise şi anonime între anii 1840—1866*, culese de C. D. Aricescu (Buc., Gr. Luis, 1884), întîlnim la p. 19: «Udina glava / A luat slava / De la sultanul chiar de Muşir.»

Ar fi urmat să extragă apoi pentru manualul de care am vorbit şi din *Pildele* lui Iordache Golescu: *Cînele credincios, Ţăranul ministru, Prietenul adevărat, Mulţimea doftorilor.* [1]

Pe Russo, în fine, îl aminteşte în *Dicţionarul de rime.* [2]

Se înţelege că trebuie să fi cercetat de aproape cu atît mai mult pe scriitorii contemporani, pe unii preţuindu-i, pe alţii nu, şi întîi de toate pe junimişti. Maiorescu [3], Slavici [4], Pogor [5], Creangă [6], Iacob Negruzzi [7], V. Conta [8], Al. Odobescu [9], I. Ghica [10], S. Bodnărescu [11], aceştia îi ieşeau în cale la tot pasul, şi apoi erau în parte prietenii lui. Pe Hasdeu, ale cărui opere de erudiţie le consulta în aşa fel încît îşi atrăgea protestul istoricului, şi în *Răzvan şi Vidra* al căruia jucase un rol la teatru, trebuia neapărat să-l preţuiască. Dar fiindcă Hasdeu e un duşman al «Junimii», poetul îl ironizează şi-l pune laolaltă cu G. Sion, Maxim şi Petrino, căci şi de acesta din urmă e vorba de vreme ce el aşezase pe Ştefan la gura cuptorului [12].

Nu m-am deprins s-admir de cu vreme sublimele scrieri
Ale lui George Sion, Maxim, Ureche, Hasdeu
Ş-am lăsat să doarmă-n colbul sfintelor cronici
Pe strălucitul Ştefan şi pe viteazul Mihai,
Nu-l aşezai pe cel dentii l-a cuptiorului gură,
Nici pe Mihai nu făcui să rimeze cu rai.

[1] Ms. 2306, f. 1.

[2] Ms. 2265: «pus-o, Russo». În ms. 2257, f. 286, sînt cîteva proverbe cu glose extrase probabil tot din Iordache Golescu: «A umblat cît a umblat, dar acum i s-a-nfundat. Se zice pentru cei ce cad în multe primejdii, dar de cea din urmă nu mai pot scăpa» etc. De asemeni, în ms. 2269, f. 55, sînt notate iarăşi pentru o *Carte de lectură*. *A. I § II*: *Cînele credincios*, pag. 831, *Calul*, p. 788 jos, *Prietenul adevărat*, p. 797, *Trei tovarăşi*, p. 798, *Păstorul ministru* şi alte două bucăţi scrise cu creion roşu.

[3] *Pol.*, p. 21—23; *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 127.

[4] *Pol.*, p. 343. Eroii din comedia *Toane sau vorbă de clacă* de I. Slavici sînt Cesar Gaetan, Stante-Pede, părintele Chiriac Chisăliţă, dascălul Averchie Buchilat. Numele celor doi din urmă a fost împrumutat şi de Eminescu.

[5] *Ibid.* p. 323.

[6] *Ibid.*

[7] *Veneticii.*

[8] *Pol.*, p. 330.

[9] *Ibid.*, p. 297.

[10] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 127.

[11] *Pol.*, p. 59.

[12] Botez, p. 385.

Alături de Popovici-Ureche, o țintă a ironiilor lui Eminescu este Fundescu, foarte maltratat [1].

Ca unul ce trăise prin preajma teatrului, Eminescu se arată foarte expert în această materie și se citează nume de dramaturgi astăzi cu desăvîrșire uitați, ca Dimitrescu, Lăzărescu, Halepliu, Mavrodol, St. Mihăilean, Carada. [2]

Studiul asemănărilor ne mai poate da alte indicații, dar nu înseamnă că Eminescu era dator neapărat să lase o urmă de ceea ce citise. Astfel: Mihnea din proiectul *Grue-Sînger* trăiește ca prisăcar prin locuri sălbatice. Asta aduce aminte de poemul polon al lui Miron Costin, pe care Eminescu îl cunoștea *(Letop.*, III, ed. 2):

« Cutreierînd toate locurile împrejur, ceata vînătorilor zărește deodată, în tăcerea seninei aurore, o columnă căruntă de fum înălțîndu-se în valuri pînă la nouri . . .

Merg fără sfială după indicațiunea fumului, trec un al doilea rîuleț, și li se prezintă înaintea ochilor o dumbrăvioară rotundă și veselă, din care iesă misteriosul fum de cărbune.

Alergînd prin rediu, iată că unii vînători găsesc într-o prisacă un moșneguț cocoșat de ani, care acopere stupii, ia seama la toate, priveghează cum matca își scoate albinuțele, dezlipește strătușoarele de chihlimbar ale cerei, drege, îndreaptă, reînnoiește . . . »

Episodul Traian-Dacia din *Memento mori* e o acceptare vădită a legendei lui Asachi, *Dochia și Traian*, în care Dochia, fiica lui Decebal, spre a scăpa de urmărirea împăratului Traian, e prefăcută în piatră. « Potica » și elementul pastoral sînt și la Asachi:

Împăratu-n zadar cată
Pe Dochia a-mblînzi;
Văzînd patria ferecată,
Ea se-ndeamnă a fugi.
Prin a codrului potecă
Ea ascunde al ei traiu;
Acea doamnă tinerică
Turma paște peste plaiu . . .

[1] *Opere*, ed. I. Crețu, III, p. 384, 401, 423.
[2] *Pol.*, p. 57.

Cînd întinde a sa mînă
Ca s-o stringă-n braț Traian,
De-al ei zeu scutită zînă
Se preface-n bolovan.

Asachi, în încercările lui de mitologie, cu evocarea lui Dragoș, trebuia să intereseze pe Eminescu. Sonetele asachiene au rezonanțe eminesciene:

Ca să doresc a vieței nemurire
Mă-ndeamnă raza-ți care-n cer se vede,
Cum statornică urmează-a ei rotire.

Muntele Pion din *Povestea magului* nu este decît Ceahlăul, așa cum îl botează Gh. Asachi.

E cu putință ca gîndul unei comedii lirice cu titlul *Arpad* să fi ieșit, prin analogie, din opera lui G. Verdi, *Attila*, al cărei libret fusese publicat de Asachi.

Litografiile institutului « Albina », de care se vorbește în *Aur, mărire și amor* [1], nu sînt scornite. *Dochia și Traian* de Schiavoni (1839), *Alexandru I, domn al Moldovei, luînd coroana din mîna solilor împăratului Ioan Paleologul*, litografie de K. T. Hoffmann, sînt foarte cunoscute. Litografia înfățișînd pe *Belizar, generalul lui Justinian, ducînd pe brațe pe călăuzul său mușcat de șarpe* trebuie să fie făcută după Salvator Rosa sau poate după François Gérard. După acesta din urmă, Belisariu, bătrîn și orb, ține pe brațul stîng copilul care-l călăuzea, în vreme ce cu bățul dibuiește drumul. În jurul picioarelor copilului e învălătucit un șarpe subțire ce i-a făcut o mică rană.

Pentru un cunoscător atît de desăvîrșit al publicațiilor « Albinei », cum era Eminescu, titlul *Pustnicul* al unui proiect putea fi întărit în minte și de titlul unui roman senzațional « cu arătări » tradus de Pavel Pruncu, și anume *Pustnicul, alcătuirea scriitorului francez Viconte D'Arlehkurt* (I—II, Eșii, în tipografia « Albinei », 1837), cu două destul de izbutite « icoane litografisite ».

Interpretate, datele de mai sus dovedesc curiozitatea largă a poetului și deplina stăpînire a literaturii române, pînă în colțurile cele mai obscure.

Ideea epopeii dacice nu era nouă pentru literatura română. Gh. Asachi o folosise cu evlavie în *Dochia și Traian*,

[1] Ms. 2255, f. 85—91.

pe care o divulga şi în opuri explicative la tablouri, pentru străini, ca *Doquie et Trajan, légende populaire des Roumains suivie d'un itinéraire au mont Pion* (1840). *Traianida* lui D. Bolintineanu, naiv epos în VIII doine, este totuşi o încercare serioasă de a combina miturile române cu cele getice, nu fără relativă informaţie. Astfel, soli sînt trimişi lui Zamolxis în cer, prin însuliţare. Zeul e dătător de noi forme şi mai ales (ca fost sclav la Samos) pitagorizează:

... Unindu-se,
O, zei, cu numărul soţ unitatea,
Naşte din sine-le viaţa, armonia,
Rod al neantului, umanitatea.
Corpul şi sufletul două sunt, zeilor.
Sufletul omului e despărţit:
Partea cuvîntului ş-a necuvîntului,
Sufletul omului e nefinit:
Trece la soarele vieţei sub formele
Noi ce le capătă prin încetare,
După cum merită pentru păcatele
Şi rătăcirile ce-n lume are.

Printre divinităţile Carpaţilor se află şi Fosforos (adică Luceafărul), zeu al războiului, al amorului, zis şi Făt-Frumos. Zeii sînt încredinţaţi, ca şi în *Panorama* eminesciană, că «causa Daciei este a zeilor Daciei». De aceea, după chipul homeric, se amestecă în luptele oamenilor. Dragostea îşi are şi aici o mare parte. Decebal iubeşte pe iasiga Tilia, soţie a regelui Vesura, iar romanul Masiam Levian pe «vergura» dacă Lazea. Apar numeroşi aliaţi ai dacilor, iasigi, sarmaţi, buri, besi, roxolani. Sub titlul *Decebal*, I. P. Florantin publică în *Convorbiri literare* (an. III, 1869—1870, p. 1 urm.) o nuvelă destul de pitorească unde, abia întors din luptă cu iasigii, Decebal află de suirea pe tron a lui Traian. Mai încolo, Longin, mîna dreaptă a împăratului, e atras în cursă de Decebal, cu ispita că acesta se va preda. Longin se omoară. Decebal are o fată, pe Dochia, care se îndrăgosteşte de Traian. Ea se duce cu Bicilie la acela. Văzîndu-l, fiecare se repede să-l apere, bănuind pe celălalt, şi Bicilie omoară pe Dochia. Decebal săgetează din turn şi ucide pe Bicilie, care dezvăluise lui Traian unde se aflau ascunse comorile. Decebal dă foc cetăţii Sarmisegetuza. Şi Pelimon scrisese un astfel de poem. [1]

Grue-Sînger e o dramatizare a legendei *Gruiu-Singer* de acel V. Alecsandri, căruia poetul îi mai folosise ca punct de pornire a unei scurte drame poezia *Emmi. Gruiu-Sînger* fusese publicat în *Convorbiri literare*, numărul din iunie 1875, astfel încît tragedia eminesciană se aşează după această dată, aducînd îndrumări cronologice şi pentru alte compuneri adiacente. Alecsandri făcuse din Gruiu un caz patologic de ereditate criminală:

E crud destinul, crudă moartea! Dar în cruzime
Pe Singer ucigaşul nu îl întrece nime!
De-abia sosit în viaţă prin moartea maicei sale,
Vrăjitu-l-au Satana cu pofte criminale
Să schingiuie, să rupă, să prade, să omoare,
Să fugă-n întuneric de oameni şi de soare.
Străin de toată mila, plăcerea-i cea mai vie
Au fost să nimicească pe lume tot ce-nvie,
Să calce flori şi roadă, să strice cuiburi pline,
Să smulgă aripioare de fluturi şi albine.
Acum însă el cată un alt soi de victime,
Îi place-a sui scara năpraznicelor crime;
Acum ucide oameni!... Cum îi zăreşte, ride
Şi îi ucide, numai de setea de-a ucide!

Gruiu nu se gîndeşte cu înduioşare decît numai la bătrînul său tată, dar cînd acesta vine în codru spre a-l scoate de pe calea pierdută, îl loveşte cu barda. Fulgere

[1] Alessandru Pelimon, *Trajan în Dacia, resbelul romanilor cu dacii la anul 102—105 după Christos*, poemă istorică în versuri. O nouă ediţiune corigeată şi cu oare care adăogiri, Buc., 1874. Numele de daci sînt Pelasgion, Vizen, Decidav, Hemidrat, Decen, Totida, Giliu, Diego, Vicol, Midon, Sahi, Teras, Eusor, Alastor, Zevula, iar de femei, Dochia, Nivi, Pertas, Dava, Mira şi Simbrula. În sînul Carpaţilor sînt grote, tezaurul dac e îngropat sub apa Sargeţia. Spectacolul alpestru şi minier e sugestiv: «Peste-a muntelui mărire / Sunt profunde grote, negre, / Mult obscure nepătrunse, / Construite din mari petre, / Monstruoase şi imense; / Într-o largă-ntunecime, / Haos negru, scufundare, / Parc-ar fi o adîncime / D-o adînc' adîncă mare».

În *Flori de Moldo-România* (poesii, Buc., Tip. «Cesar Bolliac», 1864), dăm de o compoziţie *Drumul neguţătorului*, care prevesteşte *Doina:* «Haideţi! Hai! la Dorohoi, / C-avem sumă, cai şi boi; / Multe capete să zic / Să le vindem pe nimic... / Ş-apoi cum, românii, noi / Dăm ca racii înapoi?...»

aprind pădurea, un glas de sus îl blestemă:

« Tu, proclet, ucigaşe! infame paricide!
Tu, pentru care astăzi tot iadul se deschide,
Tu, răpitor de zile cui ţi-au dat viaţă, nume!
Atunci a ta osîndă sfîrşit să aibă-n lume,
Cînd astă buturugă de arbor ars, sub care
Părintele tău zace ucis, fără suflare,
Va da şi flori şi frunze, etern fiind udată
Cu apa cea din vale în gura ta cărată.»

Peste o jumătate de veac, paricidul îşi ispăşea încă pedeapsa:

Bătrîn ca lumea, gîrbov, sub vîntul relei soarte,
El pare că de seculi au fost uitat de moarte.
Pleşuv, pe a lui frunte pîrlită, nesenină,
Trec nori de gînduri negri sub cari ea se-nclină
Şi desele sbîrcele pe ea sînt împletite
Precum o ţesătură de fire încîlcite,
Sprincenele lui albe pe ochii lui se pleacă,
Lăsînd de-abia prin ele lumina ca să treacă.
Iar barba-i lungă, aspră, se tîriie-n cărare
Pe cînd el se tot urcă pe brînci, fără-ncetare.

Dînd apă unei păsăruici pe jumătate moartă de sete, este în sfîrşit absolvit şi moare.

Înrîurirea cea mare o exercită Alecsandri nu în cele cîteva poezii de adolescenţă sau în *Mortua est*, ci în studiul general al formelor. Răsfoind bine pe Alecsandri, vom fi miraţi să întîlnim eminescianisme.

Tu să mori, dulce minune!

aminteşte nu numai pe:

Şi te-ai dus, dulce minune...

dar toate idilele în versuri de 8 silabe.

« Hai cu mine-n codrul verde
S-auzi doina cea de jale
Cînd plăieşii trec la vale
Pe cărarea ce se pierde»

nu e decît:

« Hai în codrul cu verdeaţă,
Und-isvoare pling în vale,
Stînca stă să se prăvale
În prăpastia măreaţă.»

Tot astfel, strofa din aceeaşi doină *Sora şi hoţul:*

« Vin în lumea fericită
Cu voinicul ce te cheamă,
Căci cu dînsul nu e teamă
De-a mai fi călugărită»...

are căderea lirică din:

Vino-n codru la isvorul
Care tremură pe prund,
Unde prispa cea de brazde
Crengi plecate o ascund.

« Cu ochi mari făr' de noroc» *(Baba Cloanţa)* nu pare oare un vers scos din Eminescu? Lungile compoziţii epice fabuloase, cu descrieri grandioase de natură, cu sforţări de expresie viguroasă şi nouă se izvodesc din *Legende*. Iată versuri ce ar părea scoase din episodul dacic al poemului *Memento mori:*

Pădurea-ntreagă arde cu negrele-i păcate,
Lăţind lumini pe ceruri, pe dealuri depărtate,
Şi oaspeţii prădalnici în zboruri zgomotoase
Se duc, vîrtej fantastic, cu ţipete fioroase.
Pădurea arde; brazii s-aprind ca nalte torţii,
Sub bolte-nflăcărate trec victimele morţii,
Lung şir de spectri palizi ce merg ca să arate
Lui Sînger a lor feţe şi răni nevindecate.

O poezie alecsandriană, publicată în 1865 în *Foaia Soţietăţii din Bucovina*, intitulată *La o mamă*, sună aşa de eminescian:

Sînt oare de jale fără mărginire,
Cînd sufletul simte dor de pribegire

Şi-ar vrea ca să treacă de-a lumii hotar,
Scuturînd din aripi a vieţii amar...

încît, în repezeală, N. Iorga a crezut-o de Eminescu, deşi poezia se găseşte în culegerile lui V. Alecsandri [1].

În Gr. Alecsandrescu, poetul adolescent a putut să-şi întărească platonismul, care-i venea totuşi din alte fîntîni. Cutari versuri par luate din *Povestea magului:*

Acolo în stele ca-n lumi de lumină,
Sunt suflete, îngeri, ce cînt şi ador;
Fiinţi graţioase ce blînd se înclină,
Cătîndu-şi în lume tovarăşii lor.

Un vers din Nicoleanu [2]:

Cea mai dulce, mai frumoasă şi mai scumpă din femei!

aminteşte pe:

De astăzi nu-mi mai pasă
Că cea mai dulce-ntre femei
Mă lasă. [3]

Dar e nevoie să imiţi pentru a întocmi un adjectiv aşa de simplu?

Din Bolintineanu, Eminescu a luat ritmuri; precum a luat din Sihleanu, Depărăţeanu şi din Alecsandri. În *Revederea* de Sihleanu e mişcarea din *Amicului F. I.:*

Frumoase locuri, verde cîmpie,
Unde juneţea mi-am petrecut,
Iacă vin astăzi cu bucurie
Să vă văz iarăşi, să vă salut.

Barcarola aminteşte puţin idila lacustră eminesciană:

Valul doarme, vîntul tace;
Singur numai eu veghez,
Şi în barca mea îmi place
L-a mea dulce să visez.

[1] N. Iorga, *Literatura română necunoscută*, în *Rev. Fund. reg.*, 1 aprilie 1934.

[2] Ms. 2257, f. 55 v., notă bibliografică: *Poesii* de Nicoleanu. Tot aici: *Ideal şi real* [de Gr. H. Grandea]; *Grigore-vodă* [de Depărăţeanu]; *Poesii* de Gr. Alecsandrescu; *Viaţa lui Milescu; Epistole etice; Studii economice;* Florentin (f. 68); Negruzzi (f. 68); Creţianu (f. 72).

[3] Cf. şi N. Scurtescu, *Poesii*, 1867—1876, Buc., 1877: «Mai mult timp nu mă vei ţine / Lîngă tine / Ca p-un orb, / Desmierdările-ţi să sorb» *(Sirena)*.

«Multe flori în lume, flori mirositoare» ar fi putut să se înfigă în memorie, dacă ne-am închipui că Eminescu sorbea pe Sihleanu, ca să dea:

Multe flori sunt, dar puţine
Rod în lume o să poarte.

Dar nu trebuie să uităm versurile alecsandriene:

Multe flori lucesc în lume,
Multe flori mirositoare.

Versul din *Veghiarea:*

Bătu chiar miezul nopţii şi somnul nu soseşte...

sună puţin ca începutul din *Mureşan:*

Se bate miezul nopţii în clopotul de-aramă,
Şi somnul, vameş vieţii, nu vrea să-mi ieie vamă.

Sihleanu vorbeşte tot astfel de «păduri misterioase». În *Logodnicii morţii* sînt mişcări din *Strigoii*, dar şi din *Gemenii*. Oscar întîlnise pe Ema ca Arald pe Maria. Blîndeţea fetei îi dezarmase braţul.

De-atunci, fecioară blondă ca spicul cel de grîu,
Veneai la mine noaptea...

zice Eminescu, iar Sihleanu:

De atunci la dînsa mă-nchinai fierbinte.

Arald «tăbărîse» pe Nistru, iar Oscar porni «în taberi». Crezîndu-se fără bună naştere, el pleacă în lume,

Să mă-ncarc de slavă, să cîştig un nume,

aşa cum face alt erou eminescian *(Legenda cîntăreţului)*. În vreme ce Conrad nuntea, apare pe neaşteptate Oscar, plin de blesteme. E scena din *Gemenii*, apariţia lui Sarmis la nunta lui Brigbelu.

Sihleanu are şi el înclinaţiunea către colosal şi geologie:

Cu cedri-a căror frunte se naltă pîn'la nori,
Cu munţii săi gigantici, din cari furioase
Şiroaie cad şi umplu prăpastii negricioase,
Cu zgomote şi urlet ce umple de fiori...

precum şi plăcerea de a descrie în proporţii fabuloase salonul cu lume:

Într-o sală decorată
Cu tapeturi purpurii,
Mult mai mult iluminată
Decît bolta înstelată
Cu lucirile ei vii.

Voi o masă-ncoronată
Cu cristaluri şi cu flori.

*

Sala de marmură şi daurită,
Cu bolţi măreţe, stîlpi de granit,
De flori ghirlande e-mpodobită...

Mii de lumine schinteitoare
Din policandre se răspîndesc;
Valuri de flacări strălucitoare
În candeli d-aur vesel lucesc.

Şi Sihleanu cultivă macabrul bürgerian în *Strigoiul* şi *Logodnicii morţii*. Acesta era însă un motiv la modă în deceniile care au premers apariţiei lui Eminescu. La *Strigoiul* lui Alecsandri, Costache Negri făcuse partea a II-a [1], iar M. Zamphirescu compusese poemul macabru *Mireasa strigoiului*.

În Andrei Mureşanu, pe care Eminescu îl alege ca erou al poemului său faustian, sînt mai multe pretexte decît motive literare. Mureşan profesa un fel de pesimism, de care n-avea probabil conştiinţă:

Cum dar pulberea cutează
Firei a s-împotrivi,
Cum viermele nu-ncetează
Pe alt vierme — a-l urgisi?...

De nu cumva mama fire
A propus din început:
Fiară fierei spre nutrire,
Alt esemplu n-am văzut.

[1] Cf. Al. Papadopol-Calimach, *Amintiri despre Costache Negri*, II, în *Revista nouă*, II, 1889, nr. 10.

Viaţa e somn:

Au doară laşi ursitei să poarte cîrma-n lume,
Seau sclav venii la ginte şi soţul meu de domn?
Atunci din legea firei s-a şters cerescul nume
De «Drept» şi de «Dreptate», atunci viaţa-i somn.

Ca şi Toma Nour, ar dori să rătăcească prin părţile boreale:

La ce vii, primăveară, să-mi trîndăveşti viaţa,
Mai bine-mi este iarna prin poli a rătăci.

Poate că poetul l-a făcut pustnic pornind de la aceste versuri:

La voi, codri din pustie,
Mi-a rămas să vieţuiesc;
Voi gătiţi-mi o chilie
Supt fagi, carii nu-nverzesc!

Dacă Eminescu citează pe Bolliac este fiindcă acesta, pe nedrept ignorat, era un viguros poet al colosalului, al devenirii cosmice, al invectivei *(Cugetarea I-a, Susana)*. *Epistola la D.K.A.K.* are mişcarea *Scrisorii I* («O să-mi spui că...»). Fără o apropiere vădită verbală, Bolliac este substanţial cel mai înrudit poet premergător cu modul eminescian. Ideologic, Eminescu îl aproba.

Depărăţeanu, poet remarcabil, avea sarcasm şi o mare inventivitate verbală [1], şi astea au putut fi utile lui Eminescu în mustrările făcute junimii şi oamenilor noi.

E de observat că satira politicianului instruit la Paris cu «un vals din Bal-Mabil» [2] o făcuse şi G. Creţeanu,

[1] Anume cuvinte *(uşure, verdură, chiară, flamă, vil, resplendă)* sînt comune la cei doi poeţi. În *Nihil novi sub sole* critica monarhilor aminteşte *Împărat şi proletar*. *Pelegrinul* e învăţatul din *Scrisoarea I*, urmărind prin «sticla telescoapă» cometele, poezia XIX conţine o cosmogonie («Nainte, mai nainte d-a mundului creare, / Spiritul div pe-ntinse tenebre se purta»). Şi poezia XXVII, cu critica progresului, cuprinde mişcări eminesciene («... o turmă şi-un păstor / Acesta e progresul... — poetică minciună»). În *Vara la ţară* aflăm: «Înţeleptul, / Care zi cu zi cîrpind / Ale sale zile pline / De suspine, / Vede cărţile-i mîntind!». În *Isus în templu:* «Aşeaz-aureolă pe fruntea cea obscură, / Pe mic îl face mare, pe mare-l face mic».

[2] Din *Notes sur Paris, vie et opinions de M. Fréd.- Th. Graindorge* de H. Taine ne putem face o idee despre balul Mabille.

spirit satiric, în «schița contimporană» *Un boier nou* (*Rev. contimp.*, 1873, p. 44 urm.):

Iar la Paris o dată cînd m-am văzut ajuns,
Pe lîngă drept, cancanul a studia m-am pus.
În amator la școală din cînd în cînd mergeam,
Dar la *Mabille*, la *Prado*[1], foarte exact eram.

Partea mortuară din *Strigoii* Eminescu o pune sub semnul deșertăciunii biblice: «...că trece aceasta ca fumul de pre pămînt. Ca floarea au înflorit, ca iarba s-au tăiat, cu pînză se înfășură, cu pămînt se acopere.» A doua are ca «motto» o credință poporană, astestată într-o poezie a a lui G. Baronzi, *Cățelul pămîntului* (*Revista Carpaților*, 1861, p. 256 urm.):

Cînd eram copil, țin minte,
Mama-adesea îmi zicea
Ș-a mea lacrimă fierbinte
De pe ochii mei ștergea:
— În numele sîntului,
Taci, s-auzi cum latră
Cățelul pămîntului
Sub crucea de piatră.

A treia parte din *Strigoii* aduce un citat din *Pravila lui Matei Basarab*, 1652, pe care Eminescu și-l însemnase în hîrtiile sale[2]: «...cum de multe ori cînd mor oamenii, mulți diîntr-acei morți zic se scoală de să fac strigoi...».

Comparația între *Mureșan*, operă postumă, și *Ahasveros în veacul nostru* de Samson Bodnărescu, scrisă în același metru dar fără rime, ne dovedește apropierea lor. Aceleași imprecații din partea lui Ahasveros, lovit de trăsnete de Iehova, și aceeași nepăsare sarcastică:

Zadarnic încercarea ți-a fi de-a mă sfărma...
M-ai pedepsit odată să fiu ca tine vecinic...
(Un fulger lovește asupră-i)
Ha! ha! îl repetește, îmi place jocul tău,
Ades scîntei de-acestea zburdat-au împrejuru-mi,
Ades am rîs de ele și de minia ta.

[1] În text: *Prudo*.
[2] Ms. 2306, f. 43.

Un alt fulger «pălește» o floare privită de rătăcitor, dar acesta socotește zadarnică «tirania» lui Iehova:

Și crezi c-ai nimicit-o? I-ai dat o nouă formă
— Atît — căci existența tu nu i-o poți răpi!
Sfărmată în atome va dovedi și dînsa
Cît ești de neputernic; un fir de-a ei cenușă
Ajunge să-ți arate că n-o poți nimici!

Schimbarea tabloului după furtună corespunde întocmai dezvoltării poemului eminescian. De altfel, accentele «eminesciene» sînt dese în opera lui Bodnărescu. Filozofia «răului» se află limpede formulată în *Ei:*

Și cînd mă-ntreb cu mintea, nimic nu-mi pot răspunde,
Decît că-i rău în lume, durerile pe unde
Mai des sunt semănate și nasc, trăiesc și cresc...
Mă-ntreb ce este scopul durerii pe pămînt?...
Că-i doamna firii noastre pricepem și simțim,
Dar care-i e chemarea, aceasta nu o știm.

În ce fel și din ce parte s-a făcut contaminația nu este încă limpede.

Urmărirea de sus, în raza lunii, a omenirii nocturne, a regelui, a zarafului, a dascălului astronom deșteaptă în minte, fără să putem totuși stabili cu încredere un proces de filiație, o pagină asemănătoare a lui Samson Bodnărescu din *Suferință (După ziarul unui June)*, nuvelă dulceag pesimistă și wertheriană, publicată în *Convorbiri literare* (I, 1, p. 6, 1867—1868), unde se povestește dragostea Junelui cu Luinela, împiedicată de părinți, prin ducerea la mînăstire a fetei. Ni se face o descriere a Iașului văzut de pe dîmbul Repedea (p. 125—126):

«...dincolo se afundă o adîncime ce duce în poalele ei un lac, în carele se oglindește icoana unui schit ce stă ca un amenințt trist în fruntea codrilor. De aci priveam în astă mică lume; un fel de nepăsare își lua ființă în pieptul meu, mă simțeam plutind pe valul unei vieți neînțelese, și pe lîngă astă natură frumoasă și amorul meu sfărîmat, mi se arătau toate întreprinderile și lucrările omenești numai ca niște esaltări ale firii sale neîmpăcate. Părea-mi că văd colo monarcul sumeț crezîndu-se ales de zeitate ca să omoare libertatea popoarelor; de-a dreapta lui schiopăta o altă ființă — mefistofeles ascuns sub rasă. De altă

parte, un biet astronom; sudoarea i se vărsa şiroaie peste faţa sbîrcită. Ochiul său se afunda prin adîncimile ceriului şi prin îngusta sa ochiană se strepunea el pe alte sfere iscodind, măsurînd şi cîntărind zborul lor — o mică escursiune a curiosităţii neîmpăcavere! Mai colo filosoful; o, vezi-l clocind lîngă masa sa la lampa abia filfiitoare! Pana îi înţepeneşte în mînă, gîndul său şi-l cîntăreşte însuşi, dar unde-i este cumpăna? o caută, curînd alunecă peste marginile realităţii, cade naintea unor nebunii uriaşe şi surprins de ele, mînjeşte repede coale întregi de hîrtie. Mai vedeam pe altul cu o căpăţînă de om în mînă. Repede o aruncă într-o scafă, apucă unelte, începu a o desface, şi cea lume de gînduri, iat-o, durducîndu-se ca un glob ce se amăgeşte prin greutatea sa tot mai la vale. *Cearcă! al tău va fi adevărul*, vorbii către acea visiune. Acestea toate treceau pe dinaintea mea şi mii de alte feliuri, dar în acesta tot de toate plutea numai o umbră *nemică* aşa-numită.»

Foarte curioasă e legătura cu Bodnărescu, a cărui operă este eminesciană de sus pînă jos. Uneori pare a-l fi înrîurit pe acesta contactul oral cu Eminescu, alteori cel cărturăresc. Cu toate astea, şi Eminescu l-ar fi folosit, fiindcă în poezia *Mai departe*, citată şi de Maiorescu în *Direcţia nouă*, liniştea lacustră e de dată mai veche:

«Iată-ne în altă lume,
Dragă luntre! stăi la mal;
Voi să cerc, de e de mine...
Tu te leagănă pe val.»

Şi aşa am priponit-o
De-un ţăruş şi m-am tot dus,
Cînd în dreapta, cînd în stînga,
Cînd spre-amiază, cînd spre-apus.

Dar n-am fost, ah! nici aice
Fericit cu al meu dor.
«Mai departe, mai departe,
Dragă luntre, zbori uşor!»

Asta aduce aminte de *Peste vîrfuri:*

Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet...

fiindcă repetiţia e proprie lui Eminescu («Fundul mării, fundul mării»).

Peste vîrfuri aparţine însă dramei *Bogdan-Dragoş*, încît bănuim şi de data asta că, stînd în aceeaşi cameră cu poetul, Bodnărescu s-a lăsat înrîurit de manuscrisele lui.

În *Epistola deschisă către homuncului Bonifacius* [1] Eminescu zice:

Azi venind din întîmplare şi sub ochii noştri «Pruncul»,
Am citit critic-adînc-a renumitului homuncul...

La ce critică anume face aluzie poetul nu ştim deocamdată, căci o publicaţie *Pruncul* pe acea vreme nu exista. Mai degrabă este vorba de *Literatorul* din 1880 («prunc», fiindcă ieşise în acel an), adică din epoca de gestaţie a *Scrisorilor*. Acolo (24 februarie 1880, nr. 6) apăruse o critică împotriva lui Eminescu, *Frunze găsite prin volume*, semnată Rienzi, şi care s-a presupus a fi D. Zamfirescu [2]. B. Florescu se arătase ostil poetului într-o *Cronică* (3 febr. 1880, nr. 3), unde scria: «Fiind obiceiul de a termina cronicele prin ceva nostim, alergăm la *Timpul*, unde scriu celebrii Eminescu şi Slavici». Găsea apoi că rău pusese un Nicodem Ninive în Babylonia. Acelaşi Bonifaciu Florescu publica tot acolo o sumedenie de articole de estetică poetică. De o «istorie pe apă» în acest moment nu e nici o urmă, însă Eminescu spune, ce-i drept, că publicaţia i-a căzut sub ochi «din întîmplare», deci şi mai tîrziu, dacă nu vrea să zică cum că în mod obişnuit nu citeşte astfel de scrieri. B. Florescu publică în acest an o serie de poeme în proză, *Acuarele* (iată ideea de «apă»), şi între ele un cîntec danez *Omul apelor* (11 mai 1880, nr. 16). Voind să se căsătorească cu fata lui Marshig, omul apelor cere povaţa mamei sale. Aceasta îi dă un cal de apă. Eroul pleacă, face nunta, se întoarce cu fata la mare, îi dă să-i ţie calul şi face o corabie, pare-se tot de apă, pe mare însă, fata, materială, se scufundă. Legenda e celebră. Sub titlul *Der Wassermann* o traduce Herder. O versiune dă Heine în *De L'Allemagne*. Tatăl fetei se cheamă acolo Marsk-Stig. Prin urmare, ori poetul bănuieşte că sub Rienzi se ascunde B. Florescu,

[1] Ms. 2262, f. 86.

[2] D. Perpessicius bănuieşte a fi de Al. Macedonski (cf. *Menţiuni critice*, în *Rev. Fund. reg.*, XIV, nr. 5, mai 1947).

ori se gîndește la un alt articol al homunculului, apărut aiurea; «istoria pe apă» credem că este una din aceste *Acuarele*.

14. Istorie

Urmărind descrierea operei eminesciene, se pot vedea informațiile și greșelile istorice ale poetului. Putem spune dinainte că Eminescu, încă de tînăr, arată și în acest cîmp de cultură multă stăruință, dar că știri mai temeinice nu începe a strînge decît după întoarcerea în țară. Întîiele îndrumări în istoria universală le capătă însă la Viena și Berlin.

Cel puțin cursul de *Istoria Egiptului* al lui Lepsius, de la Berlin, știm sigur că-l urmase. [1] Acest curs cuprindea, după toate indiciile, informări mai largi de istorie și geografie africană, fiindcă amintea de Libia, Etiopia, Abyssinia. [2] Pentru istoria antică în genere i se propunea la cursuri consultarea lui Herodot [3], din a cărui Carte a V-a, par. 3, își și scotea un citat despre caracterul tracilor [4]. I se mai recomandau *Geografia* lui Ptolemeu [5] și *Tabula itineraria Peutingeriana* (12 Blt., Leipzig, 1824) [6], apoi *Corpus Inscriptionum Latinarum* al lui Mommsen, din care își extrăgea cu bună caligrafie date privitoare la Dacia [7], așa cum făcea cu Eutropius, al cărui *Breviarium historiae romanae* îl desfăcuse la cap. VIII, 6 [8], și cu *Historia augusta*, din care-și însemna partea lui Iulius Capitolinus despre Antonin Piul [9]. Pentru sfîrșitul imperiului i se recomandau Jordanes, *De regnorum et temporum succesione* [10], despre care i se spunea că este o

[1] Ms. 2276, II, f. 30—31; ms. 2286, f. 49: *Aegyptische Geschichte*. La bibliografie (ms. 2285, f. 174 v.): C. Hützelmann, *Einfluss Phöniziens auf die Cultur des Orientes*.

[2] Ms. 2276, II, f. 30 urm.: *(S[itten] u. G[ebräuche] der Egypter)*. În ms. 2290, f. 85 v., anunțat fără prescurtări; și ms. 2286, f. 59 urm.

[3] Ms. 2257, f. 412.

[4] Ms. 2257, f. 424. Eminescu audiase prelegeri despre *Cosmogenie der Inder* (ms. 2276, II, f. 18 v.).

[5] Ms. 2257, f. 411.

[6] Ms. 2257, f. 410.

[7] III, p. 182, p. 228; ms. 2257, f. 431 urm.

[8] Ms. 2257, f. 431 urm.

[9] *Ibid.*

[10] Ms. 2257, f. 409.

«Weltgeschichte bis zum Zeitgenossen Justinian», și *De Getarum sive Gotharum origine*. În legătură cu această operă iar nu cu altceva trebuie să i se fi citat *Getica* lui Dio Chrysostomus și *Istoria Goților* a lui Ablavius, amîndouă pomenite de Jordanes [1], precum și *De origine actuque Getarum*, «eine Gesch[ichte] der Gothen» [2], a senatorului Magnus Aurelius Cassiodorus, ale cărui douăsprezece volume le consultase și le excerptase Jordanes. Altă însemnare aduce citarea altor doi scriitori, istoricul bizantin Priscus (din Müller, *Fragm. Historic. Graecor.*, tom. IV, p. 69—110) și a preotului Salvianus [3]:

«Scriind acele scrieri pline de amărăciune, ne-a trecut prin minte raportul ambasadorului bizantin, Priscus, trimis la curtea lui Attila. Acolo găsi un roman, care fusese adus ca prizonier, dar își recîștigase libertatea și se afla bine. Acesta spuse ministrului Priscus că aci nu e eternă șicană ca-n imperiu, că judecățile sunt strict drepte, că judecătorii nu sunt venali, că generalii nu mănîncă continue bătăi ca ai romanilor, încît pin aceasta birurile să devie în permanență insuportabile. Ceea ce cineva cîștigă cu muncă onestă, de aceea se poate bucura în liniște, cu totul opus stărilor de lucruri din imperiu. Un alt scriitor vechi, Salvian, observă că acei romani cari fug la goți nu se tem de nimic mai mult decît ca să redevie romani. Ba chiar toți oamenii mici ar căuta refugiu la goți, dacă și-ar putea lua cu ei puțina avere ce-o posedă. Căci acolo nu li-i permis celor mari, ca la romani, să asuprească nepedepsiți pe cei mici (Salvianus). „Una et consentiens illic Romanae plebis oratio, ut liceat eis vitam quam agunt, agere cum barbaris. Et miramur, si non vincuntur a nostris partibus Gothi, cum malint apud eos esse quam apud nos Romani? Itaque non solum transfugere ab eis ad nos fratres nostri omnino nolunt; sed ut ad eos confugiant, nos relinquunt."

Salvianus, preot din Marsilia, născut la 390 dintr-o familie galică. Noul Iremia. Din numeroasele sale uvraje a rămas un tractat, *De Gubernatione Dei* (V, 8), în care spune că barbarii au fost însărcinați de Dumnezeu ca să pedepsească lumea romană.

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.*

[3] Ms. 2270, f. 62—63. În articolul *Realitatea (Opere*, ed. I. Crețu, IV, p. 478*)* sînt folosite aceste notițe.

Bizantinul Priscos fu trimis la anul 448 la curtea lui Attila, regele hunilor, în Ungaria de azi. Prisci excerpta.»

Altă dată e o notiță cu o etimologie posibilă a Clujului [1]:

« Numele Clușiu e probabil că format în imitarea numelui etrusc *Clusium*, care azi se numește Chiusi. Acest din urmă se numea odată Camars, „ad Clusium, quod Camars vel Camers olim appelabant". Tit. Liv., l, X, c. XXV. Cluvier și Ott. Müller conchid că aci fusese un oraș umbric, pe care etruscii luîndu-l, i-au impus numele Clusium. După Servius, Clusius era într-adevăr un fiu de a lui Tyrrhenus. Etruscii par a fi avut acest obicei al schimbării numelui orașelor cucerite; astfel au schimbat pe pelascigul Agylla în Coere. Trei orașe: Clusium, Coere și Alba Longa sunt cele de cari se leagă legendele antice, împreunînd căderea Troiei de începătura tradițiilor romane, de aceea e firesc ca romanii să fi onorat memoria acelora în coloniile lor (vezi *Eneida*, X, 166, 180, 561). Astăzi în *Chiusi* și *Albano* se găsesc cimitire etrusce.»

Tot de la cursurile universitare vor fi însemnările cu creionul în nemțește, sub titlul *Quellen bis zur Zerstörung von Chartago.* [2]

Aflăm unele urme de cultură istorică și prin scrieri. Sabia lui Brennus, din cumpăna de aur *(Echilibrul*, 1870) [3], arată cunoașterea episodului prădării Romei de către gali (390 a.C.), citarea lui Menenius Agrippa *(Despre program)*, fie și după Shakespeare, a retragerii plebei pe Aventin (503 a.C.), « Senatul cel de regi» din *Memento mori*, a venirii la Roma a lui Cineas, ministrul regelui Pyrrhos al Epirului. Într-un loc [4] sînt amintiți Hanibal și Masinisa. E vorba și de Cesar *(Christos a înviat)*, tot cam shakespearian:

« Ce-i ajută lui Cesar c-a fost un om mare? Astăzi poate cenușa lui lipește un zid vechi împotriva ploii și furtunei.»

Episodul războaielor dacice e bine studiat în *Memento mori* și « Decebal». S-ar părea că pentru aceasta a avut sub ochi pe Dio Cassius, căci știrile despre Duras și Diurpaneu (Decebal) pleacă de la acela. Sînt și aluzii la lucruri mai vechi, cum e cazul cu numele Tomiris din *Gemenii*,

[1] Ms. 2255, f. 14.
[2] Ms. 2278, f. 10 v. urm.
[3] *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 28.
[4] *Pol.*, p. 176.

care evocă pe regina cu același nume a massageților, omorîtoarea copilului lui Cyrus.

Despre istoria grecilor nu aflăm aproape nici o însemnare. Vorba «iloți» din poezii ne îndrituiește să presupunem că știa condițiile sociale din Sparta.

Interesul cel mare îl arată Eminescu pentru problema originilor românilor. Își scoate lista autorilor consultați de Șincai [1] în *Cronică*, studiază apoi năvălirile barbarilor [2], alcătuindu-și un tablou sinoptic de evenimentele de la 395 pînă la 1453 [3], precum și evenimentele bizantine care au vreun raport cu istoria românismului, cum ar fi momentul Asanizilor (1186—1207) [4]. Astfel, își copiază cu slovă grecească șirele din cronicarul bizantin Nicetas Choniates *(De Manuele imp[eratore]*, IV, 2, p. 169—172), în care se vorbește de fuga « sebastocratorului Andronicus Komnenus de la Anhial (Αγχίαλος) la Halič» [5]. De acest fapt pomenește și Șincai în a sa *Cronică*, sub anul 1186, zicînd că Andronic a fugit « în Baliția, adecă în Moldova de acum». Un alt extract grecesc, folosit și el adesea de istoricii români, este după Golubinski, *Kratkii očerkъ istorii pravoslavnychъ cerkvei bolgarskoi, serbskoi i rumynskoi* (Moskva, 1871, p. 163), și cuprinde hrisovul din 1019 prin care Vasile VI Bulgaroctonul dă patriarhului din Ochrida jurisdicțiune asupra vlahilor din toată Bulgaria, hrisov introdus într-altul mai nou, din 1272, al lui Mihail Paleologul [6] (καὶ λαμβάνειν τὸ κανονικὸν αὐτῶν παντων, καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλαχων). Însemnarea, probabil din Berlin, a trei sfinți, Auxentius, Saba și Nicetas, cei doi din urmă spre a fi căutați în *Acta Sanctorum (Vita S. Sabae, Vita S.*

[1] Ms. 2257, f. 418.
[2] Ms. 2270, p. 99 v. urm. În ms. 2285, f. 163, un mic dialog pe tema superstiției barbare în Roma:

« *Pe Aventin*
Teutobad [sic] Roma! Roma!
— Ce cugeți tu, barbare?
T. Roma! Roma!
— Ce-ai zis?
— Roma — și nimic.»

[3] V. și ms. 2270, f. 74—75.
[4] Ms. 2270, f. 71.
[5] Ms. 2270, f. 69 v.
[6] Ms. 2270, f. 70. În ms. 2270, f. 47, pomeniți cronicarii bizantini: Nicetas Choniates, George Acropolita, G. Pachymeres, Michael Paleolog, G. Phranzes.

Nicetae) [1], e în legătură tot cu Imperiul de Răsărit, şi anume cu mişcarea religioasă, întrucît Sf. Auxentiu şi Saba sînt întemeietori de instituţii monastice, iar Sf. Nicetas s-a împotrivit iconoclastiei împăratului Leon Armeanul.

Calitatea cunoştinţelor istorice ale lui Eminescu se poate defini cu un exemplu. În *Alexandru-vodă*, domnul, Alexandru cel Bun, face acest pomelnic:

« Cîţi ani sunt de cînd s-a întemeiat Moldova? Patruzeci-cincizeci. După Bogdan-vodă Dragoş a urmat Sas, după Sas, Alexandru, după Alexandru, bunu-meu Bogdan Muşat, după Bogdan, Petru, după Petru, Ştefan, după Ştefan, Roman, apoi iar Ştefan, apoi iar Roman, apoi Iuga . . . şi-n sfîrşit, Noi. Noi am ţinut treizeci de ani domnia. În treizeci de ani înaintea noastră au fost şapte Domni în Moldova, umbre trecătoare, Jurgea, dar umbre sîngeroase. Frate alunga pe frate, fii pe tată şi tată pe fiu, sîngele muşatin clocotea de fărădelegi. »

Deci: Dragoş [Bogdan Dragoş], Sas, Alexandru, Bogdan [Muşat], Petru, Ştefan, Roman, Ştefan, Roman, Iuga, Alexandru cel Bun.

Acţiunea dramei se petrece cam în anul 1430, după 30 de ani de domnie. Scăzînd din această cifră cei 40—50 de ani de la descălecare, urmează că întemeierea Moldovei s-ar fi făcut între 1380 — 1390, dată prea tîrzie, pe care nici un istoric contemporan lui Eminescu n-o îmbrăţişa. Cum însă înşirarea întîielor domnii se face în *Cronica* lui Şincai sub anul 1390, e cu putinţă ca aci să fie izvorul eroarei. Lista domniilor după cercetările mai noi (D. Onciul, *Orig. princ. rom.*, 1899; N. Iorga) ar fi aceasta: Dragoş (1343—1345), Sas, fiul lui Dragoş (prob. 1345—1349) [2], Bogdan I (1349—1365) [3], Latsco, fiul lui B. (1365—1373), Iuga Koriatovici (1374), Petru I, fiul lui Costea Muşat (1375—1391), Roman, fratele lui Petru (1391—1393), Ştefan I, fratele lui Roman (1393—1399), Roman I (a doua oară, 1399—1400), asociat cu fiii săi Alexandru şi Bogdan, Iuga, fiul lui Roman (1399—1400), Alexandru cel Bun (1400—). Asupra duratei domniilor, istoricii nu sînt încă înţeleşi, dar chiar de pe vremea lui Eminescu erau cîteva puncte clarificate. De pildă, nimeni (afară doar de Hurmuzachi) nu confunda pe Dragoş cu Bogdan. Cît despre dinastia Muşatinilor, Hasdeu însuşi dovedise că prin căsătoria fetei lui Laţcu cu Roman, fiul unui Coste Muşat, se întemeiază noua dinastie. Alexandru al lui Eminescu trebuie să fie Laţcu, care era fiul lui Bogdan. Dacă poetul îl aşează după Sas, înseamnă că urmase cronica lui Ureche, unde într-adevăr Laţcu e fiul lui Sas. Numai aşa se explică punerea lui Bogdan numaidecît înaintea lui Petru, cînd după el a urmat Laţcu. Ceea ce urmează e încurcat şi în cronici, dar mai încurcat la Eminescu, încît poetul, în conferinţa *Influenţa austriacă*, tăia nodul gordian evitînd enumerarea:

« Domnia scurtă a lui Dragoş ne inspiră mari îndoieli asupra sorţii acelui voievod. După el urmează 6 domni în răstimp de 50 de ani, pentru fiecare media de 8 ani. »

Începuturile Ţării Româneşti sînt ceva mai limpezi în mintea poetului *(Infl. austr.)*:

« . . . după Tugomir Basarab — a cărui începătură se perde în noaptea unei istorii, străfulgerate din cînd în cînd de numele banilor Basarabi — urmează Alexandru, care bate pe regele Carol Robert, apoi Vladislav, care întinde repede marginile ţării. La 1360 el e voievod al Ţării Româneşti, la 1365 ban de Severin, la 1368 duce de Făgăraş. Urmează Radu Negru, care bate pe Ludovic cel Mare, regele Ungariei, şi cîştigă deplina autonomie a ţării sale. El lasă doi fii: Dan şi Mircea. Dan I-i e renumit prin războaiele sale, purtate precum se vede de frate-său Mircea. Mircea I-i se suie pe tron la 1383 şi domneşte pînă la 1418, adică 35 de ani. »

Deci: Tugomir Basarab, Alexandru [. . . bate pe Carol Robert], Vladislav [. . . 1360 . . . 1365 . . . 1368 . . .], Radu Negru [. . . bate pe Ludovic cel Mare], Dan, Mircea [1383—1418].

Istoria modernă pune între Tugomir şi Alexandru pe un Basarab (Io Basaraba, 1310—1338, după Onciul, *Orig.*,

[1] Ms. 2257, f. 431 urm. Episcopul Auxentius din Durostorum scrisese *Viaţa lui Ulfilas, apostolul goţilor*, pe care Eminescu o citează în ed. Waitz. Pentru ceilalţi citează: *Vita S. Sabe* (O. Holder, *Egger die Weltchronik der sogenennten Sulpicius Severus und Südgallische Annalen des 5 Iahrhundersts)*, Göttingen, 1875, p. 50; *Vita S. Nicetae* (cf. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen*, 13, 37. Berndorfs Bemerkungen in Büdinger's Untersuchungen Z. Röm. Kaisergeschichte, III, 357—379. *Ibidem*, p. 321—338. Ediţie făcută de Wattenbach acelei « Passio »).

[2] După C. C. Giurescu, *Curs de istoria românilor*, Buc., 1928, p. 896, domneşte pînă în 1358.

[3] După C. C. Giurescu, descălecat în Moldova în 1359 *(op. cit.*, p. 896). În *Istoria românilor* de C. C. Giurescu: Dragoş, 1352—1354; Sas, 1354—1358; Balc, 1359; Bogdan, 1359—1365.

p. 226). Hasdeu însă *(Ist. crit.*, I, p. 136) şi Roesler *(Rom. Stud.*, p. 296) identifică pe acest Basarab cu Alexandru, aşa încît aci Eminescu se ţine de opiniile vremii, fără vreo cercetare personală. Vlaicu s-a suit în scaun în 1364. Data de 1360 trebuie să fie scoasă din Şincai (I, an. 1360). Datarea titulaturilor succesive ale lui Vlaicu nu corespunde documentelor. Întîiul titlu e atestat într-un document din 1368 (« Ladizlaus dei et regiae maiestatis gratia vaivoda Transalpinus et banus de Zeurino », *Docum.*, I, 2, p. 144), al doilea e din 1369 (« Ladyzlaus dei et regis Hungariae gratia vaivoda Transalpinus et banus Zeurinio necnon dux de Flogaras », *Docum.*, I, 2, p. 148) [1]. În sfîrşit, domnia lui Mircea, despre care poetul avea destule noţiuni (rezumarea faptelor politice ale acestuia în *Independenţa română)*, începe la 1386.

Proiectele de poeme şi drame istorice ale lui Eminescu aduc un amestec de adevăr şi eroare, a căror proporţie e schimbată după cum poetul are sau nu momentan la îndemînă cărţile trebuitoare. Deşi *Letopiseţele* i-au fost o lectură de temelie [2], el nu le are şi nu le foloseşte întotdeauna. În *Grue-Sînger* aduce pe acel scornit Bogdan-Dragoş şi-l face contemporan cu mai vechiul Tugomir Basarab, dîndu-i un pisar din vremea lui Alexandru Lăpuşneanu. Aceasta nu poate fi socotită neştiinţă, ci licenţă literară, mai cu seamă că în *Bogdan-Dragoş* dovedea o documentare destul de largă, deşi foarte liber folosită, cum se constată dintr-o repede analiză.

În *Memento mori* trebuie desfăcute două elemente deosebite: cronologia civilizaţiilor şi filozofia pesimistă a mortalităţii lor. Acestea nu sînt în chip necesar împreunate şi într-adevăr, *La légende des siècles* (1859) a lui Victor Hugo, din care puteau veni sugestiuni, deşi *Memento mori* e în substanţă cu totul altceva, alcătuieşte o demonstraţie uriaşă a progresului. Eminescu, proaspăt cititor al lui Schopenhauer pe atunci, întîlni anume factori de cultură ce se întăriră unul pe altul în chipul cel mai firesc şi se aşezară de la sine ca premise ale pesimismului. În universitate dădu fără îndoială de acea atmosferă istoricistă ce caracterizează idealismul post-kantian şi care merge mînă în mînă cu ideea naţională şi a progresului. Dacă Hegel e în centrul acestui

[1] Aceste documente sînt des citate. Le amintea Hasdeu, după Féjer, IX, în *Ist. crit.*, I, p. 18—19, şi Onciul, *Orig.*, p. 198—199. Cf. acum C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 393—395.

[2] *Opere*, ed. I. Creţu, II, p. 60, 80; II, p. 188, 266, 269; II, p. 468.

evoluţionism, sînt alte demonstraţii mai vechi şi mai didactice de istorism antropocentric, ca de pildă amintitele *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* ale lui Herder, care sînt o adevărată panoramă, începînd cu istoria cosmografică şi coborîndu-se în catagrafia civilizaţiilor (China, Babylon, Assiria, Chaldea, Medo-Persia, Iudea, Egypt, Grecia, Roma, Barbarii etc.). Herder era prin urmare în marginea *Hronografului*, a acelor mult citite *Istorii ale lumii* (de la Adam), cum e aceea a lui Giovanni Tarcagnota, ce se află în biblioteca lui Don Ferrante al lui Al. Manzoni *(I promessi sposi)*, şi faţă de care *Discours sur l'Histoire universelle* de Bossuet (afară de intenţia didactic-religioasă) nu e decît o variantă. Cronica lui Mihail Moxa (1620), publicată în *Kuvente den bătrâni*, I, abia în 1878, şi care şi ea, luînd-o de la Facere, înşiruie împărăţiile lui Nebrod, a Egyptului, Asyriilor (citînd pe Sardanapal), lui David, lui Kyr, lui Alexandru Makidon, lui Potolomei Epure şi celelalte, n-a putut fi cunoscută decît prea tîrziu lui Eminescu. Dar n-ar fi fără probabilitate ca *Hronograful* de 505 foi, din 1760, pe care poetul îl împrumută lui Gaster *(Chrest.*, II, 70 urm.), şi care copiază unul cu vreun secol mai vechi, să se fi aflat în chiar casa lui Gh. Eminovici.

Un poem al deşertăciunii este şi *Viaţa lumii* al lui Miron Costin, cu aceeaşi perindare a neamurilor:

Vremea începe ţările, vremea le sfîrşaşte,
    îndelungate împărăţii, vremea premeneaşte.
Vremea petrece toate, nici o împărăţie
    să stea în veaci nu o lasă; nici o avuţie
A trăi mult nu poate. Unde-s cei din lume
    mari împăraţi şi vestiţi? acum d-abia au nume!
Li-au rămas de poveste, ei sînt cu primejdii,
    trecuţi! cine a lumii să lasă nădejdii.
Unde-s a lumii împăraţi? unde iaste Xerxis?
    Alexandru Machidon? unde-i Artaxerxis?
August, Pompei, şi Chesariu, ei au luat lumea,
    pre toţi i-au stins cu vreme, ca pe nişte spume.
Fost-au Chiros împărat, vestit cu războaie,
    cu avere peste toţi, şi multă nevoie.
Au strîns Haldii, tătarii, şi Asiea toată,
    caută la ce l-au adus înşelătoarea roată!
Prinsu-l-au o fămeie, i-au pus capul în singe:
    satură-te de moarte, Chiros, şi te stinge...

Femeia e Tomiris «masageta» (după Herodot). O enumerație asemănătoare se află în *Divanul* lui D. Cantemir.

Alături de istorismul german și autohtona hronografie, stă întreg romantismul de întîia fază, pe care ar fi inutil să-l documentăm, întrucît el răzbătea de pretutindeni în mintea lui Eminescu.

Gr. H. Grandea publica în chiar *Familia* (I, 1865) o astfel de compoziție:

> Antica Babilonă, splendidele palate,
> Grădinile suave, în aer suspendate,
> Și al Semiramidei giganticul mormînt
> Ce s-au făcut? Perit-au de veacuri spulberate.

Versul:

> Și Cesarii-mpart pămîntul în Senatul cel de regi...

din episodul Roma *(Memento mori)* cuprinde o imagine care nu e de loc născocită de Eminescu. Dintr-un manual oarecare, mai degrabă decît de-a dreptul din Plutarh *(Viețile paralele*, Pyrrhos), poetul știa de războaiele cu romanii ale tarentinilor și ale lui Pyrrhos, regele Pirului, venit în ajutorul lor. Cineas, împuternicitul regelui, fusese acela căruia senatul i se păruse «o adunare de regi». Și Mommsen, de altfel *(Römische Geschichte*, König Pyrrhos), pomenește această memorabilă prețuire: «— er erklärte daheim, dass in dieser Stadt [Roma] jeder Bürger ihm erschienen sei wie ein König».

Numele lui Sarmis (din poemul cu același nume) ar putea fi și dedus din Sarmisegetuza, dar mai degrabă credem că poetul cunoștea ipoteza propusă de istoricii săși ai Daciei, printre care și Neigebaur, despre un Sarmis presupus întemeietor al Sarmisegetuzei, asupra căruia se produceau monede găsite în Ardeal cu inscripția *Sarmis Vasil[evs]*. Acela al lui Brig-Belu pare inventat. Jordanes, în *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, cap. IV, vorbește de un Berig, rege got, ai cărui urmași au emigrat în Scoția. *Brig* trebuie pus însă în legătură mai degrabă cu neamul trac al *Brygilor* (Strabon, VII, 8—9). *Bellus* e atestat în T. Livius (XLIV, 31). S-ar putea chiar ca Eminescu să fi scos numele de-a gata din vreo scriere ce acum ne scapă din vedere. Tomiris este însă numele reginei massageților (Tomyris), al cărei fiu îl ucisese Cyrus, după Herodot (I, CCXI), și pe care o pomenește și Jordanes în *De Getarum*, cap. X.

Dorința dacului din *Rugăciunea unui dac* de a intra «în vecinicul repaos» seamănă cu aceea a lui Dușanta din *Sakuntala* de Kalidasa:

> Te rog atunci, la moarte, să-mi iei această fire;
> Să fiu pămînt de-a pururi, atunci cînd nu voi fi
> Acel ce sunt eu astăzi! Atît aș mai dori,
> Ca zeii cei puternici să nu mă mai renască
> În acest cuib de plîngeri pe lumea pămîntească!
>
> (Trad. G. Coșbuc)

De altminteri, acest elogiu al morții trebuie pus în legătură și cu ceea ce Herodot scrie despre popoarele trace, la punctul 3 și urm. din Cartea a V-a, de unde Eminescu își ia însemnări [1] și unde se spune că atunci cînd la Trausi se naște un copil, părinții, așezați în juru-i, înșiră relele la care e supusă viața omenească și se căinează asupra soartei sale, în vreme ce glumesc la moartea unui om.

Poetul putea găsi cu privire la «Planul lui Decebal», tratat istoricește, informații cronologice în Șincai, pe care avea obiceiul să-l consulte, poate de-a dreptul în Dion Cassius, dar este vădit că a științifizat cunoștințele sale cu note din manuale germane și, foarte probabil, din Mommsen *(Römische Geschichte)*.

Episodul Longin din epopeea *Decebal* provine din Dion (apud Șincai). «Deci Decheval pre Longhin povățuitorul romanilor, carele era foarte învățat în meșteșugul de oaste la atîta l-au adus (prilejuind, ca cum ar vrea să facă ce el ar porunci) cît au mers la dînsul. Pre acesta, după ce au mers, au poruncit de l-au legat, și înaintea tuturor l-au întrebat de sfaturile lui Traian, ci nimica putînd scoate din gura lui, au poruncit să-l deslege; și la închisoare să-l țină, apoi s-au rugat prin cărți lui Traian, ca pentru slobozirea lui Longhin să se împace cu sine. Căruia Traian așa i-au răspuns, cît s-au văzut nici a prea prețui pre Longhin, nici a nu-l băga în vreo samă, ca pre unul a cui moarte nu o vrea, dară viața încă nu o prea poftea. Care pînă cînd le-au socotit Decheval și-au cercetat ce ar trebui să facă, Longhin, bînd veninul carele căpătase, au murit.»

[1] Ms. 2257, f. 424

Arald din *Strigoii* își oprește invazia « pe plaiuri dunărene ». Însă avarii nu s-au oprit în Dacia, ci și-au așezat hringul în mijlocul Ungariei, acolo unde stătuse Attila. Dar învederat este că sosirea aceasta a avarilor lui Arald de dincolo de Volga are toate înfățișările unei întîi invazii. Acest lucru s-a petrecut în veacul al VI-lea, în timp ce Harald Haarfagré se născuse către 850. Cu vreo 60 de ani înainte, Carol cel Mare îi bătuse într-o campanie îndelungată în urma căreia un han al lor se botezase, mergînd la Aix-la-Chapelle. Cînd pentru ultima oară, la 822, așadar tot înaintea nașterii lui Harald, se mai amintește de ei, nu mai împingeau noroade « pînă la poluri ». Harald, de altminteri, moare octogenar în 933, e înmormîntat păgînește într-o movilă de pămînt, lăsînd o droaie de copii de la numeroasele neveste. Dacă Eminescu s-a gîndit cumva la Harald norvegul, n-a pus însă, hotărît, nimic istoric în persoana lui. Totuși, un element e menit să ne-ncurce. Îndurerat de moartea iubitei, Arald abjură credința creștină și se întoarce la zeii săi nordici [1]:

De azi mai creadă Dracul în Dumnezeu creștin,
La zeii mei cei nordici de-acum mă reînchin,
Zei cavaleri ca mine... Al vostru e un hoț!

De aci reiese că regele e un scandinav. Dar atunci ori Eminescu nu știa de ce rasă sînt avarii, ori folosea numele lui Harald cu o libertate într-adevăr poetică. Aceste versuri nici nu ajung în textul definitiv. Prin urmare, în afară de noțiunea de invazie, nimic coerent istoric nu se află în acest poem, pornit din cine știe ce străfulgerare la vreo lectură de lucruri neînsemnate, așa cum e obiceiul poetului, care folosește un nume sonor, purtat de numeroși regi nordici, ce se putea întîlni oriunde, dovadă că Th. Körner l-a folosit în libretul de operă *Alfred der Grosse*, și Uhland în al său *Harald*, ce este, în treacăt fie zis, o mică baladă despre un Harald ademenit de Elfi în pădure și adormit de veacuri, după ce a băut dintr-un izvor. Cît despre un *Harald* (1825) al unui francez Lerebours, care, în cadrul unei tragedii, iubește o fată din locuri dacice [2], se poate spune că, întocmai ca Eminescu, literatul francez putea inventa orice, de altfel aci după metoda epicei cavalerești

[1] Botez, p. 325.

[2] Dacă nu e vorba de Danemarca, numită și ea Dacia!

care pune bunăoară pe un Astolf să călătorească pretutindeni și în Dacia.

Un Arald, rege al avarilor, neexistînd, s-a presupus că figura e împrumutată longobardului Alboin [1]. Dar fiindcă se pomenește și de Odin, de nații călătoare « pîn' la poluri », s-a încercat a se dovedi că acest Arald este chiar Harald scandinavul, unificatorul Norvegiei, și că poetul n-a înțeles a-l face rege al avarilor, ci numai un subjugator, un *stăpînitor* al lor (Jura). De altfel, Harald a fost supranumit Haarfagré (« cel cu frumoase plete »), pentru că făgăduise logodnicei sale de a nu-și tăia părul pînă ce nu va fi supus pe celelalte căpetenii norvege. Iar Eminescu spune:

Și încîlcit e părul lui negru...

Însă poetul dă plete lungi și craiului get:

Cu plete lungi și negre, întunecos, Brigbel,

după cum dăduse « mîini reci » la toate femeile, fără deosebire. Amănuntul acesta nu individualizează, căci iată, nu mai departe Bolintineanu, în pomenita *Traianida*, Doina VI, îl atribuie, și bine întemeiat, luptătorilor germanici:

Poartă lungi pletele ce de la naștere
Nu le mai piaptănă pîn' ce n-abat
Capul neamicului.

Apoi Arald este, vădit, nu un subjugator al avarilor pînă într-acolo încît să-și uite de țara la care norvegul Harald ținuse atît, ci, precum arată variantele, « craiul vitejilor avari » [2]. Cercetarea mai departe a proiectelor dramatice eminesciene va dovedi cît de puțină precizie istorică punea în lucrările sale poetul, singur adunător de cunoștințe elementare pe care n-avusese prilej să le pătrundă în școală. Din această vreme par a fi însemnările cronologice asupra întîmplărilor de la moartea lui Theodosiu cel Mare și pînă la căderea Constantinopolului (« Tablou sinoptic de evenimente de la 395 în Bizanț, Roma, Bulgaria, Serbia, Polonia, Moldova, Țara Rom., Ungaria » [3], cuprinzînd îndeosebi năvălirile barbarilor (goții, f. 102, hunii, f. 104, gepizii, f. 105, vandalii, avarii, f. 106, longobarzii, f. 107), unde e notat între regi, la 561, și Alboin (f. 108 v.

[1] Al. Bogdan, în *Trans.*, XL, 1909, p. 133.

[2] Botez, p. 323.

[3] Ms. 2270, f. 99 v. — 100 urm.

— 109 urm.) [1], şi care, de vor fi mai tîrzii, dovedesc condiţiile de informaţie în care a fost scrisă legenda.

Roesler, de a cărui teorie aminteşte Eminescu în *Geniu pustiu*, îşi tipărise studiul în volum abia în 1871 (*Romänische Studien*, Leipzig), după ce îl publicase întîi în analele Academiei din Viena (tom. LIII, 1867) şi se pare că în broşură (*Die Anfänge des walachischen Fürstenthums* von Robert Roesler, 1867, apud *Familia*, V, p. 265). Eminescu a trebuit să audă la Blaj discuţii înfocate despre această chestiune, şi în tot cazul, în *Familia*, Gavril Pop se ocupa, în 1869, *Despre validitatea argumentelor contra d-rului Robert Roesler* (p. 125 urm.; 138 urm.) şi expunea chiar ideile broşurii sub titlul *Începutul principatului românesc* de Dr. Robert Roesler (p. 265 urm., 289 urm., 301 urm., 313 urm.).

Partea otomană din *Scrisoarea III* a fost scoasă din Hammer (*Geschichte des osmanischen Reiches*, I-er Bd., Pest., 1834, p. 65—67). [2]

Începerea materiei tragediabile a istoriei Moldovei cu voievozii maramureşeni, în vremile neguroase ale predescălecării, o făcuse Asachi în a sa nuvelă *Dragoş*, prefăcută apoi într-o piesă, azi pierdută. În acea istorie băsnoasă ni se povestea de Dragoş, principele românilor din Maramureş, ducînd război împotriva hanului tătar Haroboe, care silnicea pe Branda, fata domnului româno-bulgarilor din Mezia şi logodnica fiului său Bogdan, căzută în mîinile aceluia, prin piraţii bîrlădeni, în urma unei furtuni. În treacăt vorbind, ipoteza unui voievodat bîrlădean l-a îmbiat şi pe Eminescu, fiindcă găsim versuri vorbind de un domn ţărănesc din vremi fabuloase [3]:

Sus în curtea cea domnească
La domnia din Bîrlad,
Şade tînăr domnul Vlad,
Sub căciula-i ţărănească
Pe-a lui umeri plete cad.

[1] Tot în acelaşi ms., la f. 71, se mai află alte însemnări despre năvălirile barbarilor: «106—271 romanii [sînt, cum se vede, datele cuceririi şi părăsirii Daciei], 289 carpii, 321 goţii, vandalii, 369 goţii, 448—453 Attila, hunii, 568 gepizii, longobarzii şi avarii».

[2] Ion Grămadă, *M. Em.*, Heidelberg, 1914; Botez, p. 394 urm. În ms. 2291, f. 10, notat: Kantemir, *Geschichte des osmanischen Kaiserreiches*, 1745; în ms. 2270, f. 105: Des Guignes, *Histoire des Huns, des Turcs et des Mongols (1756—1758)*.

[3] Ms. 2257, f. 58.

De principatul Bîrladului, Eminescu putuse afla din *Arhiva istorică a României* (Tom. I, P. 7, p. 16) a lui Hasdeu, unde e rezumat un document, socotit apoi fals de către I. Bogdan (*Mem. Ac. Rom.*, S. II, T. XI), de la Ivanco Rostislavovici, principele Bîrladului (1134, mai 20). Hasdeu, în special, s-a ocupat de această chestiune (*Traian*, an. I, 1868). [1]

Împerecherea de nume Bogdan-Dragoş, din proiectele de dramă, e cu totul împotriva datelor istoriei, dar a fost primită şi de alţii (Eudoxiu von Hurmuzachi, *Frag. zur Geschichte der Rumänen*, Buc., 1878, p. 250). Bogdan nu e Dragoş şi Dragoş nu e Bogdan, fiecare făcînd parte din familii deosebite, ba chiar înduşmănite. Bogdan intra în Moldova «clandestine», izgonind pe Balc, fiul lui Sas, fiul lui Dragoş, care Dragoş ţinuse aceste părţi în numele regelui ungur. Dragoş ar fi stătut între 1343 şi 1345, iar Bogdan, descălecătorul, între 1349 şi 1365 (Onciul). Aducerea ca personaj a lui Tugomir Basarab, voievodul Ţării Româneşti, e anacronică, deoarece acesta e pus de istorici cu cîteva decenii mai înainte (1290—1310). De prisos a spune că Juga, Mihnea cu femeile lor sînt scorniţi. Gallu (fireşte, numai numele) e atestat în mult folosita de Eminescu *Archivă istorică a României* (I, 1, p. 97), după Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbuergens* (Wien, 1857, t. 1, p. 50). Unele nume de persoane sînt atestate, dar anacronice şi mai cu seamă purtate de poet dintr-un proiect într-altul. Dascălul Cracaleiu este pisarul Cracaleiu Căpotescu de pe vremea lui Alexandru Lăpuşneanu şi e citat într-un document din aceeaşi *Archivă* (I, 1, nr. 181, p. 125—126). Pepelea nu-i numai un nume popular, ci al unui grămătic din vremea lui Ieremia Movilă, citat tot în *Archivă* (I, 1, nr. 94, p. 78). Limbă-dulce ar părea scos din *Despot-vodă* al lui Alecsandri (care însă a fost reprezentat în 1879 şi tipărit în 1880), dar e un nume atestat şi se vede că şi Alecsandri l-a luat din documente. (Un Duma al lui Limbă-dulce e citat într-un document din 1436, iulie 24, emanînd de la Ilie-vodă şi fratele domnesc Ştefan-vodă, publicat în *Columna lui Traian*, an. VII, n.s.t. 1, 1876, p. 500 urm., şi într-unul al lui Ştefan din

[1] Vezi şi Radu Rosetti, *Statul bîrlădean*, în *Revista nouă*, II, 1889, nr. 11—12, unde autorul încearcă a demonstra autenticitatea documentului de mai sus.

Suceava, 8 mai 1442, din *Archiva istorică a României*, I, 1, p. 123.)

În proiectul *Bogdan-Dragoş*, din care o bună parte a fost înfăptuită, dăinuie contopirea lui Dragoş cu Bogdan. Informaţia poetului, mult mai harnică acum, e cam turbure. Astfel, în nişte însemnări istorice luate, de bună seamă, în scopul lucrărilor sale dramatice, găsim că Laţcu (nume existent de altfel şi în afară de această serie) e socotit frate al lui Dragoş, în vreme ce el era fiu al lui Bogdan. [1] Dar înlocuirea lui Juga, tatăl din *Grue-Sînger*, cu Dragul, voievod de ţară în Maramureş, deşi neatestată, e mai istorică prin aceea că documentele dau lui Dragoş ca tată pe un Gyula şi ca moş pe un « Dragus Olacus » (Doc. de la Ludovic regele Ungariei din Bistriţa, 1349). Eminescu nu avea cum să cunoască aceste documente, în care apare chiar un Juga frate cu Bogdan *(Rev. p. ist., arch. şi fil.*, III [1885], v. V, fasc. 1, p. 166 urm.), încît aici e vorba mai mult de intuiţie, era însă în măsură să cunoască altele în care se află nume folosite de el. Astfel Sas, vărul lui Dragul, după poet, este Sas, Moldovanul, voievod al Maramureşului şi fiul lui Dragoş, care a fost ucis, după Şincai, de Bogdan. Balcu, Dragu, Dragomir, Ştefan, voievozi de neamuri din piesa eminesciană, nu sînt decît fiii lui Sas (probabil că aşa îi socoteşte şi poetul), după o cunoscută diplomă a lui Ludovic citată prin Carolus Vagner *(Disseratione de Cumania*, nr. 4) şi de Şincai: « Ludovicus strenuo viro Balk filio Saaz Moldavo, woiwodae Maramuresensi quod idem adhuc in terra nostra moldavana regi fideliter adhaeserit, ibique complura vulnera, ammissis servitoribus suis pro regi sustinendi terrasque proprios et iura ibidem reliquendo, regem in Hungariam secutus fuerit, ipsi Balk et per eum Drag, Dragomir et Stephano fratribus uterinis, possessionem Cuhnia vocatam, quos per infidelitatem et notam Bogdan woiwodae ejusque filiorum; qui terram regis moldovanam occupantes clandestine in contumeliam regis moliuntur conservare — confert » (Féjer, IX, 3, p. 469). Un Pahomie, arhiereu de Rădăuţi, există, dar de la 18 noiembrie 1504. Este însă un egumen Pahomie (şi numele acestuia l-a luat desigur poetul) de la mînăstirea Peri, ctitorită de Drăgoşeşti, poate chiar de Sas, şi pentru care Balc, feciorul lui,

[1] Ms. 2277, f. 88.

căpătase exarhatul cîtorva locuri maramureşene, dar în 1391 *(Archiva românească*, I, ed. II, 1860, p. 11—13; *Magazinul istoric*, III, p. 173, şi alte izvoare). [1] După datele actuale ale istoriei, contopind domniile lui Dragoş şi Bogdan, acţiunea s-ar petrece între 1343 şi 1365. La curtea lui Dragul vine un sol al lui Alexandru Basarab, din Muntenia, care însă pentru Eminescu (ca şi pentru Roesler, Hasdeu, Xenopol) e tot unul cu Jo. Basarab, cu acel « Basarab, filium Thocomery », care bătuse în 1330 pe Carol Robert. Prin această confuzie, Bogdan-Dragoş cel împerecheat devine contemporan cu nu mai puţin lipiţii Basarab şi Alexandru (*1310—1338; 1338—1364). Nici Dragomir solul, burgrav al cetăţii Dîmboviţei, nu e născocit, căci se ştie că un vornic Dragomir a bătut pe Ludovic al ungurilor la cetatea Dîmboviţei, însă pe vremea lui Vlaicu-vodă (1364—1372), ceea ce ne dă iarăşi un uşor anacronism. Ludovic cel Mare al Ungariei, de care se aminteşte, domnea în toată această epocă (1342—1382). Acţiunea dramei se petrece de altfel în primăvara lui 1365 (istoriceşte, anul morţii lui Bogdan I şi vremea domniei lui Vlaicu), şi Eminescu (dovadă de rea informaţie) socoteşte anul de la zidirea lumii în chip greşit 6865 în loc de 6873, adăugînd la cifra creştină numai 5500 în loc de 5508. Dragul, care e un vasal al lui Ludovic Sfîntul, ia parte cu acesta, înainte de marginea de început a domniei, la împresurarea Varnei, deşi Ludovic a lovit Vidinul lui Straşimir, cumnatul lui Vlaicu, dar asta după anul petrecerii dramei.

Hrisovul pe care îl citeşte Toader Ghimpiş din *Bogdan-Dragoş* nu-i de fantezie, căci ctitoria Drăgoseştilor din Peri, la care va fi egumen şi apoi exarh Pahomie, se cheamă tocmai Sf. Mihail. Hrisovul sună astfel:

« Satele Salagiu, Artunţi, Inbereche, Şiţovi, Balăuncţii şi Bistra cu toate pămînturile cîte curg asupra apusului acestor sate dăruimu-le mînăstirii noastre, închinate Sf. Archanghel şi archistrateg Mihail, şi să i se deie Sf. mînăstiri şi înscrisele vechi pe cumpărătura Părintelui nostru, cum şi ţidulele hotarălor de alegerea acestor părţi, ca de astăzi înainte şi în veci să aibă mînăstirea din neam în neam a stăpîni aceste părţi, cu bună pace şi nesupărată despre nimene în ţară, din tot locul şi în tot venitul. »

[1] Cf. N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, I, p. 51, 223.

Numirile de sate nu sînt nici ele scornite de Eminescu. Ele au fost scoase din *Archiva românească* (I, ed. II, Iaşi, 1860, p. 11—13), din diploma grecească a patriarhului de Constantinopole, Antonie (13 august 1391), care încuviinţa la cererea fraţilor Baliţă şi Dragoş, doi din fiii lui Sas, intraţi ca personaje şi în dramă, ca Pahomie să fie exarh al mînăstirii Peri. Din cele şapte numiri de sate, Σελοτξίου, 'Αρτοῦντιν, "Ογγοτξα, 'Ιουμπερέκιυ, Τξιξόβιυ, Παλβκνέξιυ, Πίσρα[1], Eminescu alege numai şase, traducîndu-le în chipul de mai sus, fără să meargă la o traducere latină a aceluiaşi document, din 14 mai 1494, Cassovia, ce se află în *Magazinul istoric pentru Dacia* (Buc., 1846, III, p. 173). Poetul începuse aşadar, în vederea lucrărilor de arhivistică pe care le plănuia, să înveţe scrierea şi poate chiar limba grecească. Ce va fi făcînd însă pe Eminescu să aşeze scaunul lui Dragul în « Cetatea Arieşului », nume ce ne scoate din Maramureş? E de bună seamă o amintire de pe cînd poetul rătăcea prin Ardeal, deoarece Arieşul se află în munţii Abrudului, nu prea de tot departe de Blaj. Bistra, din document, ce se găseşte puţin mai încolo, lîngă Cîmpeni, şi de care poate avea cunoştinţă, i-l va fi redeşteptat în minte.

Multe lucruri din proiectul *Alexandru cel Bun* sînt împotriva adevărului istoric. Bunăoară, acţiunea piesei e pusă cam în anul 1430, către sfîrşitul domniei (Alexandru se urcă pe tron în 1400 şi moare în 1432), pentru că domnul spune: « Noi am ţinut treizeci de ani domnia ». În dramă apare, ca soţie a domnului, Ringala, însă de această rudă a regelui polon cu care trăise foarte puţin după moartea Anei, Alexandru se despărţise la 15 decembrie 1421. Prin urmare prezenţa ei este anacronică, după cum neîntemeiată este dragostea ei pentru Ştefan, a cărui mamă nu era. De data aceasta Eminescu a fost înşelat prin lipsa pe atunci a unor izvore amănunţite şi la îndemînă. Cînd însă a fost în măsură să aducă date adevărate, poetul le-a adus, mergînd, cred, tot la *Archiva istorică a României*. Astfel Jurgea, starostele de Suceava, Ciurbă şi Dămăcuş sînt Jurgu, vornic, Ciurbă şi Domoncuş stolnic, pe care-i arată un hrisov din Suceava, 6 februarie 6939 [1431] (*Arh. ist. a Rom.*, I, 1, nr. 176, p. 127—132).

Numele Mira pe care Eminescu îl opune lui Miron (precum Cătălina lui Cătălin) nu e născocit de poet, ci atestat. Îl găsim de pildă într-un pomelnic al mitropoliei din Bucureşti, reprodus după Venelin de Hasdeu în *Arc. ist. a Rom.*, (I, 1, p. 71). Îl foloseşte şi G. A. Baronzi în *Romana*, trilogie epică (1847). Eminescu a pornit, bineînţeles, direct sau indirect de la cronica lui Ureche, unde stă scris că Ştefăniţă a tăiat pe Arbure Hatmanul: « Într-acestaş an, în luna lui april [7031 = 1523], în cetatea Hîrlăului, au tăiat Ştefan-vodă pre Arbure Hatmanul, pre care zic să-l fie aflat în viclenie. Eară lucru adevărat nu se scie; numai atît putem cunoasce, că norocul fie unde are zavistie, ales un om ca acela ce crescuse Ştefan-vodă pe palmele lui, avînd atîta credinţă, şi în tinereţile lui Ştefan-vodă toată ţeara ocîrmuia, unde mulţi vrăjmaşi i s-au aflat, de cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-său. » În treacăt fie zis, Ştefăniţă e căsătorit cu Stanca, fiica lui Neagoe Basarab, fapt de care, deşi cronica face aluzie la el, Eminescu nu ţine nici o socoteală, fiindcă nu se potriveşte subiectului său. Foloseşte însă miezul rîndurilor în care cronica spune că Ştefan ar fi fost otrăvit chiar de doamna sa.

Eminescu n-a inventat nici ideea unei ligi creştine în frunte cu regele Poloniei, visate de Ştefăniţă, ci s-a călăuzit din aceeaşi binecuvîntată *Archivă istorică a României* (I, 1, p. 8 urm.), care traduce un document în dialect rutean din *Acta Tomiciana* (VI, p. 226—231), pe care deci nu l-ar fi putut consulta în original. Documentul din Cracovia, 1523, adică tocmai anul tăierii lui Arbore, este o cuvîntare a boierului Luca Cîrje către regele polon Sigismund I, în vederea unei alianţe universale împotriva turcilor. « Domnul meu — sună actul — amicul măriei-voastre ţinu acum sfat cu consilierii săi despre regii şi domnii creştini, pentru ca să hotărască, care din ei ar fi atît de vrednic şi înţelept, încît să fie în stare de a începe, de a întocmi, de a conduce marea afacere a împăciuirii creştinilor contra duşmanilor păgîni ai creştinătăţii; şi nici domnul meu, nici consilierii săi nu se putură dumeri de a găsi un rege şi domn atît de

[1] N. Iorga identifică aceste sate cu Sălagiul, Arva, Ugocea, Beregul, Ciceiul, Ungurăşul şi Bistra (*Studii şi docum.*, XII, p. XXXVIII urm). În privinţa aceasta cf. I. Lupaş, *Din trecutul românilor maramureşeni*, în *Graiul românesc*, an. I, nr. 4, aprilie 1927, Grigore Nandriş, *Despre mînăstirea din Peri (cu şase figuri)*, în *Graiul românesc*, an. II, nr. 2, februarie 1928, şi mai ales G. G. Rafiroiu, *Mînăstirea din Peri*, Oradea, 1934, unde se dau şi anexe cu traducerile textului grecesc şi celui latin.

vrednic şi înţelept pentru această treabă, afară numai pre măria-voastră . . . » Se vorbeşte acolo şi de învoieli tainice cu Sinan-Celebiul, moldovean din naştere, spre a întoarce pe turci, şi de solii la regele unguresc.

Eminescu a continuat şi mai tîrziu, la Iaşi, studiul epocii Bogdan—Ştefăniţă—Rareş, fiindcă îl vedem [1] desfăcînd pe ani (1510, 1513, 1515, 1517, 1519, 1523, 1525) domniile lui Bogdan şi Ştefăniţă, spre a urmări mişcarea boierilor, pe Arbore îndeosebi. Dar nu s-a mai oprit la Ştefăniţă-vodă, ci a încercat a trata deosebit domnia lui Petru Rareş.

Figura lui Petru Rareş, din *Cel din urmă Muşatin*, porneşte de la cronică: « Şi iscodind unul de altul, s-au aflat unul de au mărturisit că au înţeles dintru mitropolitul, ce s-au săvîrşit mai înainte de Ştefan-vodă; şi fiind bolnav Ştefan-vodă la Hotin, au lăsat cuvînt de se va săvîrşi el, să nu puie pre altul la domnie, ci pre Petrul Măgearul, ce l-au poreclit Rareş, despre numele muierei ce au fost după alt bărbat, tîrgoveţ din Hîrlău, şi l-au chiămat Rareş. Şi aşa, pre Petru aflîndu-l, şi adeverind că-i de osul lui Ştefan-vodă, cu toţii l-au rădicat domn. »

Clănău, cavalerul de Malta din proiectul de mai sus, trebuie să fi fost sugerat poetului de chestiunea cronicii apocrife a lui Huru *(Revista română*, 1861), sau poate de-a dreptul din documente, deoarece spătarul Clănău a fost de fapt un boier prea cunoscut al lui Ştefan cel Mare. De cronica lui Hurul, Eminescu pomenea în articolul *Actualitatea*.

Cît priveşte documentarea istorică a schemei, ea este mult mai nesocotită. Petru Rareş a fost căsătorit de două ori. El era domn cînd în 28 iunie 1529 murea întîia lui soţie, Maria, moldoveancă, cu care avusese copii (Chiajna). A doua soţie a lui Rareş, luată după această dată, e într-adevăr fata lui Ioan, Despotul sîrbesc, dar ea se chema Elena (Ecaterina). Nu numai genealogia lui Iacob Eraclidul, pe care Eminescu o putea găsi în *Archiva* ce-i fusese mereu la îndemînă, arăta acest nume, dar chiar în *Letopiseţi* (III) se găseau *Versurile* lui Dosoftei:

> Dup-acesta stătut-au Rareş Petru-vodă
> De toate bunătăţi plin de cerească roadă.
> Îi Pobrata sălaşul unde odihnesce,
> Cu doamna sa Elena de se pomenesce.

Mitropolitul Anthim nu a existat niciînd. O notă a lui Kogălniceanu îi arăta lui Eminescu pe Teoctist, care murise pe vremea folosită în această piesă, şi Teoctiştii care urmau n-aveau de unde fi cunoscuţi poetului. Născo-cirea aci nu atinge de loc verosimilitatea istorică. Domniţa Ruxandra, de care se pomeneşte, nu era prin urmare fata Mariei Doamna, de mult moartă, ci a Elenei, şi mai ales nu avea nici un frate Bogdan, « prinţ de coroană ». Iliaş turcitul, Ştefan « curvarul », căruia boierii i-au tăiat aţele cortului, ca să lăsăm alţi copii adevăraţi sau pretinşi, ca Constantin şi Iancul Sasul, sînt prea cunoscuţi din cronică pentru a fi nesocotiţi cu atîta linişte. Un Bogdan a fost abia fiul Lăpuşneanului. Eminescu însuşi în *Dodecameron*, după Petru Rareş aşează la punctul 8 pe Alexandru şi Ilieş, deşi ar fi fost mai nimerit să închipuie o dramă cu Ilieş şi Ştefan. Alexandru trebuie să fie Cornea. Licenţa verbală e inutilă. O licenţă istorică mai serioasă ce se putea îngădui în *Ştefan cel tînăr* este aducerea lui Arbore în această epocă. Arbore a fost tăiat în 1523, cu patru ani înainte de moartea lui Ştefăniţă şi de înscăunarea lui Rareş (ianuarie 1527). Dacă alegerea de la Direptate se face după stingerea lui Ştefăniţă, atunci prezenţa lui Arbore, mai ales dacă Eminescu ar fi înfăptuit tot ciclul Muşatinilor, e intolerabilă. Dacă Ştefăniţă mai trăieşte şi urmează a fi ucis, ne întrebăm cum îi va fi cu putinţă acestuia, părăsit de toţi, după ce Rareş a fost încoronat, să mai taie pe Arbore, pe care poetul îl face să dispară în actul următor. Eminescu nu adîncise pentru acest proiect, care nu-l încălzea prea tare, cronicile, pe care totuşi le folosea, de vreme ce în *Dicţionarul de rime* [1] se află citat Jolde, fost logodnic sau soţ al Ruxandei lui Rareş, a cărui scurtă domnie (septembrie 1552) precede pe aceea a lui Alexandru Lăpuşneanu, care îi ia şi tron şi femeie.

[1] Ms. 2258, f. 216 v.; liste de domni de la Dragoş pînă la Despot-vodă, în ms. 2308, f. 88; alte liste de la Bogdan I Dragoş (1359—1361) pînă la Petru III Aron (1456—1458) în ms. 2261, f. 30; tot acolo (f. 40), boierii lui Alexandru cel Bun şi mai departe ai lui Ştefan I vodă, Petru-vodă etc.

[1] Ms. 2308, f. 44.

Personajele din *Alexandru Lăpușneanu* sînt, în afară de Bogdana și Gruie, istorice. Un document din Huși, 4 aprilie 1552 (7060), prin care Alexandru Lăpușneanu întărește o vînzare a unui sat, făcută de el în scopul de a constitui danii la mînăstiri pentru sufletul răposatului Maxim Hrăbor, a cărui avere o moștenise din lipsă de urmași, îi amintește pe toți, pe pan Moțoc, vornic, pe Vascan Movilă, pîrcălabul de Hotin, pe Iosef Veveriță, Ioan Visternic și Cracaleiu Căpotescu, pisar. Jurg Hrăbor nu e contemporan cu aceștia, căci e tatăl răposatului Maxim Hrăbor. [1]

Ideea unui Marcu-vodă a aflat-o poetul în cronică. Miron Costin spune:

« Pus-au Mihai-vodă și un domnișor, anume Marcul-vodă, căruia numele nici se povestesce, pentru scurtă vreme ce au avut acel domnișor; și nu se află numele acei domnii nice în letopisețele streine. »

Domnișorul nu este însă fiul lui Mihai, cum crede Eminescu, ci al lui Petre Cercel, ceea ce se putea bănui din *Cronica Buzeștilor (Magazinul istoric pentru Dacia)*, unde se vorbește și de intrarea lui Mihai în Moldova (mai 1600) și de trimiterea lui Marcu:

« Iar Mihai-vodă începu a scrie și a se mărturisi cum că este domn a trei țeri. Atuncea boiarii și bătrînii Moldovei pohtiră de la Mihai-vodă să le dea domn pre fiiu-său Nicoală-vodă. Și se făgădui Mihai-vodă că le va face pre voie. Apoi, în urmă, se socoti Mihai-vodă cum că este fiiu-său mic, și nu va putea fi domn într-o țară de margine ca aceaia — căci tot se temea de Ierimia-vodă . . . Atuncea Mihai găti pre Marco-vodă, fiul lui Petru-vodă, și-l trimise la Moldova să fie domn. Și trimise cu dînsul pre Preda Buzescul. Și deacă sosiră în Iași, începură a se veseli. »

Izvorul în virtutea căruia compunea Eminescu cîntecul de beție și de slăvire a bătrînei Moldove, *Umbra lui Dabija-vodă*, este cronica lui Niculce:

« Acest domn avea obiceiu, cînd ședea la masă și vedea niscaiva oameni săraci dvorind prin ogradă, învăța de lua cîte două-trei blide de bucate din masa lui și pîne și vin, și le trimetea acelor oameni, de mîncau în ogradă. Și zicea către boieri: „ De mult or fi dvorind ei și or fi flămînzit, neavînd de cheltuială". Și făcea divanuri dese ca să nu zăbovească oamenii mult, dacă or veni la Iași pentru nevoile lor . . . Așijderea el bea vin mai mult din oală roșie decît din păhar de cristal, zicînd că-i mai dulce vinul din oală decît din păhar. Și el era de locul lui din ținutul Putnei; și sciind el încă din boierie că au oamenii săraci dobîndă bună din vii, din toate cele rele au scornit și acest obiceiu rău de vii, de pogonul de vie cîte un leu să deie, care de atunce s-au tras multă vreme, la mulți domni. »

Numele lui Săban Gliga din *Cenușotcă* e istoric. El e luat dintr-un înscris din 20 martie 1612 publicat în *Archiva istorică a României* (I, 1, p. 71). Numele eroilor îndeobște sînt născocite în duhul vremii, căci, dacă cercetăm același pomelnic al mitropoliei citat mai sus (*Archiva ist. a Rom.*, I, 1, p. 89—90), găsim nume ca Angelina, Bogdana, Crăciuna, Mușa, Mira, Tudora, Cătălin, Gruia, Socol, Udriște, toate folosite de Eminescu.

Hasdeu protestă printr-o scrisoare (la care se face aluzie în *Timpul* din 5 martie 1878) că Eminescu, în seria de articole despre Basarabia, își scotea arsenalul de citațiuni din *Istoria critică* și *Archiva istorică*. La sfîrșit poetul dă bibliografia [1]:

« Pentru veacul al XIV-lea și al XV-lea am cercetat cu mult folos *Istoria critică a românilor* de d. B. P. Hajdeu și *Archiva istorică a României*, editată de același, apoi *Beiträge zur Geschichte der Romänen* v. Eudoxius v. Hurmuzaki; pentru veacul al XVI-lea materialul cel mai prețios sunt capitulațiunile domnilor moldoveni cu Poarta; pentru al XVII-lea, textul cronicelor editate de d. Mihail Kogălniceanu, iar în privirea eparhiei Proilaviei, *Cronica Huților* de p.s.s. părintele Melchisedec, episcopul Dunărei de jos; pentru al XVIII-lea, aceeași colecție de cronici, cu deosebire însă cronica tradusă după ordinul lui Grigorie-vodă în grecește de un *Amiras*, în care e cuprins și textul autentic al înscrisului tătarilor din Buceag, apoi colecțiunea de documente al [sic] lui Hurmuzaki, vol VII; pentru veacul al XIX-lea, în fine, mai sus citata carte a consulului general englez Wilkinson. Asupra lui Amiras și Wilkinson ne-au atras atenția d. Al. Odobescu. »

[1] *Archiva istorică a României*, I, 1, p. 125—126; vezi și p. 110—111.

[1] *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 288.

Nu e vorba de a înşira cîţi domni moldoveni şi munteni cunoştea Eminescu [1], deoarece citirea scrierilor lui dezvăluie numaidecît prietenia cu trecutul ţării. Rămîne de dovedit numai aptitudinea lui tehnică de istoric, capacitatea de a se documenta, îndrumarea bibliografică. Eminescu, într-adevăr, ştie să alerge la document încă de tînăr. Cînd vrea să răspundă unui articol din foaia ruteană *Zorile Bucovinei* [2], care îi socoteşte pe românii din Bucovina ruşi românizaţi, aleargă la poemul polon al lui Miron Costin, tradus atunci de Hasdeu în *Archiva ist. a Rom.* (I, p. 159 urm.), şi la diferite documente din aceeaşi *Archivă*. Şi *Archiva românească* îi era de folos şi fără îndoială utiliza şi *Magazinul istoric pentru Dacia*, pentru cronicile muntene. De vreme ce mărturisea că avea opere de Cipariu, va fi avut şi *Arhivul pentru filologie şi istorie*. Citea statornic *Columna lui Traian*, în care vedea documentele scoase de Esarcu din arhivele veneţiene (1873). Dintre istoricii străini vechi cita pe Bonfinius *(Dicţ. de rime)* [3] şi-şi lua notiţe despre Dlugosz [4], dintre cei mai noi citise pe Iulius Jung *(Die Anfänge der Romänen)*, pe care-l recenzează [5], pe Roesler *(Die Anfänge des walachischen Fürstenthums)*, şi lua în genere însemnări bibliografice despre orice carte străină cu vreun raport la ţările noastre. La Berlin dibuise în bibliotecă, aşa e probabil, colecţia din *Illustrierte Leipziger* [Z.] (din ian. pînă în iunie 1844), în care aflase ilustraţii ce ne privesc, la o cercetare asupra claselor române, îndeosebi boieria, «Der Adel in der Moldau». Văzuse acolo «un ţigan sau sclav», un boier îmbrăcat moldoveneşte, un individ din «clasa de mijloc, adică judan» etc. [6]. În *Über Land u. Meer*, XIII, Bud., 1865, reţinea «Ein Ausflug nach dem ungarischen Schwarzwalde, I, 198, II, 268» [1]. Îşi mai nota pe binecunoscutul Wickenhauser, cu *Bohotin od. Geschichte der Stadt Czernowitz und Umgegend* (Cernowitz bei Pardini), şi Staufe-Simiginowitz, *Die Bodenplastik der Bucovina*, Kronstadt, Sindel [2]. Nu numai R. Kunish îl oprise *(Bucarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, Rumunien und der Turkei*, Berlin, 1861), dar şi V. R. Henke *(Rumänien, v. Mater. etnolog.)*, Jurien de la Gravière *(La station du Levant)* [3]. Şi desigur că Eminescu ştia cu mult mai multe lucruri, fără să avem urme despre aceasta. [4]

În istoria universală el se instruia mereu, cum arată desele citate. Întiiele scrieri străine cu caracter istoric pe care le va fi citit în afară de manuale trebuie să fie acelea ale lui Schiller *(Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung, Geschichte des dreissigjährigen Kriegs, Geschichte der Unruhen in Frankreich . . .)*. Cam despre aceeaşi materie trata şi cursul pe care îl audia Eminescu la Berlin [5], deoarece se ocupa de Olanda (f. 2), de Anglia din epoca lui Cromwell (p. 4, 6 urm.), de Suedia lui Carol X, urmaşul Christinei, şi de Gustav Adolf (f. 22 urm.), de Războiul de treizeci de ani şi pacea westfalică [6], de poloni şi de cazaci [7]. Dar mai tîrziu, istoria Franţei şi a Angliei este aceea care-l interesează mai mult, pentru exemplele pe care le poate scoate din ea. Însemnările despre Ludovic XIII, Mazarin şi Richelieu [8],

---

[1] În ms. 2269, f. 62, de pildă, «Însemnări din istoria românilor»: Mihnea, Matei Basarab, Const. Şerban, Const. Brîncoveanu. În ms. 2257, f. 421, notiţă despre Pravilele lui Matei Basarab şi Vasile Lupu: «Codicile lui Matei Bassarab şi Vasile Lupu sunt mai mult de drept canonic pentru regula clerului şi pentru caracter poliţiei *morale* din partea sfinte noastre biserici. Viteaz în războaie, muncitor şi cinstit în timp de pace, grăitor de adevăr, glumeţ şi senin, drept şi bun la inimă, ca un copii poporul românesc nu e capabil nici de trădare, nici de infamie (11 fevr, n-a fost român. Candiano grec, Pilat grec, Leca bulgar).»

[2] *Pol.*, p. 398 urm.

[3] Ms. 2308, f. 52. În ms. 2291, f. 71 v. şi 72: Kromer şi Piasecky.

[4] Ms. 2257, f. 419.

[5] *Pol.*, p. 303–304.

[6] Ms. 2291, f. 62.

[1] *Ibid.* În *Dicţ. de rime*, ms. 2265, f. 125: *Bem* rimat cu *bem*.

[2] Ms. 2255, f. 14.

[3] *Pol.*, p. 126.

[4] Alte însemnări în caietul ms. 2263, cu indice făcut chiar de poet: Comitatul Hunedoarei, Sinoptic (Mol., Ţ. Rom., Ard., Turcia), Uniad Ioan, Uniad Matei, Polonia, Timur Lenk, Ungaria ist., Ungaria geogr., Scander Beg, Osmanii, Transilvania, Făgăraş, Maramureş. În ms. 2292, f. 24: «Să formez un anume dosar al tuturor mînăstirilor române». Caietul e din vremea boalei şi propunerea de mai sus credem a fi în legătură cu antisemitismul şi ideea unui stat ortodox pe care o nutrea atunci. De aci deci această notiţă (f. 39): «Iesus Christus, Rex Daco-Romanorum».

[5] Ms. 2276, II. Cursul de *Neuere Geschichte* îl făcea prof. Droyser, ms. 2290, f. 85 v.

[6] Ms. 2280, f. 3–6.

[7] Ms. 2276, II, f. 6 v. urm.

[8] Ms. 2270, f. 47. Notă bibl. (ms. 2291, f. 3): Phillipson M., *Heinrich IV u. Philipp der III, die Begründung des französischen Übergewichts*

aluziile la Ludovic al XIV-lea (« L'état, c'est moi », în *Gr. Ghica-voievod)*, episoadele de revoluție franceză folosite în poezii, citarea lui Talleyrand [1], iar întrucît privește Anglia, note [2] pomenind pe Cromwell, Hugo Grotius *(Mare liberum*, 1608) și alte referințe despre politica modernă (wygs și tory) [3], Lord Beaconsfield, Gladstone [4] arată o informație satisfăcătoare.

15. Arte

Nu s-a gîndit nimeni la cultura artistică a poetului, fiindcă elementul estetic pare absent din opera lui, dar mai ales pentru că felul lui de viață nu se arată potrivit unei educații artistice. Și totuși, această năzuință nu lipsește lui Eminescu, căruia îi place să citeze artiștii celebri. Oare *Venere și Madonă* nu e o poezie în marginea lui Rafael?

> O, cum Rafael creat-a pe Madona Dumnezee
> Cu diademă de stele, cu surîsul blînd, vergin.

Prietenul pictorului Epaminonda Bucevschi văzuse fără îndoială gravuri, poate a Madonei din Galeria din Dresda, sau chiar a *Fecioarei cu diademă* din Luvru, deși în Hofmuseum din Viena era de asemeni o Madonă. În același muzeu este și un Giacomo Palma. Portretul Cesarei (să se observe că în nuvela cu acest nume apare un pictor, iar Ieronim e bun desenator) s-ar zice copiat după acela al femeii tinere de Palma Vecchio din Hofmuseum:

« Dar ce frumoasă, ce plină, ce amabilă era ea! Fața ei era de o albeață chilimbarie, întunecată numai de o viorie umbră, transparițiunea acelui fin sistem venos, ce concentrează idealele artei în boltită frunte și-n acei ochi de un albastru întuneric, cari sclipesc în umbra genelor lungi și devin prin asta mai dulci, mai întunecoși, mai demonici. Părul ei blond pare o brumă aurită, gura dulce cu buza dedesupt puțin mai plină părea că cere sărutări, nasul fin și bărbia rotundă și dulce ca la femeile lui Giacomo Palma. »

La Viena putea vedea și un Corregio *(Ganimede)*, de unde poate versul:

> Ca pe-o marmură de Paros sau o pînză de Corregio...

sau un Carracci *(Venus și Adonis)*, care s-ar putea să fie izvorul citării acestui mit în *Cesara*. Eminescu urmărea publicațiile *Albinei*. Îi plăceau litografiile acesteia, pe care le cita într-un proiect de nuvelă *(Anul 1840)*. În sfîrșit, pomenește cu laude pe N. Grigorescu [1].

Citarea lui Fidias, lui Praxiteles *(Bătrînii și tinerii)*, amintirea unor celebre sculpturi ca *Antinous* e tot ce mai găsim la Eminescu. Dintre moderni știa de « maestrul Canova », arătîndu-se minunat de operele « marmoreului său geniu... » *(Geniu pustiu)*, și fiindcă vorbește de « morminte », înseamnă că văzuse reproducerea vreunui monument funerar al aceluia (Clement XV, Papa Rezzonico).

Stilul rococo, în fine, nu-i era străin [2]:

> Astfel de nemurire o vînd cui o poftește,
> Ușor de ea mă mîngîi, rîzînd filosofește
> O pun în cărți întreagă pe dama de caro,
> Sau o spedez la Londra pe-o plisă rococo.

Plăcerea cu care Eminescu cînta cîntece de lume este atestată de prieteni (Stefanelli). Însă înclinațiile lui muzicale sînt ceva mai complexe și ating chiar forma unui ușor snobism melic. De altfel, frecventînd pe Maiorescu, nu putea să nu rămînă înrîurit de o parte bună a deprinderilor aceluia, care era flautist și întocmea în salonul lui alb concerte de cameră [3]. Însă chiar din *Geniu pustiu* apar elemen-

---

in Europa; Stein L., *Handbuch der Verwaltungslehre und des Verwaltungsrechts mit Vergleichung der Literatur u. Gesetzgebung v. Frankreich, England u. Deutschland*, Stuttgart, Cotta.

[1] *Pol.*, p. 243. În ms. 2291, f. 65 v., e o informație bibl.: *Die Journale der Commune.* « *Journal offciel* ». *Die Quellenfälschung in Versailles*, care trebuie să aibă raport la războiul franco-german și la mișcarea comunardă care preocupa pe poet și nicidecum cu chestiunea socială în sine.

[2] Ms. 2270, f. 47.

[3] *Infl. austr.*

[4] *Mărtiriul lucrativ.*

[1] Pomenit și în ms. 2276, II, f. 68 v.

[2] Botez, p. 383.

[3] Cf. Gr. Tăușan, *Dincolo de cotidian*, Buc., « Cugetarea », 1934, p. 183.

tele de cultură muzicală. Tatăl eroinei Poesis e în orchestra unui teatru unde ține violoncelul. Sofia cîntă «cîntecul unei murinde», întovărășită de Poesis: «...era unul din acele cîntece superbe — zice poetul — a acelui maestro divin în țipetele sale: Palestrina». Maria din *Sărmanul Dionis* cînta o rugăciune divină, adîncă, tremurătoare: «rugăciunea unei vergine», care ar fi prin urmare *Prière d'une vierge* de Badarjewska. Într-un loc se vorbește de *Ughenoții* lui Mayerbeer:

«Luă un ziar românesc. La pagina anunțurilor citi cu o semivoce sarcastică: Opera italiană... *Ughenoții.*

— Ai vrea să fie română! zisei indiferent.

— Se-nțelege. N-am putea avea o muzică mai dulce și mai frumoasă ca cea italiană? [Nu avem voci, nu avem talente, nu avem o muzică populară — neexploatată pînă astăzi?]»

Iată și *Norma* de Bellini *(Geniu pustiu)*:

«Își pusese aripele albe; își gătise complect toaleta, și pe cînd orchestra începu cu rugăciunea din *Norma*, Poesis căzu pe scaun într-o atitudine visătoare...»

Sau *Somnambula* de același [1]:

«Cînd vedeam în *Somnambula* pe amant aruncîndu-și pe amanta sa în genunchi departe de el, deși se ruga cu lacrimi, mă miram cum un om poate să refuze rugăciunile sau e-n stare să nu creadă asigurărilor unei femei atît de frumoase. Eu în locu-i aș fi căzut în brațe-i ș-aș fi uitat tot. — Atunci. Azi nu mă mai mir.»

E și o notă despre *Mignon*, operă în 3 acte [2], ceea ce ar însemna că ascultase sau voise să asculte această operă muzicală de Ambroise Thomas.

Eminescu fusese de altfel sufleor la Teatrul Național, unde trei zile din săptămînă erau ale Operei italiene, avea prin urmare de timpuriu cunoștințe în materie. La Viena el merge, cînd capătă bilete gratuite, la concertele de la Musikverein și frecventează, cînd poate, Opera imperială, unde a ascultat bunăoară *Fidelio* de Beethoven [3], de acel Beethoven pe care îl va pomeni întotdeauna cu respect

[1] Ms. 2258, f. 173 v.
[2] Ms. 2291, f. 14.
[3] *Momente din viața lui Em.*, în *Adev. lit.*, 1923, nr. 125.

(Tendențe de cucerire) [1]. Poate chiar la Viena făcuse cunoștință cu conservatoristul Th. Micheru, la ale cărui concerte de violină asistă, deoarece își păstrează anunțurile. Acesta dăduse la Iași, desigur, un concert, luni 23 februarie/6 martie 1876, cu Caudella, și un altul la 30 martie 1877, în sala Palatului [2]. La 18 februarie 1882, în articolul «*Timpul* și *problema țărănească*, Eminescu ironiza pe Emil Costinescu prin compararea cu marele violonist spaniol Don Pablo de Sarasate. Aceasta se explică prin faptul că în luna aceea chiar Sarasate dăduse cîteva audiții la București. Poetul, care auzise două concerte, scria în 21 februarie Veronicăi [3]:

«Mă frec cu mîna pe frunte și încep a-ți spune mii de lucruri pe care le aveam alaltăseară în minte și capul rău mă doare, dacă ai fi aci n-ai ști ce să-mi faci ca s-adorm. Se vede că durerea asta e o urmare a concertului al doilea al lui Sarasate, care a fost admirabil, ca și cel dintîi.»

În fragmentul de nuvelă *Visul unei nopți de iarnă* orchestra cîntă *La danse macabre* (care este din 1874, datînd astfel aproximativ compunerea), dovadă că Eminescu știa de Saint-Saëns.

Poetul are, de altminteri, prieteni muzicanți sau numai cunoscători, pe Caudella, ale cărui compoziții le laudă [4], pe Kauffmann-Galați, care avea un magazin de artă și muzică la Iași, probabil și pe Schellitti, pe O. Pursch.

Nu trebuie să înlăturăm dintre factorii de educație muzicală și literatura romantică, germană mai cu seamă, străbătută de exaltare pentru instrumentiști și compozitori. De un deosebit interes este, în această privință, nuvela lui Tieck, *Musikalische Leiden und Freuden*, unde, trecînd peste aspectul ironic, sînt enumerați mai toți marii compozitori, mai ales din școala italiană, printre care, la loc de frunte, Palestrina.

Din această cercetare nu se poate trage încheierea că numai *atît* răsfoise și știa Eminescu. Un om cult nu e îndatorat să-și însemne ce citește, și desigur că dacă am avea

[1] V. și *Opere*, ed. I. Crețu, II, p. 297; Palestrina de asemeni citat în articole, *op. cit.*, II, p. 179.
[2] Ms. 2260, f. 79 v. și 272 v.
[3] O. Minar, *Cum a iubit Em.*, p. 147.
[4] *Pol.*, p. 362; vezi și prețuirea lui Wachman tatăl, *Pol.*, p. 353—354.

vreo ştire despre cărţile din biblioteca poetului, care s-au mistuit, am fi altfel informaţi despre cultura lui. Dar cu multă măsură şi băgare de seamă se pot scoate unele concluzii temeinice. De pildă, nu se va putea spune că Eminescu avea vreo pricepere în matematici şi ştiinţe, că citea greceşte sau că era un clasicist desăvîrşit, că înţelegea în alte limbi străine decît în cea germană şi franceză şi poate prea puţin italieneşte şi englezeşte, că avea îndrumări adînci de specialist în istorie, unde însă ştia foarte multe lucruri, că era pregătit artisticeşte într-o înaltă măsură. Preţuirea lui nu trebuie să cadă în exageraţii, care nu-i sînt de folos. Eminescu, luat pe fiecare latură în parte, nu este pentru vremea lui cel mai învăţat. El avea o minte limpede, obişnuită cu abstracţii filozofice, şi dacă ar fi stăruit în această ramură, ar fi făptuit lucruri mai mari decît Maiorescu, dar acesta avea o cultură de idei bine organizată şi o bibliotecă de specialist, care pînă la anume dată este completă. Eminescu citea din clasici, din Horaţiu de pildă, dar erau alţii şi mai pregătiţi în această direcţie şi (ca să înlăturăm «specialişti» ca Ollănescu, Caragiani) Maiorescu însuşi avea întinse cunoştinţe clasice, în vreme ce Odobescu, şi mai erudit, adăuga la aceasta o pregătire istorică şi artistică superioară. Dar în materie de filologie era Hasdeu, în istorie Xenopol, în literatura mai veche Lambrior. În literaturile mai dezvoltate, scriitorii obişnuiesc a-şi alege un cîmp de erudiţie, şi rari sînt aceia care n-au publicat şi astfel de opere. Eminescu ar fi fost apt pentru lucrările filozofice şi, după o mai temeinică pregătire pe care moartea timpurie l-a împiedicat s-o aibă, şi pentru cercetările istorice. Însă lectură (adică erudiţie) şi cultură nu sînt termeni sinonimi. Bine îndrumat în fiecare disciplină mai de seamă, dar nu îndeajuns ca învăţat, Eminescu este totuşi, ca poet, un om foarte cult, înţelegînd prin cultură cea mai înaltă pregătire în anume scop, care aci e poezia. Ca poet, Eminescu a fost cel mai cult dintre poeţii noştri, cu cea mai ridicată putere de folosire a tuturor factorilor de cultură. Hasdeu înspăimîntă prin erudiţie. Cunoscător al mai tuturor limbilor culte, vechi şi moderne, latină, greacă, germană, engleză, fraceză, italiană, spaniolă, rusă, polonă, bulgară, sîrbă, filolog vast, istoric ştiutor de toate, cunoscător al tuturor literaturilor, informat şi în filozofie, el n-are totuşi acel echilibru în care totul pare cu rost şi folositor, şi pe care îl posedă în cea mai mare măsură Eminescu. Încît, pentru aceia care au tendinţa de a ne înfăţişa un Eminescu «a toate ştiutor», fîntînă de înţelepciune şi profet, Aristot medievalizat, concluzia e aceasta: foarte cultivat ca poet, Eminescu n-a putut să fie şi n-a fost un *monstrum eruditionis*.

CUPRINS

Contradicțiile erei burgheze oglindite în ideologia lui Eminescu V

Prefață 3

DESCRIEREA OPEREI

1. Rugăciunea unui dac. Scrisoarea I 9
2. Fata în grădina de aur. Demonism 10
3. Moarte... Eu nu cred nici în Iehova. În metru antic. 13
4. Terține asupra Trinității 15
5. Genaia 16
6. Mureșan. Ondina 17
7. Povestea magului 24
8. Cassiodor 33
9. Egipetul. Memento mori 35
10. Împărat și proletar 46
11. Asia budistă. Descripția Indiei 48
12. Sarmis 50
13. Nirvana (Rugăciunea unui dac) 56
14. Horiadele 57
15. Decebal, epopee 58
16. Decebal, ciclu 60
17. Decebal, dramă 62
18. Dochia 69
19. Ovidiu în Dacia. Crucea-n Dacia sau Joe și Crist 70
20. Strigoii 70

21. Arpad, regele ungurilor 73
22. Ciclul Mușatinilor: Grue-Singer 74
23. Nunta lui Dragoș 79
24. Bogdan-Dragoș 80
25. Proiecte cu Mușatini 89
26. Dodecameron dramatic 93
27. Alexandru cel Bun 94
28. Bogdan-vodă 96
29. Mira (Ștefan cel Tînăr) 98
30. Cel din urmă Mușatin 107
31. Alexandru Lăpușneanu 112
32. Doamna Chiajna 125
33. Răzvan 125
34. Mira (Marcu-vodă) 126
35. Dabija-vodă 139
36. Cenușotcă 140
37. Doja, Horia, Iancu 141
38. Poveste (Poesis, Carmen-Sylva) 143
39. Emmi 146
40. Demon și înger 148
41. Văduva din Ephes 149
42. Verena 151
43. Junețea lui Mirabeau 152
44. Județul împăratului 154
45. Infamia, cruzimea și desperarea 155
46. Bedlem-Comödie 157
47. Trei flori albe și alte pretinse proiecte 157
48. Gogu tatii 158
49. Boierimea de altădată. Istorie miniaturală 160
50. Pustnicul 169
51. Moș Iosif 173
52. Aur, mărire și amor 177
53. Falsificatorii de bani 182
54. Părintele Ermolachie Chisăliță 183
55. Avatarii faraonului Tlà 186
56. Archaeus 215
57. Umbra mea 217
58. Sărmanul Dionis 221
59. Ahasver. Iconostas și fragmentarium 223
60. Moartea lui Ioan Vestimie 232
61. Visul din 11–12 februarie 1876 237
62. Geniu pustiu 239
63. Visul unei nopți de iarnă 243
64. Întîia sărutare 245
65. La aniversară 247
66. Amalia 248
67. Cezara 249
68. Făt-Frumos din lacrimă 251
69. Frumoasa lumii 252
70. Finul lui Dumnezeu. Borta vîntului 254
71. Călin-Nebunul 254
72. Basmul lui Arghir 255
73. «Erotocrit» 258
74. Mirodonis 259
75. Fata în grădina de aur 262
76. Luceafărul 264
77. Miron și frumoasa fără corp 265
78. Legenda cîntărețului. Nunta piticilor 266
79. Harun-al-Rașid și Giafer 270
80. Rime alegorice 273
81. Lumină de lună 277
82. Tablou și cadru. Cînd te-am văzut, Verena 283
83. Viziunea lui Don Quijote 288
84. Antropomorfism 290
85. Scrisori. Proiecte satirice 295
86. Epistolă deschisă către homunculul Bonifacius și alte diatribe 303
87. Epigramatice 314
88. Parodii după Homer 316
89. Ocazionale 320
90. Glossa. Gazeluri 322
91. Traduceri 323

CULTURA. EMINESCU ÎN TIMP ȘI SPAȚIU

1. Filozofia 337
2. Economie politică 352

3. Ştiinţe 357
4. Limbi şi literaturi clasice. Orientale 362
5. Limba şi literatura franceză 382
6. Literaturile italiană şi spaniolă 402
7. Literatura germană 407
8. Literatura engleză 438
9. Alte literaturi 444
10. Literatura indică 448
11. Religii orientale 456
12. Filologie 458
13. Literatura română 465
14. Istorie 494
15. Arte 518

VERIFICAT
1987

Redactor: ANDREI RUSU
Tehnoredactor: IONEL GHEORGHIU

Apărut 1969. Hîrtie Scris I A de 63 g/m². Format 800×920/32. Coli ed. 31,25. Coli tipar 17,25. A. nr. 19.873/1968. C. Z. pentru bibliotecile mari și mici 859-0.

Tiparul executat sub com. nr. 798 la Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică", calea Șerban Vodă 133, București — Republica Socialistă România